

A NEMES
SZÉKELY NEMZET
KÉPE ~

SZERKESZTI:
RUGONFALYI KUS L. TVÁN

[Erdélyi Magyar Adatbank]

DEBRECEN, 1939.

**A NEMES
SZÉKELY NEMZET
KÉPE**

**Szerkeszti és kiadja
RUGONFALVI KISS ISTVÁN**
egyetemi tanár

II. KÖTET.

DEBRECEN, 1939.

Nyomta Lehotai Pál könyvnyomdája, Debrecen.

A SZÉKELYFÖLD ÉS SZÉKELY NÉP.

ORBÁN BALÁZS
emlékének!

Bevezetés.

»Habent sua fata libelli.« Terentianus híres aforizmája szerint a könyvek is a végzet játékszerei. Ez az igazság beigazolódtott a mi könyvünkön is.

Már nyomás alatt volt az I. kötet, mikor a kiadó különböző okok miatt nem tudott eleget tenni vállalt kötelezettségének és e miatt kénytelen voltam a kiadás minden gondját és kockázatát magamra vállalni.

A boldog emlékezetű Orbán Balázsról tudjuk, hogy milyen nehezen tudta kiadni örök értékű munkáját, a *Székelyföld leírását*. Mikor könyve nagy nehezen, kötetenként megjelent, budapesti előfizetőinek ő maga hordta szét a példányokat, mert még kifutó fiúra sem telt.

A nacionalizmus hamis jelszava alatt becsempészett, puha párnák között nevelt nemzetközi szellem nem tudta megérteni, mosolygott azon a rajongó szereteten, melyet ő szűkebb hazája és népe iránt kifejezésre juttatott és bár munkássága eredményeit kénytelen volt elismerni, még sem állhatta meg, hogy egy-egy felszínes kifogással, hitetlen kételkedéssel és gunyos torz mosollyal hitelét rontani és érdemeit kisebbíteni meg ne kísértse. Hol vannak ma a merész gúnyolódók, ugyan ki emlékezik a nevükre... és milyen magasságban lebeg fölöttük Orbán Balázs dicsőült emléke!?

Milyen pótolhatatlan hézag lenne irodalmunkban, milyen keveset tudnánk a Székelyföld és székely nép életéről, ha ez a fanatikus, művelt, de életmódjában az ősi hagyományokhoz hű, »szittyá szabású« testvérünk a divatos hóbortnak hőcfolva együtt csindarattázott volna azokkal, akik minden idegenen kapva azt hitték, hogy eleget tesznek népük iránti kötelességüknek, ha egy-egy talmi népies színmű élvezetéig leereszkednek.

Orbán Balázs emlékezete örökre élni fog: élteti az a meleg, alkotó, munkás szeretet, mely őt népéhez fűzte és népe hű ismertetésére ösztökélte! És egy tévelygő kornak keserű tanulságai után minél inkább áthatja középosztályunk jobbait az a meggyőződés, hogy diadalmas megújulásunkat csak a magyar nép által megőrzött erények kifejlesztésé-

től és uralomra jutásától remélhetjük, annál tiszteltebb lesz azok emlékezete, akik népünk megismerésében, szeretetteljes ismertetésében és felkarolásában jó példával jártak elől. Ezen kevesek között külön tiszteletet érdemel Orbán Balázs azért is, mert éppen a székely népről állított örök életű emléket, arról a népről, mely ősi hagyományaihoz, vére tisztaságához és szabadságához való ragaszkodásáról szívós küzdelmekben, az egész világtörténelemben páratlan kitartással drága vére hullásával annyiszor tett tanuságot.

Midőn ez a kötet a Székelyföld és székely nép ismertetésére vállalkozik, nem akarja feleslegessé tenni, vagy pótolni Orbán Balázs munkáját; vállalkozásunk az ő kezdeményezésének egy késői hajtása. Szükségessé vált a változott viszonyok között újra ismertetni népünket, hogy földjét, lelki készségeit, erényeit, szenvedéseit megismerje a magyar testvér. Munkatársaimról a legnagyobb hálával mondhatom, hogy törekvéseimet megértve, szeretettel foglalkoztak a nekik jutott feladattal. *Concurrunt, ut alant* olvassuk a régi szép időkből Rákóczy emlékérmén! Ő a vallási gyűlölködés idején a bevett felekezetek képviselőinek emléket örököltette meg, akik közös akarattal és munkával élesztik a hazaszeretet tüzét. Minket is az a szent elhatározás hozott össze, hogy ápoljuk a szent tüzet, őseink emlékjét és hidat építsünk a székely és magyar nép között: olyan hidat, mely annál szilárdabb, minél láthatatlanabb, és megfoghatatlanabb ív köti össze pilléreit.

Orbán Balázs az abszolutizmus idejében kezdte nagy munkáját. Mikor a Székelyföldet járni kezdte ördöngös fényképező masinájával, s piszkálgatta és nézegette a várromokat, buzgó Bach-huszárok és tudatlan oláh községi birák itt ott meg akarták akadályozni helyszíni tanulmányait... de közben, mint rossz álom, eltűnt a szenvedések korszaka, és felragyogott a magyar szabadság napja...

Mi is a székely nép szörnyű elnyomása idején kezdtük munkánkat, melyet a történelmi erők nagy vajudása kísért. Bízalommal tekintünk a jövő felé... *Habent sua fata libelli!*

*

»Van biró a felhők felett...« Ez a biró lélek és igazság! Látszólag ok nélkül sokszor bünteti azokat is, kiket szeret, de midőn a borus napok derüssé válnak, büntetésének okát és célját ésszel is felérjük és hálatelt szívvel köszönjük meg a büntetésben megnyilvánuló atyai jóságát. De van más büntetése is, mikor rálehel a képmutatás és hazugság váraira és szétszórja az igazság ellen felvértezett seregeket. Haragjának napjai, — a dies irae — örök tanulságul szolgálnak az emberiségnek.

Bármiként vizsgálom a székely nép történetét és lelkületét, életében nem tudok felfedezni olyan bünt, sőt hibát.

sem, amely Isten megsemmisítő büntetését vonhatná magára. Az igazság és szabadság szerelmesének büntetése hitünk szerint csak átmeneti lehet.

Ennek a büntetésnek szenvedéseit sirja el kötelességünk legnagyobb része. Szükségesnek tartom, hogy itt összefoglaljam és levonjam a tanulságokat.

A trianoni béke Magyarország jelentős részével együtt a Székelyföldet is Romániának adományozta. Az a nép, amely a világ közvéleménye előtt az üldözött martyr szerepében tetszelgett, a győztes hatalmaktól területeket és népeket nyerve, szent ígérete ellenére egyszerre üldözővé és elnyomóvá vedlett, és olyan rútul élt vissza hatalmával, amely a kultúrnépek fantáziáját felülmúlja.

Egy kis kimutatást közlök itt arról, hogy

az erdélyi román nép és Románia

mit ígért 1918-ban

és mit tett azóta?

1. Egyházi téren.

»Egyenlő jogot és teljes felekezeti autonómiát az állam összes felekezetei számára.« (Gyulafehérvári határozatok III. 2.)

»Azok a román állampolgárok, akik faji, vallási, vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazokat a biztosításokat élvezik, mint a többi román állampolgár: nevezetesen joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási, vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelő intézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják és vallásukat szabadon gyakorolhatják. (A szövetséget és társult főhatalmak és Románia között 1919. dec. 9.-én kelt kisebbségi szerződés 9. cikke.)

»Románia hozzájárult ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek az állam felügyelete alatt vallási és iskolai téren helyi autonómiát enged. (Ugyanott 11. cikk.)

Az egyenlőség elvével szemben Románia csak az ortodox egyházat tekintti **egyháznak**, a többi csak kultusz, a túlnyomóan románokból álló görög kat. egyháznak mégis elsőséget nyújt a többiek fölött. Erőszakos térítések, templomok építése más egyházakhoz tartozók terhén és kényszermunkájával.

A megkülönböztetés anyagi téren is megnyilvánul. Az ortodox papok havi államségélye 3500 lei, a többié jóval kevesebb. A ref. papok átlag 1500 lei kapnak. A görög keleti és g. kat. egyházak konverziós veszteségeit az állam megtéríti, a kisebbségi egyházakét nem. Az egyenlőtlenséget kiegészíti a kisebbségi papok üldözése a legkülönbözőbb ürügyek alatt.

2. Az oktatásügy terén.

1. »Mindenik népnek joga van saját neveléséhez anyanyelvén.« (Gyulafehérvári határozatok. III. 1.)

2. Olyan városokban és kerületekben, ahol nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román kormány a közoktatás terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ilyen román állampolgárok gyermekeit az elemi iskolában saját anyanyelvükön tanítsák. (Kisebbségi szerződés 10. cikke.)

3. Ezen túlmenőleg az említett szerződés 11 cikke a székely nép részére biztosítja a helyi tanügyi autonómiát.

Ezzel szemben 1914-ben megállapították a kulturzónákat. 1937—38 óta ovódákban, az elemi iskolákban kizárólagos román nyelvű, a felekezeti iskolákban pedig két nyelvű oktatás. A tananyag megállapítása, az iskolák vezetése, a tanulók beiratkozási lehetősége teljes mértékben állami hatóságok kezében van, (névelemzések és más kényszereszközök) az iskola fenntartó kisebbségi egyházak egyenlőségi elvének sérelmével államsegélyt csak görög keleti és g. kat. egyházak iskolái kaphatnak felekezeti jellegük sérelme nélkül. Ma a magyar anyanyelvű gyermekek 75% csak román nyelvű oktatásban részesül, és megtiltják azt is, hogy anyanyelvükön írni és olvasni megtanulhassanak az iskolán kívül; még a magyar abc-és könyvek iskolán kívüli használatát is betiltották. A székelyek tanügyi autonómiájáról beszélni sem lehet.

3. A közigazgatás.

»Minden népnek joga van a maga kormányzásához saját közigazgatással saját kebeléből választott egyének által.« (Gyulafehérvári határozatok III. 1.)

»A székely kérdés megoldása csak egy lehet: az amely az etnikai terület földrajzi helyzetéből következik, azaz a jövő román politikai szervezetbe való belefoglalása **egy közigazgatási és kulturális önkormányzat megadásával, mely biztosítja különleges nemzeti életük fenntartását és fejlődését, még pedig annak az elvnek alapján, mely az összes nemzeti kisebbségeknek önkormányzatot fog biztosítani... önkormányzatot, melyet ebben az esetben éppen a románok fognak elsőként megadni és tiszteletben tartani.**« (A Lapedatu egyetemi tanár, később kultuszminiszter politikai és néprajzi tájékoztatója a párisi béketárgyalások előkészítésére kiküldött román tanácsosok számára. 1919. Miscellanea 159—126 l.)

Ezzel szemben fokozatosan elávoltották a magyar tisztviselőket; helyükbe román tisztviselőket neveztek ki. A megyék, járások és falvak életét elromanosították. Interimes (ideiglenes) bizottságok révén a városok és községek vezetését is magukhoz ragadták és azokat vagyonuktól és autonóm életüktől megfosztották. Az új közigazgatási beosztás a Székelyföld földrajzi egységét is megbontotta.

4. Köszabadságok.

Korlátlan sajtó, gyülekezési és egyesülési jog, minden emberi gondolat szabad terjesztése. (Gyulafehérvári határozatok III. 4.)

Rossziadulatú, kiméretlen abszolutizmus.

5. Gazdasági élet.

»Az agrár politikának vezérfonala egyfelől a szociális kiegyenlítődés előmozdítása, másfelől a termelés fokozása kell hogy legyen.« (Gyulafehérvári határozatok III. 5.)

»Vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség a polgári és politikai jogok élvezete, így nevezetesen közszállítások, hivatalok és méltóságok elnyerése, vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen román állampolgárra sem lehet hátrányos. (Kisebbségi szerződés 8. cikk.) Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban laknak faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó román állampolgárok, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, melyek a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási és jótékony célra fordítottak. (U. a. 10. c.)

Ha a kisebbségi szerződés nem biztosítaná a kisebbségek jogait, gazdasági érdekeinek érvényesülését, a székely nemzet kulturális autonómiájával járna a politikai és gazdasági élet szabadságának fokozottabb biztosítása. Csak ez lehetne a kulturális autonómia érvényesülésének alapja, mert különben az autonóm feladatot nem is tudná megoldani. Azonban a székely nemzet elméletileg sem juthatott soha az általánosságban biztosított kisebbségi jogok birtokába. Gazdasági érdekeit mélyen megsértették a birtok kisajátítások alkalmával, (Csiki magánjavak, Maroszéki székhavasok). A magyaroknak és székelyeknek a köztisztviselésekből való kizárása és legutóbb a hírhedt numerus clausus éles elentétben állanak a békeszerződés szellemével. Világos, hogy a cél a székelyek és magyarok anyagi tönkretétele, mely általános pusztulást von maga után. Legutóbb még a napszámásokra is kiterjednek a korlátozások és nyelvvizsgák erőszakolása által a gazdasági élet minimális életlehetőségétől is megfosztjuk a magyarokat és székelyeket. A magyarság és székelység zárt területét fenyegeti az a legújabb rendelet, mely szerint bizonyos területeken az államnak elővétel jog van.

Ez a szomorú mérleg ismeretes már az egész világ előtt. Ismeretes az is, hogy a székely nép a vele együtt szenvedő magyarokkal és szászokkal hűséges polgára akart lenni az új államnak, amennyiben az erdélyi oláhok gyulafehérvári határozataiban és a kisebbségi szerződésben foglalt jogait

tiszteletben tartják; de igazsága tudatában többször tiltakozott az ellen, hogy jogfosztott páriaként legyen kénytelen szomorú jövője elé tekinteni.

Nekünk, a román állam keretén kívül élő székelyeknek, kötelességünk felemelni tiltakozó szavunkat az egész világ, de különösen az önálló állami életet élő magyar testvérek előtt.

Köztudomású dolog, hogy akkor, amidőn a békeparancsokat gyártották, nem lehettek jelen a legyőzöttek, tehát az erdélyi székelyek és szászok prókátorai sem. Ha tehát a szövetséges és társult főhatalmak a békediktatumban a kisebbségi jogokon túlmenőleg is biztosítani akarták kulturális autonómiájukat, azt csak azért tehették, mert halvány fogalmaik voltak a székelyek és szászok szabadságszeretetről, ősrégi autonóm életéről és kultúrájuk fejlettségéről. Nem annyira fejlődésüket, mint Európa békéjét és új térképét akarták biztosítani. Romániának nem csak szóval kellett kifejeznie békeszerető akaratát, hanem *a béke biztosításául alá kellett vetnie magát annak a kötelezettségnek, hogy a kisebbségi jogokat és a székelyek és szászok kulturális autonómiáját tiszteletben tartja.*

Ha tehát a magyar kormány hathatósabban felemeli tiltakozó szavát abban az irányban, hogy Románia vállalt kötelezettségét teljesítse, a szövetséges és társult hatalmak eredeti inteniói szerint cselekszik és az európai békének tesz jó szolgálatot.

Mi, magyarországi székelyek, soha meg nem szününk az igazságért szót emelni. Nemcsak hiszünk abban, hogy útban van az igazság diadala, hanem annak elősegítéséért készek vagyunk minden lehető áldozatot meghozni.

Ezt a készséget hirdeti ez a könyv is, mely legnagyobb részben a magyarországi székelyek áldozatkészségéből jöhetett meg... Habent sua fata libelli!

Debrecen, 1939. március hó 15-én.

R. Kiss István

I. RÉSZ

**A SZÉKELYFÖLD ÉS
SZÉKELY SZÉKEK.**

I. Fejezet.

A Székelyföld.

Irta Székely Tivadar

A Székelyföld leírása.

A Székelyföldet röviden leírni nem könnyű feladat. A Kárpátok könyökben meghajló íve és a Hargitának vele párhuzamos láncolata adott alapot, a viharok és vizek munkája ezorosokra, szűkebb és tágabb völgyekre és medencékre szabdalta és tette településre alkalmassá. Ez a terület annyira változatos és egymástól elszigetelt egységekre bomlik, hogy a Balkánon utazó Orbán Balázs Görögország másának tartotta. Találóképpen hasonlat! Itt is a természettől körülhatárolt és élesen széttagolt »kis országok« vannak, mint egy régi oklevél egyikről találóan írja: »magának szakadt szegelet földek«, melyek a történelem folyamán sokszor éltek a maguk különleges életét, de mégis egy felsőleges egységbe olvasztotta a természetnek egy másik titokzatos törvénye: a vér. A székely nemzet vérségi szervezete volt az az erő, mely áthidalta a hegyeket és nem lehetett pld. Csikország annyira ország, hogy lakói megfellebbezzenek Székelyországhoz tartozásukról.

Ezt a csodás országot futólag áttekinteni ma már könnyű... repülőgépről. Minthogy azonban ezt nem teheti meg minden olvasó, elvezetem az érdeklődőt egy pontra, ahová egy jó katonai térképen is eljőhet velem. Innen kényelmesen, költség és fáradság nélkül áttekinthetjük az egész Székelyföldet.

A Székelyföld középpontjában fekvő *Madarasi Hargita* csúcs (1801), mint kilátópont a legérdekesebb panorámát tárja elénk: előttünk a Székelyföld domborművű térképe!

Mindjárt közvetlen alattunk déli irányban tátong a Vargyas patak forrásvidékét magában foglaló kb. 6 Km. átmérőjű erupciós kalderája, amely pompás, jól konzervált alakjával a most is működő vulkán képét tárja elénk; Fehérre mállott foltjai az andezitnek kaolinná mállott részleteit árul-

ják el! Hogyne, amikor a vulkáni utóhatásra most is dolgozó erők, a széndiokszid és kénhidrogénes gázok kiáramlása a remek ízű borvizek kíséretében még ma is tart. A rozsdásodó foltok e borvizeknek kiömlési helyét tárják föl. Ezekben a bomlott foltokon sokhelyen látszanak apró bányaturkálások, mert sok székely atyánkfíát elbolondították az ilyen helyeken másodlagos úton keletkezett s széthintve előforduló esillogó aranyszínű piritek. A lefutó Vargyas patak egy pompás szűk szorossal (Barranco típus!) vágta át az egykori tőzeshátat a vulkáni törmelékből felépített peremét.

A madarasi-csúcsról kelet felé tekintve ott látjuk magunk előtt hosszú kerítés alakjában a *Keleti Kárpátok* hatalmas vonulatát. Ebben az irányban a gerince mindenütt a talppontunk alatt van s így szépen átláthatunk a tulsó oldalra is, észre lehet venni, hogy a gerincevonulatnak keményebb, ellenállóbb krétakori homokkővet a *Szarmat síkság* felé ellaposodó lazább harmadkori homokkőöv szegélyezi, amelybe mélyen vágódtak le a folyóvizek. Az ellaposodó horizonton szép időben megcsillan a Fekete Tenger vize is!

A szembenálló *Gyimesi szoros* látképileg is hamar észrevehető. Ugyanis ettől délre hatalmas erdőekkel és gyeppázzsittal fedett s *homokkőből* álló déli résszel ellentétben észak felé fehér szirtetből álló *mészkövzóna* kőve kezlik, (jurakorból), melyet jogosan neveztek el *székely Svájc*-nak. A *Tarkó* és *Nagy-Hagymás* koporsó alakú profiljai közt a megszokadt részen oszlopalakuan emelkedik ki az *Egyséki* magányos szirtje. E hegycsoportot mint egy összekötő híd kapcsolja a Hargita vonulathoz a *Geréces* átkristályosodott dolomitból álló vonulata, amely alatt a kristályos palia is a permi homokkővel szépen becsúszik a Hargita belsejébe. Viszont a Hargita apró erupciói ezzel párhuzamosan átnyulnak a kárpáti részbe s ily módon egy kétszeresen biztosított gáttal építették ki a Maros és Oltközi vízvázalasztót, *Marosjő* állomásánál!

Az átkristályosodott dolomit a *kristályos pala* csoporttal aztán a Kárpátok belső övéen felhúzódik egész *Borszékig*. Közben ugyan a ditrói szienittömzs vágja el egy északi és déli részre. A Kárpátok vonulatán belől és a Hargita közt egész sor apró medence helyezkedik el. Egy-egy remek miniatürképét mutatják a hegykoszorúzza kis országoknak. Az *Erdélyi Medencéből* leszakadt kis részletek a Kelemen havasok alatt fekvő *Bélibori* medencével kezdődnek. Utána jön *Borszéki medence*, majd a *Gyergyói*, amelyek valamennyije a levantei kor agyagmárgás, homokos rétegei közt bezárt lignitjével az egykori letakart mocsarak gazdag élővilágát konzerválta.

A délfutó Olt szintén egy egész sorban elhelyezkedő apró medencét fűz egybe. A *Madarasi csúcs* talpa alatt

egy érdekes sziget, a Bogáti hegy szorítja össze a hosszú Olt medencét és választja el a *Csíkszereda* körül kikerülő résztől. A *Bogáti hegy* talpánál feltárt kristályos pala s a közéje betelepült paleoeruptívumok álltak elien az Olt kimosó hatásának s így szorult össze e helyen az Olt medence Csíkrákos falu mellett, melynek a környéke bő borvízforrásokkal van tele. (Langyos források!)

A következő szorulatot *Zsögödfürdőnél* találjuk, ahol a Hargita erupciós vonulatának két oldalt kibuggyanó parazitikus kúpja közt keresett utat magának az Olt. E szoros egyúttal a közeli kárpáti homokkő alaphegységben levő törés vonalat is jelzi, mert mentében rengeteg sok *langyos forrás* ömlik ki a felszínre.

A *Bogáti és Zsögödi* szorosok közt elterülő medence részt az eddigi beosztásokkal szemben külön kell vennünk *Középcsik* név alatt, hisz annyira egységes kiképződésű, hogy nem lehet sem a *Felcsiki*, sem az *Alcsiki* medencékbe beöröszkolni.

Az *Alcsiki medence* kiöblösödő remek térsége *Tusnádjalu* alatt zárul be s a *Tusnádfürdőnél* összeszoruló bevágódás viszi ki az Olt vizét Csíkból. E szoros ép úgy levágta a hosszú *Hargita* vonulat levékonyodó farkát a Bűdös hegytömzzsel, mint ahogy északon a *Maros* fűrészelte le a vonulat bunkós fejét a *Kelemen hegység* alakjában.

E medencékben a peremen mindenütt fel lehet látni a terjedelmes terrászok nyomait, amelyek legfeltűnőbb módon ép a szorosok fölött maradtak meg. A többi helyeken a bőséges törmeléklejtők s a beömlő patakok deltái formálták át.

*Tusnádfürdő*n alul *Bükszádnál* gyönyörű terrász kíséri az Olt további útját. Még *Málnásnál* az utolsó erupciós pontnál összeszorul, itt már két szépen kifejlett terrázzsal szegélyezve, de *Bodoknál* már eléri a Háromszéki lapály *Szépmező* nevű részletét, amely tulajdonképp nem egyéb, mint az Olt hatalmasan kiterülő deltája felépítve az alsóbb szintekben bővelkedő homokkő törmelékből, amelyet több méter vastagságban a kevert andezit homok és kavics fed. Rendkívül feltűnők *Sepsiszentgyörgy* körül azok a hatalmas andezit tömbök, amelyeket az Olt egykori erőteljes áradásai sodortak le a medencébe. Az 1-2 m. atm. tömbök a körülötte levő homok kitermelése után szét szórtan hevernek, mint nagyszerű tanújelek. A kemény, pirokszénes andezitek a vándorlás alatt alig koptak le valamit, míg a gázoktól felfújt lyukacsos amfibolos-biotitos andezitek mind le vannak gömbölyödve s anyagukban is rendszerint mállottak!

Ha innen betekintünk az *Orbai* és *Kézdi* székeket magában foglaló medence részletbe, a tájképnek érdekes zónális elkülönülését látjuk. Az alaphegység itt köröskörül mind *kárpáti homokkő*, amely teljesen erdővel van borítva. A hegyek

lábanál, a medence szélén az alaphegységből lefordított törmelékkúpok alkotnak elődombszerű átmenetet, amelynek laza anyagát a lefutó patakok szabdalják fel. Ezeket a medence felé lassan beereszkedő dombokat fogták be a földművelésbe. Viszont a Feketeügy partjait kísérő nedves lapály dúsan termő kaszálókat szolgáltat, amelyekbe ugyan már sok helyen nyomul elő a szántó, mert az elpusztult malomgátakkal együtt a víz színe állandó leszállóban van, s így az egykori, szinte járhatatlan mocsarak teljesen kiszáradóban vannak.

Érdekes szerepük van azoknak a *kúnhalomszerű* domboknak, amelyek itt mint apró szigetek emelkednek ki a szintes térségből. (Zabola, Kovászna, Várhegy, Réty!) A részletes átkutatásuknál kitűnt, hogy valamennyije a kárpáti homokkő hegység egy-egy rögét tartalmazza, bőven befedve helyben maradt máladékokkal (eluvium), amelyet szaporított a gazdasági kultúra is! Az állandóan most is sülyedésben levő s törmelékből vastagon kitöltött medencének az alaphegység rögeiből fennmaradt részletei ezek!

A *Baróti Hegység* déli végén mint egy hosszú felkiáltójel alá tett pont emelkedik ki a Barcaság síkjából *Szászhermány* mellett az Olt által levágott részlet: a *Várhegy* 704 m. magas csúcsa. Körülötte egy kb. 20 m. magas *terrász* húzódik fel észak felé tele az Olt vízgyűjtő terület kavicsaival és vörös agyagos homokjával. Ez a durva kavicsos terrász Köpec-Ágostonfalva körül finom agyagba és sárga löszbe megy át, méreteiben is kisebb lesz, mert erre felé a homokkő alaphegységet körülvevő alacsony dombsor már a *barnaszene*t tartalmazó *levantei* szürke agyagos márgából és homokból áll.

Az Olt kanyarulatnak azt a részét, ahol a *Kormossal* bővült *Vargyas* és *Barót* pataka beömlik, ma *Erdővidéknek* nevezzük. Az Oltmenti áradásos terület dús fűtermő síksága fölött levágott terrászokat alkotnak az egykori magasabb szintű *levantei* mocsarak üledékei, amelyek már a szántó-vető gazdasági munkára alkalmasak. Szinte szabályszerűen követezik ezután feljebb az erdő határ, amely a kemény homokkőből álló alaphegységet választja el a fiatalabb lerakódásoktól.

Érdekes tarka képen tárul itt elénk a háttérben emelkedő Hargita gerinc vulkánosra; amelynek a törmelékei az Olt mellékvölgyeiben felfelé már befedik a *levantei barnaszene* képződményeket.

Itt már át is kerültünk a Hargita vonulat nyugati oldalára, ahol közvetlen az andezites lávaanyag alatt *Málnástól* elkezdve még a Maroson is túl Beszterce felé egy hatalmas fennsík (a nagy *Hargitai plató*) vonul több kilométeres szélességben.

Régen e szép síkságnak a karakterizáló vonását nem ismerték fel. Ennek okát talán abban kell találnunk, hogy a völgyekből a Hargita felé nézve a fent szépen elterülő lapály szélrészletei tekintélyes hegyeknek látszottak s olyan formát mutattak ilyen egyoldalú nézőpontból, mintha csak a Hargitának leszálló előhegyei volnának. Szakember előtt legfeljebb a tetők egyenes vonalú kontúrja tűnik fel csodálatosnak. A hatalmas lapály a laposabb helyeken mocsaras, tőzeges; másik helyen szép kaszáló, legelő helyek vannak rajta, amelyek mogyoró és égerbokros ligetekbe mennek át, de sűrű erdő részleteket is találunk tölgyből, bükkből és festői nyírfacsoportokból.

E hatalmas méretű platóba vágódnak be s hátrálnak még a mai nap is az innen eredő folyóvizeink. Maga a mai platószél a *Szászrégen, Szováta, Korond, Székelyudvarhely, Barót, Málnás* vonalában, hatalmas omlós partfalak által vannak feltárva. A meredek falak nagy fehérés foltokkal válnak ki a zölderdő környezetből, (Firtos lova, Hollókő, Szarkakő, Ördögátja stb.) s az előterük tele van *andezites vulkáni törmelék* anyagból kihullott sziklatömbökkel, amelyek szétszórtan az *Erdélyi Medence* felé befelé még nagyobb távolságban is találhatóak, úgy hogy ezeknek az alapján egy másik vonalat húzhatunk az előbbivel párhuzamosan *Maroscásárhegy, Székelykeresztur, Homoródkőhalom, Oláhévíz* irányában, amely az egykori kiterjedését jelzi a mindinkább szép Hargitai platónak.

A nyugat felé párhuzamosan lefutó folyóvizek tüntették el lassanként a platórészleteket s kiszélesedő völgyeik egész különálló szigetegységekben fejlődő vidékeit hozták létre a székelységnek. Így apró kis földrajzi egységet képeznek a *Kis- és Nagy Homorómenti völgy*, amelyetől különbözőnek a *Nagyküküllő, Nyikómenti és Gagy* vidékiek. Ez a tagolódás feltalálható tovább a *Kisküküllő, Nyárad* és *Maros mentén* is!

Egész külön kis ország a *Kisküküllő* felső vidékének kiszélesedett völgye *Parajd-Korond-Szováta* táján. Ennek a résznek különben külön neve is van, mert általában *Sóvidék* néven ismeretes. A só mellett itt bőségesen felszínre kerülő anyag nemcsak azzal nyom bélyeget a vidékre, hogy itt fejlődött ki legjobban a fazekasság, hanem esős időben mindenki tapasztalhatja az agyagos talaj visszatartó, vendégmarasztaló természetét. Ezért csúfolják a környékiek e vidéket a sok agyaga miatt »*Szikonyország*«-nak! Remek szép ritkasága e vidéknek a parajdi *Sóhát* átvágott sósziklás képe. A *Korond* pataka még az emberi település idején is eredetileg *Alsósófalva* felől a bánya felé levezető mostani út mentén folyt le és ömlött a *Kis Küküllőbe*! Azonban a sósziklák vízelnyelő tölcéséreinek sorozatos beomlásával egy olyan mélyebben fekvő szurdok völgy keletkezett, amely elhódította

a lefolyó patakat s egyben a két *Sófalva* közti rétet egykor borító tavat is lecsapolta. Feljebb már *Koronánál* a völgynek keleti oldalán hatalmas ásások nyomai látszanak, amelyek az itt feltörő sósforrások által lerakott *jorrásmészkö* (tévesen *aragonitnak* nevezték régebben s még ma is ez a neve van forgalomban!!) kitermelése által jöttek létre. Ezelőtt mintegy 60 évvel irányította az érdeklődést e területre *Koch Antal* geologus, aki a szép sávós, és különbözőképen színeződött kőből csodaszámbamenő csiszolatokat állított elő. Neki köszönhető, hogy ma szorgalmasan bányásszák és jó pénzen értékesítik az egykori még kecskekegelőnek sem alkalmas kopár, gombaalakú sziklákat, amelyeket a régiek alakjuk után *Csigadombnak*, vagy a keletkezési módjuknak elképzelése nyomán *Rakodóhegynek* neveztek el. Kiváló, szép ritkaságunk ez, amelyhez hasonló nagy előfordulásról sehol a világon nem tudnak.

E természeti kincsekben gazdag vidéknek méltó kiegészítője a *Medve tó Szovátán*, amelynek alsó része a sósziklák pompás díszítő kulisszái által van körülvéve, míg a felső részén a vulkáni kőzetek törmelék lejtőjén pompázó sűrű erdő korszorúval van keretezve.

A *Medve tó* gátját tulajdonkép a *Sóköz* dombjának lecsúszott részlete képezi, amely 1874-8 táján indult mozgásnak s zárta el a lefutó patak vizét! Így duzzadt fel a mellékvölgybe is behatoló víz egy medvebőr alakú tötükkörré. A sós vízre ráömlő édesvízű patak érdekes melegektározó alkalmat szolgáltatott. A napsugarak melege halmozódott fel a sokáig bokrok közt rejtve maradt tó vizében, annyira, hogy a beleeresztett tojás is megfőtt benne. (72 C .ot is elért a felmelegedése!) Azonban amikor a természetes melegvízű tónak hirtelen a divatba jött, a fürdészel s kezdetben a csónakázással is felzavart víz kezdett kihűlni s így ma átlag megrendszabályozott fürdőzéssel is csak 32 C -ig emelkedik.

A régi adatokból kitűnik, hogy ezen a helyen már többször volt hasonlóan felmelegedő tó, azonban amilyen észrevétlen keletkeztek, ép úgy el is tűntek bizonyos idő múlva.

Amilyen érdekes felszíni tölcéserektől rípacsos a *parajdi Söhát*, épen ilyen, sőt talán még nagyobb mértékben tele van a *szovátai Sóköz* is a sülyedéssel keletkezett *dojánakkal*. Ezek egyrésze alul a sőtömszbe mélyülő alagútakkal van összeköttetésben, s így a csapadékvizet leszállítva egy bizonyos földalatti út után, mint *sósforrások*, sőt sósvízű *buvópatakok* alakjában lépnek ki a felszínre. Van olyan hely is, (*Kigyós tó*) ahol a tölcésér alja eliszaposodott s a csapadék édes vizű tó alakjában gyűl össze!

Az *Erdélyi Medence* szélén levő, közvetlen a *hargitai vulkánizmusból* származó andezittörmelékkel érintkező *sőtömsz* előfordulásoknak a folytatása befelé sósforrások és

iszapturásokban bővelkedő lerakódások alakjában van meg, amelyek egyben a *földgáznak* (metán) is a felraktározói.

E képződmények főként agyagos márga és homokból álló alacsonyabb domborokat képeznek, amelyek a mindinkább kitáguló völgyekkel elkeskenyedő gerincekké keskenyednek. Ezek a csipkésen éles gerincek valóságos típusai a még napjainkban is folytatódó csúszások, suvadások miatt állandóan törpülő tetőknek. *Székelykeresztúr* vidékén találunk erre az érdekes kiképződésre jellemző példákat. A két patak közt kiélesedő gerincen tetők tulajdonképpen nincsenek. Annakra ki-fenődnek a tarajok, hogy nyereg módjára ülhetünk rájuk oly módon, hogy az egyik lábunkat a *Gagy* völgye felé lógathatjuk be, míg a másikat a *Nyikó* felé!

E terület külső arculatát érdekesen tarkázzák a hepehupás felszín mélyedéseiben összegyűlő apró tavaeskák. (A siklói *Sok* tó tartománya!) De furcsa képződmények az apró kis *földboglyák* is, amelyek évről-évre szaporodnak a felsőbb rétegek egy-egy részletének a leszakadása következtében (*Székelykeresztúr* mellett a *Hasadt hegy* innen kapta a nevét. Egész csoportok vannak *Tordátalva* alatt, a *Fiasmál*-nevű helyen, amely egy szép rege alakulására is alkalmas volt. *Körispataktól* délre, a *Gagy keresztje* nevű nyereg-felé van két sorban elhelyezkedve megint egy csomó. Itt a lakosok asztagos domboknak nevezik!)

A *Nyikómentének* van egy részlete *Medesér*, *Kede*, *Tordátalva*, *Szentmiklós* községek területén, ahol sok baj van a vízhiány miatt. Ugyanis e területnek szerencsétlen földtani alkata miatt még az ide leeső csapadék víz is a földbe való beszívásága után a *Gagy* patak völgyébe vándorol át, ahol gazdag források alakjában lép ki a felszínre. Emiatt bizony a kutak a *Nyikómente* e részén igazában csak felszíni vízgyűjtő gödrök, állandó és rendes forrás nélkül. Tavasszal a hóolvadás után és a sűrű eső miatt még egy ideig van víz a »kutakban«, még pedig olyan bőségesen, hogy a kút gárdolása alatt még ki is folyik az udvarra! Amint azonban beüt a nyári meleg, a ciszternaszerűen felgyűjtött víz elfogy s ekkor bizony a gazdák naponként külön e célra felszerelt hordóikkal a messze levő *Nyikóra* járnak le vízért. Sok tréfát is csinálnak ezért a környékeliek! Egy alkalommal kérdik csufondárosan az ökröt vásároló medeséri atyafit, hogy minek kiednek most nyáron az ökrök, mikor amugy is kevés a vizük! »Hát csak azért, hogy legyen nekem is, aminek vizet hordjak a Nyikóból« volt a kérdéshez hasonló felelet.

Hogy milyen kevés a víz ezen a vidéken, arra vonatkozóan jellemző az a szálló mende-monda, hogy a kedeiek a mosakodásra felhasznált vizet nem öntik el, hanem puliszkát főznek még benne.

A Madarasi Hargita nézőpontjából körbe vetett áttekin-
tésünk után elérünk a *Maros szorosig*, ahol a hatalmas tö-
megű *andezites vulkáni törmelékből* álló sziklák szegélyezik
a folyó mindkét partját, néhol kemény lefolyt *lávaárakat* tárva
fel. A kemény *brecciakat* másik helyen porlós tufás részletek
váltják fel. *Maroshévíz-Várhegy* környékén e törmeléket a
feketés színű *bazalt* tellérek hálózzák át.

A Maros északi oldalán a *Kelemen Havasok* hatalmas
tömbje terül el, uralva az egész vidéket. A 2000 m.-en felüli
magas csucsei egy hatalmas óriási kalderát vesznek körül,
amelynek a tölsére észak felé van átvágva.

A *Kelemen havasoktól* keletre, a községbe eső kis *Bébbori
Medence* áthidalásával a szirtvilág következik a mészkő és
dolomitok remek formáival (*Hegyes, a Tölgyésben!*), amely
aztán már tovább a *Gyilkostó* környéki *Székely Svájcban*
folytatódik.

Változatos, szép panoráma, amely itt élénk tárul s ha
szép időben nyugatfelé tekintünk az *Erdélyi Medence* hul-
lámzó, lemélyült felszíne után a tulsó »parton«, az *Aranyos-
szék* mészsiklás vonulata válik ki a ködös horizontból. Szép-
en látszik a *Tordai hasadék* keskeny bevágódása s az elő-
terében a kiöblösödő *Aranyos tere*, a Marosig lehuzódó ma-
gas *teraszával*.

Az általános adatokat a következő földrajzi adatokkal egészítem ki.

I. A Székelyföld földrajzi fekvése a következő fokhálózati adatokra
adható meg:

Keleti hosszúság a Ferrótól számítva — — 41°50' — 44°10'
Északi szélessége — — — — 55°30' — 47°10'

A különálló Aranyosszék adatai a következők:

Keleti hosszúsága Ferrótól számítva — — 41°15' — 45°35'
Északi szélessége — — — — 46°23' — 46°34'

II. *Területe az 1876. évi vármegyék kialakulása szerint.* (A közigazgatási be-
osztások gyakori változása miatt legcélszerűbb az akkori állapotot figyelem-
be venni!)

Csik megye	—	—	—	—	—	4493.22	km ²
Háromszék megye	—	—	—	—	—	3556.29	"
Maros megye	—	—	—	—	—	4324.03	"
Ujvarhely megye	—	—	—	—	—	3417.64	"
Aranyos szék (most Torda megyébe osztva!)	—	—	—	—	—	357.22	"

Összesen 16,148.40 km²

III. A lakosság száma :

az 1876-iki adatok szerint:

Csik megye	—	—	—	—	—	107285	lélek
Háromszék megye	—	—	—	—	—	125881	"
Maros megye	—	—	—	—	—	165627	"
Ujvarhely megye	—	—	—	—	—	105349	"
Aranyosszék	—	—	—	—	—	17335	"

Összesen : 521477 "

I. A tengerszintfeletti magasságra vonatkozó jellemzőbb adatok:

A.) Legmagasabb csúcsok:

Kelemen havasokban a *Pietros* 2102 m. — *Görgényi havasokban* a *Mező ha-
vas* 1777 m. — a *Horgitába* a *Csomafalvi Délhegy* 1695 m. — a *Madarasi*
csúcs 1801 m. — a *Csicsói csúcs* 1761 m. — A *Kárpáti zónában* a *Muncelut*.

1691 m. — *Pricske* 1545 m. — Likas havas 1676 m. — Öcsémteteje 1708 m. — Nagy Hagymás 1793 m. — Pogány havas 1352 m. — Sajhavas 1555 m. — Magyar Nemere 1627 m. — Nagy Sándor 1639 — Lakócza 1777 m. — Górtető 1785 m. — Csukás 1957 m. — A Hargitától nyugatra fekvő magas *felsík* (plató) egyes részletei; Szarkakő Székelyudvarhely mellett 887 m. — Firtos tető 1062 m. Bekacs 1079 m. — Siklódikő 1025 m.

B.) Legmélyebb pontok :

Az *Oltmentén*, Alsórákoson alul 444 m. — A *Marosmentén*, Nyárádtó alatt 290 m. — Aranyoszséki részleten Felvincnél 250 m. — *Nagyküküllő*, Ujszékey alatt 372 m. — *Kisküküllő*, Kelemenfelkenél 330 m. A Kárpátokból kifolyó patakoknál: a *Tatrosvölgye*, 690 m. — *Tölgyes* völgye 619 m. — *Békávölgye* 547 m. — *Bodza* völgye 606 m. — *Ojtoz* völgye 444 m.

C) A medencék átlagos magassága :

Gyergyói (Várhegynél) 703 m. — *Felcsiki* (Bogáthegynél) 680 m. — *Középesiki* (a zsongódi szorosnál) 654 m. — *Alcsiki* (Tusnádfalunál) 638 m. — *Felsőháromszéki* (Rétvnl.) 517 m. — *Kásznai* (Altiznél) 719 m. — *Bélbori* 881 m. — *Borszéki* 803 m. — *Bodza* 680 m. — *Erdővidéki* (Barótnál) 475 m. —

D) A nevezetesebb útátvezető hágók :

a) Kárpátok vonulatában:

Magyaros tető (a háromszéki medencéből át az Ojtozi szorosba)	865 m.
Fenérviznyaka (Kásznoszekből át az Uz völgyébe)	1020 m.
Hatod (Málnásról át Barót felé)	710 m.
Nyerges (Kásznóból az Alcs ki medencébe)	878 m.
Büdös (Torjáról át Bükszád-Tusnádfürdőnek)	940 m.
Geréces (Felcsiki és Gyergyói medence közt)	891 m.
Közrez (Gyergyói medence és Borszék közt)	1259 m.
Pongrác (Gyergyói medence és Gyilkostó közt)	1257 m.
Mogyorós tető (Középcsik és Gyimes közt)	1164 m.

b) A Hargita gerinc átjáró helyei:

Bucsin (Parajd és Gyergyó közt)	1287 m.
A régi sóuton a Putnahágó (Parajd és Gyergyó közt szintén)	1138 m.
Libán (Nagyküküllő völgye és Gyergyó közt)	1029 m.
Tolvajos (Csikszereda és Székelyudvarhely közt)	977 m.
Mitács (a régi csiki út, Barót és Alcsikközt)	1210 m.

c) Az erdélyi medence felé eső részen :

Hagymás a Rikában (Vargyas és Oklánd közt)	693 m.
Oklándi tető (a két Homoród közt)	596 m.
Kénosi tető (Homoródszeretmárton és Székelyudvarhely közt)	665 m.
Kalinda (Székelyudvarhely és Korond közt)	845 m.
Gyikeresztje (Székelykeresztúr és Erdőszentgyörgy közt)	616 m.
Magyarósi tető (Sóvidék és Nyárad közt)	671 m.
Yisszafolyó (Szováta és Nyáradremete közt)	591 m.
Vácmány (Marosvásárhely és Ákosfalva közt)	430 m.

V. Föld mágnességi adatok

A legújabb 1936. évi mérések szerint a következő pár adat nyújt áttekintést és tájékoztatót.

Hely és t. sz. f. mag.	Decl.	Incl.	Horiz-compon.	Kelet h. Greenwichtől	Északi széles
Tölgyes 950 m.	0029'4 K	62°36'3 É	0.21484 CGS	25°43	46°38'5
Marosvásárhely 320	0031'5 Ny	62°25'2 „	0.21497 „	24°36	46°32
Szászrégen 375	0005'7 K	62°03'9 „	0.21411 „	24°43	46°47'7

A Székelyföld ásványai és forrásai.

Alig van a földkeregségnek hasonló kis foltja, amely annyiféle s változatos gazdagságot mutathatna fel az ásványi kőzet anyagában, mint a mi Székelyföldünk.

Nemcsak földünk felszínének kiképződésében és a népi élet minden mozzanatában találunk változatosságot; hanem a földet felépítő anyagok sokfélesége is jellemző e területre. Nagy muzeumnak tekinthetjük az egész Székelyföldet, amely-nél alkalmasabbat a földtani ismeretek elsajátítására sehol sem találunk.

Itt nemcsak az anyag sokfélesége bámulatos, hanem a föld életjelenségeinek tanulságos esetei is lépten-nyomon kísé-
rnek. A sósvidékek állandóan mozgó felszine, az úsványos
vizek lerakódásai által képződött új anyagok, a különféle
gázömlések frappáns megnyilvánulásai, az éghető metán, a
tüzet kioltó széndiokszid s a záptojás szagú kénhidrogének
alakjában, vagy az állandóan szortyogó iszapvulkánok műkö-
dése stb. stb. valósággal mind a szemünk láttára történnek!

Az anyagok jelentősége adta meg a Székei-földnek az
emberi letelepedésre való alkalmas voltát is. Az ember fel-
léptétől nincs olyan korszak, amelyben ne lett volna lakott
e terület.

Hogyne, amikor a primitív ősember az eszközeihez a
keresett *kovakövet*, az éles szilánkokat adó *opáit*, és más
anyagot nagy tömegben talált itt.

A *réz-korszak* embere már ismerte a *balántányai* réz-
előfordulásokat. A vaskorszakban felhasznált anyagok leg-
nagyobb részét a borvizlerakódások *barnavasérc*eiből vette.
Az egykori primitív olvasztóknak sok nyoma maradt az üveges
olvadt vassalakból álló dombocskák alakjában.

A *Hargita* környékén több helyen előforduló *limonit*os
fészkek (Füle, Bodvaj, Szentkeresztbánya) kitermelése szinte
minden időben az akkori konjunktúra hatása alatt folyt vagy
maradt egyidőre abba.

A Kárpáti zóna homokkővében előforduló *agyvasérc*ek
(szferoszideritek) egyidőben szintén kitermelés alatt állottak.
(*Szárzapatokon és Kovásznán Háromszék megyében.*)

Ellejtett értékes anyagot tartalmazó bányák voltak a
Madarasi Hargita két oldalán, amelyeknek — az egykori
őserdőben — most alig tudjuk a nyomait is megtalálni. Pedig
az erdélyi fejedelmek idejében az innen kitermelt *higany-
érc*ek, a *cinnaboritok* Kostantinápolyig is eljutottak. Még ez-
előtt 100 évvel a bécsi kormány megpróbálta feltámasztani
az egykori adatok alapján a bányászatot, de egy pár évi ki-
sérletezés után minden abba maradt. Ma már csak a német
muzeumokban levő szép ásványi példányok őrzik e ritka-
anyagunk emlékeit.

Sok emberünket bolondította el a *piritek* gyakori elő-
fordulása, finom szétszórt impregnációk alakjában. Mennyi
pénzt, vagyont jelentő fáradságot öltek az ilyen ravasz csillogó
kristálykák kitermelésére! Sajnos sehol olyan nagy tömeg-
ben nem találták, ahol érdemes lett volna nem mint »aranyat«.

1. Borszék völgye. 2. Kelemen havasok. 3, Részlet a rétyi Nyírből. 4, A depressziós Kászton medence

hanem ezt a vegyi anyagok gyártásában oly fontos anyagot értékesíteni!

Még a legjelentősebb *pirit* előfordulás a *Ditró* község melletti *Tászok* patakában a *Bánya* nevű helyen való volna, ahol a szienitben nagyobb fészkeket képez s régen bányászták is. (Innen eredt a helynek is a neve!-

Nem messze ettől a *Tölgyes* felé vivő út alatt, a *Bal-langnál* (Barlang) már régóta sokat kaparásszák azokat a barna, lemezes csillámokat, amelyek tűzbe téve vékony arany-szinű lemezekké hullnak szét. Ezek nem egyebek, mint a szienit egy-egy helyén tömegesebben előforduló *biotit* csillámoknak egy vasdús fajtája. (*Lepidomelan.*) Természetesen semmi közük sincs az aranyhoz, de viszont az építészetben újabban gyakran használt és meglehetősen drága, fehér színű *muszkovit* csillám pótlására nagyszerűen fel lehetne használni a házak vakolásánál.

Piritek még előfordulnak a kristályos pala telérei gyanánt a tölgyesi »*ólombánya*« néven ismert helyen. A főanyagát a teléreknek ezüst tartalmu ólomérc, a galenitek képezik, amelyek már sokszor voltak kitermelés alatt, de az apró vállalkozók nem tudtak annyi kitermést felmutatni, amennyi egy nagyobb arányú bányavállalathoz szükséges.

A félreismert *biotit* csillámok a *Hargita* déli részén is sok embert bolondítottak »*aranybányászatra*«. A *Kisbacon* határában, az »*Istenkás*« nevű helyen, a bodvaji vashánya közelében levő borvizes barlang is tulajdonképpen ilyen »*aranybányászatkodásnak*« volt az eredménye. Az *andezit* porlós anyagában igen sok szép hatszögletes *biotit* lapocskák csillog már a felszínen is s ennek az »*erit*« akarták megtalálni az »*aranyászok*«, egy hosszabb tárló bemélyítésével. Amikor az »*aranyfolyást*« nem kapták meg, akkor egy másouik szomszédos művelettel kísérleteztek. Mindkét esetben egy-egy borvízforrásnak vágták el az útját, melynek bő vize a barlangon keresztül patakként ömlik ki. A barlangok torkának beomlásával a felgyűlt borvíz a föld alatt valóságos borvizes fürdő tavat képez. Ezt a rendkívül bájos környezetben fekvő barlangot nevezte el a *Hargita* kutatók egy csoportja, az itt gyakran megfordult székely nagy íróról, *Benedek Elek*ről!

Ez az egész terület tulajdonképpen a *Déli Hargita* legmagasabb csúcsa a *Kakukhegy* alatt fekszik, amelynek nyugati lankás, havasi legelőjén, a *Paphomlokán* már régóta ismeretesek azok a híres ritka »*kingsek*«, amelyeket az ottani pásztorkodó atyafiak »*arany*«-nak, majd »*gyémánt*«-nek neveznek. Milyen sok nem teljesedett reményhez szolgáltatottak alapot ezek a tényleg, érdekes acélkényű, vékony lemezek, amelyek leggyakrabban a vakondtúrásokkal kerülnek ki a felszínre s már messziről csilognak a napsütésben. Ezek a *vascsillám* (*hematit*) lemezek keresett ásványtani ritka-

ságai a muzeumoknak. Eleinte azt hitték, hogy a vasesillám tisztán csak ezen az egy helyen található, a részletes kutatásoknál azonban kitűnt, hogy a Hargita vonulat több pontján előfordulnak e szép lemezek. (*Odorfenyőnél*, ahol az itt keresztülfolyó patak ép azért nyerte az »*Aranyász*« nevet! Egész nagy területen található a *Rákosi Hargita* csúcs északi oldalán is.

Régóta ismeretesek és híresek az *osdolai gyémántok* is, amelyek teljesen hasonlítanak azokhoz a szép vitztiszta és szabad kvarc kristályokhoz, amelyek *Mármaros megyében* is a homokkövek közt levő agyagvasérc rétegekből hullanak ki. (*Mármarosi gyémántok!*)

Nagy gyakorlati jelentőségük volt a régi világban a torjai *Büdös* hegy környékén előforduló *kénjészkelemek*, amelyek a föld belsejéből kiáramló *kénhidrogénből* évezredek folytán lassanként lerakódtak. Nagyobb bányászatok az erdélyi fejedelmek idején volt! Még *Mária Terézia* is megpróbálta háboruskodásaihoz felhasználni, de már kevés maradt az ő számára. Jelentéktelen kis mennyiség került ki onnan nem régen a világháború idején is. A *Kelemen Havasokban* valószínűen nagyobb tömegben előforduló *termés-kén* gyakorlati kihasználását a terület magasfekvése és félreeső helyzete nehezíti meg.

Igen változatos *kőanyagunk* a *diszitő ipar* számára az »*Aragonit*«, a korondi sósvizekből lerakódó *jorrásmész-kő* vagy

Kerek Selyk dombja Korondon.

K.=Aragonit. P.=pontusi agyagos márga. T.=Mész-tufa. A.=andezit.

amint szép külseje után nevezik még, az *oniks-márvány*. Több helyen sikerült újabban felfedezni e szép követ, főként konyhasós tartalmú ásványvizeink lerakódásai közt, de olyan nagy tömegben sehol sem található, mint a sokszor 1 m. vastagságot is elérő telére a korondi településben. Régóta ismeretesek a *Gyergyóban* található márványok, amelyek hófe-

hér, szürke erezett, söt rózsaszínű árnyalatban is előfordulnak. Ujabban e vonulat déli sarkát képező kristályos dolomitoknak a feltárása vezetett egy újabb típus felfedezésére, amelynek a szobrászatban van nagy jelentősége. Jóformán ez az egyedüli európai előfordulása a régi *pentalikoni krémüdvány* típusal megegyező fajtának!

Ennek az előfordulásnak az is ad érdekességet, hogy helyenként valósággal tele van a gyufaszálka nagyságú és alakú pektolit fészkekkel.

Csíksszenttárnás határában a *Feneketlen tó* közelében feltárt vastag márványtelepek szinte kifogyhatatlan mennyiségben állanak rendelkezésre. A márvány gyanánt szintén felhasználható szép, vörös, tarka színezetű *triász mészköveknek* nagyobb előfordulásai vannak a *Székely Svájcban*, meg a *Rika* hegységben is.

A *Rika* hegységek egy másik hasznosítható köve a foltokban sok helyen előforduló zöldszínű *serpentin* is, amelyet egyebütt csiszolva disztárgyak előállítására használnak fel, míg nálunk csak a műmárványok, falvakolatok és a folyosó burkoló terrázó színezésére szolgálnak ezidőszert.

Az *Alsórákos* környékén előforduló *tömör gipsznek*, az *olabástromnak* is lehetne piacot teremteni csiszolt disztárgyak alakjában s ép így új típusként lehetne forgalomba vinni csiszolása által a szép seíymes, rostos gipszet is!

Kimeríthetetlen anyagot tudna szállítani a keménylábkból faragó és csiszoló ipar számára, a *lignit*. Ugyanis lignitlepeinkben nemcsak elszenesedett, hanem a csokoládé barnaszínű megtartása mellett szépen feldolgozható, félig kövesedett fatörzsek is vannak, amelyekkel igen jól lehetne pótolni a fogyóban levő tiszafa és a még ritkábban található »özönfa« darabokat, ha kiadós lignitlepeink megint termelés alá kerülhetnének. Ma ugyanis a helyi üveggyárban felhasznált borszékít kivéve a többi bánya kihasználatlanul hever. Nem bírják a versenyt az olcsó petroleum származékkal az u. n. »*pácúra*«-val, amelyet a román petróleum vidékről óriási tömegben hoznak forgalomba. Kivétel van azonban arra, hogy barnaszencink nem mint fűtő anyagok, hanem műtrágyának felhasználva, valamint vegyileg is feldolgozva elszappanosítással lesznek értékesíthetők, ami nagy közgazdasági fellendülést adna a Székelyföldnek. Így a *sepsiszentgyörgyi*, *illyefalvi*, *középaítai*, *hidvégi*, *vargyasi*, *felsőrákosi*, *bodósi* s főként a *kőpeci* telepek feltárására még sor kerül, így munkába kerülhet a *gyergyóátró*i és a *bébori* telep is.

Ezeken kívül sok helyről emlegetnek szénelőfordulásokat, azonban úgy az *Erdélyi Medence* felé eső részek (a pontusi és szarmatkori rétegekből) valamint a kárpáti homokkő (kréta kori) szénfoszlányai nem érdemelnek nagyobb

Fenn: 1. Parajdi sósziklák. 2. Réka hun királyné sírja.
Lenn: Opál tömb a Kiság patakában. (Fülek). 2. A Hargita madarasi csúcsa

figyelmet. A Hidegségben is találtak karbonkori szénnyomokat. Kétes még a kora és mennyisége a Gyimesben levő előfordulásnak.

Földvilágnak (ozokerit) és a *petroleumnak* előfordulására az *Ojtozi szoros* környékén tudunk adatokat (*Sómező* a Nagy Sándor alján a *Zsiros* nevű erdőrészben, *Gelence* határában a *Putna* patak mellett, *Kovászna* fölött a *Murdán* nevű helyen!) Ezeket az előfordulásokat egyben a sós és kénhidrogénes források jellemzik és sok helyen a felszínre kerülnek a *bitumennekkel* átitatott, vékony, fekete, hajlékony, kartonpapirszerű *kalpa'ák* és a kemény barna *opálos rétegek (meni'itek)*. A bitumenes palákkal eddig gyakorlati szem-

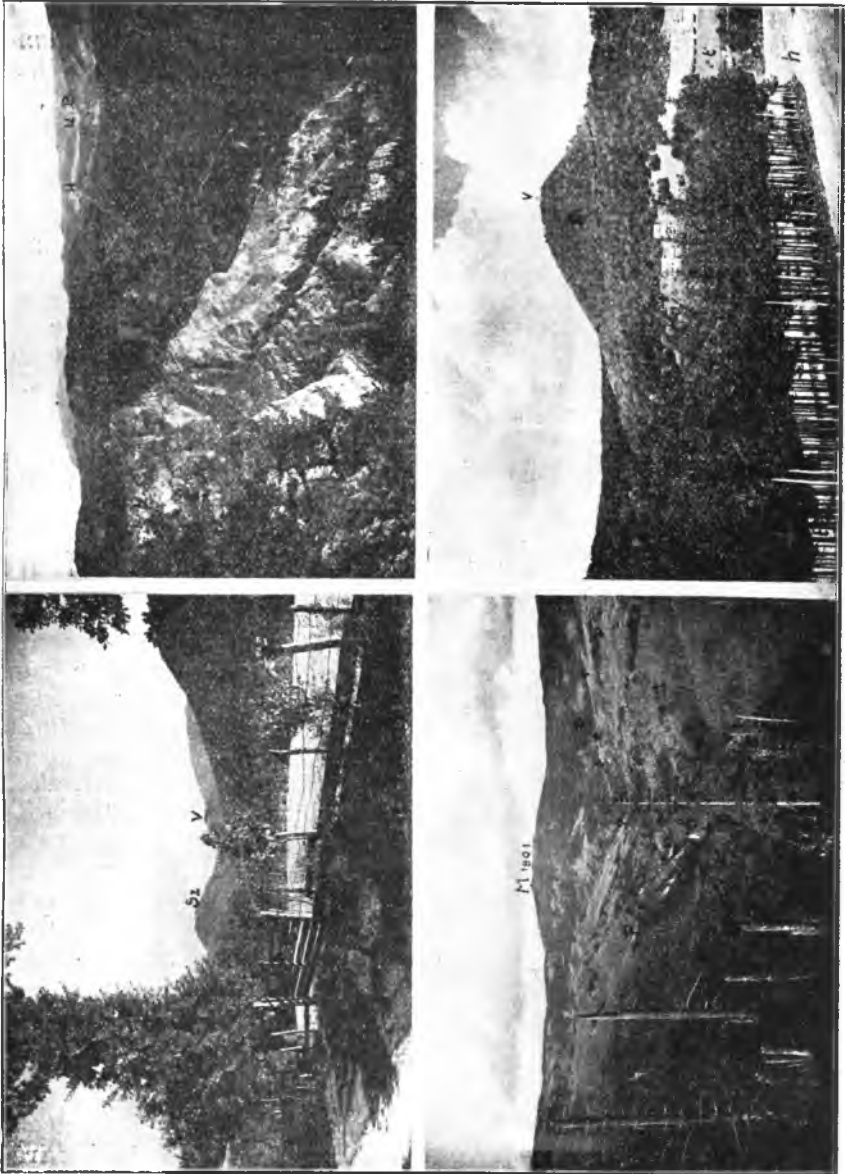
pontból nem sokat törődtek. Azonban ujabban a gyógyszeriparban annyira fontos *ichtiolinnek* e palákban valóságos kiemeríthetetlen forrását találták meg!

E kisebb tömegű ásványi előfordulások felsorolása után most már lássuk a **nagyobb tömegben előforduló képződményeket.**

Talán a legnagyobb tömegben található az *andezit*, amely a Hargita hatalmas vonulatában bámulatos változatosságban található. Magát a főgerincet a tömött s főként *pirokszentartaimu* lávaanyag alkotja, ahonnan lávaárak alakjában lefolyt és az erupció által kidobott törmelékek közé beékezt telepeket is alkot. De vannak a fővonulattal párhuzamosan olyan kisebb foltok is, amelyek mint oldalt kitörő *parazitikus kupok* sokáig ismeretlenek voltak, mert sok közülük a Kárpáti zónában feküdve nagy általánosítással homokkő területek gyanánt szerepeltek! (*Csikszentmihály, Somlyó hegy, torjai Bűdös barlang környékén* egész csomó kupos hegy, sőt ujabban Kászon elzárt medencéjében is előkerült!) Nagyszerű andezit anyagaink sokáig heverték értékesítés nélkül. Hosszu időbe került, amíg meg lehetett győzni a közvéleményt, hogy nemcsak a *bazalt* az egyedüli utépitő anyag. Az erdők letarolása után bizony a legutolsó pillanatban jött köveink értékesítésének megkezdése! Ma már az egész *Hargita* teljes hosszában fel van sebezve, különösen a csiki oldalon, ahol a rakodó vasuti állomások a legközelebb vannak. Vonatszámra megy a sok kockakő és útkavicsoló anyag túl a Kárpátokon. A Hargita déli részén előforduló *amfibolos* és *biotitos andezit*, gázaktól felfújt lazább, könnyebb anyaga inkább a kőfaragó munkákra alkalmas, a *pirokszen andezitek* tömött, kemény anyagával szemben. A változatos andezit anyagban egy különleges típust képviselnek a tömött, fekete színű fajták, amelyeket *Szádeczky*, mint átmeneti típusokat *Lazaltos andeziteknek* nevezett el. (a franciák *labradoritese!*) E típusnak egy igen érdekes előfordulása a *Hargita* nyugati oldalán van *Zetelaka* határában, közvetlen a *Zetevára* maradványai közelében.

Itt egy teljesen tömött, fekete s üveggént kagylósan törő előfordulása van, amelynek 1/5-ét *magnetit* képezi. Így nem csoda, ha a kiálló sziklák természetes mágnesként működnek, mint valami igazi természeti csodák! Ettől a helytől nem messze már egy teljesen más összetételű előfordulás van, amint közeledtünk a Madarasi Hargita csúcshoz! Az erdők felső szélén van egy forrás, melyet *Gyöngyös kútnak* neveznek, azért, mert a szétmállott andezitből a víz gyöngyszerű apró *augit* kristályokat mos ki.

A Hargita vonulat középső részén az *augitok* társaságában még finom tű alakú *hipersztén* nevű színező ásványok találhatóak, amelyekhez *Zsögöd* táján *bronzitok* is csatlakoz-

1. Kovászna patak völgye Sz.=Szelkapu, V.=Vár
2. Nagy Békás Szurdok völgye, középen az Oltárkövel, jobbszéli a Kisbékás völgye, (K. B.)
3. Központi Hargita nagy Kalderája. (P.=pirit.)
4. Bálványosvár. (V.=várrom. A.=andezit, h.=kárpáti homok. t=terrasz.)

nak, sőt a *Kakukhegy* környékén *amfibolok* is! *Füle* mellett pedig majdnem csak a *bronzitok* találhatók, úgy hogy a finom, tömött kőzet valósággal homokkőnek látszik! Az *amfibolos andezitek* nagyrészt letakarva *Homoródkeményfalva* és *Homoródmás* környékén találhatók. A felszínen a *Bucsin* és *Putna* hágók környékén, valamint a vonulat északi és déli végén vannak nagyobb tömegben. Kiválóan szép típus a *Szent Anna tó* kráterét alkotó *amfibolos*, kevesebb *biotittal* kevert *andezit*. Ezzel szemben az *Olt* tulsó oldalán levő *Peleske* csúcsban inkább a szép hatszögletes, aranyosan csillogó *biotitok* vannak túlsúlyban. A *pirokszénes lávanyag Oláhjalu* környékén olyan szép vékony pados elválást mutat, mintha valami üledékes kőzetlerakódás volna. Hatalmas, nagy táblák fejthetők ki, úgy, hogy sokszor egyetlen egy darab eléggé a kapu előtti árok áthidalására. A *Vargyas* patak mellett pedig a *Székely Seltersnél* oszlopos elválású előfordulás is van.

A térkép szerinti ábrázolásnál nagyobb helyet foglalnak el az egykori erupciók alkalmával kidobott *hamú*, *lapilli* és *bomba* felhalmozódásából keletkezett *agglomerátok*. Ezért kell ezt a hatalmas előfordulást így neveznünk, mert nem egységes egész tömegében. Elterjedési területét a tájképi kialakulás szerint, a szép *Hargita plató* jelöli. Részleteiben megtekintve, jóformán minden képződési formára találunk itt példát! A kidobott tiszta *hamunak* a szárazföldre eső, lazán maradt anyaga *vulkáni homokot* képez. (*Tusnádjárdó* környékén!) Más helyen vízbe hullva keményen összeálló *tufát* alkot, amely könnyen faragható és így építkezésekhez olcsó anyagot szolgáltat. (*Homoródmente*.) Van olyan hely is, ahol a vulkáni hamu atmoszával, átiszapolódva rakódott le s finom krétaszerű rétegeket alkot. Ez az *átmosott andezit tufa* (*Homoródszentmárton*.) Legtöbb helyen azonban a vulkáni hamun kívül kisebb nagyobb darabok is hullottak közéjük, amelyekkel keveredve ülepedtek le. Ezekre talál tulajdonképp igazán az *agglomeratum* név! (mint amilyen a *Székelyudvarhely* melletti *Szarkakőn* található!) A *Tolva*-hágó környékén vannak azonban olyan részletek is, ahol a kidobott kisebb-nagyobb szögletes lávadarabok kemény összefüggő *breccsákat* képeznek. El lehet gondolni, hogy e törmelék anyagnak legnagyobb részt könnyen, lazán álló tömege az évzredek során, különösen a nagy vízmozgásokkal jellemzett diluviumi idő alatt vándorlásnak indult felfelé a folyóvizek irányában s az elhordott s legömbölyített anyag másodlagos helyen letelepülve hatalmas *andezit konglomerát* előfordulásokat képezett. Ebből a fajtából van a legtöbb a *Hargitától* távolabb eső részeken.

A fiatal vulkánikus kőzeteknek legfiatalabb tagját a fekete tömött *bazaltok* képezik. Ezeknek igen szép feltárása

van *Alsórákos* mellett, ahol a gyufaszá'akként egymás mellett függőlegesen elhelyezkedő, embertörzs vastagságu, 5–6 oldalas oszlopok alapos kitermelés alatt állanak.

Az országiszerte közismert fekete utcaő kockák mind innen kerülnek ki, ép úgy a vasutak utkaviccsoló anyaga és a pályaudvarok fekete apró kavicsa és homokja, amelyeket az *alsórákos* állomás mellett hatalmas gépek zuznak. Újabbán kerültek kitermelés alá az *Olthéviz*, *Mátéjalva*, *Bogát* községek melletti *bazalt* foltok, valamint a *Hargita* északi végén, a *Maros szorosnál* levő bazalt előfordulások is. (Salamás.)

Amíg a *bazaltok* anyagukban jóformán alig változnak, addig a *Hargita* vonulatában az andezites anyagban rengeteg helyen találunk olyan foltokat, amelyek teljesen átalakult, bomlott anyagból állanak. Az ilyen anyagokat csak ott találjuk, ahol régen *termális* (geizirek) hatások voltak vagy jelenleg is gázömléses, *borvizes kiömlésekkel* találkoznak. (szoljatarás-mojettás hatás!)

a.) Az egykori *termális* hatásra, a *vaskloridos jumarolák* kikristályosodási termékei a szép lemezekben csillogó *hematitok* (vascsillámok) *Kakukhegy* stb.) *Fluorsavas* gőzkiömlések voltak a *Délhegyen*, ahol az andezit *kaolinosodott* anyaga mellett *kvarcittelések* és azok üregeiben *fluoritok* képződtek. *Cinnabaritos*, *hidrohematitos*, *opálos* lerakódások keletkeztek a *Madarasi Hargita* környékén.

b.) A ma is működő *szoljatarás*, *mojettás*, *borvizes* hatásra a következő átalakulási termékek mutatnak.

1. *Zöldkővesedett bomlás* (a pirokszénéből klorit-delessit keletkezik, az amjiből pedig *serpentinesedik*!) A zöldkővesedés melléktermékeként *pirit* s a felszínen pedig *limonit* képződik.

2. A további bomlással a zöldkőves módosulat *kaolinná* alakul, amelynek melléktermékei a *limonit* és a *hidrohematit*

3. *Kvarcosodás* áll elő a kaolinképződésnél kitolt kovasav koncentrációjából. A *piritok* bomlásából keletkező kénsav a *tamsókövesedést* idézi elő. (*Torjai Bűös barlang*.)

Ezek közül az anyagok közül nagy tömegben áll rendelkezésre, a porcellán s a majolika gyártásra már jól bevált és kitermelés alatt is álló *kaolin* (*Gyergyóujfalva*, *Csikdánfalva*, *Csicsó*, *Csikszentsimon* határában!) Több helyen található szokatlan nagy tömbökben a különféle tarkaszínű *opálok*, amelyek a maguk természetes mivoltukban is alkalmasak volnának a fürdői emléktárgyak gyanánt való értékesítésre. A sárga *viaszpál* darabok öröve már forgalomban is vannak, de a gyakorlati életben nem is sejtik, hogy az opálból készített festékeknek a közönséges *okkerekkel* szemben az a nagy előnye van, hogy kovasavas tartalmával különös viharáló anyagot szolgáltat, amelyhez hasonlót külföl-

dön nagyon drágán, mesterségesen állítanak elő a külső falak festésére. Legnagyobb eddig ismert telepünk ebből az opáltól a *Tolvajos hágón* van, *Hargitaligeten*. Újabbán tűnt ki, hogy nem minden opál előfordulásunk köszönheti eredetét vulkáni utóhatásként működő geiziroknak. A *Déli Hargitában*, Füle fölött értékes *diatoma* telepek vannak, amelyeknek kioldott kovasav anyaga szabálytalan alakú *opál* tömbökbe koncentráldik. Ezek közt *viaszopál* darabot csak keveset találunk!

Az *opáloknak* egy roppant érdekes előfordulása a *bodvaji* vasbányáknál található. Itt ugyanis a limonitnak kiválása a kovasavval egyidejűleg szabályszerűen váltakozó egymásutánban történő s így a lerakódások végeredményeként egy sajátos és a dobostortához teljesen hasonló szerkezetű opál-örmeg keletkezett, amelynek ritkasága nemcsak a nagyközönség előtt keltett feltűnést, hanem a tudományos körökben is nagy érdeklődéssel fogadták a felfedezés híré!

A nagy tömegben fellépő anyagok közi a *Kárpátok* vonulatában fontos szerepet játszanak a *homokkövek*. A *kárpáti homokkö-zóna* valójában a képződményeknek egész sorozatából áll, amelyek közt a vastag padokat képező homokkövek mellett vékony homokkő réteggel kevert *agyagpalák*, *cementmárga* betelepülések *szjeroszideritekkkel*, valamint különböző nagyságú darabokból álló *konglomerátok* találhatók.

A *homokkövek* egyöntetű szemcsés anyaga faragásra alkalmas kőanyagot szolgáltat (*Kézdiszentkereszt* és *Kézdiszentlélek*). Az idősebb (kréta kori) rétegesoporra egy fiatalabb, lazább anyagú homokkő települ, amely közt papírvékony *bitumenes* halpalák és *menilites opál* rétegek találhatóak, sőt a legfelső csoportban már az agyagpalák mellett *gipsz* telepek is vannak (*Sósmező*). Ez a fiatal homokkő csoport a hordója a *petroleum* előfordulásoknak.

A *Kárpátok* keleti szárnyának délrforduló könyöke áll ezekből a rétegekből. A *Gyimes* szorison felül már az idősebb (jura és triász kori) *mészkö* és *doiomit* sziklák következnek festői szép tájképet varázsolva a zöld erdő keretbe. (*Székely Svájc*.) A vörös tarka *triász mészkövek* területén került elő a legújabb kutatásokkal a *bauxit* is, az *aluminiumgyártás* fontos nyersanyaga. A sziklák közt részben a völgyek által feltárva, részint magasan a mészkö-sziklák alul a középkori eruptívumok bujnak elő *diabaz*, *diorit*, *gabbró*, *szerpentin* alakjában.

Szinte hasonló típusú vidék terül el a *Persány* hegység északi folytatásában a homoródalmási barlangnál végződő *Rika* hegységben is. Ez a terület valóságos miniatűr képe a mindent egy kis helyen felhalmozó földtani muzeumnak. Változatos kőanyaga miatt a konjunktura viszonyai szerint hol egyik, hol másik van kitermelés alatt, jó keresetforrást adva a lakósságnak. Va'amennyi közt legállandóbb a *mészkövek*

Fenn Bolygókert Verebesen (borvízkút széndiokszidos gázömléssel.)
Lenn. Büdös gödör. (Széndiokszid gázömléses gázfürdő Csíkszentimrén.)

3. R. Kiss István : Nem s Szélely Nemzet Képe.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

kitermelése, amely égetett mész alakjában és őrölve kerül forgalomba.

Igen rég óta ismert s talán legjobban tanulmányozott részlete a Keleti Kárpátoknak a Piricske hegytömsz Gyergyóban. Az első nagyobb feltűnést a szép kék színű foltok képezték, amelyek a Tászok pataka mellett a Borszékre menők figyelmét keltették fel. Eleinte »lazurkő«-nek gondolták, míg kitűnt, hogy szoldalit s annyira jellemző előfordulást képezett, hogy a nagy szienittömsz kékfoltos részletének a közetét egy újabb kőfajtának vették s a közeli községről »ditroit«-nak nevezték!! A megindult nagy érdeklődés rengeteg sok kutatási eredményt szolgáltatott. Kitűnt, hogy az egy-egyenesnek látszó pompás hegytömsz valóságos gyűjteménye a szienitek változatainak. Sokféle változatos anyaga dacára is szinte kihasználatlanul áll, pedig a legújabb kísérletek szerint jól fel lehetne használni a porcellán és üveganyag igen olcsó pótlására!

A Székelyföldnek az *Erdélyi Medence* felé eső részlete, az *andézit törmelék*es plató szélétől befelé, mindenütt fiatal *harmadkori lerakódásokból* áll s ezekbe vágódnak be az összes völgyeink. Ezek főanyagát a kissé meszes *agyagos márgák* (palák) képezik, amelyek általában a tegla és cserép gyártáshoz szolgáltatnak jó anyagot. *Koronán* ezeknek felhasználásával történik az évszázadok óta híres korondi edények készítése. E rétegcsoport legmélyebb tagját a *sőtömszök* képezik, amelyek a felszínre kilépő sziklákkal viághírű látványosságot képeznek. A sőtömszöket több helyen a *sóságok* képviselik, amelyek mindenütt *sósforrások* keletkezésére vezetnek (gyenge vízbősséggel!) A sós zónákban feltűnő vonást képeznek a különböző szintekben különböző vastagságban be-települt *dacituffák*. A legmélyebb szinten *Alsórákos-Homoródjánosfalva* környékén 100 m.-en felüli vastagságban lépnek fel s nyersanyagát szolgáltatják a már görögök és rómaiak által is ismert »*rass*« (természetes cement) anyagoknak. Zöldes, sima felszínű vékonyabb lapjai jó folyosó fedő köveket szolgáltatnak. Jól fel lehet használni, mint érdes és finoman szemcsézett követ, *horzskő* gyanánt a kő és fatárgyak csiszolására.

Felsőbb szintekben egy 4 m. vastag rétege s még magasabban egy m. vastagságú ugyanilyen anyagú előfordulás ismeretes.

Ezek az anyagokon kívül mindenik korszaknak megvoltak a *homok* és *konglomerat* lerakódásai, amelyek vidékek szerint felváltva fordulnak elő. Érthető, hogy a változó anyaközet képezi a különböző talajtipusok kialakulását is, amennyiben az agyagmárgás vidékek sárosak és szívós, nehezen művelhető *agyagos talajt* (szivály-szikony) szolgáltatnak, míg a *konglomerátos* helyeken a szántás tele van a kihullott kövekkel

(a Nyikómentén tréfás szólásmód szerint a szántáskor kiboruló kövekre az van írva: »Vesd beljebb.«) Az ilyen vidékeknek sajátosságos földrajzi képet ad a szántók szélén kerítés szerűen felhalmozott apró kövek vonalsora.

A felszíni homokos rétegek nehezen gypesednek. *Kissolymos* vidékén *Udvarhely megyében* a hegycsúcsok kiélesedő ormán találunk kis futóhomokos részleteket, jellemző vegetációval.

E területeken nagyon gyakoriak s a vidék arculatának érdekes pontjai a földgáz (metán) vonulatok kísérői az *iszapvulkánok* (Selymék).

Ezeknek állandóan kiömlő hammas leve hasonlít a *ko-cásznai* »*Pokolsár*« iszapjához. A forgalmasabb helyeken vészszóval vannak bekerítve, hogy a legelésző állatok bele ne tévedjenek a »*feneketlennek*« tartott iszapforrásokba.

Igen érdekes, hogy ezek a mély iszapos helyek a jellemző közös eredet és tulajdonságaik ellenére is, külső megjelenési formájuk után négy csoportba oszthatók.

1. *Feneketlen iszapos gödör típus* a leggyakoribb, amelyet előbb is említettünk. Jellemző példányát *Kissolymos (Udvarhely m.)* keleti szélén a *pontusi agyagos* márgákban találjuk. A kb. 5 m. átmérőjű híg iszapos tócsa tele van dobálva ágakkal, hogy a belőle kiömlő sósvízre odacsábult legelésző állatok bele ne süllyedjenek.

2. Az előbbinek az ellentéte az u. n. »*Boglya*« típus, amely a lapos felszínre állandóan folyó iszapos víz lassu lerakódásának az eredménye. Ha az iszapos víz híg, akkor laposabb (*Erdőszentgyörgy, Szejkéfürdő*) míg ha sűrűbb, akkor kisebb átmérőjű, de magasabb dombot hoz létre (*Szentmihály Udvarhely m.*)

3. *Bogárhátú dombos* lerakódású előfordulás a meszes vizek mésztufa lerakódásaihoz hasonlóan jött létre. (*Homóródkarácsonyfalva, Udvarhely m.*)

4. Legérdekesebb kifejlődési formát a *fiatfalvi (Udvarhely m.) Sukoró* nevű részen találjuk, hol a lakosság már ősidők óta ismeri a »*Fehérszék*« nevű keret, kiemelkedő lapos kúpokat. Ez a típus felel meg igazán a régebbi irodalomban annyira használatos, téves »*iszapvulkán*« elnevezésnek. Valóságos miniatűrjei a kirobbant »*Maar*« típusú vulkánoknak. Ha nem is vulkánikus eredettel, de tényleg hasonlóképpen keletkeztek. Az eliszapolódott s felgyült metángáz robbantotta ki a kb. 10 m. átmérőjű és 1 m. magas sáncokört. A tölcsért kitöltő iszap lassanként egy himbálódzó s könnyen beszakadó borszerű kérget huzott a felszínen, amelynek közepén apró kis vulkán alakjában és módjára állandóan csurog ki az iszapos lé. Az egésznek olyan a képe, mint egy madártávlatból nézett Vezuv-típusú vulkánnak.

Rengeteg iszapforrásos hely lett közismertté az újabb

kutatások alkalmával, a melyek nagyszerű szabályszerűséggel, úgy működnek évezredek óta, mint a metángázak felhalmozódásainak biztosító szelepei.

Ezekkel az iszapelőfordulásokkal szemben más eredetűek a *Hargitától* keletre és délre előforduló s *széndiokszid gáz-áramlásoktól* feltúrt *iszapfürdők*, amelyek közül leghíresebbé vált s talán a legrégebbi idő óta ismeretes a *kovásznai* »*Pokolsár*«. A föld belsejéből nagy erővel feltörő gáz az útjában eső agyagos kőzeteket eliszapolja, s állandóan bugyborékoltatja. Így keletkezett a »*Pokolsár* is, amely azonban az időnként megismételt kitérések után az utóbb időben annyira elcsendesedett, hogy a vize is kitisztult s elveszítette a nevét is adó jellemző tulajdonságát. Még a világháború előtt egy szomszédos telken tört fel a »*Kis Pokolsár*«, amelyet iszapfürdő gyanánt használtak is. Legújabban azonban az egészet egy modern nagy strandfürdővé alakították át. A szén-savas iszapfürdők kitisztolására több példánk van. A régi irodalmi adatok a *málnási* »*Bugyogó*« (*ma Herkules*), a *hatolykai és oroszfaloi* »*Fortyogó*«-k is valamikor iszaposak voltak. Egyedül csak a torjai Büdös mellett levő *Hauumasfürdő* dolgozik az andezit homok feltúrása által.

A Székelyföld földrajzi ismertetése nem volna teljes, ha egyik jellemző vonásáról, gazdag **gázforrásairól** nem emlékeznénk meg.

Legrégiben ismert fajtája a *széndiokszid gáz*, amellyel kezdettől fogva meg kellett birkoznia az e területre letelepedett embernek. *Kovásznán* még ma is sok bajt okoz a kútásánál, vagy a házépítésnél csinált pincéknél az alapzatokat betöltő fojtó széndiokszid gáz, vagy ahogyan a lakosok mondják a »*doh*«. Mennyi bajt, szerencsétlenséget okozott az, míg meg nem ismerték. Kitapasztalták veszedelmes voltát másutt is, ahol gázömlések akár szárazon, akár pedig a borvizekkel együtt előfordultak. A *torjai Büdös barlang* környékének *kénbányászatával* is mindig bajok voltak, mert az aknák, tárók ásásánál mindenütt gázömléseket kaptak. Aranyra hajtott táró helyén keletkezett a *Sugásfürdőn* levő »*Göztő*« befedett gázfürdője is. Messze visszanyúló adatok szólnak a *torjai Büdös barlang* halált lehelő természetéről. Sokáig nem voltak tisztában a kiömlő gáz mivoltával, míg végre a múlt század végén *Ilosvay Lajos* kémikus a Természettudományi Társulat megbízásából munka alá nem vette s kimutatta, hogy 95 %-ban széndiokszid gáz mellett okszidén, nitrogén, vízgőz és csak 0.37 % kénhidrogén van benne, amely mégis a záptojás szagával nyomja rá bélyegét. A torjaihoz hasonló gázömlés sok van a *Hargita* mentén s a lakosság valamennyit »*Büdös*« néven nevezi hozzátevé az illető község nevét, amelynek a határához tartozik. (Ezek a mofettás és szulfatálás gázömlések a hargitai vulkánosság legutolsó termékei.)

A záptojás szagú kénhidrogénes gázömléseknek másikkéleségét az Erdélyi Medencében a sós zónához tartozó kénhidrogénes sósvizek képezik (*Alsóboldogfalva; Uvárvhely m.*) Már az Orbán Balázs »Székely Gastein«-a, a Székelyudvarhely melletti Szejkefürdő gázömlése ismét eltér az előbbiektől. Ugyanis itt egy ritka gázkeverékkel együtt szénokszulfid (C O S) ömlik ki, amely a levegőn megbomlik a záptojás szagú kénhidrogénre és széndiokszid gázra. Ezeken kívül még az éghető metán is ott van a gázömlésben. A kénhidrogéneknek egy negyedik fajta keletkezési formáját a Kárpátok vonulatában találjuk meg főként a homokkő zónában.

Az itt felszínre kerülő gáz rendszeren források vizén bugyborékol keresztül, amelyek megtartják édes ízüket s annyira nem »ásványvizek« az ásványi tartalmuk szerint, hogy az oldott anyagok még a közönséges kutvizek ásványi tartalmát sem érik el. Ezek valószínűen a különböző szulfidok, (*pirit, kalkopirit, galenit*) bomlásából keletkeznek s fő típusukul a Gyimesben, a Sötétpataki fürdő kénes vizét tekinthetjük. (1 liter víz 0.4949 g. ásványi sót tartalmaz feloldva, az elnyelt kénhidrogéneken kívül!)

Az eddigi gázelemzéseknél a gázömlésekben kimutatott nitrogén újabban tulajdonkép gyűjtő anyagnak bizonyult. Kitént ugyanis, hogy az u.n. »nemes gázak«, főként a radioaktívítással együttjáró helium is ott van takarója alatt. Gázömléses helyeink közül a legtöbb nitrogént a mároshévízi természetes langyos Bánffy források tartalmazzák. (Széndiokszid 26.73 % és nitrogén 72.32 % s mellettük még 0.92 % okszigen is!) A heliumot először az Erdélyi Medence metángázforrásaiban mutatták ki. Majd megtalálták a kovásznai széndiokszidos gázömlésekben is (nitrogénnel együtt 1.7 %).

A rádium tartalomra való vizsgálatok a Székelyföldön is szép eredményeket mutattak fel. Legelső alkalommal, még a háború előtt az előpataki került vizsgálat alá. (0.21x10.6 millicurie literenként!) majd a háború után Kovászna (0.31 m. u. c.) és Borszék (1.14 ml. u. c.) kerültek sorra.

Jelentős gázkinese földünknek a földgáz is, a tulajdonképeni metán. A Székelyföld ezen a téren is speciális adatokat szolgáltat a tudománynak. A földgáz kérdés fölvetésénél ugyanis az volt a felfogás, hogy annak az előjövetele tisztán csak az Erdélyi Medence fiatal harmadkori rétegeihez van kötve! A székelyföldi vizsgálatok négy vonulatot állapítottak meg kikúposodó gázfelhalmozó boltozatokkal (még közvetlen a Hargita alatt is van, amely a vulkáni törmelékkal van legnagyobb részt letakarva.) Ezeken kívül az ojtózi szoros idősebb harmadkori rétegei is tartalmaznak metángázt, de a már kimondottan petroleumos zónában. Nagy csodálkozásra azonban előkerült a Baróti Hegységben is Bodos falu

mellett a *krétakori kárpáti homokkőben*. Ez az előfordulás azt mutatja, hogy revízió alá kell venni a földgáz keletkezéséről eddig hangoztatott hipotéziseinket!

A gázömlésekkel egy másik fontos természeti kincsünk kapcsolatos: **ásványvizeink**, amelyek annyira speciális kincsej földünknek! Ezeknek legnagyobb része a *széndiokszid gázömléseknek* köszönheti eredetét. Ugyanis a vulkáni utóműködésre még ma is feltörő *széndiokszid gáz* a föld kérgében keringő vízzel találkozik, amely sokat elnyel belőle (szénsavas víz) s ezáltal az oldó képessége növekedvén a további útjában sok ásványt felold s a rendestől eltérő ízzel s tulajdonsággal lép ki a felszínre, mint *szénsavas ásványvíz*. Földalatti útjától függ a kilépő ásványvíz tulajdonsága, mert a mellékkőzet tulajdonságai szerint keletkeznek a különböző típusú *szénsavas vizeink* vagy a »*borvizek*« ahogy székely atyáinkiai emberemlékezet óta nevezik az iható, jóízű, pezsgő, gyöngyöző vizeket!

Aszerint, hogy milyen ásványi anyag kerül túlsúlyba a víz összetételében, több típust különböztetünk meg. Legfontosabak a következők:

1. *Meszes földes szénsavas vizek*. Jellemzője a *borszéki Főkút* vize (1 liter vízben 2.3133 g. kalcium karbonatot és 1.2646 g. magnezium karbonatot tartalmaz.) Ezeknek kiömlésénél rendszerint hatalmas mésztufa dombokat találunk felhalmozva.

2. *Lúgos vagy alkalikus vizeink* legtöbbszörre a *kárpáti homokkő zónában* fordulnak elő s a magas kalcium karbonat tartalom mellett főként a natrium hidrokarbonat adja meg jellegüket. Az ilyenmű vizek típusa a *kászoni Szentgyörgy víz*, amelyben az 1.0940 g. kalcium karbonát mellett 0.6309 g. natrium hidrokarbonatot találunk.

Alkalikus vizeink értékes változatát szolgáltatja a *konyhasó és szulfát*. Ezek ízben és gyógyhatásra is teljesen meg egyeznek a régóta híres sósízű borvízzel, a *Selterssel*. Jellemző képviselője e fajtának a *lővétei Bélmező szejkéje*, vagy új kereskedelmi nevén, a »*Székely Selters*«. Egy másik hasonló ízű borvíz *Kovásznán* van, ahol a *Hankófürdő* vizét szolgáltató forrás *arzént* is tartalmaz, amely a legkeresettebb vizeink közé emelné, ha ennek jelentőségét tudnák! Érdekes, hogy a víz elemzési adatai között nem szerepel, pedig a kiömlése helyén felhalmozódott lerakódásban az *arzén* tartalmú ásványok a *realgár* és *auripigment* ott vannak! *Sósízű ásványvizeink* sajátos és ritka fajtája a *torjai Büdös barlang és a Timsósbarlangok* csepegései, valamint az alattuk levő *Timsósfürdő*. Ezekben ugyanis, mint a legnagyobb ritkaságok egyike, szabad *kénsav* fordul elő.

3. A *vasas savanyúvizek* vannak különben a legnagyobb mértékben elterjedve, ami érthető is a Székelyföld geológiai

felépítéséből. Az egykori vulkánok anyagán keresztül felszálló vizek azoknak éppen a főalkotó részét képező színező ásványok vastartalmát oldották ki (*amfibol, biotit, augit s pirokszenek* általában!) E források kiömlését lehet a leghamarább felismerni, mert a kifolyásuknál hosszan a patakmedrében ott van a sárgára festő *vasrozsdaokker* (L.) Magas vastartalmú de azért még iható vizeink közül a *bálványosfürdői Károly* forrást kell példának felhozunk. (1 liter vízben van 0.1277 g. vasbikarbonát!) Ugyan olyan vasas vizű forrásaink is vannak, amelyek erős vaskoncentrációjuk miatt szinte ihatatlanok. (Tusnádfürdőn a Tizsás forrásai és a Bánya-pataki vizek!)

4. A Székelyföldnek az Erdélyi Medence felé eső részén jelentős szerephez jutnak a *konyhasós* vizek, amelyek eredetüket közvetlen a harmadkori sóképződmények *sótörmzseiből* vagy a *sótartalmú anyagok* kiluzozásából nyerik. Ezek közt erősen koncentrált tartalmuknál fogva különösen kiemelendők a *szováti, parajdi, korondi, Ilomoród melléki és lőrétei* források. Nagyobb érdeklődésre tarthat számot a *korondi rostos kalcitot (aragonit)* lerakó forrás, amelyen keresztül a *szekjei*hez hasonló gázkeverék ömlik a felszínre. A *sótörmzsektől* távol a sóanyagokból kiömlő sósvizek *konyhasó* tartalma megszaporodik a *szulfátok* sőtartalmával is, mert az *agyagos márgák markazit (vas szulfid)* zárványai bomlásukkal a vasrozsda lerakódásukon kívül hajtó hatású sókat is szolgáltatnak. Ilyen nemű szokatlan fellépésű forrásokra még a kimondottan egykori édes beltavak lerakódási zónájában is találunk példát (*Csekefalcánál; Udvarhely vármegyében pontusi agyagos márgákban van sós-kül.*)

A *sósvizeknek* egy része az előbb említett *iszapvulkánok* útján kerül felszínre s így a finom hammaslé, gázokkal is járva mint gyógyiszap válik jelentőssé.

5. Kénés vizeink is gazdag változatosságot mutatnak a külföldi hasonló előfordulásokkal szemben.

a. A hargitai vulkánizmussal kapcsolatban a *széndiokszid* gázzal együtt a bűdös záptojás szagú gáz is nagy tömegben ömlik még mindig ki (*szolfatarús* vulkáni utóműködés!) Ezeket a területeken borvizeink is ilyen szagot és ízt kapnak (*Csiszárfürdő, Csicsói Bűdös!*)

b. Az Erdélyi Medence sósforrásai közt sok van olyan amelynek a vize záptojás szagú (*Alsóboldogfalva, Udvarhely m.*)

c. A kárpáti homokkőből álló zónában és ritkán a *kristályos pala* valamint a *mészköves* területen is vannak olyan teljesen édesízű források, amelyek *kénhidrogén*es gázömléssel kapcsolatosak (*Setétpataki fürdő, Gyimesben*).

d. A kén, a ritka *szénoksziszulfid* alakjában található a *szekjefürdői* és *korondi* vizekben, amelyek a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak.

e. Változatos ásványvizeink sorozatát pompásan egészítik ki az eddig nem nagy figyelemre méltatott *langyos forrásaink*, amelyeknek fürdőkultúra szempontjából volna igen fontos szerepük. Valamennyien olyan helyen fordulnak elő, ahol az alaphegység megmozdulása következtében törések állottak elő. *Máros szorosban Maroshévíznél*, továbbá *Csikrákosnál*, *Csikszeredánál*, *Zsögödnél*, *Tusnádfürdőnél*, az *Olt* összecsukulási helyein!) Valószínű, hogy ha a vastag törmeléken lassan feljövő vizeknek elémennének fúrással, úgy mélyebben felfogva magasabb hőmérséklettel lehetne a felszínre szállítani s így nagyon könnyen melegebb hőforrásokkal lehetne a Székelyföld ásványvíz kincsét szaporítani.

Ásványvizeink jelentőségét emelik a kevésbbé ismert és tanulmányozott *lerakódásaik*. A jóformán megszámlálhatatlan számú és megbecsülhetetlen vízmennyiségben elfolyó ásványvizeink legnagyobb része még ma is az évezredek, ősi állapotában van. Ezeknek legtöbbje kiömlésük helyén hatalmas lápokot alkot, amelyben évezredek alatt felhalmozódtak a vízből lerakódó különböző *radioaktív* anyagok. Ezeknek a lerakódásoknak ép annyiféle variálóját van, mint maguknak a lerakó ásványvizeinknek. Gondoljunk csak a többféle összetételű ásványi tartalomra sósvizes vidékeinken. A vasas vizek sárga *okkeres iszaplerakódásai* még a laikusok előtt is fejtűnők. Ezeknek természetes gyógyhatása adott alkalmat *Tusnádfürdőnek* kb. a 100 évvel ezelőtt felfedezésére is. Különleges gyógyhatása kell, hogy legyen a *Madarasi Hargitában* a *higánybányákból* kifolyó borvizek lerakódásának is! Ép így különleges figyelemre méltók a *kénsvizek* lápjai is! Ezeket az iszapokat és ásványvizekkel átitatott lápokait és fortyogó iszapot (*iszap, láp, mórfürdők!*) emberemlékezet óta használják a székely atyáinkiai szenvedéseik enyhítésére. A világháború után egyes orvosok is kísérleteztek a meleg lápfürdő pakkolásokkal, (*Borszék, Málnás, Bálványosfürdő* stb.) azonban alaposabb gyakorlati és tudományos érdeklődés nem fordult a nemzetközi viszonylatban is annyira fontos anyagaink felé. Csak a *borszéki* láp clemzéséről maradt adatunk *dr. Hankó Vilmos* vizsgálatai nyomán 1890 évből.

Ha arra gondolunk, hogy az ilyen ásványos vizekkel, gázömlésekkel átitatott mocsarak milyen sokféle anyagot raknak le s emellett ezek a rendes édesvízű mocsaraktól, lápoktól mennyire eltérő életközösségeknek a fenntartói, táplálói, amelyek szerves anyagokkal most is szemünk láttára hozzájárulnak a szervetlen és szerves anyagok felhalmozásához, könnyű elképzelni, hogy részletes vizsgálataikkal micsoda sok érdekes tudományos és gyakorlati eredmény kerülhet felszínre. *Ebben a tekintetben talán egyedüli adatszolgáltató hely ezen a különleges kutatási területen a Székelyföld*, mert

A székelyföldi ásványvizek főbb típusainak összehasonlító táblázata.

1 liter vízben van	SZÉNSAVAS					SÓS		KÉNES	TERMALIS
	Meszes földes	Lugos (alkalikus)	Sós-alkalikus	Sós m. szes	Vasas	Konyhasós		Kénes	Lugos só -vas s
	Bó szék Főkút	Kászán Sz. György	Lővéte Székely Selt rs	Korond Sósfürdő	Torjai Bődös Károly	Szováta Németvő	Fiafalva Fürdő	Gyimes Setétpatak	Lusnádfürdő Rzsó
Kalcium hidrokarbonát	2:3133	1 0940	0:4702	0 1117	0:1995	0 152	—	0:31229	1:1708
Magnézium	1:2646	0:2392	0 4611	0 52:9	0:0950	—	—	0:01120	0 3948
Nátrium	0:5282	0:6:0J	0 6394	1 12:8	—	—	—	—	—
Kálium	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lithium	0:0047	0 0149	0:0097	—	—	—	—	—	—
Vas	0 0151	0 02 2	0 08:0	0 1:31	0:1277	0 013	0:25488	0:00462	0:0858
Mangan	0:0086	0 002 1	0 00:2	0 00:2	0:0008	2:31 521	—	—	—
Nátrium klorid	0 0415	—	1 8215	153 6137	0 0136	—	114:67235	—	3:2:21
Kálium	0 0784	0 0276	—	0 0156	—	0 320	3:00123	—	0:529
Kalcium	—	—	—	—	—	—	6:84123	—	—
Lithium	—	—	—	0 0012	—	—	0:03316	0:01183	0:0057
Magnézium	—	—	—	—	—	0:280	2:51072	—	—
Aluminiun	—	—	—	—	—	—	0:03541	0:00182	—
Vas	—	—	—	—	—	—	0:25086	—	—
Ammonium	—	—	—	—	—	—	0:22107	0:00963	—
Nátrium bromid	—	—	—	—	—	0:010	0:15428	—	—
Lithium	—	—	—	—	—	—	—	—	0:0 06
Nátrium jodid	—	0 0001	—	—	—	—	—	—	—
Lithium	—	—	—	—	—	—	0:00720	—	0:00 1
Nátrium szulfát	—	0 0023	0 0039	0 3700	0:0114	—	—	0:00476	—
Kálium	—	—	—	—	—	—	—	0:1 0810	—
Kalcium	0 0070	0 0131	—	1 1415	0:0068	1:441	0:00929	—	0:00:9
Lithium	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magnézium	—	—	—	—	—	—	—	0:00467	—
Stroncium	—	—	—	—	—	—	—	0:0:885	0:0118
Kalcium foszfát	—	—	—	—	0:0069	—	—	—	—
Aluminiun oxid	—	—	—	—	—	—	—	—	0:00 6
Metakovasav	0 0368	0:0360	0:0156	0 0136	0:0002	0:009	—	—	0:1012
Nátrium szilikát	—	—	—	—	0:0421	—	—	0:037113	—
Szerves anyag	—	—	—	—	—	—	0:24118	—	—
A szilárd részek összege :	4:0238	2:114	4:5322	156:289J	0:6920	—	0:61073	—	6:60 0
Sz bad széndioxid	2:5723	2 6173	2 53 8	1 0012*	2 1263	233:746	12:8140	0:49490	0:9645
Hőmérséklet	9° C	7° C	11° C	18° C	62° C	55:70C	12° C	11° C	23° C
Vegyelemzés:	Hankó V. 1890	Crasu 1926	Hankó V.	Hankó V. 1892	Lu Iwig 1895	Lengyel B. 1901	Pamfil 1926	Goetz J. 1927	Nuricsán J 1900

amíg külföldön igen kevés az ásványvizek száma, addig itt nálunk bőséges gazdaságban fordul elő. Külföldön azt a kevés gyógyforrást is már évszázadok óta befogták a hasznosítás szolgálatába és ezzel ki is forgatták az addigi természetes mocsaras környezetüket a maguk ősi múltuktól. Jőformán egész Európaszerte csak nálunk maradt meg az ilyenemű források a maguk eredeti állapotukban!

Ásványos forrásainkkal kapcsolatban emlitem meg, hogy *vízrajzi szempontból* is természeti ritkaságok fordulnak elő földünkön.

Ilyen a *bifurkációs* jelenség. A Székelyföldön vannak olyan magasan fekvő laposabb térszínek, amelyeknek vize a mozgási irány szempontjából közömbösnek mondható.

Ezeknél megtörténik, hogy a közös víztartóból egy ér az egyik, a másik pedig az előbbitől élesen elváló vízálózatba jut le. Ilyen érdekes eset van *Háromszék* megyében az *Esztelnek* község fölötti *Lassúág* forrásánál, ahol közös vízgyűjtőként a *Legyes* nevű mocsár szolgál. A *Lassúág* az ellaposodó depressziós területen tényleg lassan folyik le az *Úz* patak felé s így a *Kárpátok* áttörése után kelet felé igyekszik, míg ugyanezen vízgyűjtőből az *Aszalvány* patak a *Háromszéki Medencébe* viszi le a vizet.

Hasonló eset volt régen a Kovászna fölött Komandó telep medencéjének a *Baszka*-patak által való lecsapolása előtt, valamint a *Bodza* völgyében is, amíg a *Kárpátok* külső pereméről felfelé haladó patakok teljesen le nem csapolták erősen mélyülő medrükkel a lapos térszín víztartóját s így ki nem preparálták az élesen elváló vízválasztót.

Hasonló esetek vannak ott is, ahol a nép a *Visszafolyó* patak elnevezését használja. (*Gyergyócsomafalva, Tekerő-patak, Szováta-Remete* közt, *Mezőjelenél Maros* megyében, *Lövéténél Udvarhely* megyében.)

Ezzel az elnevezéssel általában az ellaposodó térszínen bizonytalan irányban mozgó vízfolyásokat jelölik.

Ezéknek a természetét praktikusán az *oiáhjaivi* atyafiak használták ki nagy ügyesen, amikor a fűrészeit hajtó Homoródok vízmennyiségét gazdagították fel a Hargita plató bifurkációs természetének felismerésével. A Hargita látatómegeinek kiemeikédő részéről lejöő patakok a lapos előtérre (plató) kijutva teljesen közömbös térszintet értek el, ahonnan még elég távol volt a peremnél kezdődő erőteljesebb esési hely. Így aztán nem csoda, ha minden nehézség nélkül átvezethették *Zetelaka* határában s a *Nagy Küküllő* felé lefutó *Száraz Sugó, Gerendely patak, Fenyéd* vizének tartalmát a *Rákosi Homoród* felé. Később már ezzel sem elégedtek meg, hanem az erdő védelme alatt észrevétlenül a még távolabb levő *Déság* patakát is hozzákapcsolták. Ugyanazt csinálták meg a *szentegyházassfalvaiak* a *Kis Homoród* hamar kiszáradó ár-

kának a felgazdagítására is oly módon, hogy a *Vargyas*, *Halaság* s *Pókád* patakok vizét vezették át a piató által adott kedvező helyzet kihasználásával.

Feltűnően gazdag földünk a különböző *színes vizekben*, amelyek már az elnevezésben is gyakoriak. Ezek a nevek mindig valami jellemző tulajdonságot takarnak. Ime egy pár példa. *Fehér patak* név igen gyakori a mederben levő sok *mészkö* sziklától. (*Fehérszék Fiafjálvánál*, *Fehérföd árka Fülénél Udvarhely megyében*.) Még gyakoribb a *Fekete patak* elnevezés, melynek jelzője vagy sötét, szűk völgyre vagy fekete sziklákra utal! De korhadó iszapos festés is lehet a név eredete, (*Fekete tó*, *Székelyudvarhely*) vagy a *kénészivizeknél* a vassal kicsapódó *vasmonoszulfid* festi meg. (*Fekete-víz Székelyudvarhelyen* a régi *Solymossy* fürdő mellett.) *Veres tó van Szovátán* és ez volt a neve kezdetben a Gyilkostónak is. A *Nemere* alatt *Veresvíz* nevű patak van, amelynek a vizét a *tözegsár* festi meg. *Rozsdás patakot* kettőt is találunk *Kommandónál*, *Kovászna* fölött. *Csokládésfürdő* van *Csiszárjürdön*, a *torjai Büdös* közelében. (Tözegsár festés!) A *Zöldtő Szovátán* az erdőrefleksztól és a benne levő sok zöld moszattól kapja színét.

Több folyóvizünknel tájszépségeket alkotnak a *vizesés* részletek. A *Mohós tó* alján, a *Veres patak* kifolyásánál van a *Hocás* nevű helyen egy kb. 40 m. magas vizesés, amely a nem rég történt erdőirtáskor sokat veszített szépségéből. Érdekes *langyosvíz* borvízből való vizesés van *Tusnádfürdő* mellett, a *Tizás* nevű helyen. A *Bozsa szoros mésztűjt* lerakó zuhogója kedvenc kiránduló helye a *Csukást* felkereső kirándulóknak. A *Békás szorost* látogatók előtt ismert a leszálló szerpentin út közelében levő vizesés. Nem tudnak azonban semmit a félreeső s egyáltalán nem járt helyen a *Kis Békás* szoros közép részén levő több mint 50 m. magas vizesésről, amely a környező szédítő, meredek sziklafalakkal feledhetetlen látványt nyújt.

Meg kell itt említenünk azt a különös tényt, hogy a *Kis Küküllő*, *Maros*, *Olt* pontos eredési helyeit, forrásait nem tudtuk pontosan az utóbbi időig. A *Kis Küküllő* a térképek szerint *Parajd* fölött eltűnik, illetőleg *Nagy Ág* és *Kis Ág* nevet kap. Azonban a *Kis Ágon* felfelé haladva egy bifurkációs területen megint eltűnik az elnevezés és a sok befutó patak közül egyik sem viseli a *Küküllő* nevet. Ezek közül azonban egyik a közelben levő *Küküllőmezőn* ered s így itt van a tulajdonképeni forrása a *Kis Küküllőnek*.

A *Nagy Küküllő* forrása feljebb, innen nem messze van, a *Nagy Somlyó* hegy oldalán a *Küküllőfej* nevű helyen. A sziklák közül kifolyó vizet egy facsatorna vezeti az itató vályúig.

1. Gyilkostó. 2. Mohostó, vagy Kokojzás, 3. Szentanna tó.

A *Maros* eredetére vonatkozóan pedig sok változat van forgalomban. Egyesek szerint *Vasláb* község fölött, az út melletti bővizű forrás volna az. Hivatalosan a *Gerecs* hegy nyergén, a *Marosjő* állomása közelében van az országúttól délre egy faköpü alakjában. Igazában a helybeliek szerint azonban a *Fekete Rez* csúcsa közelében az u. n. *Fennvaló mező* itatós vályúval felszerelt forrása a tulajdonképeni eredete. A tévedésekre az adott alkalmat, hogy a lefutó patak a *Meszes* patak nevet viseli s maga a *Maros* név a *Fekete Reznek* a *Gerecs* felé lemenő lejtőjén található, meg *Marosbükke* név alatt.

Az *Olt* forrását is valahol itt képzeljük a közismert népmondák alapján. Pedig az távolabb, a *Nagy Hugymás* közelében ered a *Kovács Péter* nevű hegynyergen. Csak több lefutó patak összeömlése után veszi fel az *Olt* nevet. Ugyan *Kis Olt* néven van egy másik ág is, amely a *Fekete Réz* keleti oldalán ered; azonban ez beleömlve a *Sipos* patakba, elveszti a nevét, amely aztán tényleg az *Oltba* fut le. (A 25000-es térképen a *Kis Olt* helyett *Lok* patak van s viszont tévedésből a *Hosszusarok* patakot veszi *Kis Olt*nak!)

Folyóvizeink földalatti útjára is vannak szép példáink. *Csikszenttamás* mellett a *Garados* hegy északi lábánál, az *Emésztőnél* bebújó viz a község mellett a *Feneketlen* tóban bújik ki. (a feneketlennek tartott tó valójában 3.53 m. mély.) A homoródalmási barlangnál is van a *Vargyas pataknak* földalatti útrészlete. (*Viznyugta és Vizkelet.*) *Sósvíz*ből való buvópatak van *Parajdon* a sósziklásban, ahol a fölötte levő nagy sötölésérek (dolinák) vize jön ki a *Koronul* patak felé.

A gyakori kisebb-nagyobb *állóvizek* közül esodás szépsége által lett híres a *Szent Anna tó* kráter tava, szép köralakú erdőkoszorúzza tölcserével; az alpesi típusú *Gyilkostó* romantikus szikláival, a *szovátai* meleg sósvizü *Medve* vagy *Illyés tó*, amelynek a napmelegétől felmelegedő vize világhíres lett. *Barlang tavat* emlegetnek a homoródalmási barlang melletti másik üregben (a *Vizkeletnél*). A kisbaconi határban levő *Istenkas Benedek Elek* barlangjában meg borvizes tó ritkaságunk van.

A Székelyföld termőtalaja.

A sok mindenféle munkaalkalom és a természet által nyújtott foglalkoztatási ág között mindenesetre legősibb s még most is legszámottevőbb a *mezőgazdálkodás*. Aki egyszer végig utazott a Székelyföldön, láthatta, hogy a nagyobb folyóvölgyek aránylag kevés, jól termő földjével szemben a domboldalakon milyen keserves munkába kerül azt a kevés terméket kicsalni a földből, ami a mindennapi falatot biztosítja. A dímbes.dombos tájkép oldalbordái, a völgyekkel párhuzamosan futó barázdák már távolról is elárulják, hogy micsoda erőfeszítéssel és türelemmel megy itt a gazdálkodás. Az anyakőzet kemény kősziklája itt bizony nagyon hamar a felszínre kerül s a lassan járó eke nyomán annak a kirontott darabjai hamar a felszínre kerülnek, holmi »*Vesd beljebb*« kövek alakjában.

Sokat kinlódik, dolgozik, óriási munkakészséget fektet földjébe a székely atyánkfia, hogy abból olyan keveset kihozson, ami jóformán csak a befektetett munka napszámának felel meg valójában .

Nézzük csak meg közelebbről ezt a fekete kenyeret termő, izzadságtól megszózott munka eredményének szülőföldjét, a Székelyföld termőtalaját!

A termőtalaj vizsgálata az utóbbi évek során sok változáson ment keresztül. A vizsgáló kutató munka nem is könnyű: A termőtalaj képződésének ugyanis annyi sok feltétele van, hogy egységes kutatási módszerek nem is igen tudtak kialakulni. Ugyanis a földünk kérgét alkotó legfelső rétegek sokféle anyaga igen sokféle talajképződésre vezetett, amit aztán módosítottak megint többféleképpen az időjárásbeli körülmények. Így aztán egységes körülmények közt az anyakőzet többfélesége dacára is, amint megfigyelték, egyöntetű talajok fejlődtek ki az idők folyamán. Így keletkeztek az úgynevezett *talajzónák*, amelyek egy magasabb szempontból megkönnyítik a talajok minőségének a megítélését is. Azonban ezeken a zónákon belül kisebb foltokban olyan helyi formáló tényezők is léptek közbe, amelyek e környezettől teljesen eltérő s különös elbirálást igénylő talajnemeket hoztak létre.

Így megfigyelhetjük, hogy a sós vidékeinken a termőtalaj is sokszor át van itatva a sótömszök vagy a sóforrások útján felszínre került konyhasóval. Ezek, a sajátos növényi formációkat termelő talajok, a gazdasági termelésre, mint értéktelen foltok ismeretesek a gazdáink előtt.

Ép ilyen különleges foltja a Székelyföldnek a Feketeügy mentén elterülő Rétyi Nyír, amelynek *jutó homokbukákat* alkotó talaja sivár homokból áll, amelyet azonban már a szélekről befelé lassanként megkezdték a földművelésbe befogni.

A termőtalaj alatti anyakőzettől függetlenül különleges talajt képeznek az állandóan nedves helyeken keletkező *turjas vagy tőzegetes* helyeink. Ezeknek nagy jelentőségük van, főként a *Háromszéki, Csiki* és *Gyergyói* medencékben, amelyek régen valósággal víz alatt állottak, de az utóbbi időkben a folyóvizek szintjének a leszállásával lassanként kezdenek kiszáradni. Az egykori mocsaras kaszálók annyira kiszáradtak, hogy a medencéket övező dombokról a szántók már lefelé húzódtak a medence közepe felé. *Csikban* ezeken a helyeken nagyszerű káposzta kultúrát csinálnak. A tőzegetes talaj javítása itt meszezéssel és homokos trágyázással kellene történnék. Az emberi kéz munkája az egykori mocsaras területeken abban látszik meg, hogy alagsövezéssel, felszíni árkokkal víztelenítik e réteket, aminek hatását fokozza az egykori malomgátaknak eltűnése is, ami leszállítja a talajviz szintjét s így gyorsan szántás alá kerülhetnek a földek.

A terrászok, törmelék lejtők anyagában nagy szerepet játszik a Hargita törmelékkepződményeinek a jelenléte. Ugyan-

is a lávaömléseket megelőző kitörések rengteteg hamat szór-
tak szét az egész környéken, aminek laza anyaga vulkáni
homok alakjában lemosódott a medencékbe. Ezek a válto-
zatos és minden növényi táplálkozásra alkalmas anyagok ösz-
szekeveredtek a kárpáti homokkő alaphegység törmelékével,
ahonnan sok kvarc és mész szemese került közéjük s így
ezek a vulkáni anyagot épen a szükségszerű talajösszetételre
egészítették ki. Ebben terem a magas sikértartalmú buza
(löként Háromszéken) és a nagyszemű u. n. fillérlencse! Ez
érthető is, mert amint a vulkáni homok vizsgálatából ki-
tűnt, az igen sok foszforban gazdag *apatitot* tartalmaz.

Az emberi kéz beavatkozása különben még ma is folyik.
A székely nép földéhsége, amely nem meglevő területeink
alaposabb kihasználásában, hanem minél nagyobb területnek
a földművelésbe való bevonásában áll, *irítja az erdőt!* Ez rész-
ben a faanyag értékesítése miatt történik, de egy másik cél
az állattenyésztést szolgáló hegyi legelőknek szaporítása, a
községek mellett pedig a szántók nagyságának a növelése.

Igy alakulnak aztán át az egykori ősidőktől kialakult
eredeti erdei talajok a kultúra útján más talajtipussá.

A zónális elkülönülés elsősorban az időjárási viszonyok
s azok tényezőinek hatása alatt történt. Egészen másként
alakult ki az anyaközet bomlásából keletkezett ősi nyers talaj
magasabb hegyeink fenyőerdői és a melegebb, kevesebb pára-
tartalmu vidékek lomberdői alatt.

A fenyőerdők alatt az évezredek lefolyása alatt egy táp-
lálékban nagyon szegény *szürke erdei talaj (podzol)* alakult
ki. Ennek egyes részletei az erdőirtások helyén átalakultak s
egy humuszban gazdagabb termő talaj állott elő, amelynek
a vázát a szürkéséget adó *podzol maradvány* képezi. A mai
lomberdők övében a *csokoládébarna színű erdei talaj* az ural-
kodó, ami szintén átalakult az erdők levágásával a kultu-
rába való bevonásuk után. Szép fekete talaj (*csernozjom*)
van az *Erdélyi Medence* közepén elterülő *Mezőségen* és a
Nagy Küküllő-Homoród közti részen egy övben Derzstől dél-
re. Ezekben a helyeken a feltalaj nagy humusz tartalma min-
den átmenet nélkül helyezkedik el az agyagos-márgás anya-
közetten!

A mészkő hegyvidékeinken a zónális talajtipusoktól el-
térően a barna erdei talaj övében, sőt a szürke talaj (podzol)
magasabb régióban is egy erősen humuszos, de igen nagy
mésztartalmú talajféleség található, amely sok helyen erősen
veres agyagos változatba megy át. Ez a *rendzina vagy borovi-
cina talaj*.

A *szürke erdei talaj (podzol)* zónában érdekes törmelékes
s csüstösen, aranyosan csillogó vonulatot képez a *kristályos
palák* málladékából keletkezett sovány, kevés tápértékű talaj,

(*Gyergyói hegységben*), amely vastag törmelékével az erdő takaró eltűnése után a lefutó vizárokktól összeszabdalt területet képez. A lefordított rondító anyag a völgyekben levő addig termékeny talajokat képes tönkre tenni. Hasonlóan vagyunk a *kárpáti homokkő zóna talajával* is. Ezeknek a hegyeknek a lábát hatalmas törmelékből álló dombok szegélyezik (*Háromszéki, Csiki Medence*), amelyek erdő takaró nélkül akár egy keréknyom mentén könnyen árkosodnak. Ilyen az eset a fiatal harmadkori képződmények területén is. A mohó erdőirtás nagyon sok helyen megbosszulta magát. A remélt jó kaszálók vagy szántók helyett összeszabdalt vízmosásos árkok tették értéktelenné a területet, amelyek ma már legelőknak sem jók, annyira elveszítették növényi takarójukat. Sok helyen a gyors fásítással még idejében megakadályozták a további kártételt! Így keletkeztek a feltűnő akácos és erdei fenyő liget csoportok, amelyek teljesen elűtnek a vidék ősi képétől!

A termelés szempontjából annyira fontos *mészirtalom* elterjedése érthető a Székelyföld földtani felépítéséből. A Hargita zóna andezites és a folyóvölgyek, hegyek lápos és kristálypalás területei nem tartalmaznak meszet! A szükséges mészmennyiség ezekkel szemben a többi területeinkben megvan.

A tájkép különlegességének a talaj szempontjából igen érdekes esetét figyelhetjük meg *Alsórákoson*, ahol a legnagyobb tarkaságban találkoznak a különböző korszakok képződményei. Az állomástól nem messze, az Út szoros felé haladva feltűnnek a mészsziklák kopár szirtjei. Ezekre a Töpc patak mindakét oldalán az egykori hamuhullásból származó zöldes árnyalatú dacitufa telepedett. Ennek meredek, állandóan málló felszínén, a hegyoldalakon soha meg nem áll a termő talaj s ezért az egész területén a csupasz, fehérre mállott anyakőzet kerül ki a felszínre. S még is érdekes, hogy egy szép ritkás tölgyerdő van rajta, de az első pillanatra meglepő hatással! Ugyanis a tölgyek zöld koronája a nyár folyamán erős ellentétet képez a talaj hófehér színével s azt a hatást kelti messziről, mintha hó fedné a fák alját!

Talajismereti szempontból egy másik érdekes megfigyelési hely a Csukáson van. Ennek 1957 m. magas csúcsán feltűnően szép gyeppázsit van. Ez azért is csodálatos, a nagy magasságot nem is számítva, mert az anyakőzet homokkőve és konglomerátja egy igen sovány, ásványi sókban nagyon szegény termőtalajt kellene szolgáltatson. A részletes vizsgálatoknál kitéjt, hogy egy jó erőben levő s vastag (néhol 1 m. vastagságot is elérő) termőtalaj van a gyep alatt! Ez legnagyobb részt a levegőben úszó porból származik, amely a magas hegycsúcsban megütközve, mint *hulló por* javította fel a sovány homokkő szétporló anyagát!

A kedvező talajviszonyok és a megfelelő időjárás tették lehetővé, hogy olyan sokoldalú termelésre képes a Székelyföld. Bebizonyosodott az, hogy a természetadta viszonyok kellő mérlegelésével igazi belterjes gazdálkodásra alkalmasabb helyet alig kapunk, mint soványnak, gyengének tartott földünk! Igen nagy jövője van a gyümölcstermelésnek, csak elég céltudatosságot tudunk abba belevinni. A talajviszonyok és magassági körülmények tekintetbe vételével váiasztandó gyümölcsfajták jelentős megélhetési forrást nyújthatnak népünk számára!

Aranyosszék.

A Hargita körüli székelységtől elkülönült *Aranyosszék* földtani kapcsolatát az egész Erdélyi Medencét kitöltő fiatal harmadkori képződmények alkotják, amelyek mint a harmadkori beltenger lerakódásai összekötik a mai hepe-hupás Mezőség útján az egykori két partot.

Aranyosszék legrégebbi képződményeit a *Gyalui Havasokból* ide előnyúló *kristályos palamasszivum* képezi, amely *gránittömszökökkel* és apró fiatalabb korú *dacit telérekkel* van össze-vissza hálózva. Az *Aranyos* folyó több helyen vágja át ezeket a képződményeket s tanulságos szelvényekben mutatja az egésznek a felépítését. E feltárások árulták el azokat a *szép fehér márvány* telepeket is, amelyek a kristályos palarétegek közé vannak beágyazva.

E legősibb képződményeknek az *Erdélyi Medence* felé eső peremén a régi vulkánikus kőzetek lépnek a felszínre. (melafir, diabaz s főként a porfirok és ezeknek a tufái.)

E vulkánikus kőzetekre rakódtak le egy hatalmas korallzátony alakjában a Torda-Torockói hegységet alkotó *jurakori mészkőszikrek*. E hatalmas fehér sziklás vonulat, mint egy szép keret foglalja be az Aranyosszék közepéről nyugat felé tekintő látóhatárt. Ennek szurdokszerű áttörése van *Turnál*, ahol a *bitumenes, feketés mészkőben cölesztin és barit* van betelepelve, amelyeknek nagy gyakorlati jelentőségük van a vegyi iparban. Innen nyugatra a *Hesudát pataka* folyik le a szép *Tordai Hasadékon* keresztül, amely ma már a turisták ezreit vonza magához csodálatos szép szikla alakulataival. Már nem ilyen impozáns az *Aranyos* áttörése, de vadregényes szikla alakulataival lekötő szép látványt nyújt az átutazónak. A vonulat vége *Torockószentgyörgy* mellett egy érdekes vízvázalstonál van, ahol a *Torockó* felé lemenő patak vize át van vezetve a *Felenyed pataka* felé s így az *Aranyos* vízterülete össze van kötve ezen az oldalon a *Maros* folyóval. A mészkő vonulat több helyen meg van támadva a mészégetők számára s az egykori vasolvasztók salakosításához felhasznált mészköveket kitermelő bányákkal. *Szind-*

mél meg a cementgyártáshoz is rengeteg anyagot bányásznak ki. E feltárásokból kerültek ki az egész vidéken *halszem* gyanánt ismert gömbölyű, barnaszínű *cápa fogak* (*Sphaerodus gigas*) és egy csomó más kövület, ami érdekes képet ad az akkori életközösségről (*Stylosmilia*, *Rhytidogyr*a), korrallok ágai, *Hemicidaris* nevű tengeri sün, *Perisphinctes*, *Belemnites* a mai sepiák rokonai, *Prosopon marginatum* egy rák fajta, *Asterocanthus ornatissimus* nevű hal, majd egy csuszómászónak, a *Telosaurus suprajurensis* csontjai stb.)

E feltűnő szirtvonulatot északon és délen a *Szekelykötöl* keletre vékony sávban a *kárpáti homokkő kretakori képződményei* követik. (*Haploceras Gracianum*, *Olcostophanus Jeanotti*, *Belemnites dilatatus*, majd pedig a felettük következő meszesebb zónában *Hippuritesek* fordulnak elő.). Az *Aranjos* által képezett szép kiterülő síkság szélén az apró dombok már a harmadkor lerakódásait képviselik. Legalsó részeit azok a sárgás mészkövek képezik, amelyekben igen sok *Szent László pénz és kölencse* (*Nummulitesek*) fordul elő, főként a *Tordai Hasadéktól* északra elterülő részen. Ezekén vannak azok a szép fehérszínű *alabástrom* telepek, amelyek a gipszgyárakban égetve forgalomba is kerülnek s nagy részben megcsiszolva olcsófajta dísz tárgyak készítésére alkalmasak. A sok meszet tartalmazó agyagos márgák (*Szindnel*) a cementgyártásra adnak kitűnő anyagot.

A fiatalabb harmadkor lerakódásaihoz tartozik a *Tordánál* a felszínre bukkanó *sótóms* is, amelynek fedő rétegeiben az egykori vulkáni hamuhullásból származó *accuttfa* fordul elő s amely természetes cement (trassz) gyanánt használható fel. E rétegesoporthoz tartoznak azok a mészkövek is, amelyek tele vannak a korukat eláruló kövületek egész tömegével (*Szind*, *Várfalva*, *Sinjalva* környékén ezekből a következő kövületek kerültek elő: cápa félék fogai *Carcharias*, tengeri sün *Clypeaster crassicostatus* és *Echinolampas Laurillardi*, fésűskagyló *Pecten latissimus*, osztriga héjjak stb.)

Kisebb foltokban *Csákó* község közelében már a *ponzusi* agyagos márgák is előfordulnak kevés homokos réteggel váltakozva. (A balatoni kecskekörmökhöz hasonló *Conger*a *Partsch*i és *trianguláris* és *Cardium* töredékekkel, valamint a mogyoró nagyságú, szép gömbölyű csiga, a *Melanopsis Vindobonensis* is előfordul.)

Az *Aranjos mentét* a szorosból való kilépése után egy hatalmas széles kavics terrász kíséri, amely mint egy szép muzeum magában foglalja óriási vízgyűjtő területének minden fajta kőzetét. A vastag kavics telepeket sárga agyag, más helyen vörös színű agyag tarkázza, sőt néhol még lósz foltok is fordulnak elő. A kiterülő *diluvialis terrász* áröntésmentes gabonatermő helyeket szolgáltat.

Emberföldrajzi vonatkozások.

A Székelyföld benépesedése magán viseli a földrajzi viszonyokhoz való alkalmazkodást. Ugy a Hargita és Kárpátok közti medencék, mint a Hargitából konzekvensen lefutó völgyek képezték a letelepedési centrumokat. Ezeknek a földrajzilag elkülönített egységeknek hatása megnyilvánul a lakosság néprajzilag teljesen elütő tarka foltjaiban.

A zárt községek elhelyezkedésénél mindig jellemző vonásként domborodott ki az erdőszél keresése (fa és vadállomány!) földművelésre alkalmas dombos előtérrel, amely a medencékben a füves árterületekre lejtett bé. Fent a hegyek közti az utóbbi időkig állandó letelepedés nem volt. Csak ideiglenes ún. »pajták«, »szállások« voltak a hegyi legelők szénájának feldolgozására, amilyenek most is vannak pl. a *homoródtalmásiaknak* a Vargyas völgyében, de fent a platóon levő helyeiken is távol a községtől, ahová kapálás után az aratás megkezdéséig »mennek hátra.« E házikók lassanként hosszabb tartózkodásra rendezkedtek át s már az egy szobás kis lakáson kívül csűrös istállót építettek, sőt még a juhok beterelésére a két építmény közti tért be is kerítették. Ez a kerítés sokszor oly magas volt s kifelé meredek tetővel befedve, hogy a téli szállásra kint maradt állatokat a farkasok támadása ellen biztosítani tudják. Ugyanis sokszor az olyan távol és rossz hozzávezető út miatt nehezen megközelíthető helyen levő szénatermést ott helyben ettették fél.

Ez a lassanként egészen tanyarendszerré kialakult állapot tovább fejlődött a völgyekben levő tulszaporodás következtében. Már a közeli *Lövéte* határában állandó családi házakká alakultak át az ideiglenes »szállások.« A fejlődésnek egy másik fázisát *Koroná* fölött találjuk meg, ahol az ciszaporodott házak (külön *telep-csoportokat* képeznek, iskolával és kis kápolnával is. (*Pál pataka, Fenyőskút, Datka, Körismező* stb.) Nem is olyan régen történt meg, hogy *Oroszhegy* községnek *Somlyó* hegy felé hátramenő platóján annyira elszaporodott a lakosság, hogy *Varság* község néven el is vált az anyaközségtől s teljesen önálló lett.

A falukeletkezések újabb eseteihez kell számítanunk nagyobb birtokosaink telepítéseit is. Ezeket olyan helyeken találjuk, ahol a régi időkben félreeső őserdeink értékesítésére gondoltak.

Igy keletkeztek az *üveggyárak* alapításával megkezdett betelepítések. A gyárhoz magához rendszerint cseh szakmunkásokat hozattak, míg az erdőkitermelésre s az üveggyártáshoz szükséges *hamuzsírfozásra* románokat telepítették be, mert a szabad székely azokban az időkben gazdálkodását nem hagyta el, hisz az neki a teljes megélhetését biztosította. Így keletkeztek *Görgény, Zalánpatak, Büksszád, Mikóujfalu* telepei

amelyek aztán önálló községekké alakultak. *Előpatak* fürdő helyén is még az 1770. években vadrengeteg volt. A források gyógyhatásának a felfedezése után a birtokosok fürdőszállásokat kezdtek építeni. Hamar szárnyra kelt a híre, úgy hogy a *Moldvába* és *Havasalföldre* került orvosaink egymásután küldik ide gyomor bajos betegeiket. Ezeknek a kiszolgálására telepítették be a közeli román területekből a zselléreket, akikről aztán a mai *Előpatak* község lakosai származtak.

A medencék peremén elhelyezkedő falvak nagyrésznél kimutatható, hogy a török-tatár dúlások idején fent az erdők alkalmas kiszélesedő völgyeiben volt eredeti letelepedésük s ennek a tudata a lakósságnál nemcsak monda alakjában, hanem a helynevek formájában is fentmaradt.

Az előző századokban több olyan község keletkezett amely *Ujfalu* elnevezéssel különböztette meg magát az anyaközségtől (*Tusnád-, Homoród-, Böző-, Homoród-, Mikó-, Kászón-, Gyergyóújfalu* stb. A legutóbbi időben is több telep-szerűen fejlődött hely lett önálló és vált el közigazgatásilag az anyaközségtől. (*Előpatak* fürdő *Arapatakától, Tusnádjáruó Tusnádfalutól, Kommandó* fűrésztelep *Papóc* községtől stb.)

Viszont sok apró, eredetileg önálló község olvadt be egy nagyobbba. Így pl. 1848-ban olvadt be az addig *Felső Fehér* megyéhez tartozó *Kanta* község *Kézdivásárhelybe, Székelyudvarhely* városa is eredetileg a várból s a köréje sorakozó pár házból állott s aztán a mellette levő falvak bekapcsolásával alakult ki a mai város. (Ez a bekapcsolódás még 1571-ben megkezdődött, amikor *János Zsigmond Gyárosfalvát* kapcsolta oda. Majd *Szentimre, Dánfalva, Ciberefalva* következtek. Legújabban 1895-ben *Szombatfalva* következett. Manapság már összenőtt teljesen *Bethlenfalvával*, amelybe a régi *Felsősiménfalva* község olvadt be. *Bethlenfalva* tulajdonképp csak közigazgatásilag van külön, mert másként mindenféle vonatkozásban már a városhoz számít. Ép ehhez hasonló a mai *Csikszereda* városának is a kialakulása. Maga a város eredetileg, mint a szereda napon tartott vásárhely *Csikmartonfalvával* egyesült, majd bekapcsolódtak *Csütörtökfalva* és *Péntekfalva* s kiegészült *Mikóújvárra* területével is. Ma már teljesen össze van még épülve *Csiklapocsvál Zsögödel* és *Csiksomlyóval*, amely maga is tulajdonképp *Várdotfalvából* és *Csobotfalvából* áll.

A csiki községek legnagyobb része a csoportos együttes védekezés szükségessége alapján építkezett a még ma is fennálló tizes rendszerek alapján, amelyeknek a nyomai — mint azt *Milleker Rezső* kimutatta — nem csak megvannak, hanem pompásan kitűnnek még a községek régebbi részeinek térkép adataiból is. A csoportokban, a »tizesek« szerint elhelyezkedő házcsoportok, ennek megfelelő utcahálózattal, ahol

a csűrök a falu külső oldalán, míg a lakások mind a befelé néző részen vannak. *Hosszú, útmenti településre* is van elég sok példa, amelyet sikterületen a főközlekedési vonalhoz való ragaszkodás (*Nagynyújtód Háromszék* megyében, a nevét is a településétől nyerte!) vagy a szűk völgyekben a természet-adta korlátozás idézett elő. (*Lövéte, Máréfalva, Udvarhely m.*) De a kereseti viszonyok is okozhatták a hosszú völgymenti települést, mint azt *Oláhfalu* esetében is látjuk, ahol az egyre szaporodó fűrészmalomok s a melléjük épített lakóházak húzták ki hosszúra a községet a patak irányában úgy *Kápolnásfalu*, mint a *Szentegyház* faluban. (a kettőt együttesen nevezik röviden *Oláhfalunak!*) Ezt a hosszúra nőtt vonalat tulajdonképp csak a keresztül menő *Székelyudvarhely—Csík-szeredát* összekötő országút zavarta meg az üzleti szempontból oda épített házakkal.

A *csoportos építkezésekre* a hegyoldalakon telepedett falvaknál látunk példát, ahol egy patakfej katlanszerű kiöblösödése szabja meg a falu fejlődésének irányát. (Ilyen legtöbbször van Udvarhely megyében, ahol minden patakfejben rejtőzik egy-egy falu!) A közlekedési útvonalaknak, vasutnak a hatását legjobban *Mádéfalva* fejlődése mutatja. A *Mórhegyese* dombja alá telepített falu a kiépített vasúti gőcpont hatása alatt behúzódott a térség közepébe, ott hagyva ősi s kicsinynek bizonyult templomát is, amely helyett modern szép, nagy Istenházat emeltek az áttolódott község új központjába.

A nagyobb helyek, mint vásárhelyek, (régén mezőváros a legtöbbje) a hegyek lábánál elhúzódó vásárvonalakon fekszenek, mind olyan helyeken, hol a hegyvidéki lakók a síkságiakkal érintkezhetnek s termékeiket kölcsönösen kicserélhetik s viszont az ilyen helyeken letelepedő iparosok készítményeivel családi szükségleteiket kiegészíthetik.

Foglalkozási, gazdálkodási körülmények.

A régi korszak *Robinzonszerű* gazdálkodásának, a mindent termelni akarásnak lassan véget vet a fejlődés; ma már a helyi körülmények s a természet adottsága szerint bizonyos foglalkozási csoportok kezdenek kialakulni. A *Kárpátok* és *Hargita* ösrengetegek a vasutaknak ide való elérésével hatalmas faiparnak teremtették meg az alapját. Hihetetlenül félreeső erdők anyaga került ily módon értékesítés alá, melyet azelőtt legfeljebb csak hamuzsír gyártásra tudtak felhasználni. A hatalmas gőzfűrészek elnyelték erdeinket s olyan idegeneket gazdagítottak, akik semmi lelki közösséget a helybeliekkel nem éreztek. Nagynehezen kezdtek megmozdulni embe-reink, hogy szövetkezetekbe tömörülve kezükbe vegyék a termelést s ne elégedjenek meg a legalsóbb rendű állati mun-

kával járó kereset morzsáival. A *fakorszak* virágzása idején senki nem gondolt arra, hogy mi lesz az erdőtakaró elpusztítása után! Szerencsére sikerült a gyakorlat embereivel megértetni, hogy a *Hargita kőanyaga* kifogyhatatlanul rendelkezésre áll s nem értéktelenebb az *alsórákosi* híres bazaltnál. Ma már a *Hargita* egész hosszában a vasut mentén fel van sebezve s keresetforrást ad az erdőkből kikopott munkásoknak.

Az egyoldaluan beállított foglalkozásnak jellemző példája az, ami a *Hargita* és *Kárpátok* területén történik az *állattenyésztéssel*. Óriási *tejtermék* feldolgozó *havasi üzemeket* lehetne felállítani nemcsak *juhtenyésztéssel*, hanem a *szarvasmarha* tartással kapcsolatban is. A hatalmas, füves területeknek ez volt az igazi, ésszerű, és gazdaságos kihasználása. Ehelyett azt látjuk, hogy *Udvarhely* és *Maros* megye, főképen mesterséges takarmányokra támaszkodva világhírűvé vált állattenyésztést és tejtermék gyártást tudtak kifejleszteni.

A gazdálkodás körében végre a napi szükségleteken kívül kivitelre is alkalmas minőségű s mennyiségű anyagot a *háromszéki híres fillér lencse*, továbbá a *pityóka* termelése szolgáltat. Általában keresett a *lucerna* és *lóheremag*. Az újabb időben szerencsésen indította be *Székelykeresztúr* a *len* és *kender* termelést az ott felállított feldolgozóval. Ezzel kapcsolatban nagyobb *szövőipari* üzemek felállítása volna háziadatos, mert a népben az ilyen munkához való hajlandóság megvolna s így a különben legkevesebb helybeli foglalkozást és megélhetést adó megyében is volna, ami a lakosságot a helyhez kösse.

Legértékesebb adottsága a *Székelyföldnek* azonban az *ásványvíz-, gáz- és iszapforrások* gazdagságában van. A régóta folyó rendszeres felvilágosító és propagáló munkának már annyiban meg van az eredménye, hogy közismert fürdőink hatalmas fejlődésén kívül az összes borvízforrásos községeink megtelnek nyáron az olcsó nyaralást és gyógyulást keresők ezreivel. Öntudatos szervezkedéssel még nagyobb befektetések nélkül is hatalmas jövedelmi forrás áll rendelkezésünkre, amelynek nemcsak közvetlen látható eredménye van, hanem az idevonzott óriás tömegű fogyasztók erőteljes élelmiszer termelésre készítetik gazdáinkat. Így elérjük, hogy a gazdáink magas árakat tudnak elérni a helyben eladott terményeik után is.

Csodálatos, hogy a jószimatú nagytőke még nem vette észre az itt kínálkozó konjunkturát. Pedig ott volnának mintául a külföldi modern nagy fürdőtelepek befektetései, ahol a legkényesebb igényeket kielégítő szállók nőnek ki a földből egyik napról a másikra. A mi *pénzügyi szakembereinknek*

nem nagy látókörére vall az ilyenmű befektetésektől való idegenkedés!

Kisebbségű, de egyes vidékekre jellemző termények a következők: Bereck, Kovászna, a havasi juhtenyésztésük révén vezetnek a füstölt sajt, bőrbeli turó, (durduturó) és a »szemerke« vagy kászuturó készítésben (juhaikkal nyaránként még a Hargita rejtett zugaiba is elvándorolnak innen!!) Barót vidékén a székelyturó és kaskavál sajt készítése ma is nagyban folyik. Vargyas, Patakfalva, Bögöz s újabban a székelykeresztúri és marosvásárhelyi vajgyáraknak van jó hírük.

Háromszék alsó részén Brassó közelsége miatt s Marosvásárhely környékén, valamint az Aranyosvidéken a zöldségtermelés fejlődött ki. A gyümölcs termelésben Udvarhely volt nevezetes, de az újabb öntudatos szervezkedéssel általános érdeklődés mutatkozott e téren is.

A szövőiparban a háziszőttes főként Udvarhely megyében és Sepsiszentgyörgy környékén finomodott ki annyira, hogy még a városi nőiruhák számára is tudnak anyagot előállítani. A szőnyegszövésben a csiki »festékes« vezet. A pókróc cserge készítésnek a csikszépvíziek és az udvarhely megyei Bágy lakói a mesterei Újabban Kovásznán a valódi angol szövetekkel versenyző árut állítanak elő.

Szalmakalapot csinálnak háziiparként Kőrisspatakon, Bözödön és Dobó-Vágáson Udvarhely megyében. Taplóipar egyedül csak Korondon van, de gyártmányaik mindenütt elterjedtek. Korond különben fazekas iparának fejlődéséről nevezetes. Az apró háziüzemek mellett a nagy kereslet láttára két nagyobb keretek közt dolgozó gyár alakult, amelyek gyártmányaikat egész a Fekete tengerig eljuttatják.

A tetőfedő cserép készítésének a nagybaconiak a nagy mesterei, akiket messzeföldre elhívják e munkákra.

Messzeföldön mint jó kőfaragó munkások ismeretesek a magyarherményiak. Míg a kőműveskedésben főként a kiskalambfalviak (Udvarhely m.) és a boárosiak (Háromszék m.) vezetnek.

A mezőségi tavak körül a rengeteg nád és gyékény feldolgozásának alakult ki a háziipara.

Fafaragási munkákban, kádárkodásban Udvarhely környékén vannak ügyes kezű mesterek.

Eltűnt iparágok az a bronzosító székely típusa. Bizony többen keresték meg régen a szerény kenyerüket azzal, hogy a mogyoró hosszúhajtásait levágva és kettéhasítva egy kötegben vállravezve járták be a vidéket s olesó faabroncsokkal látták el a faedényeket. Ma faabroncsot csak a falusi kádármesterek piacra szállított készítményein látunk, (Hilib, Há-

romszéken, Székelyszentkirály Udvarhely megyében.) Még előbb eltűntek a *hamuzsírőzők*, az erdők titokzatos lakói, akiknek csak az erdőkben hátra maradt nagy vasüstjeik s a feltűnő hamudombjaik jelzik egykori működésüket. Több mint száz évvel ezelőtt *cukorjávorfából* főztek több helyen *cukrot*. Ma csak a helynevek mutatják az emléküket. Az ojtózi szoroson hordós szekereiken bevonuló »*degettes*« (*degenyegés*) típusa is eltűnt. Ma ezt a *moldvai csángók* *petroleumot, benzint, szekérkenőt* áruló szekereik pótolják. Ép így nem lehet látni a *hétfalusi csángók* »*sullót*« áruló szekereit, amelyen a finom *dolomitos* surlóport vitték faluról falura a faedények tisztítására.

Különösen a háború utáni időben valóságos internacionális szint kapott a székely háziszőttés árulók szétáramló serege, akikkel Középeurópa minden zugában találkozhatunk. Ezek valamennyien mind székelyföldi cigányok, (főhelyük *Fiatfalva, Máréfalva, Korond és Zetelaka, Udvarhely* megyében.) Ezeknek tulajdonképp kevés közük van a *székely szőttes* árukhoz. Annyi bizonyos, hogy nagyon szépen keresnek s valamennyinek idehaza a falujukban valóságos rezidenciájuk van a többi jómódú székely gazda »*megférője*«-hez képest.

Kiveszőfélben van az Udvarhely megyében egykor virágzó *varottas bundaipar*, a kis mellvédő bundácskáknak a csinálása. Pedig a szép és praktikus viselet a mai gyatra »*létkemelegítők*« helyettesítésére a városi nők viselete is lehetne!

A modern cukrász ipar s annak cifra, ízetlen termékei lassanként kiszorítják az egykori fejlett valódi székely *mézeskalácsos* ipart. Ezeknek főhelyei *Torda és Kézdivásárhely* voltak. Ma már keveset látunk a vásárokból a repedt, hosszukás tordai pogácsából. Ép így kezd kimenni a divatból a rendszerint kerekre csinált s mintákkal díszített kézüvásárhelyi pogácsa is. Különösen ez az utóbbi volt háládatos készítmény! Még hetek után is ízletes s főképen a bolti teasütemények pótlására volna teljesen alkalmas.

A mindinkább terjedő automobil lassanként eltűnteti a borvizet áruló *kőboros szekereket* is. A borvizértékesítésnek egy másik típusát a korszóvizet árulók érdekes fajtája képpezte. Szegényebb asszonyok a borvizes falvakból a szomszédos városokba a megredelőknek naponként horúták be az átalvató módjára összekötött s hátukra vett korszókat. Vasárnapokon poharaslag is árulták a nyári rekkenőségben s hogy még gusztusosabb legyen, egy pár csepp ecettel tették »*pezsgővé*« a vizüket.

Vajjon most már összevetve a múltat a jellel, milyen eshetőségeink lehetnének a jövőre a becsületes foglalkozás után való megélhetésre?

Annyi bizonyos, hogy a sok mindenféle változatos eshetőség közt a kérdés középpontjába az *úsványvizek* *kihaszna-*

lását kell helyoznünk. A fürdőéletre való számítás az élelmi-szerek termelésén kívül feltétlen jó kereset forrást adnak a *szövőipari* termékek értékesítésére részben mint közhasználati cikkek, valamint dísz tárgyak alakjában is! (fürdőlepedők, kendők, dörgölők s egyszerű kötőgépekkel a fürdőruhák gyártása, a finomabb kötött dolgok, díszes népiruhák, vagy a tartós háziruhák elkészítésére.) Fürdői emléktárgyként nagy piacra tarthat számot a szőnyeg, csergeipar, fürdőkosarak (vesszőből és gyékényből!) A fürdői emléktárgyak kérdésénél a rengeteg fűrő-faragó ötletnek ízléses kivitelben való alkalmazása adna jó keresetforrást, illetve télire való munkaalkalmat.

Már a nagy vállalkozás, illetve *szövetkezeti* berendezkedés feladata volna a rengeteg borvizesüveg szükséglet miatt egy tisztán *üvegpalackgyártásra* való berendezkedés, hogy azért földünkről ne usszon ki a rengeteg pénz. Hogy ez lehet, azt megmutatta *Borszék*. Helyben vannak a nyersanyagok, a kihazsnálatlan szénbányákkal s a megmaradó fuvarköltség miatt is biztos jövedelmet lehetne találni a vállalkozásban. Szóval arra kell berendezkednünk, hogy sűrűn lakott területeink minden körülmény közt eltartsa szülőtteinket s azok ne legyenek kénytelenek elvándorolni lakóhelyükről. Sajnos tapasztaljuk, hogy az elvándoroltak kevés hanyadot leszámítva elvesznek a számunkra úgy anyagi értelemben, mint szelni erkölcsi tekintetben is!!

Még kell már öntudatos gazdasági célkitűzéssel álitani ezt az elvérző folyamatot. A székely nemzet vesztett mindig *tanult emberei* révén s vesztett az erős munkásköz kivándorlása miatt is. Tehát ép a legértékesebb elemekben folyik elvérzésünk.

Még jó volna, ha az elszármazottak valamikép fenntartának faji öntudatukat s családi kapcsolataikat, időközben hazajönnének s egy kicsit résztvennének a mi örömünkben és bánatunkban. Sajnos, ezekre kevés példát látunk! Az eltávozottak jókörülmények közé került csoportja nem szívesen gondol az esetleges küzdelmes életkörülményeire s a hazai szerény viszonyaira. A másik véglet pedig a teljesen elesettek csoportját jelenti, akik valahol elsülyedtek a fertőben.

Gondoltunk-e vajjon valamikor arra, hogy mit lehetne vagy mit kellene tennünk ezen a téren.? Általában egyöntetűen, intézményesen még nem!! De van egy pár kicsi példa, ami biztatót nyújt a jövőre, csak mindenütt be kellene vezetni! *Erre pedig az élenállóknak kell a kezdeményező példát megmutatniok!*

Firtosvárálja indította meg azt a kedves szokást, amelybe lassanként bekapcsolódtak a *Nyikómentiek*, a *Firtos* lábánál fekvő községek is, hogy két évenként augusztus egyik vasárnapján a *Firtos kútjánál* adnak találkozót az elszárnia-

zottak. Aki látta ezeket az összejeveteleket, csak az tudja értékelni azt a felbuggyanó sok szeretetet, ami még mindig rejtőzik a szívek, lelkek mélyén!!

Vajjon minden elszigetelt sarkában a Székelyföldnek nevolnának ilyen ősi szenthelyek, amelyek összehozhatnák embereinket? Hogy erre van lehetőség, mutatják az évi nagy »somlyai« búcsúk, amelyek embereink tizezreit mozgatják meg! De szerényebb csoportok s népijellegüknek legalább az ilyen alkalommal való kihangsúlyozására igen alkalmas központok lennének Erdővidékén pl. a *Réka királyi sztrijáná* való találkozásra. *Bálványosvár, Gábor Áron, Zsigoni Mikés Kelemen, Körösi Csoma Sándor, Benedek Elek, Altörjai Apor Péter, Orbán Balázs, Bartha Miklós, Barabás Miklós* stb. születés helyei mind gyülekező szenthelyek lehetnének. *Ilyenkor kellene lustrát csinálni!!* Ilyen számbavevésekre s számonkérésekre volna szükség!! Iíisz ma is folyik a harc megélhetésünkért s így nemcsak az egykori »hadi,« hanem a mostani *társadalmi lustra* is létünk alapja!!

Nővényi takaró

Az Alpések kopár, komor szikiáira találták ki s hitték el a világgal, hogy a veszélyes, borzongató tájképek, *szépek*,... persze idegenforgalmi szempontból!

A Székelyföld ezzel ellentétben »igazán szép«, mert »*mijn-úig zöld*«! Valami megnyugtató, megható érzés, ha egy-egy kinagasló pontjáról a Székelyföldnek széttelintünk a környéken. Az Erdélyi Medence felé szaporodó kaszálók és gabonatáblák nagy foltjai a Hargita felé mind növekedő erdőfoltokban tarkázódnak. Végre a Hargitát kísérő magas plató, a »láz« apró ligetes kaszálói és legelői valóságos angol parkot varázsolnak elénk. A laposabb helyeken megálló vizes tócsák és az ott turó, legelésző disznó csordák a makkot hullató tölgyek alatt, az alföldi tájat juttatják eszünkbe!

A remek erdők, amelyek a lakósságnak egyik legfontosabb jövedelmi forrását képezik, a háború előtt nekiindult nagy kitermelési iram miatt aggasztóan fogyni kezdtek. Egyrészt a fa értékesítése adta kezükbe székelyeinknek az írtó fejszét, másrészt meg a megmunkálható föld éhsége szorította mind kisebb meg kisebb foltra az egykori mindent borító erdőségeket. Különösen a falvak közelében latszik ennek a nyoma, igen sokszor végzetes formában! Ugyanis a Hargita és Kárpátok gerincét leszámítva a völgyeket rendszerint igen fiatal, laza anyagból álló előhegyek veszik körül, amelyek a védő erdőtakaró hiányában gyorsan árokosodásnak indultak sokszor egyetlen egy szekérnyom elég volt arra, hogy a legközelebbi zápor azon lerohanva járhatatlan mély árokká vágja el azt a helyet. Így aztán az erdőirtással remélt jó meg-

munkálható föld helyett nemcsak hogy még kaszáló sem lett, de az állandóan omladozó sűrű árkok a legalább legeltetésre alkalmas fűtakaró képződését is megakadályozták. Így lettek nagy területek teljesen értéktelenné, sőt még a völgyek megmunkált területeire veszedelmesekké, hisz az esőzésekkor könnyen lemosható iszap, kavics-anyag meglevő értéke területeket gázolt el!

Az erdőink uralkodó fái két feltűnő zónába különíthetők el. A völgyeket szegélyező hegyek 1000 m.-es magasságáig általában a *lombos, kevert erdőkből*, valamint az ezen felül részben majdnem uralkodóan *lucfenyőből* állanak. Amint meg fogjuk látni, érdekes kivételek is vannak e szabályszerű elhelyezkedés ellenére is.

Az alacsonyabb, napsütötte helyek gyakori fája a *tölgy*, vagy amint a székely atyáinkiai nevezik a »*cserfa*«! Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az igazi *cserfa* (*Quercus cerris*) nagyobb tömegű előfordulásáról nem tudunk! Leggyakoribb fajtái a *kocsányos* és *kocsánytalan* tölgy, amelyek igen jó jövedelmi forrást jelentenek, mert a vasúti fővonalakhoz közel esvén, úgy talpfáknak, mint cölöpöknek is igen értékes anyagot szolgáltatnak, nem számítva a »*cserkéreg*«-ből befolyó hasznot. Ez a mindinkább kisebb, alsóbb területekre visszahúzódó fa régebben jobban el volt terjedve. Erre vallanak a nevével összefüggő olyan helynevek, ahol ma még nyoma sincs a tölgynek. Ilyen helyek különösen Csikban találhatóak. (Kászorban a háboru előtt egy nagyobb telepítéssel próbálkoztak!) Nagyobb földrajzi elterjedését mutatják különben az u. n. »*özönfa*« leletek is a Maros felső völgyében és a Feketeügyben. Nagyobb áradások ugyanis a vízmederből manapság is hatalmas megfeketedett fatörzsrészeket mosnak ki, amelyekről közelebbi vizsgálattal kitűnt, hogy azok valamennyien tölgyfának a maradványai. Ez az érdekes tudományos probléma gyakorlati jelentőségű is lett az utóbbi időben, mert az egyik tiszafa feldolgozó üzemeket az özönfákat is munkába vette disztárgyak és más közhasználati apró cikkek gyártására s ezek, mint székely speciálítások kerülnek Gyergyószentmiklóson forgalomba.

Legelterjedtebb lombosfája a Székelyföldnek a *bükk*, vagy amint a lakosság mondja a »*bikk*«. Rengeteg kerül ezekből forgalomba, mint tüzfá, de a nagyobb fakitermelő cégek a kiválogatott szép anyagot párolva, nagy tömegben szállítják külföldre s újabban már vasúti talpfának is felhasználják. Az eddigi nagyon egységesnek gondolt bükkfa, legfőképpen leveleinek eltérő alakja szerint a legújabb kutatások szerint több változatra osztható. (*Fagus silvatica* var. *typica* f. *vulgaris* subf. *repanda* továbbá a f. *dentata* és a f. *carpinifolia*!)

A bükkrégió hatalmas területeit néhol nagyobb foltokban a szintén értékes *gyertyánfa* tarkazza, kemény fáját szerszámok készítésére használják, de egyes helyeken tüzelésre is kedveltebb s keresettebb, mint a bükk. Már jobban elkeveredve s szétszórtan gyakoriak a *körisfa* (a virágos köris itt nagy ritkaság!) a sokféle *jüz* és *nyár*, a *berkenye* s a *juharok*, sokszor a *hárs* kíséretében. Régente, több mint száz évvel ezelőtt, a juharfából cukrot is főztek s a hárs héjjából erős rostokat hántottak. (Nagybaconban valószínűen ennek a maradványa a Harsántó—Hárshántó patak elnevezése!)

Az erdők ligetes helyein igen gyakoriak »*vackorfák*« (vadalma és körte), amelyeket sokszor hatalmas tömegben lép el a madárfogó lépet adó fagyöngy.

A napos dombéleken s a »*lázakon*« sokszor festői szép csoportokat képez a *nyírja*. Már az erdő széleken gyakoribb a *szilja*, amelynek a gubacs tetvektől feűfűjt levelei már messziről felismerhetők.

Irtott erdeink helyén gyorsan elszaporodnak a *kökénynek* (tövis) a bokrai a *galagonya*, *vadrózsa* és *közönséges kecskerágó* társaságában. Az általában szerencsére ritkábban előforduló *sóskaborbolya* (a gabonarozsda tavaszi sporáinak terjesztője) szokatlan nagy tömegben található Háromszéken Páva község mellett! Kisebb tömegben fordulnak elő a *bibircses kecskerágó*, a *háromféle bodza*, *ostormén- és kányabangita*, *vörösgyűrű- és husos som*, a *vadugres* és *ribiszke*, *kutyabenge* s a különböző *loncfajták*. Gyönyörű nagy ligeteket alkot azonban a *mogyoró*, amelynek a kultiválása igen-igen fontos volna, mert értékes termése és sima fája jó jövedelmi forrást nyújtanának. Régente, amíg a vasabroncsok el nem terjedtek, sok atyáinkfiának nyújtott jó mellékkeresetet a szép, hosszú hajtásainak abrongozásra való felhasználása. (Eltűnt néprajzi típus!)

A vizek mellett gyakori *égerfajták* változása a földrajzi magassággal, mindenütt megfigyelhető. Az alsó völgyekben gyakori lapát levelű *mélgás éger* lent a hegyek közt a hosszukás levelű *hamvas éger* váltja fel. Mint nagy ritkaság fordul elő a havasokon a *havasi éger* (*Alnus viridis*).

Igen érdekes növényföldrajzi szempontból a *bükk*, *tölgy* és a *lucfenyő régiók* helyzete a Hargitában. A kb. 900 m. magasán elterülő, magas fensík, a hargitai plató (*láz*) laza andezites anyagába mély kanyonszerű völgyek vágódtak be. E szűk, hűvös völgyek tele vannak szép sűrű lucfenyő erdővel! Fent a plató napsütötte lapályain a kevert erdőkben nagy tömegben lép fel a tölgy. A bükk meg a leszálló hegyekben messze felkapaszkodik a Hargita gerincre, sőt az alkalmas nyeregalakú gerincrészeknél *átsirul* a csiki oldalra is úgy, hogy az Oltmentén utazó bámulattal veszi észre, különösen

az őszi levélszínváltás alkalmával, hogy a *fenyő fölött* a bükk-erdők lesznek az uralkodók igen sok helyen!

A nagy erdőirtás ellenére is még mindig igen szép fenyő erdeink vannak az eddig még nehezen hozzáférhető helyeken, úgy a Hargitában, mint a Kárpáti zónában.

A *lucfenyő (Picea excelsa)* a legelterjedtebb, amelyet a székely atyánkfiai, a cserepesen felhámoló kérge és fájának színárnyalata miatt »*veres fenyő*«-nek neveznek. A kisebb tömegben előforduló *jegenye fenyő (Abies alba)* szerintük ezzel szemben »*fehér fenyő*«-s fáját kevesebb értékűnek tartják.

Ujabbán a vizmosásos, kopár hegyoldalak befásítására mindgyakrabban használt *erdei fenyők (Pinus silvestris)*, a székely erdőt járó székely atyafi előtt, mint »*luc fenyő*« ismeretes, mert e nagy ritkán előforduló fenyő fajta csak a nehezen járható havasi lápokban ős-honos s így jellemzőnek a lápos, mocsaras, lucskos, lucsos helyet tekintette.

Az igazi *vörös fenyő (Larix decidua)* csak ültetés gyanánt fordul elő. A *cirbolya fenyő (Pinus Cembra)* előfordulása csak a Kelemen Havasokból ismeretes. Ép így ritkaság közé tartozik a *törpe* vagy *henye fenyő is (Pinus montana)*.

Már gyakoribbak a *borókáknak* a fajtái, amelyek közül a *közönséges boróka* a kiirtott erdeink helyéin sokszor óriási területeket lep el. Hosszú erős hajtásait ostornyélnak használják még ma is. A régen híres fenyőviz készítése a kis-üstös pálinka főzés korlátozása miatt napjainkban háttérbe szorul s így az egykori »*borsika mag*« gyűjtés is vesztett jelentőségéből. A magas csúcsok felé közeledve a ritkás levelű közönséges boróka lassanként elfogy s a sűrűbb levelű *közép- (Juniperus intermedia)* és *törpe boróka (J. nana)* foglalja el a helyet. A *nehézszagú boróka (Juniperus Sabina)* csak nagy ritkán található. (Görgényi Havasok!)

Teljesen kiveszöben van egy értékes fafajtánk a *tiszaja (Taxus baccata)*. A Gyilkostó vidéki erdő kitermelésnél kerültek ki legutóbb szép példányok, amelyek Gyergyószentmiklóson ott felfejtődtek egy félreeső raktárban. Ezeknek a feldolgozásával indult meg egy jellemző székely diszmű ipar, amely az anyag fogyásával az »*özönfát*« is munkába vette. A tiszafának egy pár példánya Tusnádfürdő mellett került elő az u. n. Tiszás patak mellett, amely valószínűen ép az ott ősidőktől előforduló tiszafák miatta kaphatta a sokáig megfejtethetlen eredetűnek tartott nevét.

A rendkívül változatos növényi takaró általános érdekességén kívül különös figyelemre méltók azok a területek, amelyek egész egyéni növényvilágot rejtegetnek.

1. A *sósterületek* sokszor már feltűnően kopárnak látszó foltjai érthetően különleges növényi társaságot tárnak elénk részletesebb megtekintésük alkalmával. Ha a tordai, homoródmenti és a sóvidéki (Parajd, Szováta) vagy a Görgény-

vidéki nagyobb sósterületeket vizsgáljuk, érdekes eltérést találunk közvetlen környezetükkel szemben is.

Feltűnnek a vöröses, húsos elágazó *gerajünek* (*Salicornia herbacea*) sűrű tömegei. Köztük a sokféle *utilapi* található szétszórtan. (*Plantago maritima*, — *Schwarzenbergiana*, — *Cornuti*, — *tenuiflora*.) A *székfüvirágnak* egyik variáló alakja is a sóstalaj hatására jött létre. (*Matricaria Chamonillá vár. salina*). Ép így sóstalajra jellemző a *szarvaskerepnek* (*Lotus tenuis*) és a *lóherék* (*Trifolium laevigatum*, — *parviflorum*, — *angulatum*) különleges alakjai. Szép disznóvénny megjelenésű s a területnek parkszerű képet ad a *sóvirág* (*Statice Gmelini*) tömeges előfordulása a nyár folyamán, amelyet öszszel a szintén szép *kékvirágu* s magasra növő *őszi sóvirág* (*Aster Tripolium*) vált fel.

Gyomszerű tömeget alkot megint egy csomó *libatop*, *ladoda* féle (*Chenopodium rubrum*, *Atriplex litoralis*, — *microspermum*. *Kochia prostrata*, *Suaeda maritima*, *Salsola káli*) amelyekhez a szép apróvirágú, vörös megjelenésű *Budavirág* csatlakozik. (*Spergularia salina*, — *marginata*, — *rubra*.)

Nagy, gyomos kórókat képeznek a *somkóró* (*Melilotus macrorrhizus*) s a *szikai üröm* (*Artemisia salina*) példányai. A füves, gyepes pázsitokban egy pár jellemző *jüfajánk* (*Cryptis aculeata*, *Hordeum Gussoneanum*, *Festuca salina*, *Atropis transsilvanica*) vesznek részt a nedves helyeken bőven növő *sófü* (*Triglochin maritimum*), *sósszittyó* (*Juncus Gerardi*, — *longicornis*) valamint a *sós vadsóska* (*Rumex maritimus*) kíséretében.

Az alsóbbrendű növények közül talán legkevesebb a *mojúák* közül található a sósterületeken. Már a *zuzmókból* egy pár jellemző faj akad, amint megfigyelhető a *tordai sósmézön* (Földön nő az *Endrocarpon sorediatum*, *Collema*, füves helyen a *Cladonia rangiformis f. foliosa*, *Lecanora Ilageni f. crenulata* és *Candelariella luteoalba*, mészkavicson *Lecanora dispersa* és *Verrucaria nigrescens*).

A vizekben úszkáló sokféle *moszat* közt gazdag anyagot kapunk. (*Trachelomonas fusiformis var. Transsylvanica* és *Tr. Tordaensis*!) A vizek aljára lerakódott iszap igen sok *kocamoszatot* tartalmaz, amelyekből igen szép, nagy sorozatot irtak le a kutatóink.

2. — *Ásványvizes* lápoknak egy különleges fajtája szén-savas vizeinkből lerakódó ásványi anyagokkal. Főként vassal és mésszel átitatott mocsaras területeink őriznek különös növényi társaságot. Ezek a helyek ugyanis az évezredek alatt megőrizték ősi növényi lakóikat, már csak azért is, mert e nincsen járható helyeket ember, állat messze elkerülte s mint csuf, értéktelen területeket teljesen figyelmen kívül hagyták maguk a területek tulajdonosai is.

Nagy meglepetést keltett annak idején, amikor a Hargita közepén a lövétei határban, a Tolvajos patak mellett előforduló Hargita ligeti lápban az addig a Kárpáti zónán belüli ismeretlen *mocsári köröntő* (*Saxifraga hirculus*) előkerült. Az andezit breccsia szűk szikla szorosában a borvizet fürdő egy szép *mézgás égerrel* körülvevett ligetben fekszik. Ennek a keleti oldalán egy alig járható, vasrozsdával atitatott láp van, amely július közepén tele van a szép sárga virágú mocsári kőöntőkkel. A vízestalajt szerető növények egész csoportja veszi körül a régi jégkorszakból visszamaradt tanujelt (*Menyanthes trifoliata*, *Viola biflora*, *Hellaborina palustris*, *Galium uliginosum*, *Ligularia Sibirica*, *Cortusa Matthioli*-a közeli sziklákön, *Drosera rotundifolia* a hatalmas mohapárnákon, amelyek közt kevés *tőzegmoha* (*Sphagnum*) is akad, legtöbb természetesen a többféle sás (*Carex contigua*, — *riparia*, *rotata*, *diandra*, *Goodenowii*) stb.

E láphoz hasonló, de nagyobb növényi változatosságot mutat a Csikszentkirály melletti *Borsáros* langyos, vasas szénsavas vizeivel átjárt, lucskos hely. Itt már apró bokrok is fellépnek, köztük a *törpe nyír* (*Betula humilis*) és a *rozmarinjűz* (*Salix repens*). Ritka a *mérges csomorika* (*Cicuta virosa*) felbokrosodó kórója. A források körül lerakódó okkeres kúpok száraz helyein a *gyapjas sás* (*Eriophorum angustifolium*) s a *szemvidítő* (*Euphrasia cuculata*) a jéggyakoribbak. Innenről kezdve e szép széles nagy rét fel egész Zsödögfürdőig tele van a mocsári köröntő (*Saxifraga hirculus* sárgavirágú példányaival. E hatalmas terület különben világos és szemetszuró példája annak, hogy e kimeríthetetlen gyógylapot közvetlen a vasutvonal és állomás mellett mennyire nem tudjuk értékesíteni. Ép így nevezetes ritkaságokat rejt a borszéki láp is. (*Schwertia perennis*, *Oedicularia*, *sceptrum Carolinum*.)

3. — A *havasi mohás lápok* az előbbi völgyi lápokkal ellentétben a Hargita gerinc egykori krátereit fekszik meg. Ezek közt legrégebb ismert és legjellemzőbb a *Szent Anna tó* fölötti kráterekben fekvő *Mohos tó* vagy *Kokojzás*. A közvetlen mellette elmenő nem is sejtí, hogy a széleken magasranövő másféle típusú fenyő keretén belül egy egész kütönös világ terül el. E bekeretelő fenyők befelé mind kisebbek lesznek (*Pinus silvestris*, az *erdei fenyő*, s a székely atyánkfiai szerint pedig a *lucsfenyő*!) s valóságos miniatűr apró japán fenyőknek látszanak. Pedig több ezeréves példányok is lehetnek közöttük! Az ellaposodó térszinen egy hátborzongató, kihalónak indult növény világ terül el. A kép borzalmas hatását fokozza a lábunk alatt egyre süllyedő talaj, az egykori nyíltó tükröt feltöltő vizinövény maradvány szivacszerű, turfás tömege. Egy pár helyen szoba területű, apró, nyílt víztükröcske maradt vissza. Ezek körül felpu-

posodó mohpárnák (*Polytrichum commune* és a sokféle *Sphagnum*) az *áfonyák* tömegével tarkítják a látképet (*Vaccinium Myrtillus*, — *vitis-idaea*, — *uliginosum*, *Oxycoccus quadripetalus*). Sűrűn előfordul ezekkel a *tőzegrozmaring* (*Andromeda polifolia*) és az *áfonyához* hasonló fekete bogóju *márvorka*. (*Empetrum nigrum*). Talán egyedüli lelőhelyünk, ahol mind a háromféle rovarrevő *harmatfűvünk* előfordul. (*Drosera rotundifolia*, — *anglica*, — *obovata*.) Az egyik itt felfedezett *sásfajtánk* a szomszédos magas csúcsról nyerte a nevét. (*Carex Csomadensis*.)

A Kokozzáshoz hasonló, de nem oly régen ismert hatalmas területű láp van a *Csikszentkirály* fölött fekvő *Lucsmejjéke* nevű helyen. E több mint 300 kat. hold terjedelmű láp szintén ősi helye az *erdei fenyőnek*, amelynek nagyrészt azonban egy oda elbujt medve miatt felperzseltek. Innen került ki a nagyobb nyírfák (*Betula sycoviensis*) alatt meghúzódó *pici nyírnek* (*Betula nana*) biztos előfordulása is, mely mint a jégkorszak maradványa eddig ismert legdélibb előfordulása Európának. A lápot át-szelő *Kormos patak* (a tőzepsár festi meg a színét!) partján a *hamvas éger* egy különös új alakját fedezte fel itt *Nyárady Gyula*. (*Alnus incana var. minorifrons!*)

Hasonló típusú lápok vannak még *Csikdánfalva* és *Gyergyóújfalu* határában az *Ördög-tó* tartományában és a Lucshoz közeleső *Odorfenyőben* a homoródalmási határban.

4. — *A lápoknak egy érdekes kombinált területe* van egy kis *homoksisvataggal* kapcsolatban Háromszéken, a *Rétyi Nyírben*. A Szahara típusú szélfújta homokbuckák közt a mélyedéseket elláposodó apró tavak töltik ki, amelyek így érdekes s a Székelyföldön szokatlan képű vidéket mutatnak be előttünk. Az apró tavacskákból kerülnek ki nyáron a szomszédos városka piacán annyira kedvelt *Kupánvirágok*, a *fehér tündérrózsa* (*Nymphaea alba f. Moeszii*) és a *isárgavirágú vizilök*. (*Nuphar luteum*) A vizihinárként uszkáló rovarrevő *Utricularia* mellett ott találjuk a rövidebb sallangokból álló ritkaságot, a szintén rovarrevő *Aldrovandia vesiculosa*-t, egy egész csomó más ritkaságunkkal egy társaságban. (*Sparganium minimum*, *Caldesia parnassifolia*, *Hottonia palustris*, *Menyanthes trifoliata*, *Lysimachia thysiflora*.) Csodálatos hogy a magasabb régiók lápi mohája a *Sphagnum* ilyen alacsonyán is előfordul. (*Sinundatum*, — *subbicolor var. vire-scens* — és *fuscescens*.) A sivárnak látszó s még mindig mozgó homokbuckák a közvetlen szomszédságban egész más és különleges növényi társaságot tartanak fenn. Az *ősi nyírfák* (*Betula pendula*) mellett már betelepítés által került oda a nagy foltokban előforduló *erdei fenyő* (*Pinus silvestris*). A napsütötte száraz homokon feltűnnek az apróra száradt *izlandi zuzmóknak* a *bokrocskái* (*Cetraria islandica*), kevés

moha (*Bryum argenteum*, *Dicranum scoparium*, *Ceratodon purpureus*, *Thuidium abietinum*) a szétszórt jellemző virágos növények kíséretében, amelyek sehol sem fedik a homokot nagyobb felületen, (*Silene Armeria*, *Erigeron canadensis*, *Oenothera biennis*, *Silene Otites*, *Linaria dalmatica*, *Helichrysum arenarium*, sőt a havasi legelők cápszakálát, a *Nardus stricta*-t is meg lehet találni!) A környező hegyek erdős vegetációjából szálltak le e szokatlan környezetbe a közönséges »borsika« (*Juniperus communis*) egy pár haraszttájja kíséretében (*Peridium aquilium*, *Nephrodium spinulosum*, *Athyrium filix femina*).

A nyári melegben kiszáradó lócsákban apró kis növénykék vernek tanyát, mint keresett ritkaságok. (*Lindernia Pyxidaria*, *Elatine ambigua*.)

5. — A Keleti Kárpátoknak kb. a Gyimesi szorosától a Tömösi szorosig tartó kigörbülése majdnem tisztán homokból áll (flis zóna). Ennek füves térségei is rejtegetnek érdekesebb növényi ritkaságokat. A rétek sok helyen tele vannak a rózsás pozdor (*Scorzonera rosea*) tömegével a nagy aggófű (*Senecio umbrosus*), barcasági szurokfű (*Origanum barcense*), körontók (*Saxifraga demissa*, — *luteoviridis*, — *luetiana*), a kis lóhere ritkaság (*Trifolium lupinaster* ssp. *albiflorum*) a nagyvirágú árvaécskák (*Viola declinata* és *dacica*) kíséretében.

Augusztus folyamán szinte diszkertekké változnak nagy helyen a napsütéses oldalak az örökzöld, rózsaszínű virágú hangaféléktől. (*Calluna vulgaris*, *Bruckenthalia spiculifolia*) Már ritkaság számba megy egy pár növény, amely csak kisebb foltokon fordul elő (*Dracocephalum ruyschiana* Gyimesben, — *Cardus Kernerii* a Csukáson a *Daphne Blagayana*-val, a szép sárgavirágú havasi boroszlánnal, vagy a *Calla palustris* Kovászna fölött a Baszka-patak mellett).

6. — A vulkánikus kőzetből, a többféle andezitből álló Hargita széles nagy háta és a bevágódó völgyei főként a lápokban őriztek meg növényi ritkaságokat. Általánosan elterjedett az erdélyi májfü kökörösín (*Anemone Transsylvanica* és a *media*!) a feltűnő alaku boglárka (*Ranunculus dentatus*), a havasi harangrojt (*Soldanella montana*). Már a *Achill Girgioensis*, *Orchis cordiger* ssp. *sicolorum*, *Cirsium Hargitanum*, *Hieracium Hargitarum* stb. mindnyájan helyi érdekeltségű nevekkal díszelnek. Az apró kis holdruta (*Botrychium Silesiacum*) kevés példányszámban csak a Délhegy mellől került ki.

7. — A Gyilkostó — Nagy Hagymás mészkővonulatának már sok olyan növénye van, ami figyelemreméltó. A laikusok előtt annyira becses havasi gyopár (*Leontopodium alpinum*) még mindig nagy tömegben található, bár az erősen megindult turista forgalom alaposan neki indult a kipusztításá-

nak. Szerencsére még idejében gátat vetettek a teljes kikapuztatásnak az erélyes hatósági intézkedésekkel. A gyopáros sziklák más ritka növényei a *nehézszerű boróka* (*Juniperus subina*), *tiszafa* (*Taxus baccata*). Csodálatos, hogy ezen a környéken (különben az Uz és Ojtoz völgyében is!) igen elterjedtek az *erdei fenyő* (*Pinus silvestris*) nagyranőtt példányai. A napos, füves sziklákon (*Poa Rehmani*, — *gellia*, *Sesleria Bielzii*, *Trisetum macrotrichum*) színes tarkaságot alkot egy csomó meghúzódo híresség (*Astragalus Römeri*, — *pseudopurpureus*, *Hieracium pojoritense*, *Iris hungarica*, *Keynera saxatilis*, *Campanula carpaticá*, a nedvesebb, árnyékos helyeken pedig a *Minuartia lariciifolia*, *Waldsteinia ternata*, *Aconitum romanicum*).

Az előbbi, inkább a *Gyilkostói* sziklacsoportokra jellemző növényi társasággal szemben a *Nagy Hagymás* csoportnak is meg vannak a közösen előfordulókon kívül a jellemző fajtái (*Gentiana lutea*, — *phlogifolia*, *Eriatrichium Jankae*, *Saussurea Borbásii*, *Centaurea Kotschyana*, *Sempervivum*, *Simonkaianum*, *Cardaminopsis Halleri*, *Mélandrum Zewadzki*, *Thymus balcanus*, *margitanus*, *Knautia longifolia*, *Prunella leucophylla* stb.)

Növényföldrajzi szempontból már több ízben kiemelték a Székelyföld területén található különböző flóraellemek érdekes keveredését. Legújabban *Soó Rezső* szerint a *Transilvanicum* nagy flóra egységébe tartozik, amelynek a flórajársai a következők:

1. *Hargitanum*, 2. *Præsiculum*, (a Keleti Kárpátok homokközönája) 3. *Siculum* (A Gyilkostó-Nagyhagymás mészkő szikla vidék, amit újabban Székely Svájnak is neveznek!), 4. *Burcinum* (a Csukás-Nagykőhavas vidéke), 5. *Marusicum* (a Székelyföldnek a Mezőség felé eső része.)

A magassági regionális elkülönülés az erdőképző fák alapján *Soó Rezső* szerint a következőképen gondolható el. A mezőségi, jórészt fátlan területét a tölgyerdők szegélyezik (*Quercion regio*) Ezután a Hargita és Kárpátok gerince felé a bükk foglal helyet (*Fagion regio*), amelyet aztán a fenyők koronáznak be (*Piceon regio*.) a legmagasabb csúcsoknak a henye fenyő, vagy a havasi rózsa, esetleg az áfonya bokrok kisebb foltjai. a jellemzői (*Pinion montane Rodora tovacinon regio!*)

Állatvilág.

A Székelyföld különleges elhelyezkedése Európa szárazföldjén és felszínének változatos tagosultsága s így az életfeltételek sokoldalúsága igen gazdag állatvilág kialakulására vezetett.

Ha a sokszor ellentétes földrajzi tényezőket együvé állítjuk, csak akkor látjuk, hogy e kis terület, mint egy összefoglaló miniatűr keret, jóformán mindenféle életközösség kialakulására szolgáltatott alkalmat. A tengerszintfeletti elhelyezkedés nagy skálája a 250 m. legalacsonyabb ponttól fel a 2102 m. magasságig aránylag ilyen kis területen, érthetően nagy hatással van a magassági zónákat megérző élőlények elterjedésére. A mélyebb zárt medencék s a Hargita pompás magasplatója közti nagy ellentét, a Rétyi Nyír kis Szaharája, valamint a közvetlen mellette levő mocsarak, völgyi lápok nagy kontrasztjai csodálatos változatosságot teremtenek élőlény vendégeik faji összetételében.

Különösen érdekes életközösségek alakulhattak ki a gázömléses és a különböző ásványvizekkel átitatott lápos helyeinken, amelyek valóságos unikumszámba mennek. Ha elgondoljuk, hogy a világon nincs még egy olyan kis területre annyira összezsúfolt és ilyen sokféle ásványvíz kiömlés s ehhez még hozzá vesszük azt is, hogy éppen e nagy gazdagságunknál fogva sehol ennyi ilyen hely nem maradt meg a maga természetes állapotában, könnyen elképzelhetjük, hogy micsoda kilátásaink vannak ezeknek feldolgozásával a tudományos eredményeket illetően.

A Székelyföld e munkálataival sulyosan beleszól az élet-tani tudományok eddigi kialakult formáiba. Már maga az a tény, hogy a széndiokszidos, kénhidrogénes és metános gázömléses helyeinken életközösségek találhatók, amelyek valóságos élet-tani paradokszonnak látszanak, mutatja azt, hogy itt olyan különleges vizsgálati módokra lesz alkalom, mely az élet-tannak sok kitermelt tételét megváltoztatja. És e téren verseny nélkül állunk! Hisz külföldön, hol az ásványvíz és gázforrások a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak, azok a helyek már embereméltó óta hasznathajtó kitermelés alatt állanak s ezért olyan tökéletes foglalási móddal vannak az értékesítés szolgáltatába állítva, amelyek teljesen kizárják az élőlények jelenlétét még a szabadszemmel nem látható, bakteriumok formájában is!

Az állatvilágnak legfeltűnőbb és legismertebb fajtái azok amelyek a vadászatnak is tárgyait képezik. Ezek között első sorban említendő a *barna medve*, amelynek a háború előtt megindult alapos kipusztítását az újabb időkben hozott védőtörvényekkel sikerült megállítani. Ma már csak miniszteri engedéllyel vadászható s csak korlátolt számban ejthető el. Amennyire méltánylandó a természeti ritkaságok szempontjából fontos védőintézkedések szigorú keresztülvitele, ép annyira nagy bajt okoz az érdekelt gazdaközönségnek az elszaporodott medvék kártétele a havason legelésző állatokban.

Még gyakoribb a *farkasok* kártétele, amelyek — a régiéktől jóformán mesék alakjában visszamaradt — csordákban

kezdenek ujabban feltűnedezni hatalmas károkat okozva nemcsak hasznos állatainkban, hanem az emberi életben is! Ujabban hatósági díjakkal igyekeznek kipusztításukat elősegíteni.

Magasabb hegyvidékeink fenyves régiójában még ma is gyakori a *húz*, míg lombos erdőinknek keresett, prémetadó állata a *vadmacska*.

Nemcsak a medve vadászata, hanem a kiválóan szép példányokból álló *szarvas* állomány is valósággal idecsalja messzeföldről a szenvedélyes gazdag vadászokat. Az újabb kutatások tudományosan is igazolták szarvasainknak a többi vidékektől elkülönülő nemesebb változatait. (*Cervus elaphus carpathicus var. montanus* és a *var. campestris*.) Igen elszaporodtak az *őzek* is.

Sok kárt csinálnak a nyár végén és az ősz idején az elhagyatott rengetegekből levándorló *vaddisznók* a falvak mellett levő terményeinkben. A titokzatos életű *borz* jó, hogy nem szerepel a kimondott vadászatok zsákmányai közt, de azért még mindig gyakori a bőre a *székely szőrös* oldaltarisnya alakjában.

A prémet szolgáltató *kisebb emlősöknek* még mindig egész serege fordul elő a kárpáti zónában, amelyeknek a csapdákkal való fogása jó jövedelmező foglalkozást nyújt sok emberünknek (*nyest*, *nyuszt*, a *nyérc*-nek egy különleges alfaja a *Mustela lutreola transsylvanica* Gyergyóból és Kovásznáról, továbbá *menyét*, *görény*, a halainkban sok kárt tevő *vidra* s a télen ide is elvándoroló *hermelin*).

Az apróbb emlősök közül különösen feltűnő volt az egyebütt is ritka *csalítjáró pocok*nak (*Microtus agrestis*) előfordulása, amely újabba *Éhik Gyula dr.* kutatásai révén lett ismeretessé. A mindinkább fogyó *földi vakutya* (*Saplaix hungaricus*) is több helyről ismeretes s nemcsak a Mezőségi részekről, hanem Balánbányáról is, a Kárpáti zónából.

A Kárpátok és Hargita egykori hatalmas fejedelmi vadjának, a *bölénynek*, a több mint ezelőtt 100 évvel lőtt utolsó példányairól is székelyföldi adatok számolnak be. (*Berkő József* szerint az utolsó példányt 1775-ben az udvarhelymegyei Füle község melletti Boroszlános erdőben lőtték volna, míg mások szerint 1790 év körül ejtették el az utolsó példányt a Kelemen Havasokban.)

Sok zavarra adott alkalmat az u. n. *vadtulok* előfordulása is a Hargitában. Még ma sincs tisztázva, hogy tényleg az volt-e, vagy összetévesztették a bölénnyel, amelynek egykori gyakori voltát sok fennmaradt helynevünk is bizonyítja (*Bölön*, *Begyen* stb.)

A házi állataink közül különösen egy apró *iótípus* volt az, amely különösen említésre méltó s amelynek az utódai a Hargita körüli községeinkben még ma is feltalálhatók. Nagy hire volt régen az u. n. oroszhegyi (Udvarhely m.) lónak.

Ezek valószínűen a régi török-tatár háborúk idejéből maradtak hátra .s jóformán vadon éltek a Hargita magas síkjain (plató vagy a székelyek által »láz«-nak nevezett füves lapályokon.) Az ideiglenes »szállások« (havasi tanyák!) körül 20-30 darabból álló csoportokat alkottak s bizony a télen kifogyott takarmányt a farügyek, lerágott fahéjak, vagy a kikapart gyökerek pótolták. Nem láttak ezek zabot soha. Csak nagy havazáskor jöttek elő maguktól a »szálláshoz« s ettek az esetleg ott maradt, felbuglyázott szénából. A gyakori farkas támadások ellen úgy védekeztek, hogy a csikókat körbe fogták s a farkukkal kifelé fordulva a közeledő támadókat agyonrúgták. Az ilyen veszedelem esetén a csoportot a mén tartotta rendben. Ebből az apró (14-15 markos) hosszú lelógó sörényű, de edzett, tanulékony lófajtából tenyésztette ki az angol és arab keresztezésekkel Wesselényi Miklós a híres zsidói ménesét.

A *madárvilág* nagy ragadozóiból az itt állandóan élő *sasokon* kívül gyakran ide is elvándorolnak a *keselyűk* is. Mint ritkaságot nem régtóta ismerjük madaraink közt a *rövidujju karvalyt* (*Astur brevipes*). Hozzáférhetetlen szikláinkon még ma is tanyáznak a *sólymok* különböző fajtái, amelyek az erdélyi fejedelmek idején a főúri vadászatok alkalmával oly fontos szerepet játszottak s helynevek alakjában fennmaradt az emléküik.

A *vándor madarak* rengeteg serege veszi errefelé az útját a sarkok felé való vonulásuk idején s így igen sok értékes adat maradt itt hátra a közülük clejtett példányok alapján.

Még mindig elég gyakran hallunk a tropikus madárszépségekkel vetekedő színes madarainkról, mint amilyenek a *gyurgyalag*, a *kékesóka*, *sárgarigó*, *jégmadár* stb. Mészsziklávidékeinken feltűnők az ott állandóan repdeső vöröstarka *hajnalmadarak* (*Tichodroma muralis*).

A ritkuló s az alföldnek jellemző madarának, a *tűzoknak* Homoród-menti előfordulásáról is tudunk. Még manapság is híres a Kárpáti és Hargitai zónában előforduló »havasi pávának«, a *süket fajdkakasnak* vadászata. Már a kisebb, de szép tarka *nyirfajdnak* az előfordulására mind kevesebb adatot kapunk. Legutolsó nyomai, az innen lassanként eltűnő madárnak, csak a Gyergyói részekben fedezhetőek fel. Pompás, jóízű húsáért szívesen keresik a sűrű erdőkben bujkáló »mogyoróstyukot« is, a *császármadarat*.

Vándorlás közben sokszor eljutnak ide hozzánk is a szép *csonttollú madár*, vagy a sáskajárásokat kísérő *pásztor-madár*. A régen nagy ritkaságnak tartott *fekete gólya* ma már igen gyakori és sok fészkelő helyéről tudunk. Értékes szép ritkaságunk a *fehérhatú harkály* (*Dendrocopus leucotus*) a valamivel gyakoribb *fekete harkályal*. A nem is

olyan rég a mocsarainkban gyakori *pelikánnak* ma már csak az emléke él.

A *csúszómászók* csoportjából ki kell emelnünk a *kuria kígyó, pántlikás kígyó, vagy a cserekígyónak* (*Vipera berus*) gyakori előfordulását. Alig van nyár, hogy halálos szerencsétlenségről ne számolnának be hírlapjaink. Ugyan újabban a kéznél tartott oltásokkal sok életet sikerült megmenteni gyors beavatkozással, de azért az egyes félreeső havasi tájakon székely atyánkfiai segítenek oly módon, hogy a megart testrészt nedves földbe ássák be. Sok sikerült gyógyu á ról van adatunk. Igen veszedelmes s amint mondják erősebb mérge van a *vipera fekete színű változatának* (*Vipera berus var. prester*) amely régente ritkán fordult elő, de amint behiányosodott, nagyobb számban a Gyilkos tó környéki mészsziklák közt újabban mind gyakrabban található. Egy másik vipera fajtának, a *rákosi vagy homoki viperának* (*Vipera Ursini*) előfordulásáról nem régen Aranyosszékből kaptunk hírt.

Nedves hegyi vidékeinken nagyon elterjedtek a »vízi gyékok« mint ahogy a lakósok a hosszú, gyíkalakú, de csupaszbőrű *götéket* nevezik. A tarajos göte mellett itt nálunk gyakoriak az egyebütt ritkaság számba menő *havasi* (*Molge alpestris*) és a *Montadoni göte* is. Már több helyről kaptunk jelentést a *mocsári teknős* vadon való előfordulásáról, főként Erdővidék környékéről. Valószínű, hogy az egykori főúri parkok tavában mesterségesen elszaporított példányainak eköborlásáról van szó.

Ugyan gondolhatnók őslakónak is, mert a köpeci ignitben is megtalálhatók a teknősök maradványai.

Az egykori gazdag *halállomány* a rablógazdálkodás következtében rohamosan fogytában volt. A forralalmi s még az utána következő idők neki szabadult pusztító elemi nem igen válogatták meg a módszereket (maszlagolás, meszezés, dinamitos robbantás stb.) Újabban már szigorú hatósági intézkedések s a megszervezett halászegyesületek kurtumun á a kezd érvényesülni.

A mi viszonyaink közt hatalmas méretű *harcsák* a legfeltünőbb zsákmányai halásza'urknak. Érdekesen jelező mondás a Nagyküküllő vidékén, hogy »*Bögözön felül a harcsa es a mágnás meg nem él.*«

Herman Ottó a székely halászatról szóló ismertetésében nagyszerűen festi a *pérhal, cselle, botoskölonte, lögga, ingoia, kándró, géb*, stb. gyakrabban előforduló fajták halászási módjait. A hegyipatakokban még mindig gyakori a *pisztráng* (*Trutta fario*), viszont a Gyilkos tó nagy mélységének a védelmében szokatlan óriási nagy példányokká nőnek ki a *tavi pisztráng* (*Salmo lacustris*) példányai. 80 cm. hosszú és több kg. súlyt elérő példányokat is fogtak már itt.

Az alsóbbrendű állatok eddigi kutatása azt mutatja, hogy ezen a téren különösen sok értékes felfedezésre számíthat a tudomány. Aprólékos és nagy kiterjedésű gyűjtő munkára volna szükségünk, mint ahogyan az a nyugati államokban van, ahol nemcsak a szaktudósok, hanem az amatőrgyűjtőknek is a kis területre szorítkozó feldolgozóknak egész serege foglalkozik egy-egy terület részletes felkutatásával. Sajnos ezen a téren nálunk még sok a tennivaló, pedig egy kis beindítással sok értékes munkatársat kapnánk a lelkes tanulóifjúságban és a vidéki intellektuelekben, akik közül sokan vállalnák akár szórakozás gyanánt is, a szabadba kivívó gyűjtő munkát, mint a zsebet s a testet-lelketölő kocsmázást. A magasabbrendű állatokra vonatkozó adatgyűjtéshez sok munkatársat lehetne találni még a rendszerint magasabb tanulmányokkal rendelkező intelligens-vadász embereink között is.

Egy lelkes kutató gárdának kialakulására biztatást nyújtanak az eddigi elég gyér, de feltűnő értékes adatokat szolgáltató kutatási eredmények. Sikerült ugyanis olyan benszülőtt (endemikus) állatfajokat találni, amelyek itt nálunk kerültek először »terítékre« s mint a tudományban addig ismeretleneket ez alkalommal ismertették azokat a megkeresztelésükkel kapcsolatban. Sok ismeretesen csengő helyi név került be ily módon a tudományos irodalomba, s emellett sok gyűjtőnek és tudósnak s más értékes emberünknek a neve nyert ezen az úton örök emléket.

Jellemzés kedvéért az alsóbbrendű állatok csoportjaiból felsorolok egy pár érdekes adatot!

Bogarak: Rhagonycha Carpatica Borszék. Carcinocephala Merkli és Platiuus glaciis a Csukásról Anophthalmus Bielzi ver transsilvanicus, Úrmösi Törpe hegy.

Lepkék: Parnassius Apolló var transsylvanica a gyilkostó ritkasága, Erebia medusa var hypomedusa, Górtető Kovászna mellett. Erebia epipron var transsylvanica, a Csukás hegyen. Argynis anithusis var transsylvanica a Gyilkostónál.

Hártyaszárnyuak: Pseudoacoenitus transsilvaricus, Hadadnál, Ichneumon siculus var transsylvanicus.

Szivókások (Poloska félek): Scoloposulis pulchella és Aphalura nebulosa és A. affinis Görgényből. — Acomporis alpinus a Békás szorosból. Corixa Fussi a sósvizekből.

Egyenes szárnyuak (Sáskák): Thamnotrizon Friwaldszky — Th. Mikói — Th. Transsylvanica — Th. austriacus, a Gyilkostó környékéről.

Pókok: Oppia hungaricus és Traxochrota scabra Tusnádfürdőről.

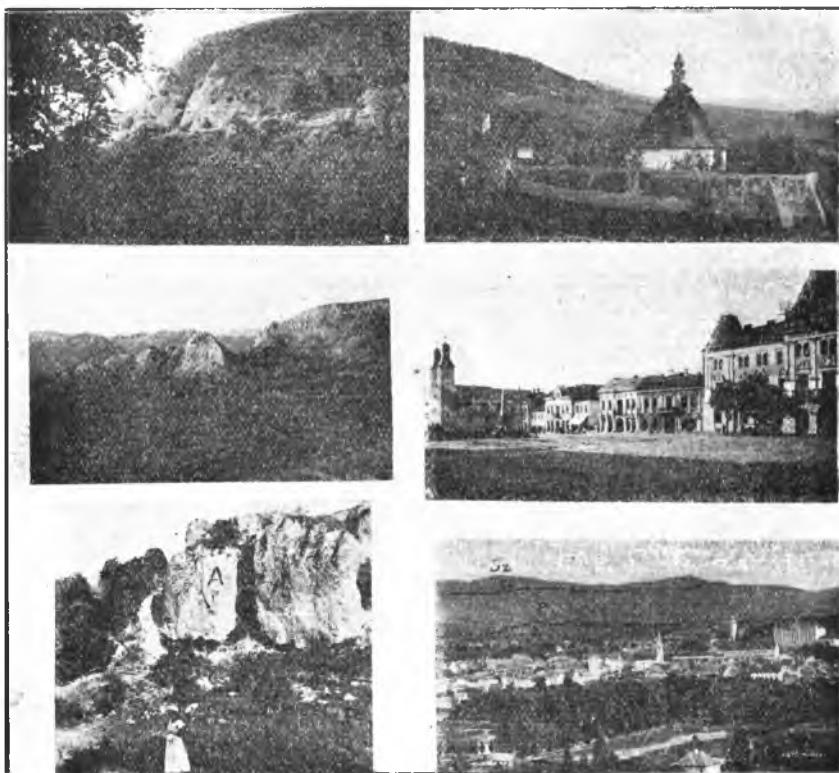
Atkák: Chelifer Entzii és Euthrombidium odorheiene Székelyudvarhelyről.

Rákok: Moina Bánffy és Cyclops teruicaulis C. Fischeri Mikóújfaluból. Cyclops affinis a Mohostóból.

Csigák: Clausilia Bielzi var Potaissanensis, Tordáról. — Cl. latens és sok variáló fajtája a Gyilkostó és Nagy-Hagymás vidékéről. — Cl. elegans var Bogatensis és a var. subcorticalis az almási barlangtól. — Daudebardia Kimakoviczi var cristata és var Transsylvanica, Borszékéről. — Vitrina Bielzi és Campylaea Citrinula szintén Borszékéről. Limax caeruleus Egyesekről.

Férgék : A Kárpáti zóna nedves helyeinek jellemző gyűrűtlen férgei a *Polycelis alpina* és *gonocephala*. Régente az orvosi pióca gyűjtése adott a lakosságnak néhol jó kereset forrást!

Szivacsok : A székely atyáinkfiai emberemlékezet óta használják a vizetekbe hullott tárgyakra, nádtövekre ráakódó zöldes színű telepeket képező „gyászpíró”-nak kovátükből álió szivacsnak (*Spongila lacustris*) többféle fajtáját. A megszáritott port zsíros anyagokkal egybekeverve kenőcsként használják a reumás testrészek bedörzsölésre. Néhol spírítuszban szétörzsölve alkalmazzák.

Fenn 1. Budvár- 2. Középkori kápolna Székelyudvarhelyen.

Középen 1. Hasadt hegy Székelykeresztúron. 2. Főtér Székelyudvarhelyen.

Lejjebb 1. Szarkakő. 2. Sz. Udvarhely látképe. (Sz.= Szarkakő. P.=pontusi márga.

A =andezit, t=terrász.

II. Fejezet.

Udvarhely szék (vármegye).

Irta: Keresztúri Kálmán.

Midőn azt a nehéz feladatot vállaltam, hogy a székely nemzet anyaszékét ismertetem, első sorban annak történetét írtam meg olyan formában, hogy azt beillesztettem az egész székelység történetébe. Minthogy azonban ezen mű első kötete kimerítően foglalkozik a székelyek történelmével, és felöleli Udvarhely szék multjának fontosabb eseményeit is, a fáradságos munkával összeállított történelmi részt mellőzőm a Bach korszakig. Csupán azokat a részeket emelem ki munkámból, amelyek egy monográfiából nem hiányozhatnak.

Hagyomány szerint Udvarhely a székelyek legősibb települési helye. Budavár és Rika sírja mondáin kívül a szék és város nevét is úgy magyarázták, hogy itt volt valamikor Attila udvarhelye. Ez a hagyomány azonban téves etimologiai okoskodás, mert a szék és székhely eredeti neve Telegd volt; ugyanezen néven szerepelt az itt székelő főesperesség is. Előbb az itt lévő vár és város vette fel az Udvarhely (Udwarhel, Vdwarhel, Wdvarhel, Oduarhel) nevet, mely átment az egész tájra (terra) és a territorialis szervezet kialakulása után a *székre*. Az ősi Telegdnek Bacon községben maradt meg emléke, melynek Udvarhelyszékhez tartozó felét azután is sokáig Telegdi-Baconnak nevezték.

Udvarhely a székely székek között az első helyet vívta ki, ezt tekintették fő és anyaszéknek. A szék törvényszéke az összes székek bíróságának felelőszéki foruma lett. (I. k. 120. l.) A fejlődés folyamán az anyaszékből két fiúszék vált ki.

Az első volt *Keresztúr szék*, melynek központja Székelykeresztúr már a XIV. század elején igen tekintélyes, nagy város lehetett. Az 1332. évi pápai tizedjegyzék szerint ugyanis papja 24 banalist fizetett az udvarhelyi pap 7 banalisával szemben. Pápai tizedet csak azok a papok fizettek, kiknek jövedelme 5 márkát meghaladott. A banalis értékének érzékelésére megjegyzem, hogy az 0.9115 gramm színézüstöt nyomott, ami 29.8 fillért tesz ki, 24 banalis mai vásárló értéke egy pár

hízott ökör árának fe'el meg, ami mutatja, hogy a keresztúri plebánosnak tekintélyes jövedelme lehetett.

Keresztúr, később *Szitás*, vagy *Székelykeresztúr*, mint mezőváros (oppidum) először egy 1459-iki oklevélben fordul elő. (Datum in Opido Kerezthur...) a pálfalviaknak a városfalviakkal folytatott peresügyével kapcsolatosan. Valószínű, hogy kiváltságait Zsigmond királytól kapta, aki más székely városoknak is adott kiváltságokat. Keresztúrnak olyan széleskörű önkormányzata volt, hogy ius gladii, pallosjogot is gyakorolhatott. Keresztúr már 1559-ben Izabellától azt a kiváltságot kapta, hogy a város a török adót kivéve, minden adó alól fel van mentve. E kiváltságokat János Zsigmond is tiszteletben tartotta s 1562-ben Keresztúrt senkinek sem adományozta. A későbbi fejedelmek Báthory István s Báthory Zsigmond is megerősítették régi kiváltságait. A mai nagy község Székelykeresztúr, Keresztúr városa, Keresztúr falva és Timafalva községekből alakult.

Keresztúr szék (Sedes Kerezthur) először egy 1477. január 18-án kelt oklevélben fordul elő. Kezdetben Udvarhelyen és itt tartottak székely nemzeti gyűléseket, de később Udvarhely lett a nemzetgyűlés állandó székhelye. Keresztúr fiú szék lett, ahol királybíró lakott. Mint fiúszéknek külön törvényszéke volt s csak 1764-ben szüntették meg a folytonos (continua) táblák felállításával.

Bardóc szék megalakulásáról nincsenek pontos adataink. Mikor a szék először vargyasi kerület (Districtus Vargyas) név alatt előnkbe tűnik I. Rákóczi György fejedelemsége alatt, már meg volt ez a fiúszék és hatásköri kérdésekben vetélkedett az anyaszékkel. A fejedelem országgyűlés elé vitte az ügyet, amely úgy határozott, hogy Bardóc szék ezután minden évben maga választhatja alkirálybíróját. Az alkirálybíró, jegyző és esküdtárs által alkotott *alszék* intézte a peres ügyeket, melyek csak felebbezés esetén kerültek a derékszék elé. A fiúszék székháza előbb Bardóczon, később Olaszteleken volt, ahol az elítélt bűnösök részére börtönt is építettek. A székhez a következő községek tartoztak: Bardóc, Olasztelek, Vargyas, Száldobos, Füle, Bibarczfalva, Magyar-Hermány, Telegdi-Bacson, és Kisbaczon.

Udvarhelyszék őstörténetének emlékei a várromok. Ezeknek emlékét csaknem kizárólag Orbán Balázs örökéletű munkája őrzi, mert ma már legtöbb helyen a felszínen nyoma sincs ezeknek és csak ásatásokkal lehetne felderíteni. Ezeknek a váraknak az lehetett a hivatása, hogy a telegdi tájat nyugat és dél felől jövő támadások ellen védelmezzék; fenntartásuk tehát a honfoglalás után feleslegessé vált. Az udvarhelyi várból azonban királyi vár lett. Kezdetben valószínűleg a székely ispán, később az alispán tartotta itt udvarát, de elhanyagolták.

1492-ben Báthory István erdélyi vajda nagyrészt a székelyekkel újra építtette és onnan sanyargatta a székelyeket. E várat János Zsigmond tovább építtette s ebből lett az annyit emlegetett »Székely támadt« vár. János Zsigmond e várban többször megfordult s onnan több rendeletet bocsátott ki. A székelység sohasem nézte jó szemmel a megfélemezésére emelt várat s a Mihály vajda idejében levő zavarok között a várat lerombolta. Később a lécfalvi országgyűlés elrendelte a vár újra felépítését, de úgy látszik, hogy nem hajtották végre, mert Bethlen Gábor 1621-ben Kornis Ferencnek engedte át a várat azzal, hogy amit a vár kijavítására költ, a vár kiváltásakor betudják. A vár később Apafi tulajdona lett. A Rákóczi szabadságharc idején Heister Udvarhelyt felgyújtatta s a várat leromboltatta, (de később kijavíttatta, azonban Pekri Lőrinc kuruc vezér végleg leromboltatta. II. Apafi Mihály eladta gr. Gyulai Ferencnek, majd a Kornis családé volt, kiktől 1852-ben Udvarhely város vette meg s később a helyén épült fel az állami főreáliskola.

Udvarhely közelében, a Nagy-küküllő jobb partján szirtes kopár magaslaton álló *Budvárát* a hun mondával hozzák kapcsolatba, mely szerint Attila testvére, Buda építtette volna. Budvár 1241-ig állott fenn, mikor a tatárok elleni küzdelemben a spártai számra emlékeztető 300 védő székely harcos egytől egyig elesett s a tatárok a várat lerombolták. Ennek elővára volt a szemben levő, magasabban fekvő *Csicser vára*.

A Firtos hegyen Firtos várát állítólag a ma is élő Firtos nemzetség építtette. A Firtos család már 1614-ben szerepelt a vár közelében levő Felső-Benczédben, mint főszékely család. Orbán Balázs 1868-ban megjelent munkájában leírja, hogy a várnak fala még több láb magasságban megvolt s közli Firtos várának alaprajzát is. Az utóbbi évtizedekben kőanyagát nagyrészt a firtosváraljaiak hordták el s azt a házakba s kerítésekbe építették. A vár környékén egy bükkfa alatt sok régi aranypénzt találtak. Firtos várának emlékét már csak a regék őrzik, melyek Firtosról, mint a jó tündérek királynéjáról s Tartódról, mint a rossz tündérek királynéjáról mesélnek. Korond közelében volt *Tartód vára*, ahol a Kalonda pataka a Korond vizébe ömlik, ott van a Likas kő, melyet a tündérek ejtettek be, mikor azt Tartód várába akarták vinni. Szintén Korond közelében van *Fügevár*, mely összekötő vár volt Firtos és Tartód között. Parajd közelében gyönyörű, festői szikla csúcsán volt *Rapsóné* (Orbán B.-nál Rabsonné) vára, aki testvére volt Firtosnénak és Tartódnének. A monda szerint mind a három várban egyszerre gyújtották meg a gyertyát, ami keletkezésüket egy időre teszi. A várak egymással összeköttetésben állottak s ha veszedelem következett, tűzjellel értesítették egymást. Rapsóné a tündérkirálynők között a legravasabb, legrosszabb

volt, mert még az ördögöt is rászedte, becsapta, Zetelaka közelében voltak a tatárok által elpusztított *Zete* várának romjai. A *nagygalambfalvi* vártetőn szintén találtak várromokat, az itt levő várat északi oldalán a Vágás patakának mély medre, délről szintén egy nagy árok természetesen védte. Nem messze Kisgalambfalva közelében van a Galathi tető, amit Székelykeresztúron Omlásnak neveznek. Itt is régi vár volt *Galath* vagy *Galambos* vár néven. A Székelykeresztúrról kirándulók ma is hoznak onnan sok edénytöredéket. A nagy galambfalvi várat és Galath vagy Galambos várat Orbán Balázs az ősi Székelyföld végvárának tekinti. A Hargita tetején épült *Béla* vára. Ez lett volna állítólag a székely várláncolatnak a legmagasabb központban levő vára, honnan a vész-tűz el látszott Csíkba, Udvarhelyszékre, Erdővidékére. A vár meg volt a tatárjárásig, de itt ma már csak a büszke fenyők állnak. A két Homoród között volt *Almos* vagy *Almás* vára. Recsenyétől nyugatra egy 856 m. magasságban levő hegyen regényesen feküdt *Bágy* vára s alatta van Bágy község. A vár a lókodi hagyomány szerint a Sándor családé volt és a lókodiak építették 1660 körül, (ahol ma is a Sándor család a legtekintélyesebb), nem bágyi, hanem *lókodi* várnak hívják és a vár elpusztulásakor a területből részt kértek maguknak. A várból ma semmi sincs, mert az abránfalvi Ugronok a romjaiból építették kuriájukat s gazdasági épületeiket, amit ott hagytak, a jó példát látva a bágyi nép hordta el építkezésre. Az egész várból csak a kulcsok maradtak meg a bágyi Bencze család birtokában. Bibarczfalva déli részén épült *Tyborcz* vára, honnan a falu is nevét kapta. A Rikának a Lapiastető nevű magaslatán volt *Kustaly* vára, mely egybekötője volt régen a Rikán belőli és Rikán kívüli székelyföldi váraknak. A monda szerint a bágyi várat, valamint a Lapiastetőn levő várat óriások építették. Kustaly váranál is megismétlődik azaz ismeretes monda, hogy az óriás leányka leszállott a Homoródi völgyébe, surcába tette az apró szántóvetőket állataikkal együtt, de az óriás manna rendreutasítással visszaküldötte rendeltetési helyére az apróságokat, hogy csak folytassák fontos hivatásukat. A Rikában a Hegyestetőn volt Attila vára, melyet a nép hegyestetői várnak nevez. Ebben a várban halt meg a hagyomány szerint Réka, Attila felesége, akit a vár alatt temettek el és sírjára a várhegyről egy nagy kőszikla darabot hengerítettek le.

Ezeknek a váraknak nagy része kővár, másik része földvár volt. Orbán Balázs felépíti az egész székely várrendszert az összeköttető várak megjelölésével, de hogy azok csakhogy hun-székely várak lennének, az bizonyítva nincs. Hogy kik és mikor építették azt rendszeres, szakszerű ásatások nélkül megállapítani nem lehet. Maga a székely nép sem ismerte eredetüket, azért építette fel tündérekkel és

ériásokkal. A nagygalambfalvi várat s Galath vagy Galambos várat maga Orbán Balázs is dák telepnek sejtí. A történeti adatok tanúsága szerint azonban a székely nem volt váreépítő, hanem inkább várromboló. A székely az ellenséggel nyíltan szembeszállt s kicsúfolta a szászokat azért, hogy falak közé bújnak, az azonban csak a székely virtusra jellemző adat. A várak egy része lehet dák, vagy római eredetű. A római idöket követő barbár korszakban egy sem volt olyan állandó, erős és hatalmas, hogy ezen várak eredete a barbár korszakra volna tehető. A várak magyar neve azonban azt igazolja, hogyha nagyrészt nem is a székelyek építették, de azokat átalakították és használták.

Természetes várnak tekintjük a *homoródalmási* barlangot is, ezt a természeti csodát, mely a pisztrángban gazdag Vargyas völgyében van s mintegy 800 méternyi hosszúságban terjed el. A barlang tulajdonjogúért hosszasan pereltek Homoród-Almás és Vargyas községek s 1637-ben az udvarhelyi derékszék úgy döntött, hogy amint addig, úgy azután is Homoród-Almásé legyen a barlang tulajdonjoga, de veszély idején a vargyasiaknak is szabad oda menekülni. A barlangot a nép *Kölyuknak* nevezi, régi oklevelekben *Csüdálókőnek* nevezték a valóban csodálatra méltó barlangot. A barlang 12 tereméből áll, amelyeket cseppkövel díszített folyosók kötnek össze. A barlangba csak létrán lehet felmászni, amit az oda menekülök felhúztak s ezért az ellenségnek nehéz volt megközelíteni a szűk bejáratot, amely alakulatánál fogva nagyon alkalmas volt a védelemre. Homoród-Almásnak és környékének lakóit ez a barlang sokszor megvédte a török-tatár támadások ellen. A Rákóczi szabadságharc idején is ide menekültek a környék lakói, mikor báró Tige tábornok Udvarhelyt ostromolta s környékét égette, pusztította. A barlang befogadó képessége olyan nagy, hogy ezer ember is védelmet talál benne. Egy részét *Ugronlyuknak* nevezik, ami azt igazolja, hogy az Udvarhelyszék történetében nevezetes szerepet játszó Ugron-családnak a barlangban külön búvóhelye volt. A Kis-lócsúr résznek az elnevezése pedig arra emlékeztet, hogy állatokat is vittek be a barlangba.

A barlangban talált leletek igazolják, hogy ember, állat már az őskorban használta, ma a denevérek állandó tanyája. A barlanghoz több monda fűződik. Nyílásával szemben levő magas karsú sziklát *Csala-tornyának* nevezik, amely nevét őrzi annak a Csala vitéznek, aki ide felmászva jelenteni akarta a barlangban levőknek, hogy a tatárok elvonultak, de megszedült és leesett a szikla-csúcsról. A barlangon alól egy sziklát *Széchenyi szirtnek* neveznek a »legnagyobb magyar«-ról, ami azért érdemel említést, mert a nép is azt az elnevezést használja. A barlangtól nem messze van *Lestető*,

H. Almás, Orbán Balázs-barlang bejárata.

amely elnevezését onnan kapta, hogy e magaslatról lesték az Erdővidék felől közeledő ellenséget.

A bágyi vártól északnyugatra van *Telekfalva*, mely a székely *Telegd* nem nevét őrzi. Lakói a fa.u köze ében levő szik'a oldalában *védő barlangot* csináltak, ahonnan sikeresen védekeztek a tatárok támadásai ellen.

Bardóczi-széken keletre a legszélsőbb községe Udvarhelyszéknek *Magyar-Hermány*, melynek nevét a székelyek *Hermán-nemétől* származtatják. A falutól északnyugatra van a 873 m. *Magasles*, ahol háború idején szintén menekülő helye volt a bardóczi-széki székelyeknek, ahonnan meg tudták lesni az ellenség vonulási irányát. Ilyen leső különben több volt Udvarhelyszék területén. Ilyen menekülési magaslat volt az Olasztelek közelében levő *Órhegy* is.

Az udvarhelyi várhoz tartozó várbirtokok közül Oláhfalva és Zetelaka soká megtartotta kiváltságos helyzetét.

Bethlen Gábor 1614-ben még szaporította *Oláhjain* kiváltságait mert kivette Udvarhelyszék joghatósága alól és a fejedelmi udvar gondviselőjének rendelte alá és megengedte, hogy a pörököt 25 frt. értéken alul saját bíróságuk döntse el. Udvarhelyszék azonban az 1615 évi országgyűlésen sérelmezte azt és az országgyűlés a fejedelem hozzájárulásával érvénytelennek nyilvánította a kiváltságlevelet és kimondta, hogy az oláhfalviak »mindenképen a székelység közönséges törvényeivel éljenek.« Ebbe azonban az oláhfalviak nem nyugodtak bele, hanem a fejedelemnél panaszt emeltek, aki törvénykezési autonómiájukat 25 frt. értéken alul visszaállította. Adóügyekben is megvolt autonómiájuk. Kiváltságukat a későbbi fejedelmek is többször megerősítették. 1711-ben elvesztették különállásukat, de követségi jogukat a legujabb időkig megőrizték és abból ésszerűen pénzelték. Pecsétük körirata: *Sigillum privilegiatae communitalis Oláhfalviensis. (a kiváltságolt oláhfalvi község pecsétje.)*

Zetelaka már 1332-ben előfordul a pápai tizedjegyzékben. Bethlen Gábor tekintettel arra, hogy ez a község a havasok között, terméketlen területen van, lakóit mindenféle adó és hadiszolgálat alól felmentette s csak arra kötelezte, hogy évenként 100 ezer zsindelet kötelesek szállítani a minienkori fejedelem számára. *Zetelaka* Udvarhelynek közhatalóságaitól független volt s a fejedelem fejérvári udvarának gondviselője alá volt rendelve. Az 25 forintnál kisebb ügyekben a bíró és 12 esküdtje ítél, de a zetelakiak visszaéltek kiváltságaikkal s hatalmaskodtak a nemesekkel és más rendbeliekkel s kényszerítették őket, hogy azok náluk pereljenek. Később kiváltságaikat elvesztették s a szék hatósága alá rendeltettek.

Kiváltságos helyzetet élveztek székünkben a fejedelmek korszakában a *solymárok*. A szék erdős területein a soly-

moknak kedves tartózkodási helye volt; minthogy a szultánoknak minden évben kellett vadászsolymokat küldeni, Udvarhelyszéknek sajátos adója lett a *sólyom adó*. Azon községek lakóinak egy része, melyeknek határában solymok fészkeltek, solymár lett. Feladatuk volt, hogy a sólyomfészkekből kiszedjék a fiókákat, azokat felneveljék és vadászni tanítsák és a legszebb példányokat az ország követeivel Konstantinápolyba vigyék. Ezen szolgálatokért adó és hadmentességet élveztek. Ilyen községek voltak Udvarhelyszéken Korond, Parajd, Sófalva, Vargyas, Lövéte, Kis- és Nagysolymos. Adatunk van arra, hogy a solymokat annyira megszeplidítették, hogy háziállat gyanánt tartották.

Udvarhelyszék a szabadságharc után.

Minthogy a mű első kötete a székely nemzet legújabb történetével rövidebben foglalkozik és arra nem terjeszkedett ki Jakab Elek monografiája sem, napjaink közviszonyainak helyesebb megértése céljából is szükségesnek tartom, hogy rövid áttekintést nyújtsak az abszolutizmus korától kezdődő történelmi folyamatról.

Szomorú napok következtek a székelysége az 1848/49-iki szabadságharc leverése után. Szigorú, osztrák önkényes katonai uralom nehezedett Erdélyre, székelyek-magyarok, románok és szászok egyenlők lettek, de csak szenvedésben. Nagy terheket kellett hordaniok s az adót a legszigorubbán behajtották mindenkitől. Irigykedni sem kellett, mert ennek a kornak birtokos nemes osztálya is megvolt nyomorítva. A magyar nemesség 1848-ban nagylelkű volt s a paraszt osztályt, melynek sorsa mindig jobb volt, mint Európa legtöbb államában levő jobbágyságé, felszabadította, azonban a végrehajtást a Bach korszakban csinálták meg, amikor az osztrákok gazdasági politikája az volt, hogy a nemzetfenntartó elemet, a székely-magyar birtokos osztályt tönkre tegyék. Ezt a célt szolgálta adórendszerük s részben a földtehermentesítés is, melynek végrehajtása tönkre tette a székely birtokos osztályt annyira, hogy akárhány székely főnemesnek (primor) nem volt annyi földje, mint sok jobbágnak, a székely kisebb birtokos meg egészen tönkrement. Az osztrák uralom a földtehermentesítésben kedvezett a nagybirtokosoknak. A földtehermentesítési igényekre előleget adtak, de bármiből csak azoknak, akik nem állottak »rebellis« hírben. A közép-birtokos osztálynak, amely résztvett a szabadságharcban, a kárpótlást későre és apró részletekben adták s így ezek azt nem tudták semmi befektetésre fordítani. A megszorultak gyakran potom áron adták el igényüket s így teljesen anyagi romlásba jutottak. És mégis napjainkban egyesek meny-

nyire kárhoztatják ezt a tönkrement székely birtokos osztályt.

A székelyek lelkét is már csak a költő vigasztalta: »Van bíró a felhők felett.« Voltak azonban olyanok, akik nem tudták bevárni a jobb idők elkövetkezését, hanem 1851-ben összeesküvést szöttek az abszolutizmus megbuktatására. A Kossuth—Makk-féle összeesküvés néven ismert szervezkedésnek fővezetői Makk József tüzérezredes és Gál Sándor honvédezzredes voltak. A cél: a Székelyföldnek katonai megszerzése volt. A székelynek alaptermészete sem jó összeesküvésre. Kibeszélték, mielőtt még történt volna valami. Az összeesküvés gondolata Párizsban született s a bécsi rendőrséget is onnan értesítették. Bécs, bár korán értesült, mégis időt engedett, hogy minél többen keveredjenek belé, majd kémekeket küldöttek a Székelyföldre, de addig semmire sem tudtak menni, míg Görgényi Bíró Mihály székely személyében ez az ügy nem kapta meg az árulóját. Ebben a korban gyakori az árulás, mert akkor az árulókat jutalmazták s a hazafiakat büntették. Sajnos, de akadtak jutalomra érdemesek, ami szomorú ténye a székelyek történetének, de az árnyoldalt is látnunk kell, hogy levonhassuk belőle a tanulságot.

A szervezkedés főnöke az udvarhelyszéki, bágyi Török János hittanár, a háromszéki főnök Horváth Károly, Udvarhelyszék és Bardócziújszék szervezője pedig martonosi Gálffi Mihály ügyvéd volt. Az áruló a tervet a vezetők bizalmának megszerzésével kézhez kapta s azt kiszolgáltatta. Elfogták őket és 1853 október 11.-én Török Jánost, Horváthi Károlyt és Gálffi Mihályt felakasztották.

Ha voltak is egyes, züllött, tönkrement egyének, akik a Bach huszárok közé állottak, de a székelység nagy tömege minden kísértésnek ellenállott, nem alkudott, hanem türekszenvedtek, vártak. A székelység elfelejtette régi jogait s a Magyarországgal való egységben látta életének gyökerét. Az 1861-ik évben *Daniel Gábort* nevezték ki főkirálybíróvá s Udvarhelyszék újra alkotmányos elethez kezdett, ami azonban nem sokáig tartott, mert a székelység továbbra is a passzív ellenállás mellett maradt s Daniel Gábor a megválasztott tisztikarral lemondott és Udvarhelyszék adminisztrátora Lukács Gusztáv lett, aki arra törekedett, hogy Udvarhelyszék küldjön képviselőket az 1863-ban Szebenbe összehívott tartománygyűlésre. Amint Udvarhelyszék bátor tudósítója megírta a »Kolozsvári Közlöny«-nek, főkirálybíró helyettes Lukács Gusztáv úr »nem mulasztotta el a főkormányzéki kegyelmes rendelet folytán a választásokra hatni s oda működni, hogy olyan egyén választassék, ki a tartománygyűlésre belépjék«, de hiába, olyant nem találtak Udvarhelyszéken a székelyek között. Háromszékről azonban az

utolsó választás alkalmával megjelent a szebeni gyűlésen Gábor Áronnak testvéröccse, Gábor Imre, mint Bereczk követe, akit megjelenésekor hangos éljenzéssel üdvözöltek.

Udvarhelyszék túrt tovább s különösen Székelykörtörténészt szenvedett sokat, míg *Daniel Gábor* 1865-ben újra elfoglalta a főkirálybírói széket. A történelem már 1867-ben igazolta a hazafias pártot a magyar történelmi állam megmentésével s az 1867-iki kiegyezés után Daniel Gábor mellett újra alakult Udvarhelyszék tisztikara.

A történelmi Udvarhelyszék külön politikai élete 1870-ben végleg megszűnik, illetőleg az 1876. évi XXXIII. t.-c. alapján Udvarhelyszékből, Keresztúr és Bardóc fiúszékekből alakult Udvarhelymegye, melynek élete teljesen beolvadt a magyar életbe. Udvarhelyszék utolsó főkirálybírója Daniel Gábor, utolsó alkirálybírája Török Albert volt s ugyanők lettek a székből alakult vármegye első fő — illetőleg alispánjai.

Külön székely megmozdulásnak kell tartani a *székely puccs* néven ismert katonai szervezkedést, mely Udvarhely megyéből indult ki s annak főszereplői *Ugron Gábor*, *Br. Orbán Balázs*, *Bartha Miklós* mind udvarhelyszékiek voltak. Az 1877/78-iki orosz-török háború idején az egész Magyarország lelkesedett azért, hogy a rokon törököket Ausztria-Magyarország segítse meg, amiről azonban a hivatalos körök hallani sem akartak. A székely virtus azonban megint megmozgatta a székelyeket s kedvencük Ugron Gábor egy székely csapat (legió) szervezését tervezte, melynek célul azt tűzte ki, hogy betörnek Moldvába s ott az egyetlen vasutvonal hídját Adjud mellett felrobbantják s evvel lehetetlenné teszik az oroszoknak az utánpótlást, ami végzetes lehet az orosz hadseregre. A pénzt a kivitelre az angóloktól kapták s azzal katonai fegyvereket szereztek. A légióba hadviselő egyéneket gyűjtöttek. Udvarhely megyében a lánglelkű *Br. Orbán Balázs* irányította a katona toborzást, de tipikus polgár alakja a mozgalomnak egy *Bozsi György* nevű fontoskodó csizmadia, aki nagy képet vágva szintén közreműködött a toborzásban. A terv az volt, hogy az október 1-én Bereczken tartandó vásárra gyűlnek össze a legió tagjai polgári ruhában s onnan fegyverkezve egyenesen indulnak Moldova felé. A szervezkedésről azonban sokan tudtak, mert Háromszéken nem csináltak titkot belőle s olyan terv is merült fel, hogy szervezzenek román csapatokat s azzal támadják meg hátba a székelyeket, de az orosz külügyminiszter jobbnak látta azt, hogy az összeesküvésről értesítse a bécsi kormányt, mire megindult a nyomozás. Udvarhely megye alispánja, Török Albert letartóztatta Szentkeresztbányán *Lánczy Sándor* gyárost, mivel Héjjasfalva állomásra az ő nevére is nagymennyiségű hadiszer érkezett, amit három fuvaros szállított Csíkszeredára, onnan pedig Gál Endre ügyvéd

tovább küldötte. Lániczky, Gál Endre, Bozsi György csizmadia s Gál István az udvarhelyi börtönbe jutottak, onnan pedig Marosvásárhelyre szállították őket. Ezek csak mellékszereplők voltak, míg a főszereplő Ugron Gábor és Bartha Miklós elmenekültek, Ugron Olaszországba, Bartha Miklós gömörmezei rokonaihoz. A vádlottak egyöntetűen mindent letagadtak. Később Ugron Gábor és Bartha Miklós is jelentkeztek, kiket a lóvásárlást eszközlő Br. Orbán Ottóval együtt vizsgálati fogságba helyeztek, de nemsokára szabadon bocsátották őket, »mivel a bűntény nincs bebizonyítva.« Később 1878-ban maga I. Ferenc József király szüntette meg a monarchiára is kellemetlen bűnpert.

A kiegyezés utáni úgynevezett alkotmányos korszak különösen gondot fordított a székelység anyagi és szellemi fellendítésére. Az 1882-ik évben mozgalom indult meg a Bukovinába küldözött székelyek visszahozására s mintegy négyezren vissza is jöttek, kiket az Al-Dunánál, Arad megyében és Déva mellett telepítettek le.

A »Székely Kongresszus« 1902-ben szintén a székelység közgazdasági és közművelődési lehetőségeit vitatta meg. Haladás volt érezhető minden téren, de a világháború minden fejlődést megakasztott.

A világháborúban a székelyek közül különösen a híressé lett 82-ik székely gyalogezred megint felújította a székelyek régi, harci dicsőségét s a hős 82-es székelyek még mindig dalolva indultak a harc mezejére. Ennek a hadi erénynek a megörökítésére állították fel a régi anyaszékben, Székelyudvarhelyen a »vas-székely« szobrot.

A világháború befejezése után a trianoni békeszerződés 1920-ban Udvarhely vármegyét és az egész Székelyföldet Romániához csatolta.

Anyagi és szellemi élet a történelmi Udvarhelyszéken és Udvarhelymegyében.

A történelmi Udvarhelyszék csaknem ugyanazon a területen feküdt, mint a belőle kialakult vármegye, azzal a különbséggel, hogy a vármegyét megnövelték Erdőszentgyörggyel és a környékén levő falvakkal, továbbá néhány román és szász faluval.

Udvarhelymegye az erdélyi medencének a közepe táján fekszik. Északon határolja a Maros és Csíkmegye, Keleten megint Csík megye. Délen Háromszék és Kis-Küküllő megyék, Nyugaton Kis-Küküllő és Maros megyék.

A megye területe jelenleg 2977 négyzet km. Az idők folyamán ennél valamivel kevesebb vagy több volt. *Felszín* inkább hegyes. Legnagyobb hegye Udvarhely megye északkeleti határán a *Hargita*, amely egyben egész Európa legnagyobb

andezit vonniata. A Hargita az erdélyi vulkánikus zónának egy része, mely tulajdonképen a Maros forrásvidékének vonalától a Tolvajos hágóig tart s ennek a nagy kiterjedésű andezit tömegű hegynek nagyrésze Udvarhely megyéjére esik, úgy hogy a Hargita és Udvarhely megye két összenőtt fogalom, ha az ember az egyiket említi, a másik rögtön mellette terem. Maga a Hargita rengeteg erdővel borított terület, melyet az alacsonyabb részen tölgy, bükk erdők, a magasabb részen fenyőerdők borítanak. Legmagasabb csúcsa a Galusa névű vagy Hargita, mely Mádéfalvától nyugatra van és 1800 m. (1798 m.) magas, honnan gyönyörű kilátás van és nemcsak egész Udvarhelyszék látszik, hanem távcsővel egész Erdély körvonalait át lehet tekinteni. A Hargitának, mintegy előőrse a *Firtos* (1057 m.). A megye északi részébe benyúlnak a Görögnyí-havasok. A megye déli részén szintén hatalmas erdőség van, amelynek *Rika hegysége* a neve. Az a hatalmas mészkő szikla, melyet a monda szerint Réka sírjára hengerítették s amelyet Orbán Balázs leírt, ma már nincs meg, mert az élelmes székelyek meszet égettek belőle. A Réka sírjának mondája azonban tovább él a nép között s téves az az állítás, hogy ez csak u. n. könyv-monda. A Rika választja el Udvarhelyszéktől Bardócz-fiúszéket, amely már annak az Erdővidéknek alkotja egy részét, melyet Kriza János olyan szépen megénekelt. Bardócz-szék régebben a Sepsz-székhez tartozott s a Rika tulajdon képen nyelvjárási határ is az ő-ző udvarhelyszéki és az é-vel beszélő Rikán túliak között. Itt vannak még az *Olt* melléki hegyek.

A megye területét két részre osztja a *Nagy-Küküllő*, mely Udvarhely megyének a főfolyója, beleömlik Székelykeresztúrnál a *Fejér-Nyikó* és a *Gagy* vize. A Nagy-Küküllőtől nem messze ered a Kis-Küküllő, mely csak érinti a megye nyugati részét. Nevezetesebb vizek még a megyében a Hargitából eredő *Kis- és Nagy-Homoród*, a *Vargyas* és *Kormos* patak, melyek mind észak-déli irányban folynak s egymással párhuzamosak. Állóvizei közül csak a *Nagygalambjalvi tó* érdemel említést. Szárazság idején Udvarhely megyében vízhiány van Kis- és Nagy-Kede, Medesórá, Tordátfalva községekben. Ilyenkor szekérral hordókban viszik a vizet.

Éghajlata mérsékelt, de a havasalji részekeken inkább hűvös. Évi középhőmérséklete Székelyudvarhelyen 8.3 fok, Székelykeresztúron 9 fok, Székelyudvarhelynek tenger felétti magassága 476 m., hőmérséklete plusz 36 és -31 Celsius fok között váltakozik. Évi csapadék mennyisége 600—700 mm., Székelyudvarhelyen 674 mm., a hegyes vidéken felemelkedik egy méterig is. A legtöbb eső inkább júniusban van, mikor legnagyobb a szükség.

A mohácsi vész előtti *anyagi és szellemi* életről kevés adatunk maradt.

Kétségtelen, hogy Udvarhelyszék lakossága is kezdetben csak állattenyésztéssel foglalkozott s azután tértek át a földművelésre. Udvarhelymegye talaja nagy részben agyagos; jobb, termékeny, televényes, homokos talaj csak a gazdagabb folyóvölgyekben van, de itt sok kárt tesznek az árvizek, mert folyószabályozás sehol sincs a vármegyében. A hegyoldalakat vékony termő talaj borítja s nagy területen van kavicsos agyag úgy, hogy a Székelyföldön rosszabb talaja csak Csikmegyének van. Udvarhelymegye talaját termékenység szempontjából négy osztályba lehet osztani. Legtermékenyebb része a megyének a Székelykeresztúr–Bözöd-újfalú vonaltól nyugatra eső terület, vagyis Székelykeresztúrtól a Nagy-Küküllő völgye, továbbá a két Küküllő közötti úgynevezett Partium, melyet később csatoltak Udvarhelyszékhez. Sajnos, ez a kitűnő föld a megyének csak 10%-át teszi. A második osztályú föld a megye területének középső része s annak mintegy felerészét képezi. Idetartozik a Küsmőd, Nyikó, a Kis- és Nagy-Homoród, Vargyas és Korimos völgye. A harmadik osztályú, mint egy 20%-a a megyének, ide tartozik a Só-vidék, továbbá Oroszhegy, Zetelaka, Mádéfalva, Lövete vidéke; negyedik osztályú földje szintén 20%, a megyének a havasi része. Ma minden kis darab földet megművelnek Udvarhelymegye területén, a lakósságnak 81%-a foglalkozik földműveléssel. Az 1935-ik év őszét és 1936-ik tavaszát véve tekintetbe Udvarhelymegyébe felszántottak összesen 76.427 hektár (egy hektár csaknem 2 holdnak felel meg) földet, ebből 48.661 hektár gabonaneművel volt bevetve. A székely megyék közül csak Csik megyének van kevesebb szántóföldje, mint Udvarhelymegyének, holott Csikmegye területe (499.300 hektár), több mint 100.000 hektárral nagyobb Udvarhelymegyéénél. A birtokmegoszlást illetőleg legtöbb a törpe és kiscgazdaság, van kevés középbirtok, de nagy birtok ma már egyáltalán nincs a vármegyében. Községei közül a legnagyobb határa Zetelakának van., de annak legnagyobb része erdő. Székelyudvarhely városa határa a sok odacsatolás után is csak egytizede a zetelakinak s valamivel több, mint a székelyeresztúrinak fele. Van olyan falu is, Dócsfalva, melynek egész határa egy középbirtokot tesz ki s mégis egy falunak kell rajta megélnie. Van olyan hektár föld, mely több határ részben 20–25 részre van elszalagolva. Általában a birtok annyira szét van aprózva, hogy mindig földéhség volt a vármegyében. Ha az udvarhelymegyei székely kivándorolt, szerzett pénzével mindig földbirtokot vett, mert csak a földet tekinti igazi értéknek s a földtulajdonost igazi úrnak. Az udvarhelyszéki nép előtt minden tisztviselő csak jöttment.

A birtok nagyarányú szétdarabolása miatt nem lehet gazdasági terveket megállapítani, sem gyógynövények termelése-

sére gondolni, hanem csak arra gondolhat az udvarhelymegyei kiscgazda, hogy legyen meg a mindennapi puliszkája, mert a mindennapi kenyér már fényűzés számba megy a vármegye területén. A gabonaművek közül itt a kukorica a legfőbb termék, ez a falusi nép kenyere. Még a havasalji területeken is kísérleteznek termelésével, de a vármegye kukoricából sem termi meg a szükségletét s a magyar imperium idején is különösen kukoricát hoztak be Romániából. Az 1936-ik évben a hivatalos statisztikai adatok szerint a megye területén *kukoricával* be volt vetve 15.082 hektár, hektáronként termett 13.5 mázsa, összesen 204.889 mázsa, ami 992. 916 lei értéknek felel meg.

Buzatermelés csak a közép gazdaságokban van s ott is csak a folyók mentén érnek el jobb termést. Őszi búzával be volt vetve 18.634 hektár, hektáronként volt átlag 10.4 mázsa, összesen 192.935 mázsa = 91.637.000 lei. A hektáronkénti 10.4 mázsás átlag termés még közepesnek sem mondható. A havasalatti területeken szorgalmas munkával is csak zab, árpa, rozs, burgonya és kender terem. *Zabbal* be volt vetve 11.253 hektár, hektáronként termett 10.2 mázsa, összesen 115.270 m., 29.733.660 lei értékben; tavaszi és őszi árpával be volt vetve 2.075 hektár, hektáronként termett 13.5 m., összesen 28.154 m. 9.459.744 lei értékben; tavaszi és őszi rozs együtt 1.137 hektár, h.-ként 10 m., összesen 11.422 m. 3.449.444 lei értékben. *Ipari növények* termelésére nem törekednek. Régebben a komlótermelés jól jövedelmezett különösen Székelykeresztúron, de mióta a sörfőzésnél nemcsak komlót, hanem pótlókat használnak, azóta a komlótermesztéssel felhagytak. Alkalmas a megye a len termelésre, de mivel Székelykeresztúron a régi lengyárat kendergyárrá alakították, a termelésnek nincs már kellő alapja a megyében. Len volt 22 hektár, lenmag volt h-ként 3.6 m., összesen 81 m. len volt h-ként 1.6 m. összesen 35 m. 175.000 lei értékben; kender 484 hektár, kendermag h-ként 3.5 m., összesen 1694 m., kender volt h-ként 5.1 m., összesen 2.468 m. *Burgonyával*, ami a szegényeknek kenyere is, be volt vetve 2.361 hektár, h-ként 93.5 m., összesen 220.753 m., burgonya a kukorica között 1.508 hektár, h-ként 18.2 m., összesen 27.445 m., 37.229.700 lei értékben. *Cukorrépa* termelése csak a közép-birtokosok foglalkoznak, cukorrépa volt 26 hektár, h-ként 160.2 m., összesen 4165 m. 237.405 lei értékben. Ujabbban a lóhere mag termelés lendült fel a *kiscgazdáknál* is, lóherével be volt vetve 2.500 hektár, ebből lett takarmány lóhere h-ként 36.6 m., összesen 91.500 m., lóheremag lett h-ként 2.9 m., összesen 7.200 m. 25.200.000 lei értékben; *lucerna* volt 1.007 hektár, takarmánylucerna lett h-ként 50.9 m., összesen 51.256 m., lucernamag h-ként 3.2 m., összesen 3.200 m. 11.520.000 lei értékben; *muhar* (lapos fű) 16 hektár, h-ként 31.2 m.,

összesen 499 m. 64.370 lei értékben; más *takarmányféle* 1.262 hektár, h-ként 21.1 m., összesen 26.628 m.; *takarmányrépa* 563 hektár, h-ként 112.8 m., összesen 63.506 m. 2.730.758 lei értékben.

Ha a fenti adatokat összehasonlítjuk az ország átlagos termésével, akkor azt látjuk, hogy Udvarhelymegyében az országos átlagnál jobb termést ad a *kukorica*, (országos 10.7 m. — Udvarhely m. 13.5 m.) *árpa* (10 m. — 15.5 m.) *löhère* (27.3 m. — 36.6 m.) *burgonya* (89.8 m. — 93.5 m.) cukorrépa (146 m. — 162.2 mázsa), egyebekben pedig nagyrészt eléri az országos átlagtermést.

Nemcsak a föld, hanem a *földművelési rendszer* sem eléggé megfelelő. Udvarhelymegyében még divatos a *hármás határ* szerinti gazdálkodás, mely már a középkorban is megvolt. Ennél a 3 részre osztott határ egy részében van *őszi*, a másikban tavaszi vetés, a harmadik ugar. A *kétfordulós határnál* a határ egyik részében terem minden, a másik ugar s legelőnek használják, ilyen gazdálkodás van különösen a megye észak-keleti részén. Ezen *ősi* rendszereknek az a hátránya, hogy teljesen megköti a tevékeny gazda egyéni tudását és törekvéseit s ezért sok helyen szakítottak ezzel a gazdálkodási rendszerrel, de ennek következménye az, hogy fel kellett hagyniok a juhtenyésztéssel, ami viszont a földek trágyázását nehezítette meg. *Belterjes és váltógazdaság*!, mely nagyobb szaktudást és több befektetést kíván, csak a nagyobb és tagosított birtokon lehet találni, míg különösen a Nagy-Küküllő völgyében ugyanazon földre egymás után 25-30 éven át is mindig kukoricát vetnek. Szokásos a megyében a részes művelés, amely felében van akkor, ha a bérlő a földet megszántja, beveti, a termést betakarítja, s a gazdának felét készen haza viszi, harmados pedig különösen a kukoricánál van, ha a tulajdonos szántja és veti be a földet, a részes csak kapálja és leszedi. Ez a rendszer biztosítja a nincstelekeknek a mindennapi puliszkát. A jobb földekért a harmadba kapálók külön napszámot is teljesítenek a gazdának. Haszonbérbe adott birtok Udvarhelymegyében kevés van.

A kisgazdák műtrágyát nem használnak. Gazdasági eszközeiknek egy részét maguk készítik s az ősi faeke helyett csak újabban használják a jól járó vaseket, de azért most is sok a rossz gazdasági felszerelés. Gazdasági gépeket inkább csak a nagyobb birtokosok használnak, a kisbirtokosnak legfőlebb kukorica sorvető gépe van, ha van. Általában a megyében még mindig sok van az ősi, primitív gazdasági rendszerből és ha a nyugati államokhoz Hollandiához, Dániához hasonlítjuk a megye gazdasági életét, megállapíthatjuk százados hátramaradásunkat.

A nép maga a földet kitarással és szorgalommal műveli, s bár a silány földből nem tudja kisajtolni a lakosság táplá-

lására szükséges gabona mennyiséget, de azért nem esik kétségbe, amint a népdal mondja:

»Ne búsulj, hogy sovány falunk határa,
Isten után áldás vár a munkára,
Megél, aki egymást híven szereti,
A szabadság szegénységünk enyhíti.«

A létfenntartás munkájában, a nehéz testi munkában az asszony épen úgy résztvesz, mint a férfi s csak az együttes, szorgalmas munkának az eredménye, hogy a mostoha természeti viszonyok s az elmaradt gazdasági rendszer mellett Udvarhelymegyében a székelység megmaradhatott. Itt is, mint általában a Székelyföldön, kevés a napszámos, mert a jobbágyrendszer sohasem volt úgy kifejlődve, mint más helyen. A kaláka rendszerrel segítenek a munkáshiányon, a nagyobb gazdaságok pedig sokszor kénytelenek voltak idegen mezőgazdasági munkásokat hozni. A kisgazdák, akik csak maguk dolgozzák meg a földet, túrhetően élhetnek 5-6 hold földből is, de az ennél kisebb birtokú nagy tömegnek nehéz az udvarhelymegyei kenyér. Az ősi föld ma is teljesíti kötelességét, de az emberi munka, a szorgalom, a tudás azt megnagyobbítja és Udvarhelymegye gazdasági fellendülésére sokat lehet várni a Székelykeresztúron nem régen létesített *földműves iskolától*.

Mintaszerű *kertgazdaság* alig van a megyében. A *zöldségtermelésre* kevés gondot fordítanak s bár a bolgár kertesektől sokat tanultak, de azért gyakran lehet látni a leggazdagabb vidéken levő székelykeresztúri piacon Bukarestből, sőt Kolozsvárról vitt paradicsomot s más zöldségféléket. *Káposzta* volt 244 hektár, h-ként 85.4 m., összesen 20.837 m. 4.167.400 lei értékben, *paszuly* 72 hektár, h-ként 7.4 m., összesen 532 m., paszuly a kukorica között 3.272 hektár, h-ként 2.7 m., összesen 8834 mázsa 5.525.940 lei értékben; *lencse* 7 hektár, h-ként 3 m., összesen 21 m., *borsó* 16 hektár, h-ként 5.8 m., összesen 94 m. 31.960 lei értékben, *hagyma* 179 hektár, h-ként 105.8 m., összesen 18.938 m. 5.681.400 lei értékben; más főzelékfélék 350 hektár, h-ként 35 m. 2.205.000 lei értékben.

Gyümölcstermelésre a megye nagyon alkalmas s különösen batul almája olyan kitűnő, hogy annál jobb a világon sehol sem terem. Jól terem még a pónyik, a marosszéki piros páris s újabban a pénzes jonathán. A fákat szakszerűen nem gondozzák, trágyázásról hallani sem lehet, legfőlebb a faiskolákban. Székelyudvarhelyen és több faluban van faiskola, de csemetével ma is inkább a szászok látják el a vármegyét. *Szőlőtermelés* a megyében csak Székelykeresztúron és környékén van, de ott is kevés. Ezen felül már nem érik meg. Összes szőlőművelés 74 hektár, h-ként 21.8 hekto-

liter, összesen 1616 hektoliter. *Szilvások* vannak 648 hektáron, h.ként 16.9 m., összesen 10.987 mázsa terméssel. Sok cseresznyét termelnek Siklódon s azzal messze földön kereskednek s pótolják köves földjük terméketlenségét. Egy melegebb korszakban Siklód környékén a szőlő is megtermett, de a régi szőlőhely ma csak zabtermésre való.

A székely szereti a *virágot*. Minden háznál van virágoskert. Az udvarhelyszékiek legkedveltebb virágai: muskátli, rezeda, viola, szegfű, mályva rózsa, labda rózsa, de virágból pénzt alig lát a gazdasszony. Műkertészet Székelyudvarhelyen van s Fiafalván próbálkozik Ugron Pál, de a piacok távolsága miatt nem haladhat előre.

Udvarhelymegyében *erdő* van 101.153 hektár, de *erdőgazdasága* mégis jelentéktelen. A népnek a sok fából nem sok haszna van, mert annak fölét a kitermelő zsidó fakereskedők szedik le. Az egyes személyek erdői a megye területén nem nagy terjedelműek, nagyobb erdőtulajdonosok az egyházak, községek, és a közbirtokosság. A régebben mindenfelé üzött rablógazdálkodás itt is több ezer hold erdőt kipusztított, de újabb időben a befásításról a törvény szigorúan intézkedik. Legnagyobb erdője Zetelakának van. Erdőben gazdag községek még: Oláhfalva, Parajd, Alsó-Sófalva, Homoród-Almás, Vargyas. A kopár hegyeket igyekeznek befásítani, amire az államtól ingyen csemetét kapnak. A fenyő-, bükk- és tölgyfa gyári feldolgozása számbavehetően Székelyudvarhelyen és Zetelakán történik.

Az erdők között különösen havasalji területen vannak nagy szénafüvek, ahová családostól kimennek a gazdák s csak szénacsinálás után térnek vissza a faluba. Lovétén s a többi havasalji falukban a lakósnak tulajdonképen két lakásuk van, egy téli a faluban s egy nyári a gazdag szénafüvek területén. Udvarhelymegyében a földbirtoknak, mintegy 20%-a *legelő* s havasalji legelőit még a moldvai és munténiai berszánok is béreltik juhtenyésztésre. A legelők nagy jelentősége abban van, hogy olcsón, nagyobb mennyiségű s igára alkalmas eróslábú állatot csak a legelőkön lehet nevelni, s innen kerülnek aztán a teherhordásra, vagy istállózásra hízóba az állatok. Amint láttuk, mesterséges takarmányt is természetnek, de nagyobb mennyiségű a természetes széna 54.288 hektáron, h.ként 16.2 m. összesen 879.465 mázsa.

Az Udvarhelymegye területén 1936-ban termelt gabonaműek, zöldségfélék, élelmezési növények, takarmányfélék, ipari növények, szilva, szőlő és természetes széna összes értéke 318.422.277 lei volt.

Legelője és szénája Udvarhely megyét elsősorban *állattenyésztésre* utalja. Adottságukat a havasi területek lakói fel is használják. Az oroszhegyiek kimennek a Gyergyóig nyuló nagy havasokba, mely táplálja életüket s ahhoz szük-

séges állatokat s távol élve minden kultúrközponttól, a havasok lakói közül többen éveken át nem látják még a falut sem. A folyammenti községek azonban rá vannak utalva az állandó istállózásra, vagy arra, hogy kis területű, elhanyagolt legelőiken állataik legyengülnek, ha épen meg nem döglenek valamilyen járványban, mert az úgynevezett átmeneti vásáros marhák gyakran hurcolnak be száj- és körömfájást a csordákba. A községek közelében levő legelőkre rendszerint oly nagy számú állatot hajtanak, hogy azok hamar kopárrá teszik a legelőt. A legelőjavítás pedig még csak annyiból áll, hogy évenként a tövisbokrot kivágják és azzal minden el van intézve. Ha mesésnek is tartjuk azt a számot, hogy valaha a székelység 40.000 ökröt is adhatott adóba, amely hatodát jelentette ökörállományának, de a legelők kisebbitése s a védendő rendszer mind hozzájárulnak az állatlétszám lepadásához. *Faj* szerint Udvarhely megyében megtalálható az *ősi* magyar fajú fehér ökor és tehén, de inkább csak a havasalji területeken, mert ez igára jobb, erősebb, kitartóbb, azonban a Nagy-Küküllő völgyében, különösen Székelykeresztúr környékén az egyes községekben létesített tejszövetkezetek miatt áttértek a siementhalai és pinzaui fajtákra s gondosabb gazda ma már nem is köt pajtájába olyan tehenet, amely naponként legalább 10 liter tejet nem ad. *A tejtermelés* általában szépen fejlődik a vármegyében s a megye e tekintetben nemcsak kiáítja a versenyt a többi székely megyével, hanem a Székelykeresztúron csak a napjainkban megnyílt *vajgyárral*, mely elsősorban külföldre szállít, felül is fogja mulni. *A válogatott és hizlalt állatokban* különösen Székelykeresztúr és vidéke Rugonfalva, Fiafalva, Alsóboldogasszonyfalva, Ujszékely és Etéd tűnnek ki. Régebben Bécsnek, Németországnak, Olaszországnak a legjobban hizott állatokat erről a vidékről szállították. Ujabbán nemcsak a minőség, de az állatlétszám sem mutat emelkedést a tökehiány miatt. A szegény ember nem várhatja be, hogy minden állatját felnevelje, hanem már hathetes korában értékesíti s csak a feltűnően jót hagyja meg további tenyésztésre. Ujabbán a szarvasmarha állomány számában igen nagy csökkenés tapasztalható. A román földművelésügyi minisztérium kiadványaiból megállapítható, hogy Udvarhely megye szarvasmarháinak száma 1925-ben 52.907, 1935-ben pedig 40.470 volt, ami 23 %-os csökkenést jelent. Különösen feltűnő az ökörállomány fogyása. Az 1925 évi 12.295 db ökor száma 10 év alatt 4515-re szállott! Ez csak némileg okolható az állatkivitelben előállott hanyatlással.

Az állattenyésztés minőségi fejlesztésére jótékony hatással van a Székelykeresztúron évenként rendezni szokott tenyészbika kiállítás és az ezzel összekötött bikavásár. Ma már messzi földről felkeresik a híres bikavásárokat, ami a

székelykeresztúri járásnak tetemes jövedelmet biztosít, mert onnan kerül ki a legtöbb eladásra alkalmas tenyészállat.

A megye keleti részén s különösen Csíkmegyével határos részen vannak ma is apróbb testű állatok, s főként ke és igényű, de kitartó, apró s mégis erős, hegyjárásra nagyon alkalmas székely lovak. A lovat fuvarozásra használják s a fát, deszkát ma is nagyrészt szekeren fuvarozzák szét Udvarhelymegyéből. Értékesek különösen az oroszhegyiek lovai, melyek tiszta *székely fajlovak*. A *juh* is értékes állata a székelynek, mert ebből kapja a család a tápláláshoz szükséges túrót, gyapjából csinálják a fehér és sűrű posztót, melyből készítik a zekét (kabát), takarót, pokrócot, a juhbőrből bundát, a bárány bőrből sapkát s így kivételre a juh-termékből nem jut. Egy községben sokszor több juhnyáj van, melynek őrzője magyarul beszélő, de román eredetű pásztor. Hogy *kecske* a Székelyföldön Udvarhely megyében van legtöbb, az csak a szegénységnek kísérője. A *sertés* tenyésztés zsiráfisznök hizlalására s így inkább házi használatra zsugorodik, húsdísznót alig egynéhány nagyobb birtokos tart. Nagy többsége a tenyésztésnek az állandóan fellépő sertésvész, amit táplál az is, hogy a kisgazda oltásra nem gondol. A *baromfitenyésztésre* sem fordítanak nagy gondot s még mindig a kistejtű parasztyúkot tartják, mert a tapasztalat szerint ez a faj jobb tojó, míg az angol fajta nagyobb testű. Nemesebb fajú baromfit csak a jobb gazdaságokban lehet látni.

A földművesekből minden időben csak éltek, de őket kellen sohasem támogatták. A székely földműves ma is, mikor minden termelési ág fokozottabb teljesítményre törekszik nagyrészt régi módszerrel, ősi eszközeivel műveli földjét, mert sohasem volt pénze, hogy gazdaságához megfelelő gépeket, segédeszközöket beszerezhessen. Ilyen hangú panaszok hangzóttak el a magyar kormány ellen is az 1880-as és 90-es években. Hogy a kormány jóakarátát megmutassa 1890-ben Marosvásárhely székhellyel kereskedelmi és iparkamarát létesített, melynek működése Udvarhelyszékre is kiterjedt. Ezzel az *ipar és kereskedelem megkapta* a szükséges irányítást, de nem részesült állami gondozásban a földművelés, pedig Udvarhely megye egész gazdasági életének a mezőgazdaság az alapja. Volt ugyan Udvarhely megyében amint látni fogjuk *Gazdasági Egyesület*, de ennek nem volt elég ereje. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület a bajok és teendők megállapítására 1902 nyarán megrendezte a »*Tusnádi Székely kongresszus*«-t, melynek elnöke a kiváló Dr. Bedő Albert ny. földművelésügyi államtitkár volt, egyik neves előadója Sz. Szakáts Péter. Ennek a kongresszusnak munkálatait, határozatait egy hatalmas könyvben adták ki s megküldötték az összes vezetőknek. Ezen kongresszus munkásságának az igazi eredménye az, hogy 1903-ban a földművelésügyi mi-

niszterium felállította a *Székelyföldi miniszteri kirendeltséget* Marosvásárhely székhellyel. A kirendeltség Dr. Koós Mihály miniszteri titkár vezetésével megkezdte működését s megvizsgálta az egész Székelyföld gazdasági életét s mezőgazdasági téren rétek, legelők javítására segílyt adott. Az állattenyésztésnél a szarvasmarha tenyésztést vette különösebb gondjába, miután a lótenyésztés már régebben állami kezelés alatt állott. A szarvasmarhánál a magyar fajta elhanyagolásával a gyorsabban növő simenthali tenyésztést pártolták mindenütt. Svájból hoztak be tenyészállatokat s azokat beszerzési árnál olcsóbban adták részletfizetésre a népnek. A juhállomány feljavítására kosokat, a sertésenyésztés fejlesztésére mangalica kanokat osztottak ki községeknek s egyeseknek olcsón, a városoknak húsertéssel való ellátásáért az angol fajú sertést tenyésztették, figyelmet fordítottak a baromlitenyésztésre is a külföldi fajok terjesztésével, s a méhtenyésztés és háziipar fellendítésére ingyenes tanfolyamokat rendeztek. A mezőgazdák részére olcsó, nemesített magvakat osztottak ki, a községekben a példaadásért mintagazdaságokat létesítettek, a legelőkön vízvezetékét csináltattak. *Tej-szövetkezeteket* állítottak fel, csaknem minden községben *Gazdákört* létesítettek, melyeket elláttak a nép szükségletét szolgáló gazdasági gépekkel. A munkanélkülieket keresetforráshoz juttatták s még arról is gondoskodtak, hogy a heti vásárok napjaiban a vásártartó helyeken ingyenes ügyvédek álljanak a jogkereső székelyek útbaigazítására. Székelyudvarhelyen Dorner Béla gazd. intéző fejtett ki üdvös munkálkodást. Később látva a gazdasági élet fellendülését a székely kirendeltség hasonló irányú működését »*Erdély részi kirendeltség*« címen kiterjesztették faji különbség nélkül egész Erdély lakosságára s az ügyek intézésre Kolozsvárt létesítettek kiváltak. A kirendeltség áldásos, eredményes munkáját is megállította a világháború, majd pedig a kirendeltség hivatalait feloszlatták.

Az imperium változása után Udvarhely megyében a gazdasági haladást, fejlődést az *Udvarhelymegyei Gazdasági Egyesület* mozdította elő, melyet Székelyudvarhelyen még 1888-ban alakítottak s első elnöke Daniel Gábor főispán, titkára Pálffy Károly tanár lett. Az imperium változás után egy ideig a népszerű Dr. Sebessy János ny. alispán vezette az Egyletet, mint elnök, Hlatky Miklós titkárral, majd Ugron Akost választották elnökké, 1927 óta pedig Sz. Szakáts Péter vezeti. A Gazdasági Egylet megismertette gazdaközöniséget a jó eke előnyeivel, különféle vetőmagvakat, oltó galyat, oltványokat osztott ki. A nemesített Szakáts-féle vetőmagelterjesztésével 50—60%-kal emelte a termés hozamot Udvarhelymegyében. Az állattenyésztés fejlesztésére létesítette a

minden évben Székelykeresztúron tartani szokott magyar-fajú tenyészbika kiállítást és vásárt díjazással. Kezdetben csak a nagyobb birtokosok vettek részt a kiállításon, majd látva az eladásnál elért magas árakat, a kisgazdák is kedvet kaptak a tenyésztésre s a kiállítások olyan híressé lettek, hogy külföldről is jelentek meg vevők s különösen Oroszországba sok tenyészállatot szállítottak Székelykeresztúrról. A m. kir. földmivelésügyi miniszterium támogatásával a Székely Egylet közlegelőket létesített, apaállat tartásában a községeket segítette, előmozdította a méhészetet, gazdasági gépeit használatra átengedte a gazdaközönségnek, szaklapokat rendelt, szakkönyvtárt létesített.

A háború utáni nehéz évek elteltével Sz. Szakáts Péter új lendületet adott az Egyesületnek. Az ő terve alapján szervezték az egyes községekben a Gazdaköröket, melyek belékapcsolódtak a vármegyei, ez pedig az Erdélyi Gazdasági Egyletbe s így lett egységes a magyar gazdaközönség, amely lehetővé teszi a gazdasági kultúra színvonalának emelését.

Sz. Szakáts Károly alapította 1927/28. ban a »Gazdasági Erdékeink« című gazdasági szaklapot, amit a gazdáknak ingyen adtak. Ugyancsak az 1927/28. telén megkezdték a községekben a gazdasági szakelőadások tartását, melyeknek tárgya talajművelés, állattenyésztés, gyümölcsstermelés, és gazdasági gépek használata. Az 1928-ik év őszén Székelyudvarhelyen nagyszabású kiállítást rendezett az Egylet a különféle terményekből s bemutatták az újabb rendszerű ekéket.

Az Egylet működése a mezőgazdaság szervezésével egyelőre háttérbe szorult, mivel a magyar vezetőség bekerült választás útján a kamarába s így tulajdonképpen nem volt szükség a Gazdasági Egylet működésére. Később azonban a magyar vezetőség kiszorult a kamarából s 1933. ban újra felélesztették a Gazdasági Egyletet, melynek további szervezésében Benczédi Pál és Pál Dénes unitárius lelkészek működtek közre lelkes ügybuzgalommal. A Gazdasági Egylet feléledve él és működik s a gabona termelésen kívül nagy súlyt helyez a gyümölcsstermelésre. E téren Gyerkes Mihály ért el figyelemre méltó eredményt.

Az erdélyi magyar gazdatársadalom legutóbb az *Erdélyi Gazdasági Egyletben* szervezkedett Dr. Szász Pál elnöklété alatt, melynek 25.758 gazda tagjából 697 udvarhelymegyei gazda.

Ipar és kereskedelem.

Udvarhelymegyében az *iparnak* szerény multjához hasonló a jelene. Székelyudvarhely város régi iparáról is keveseféle lehet tudni! Az bizonyos, hogy Udvarhelyen is, mint a töb-

Li magyar és szász városokban az egy ipart űzők *céheket* alkottak. Legelőször a fazekasok szervezkedtek 1572-ben. Az udvarhelyi szűcsök céhszabályai 1579-ből valók, mely azt mutatja, hogy a szűcsipar már régóta fennállott Udvarhelyen. A szabók kérésére 1606-ban felvették őket a szűcsök céhébe, ugyanazon jogokkal és kötelezettségekkel, mint amilyen a szűcsöknek volt. Az egyesületnek egy *céhmestere* volt és pedig egyik évben szűcsök, a másikban a szabók közül. A szabók és szűcsök céhszabálya a két iparág űzését csak a céh kebelében levőknek biztosítja. Humanus intézkedés volt, hogy a betegek gyógyításáról s a meghalt céhbeli mester özvegyéről is gondoskodtak. A meghalt mester eltemetése a céh kötelessége volt. A másik *céhszabály* az udvarhelyi *lakatosoké* és *csiszároké*, melyet 1613-ban terjesztettek a fejedelem elé. E szerint Udvarhelyen, az országos vásáron (sokadalom) kívül, csak a céhbeliék művét lehet árulni. Céhbe állásra a 3 apród (inas) év kitanulása szükséges. Céhbe fölvételnél az ifjú mester a régi mestereket pecsenyével, kenyérral, borral jól ellátni köteles. Aki mester akart lenni, annak két mesterművet kellett készítenie. A csiszár mester szabályát, pallóst, hegyes tört készíti. A mesterek második megvendégelése ez: az ebéd legyen velős konc riskásával, jó pecsenye, mely közt hat verő-malac legyen elegendő borral; vacsorára fűszerszámos jó ételek borral, az elsőnél több pénzzel. Szóval a magyar iparos is szeretett mindig jól élni. Szociális intézkedés, hogy nőtlen ember mester nem lehetett.

Az udvarhelyi *fazekasoknak* 1616-ban Bethlen Gábor adott kiváltságlevelet. A fazekasok sem akartak hátrább maradni a többinél s kimondják, hogy aki a céhbe akar belépni, fizessen 4 forintot s vendégeljen kétszer és pedig először *öt* tál étel és négy veder bor, *másodszor hat* tál étel és hat veder bor legyen. Így ez a céh a vendégeskedésben túltett mindeniken.

A szűcsök 1629-ben külön váltak a szabóktól és külön céhet alkottak s új kiváltságokat kaptak, melynek értelmében az egész szék területén a prémes bőröket csak ők vehették meg és dolgozhatták fel.

Ha van is némi haladás a századok folyamán az iparban, de szabad iparról és szabad kereskedelemről ebben az időben még beszélni sem lehet. Fejedelmi kiváltságlevelék védik az egyes céheket s nem engedik, hogy idegenek áruikkal konkurrenciát csinálhassanak. A szabók és szűcsök 1613-ban olyan kiváltságokat kaptak, hogy a nemes emberek házaiban kontárkodó szabót vagy szűcsöt elfoghatták és megbüntethették. A fazekasok régi kiváltságait I. Rákóczi György azzal a hozzáadással erősítette meg, hogy külső fazekasok — kivéve a nyilvános vásárokat — áruikat a városban

árulásra ki ne tehessek s titkon vagy nyíltan el ne adhas-
sák. Mondanunk sem kell, hogy az ilyen kiváltságokat a
fejedelmek rendszerint az egyes céhek panaszos kérésére
adták meg.

A *timárok* céhszabályzata értelmében a városon kívül
egy mérföldig senki sem folytathatta ezt a mesterséget. A timá-
rok nemcsak bőrt cseriztek, hanem sarut is csináltak s azon
kívül bocskor-szíjjat vágtak úgy, hogy egy timár a vásár-
ban a jelzett három árút külön három helyen árulhatta. Ezt
nem tűrhatték a szászok s 1700 táján az ügy a főkörmány-
szék elé került, amely csak a cserzéssel való bőrkészítést
hagyta meg a timároknak, sarut nem csinálhattak, minek
készítését az elszaporodott csizmadiák vették át.

A *csizmadiák* is kérték, hogy külön céhet alkothassan-
nak, mert eddig kevesen voltak, nem szervezkedtek s ezért
csak kinnal élhettek. A kiváltság kérésében még tovább men-
tek s kérték, hogy a céh tagjai között a mesterségből tá-
madt pöröket 6 forintig egymás közt igazíthassák el. A
mesterremek legyen egy sarkantyús csizma, egy papucs s
egy keskeny talpú száras csizma s amíg a felszabadítandó
a mesterremeket szabja, két mester legyen jelen, akiknek
elegendő bort adjon. I. Rákóczi György a csizmadiák ki-
váltságait 1635-ben megerősítette, de csak a város területre
terjesztette ki, megengedték azonban, hogy külföldről hozat-
tott bővel és égerfa bogyóval a maguk céljaira bőrt is ké-
szítsenek. A cserrel való készítéstől azonban eltiltották, hogy
védjék a timárok érdekeit. Külön céhbe egyesültek az *asz-
taiosok* és *szilgyvártók*. Volt szervezett társaságuk 1630 óta
a *mészárosoknak* is, továbbá 1791-ben a *jésüsök* is szervez-
kedtek. Nem szervezkedtek céhekbe a kötélverők, kalapo-
sok, könyvkötők, nyereggyártók, óracsinálók, ácsok és kő-
művesek.

Szigethy Gyula Mihály székelyudvarhelyi ref. kollégiumi
tanár 1829-ből érdekes feljegyzéseket hagyott hátra Udvar-
hely város és a szék közállapotaira vonatkozóan. E szerint
Udvarhelyen az ipar még a helyi szükségletet sem tudja
kielégíteni. Még akkor a csizmát nagyobb mennyiségben Fo-
garasból szállították az udvarhelyi nagy vásárookra. A faze-
kasok nem tudnak olyan kályhákat csinálni, hogy kevés fá-
val kellő meleg legyen, pedig a fa már akkor apadóban
volt és nagyon megdrágult. A céhek annyira zárkóztak, hogy
a mészáros céhbe csak 1800-ban jutott be református ember
s lakóhelyet is csak az időtől vehetett református ember a
Szent-Imre utcában.

Falukon a házi szerszámokat a legtöbb falusi ember
meg tudja csinálni. A zetelakiak csinálnak izsindelyt, léceket,
padokat, asztalokat. Fából házat, istállót, pajtát csinálnak,
amit szétszednek s úgy szállítják el a vásárlók és a kívánt

helyen összeállítják. Zetelakán készítik a líres fenyővizet is, melyet Kolozsvárig elszállítanak.

A havasaljiak faedényeket készítenek. Etéden, Csekefalván szalmakalapot, Keresztúron szitát csinálnak. Lövéte, Almás rudvasakat, Karácsonyfalva, Homoród-Almás meszet szállít. Fuvarosokkal járnak Brassóig, bort hoznak a Szászföldről és a Nyárad mellékéről. Falusiak korán érő gyümölcsöket hoznak a Nyárad és Maros vidékéről. Ilyen volt Udvarhelyszéken az ipar és kereskedelem a XIX. század elején, amikor posta még csak három helyen volt a székben, Keresztúron, Udvarhelyt és Oláhfaluban.

Udvarhely vásártartó jogát valószínűleg Zsigmond királytól kapta. A XVII. század közepéig hétfőn tartották a *heti vásárokat*; minthogy azonban a városba menők egy része már vasárnap elindult, a vasárnap megünneplése céljából keddre helyezték át s az máig is úgy van. A városi rendet I. Rákóczi György szabta meg. Rendtartása szerint 10 óra előtt gabonát idegen nem vásárolhatott, amit azonban később II. Rákóczi György úgy módosított, hogy a sóvidékiek bármikor vásárolhatnak gabonát Udvarhely piacán. A heti- és országos vásárokon szedett *vám* Izabella és Bethlen Gábor rendeletei alapján a városé, illetőleg a városi kiváltságos rendé, abból a szék tisztjei nem kaphatnak. Később, mikor Szentpáli János elvette feleségül Bornemissza Zsuzsánnát, Bornemissza Anna fejedelemné testvérét, ezt elég jognak találta Szentpáli arra, hogy a vásárvámuk felét magának követelje. A városiak elkergették ugyan a Szentpáli vámszedőit, de ez német segítséggel emberélet árán is kieroszakolta, hogy neki és utódainak átengedték a vásárvám felét. A család kihalása után a városiak az egész vámot megkapták.

Gyáriparról az egész vármegyében alig beszélhetünk, sőt ami régebben nagyjelentőségű volt, az is apadóban van. A gyufagyárat Parajdról elvitték Kolozsvárra s a fülel vas-hámor is megszűnt. Legjelentékenyebb gyáripár a *szentkeresztbányai vashámorban* van, ahol 400—500 munkást foglalkoztatnak s készítenek tüzelőkályhákat, mezőgazdasági gépeket, szerszámokat, eszközöket. Alig 10—20 ember dolgozik a magyarhermányi-bodvaji vasgyárban. Van egy jelentéktelen *sörgyár* Udvarhelyen. *Szeszgyár* több volt a megye területén, de azok száma is megapadt. Nagyobb *cserép- és téglagyár* van Székelyudvarhelyen, amely versenyképes árút gyárt. Téglát, cserepet a szükség szerint bármelyik faluban tudnak előállítani. *Fűrészgyár* van Székelyudvarhelyen, Zetelakán; apróbb vízierőre berendezett fűrész sok van a megye területén, de ezek csak helyi szükségletre dolgoznak, mikor van anyaguk. Székelykeresztúron a régi lengyel *átalakult kendergyárrá*.

Számbavehető *kézműipar*, kisipar csak Székelyudvarhelyen és Székelykeresztúron van. Székelyudvarhelyen különösen a tímárság s ezzel kapcsolatosan a lábbeli készítés főkezeseti forrás. Fejlettebb még Udvarhelyen a lakatos, kerékgyártó- és szűcsipar. Jótékony hatása volt a székelyudvarhelyi kőfaragó- és agyagipariskolának, mely nemcsak a fazekasipart emelte, hanem külföldi szállításra is gyárt cserépkályhákat. Jelentékeny fazekas ipar van még: Agyagfalván, Csekefalván, Etédén, Küsmődön, Magyarhermányban, de különösen Korondon. A székelykeresztúri iparosok egy része csak este vagy esős időben és télen iparos, mikor teheti, mezőgazdasággal foglalkozik. Keresztúron a szabó és szíjgyártó ipar fejlettebb.

Az ipar általánosabb fejlődését gátolta az, hogy a köznép szükségleteit kielégíti a *háziipar*, amely általános az egész megye területén. A székely férfi gazdasági eszközei nagy részét maga állítja elő, az asszony szövö, csinálja a ruházatot s a fehérneműhöz szükséges vásznat. Az udvarhelymegyei székely szöttes újra hódít, mert minősége és ziléses kivitele versenyen felül áll. Nagy érdeme van ebben a szorgalmas székely asszonyoknak, de sajnós, a hasznót a gyapotot adó zsidó teszi zsebre, aki kettős haszonnal dolgozik, mert a szegénység munkadíját nagyrészt árucikkekben, só, petrólcum stb. fizeti. Pokrócot, szőnyeget csinálnak Bágyban. Házi faiparral a hegyvidéken foglalkoznak: Oroszhegyen, Malomfalván. Hordót: Bibarcfalván, Bardóczon és Szálldoboson, tulipános bútorokat Korond asztalosai csinálnak. Szita készítők vannak Székelykeresztúron, ahonnan a várost régen Szitás-Keresztúrnak hívták. A város egyik részét ma is szitásnak nevezik, ahol inkább ezzel az iparral foglalkoznak, de a szitás jelző nem a díszítők közé tartozik Keresztúron, mert nyerseséget, faragatlanságot jelent. Szalmakalapot csinálnak: Ravában, Bözödön, Magyar-Zsakodón, Kőrispatakon, Vágáson, Muzsnán. A székely szegénység és ötletesség minden lehető felhasznál a maga boldogulására. A bükkfának gombájából főzik ki a taplót, amelyből sok apróbb tárgyat készítenek: Korondon, Székelyudvarhelyen és Farkaslakán. A taplómunkának legjellegzetesebb tárgya a sapka, amit már külföldön is viseinek. Ujabbán a különféle nőgyuletek karolták fel a székely háziipari termékek értékesítését, ami jó eredménnyel járt s ezért nagyjelentőségű a székely népművészet fejlesztésére.

Az ezermesterkedő székelyek között természetesen régen is, napjainkban is, kevés *hivatásos* iparos élhet. Az egész vármegye lakosságából alig 8.9% élt ipari jövedelemből. 1930 óta az általános gazdasági pangás miatt rosszabb lett a kisiparosok helyzete. Székelyudvarhelyen 1934-ben már hat-tal több iparos adta vissza iparigazolványát, mint amennyi

új igazolványt váltott. A kereset nélkül maradt iparosok helyzete igen szomorú, többen a favágás nehéz kenyerére jutottak.

A *bányatermékek* közül vaskő s barna szén van a megyében. Elég gazdag vaskőben Füle, Magyarhermány, Vargyas, Száldobos, Lövéte vidéke. Korond közelében van a Csigahegy, melynek szénsavas, meszes forrásai rakták le a sokféle színű aragonitot, melyet ma már gyárilag is feldolgoznak Korondon, ahol szép dísz tárgyakat készítenek és nagyon jól értékesítik. Jánosfalva kőbányáit már a rómaiak használták s a jánosfalviak ma is jól keresnek kőfaragásból, sírköveket is készítenek s ezeket a megyében értékesítik. Tőzeges terület Udvarhely mellett a Szejké fürdő környéke.

A *parajdi sóbánya* régen nagy szerepet játszott az udvarhelyszéki székelység életében, de jelentősége már a XIX. század első felében alább szállott. A parajdi sóbánya a székely nemzet tulajdona volt, de nemcsak a székelyek, hanem a Szászföld is innen kapta sóját. A székelység a bányából szabad só t 1562-ig kapott, amikor a segesvári országgyűlés elvette a sóbányát a kincstár számára s azután csak a fő embereknek és lófőknek adtak innen ingyen só t. Bethlen Gábor 1613-ban újra biztosította a székelységnek kijáró, só t. A kincstártól kezdetben Udvarhelyszék, majd 1703-ban Udvarhely-, Csík- és Marosszék együtt bérelték a sóbányát. A só t kezdetben a felszínen vágták s csak 1762 óta kezdték a földalatti rendszeres feltárást, de a kincstár kezelése alatt annyira megdrágult a só, hogy a sóban annyira gazdag Székelyföldön sok helyen a román fejedelemségekből becsempészett sóval éltek, mert az olcsóbb volt. A parajdi só kékeszínű, de jó minőségű. A sóbánya ma is üzemben van, de nagyon kevés munkással dolgoznak.

A bányászatnál sokkal nagyobb lendület adhatna a megyének az, ha nagy mennyiségben levő *ásványvizeit* értékesíteni és fürdőit fejleszteni tudnák. Közmondásszerű, hogy Udvarhelymegyében akárhol szűrnak a földbe egy pálcát, forróvíz bugyog elő s még ebből sincs jövedelme a megyének. Kitűnő borvizet ad a bibarcfalvi »Borhegyi forrás« és a »Baross forrás«. Legalkalmasabb, legszebb fürdőhely Homoród lehetne, mely a Kis-Homoródnak egy mellékvölgyében fekszik. Fenyő erdőkkel körülvette, 712 méter magasságban fekvő s fenyőillattal telt ozonós levegője van s azonkívül a csaknem általánosan elterjedt vérszegénység ellen is vasas-szénsavas vize áldás lehetne a beteg és pihenni vágyó emberiség számára, de annyira elhanyagolt, hogy alig látogatják a környékbeliek, főként székelyudvarhelyiek, holott a szép havasi tájon levő Homoród fürdő a XVIII. sz.-ban még Erdély egyik leglátogatottabb fürdője volt. Itt tartják minden év augusztus 16-án az úgynevezett unitárius búcsút,

melyre a Homoród vidék falvaiból sokan sereglenek, hogy az új búza zsemgét vígan, örömmel megünnepeljék. Nem látogatottabbak *Lobogó* és *Dobogó* fürdőhelyek sem, pedig nagyszerű vasas ásványvizük és kitűnő levegőjük van. A Vargyas völgyében gyönyörű helyen fekszik *Keruly* fürdő kitűnő szénsavas forrással. A szászok kedvenc telepe, de kevés forgalmú. A *Szejke* fürdőnek Orbán Balázs a megteremtője, ott van sírhelye is a kiváló székelynek. »A Székelyföld leírása« című munka halhatatlan alkotójának. Petróleum ízű és kékes színben játszó vize kedves és egészséges itala az udvarhelyieknek, ami nagy áldás, mert a város területén jó ivóvizet nem lehet találni. Képekből jól ismert a bivaly székér, mellyel szállítják minden nap a friss, egészséges szejke vizet. A Szejke fürdőt Székely-Gasteinnak, Korond fürdőt Székely Gleichenbergnek hirdetik, de míg utóbbi a pártolás hiánya miatt teljesen megsemmisült s fürdői neve csak a régi könyvekben szerepel, a Szejke fürdő, Orbán Balázs kedvenc fürdője is csak tengődik azzal a szegényes berendezéssel, amellyel tulajdonosa fogadhatja vendégeit. Inkább csak az udvarhelyiek kiránduló, söröző, flekkenező helye, pedig mint gyógyfürdő köszvény és hüléses bántalmak ellen igen jó hatásúnak bizonyult.

Aki pedig igazán szomorú képet akar látni, az nézze meg a székelyudvarhelyi és székelykeresztúri, helyesebben fiatfalvi sósfürdőket, pedig mindkettőnek vize kitűnő gyógyhatású. A fürdőknél nem is lesz fellendülés addig, míg azokat higienikusabbá, kényelmesebbé, olcsóbbá és jobb közlekedéssel hozzáférhetőbbekké nem teszik.

A rossz vasúti összeköttetés az oka, hogy nem fejlődhetett ki a *kereskedelem*. A vármegyében sok anyag vár feldolgozásra, sok ügyes, szorgalmas kéz munkára, sok élelmes ember is lenne a közvetítésre, de egyfelől a tőke hiány, másfelől a körülményes és drága közlekedés a múltban is nagy akadálya volt és ma is az az ipar és kereskedelem fejlődésének.

A helyi szükségletet kielégítő üzletek adnak városias szint Udvarhelynek és Keresztúrnak. Mint általában mindenütt, a világháború által nyújtott könnyebb kereseti lehetőség Székelyudvarhelyen is megkészszerzte a kereskedők számát, ami azután a kereskedők keresetének lényeges apadását idézte elő, azonban a *Kereskedő Társulat* céltudatos munkája a nagyobb bukásokat megakadályozta.

A helyi szükséglet kiegészítésén kívül nagy hivatása lenne a kereskedelemnek, hogy a vármegye termékeinek ismét piacot szerezzen.

Kivitelre is inkább csak állat és fa kerül s valami kevés a szentkeresztbányai vasárukból. Kevés kivitel van ásványvízből, tojásból és tlapló munkákból. Ma fából van a leg-

nagyobb kivitel. Deszkát és más fanemüket külföldre is szállítanak. A havasi vidék fuvarosai kereskednek deszkával, léccel, zsindegyel, faedényekkel, a Homoród és Rika környéki helységek pedig mésszel. Homoród-Almás és Karcsonyfalva lakosai nagy részben a közelükben levő mészkő-hegyekből élnek, mert ezekből jóminőségű meszet égetnek s azt Erdélyszerte elhordozzák s legszívesebben gabonáért adják. Ernyős szekérrel a borvizes székely típusa még mindig megvan. Ezek az országjáró kiskereskedők rendszeren gabonát hoznak árucikkeik helyett vagy a maguk szükségére, vagy viszonteladásra viszik Székelyudvarhelyre, ahol mindig drágább a gabona, mint Székelykeresztúr vidékén vagy a Szászföldön. Sok udvarhelyszéki székely él tengelyen szállított gabonakereskedésből. A vármegyei kereskedelem tulajdonképeni haszna a szászok kezébe megy, mert Székelyudvarhely és Székelykeresztúr kereskedői nagy részt szászok s csaknem minden árujukat a segesvári nagy szász kereskedőktől szerzik be úgy, hogy a megyei városokban levő üzletek inkább csak szatócsboltok, melyek áruikat ma is tengelyen vagy a helyi érdekű vasúton szállítják Segesvárról. A székelység sorsának anyagi javulásáért most a kereskedés terén is próbálkozik, melyre megvan az ügyessége, kereskedői szelíeme, de szegénysége miatt még mindig csak a kiskereskedés nehézségeinél tarthat. Ujabban különösen az asszonyok vajjal, tojással, minden héten felkeresik Brassó és Bucuresti piacát s utóbbi helyről zöldséget és gyümölcs ujdonságot hoznak Udvarhelymégyébe eladásra.

Még gyümölcsből lehetne nagyobb kivitel, de nincs megszervezve az értékesítés s így az ebből származó jövedelem is csak esetleges. Udvarhelymégyének számbavehető *közvagyon* nincs. Ugyancsak Székelyudvarhely és Székelykeresztúr is szegények, s csak néhány havasalji községnek van nagyobb közbirtoka. A városok és községek a vásártartási jogból és nagy pótadókból fedezik a községi terheket. Hogy ilyen szegényes gazdasági viszonyok között a székelység Udvarhelymégyében mégis megmaradhatott, annak titka abban van, hogy a székelység nagyon szívós és életét, ha bőven nincs, kevéssel is fenn tudja tartani.

Udvarhely a közlekedés szempontjából is elmaradt terület. Az Erdélyt átszelő vasuti fővonal Udvarhelymégyének csak a déli szélét érintette jelentéktelen helyen. 38 km. hosszú helyi érdekű vasutja, melyet 1888-ban nyitottak meg, Segesvár és Székelyudvarhely között zsákutcába jut. A másik, a megyére még ennél is jelentéktelenebb vasut csak a megye szélét érinti a Kisküküllő völgyében Parajd-Erdőszentgyörgy irányában. A megyén 72 km. távolságban megy át a Tolvajos tetőig a Héjjasfalva-Csikgyimesi állami út, melynek vonalában a legfőbb helyek: Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Oláh-

fa' u fekszenek. Egy másik állami út Parajd-Korond-Udvarhely vonalán át megy Brassó felé. Ezen kívül megyei utak hatáozzák be a vármegyét.

Ha Udvarhely megye lakóinak gazdasági életét a statisztika tükrében nézzük, akkor úgy találjuk, hogy az 1910 évi statisztikai adatok szerint Udvarhely megyében élt összesen 124.173 egyén. Ezek közül *mezőgazdaságból* élt 40.777 kereső és 53.463 eltartott, összesen 94.240 egyén, tehát a lakosság nagy része, míg *iparból* élt 5959 kereső és 8230 eltartott, együtt 14.189, kereskedelemből már csak 2390 lélek, míg a fennmaradt 13.354 egyén az őstermelés egyéb ágaiból, továbbá bányászat és kohászatból élt, közlekedési alkalmazott, közszolgálatban levő, katona, napszámos s házi cseléd volt. Az 1932-ik évi romániai statisztikai adatok szerint Udvarhely megyében van 130.646 lakó, ebből 122.054 falusi, 8592 városi. Van a megyében összesen 2249 kereskedelmi és ipari vállalat, vagyis 100 lakóra esik 1,6, a lakosság túlnyomó nagy része tehát ma is földművelésből él.

Ha az ősi föld nem tudja biztosítani a nép megélhetését, akkor következik a *kivándorlás*. A magyar közvéleményt annyira foglalkoztató székely kivándorlás kezdetben *politikai* jellegű volt, később *gazdasági*, amint általában az egész európai kivándorlás az újabb időben inkább a szegénység és nincstelenség miatt történik, nem pedig a kalandorjellegű kincsözömjúsáért. Tőlünk az első kivándorlások nagyrészt a román fejedelemségekbe történtek, ami abból magyarázható, hogy a székelység gyakran érintkezett a fejedelemségekkel, nyelvüket úgy—ahogy Erdélyből ismerte s ezért vándorolt román városokba, ahol az egy mesterséget űzők annyira elzaporodtak, hogy sokszor egy egész utcát alkottak. Bucuresti utcáin már az 1870-es években sok magyar szót lehetett hallani. Udvarhely megyéből jóval kevesebben vándoroltak ki, mint a szomszédos megyékből, mégis a kivándorlások eredménye, hogy a 95 %-os magyarságú Udvarhelymegye lakosságának gyarapodása 1869—1900. évek atatt csak 11.74 % volt, míg az ország átlagosan 23.15 %-al szaporodott. Később még rosszabb lett a helyzet. A Székelyegyleti Takarékpénztár, vagy amint nevezték »Ugron bankja« 1901-ben megbukott s ezt nyomon követte Udvarhelymegyéből egy nagyobb méretű kivándorlás. A tönkrement székelyek kivándorlásának most már legfőbb iránya Amerika lett, de ez csak akkor kezdett veszélyesebbé lenni, mikor a székely férfiak családostól kimentek. Állandó vesztesége volt a Székelyföldnek s Udvarhely megyének az is, hogy ifjúsága nem ment haza hivatalt keresni, hanem az országban mindenfelé szétszóródnak, azonkívül a munkás férfiak közül nagyon sokan mentek el a bányavidékre, különösen Petrozsénybe és Lupénybe, akik aztán családostól állandóan ott maradtak. A székeiy kenyér ne-

hezebb, mint valaha s ezért a nép legfőbb érdeklődése az anyagi boldogulására, a földre és munkára irányul. Ezért utóbbi időben az egész ország területét ellepik a különféle székelymesterek, szolgaleányok és cselédleányok. A nagyvárossá induló Bucuresti fellendülő ipara vonzó hatással van a megrendült kisebbségi székelységekre s mennek munkára és szolgálni a fővárosba, ahol ma már 100.000-nél több székely-magyar van. A rendszerető, munkás székelyeket nemcsak a multban fogadták örömet, hanem ma is szívesen látják mindenfelé s tavasszal valóságos népvándorlás indul meg a falvakból a városok felé s egy-egy faluból 300-400 férfi és nő is elmegy munkára, úgy, hogy ma Udvarhely megyében az egészséges napszámossnak több a keresete, mint a kisbirtokú gazdáknak.

Az országban szétszóródott székelység nagyrésze télire visszatér ugyan falujába, de házasság, s egyéb körülmények miatt igen sok udvarhely megyei szakad el szülőföldjétől s az Amerikába vándorlás is még egyre tart. Azonban mindennél világosabban beszélnek a statisztikai adatok. *Kivándorolt* 1910-ben Udvarhely megyéből összesen 474 férfi, 207 nő, együtt 681, ezer lélekre esik 5.6, kivándorolt 553 székely-magyar 19 német, 98 román, 1 horvát, 10 egyéb és pedig Németországba 9, Romániába 204, más államokba 1, más európai államokba 2, Amerikába 465, tehát a kivándorlás két főhelye Románia és Amerika volt.

Udvarhely megyében 1910-ben 2938 □ km. területen élt összesen 124.173 lakó s ebből 118.458 székely-magyar (95.4 %), 2202 német, 2840 román. Népsűrűség volt: 42.2.

Az 1932-ik évi romániai népszámlálás adatai szerint Udvarhely megyében 2777 □ km. területen volt 130.646 lakó, a vármegye népességsűrűsége 43.9, ami jóval kevesebb Románia átlagos népsűrűségénél, ami 61.2, de nemcsak Udvarhely megye, hanem az összes székely megyék alatta maradnak az országos átlagos szaporodásnak, Csíkmegyében a népsűrűség 29.4, ami még fele sincs az országos átlagos népsűrűségnek; Udvarhely megyében a népsűrűség 1832-ben 1.7-del nagyobb, mint 1910-ben s a lakosság száma 6.473-al több 1932-ben, mint volt 1910-ben és sajnos még ez a csekély szám mondható természetes szaporodásnak, mert egy része arra a 39 □ km. területi nagyobbodásra esik, amit az elszakítás és az újabb hozzácsatolás közötti különbség eredményez. Elszakították ugyanis Erkedet, de hozzácsatolták Erdőszentgyörgyöt és környékén 7 falut. Ennél még világosabban mutatják a természetes szaporodást az utóbbi évek statisztikai adatai: Udvarhely megyében 1931 július 1-én volt 136.953 lakó. Élve született 3574, halálozás 2464, természetes szaporodás 1110. Ezer lélekre esik élve születés 26.1, halálozás 18, természetes szaporodás 8.1 ami alatta marad az országos 11.7-es szaporodásnak. Ezek az adatok a városi és falusi

együttes szaporodást mutatják. Ennél szomorúbb a városi szaporodás. *Székelyudvarhely* városának a lakossága 8452 volt 1936 július 1-én. Élve születés 150, halálozás 160, természetes szaporodás -10 , (ami csökkenés). Ezer lakóra esik születés 17.7, halálozás 18.9, természetes szaporodás -1.2 , ami szintén alatta marad a városok átlagos szaporodásának, ami ezer lélekre 2.0, vagyis, amíg 1910-ben 10.244 lakója volt Udvarhelynek, addig 1936-ban csak 8452 vagyis 26 év alatt nemhogy szaporodott volna, hanem apadt 1792 lélekké.

Az 1936-ik évben *kivándorolt* 110 magyar, ebből ipari munkás 15, földműves 17, szabadfoglalkozású 5, foglalkozás nélküli 73, ebből egy ment Afrikába, a többi mind Amerikába.

Az 1938 áprilisban megjelent népesedési adatok szerint Udvarhelymegye népessége 1937. július 1-én 138.213, élve született 280, halálozás 199, természetes szaporodás 81, ezer lakóra esik élve születés 23.8, halálozás 16.9, természetes szaporodás 6.9, ami felette áll az ugyanakkor megállapított országos 3.9-nek. Udvarhelynek a legutóbbi adat szerint 8440 lakója van, tehát megint nincs szaporodás, hanem 12 apadás. Székelyudvarhely után a megyében a legtöbb lakója van az 1936-ik évi népszámlálás szerint *Zetelakának* 4711, míg 1910-ben volt 4724, itt 26 év alatt van 13 apadás, 3-ik a megyében *Korond* 4033 lakóval, míg 1910-ben volt 3752. Ez a község nemcsak lakóinak számában gyarapodott, hanem anyagiakban is a legnagyobb haladást mutatja, mit elsősorban ipartelepeinek köszönhet; a negyedik népességére a megyében *Székelykeresztúr* 3969 lakóval, míg 1910-ben volt 3886 lakója s így 1910—1936-ig szaporodott 83 lélekké, csak kultúrintézményeinek köszönheti, hogy nem esett jobban vissza, *Homoród-Almásnak* van 2156 lakója, 1910-ben volt 2384, apadás 225, *Oklánd* járási székhelynek van 899, míg 1910-ben volt 950, apadás 51, *Parajdnak* van 2793, míg 1910-ben volt 2888 szaporodás helyett 26 év alatt itt is apadás 95. Szomorú valóságok tárnak elénk ezek a számok. Udvarhely város lakóinak feltűnő apadását részben a repatriálás, részben az ipar pangása okozza. A községekben részint a kivándorlás, szétszóródás okozza az apadást, de a gyermek születés is csökkent.

A népszaporodással összefügg a *népegészségügy* gondozása is. Udvarhelymegyében *közkórház* csak egy van. *Gőzfürdője* ma sincs a megyének; a megyei intelligencia Segesvárra jár a gőzfürdőbe. A falusi egészségügy fejletlen. A székely azt tartja, hogy ha Isten úgy akarja a beteg orvosság nélkül is meggyógyul, ellenkező esetben a gyógyszer sem ér sokat. Erős faj az, amely még így is tud szaporodni.

Az udvarhelyszéki székelységnek néhány *néprajzi* vonására is rá kell mutatnunk. Huszka József szerint a székely

nép a *székely ház építési formáit* Ázsiából hozta. A székely ház legjellemzőbb vonása a magas fedél és a tornác. A székely házba az ősi eredetű székely kapun jutunk be, melyet páratlan szépségéért ma nagy városok villatelepein is utánoznak. Egy-egy régi kapu valóságos népművészet. Udvarhely megyében a legszebb példányokat Bethlenfalván csinálják, Parajdon a tölgyfa helyett kőoszlopot alkalmaznak. A kapun át jutunk az *életbe*, ahogy az udvarhelyszékiek nevezik a belső telket a rajta levő összes gazdasági épülettel kerttel együtt. A ház előtt virágos kert, az utcára nézően a kapu mellett ülő padok, amelyeket különösen ünnep-napokon használnak.

A székely az ősi földhöz görcsösen ragaszkodik s faji jellegét szívósan megőrizte, pedig a történelem folyamán elég alkalma volt az ellenkezőre. A szász nyelvet sohasem tanulta meg az udvarhelyszéki székely, könnyebben elsajátította a vele együtt élőkötől a lágyabb román nyelvet. A székely rendek közül a legszívósabb a harmadik, a gyalogos rend volt, ez az igazi fajfenntartó elem, ezeknek az ivadékait látjuk ma is előre törni. A jobbágság felszabadítása után a székely jobbágyi osztályból is sok család szorgalmas munkával felemelkedett s tanult gyermekeik magas hivatalokba is eljutottak. Ez a két csoport őrizte meg legjobban az ősi hagyományokat. Nem lehet a székelyt féltetni attól, hogy nemzetiségét elhagyja. Szívóssága, makaessága évszázadokon át minden próbát kiállott.

A régi székely közösségnek, összetartásnak maradványai Udvarhely megyében a *kaláka*, a *hopsa* és a *radina*, ellenben kipu sztulóban van a torozás, melyet az egyház üldözött. A kaláka az a közmunka, melyet a gazda meghívására falus felei neki megsegítésül ingyen végeznek s amit evéssel, ivással fejeznek be. Ha arató kaláka van, akkor szokásos a koszorúvivés is, az arató kalákának tánc a befejezője. A hopsa abból áll, hogyha például valaki állatának a lába eltörik, akkor azt a falu közösen elhasználja s mindenki fizeti az elvitt mennyiség árát. A radina az a népies szokás, hogy újszülött gyermek édesanyját mindenféle étellel, itallal ellátják, míg betegségben van.

A székely kedély és *humor* kifogyhatatlan s különösen vasárnap a táncokban és a fonókban nyilvánul meg. A fonó a székely kaszinója s annál is több, mert itt kártya és ital nélkül a legszebb tréfák és gondolatok születnek meg, egyben ápolói a *népi zenének* és *költészetnek*, itt adják szájról szájra s őrzik meg a népmeséket. Kriza János »Vadrózsák« című népköltési gyűjteményének anyaga, balladák (Kádár Kata, Kómives Kelemenné), népdalok, nóták, mesék legnagyobb részt Udvarhelyszékről kerültek ki s különösen sok anyag van a Fejér-Nyikó vidékről. A *népköltészetnek* ez a

kincses háza igazolja az udvarhelyszéki székelység költői tehetségét, mély érzését, a mesék és szólások erős fantáziáját, éles humorát. Az udvarhelyszéki *néptáncok* közül híres a *csürdőngölő*, melyet világvárosok színpadján is csodálattal néznek és bámulnak.

Az udvarhelyszéki székely *vendégszerető*, még a legszegényebb székely is megosztja utolsó falatját is vendégével. *Érkölcseleg* a székelység között az udvarhelymegyeiek a legszelidebbek.

A székely *népviseletet* a Székelyföldön legjobban Udvarhelymegyében őrizték meg. Ilyen községek Siklód, Lövete, Homoród-Almás s általában a Homoród vidéke. Sajátos népviselete van Lövétének, amit különösen a nők őriztek meg évszázadokon át. A *lakodalmi* szokásokat is több helyen megőrizték, de ma már inkább csak a színházszerű előadások formájában vannak meg. Leginkább a ketszékfaludiak működnek a lakodalmi emlékek megőrzésében és terjesztésében. A nyikómenti unitárius vagy mondjuk protestáns lakodalmi szokások különböznek a katolikus oroszhegyitől, mert míg ezek vallásos, azok inkább nemzeti jellegűek.

Az atyhaiak megőrizték az ősi, katonai jellegű *temetési* formát. Lóra ültetnek egy kiválasztott embert, aki a koporsó előtt halad s kezében viszi a lefelé fordított sírkopját. Az eihantolásnál lőnek, majd pedig a lovas a zászlós kopjafát feltűzi a sírra. A gyermek sírját fehér, a felnőttekét fekete zászló jelzi, amelyeket, ha elrongálódnak, időnként ki is cserélnek. Siklódon is hasonlóan temetnek. A Homoród vidékén Városfalván is fennmaradt az a szokás, hogy a harcban elesettek, vagy előkelőbb halottak sírjai mellé zászlós kopjafát tesznek és a sírba beelölnek.

Udvarhelymegye vallásügyi viszonyai.

A reformációnak Udvarhelyszéken való elterjedéséről hiányos adataink vannak. Az erdélyi reformáció nagyja: Honter János, Heltai Gáspár, de különösen Dávid Ferenc voltak. Honter munkásságának Brassó volt a központja, de hatása érezhető volt az egész Székelyföldön, ahol a nép őt Henter Jánosnak hívta. Az udvarhelyszéki reformáció kezdetét is Brassó hatásának tulajdoníthatjuk. Az megállapítható, hogy Udvarhelyen már 1552-ben egyenetlenkedés volt a régi és új hitfelekezet között, mert ugyanezen év május 22-én tartott tordai országgyűlésen a lelkiismereti szabadság szellemében kimondták, hogy a katolikusok és evangélikusok egymás iránt kölcsönös türelemmel viseltessenek, egy vallási felekezet se bántsa a másikat, s ahol, mint Udvarhelyen összeütközés volt, a tempiom és prédikátor miatt, ott igyekeztek békés szellemben intézkedni. Andrásy Mártont és Daczó Pált jelölték ki a

viszály elintézésére, kiknek ítéletében mind a két fél meg kellett, hogy nyugodjék.

Az udvarhelyi református egyházmegye már 1579-ben meg volt szervezve. Az 1600-as évekből maradt fenn egy összeírás, mely szerint 39 egyházközség tartozott az egyházmegyéhez.

A székelykeresztúri református egyházközség alakulásának évét pontosan megállapítani nem tudjuk, de az tény, hogy a katolikus egyházközség 1566-ban megszűnt s ettől az időtől a reformátusok és unitáriusok közösen használtak Székelykeresztúr katolikus templomát s bár külön papjuk és mesterük volt, de a közös templomot több mint egy fél-századon át békességben, megértéssel használták.

Az udvarhelyi unitáriusokról nem sokat tudunk, azonban Székelykeresztúron már 1568 elején szervezett unitárius egyházközség van, melynek lelkésze Marosi Sinnig János, Dávid Ferencnek egyik kiváló híve volt. Székelykeresztúr ekkor nemesak nevezetes vidéki központ, hanem erős unitárius egyházközség s a városban többségben levő unitáriusok használták a piacon levő római katolikus templomot és paplakot.

Tudjuk, hogy János Zsigmond alatt szabadon terjedhetett a reformáció: nem az erőszak, kard és csatabárd, hanem az érvek szabad kifejtése és a disputálás szabott irányt a meggyőződésnek, a hitbéli állásfoglalásnak, mert a jó emlékezetű fejedelem komolyan vette azt, hogy a hit Isten ajándéka. Alatta a vallási türelemnek szokatlan példáját nyújtotta Erdély. Vallásügyi politikájára élénk fényt vet egy nemesrégén ismeretessé vált levele, mely 1568. febr. 3-án az udvarhelyi várban kelt. Ebben megparancsolta Telegdi Mihálynak Székelytámadt vára kapitányának, hogy az udvarhelyszeki (in sede nostra siculicali Wduarhely) protestáns papokat javaikkal együtt a törvénytelen támadókkal, megháborítókkal, kárt okozókkal szemben védelmezze meg. Ez a nevezetes és Udvarhelyszék történetére becses oklevél igazolja, hogy 1568-ban Udvarhelyszéken a protestantizmus már el volt terjedve, de első szervezett egyházai fejedelmi védelemre szorultak.

A vallásügyi egyenetlenségnek Báthory István idejében is nyoma van. Az oláhfalviak 1572. aug. 17-én panaszkodtak, hogy az udvarhelyszéki tisztek megakadályozzák, hogy őseiktől örökölt vallásukat, szertartásukat gyakorolhassák, mire a fejedelem elrendelte az udvarhelyszéki királybíróknak, hogy miután országos törvény van arról, hogy mindenki olyan prédikátort tarthasson, amilyen neki tetszik s azt a vallást kövesse, amelyen lelkiismerete megnyugszik, szüntessék meg a római katolikus vallásnak háborgatását s papjaikat vallásos szertartási gyakorlataikban ne akadályozzák meg. Bá-

thory Kristóf 1577-ben úgy intézkedett, hogy az unitáriusok csak Tordán és Kolozsvárt tarthatnak zsinatot. Ez az udvarhelyszéki unitáriusokra volt sérelmes, mert Keresztúrt hátterbe szorította. A protestáns szellem azonban olyan erős lett Erdélyben, hogy a jezsuiták neveltje, *Báthory Zsigmond* uralkodása idejében 1588-ban a megyesi zsinaton kimondták, hogy a jezsuiták Erdélyből mindenünnen kimenjenek s az országba ne is jöhessenek vissza. Ez az intézkedés az Udvarhelyen elhatalmasodott jezsuiták erejét meggyengítette. A tudós jezsuita és híres hitvitázó Sámbar Mátyás azonban később az országgyűlési határozat ellenére álnév alatt bejött Udvarhelyre s ott hosszabb ideig papi szolgálatot teljesített, mint a Szent-Miklós templomának plébánosa, de a titok kiderült s elfogatására kiadták a rendeletet. Ekkor Lengyel-falvi Orbán Elek Sámbart úgy mentette meg, hogy kihívta Lengyelfalvára, betette egy boros hordóba s úgy Kolozsvárra küldötte. Sárpataki Márton kincstári igazgató az országgyűlésre perbe idézte az udvarhelyi katolikusokat, hogy országos határozat ellenére jezsuitát mertek pappá tenni. Később a jezsuiták Udvarhelyen is tovább működtek egészen a rend eltörléséig.

A türelmetlenség és üldözés jegyében Udvarhelyszéken 1606. március 7.-én *Rákóczi Zsigmond*, mivel az udvarhelyszéki »keresztény tanítóktól« arról értesült, hogy az ariánusok (unitáriusok) és szombatosok Udvarhelyt gyűlést kezdtek tartani, megparancsolta Petky János udvarhelyszéki kapitánynak, hogy az »afféle valláson levő papoknak se gyűlést a megnevezett helyt s egyebütt is ne engedjen tenni, se törvényt tenni.«

Báthori Gábor katolikusból lett református a hajdúk és az erdélyiek kívánságára. Nincs meg benne a mély vallásos érzés s nem rendeztet hitvitákat, mint János Zsigmond, hanem országgyűlésen intézik el a vallásügyi kérdéseket. A r. kath. papságot nem hívták meg az országgyűlésre. Az ágostai és unitárius püspökök szintén a reformált egyházak képviselői közé számítottak s így a többségben levő reformátusok által elterjesztett javaslatok ellen nem szólaltak fel. Egy ilyen összetételű országgyűlés Besztercén 1610-ben azt a határozatot hozta, hogy »Székelyudvarhelyt s abban a székben egyebütt is, pápás papnak ne legyen szabad lenni.« Báthori Gábor ezen rendelkezés végrehajtását Udvarhelyszék kapitányához és alkirálybírójához intézett parancsában elrendelte s felhívta a szék tisztjeit, értesítsék meg a néppel, hogy csak református (orthodox) prédikátort tarthatnak. Ezzel kezdődik Székelyudvarhelyen a reformátusok és katolikusok közötti százados küzdelem.

Az Udvarhelyen lakó katolikusok panaszt tettek *Bethlen Gábornál*, hogy Bethlenfalván, hol az egész falu katolikus,

nem engedték meg hitük gyakorlását, sőt a szolgálatot teljesítő baráttal fogadalmat tettek arra, hogy többé ott nem prédikál. A fejedelem 1614-ben tudomására hozta Udvarhelyszék fő- és alkapitányának és királybírájának, hogy ő »hitükben minden rendeket nemcsak megtartani, de oltalmazni igyekszik s birodalmában semmi hatalmaskodást elszenvetni nem akar«, s megparancsolta a szék tiszteinek, hogy a panaszlókat vallásukban oltalmazzák s vallásuk gyakorlásától senkit el ne tiltsanak. Ez az ügy 1615-ben a kolozsvári országgyűlés elé került, ahol a következő határozatot hozták: »A római valláson levő uraink atyámfiai kérésére, mint-hogy törvény van róla, hogy akármelyik fél többségben van, azé legyen a templom, megengedetett *Udvarhelyt* is, ha többen vannak azon a hűtön, a templomok övéik legyenek.« Ez sem hozott végleges nyugalmat a reformátusok és katolikusok küzdelmében.

A szombatosokkal szemben azonban Bethlen Gábor sem volt türelmes. A *szombatosok* hazája Udvarhelyszék; itt született ez a vallási szekta, mely az unitarizmus mellett a második tisztán magyar felekezet. A szombatoság alapítója Eőssi András székely primor volt. A szombatosok zsidó rítus szerint éltek, disznóhúst nem ettek, az újszülöttet körülméteiték. Eőssi András fogadott fia, a kiváló tehetségű, 17 nyelvet beszélő Péchi Simon kancellár lett a szombatosok apostola, aki 70 községből álló birtokán, nagyrészt unitárius községekben terjesztette a zsidózást. Péchi Simon reformátori működésének központja Szentkereszt volt, de el volt terjedve a szombatoság a Székelykeresztúr környékén levő unitárius községekben is.

Már Báthory Zsigmond s Báthory Gábor üldözték a szombatosokat, de *Bethlen Gábor* sem volt velük szemben kegyelmes. A kolozsvári országgyűlésen Bethlen Gábor előterjesztésére kimondták, hogy »akik a négy bevett valláson kívül való eretnokséget követnének, ha jövő Karácsonyig előbbi vallásukra vissza nem térnek, Ő Nagysága fiskális direktoraival büntesse meg.« A szombatosok ügyeinek tisztázására a fejedelem összehívatta 1618-ban Erdő-Szentgyörgyre az unitárius zsinatot, melyen a fejedelem képviselőjében Keserői Dayka János református püspök jelent meg, aki minden erejével küzdött az unitárius eszmék ellen s a szombatosok elleni harcban is az unitáriusokon akart útni. Keserői Dayka az erdőszentgyörgyi unitárius zsinaton egyszerűen beült az elnöki székbe s onnan hozatta a végzést a szombatosok ellen. Az unitáriusok kizárták kebelükből a szombatosokat s a továbbiak intézését Keserői Dayka János vezette, ami az unitáriusokra nagy veszteséget jelentett Udvarhelyszéken is, mert a nagyrészt unitáriusokból lett szombatosok a nyomás alatt Udvarhelyszéken s a Kis-Küküllő völgyében

is nagyrészt a református vallásra tértek át. Bethlen Gábor ideje s Keserői Dayka János református püspök működése óta az unitáriusokat kezdték mindenütt háttérbe szorítani.

A szombatosok ellen hozott végzést 1622-ben újra megerősítették s Péchi Simont és társait elfogták, bebörtönözték, birtokait lefoglalták s Péchi Simont csak jóakaróinak 100.000 forintos kezességére engedték szabadon, de vallási meggyőződésének áldozata lett. A szombatos hit romjai azonban még most is megvannak Bözödújfaluban.

Bethlen Gábornak van meg 1625. márc. 15-ről egy vallásügyi rendelete, melyben az erdélyi unitáriusok püspökét és másokat értesít, hogy »Atyha nevű falubeli hívei alázatosan értésére adták, hogy ez előtt három esztendővel Dávid Ferenc vallásáról a r. katolikus vallásra«
tértek s bár, azóta nem hallgatták a korondi unitárius lelkész prédikációját, ahova ők tartoztak, mégis erőltetik őket, hogy az egyházi adót fizessék meg és a korondi papon kívül más papot ne tartsanak. A fejedelem párifogásába vette őket és beleegyezett, hogy külön katolikus papot tartsanak s megparancsolta, hogy az atyhaiakat ezután ilyen dologért ne háborgassák. Úgy látszik, hogy az atyhaiak később megint visszatértek az unitárius vallásra, de Atyhai Péter István gyergyószentmiklósi esperes sehogy sem tudott beenyugodni, hogy szülőfaluja háromszor is áttért az unitárius vallásra s 1725-ben véglegesen visszatérítette az atyhaiakat a katolikus vallásra, akik azóta meg is maradtak hitük mellett, pedig az egész környéken az egyedülálló katolikus község. Hogy az unitárius vallás továbbterjedését megakadályozza, azért Atyhai Péter István a Firtos vára mellett egy kolostort építtetett, s abba 1737-ben minorita szerzeteseket küldött.

Bethlen Gábor halála után *Brandenburgi Katalin* 1630. ápr. 16-án újabb rendeletet adott ki az udvarhelyi vallásügyi súrlódások kiegyenlítésére. E szerint a régi templomot egyelőre bezárják s a katolikusok és reformátusok (orthodoxok) együttes, közös erővel építenek egy új templomot a város piacának közepén s mikor az készen lesz, akkor a régi templom átadatik a nagyobb résznek, az új templom pedig a kisebbnek. A régi templomhoz tartozó birtokot minden más tartozandósággal a két vallás papjai között két részre egyenlően felosztották.

I. Rákóczi György az udvarhelyi régi templomnak a katolikusok, az újnak a reformátusok számára leendő átadására 1633-ban egy bizottságot küldött ki. Ez a bizottság olyan szerencsésen működött, hogy az Udvarhelyen levő vallási egyenetlenkedések megszűntek s 1633-ban a reformátusok és katolikusok egyezsége léptek, mely szerint ezután külön templomuk lesz, a parókiához tartozó birtokot megosztják. A harangozás legyen a fejevári mód szerint: első ünnep-

napokon az ortodox református vallású atyafiak legyenek a harangozásban. Büntetést szabnak arra, ha valamelyik fél a másik templomára hajigálna. Hogy a megállapodásokat pontosan végrehajtották-e, az nem állapítható meg. Viszály támadt a reformátusok és katolikusok között azért is, hogy az elégett udvarhelyi várban levő órát a katolikus, vagy református toronyba tegyék-e? A versengésnek a fejedelem azzal vetett véget, hogy tegyék az órát a református toronyba, mert az a piacon van s alkalmasabb hely, mint a katolikus torony. A reformátusok azonban a békesség kedvéért önként átengedték az órát a katolikusoknak.

Udvarhelyszéken a szombatosok ellen I. Rákóczi György alatt az 1638-iki országgyűlés határozata értelmében újra szigorúan léptek fel és sokan vagyonukat, sokan életüket veszítették. Sokan kivándoroltak, vagy áttértek a zsidó vallásra. És vajjon csodálkozunk-e ezen az üdözésen, mikor a huszadik században még olyan kiváló történetírónak is, mint Dr. Szádeczky Lajos, csak az volt a véleménye, hogy a szombatoságban »a biún minden kétely felett állott« s kiirtásuk »a keresztény vallás és belbéke érdeke volt«, de ma már ezt csak vallási türelmetlenségnek minősíthetjük.

Székelykeresztúron elnémultak a katolikusok, ellenben viszály támadt a reformátusok és unitáriusok között. Az unitáriusok a »maior pars« elvénél fogva a piaci nagy templomot maguknak tartották meg s így egy ideig, a reformátusok templom hiányában magánházban tartották istentiszteleteiket, de már 1642-ben használatba vették az új templomukat, azonban egy bizottság szállott ki s követelték a reformátusok, hogy minden egyházi vagyonnak felét s a toronyban levő harangoknak is felerészét adják át. A birtoknak felét átengedték az unitáriusok, de egyik harang kisebb volt, mint a másik s azt nem lehetett fele-fele részben elosztani, hanem követelték a reformátusok, hogy a nagy haranghoz hasonló újat öntessenek nekik az unitáriusok, ami később meg is történt. A reformátusok közben gyarapodtak, de még mindig az unitáriusok voltak többségben Székelykeresztúron. Unitáriusok voltak még szép számmal Timafalván, Betfalvan, Rugonfalván, és Fiafalván, utóbbi község 1799-ben szakadt csak el Székelykeresztúrtól.

Az *Apaffi Mihály* alatti nehéz időkben a katolikusok és reformátusok között Udvarhelyen újabb egyezség jött létre, s így a vallásügyben a kölcsönös megértés alapján nyugalom állott be. Jellemző e korban a babonás hiedelemre, amit Cserei Mihály az 1639-ben történt események között legelől eimond. Volt Udvarhelyen egy Magyarai nevű püpos hátú, de szép hangú egyházi énekes, akit Cserei is jól ismert. Az udvarhelyi katolikus papok felbuztatták ezt az énekest, hogy hirdesse mindenfelé, hogy neki megjelent az angyal,

s azt mondta, hogy vigyék őt a fejedelem elé, ami meg is történt s a fejedelem előtt Magyarai előadta, az angyal azt mondta, mondja meg a fejedelemnek, hogy ha 40 nap alatt nem tér át a katolikus vallásra, egész Erdély elpusztul. Ezt a dolgot a katolikusok közül is sokan szegyezték, de az esemény megtörtént, mert Szeles János is megerősíti, hogy gyermekkorában édes atyjától és másoktól is hallotta, akik abban az időben éltek.

A *Habsburgok*, mivel birodalmukban faji egység nem volt, legalább *vallási egységre* törekedtek s ezért kezdték meg a gör. keletieknek a görög katolikus vallásra való átterítését. Ebből azután vallási viszálykodás támadt a gör. keletiek és gör. katolikusok között. Bécsből egy bizottságot küldöttek ki, amely aztán az egyházi javakat, templomokat felosztotta a gör. keletiek és gör. katolikusok között. Udvarhelyszéken Br. Daniel István főkirálybíró rendelte el a gör. keleti és gör. katolikus románok összeírását, még pedig, hogy munkájuk pontos legyen és semmiféle kifogás ne essék, a bizottságba bevették a román esperest, egyben meg volt hagyva, hogy minden faluban a románok papja is legyen jelen. Ez a bizottság 1761-ben bejárta Udvarhelyszéki összes faluit és azokban összeírta a gör. keleti és gör. kat. románokat s e szerint Udvarhelyszék 102 községe közül csak Kisfalud, Szent-Tamás és Lókod voltak olyanok, amelyekben egyetlen román sem volt. Udvarhelyszék 99 községében úgy találta, hogy volt a gör. katolikusoknak 7 papja, 378 család, 3 temploma, 1 földbirtoka és 5 paplak. Görög keleti volt 405 család, de nem volt egyetlen papjuk sem, nem volt templomuk, birtokuk s paplak sem. A románság szétszórtan lakott, a legtöbb román Nagyalambfalván volt 45 család.

Ugyanaz a *Br. Daniel István*, aki a gör. keletieket és gör. katolikusokat összeíratta, a Daniel családnak sok kiváló tagja közt a legmarkánsabb egyéniség volt, feltárta a királynő előtt a protestánsok sérelmeit. Ez később Önéletrésztében is megjelent, de a feladók besugására elkobozták s pénzbírságra ítélték mind őt, mind kiadóját, pedig olyan hatalmas egyéniség volt, hogy Udvarhely megyében ma is idézik a róla szóló szállóigét: »Isten az égben, Mária Terézia Bécsben, Daniel István a széken.« Ez a mondás egymagában is mutatja nagyságát és népszerűségét, de ez nem volt elegendő arra, hogy hitsorsosainak állapotán könnyítsen.

A *katolikus visszahatás* legerősebben az unitáriusokat nyomta. A fejedelmek korában a reformátusok is kisebbitették az unitáriusokat, a Habsburg uralom idején pedig a katolikusok üldözték. III. Károly és Mária Terézia alatt az unitáriusokat minden hivatalból kizárták. Hiába biztosította a Lipót féle diploma az unitáriusokat arról, hogy a templomok és iskolák változatlanul maradnak birtokukban, mert 1767.

aug. 19-én a főhadparancsnok rendeletére katonai karhatalom vette körül Székelykeresztúron a templomot és az udvarhelyszéki katolikus esperes, papok, továbbá a szék tisztviselőinek s a folytonos tábla tagjainak jelenlétében az unitáriusoktól a templomot, a papi- és tanítói lakot és minden birtokot elvették és a katolikusoknak adták. Mikor a templomot elvették, a székelykeresztúri unitárius egyházközség híveinek száma 435 volt s ennél jóval kevesebben voltak a katolikusok s a »maior pars«, a többség elve alapján törvényesen is az unitáriusokat illette a templom, de onnan őket katonai karhatalommal kiűzték. A katonai karhatalommal szemben az unitáriusok az ellenállást meg sem próbálták. A főkormányzéknél többször panaszkodtak, de hiába, mert az idők szelleme Erdélyben nagyon megváltozott s a történelem kereke megint fordult egyet a katolikusok javára. De a templom elvételével nem volt minden elintézve, az unitáriusokat tovább üldözték. Az unitáriusok azonban keményen állották a nyomást s törhetetlen erővel a »Segíts magadon s az Isten is megsegít« elvével a Fiafalvára vezető út melletti közbirtokokból kivették a részüket s oda egy fedél alá papi-tanítói lakást és csűrt építettek. Télen a papilakot, nyáron a csűrt használták ideiglenesen imaháznak, de feljelentésre Bócsból 1768-ban rendelet érkezett, mely a papilak lebontását megparancsolta, amit végre is hajtottak. Később Keresztúrfalván egy falusi házban gyűltek össze, míg aztán 1781-ben engedélyt kaptak templomuk felépítésére. Egyelőre csak templomot tudtak építeni, tornyot nem is csak 1841-ben készült el véglegesen a szerény templom és torony. Feljegyzésre érdemes, hogy a keresztúri gimnázium tanuló ifjúsága gyűjtött egy orgonára s így 1844-ben az is elkészülhetett. A tanítói telek megvásárlása is a gimnáziumi ifjúság gyűjtésének köszönhető. E szép példaadás mellett elszomorító tény volt, hogy a templom építésekor az unitáriusok közül sokan átmentek a református vallásra, hogy ne kelljen adózniuk a templomépítésre.

A felekezetek közötti súrlódások hova tovább mind jobban elsimultak s ma már mese számba mehet az a vallási szabadelvűség, ami a XIX. század elején Udvarhelyszéken megvolt. A havasalji katolikusokat Tusnádi Kováts Miklós püspök felhívta, hogy válasszanak maguknak egy felügyelő gondnokot. A katolikusok egyhangúlag a közszeretetlen Kobátfalván élő homoródalmási Mihály Jánost, Udvarhelyszék királybíráját választották. Már ez is csoda számba ment, de még nagyobb csoda az volt, hogy a buzgó unitárius Mihály János felügyelőt gondnoki állásban meg is erősítette a katolikus püspök és az unitárius Mihály Jánosból olyan kiváló katolikus felügyelő gondnok lett, hogy született katolikusok sem multák felül. Az egyházmegye sok templomát és

iskoláját az ő buzgalma mellett építették. Ha az építkezésnél a nép huzakodott, akkor, mint a farkaslaki papilak építésénél, királybírói hatalmát is elővette nemes szándékának megvalósítására. Mihály Jánosnak a székelykeresztúri unitárius gimnázium építésében is elévülhetetlen érdemei vannak s így emlékét egyformán áldják az unitáriusok és katolikusok. Mihály János általános népszerűségének okát abban lehet megtalálni, hogy rendkívül igazságos királybírója volt a széknek, amiért halálakor a Nyikó vidékén a Mátyás királyról fennmaradt szólást úgy változtatták meg: »Meghalt Mihály János, oda az igazság.«

Ma Udvarhelymegyében van 1 katolikus esperesség és 27 egyházközség 45.753 lélekszámmal, 60 református egyházközség 55.142 lélekszámmal, 48 unitárius egyházközség 28.257 lélekszámmal.

Templomok, iskolák, műkincsek. Az udvarhelyszékiek szellemisége nemcsak a népköltészetben nyilvánul meg, hanem más örökértékű szellemi kincsekben is. Az ősi székely kultúrának legbecsesebb kincsei az Udvarhelymegyében talált, már ismertetett énlaki és derzsi *rovásírásos* emlékek.

Bögöz nevét az ismeretlenség homályából a XIV.-ik századból fennmaradt szép csúcsíves temploma emelte ki, amely Udvarhelymegyének egyik legértékesebb építészeti emléke. Ma a reformátusoké ez a templom, melyben Szigethy Béla 1930-ban a szentek legendáját s az utolsó itéletet mutató freskók s a Krisztus alakja körül *hat betüből álló, vöröskrétával csinált rovásírást* fedezett fel, ami a felfedező megfajtése szerint *Atyai Están* mai írás szerint *Atyhai István* nevét őrzi. A község lakói a XVI. század végén tértek a református vallásra s akkor a katolikusoktól átment templomban a freskókat bemeszelték. A felírás a XVI. század elején történt az 1530-as években s jelentheti egyik képsor megújítójának a nevét.

Itt említjük meg, hogy Dr. Szádeczky Lajos megfajtése szerint az 1515-ből származó konstantinápolyi felirat készítője is egy udvarhelyszéki székely fogoly, *Kedei Székely Tamás* volt, aki szintén beírta nevét a magyar tudomány történetébe.

Ezek után lehet még újabb felfedezéseket is várni, de a legszékelyebb vármegyének, Udvarhely megyének területén talált három rovásírás s az udvarhelyszéki székely által írt negyedik rovásírás világossá teszi, hogy kulturájuknak alaprétegét Ázsiából hozták, volt rovásírásuk, amit Keletről, az őshazából hoztak magukkal s amit megőriztek vándorlásaikban a latin írás átvétele után is. A rovásírás a származás kérdésében is döntő jelentőségű, mert ha pontosan nem is fejt meg a székely nép származását, de azt kétségbevon-

hatatlanul igazolja, hogy a székely Ázsiából jött török-magyar fajú nép, s Udvarhelyszéken való települése egységes, kultúrával bíró ősi településű néptörödékre vall.

A *székelykeresztúri római katolikus templom* is beces műemlék. A templom csúcsíves szentélyében 1458 évszám olvasható, ami azonban valószínűleg a templomnak csak arra a részére vonatkozik, ahol a szentély van. A templom többi része jóval azelőtt épülhetett. Az 1821-ik évben püspöki látogatás volt Székelykeresztúron, amikor azt állapították meg, hogy a hagyomány szerint az akkori számítást véve tekintetbe 600 s most már 700 évvel ezelőtt, tehát a kereszties háborúk idején építették a templomot, talán épen a templomos rend építette, melynek Keresztúron a kereszties háború céljaira toborzási központja volt. Amint láttuk, a templom a reformáció idején a protestánsok kezébe került. Az unitáriusok használták 1767. aug. 20-ig, amikor Macskási Boldizsár tábornok fegyveres erővel kiverte a templomban imádkozó unitáriusokat s a templomot a katolikusok számára visszafoglalta. A székelykeresztúri katolikus templom tornyában van egy Róbert Károly idejéből való harang. A világháború idején 1916-ban ezt az értékes műemléket is elindították beolvasztásra, ágyúöntésre, de az egyházközség gondos plébánosa, Orbán János megmentette a beces harangot, visszahozatta Tordáról s régi helyére tétette vissza, hogy hírdesse továbbra is a felekezeti békét Székelykeresztúron.

Székelyudvarhelyen a város felett levő Szent Miklós hegyen a katolikusoknak már a XIV. században volt temploma, melynek helyén Sámbar Mátyás építtetett új templomot. A mostani barokkstílusú templomot 1788—1793 között építették II. József adományából. Erről a templomról az egykorú Széles János történeti feljegyzéseiben nagy tuzással elragadtatva írja, hogy »ennél elébbvaló templom az országban még egy sincs, hasonló pedig igen kevés.«

A tágas piactér északi részében van a szenterfencrendi zárda és a kéttornyú templom, amelyet a »barátok« temploma néven ismer mindenki Udvarhelyen. A mostani kolostort és templomot 1712—79. között építették.

A reformátusok ma is használt szép nagy templomukat 1781-ben fejezték be s Br. Daniel István főkirálybíró adományából egy orgonát is csináltak.

A XVII. század végén Udvarhelyen egy Görög András nevű görög katolikus vallású ember telepedett s meggazdagodván, templomot építtetett s végrendeletében az udvarhelyi román görög katolikusoknak hagyta.

Mindezeknél azonban érdekesebb az Udvarhelyhez csatolt Gyárosfalva helyén lévő *Jézus kápolna*, mely az Árpád-

házi királyok idejéből származó XIII. századi építészeti műemlék s a katolikusoknak sokáig búcsújáró helyük volt.

Remek műemlék a *homoród-oklándi* unitárius templom, melynek nyugati részét a XIII. században, a másik részét pedig a XV. században építették. A templomot most 600.000 lei költséggel újra építették, de a XIII. században épült román stílusú részt, ahol értékes freskókat találtak, gondosan megőrizték, nem bontották le, hanem beépítették az új templomba. A *homoród-karácsonyfalvi* unitárius templom is régi, XIII. századi román stílusnak emléke, amit a Mária Terézia szellemétől felbuzdult katolikusok vissza akartak foglalni erőszakkal, azonban a karácsonyfalviak a homoródmenti unitáriusok segítségével, ha emberáldozattal is, de megvédelmezték templomukat. Nemcsak a homoród-oklándi és homoród-karácsonyfalvi, hanem a Homoród vidékén a legtöbb régi templom XIII. századi román stílusú építmény volt s csak később építették át.

Udvarhelyszék déli részén nevezetes községgé lett Dálya is, mely már 1309-ben van említve. A XIV. század közepéről maradt református csúcsíves templomának szentélyében igen értékes freskók vannak, amelyeket heraldikai szempontból is nevezetessé tesz az odafestett nyolc címeres paizs.

A Nyikó völgyének végső faluja Rugonfalva, melynek reformátusa temploma szintén a XIII. század közepén készülhetett. Itt is a román stílus a csúcsívessele együtt fordul elő. *Szent-Demeter* r. katolikus temploma csúcsíves emlék. Műemlékszámba menő templomok vannak még Udvarhelyszéken a következő községekben: *Farczád, Küsmöd, Nagygalambfalva, Homoród-Szentpéter, Jánosfalva, Nagy Baczon, Füle, Felső-Boldogasszonyfalva, Szentlélek.*

Jellemző a székely leleményes észjárásra a *szentmihályi unitárius* templom építésének a hagyománya. Szentmihályon egy kis csúcsíves templom volt, amely nem tudta befogadni az öt politikai községből u. m. Szentmihály, Alsó és Felső Benczéd, Kobátfalva, és Demeterfalva unitáriusaiból alakult nagy, népes egyházközség híveit. Elhatározták, hogy új templomot építenek, de a legnagyobb agódalruk azért volt, hogy azalatt a hosszú idő alatt, amíg az új templomot építik, az öt község unitáriusai sohase mehessenek templomba?

Pap Samu gondnok azt a tervet eszelte ki és hajtotta végre nagy fáradsággal, hogy a régi templomot épségben meghagyta s olyan nagy templomot építtetett a régi körül, hogy az új templom elkészüléséig mind a régibe jártak a hívek imádkozni. Mikor aztán az új templom készen állott, akkor a régit az új templom ajtóján kihordták. Ez, talán az egész világon páratlan templomépítés sok fáradsággal járt s ezért az öt község unitáriusai összegyűltek tanácskozni, hogy miféle méltó ajándékkal lephetnék meg a sokat fáradozó, ta-

posó gondnokukat. Végre egyhanguan abban állapodtak meg, hogy mivel nagyon sokat járt, vesznek neki egy pár szép csizmát kárpótlásul azért, amelyet az építés alatti szaladgálásokkal elszagattott.

Végül emlékezzünk meg az Udvarhelymegyéhez csatolt *erdőszentgyörgyi* csúcsíves, református templomról, mely a XV. századból való. Ez a templom a reformáció idejében 1640-ig az unitáriusoké volt és a kis-küllőmenti falvak is nagyrészt unitáriusok voltak. A templomot többször átalakították, újabban az angol királyi család támogatásával hozták rendbe. Ugyanis Victoria Mary angol anyakirálynénak apai ágon nagyanyja a szép Rhédey Claudina grófnő volt, aki az erdőszentgyörgyi református templom kápolnájában alusza örök álmát s ezért gondol az angol királyi család áldozatos kegyelettel az erdőszentgyörgyi református templomra.

Az udvarhelymegyei székely nép előtt a templom első sorban nem műemlék, hanem lelkiszükségletének szent helye s ezért a nép vallásos és erkölcsi élete megnyilvánul abban, hogy a templomot szorgalmasan látogatja s áldozatkészséggel a legtöbb helyen templomot javít vagy újat épít, orgonát vagy harangokat szerez be.

Udvarhelymegyében templomtól különálló, jellegzetes *fatornyok* vannak a siklódi, kecseti, és kecsetkisfaludi református egyházközségekben.

Műbeccsel bíró *egyházi edények* vannak: *Hodgyán* egy XIII. századi ónkanna, *Oroszhegyen* egy XV. századi kehe y, *Kis-Solymoson* az unitárius egyházközség birtokában van két értékes hely, egyik a XIV-ik, másik a XV-ik századból való, *Sárdon* az unitárius egyházközség tulajdonában van egy ezüst tányér, ami Barcsay Ákos fejedelem tulajdona volt, *Ravában* van 1663-ból egy úrasztali pohár.

Értékes régi *harangok* vannak: Medeséren, Székelykeresztúron, Fülében. A világháború alatt 1916-ban Udvarhelymegyében több értékes harang megsemmisült, beolvasztották s ágyút öntöttek belőle. Hogy a kiválasztás hogyan történt arra egyetlen esetet említek meg. Tarcsafalván volt egy értékes régi harang 1481. év felirattal. A községben megjelent a bizottság s a falusiak sírva kérték, hogy régi harangjukat ne bántsák, hanem vigyék el az újat, amely nagyobb. Az őrmester azonban a műemléket a toronyban összetörette s úgymód dobatta ki a torony ablakán s elvitték ágyúöntésre.

A templomok mellett mindenütt ott találjuk az *iskolákat*, a nép művelődésének ezen fontos tényezőit.

Székelyudvarhelyen a piactér oldalán emelkedik a római katolikus *főgimnázium* pompás új épülete, mely az egész várost uralja. Szép fekvése már akkor a szemünkbe tűnik, amikor a vonattal Székelyudvarhelyre érkezünk. Ezen ősi főgim-

náziumot 1593-ban alapították s az iskola a jezsuiták vezetése alatt állott 1773-ig, vezetői közül Sámbar Mátyás emelkedett ki. A jezsuiták kűzése után előbb papok, később pap-és világi tanárok együttesen vezették. Igazgatóik közül kiemelkedtek: Török Ferenc, Fancsali Dániel, Bors Lázár, Kóródi Ferenc, Soó Gáspár, Tamás Albert, Szlávik Ferenc, Biró Lajos. Az intézetnek 12.000 kötetet kitevő könyvtára van.

A főgimnáziummal kapcsolatos *fiúnevelő* (Seminarium) alapítása szintén a XVI. század második felére nyúlik vissza. Ezt is a jezsuiták alapították. Épülete többször változott, a mai 120 növendéket képes befogadni. Mind a főgimnázium, mind a fiúnevelő fontos intézménye a székelyföldi katolicizmusnak. Katolikus szellemben, de mindig magyar érzéssel nevelték évszázadokon át az ifjúságot.

A református templommal szemben van a *református kollégium*. Ez is, mint a legtöbb székelyföldi iskola adakozásból jött létre. Alapítója Gr. Bethlen János kancellár volt a XVII. században s róla *Gymnasium Bethlenianum*-nak nevezték. Az 50.000 kötetet kitevő gazdag kollégiumi könyvtár alapjait is Gr. Bethlen János vetette meg az Apafitól maradt 18 könyvvel és saját adománykönyveivel. A kollégiumnak sok kiváló igazgatója volt, mint Cserei Mihály, Töke István s a külföldi egyetemen járt s új tanrendszert behozó Borosnyai János, Kiss Gergely, kit a kollégium második megalapítójának tisztelnek, mert 1771-72-ben ő építtette a régi kollégium épületét, mely ma a tanulóknak bentlakásul (internátus) szolgál. A székely nép is hozzájárult az építéshez azzal, hogy ott ingyen dolgoztak s azon kívül tőlük telhetőleg anyagot is adtak. A székelykeresztúri unitárius főgimnázium régi épülete mellett ez a második csarnoka Udvarhelymegyében a tudománynak, amelyet nagyrészt a székely nép emelt. Kiss Gergely emlékét az ifjúság azzal becsülte meg, hogy összeadott filléreiből a kollégium udvarán Kiss Gergelynek 1843-ban egy vörösmárványból készült emlékoszlopot állított. Utóda Benkő József, a történetíró volt. Az 1845-ik év óta Szabó György vezette az iskolát, amely alatta annyira felvirágzott, hogy idegen vallásúak is szívesen keresték fel. Ezernyolcszáznegyvennyolcban a tanárok tanítványaikkal együtt a harctérre vonultak. A Székelyudvarhelyre bevonult ellenséges csapatok feldúlták az ősi kollégiumot s kimondhatatlan nagy kárt okoztak az intézet felszerelésében, s ráadásul később egy osztrák tábornok nagy hadisarcot vetett ki a kollégiumra, amit azonnal nem tudtak kifizetni s ezért két tanárt addig hűrcoltak magukkal, míg a kirótt összeget előteremtették.

Az 1910-12. isk. évben a modern követelményeknek mindenben megfelelő pompás kétemeletes iskolát építtetett a

kollégium előljárósága, de ez a híres kollégium, melyben régen tanították a jogot, bölcészetet s a theológiai tudományokat is s melynek egy időben 330 tanulója is volt, a változott viszonyok miatt úgy elnéptelenedett, növendék serege annyira elapadt, hogy 1927-ben, Szabó András igazgató idejében, működését az egyházi főhatóság beszüntette és az épületbe Nagyenyedről oda helyezte a leánytanítónőképző intézetet, amely azóta ott a magyarságnak egyik legnépesebb iskolája s mintaszerűen tölti be magasztos hivatását, alaposan képzett tanerőket ad a székely-magyar népnevelésnek. A tanítónőképző intézetet az erdélyi református egyház tartja fenn.

Külön megemlítést érdemel a kollégium tulajdonát képező s a régi épületben elhelyezett értékes *Néprajzi Múzeum*, melyet Iiaáz Rezső és Dr. Hoffer András tanárok szorgalma teremtett meg s mely mintegy 2500 tárgyat tartalmaz. Udvarhelymegyének ezt az egyetlen múzeumát adományozásból hozták létre s a múzeum anyaga tanulságos bizonyítéka a székely nép életrealizálásának.

A régi magyar állami főreáliskola épületében román állami liceum létesült, amelynek sok székely növendéke van.

A megyében a *népnevelést* az állami és felekezeti iskolák teljesítik. Székelyudvarhelyt már a magyar imperium idején iskolavárosnak nevezték s ezen jellegét máig megtartotta.

A *kulturális intézmények* között említjük meg a Székelyudvarhelyi Önképző Egyletet, mely minden télen székelytársulási előadásokat rendeztet a polgárság szellemi színvonalának emelésére. Ilyenek még a székelyudvarhelyi Római Katolikus Leánynevelő Intézet s a Székely Dalegylet, melynek több versenyen kitüntetett dalára s egyben a legjobb férfikarú dalárdája van az egész Székelyföldön. A *humanisztikus intézmények* közül szép munkásságot fejt ki a Székelyudvarhelyi Jótékony Nőegylet. Van magyar kaszinója és református aggenháza.

Udvarhely megyének másod nevezetes kulturközpontja *Székelykeresztúr*. Míg Székelyudvarhelynek piactere és egy utcája városias jellegű, Székelykeresztúr mezővárosias, de közművelődésben messze fölülmulja a mezővárosi típusokat. Az udvarhelyszéki unitáriusok régóta érezték hiányát egy székelyföldi középiskolának. Homoródszentmártoni Bíró Sámuel főgondnok már 1712-ben felvetette azt a gondolatot, hogy Székelykeresztúron létesítsenek gimnáziumot, de akkor nem valósulhatott meg.

A XVIII. század utolsó felében volt az unitáriusoknak Kis-Solymoson egy nagy hírre vergődött iskolája, melynek tanítója gyakorlatilag olyan szép eredményt tudott felmutatni, hogy az iskolát a Homoród vidékéről és a Szászföldről is felkeresték s az ott végzett tanulók aztán Tordán

vagy Kolozsváron folytathatták tanulmányaikat. Ebben az iskolában tanult Augusztinovic Pál, az unitárius egyház főgondnoka is. Ez az iskola azonban nem elégitette ki az udvarhelyszéki unitárius szülők érdekeit, amit bizonyít az, hogy a keresztúrfiúszéki egyházközség gondnokai 1783-ban a püspök beleegyezését kérték arra, hogy Siménfalván létesíthessenek egy unitárius gimnáziumot s ezt azzal indokolták, hogy a nép napról-napra szegényedik s nem tudja hordozni Kolozsváron a nagy taníttatási költséget. Jellemző az udvarhelyszéki unitáriusok kulturális igényére, hogy ugyanazt kérték csaknem egyidőben Homoród-Almás, Homoród-Szentmárton s 1789-ben a székelykeresztúri egyházközség.

Földrajzi fekvésénél s tekintélyénél fogva Székelykeresztúr került ki győztesen a versenyből s az iskola építése fából 1793-ban megkezdődött. Az építés további mozgatói Lázár István püspök és Mikola Sámuel, vagy ahogyan apja mestersége után nevezték Szabó Sámuel voltak. Szabó Sámuel, az intézet első igazgatója faluról falura járva, mintegy vándor apostol szónokolt mindenütt az iskola építése mellett.

Homoród-Almás nem tudott belenyugodni abba, hogy a gimnáziumot nem oda építették s 1805-ben több egyházközség képviselőjében 62-en aláírtak egy panaszos levelet, melyben elmondják, hogy Székelykeresztúr alkalmatlan hely, a gimnázium vizes, az egész épület dülőfélben van, nincs fájuk stb. és felajánlják, hogy ők felépítik saját erejükön Homoród-Almásra az új gimnáziumot. A Vargyason tartott zsinaton azonban a többség tiltakozott a gimnáziumnak Székelykeresztúrról való elhelyezése ellen.

Az 1813-ik évtől ötven éven át Koronka József volt az igazgató s az ő és homoródmalmási Mihály János iskola felügyelő gondnok buzgó fáradozásának eredménye, hogy a régi, fából épült iskola helyett 1819-ben megkezdhették egy kőből való nagyobb iskola építését. Miután az egész Székelyföldön nincs egyetlen iskola sem, mely úgy épült volna fel, mint a székelykeresztúri unitárius gimnázium, azért néhány szóval ismertetjük felépítésének körülményeit. Ezt az unitárius iskolát nem fejedelmi, nem grófi adományokból, hanem az egyház megterhelhetése nélkül tisztán a székelység áldozatkészségéből és munkájából építették. A Homoród vidéke meszet adott, Keresztúr környéke követ, fővenyét, cseréfat, tűzifát, téglát, napszámot. A havasalji faluk kenyőgerendákat, zsinelyt, a katolikus Zetelaka, Szentegyházás- és Kápolnás-Oláhfalu deszkát, lécet. A székelydersi egyházközség hívei megásták az alapot, más faluk szolgáltatták a sok napszámot, vagy adták a munkások részére búzát, kukoricát, pálinkát, túrót, sőt a munkához szükséges eszközöket, ásót, kapát, lapátot, saroglyát. Mihály János királybíró sokszor lemondott a neki járó kiszállási illetményről s a ahelyett az emberekkel fát, deszkát és cserepet küldetett érte

a gimnázium építéséhez. A távolabbi unitárius egyházakörök pénzadománnyal járultak az építéshez. Nem csak napszámósok, hanem maguk a tanulók is dolgoztak az építésen. Dr. Boros György unitárius püspök örömmel emlékezett mindig arra, hogy gimnázista korában egy nyári vakáción két hétig hordta a kulimászt s a vizet a gimnázium építéséhez.

Koronka helyébe 1863-ban előbb Simén Domokos, majd Marosi Gergely következett igazgatónak. Most már szükség volt a gimnázium megnagyobbítására. Ennél a harmadik építésnél Daniel Gábor Udvarhelyszék főkirálybírája volt a legfőbb tényező. A lelkes Marosi Gergely 1874-ben meghalt s helyét László József foglalta el. Ifj. Fretwell János 1875-ben meglátogatta a gimnáziumot s 200 font sterlinget gyűjtött a keresztúri iskola bevégzéséhez. Így épült fel szívós kitartással, önbizalommal, szeretettel a gimnázium régi épülete, mely ma átalakítva bennlakásul (internátus) szolgál.

Az 1877-ik évtől Sándor János volt az igazgató, kinek örökre maradandó alkotása, hogy megírta a gimnázium történetét. Az ő igazgatósága alatt fejlődött az intézet VI. osztályú gimnáziummá, nyugalomba vonulásakor pedig 1907-ben ezzel búcsúzhatott el tanáraitól: Údvözlöm a főgimnáziumi tanárokat. A világháború kitörése idejében az utolsó pillanatban készült el Pap Mózes igazgató idejében a főgimnázium új épülete, ahol 1915/16. isk. évben tették az első érettségi vizsgálatot. Az intézet további nehéz napjaiban Gálfalvi Sámuel, P. Szentmártoni Kálmán és Boros Jenő voltak a főgimnázium igazgatói. A főgimnázium gazdag könyvtára 30.000 darabból áll s köztük több unikum. Van 130 tanuló befogadására olcsó és jó internátusa s konviktsusa.

Az intézet megbecsülhetetlen munkát végzett a székelység szellemi és erkölcsi életének fejlesztésére. Az intézetben mindig sok román és szász tanuló volt s így az intézet magyar missziót is teljesített.

Nehéz anyagi viszonyok miatt az egyházi főhatóság kénytelen volt a főgimnázium felső tagozatát leépíteni, de az ősök áldozatos szelleme újra feléledt s Dr. Elek Domokos főgondnok fáradságot nem ismerő agitálása következtében a magyar társadalom éveken át önkéntes adományokból tartotta fenn a főgimnázium felső tagozatát, míg 1937-ben azt az egyház újra visszavette gondozásába.

Székelykeresztúron 1870. őszén megnyílt az *állami tanítóképző intézet*, melyet kezdetben termekkel az unitárius gimnázium segítette ki. Most az egyetlen román állami *fiútanítóképző* a Székelyföldön s kevés számú székely növendéke is van.

Az unitárius egyház 1931-ben a székely kiscsárdák kiképzésére *Unitárius Téli Gazdasági Iskolát* létesített. Négy elemivel lehet jelentkezni s a két éves tanfolyam jogot ad az egy évi katonai szolgálat kedvezményére. Minden nyá-

ron női gazdasági és háztartási tanfolyamot is rendeznek, ahol 50—60 nő kap szakszerű kiképzést.

Van Székelykeresztúron állami *elemi iskola*, az állami tanítóképzővel kapcsolatosan gyakorló elemi iskola s ezen kívül van katolikus, református és unitárius elemi iskola.

A *kultúrintézmények* között említhető a Székelykeresztúri kaszinó, mely már hetven év óta tölt be fontos szerepet Székelykeresztúr városka kultúrigényeinek kielégítésében.

A *humanisztikus intézmények* közül a Székelykeresztúri Jótékony Nőegylet, a Református Nőszövetség, Unitárius Nőszövetség és Polgári Nőegylet működnek jótékony hatással a szegények támogatásában s azonkívül a közművelődés terjesztésében is fontos hivatásuk van.

Nevezetes iskola volt a most Udvarhely megyéhez tartozó Makkfalván a *Wesselényi-iskola*. Mikor a nagy Wesselényi Miklós, mint vándor apostol Marosszék gyűlésén felszólalt, azt vetették szemére, hogy tulajdonképen nem is szólhat, mert nincs birtoka Marosszéken. Ekkor a hazafias párt egy telket vásárolt Wesselényinek Makkfalván, ahol viszonzásul Wesselényi 1836-ban egy iskolát alapított, mely mindig jó hírnévnek örvendett.

A reformáció elterjedésével mindenütt iskolákat építettek, úgy, hogy már a XVII. század első felében nem csak a központi helyeken, hanem Udvarhelyszéken a protestáns egyházközségeknek minden faluban volt elemi iskolájuk. Itt is, mint az egész Székelyföldön, kezdetben a népnevelés fejlesztésében az egyházaknak volt a legfőbb szerepe. Később a községi és felekezeti iskolák apadnak s helyüket az állami iskolák foglalják el. Ma már Udvarhely megyének csaknem minden községében van állami elemi iskola s azon kívül van a megyében 25 katolikus, 21 református, 5 unitárius elemi iskola.

A népműveltség fokmérőjének a lakosság *írni-olvasni* tudását szokták alapul venni. A Székelyföldön az 1870-iki statisztikai adatok szerint Udvarhelyszék állott az első helyen. Az 1910-iki összeszámlálás szerint Udvarhely megyében a hat éven felülieknek 69.1%-a tudott írni és olvasni. Ma kevés a száma Udvarhely megyében azoknak, akik írni és olvasni nem tudnak. A nép kultúrérzéke különösen abban nyilvánul meg, hogy csaknem minden község saját áldozatkészségével kultúrházat épített.

Egyik legfőbb kisebbségi feladat, hogy az emberi műveltség részeseivé lehessen tenni továbbra is a székely ifjúságot s ezért, amilyen szép múltjuk van az udvarhelyszéki iskoláknak, épen olyan nemes hivatás áll előttük a jövőben is, mert legegyszerűbb, legtermészetesebb közzükséglet, az ifjúság nevelése lesz felelősségteljes feladatuk. Vallásosságra, becsületességre és munkásságra kell nevelniök az ifjúságot. A szellem, amely munkájukat irányítja, a Krisztusi elveken

kell, hogy épüljön és mindennap ismételniök kell az ifjúság előtt, hogy a gyűlölet csak mindig pusztít, ellenben a szeretet mindig épít.

Az Udvarhely megyében született kiválóbb *szellemi munkások*: Alsó-Benczédben született a XVI. századi kiváló történetíró Benczédi *Székely István*, kobátfalvi volt a költő és népballada gyűjtő *Gálffi Sándor*, homoródszentmártoni *Gedő János* XVII. századi költő volt, homoródszentmártoni *Bodó János* a Kolozsvárt 1638-ban kiadott »Tékozló fiú« című munka szerzője, Szentábrahámon született az unitáriusok egyik nagy alapítványtevője *Augusztinovic Pál* főkormányiszéki tanácsos, bardóczyi volt *Benkő József* történetíró, Városfalván született *Szentábrahám Lombárd Mihály* a XVIII. század egyik nagy unitárius püspöke, Lengyelfalván született a legnagyobb székely *Br. Orbán Balázs*, Rugonfalván *Bartha Miklós*, az »Ellenzék« napilap alapítója, politikus, kiváló publicista, Szombatfalván született *Ugron Gábor* politikus, kiváló szónok. Jelenben élő nagyobb szellemi kiválóságok: *Dr. Boros György* egyházi író, unitárius püspök született Toróátfalván, rugonfalvi *Dr. Kiss István*, történetíró egyetemi tanár, Alsó-Benczédben született *Gally Domokos* a jelenkor egyik kiváló elbeszélője, Betfalván *Tompa László*, költő, a magyarság udvarhely megyei lapjának a »Székely Közélet«-nek szerkesztője. *Tamási Aron* író Farkaslaka szülőföldje, rugonfalvi születésű *Dr. Mester Miklós* történetíró. *Varga Dénes* szül. Szentmihályon. Paedagógiai író. Nagyobb munkája a Tordai unitárius gimnázium története.

Római kori kőbánya H. Jánosfalván.

III. Fejezet.

Marosszék.

Irta Küsmődi György.

Marosszék említésére az udvarhelyszéki embernek első-sorban két dolog jut eszébe: Vásárhely és a Bekecs. Ez a két fogalom meghatározza Marosszék lényegét, a Bekecs a maga hegynyulványaival, az oldalait bevéső és lábánál folyó patakokkal uralkodik a tájon, Vásárhely pedig a maga szellemi és gazdasági életével az embereken. A távolabb élő magyar fülében Bartók és Kodály muzsikája esendül fel Marosszék neve hallatára, a kesergő és víg nóták, a »Marosszéki táncok« és társaik, de erről talán itthon tudnak a legkevesebbet. Itt az ősi forma, a népdal él, annyira, amennyire éneklésüket megengedik. És ha már a népdaloknál vagyunk, említsük fel a »Marosszéki pirospárizst«, amely kétségtelenül jellegzetes almája volt a Nyárád völgyének s amely a szék címerében is helyet foglalt, a szőlőfűrttel — amely a Székelyföldön szintén ritkaság számban ment — együtt. Ezzel össze is foglaltuk a vidék kifelé mutató sajátosságait, különösen, ha még fölemlítjük a férfiaknak már kivészőfélben lévő visclétét, a sárga varrások piros mellényét s a kéksujtatos ujjast és harisnyát, mely katonai szolgálatukat jelezte régen. Ezek a tényezők azonban csak keveset sejtetnek Marosszék mai életéből, a nép mindennapi küzdeiméből, életkérdéseiből, lelkéből, amely ma talán még színebb és keservebb, mint régen.

A vidék.

Az egykori Marosszék területének határait ma már csak régi okmányokból és régi leírásokból állapíthatjuk meg, mert a többszöri megyerendezés következtében sok változáson esett át az egykori egységes közigazgatási és nemzetiségi terület, annyira, hogy teljesen elmosódtak határai, a szék beleolvadt a szomszédos vármegyékbe, hol úgy, hogy azokkal teljes egészében egyesült, hol pedig úgy, hogy egyes területeit más megyékhez, vagy éppen egykori székely székekhez esa-

tolták. Marosszék egykori területét legpontosabban Orbán Balázs leírása alapján határozhatjuk meg, ezért a továbbiak során az itt megállapított területhez ragaszkodunk, amennyiben lehetséges. Marosszék az egy Aranyosszék kivételével legmesszibb benyult a székely vidékek közül a vármegyék területére, minden oldalról a megyei rendszer, az idegen életforma vette körül, ami sokmindenben megmutatta hatását a szék életében, csupán keleti határánál érintkezett Udvarhelyszék révén a tulajdonképeni Székelyfölddel. A Mezőségbe nyúló ék alakú nyulványa volt a Székelyföldnek, de még így sem állhatott területi összefüggésben a tőle még nyugatabbra fekvő Aranyosszékkel, amitől nagy, idegen lakosságú vidék választotta el.

Fenn 1. Részlet Marosvásárhely főteréből. Előtérben róm. kat. templom. (XVIII. sz.)
 Hátul ref. templom, 2. Villanygyár
 Középen: 1. A ref. templom (középkor) a várral. 2. A főteré látképe.
 Alul: 1. A gróf Teleki könyvtár, 2. Városháza.

Területe 1.422.26 négyzetkilóméter, kevéssel több az egész Székelyföld elnyolcad részénél. Alakja olyan szabálytalan háromszöghöz hasonlít, melynek északnyugati szögletéhez félköralakú kis terület van csatolva. Határa keleten Udvarhelyszék, délen Kisküküllő vármegye, amely nyugati oldalán is körülveszi egyideig, majd Torda vármegye következik, mint szomszéd, nemcsak nyugatról, hanem északról is, majd nem egészen Udvarhelyszékig, ahol Gyergyó egy kis szögletével érintkezik. Ennek az így körülhatárolt helységnek nincsenek u. n. természetes határai, hiszen nyugati része belmosódik a Mezőségbe, déli részén pedig a Nyárad völgyének bal oldalán szeszélyesen váltakoznak a Marosszékhez és Küküllő vármegyéhez tartozó falvak. A terület egységét a rajta élő székely nép egysége, származása és települése képezi.

Központi hegysége a Bekecs több nyulvánnyal fonja össze a szék keleti részét, főleg déli és délkeleti irányban, míg hátával észak felé a Görgényi havasokhoz és a Hargitához kapcsolódik Szakadát révén. A Szakadát két nyugati felé nyúló és Marosvásárhelyig érő hegláncolatával a távolabbi nyugati részeket kapcsolja a központi hegységhez, amely ilyenformán mint egy erős kéz igyekszik összetartani Marosszék különben szétfolyó területét. Mégis egészen külön válnak a Maroson túli »Mezőségi hegyek«, amelyeknek három sor fűzi össze a szék Marostól nyugatra eső falvait. Változatos, szemet gyönyörködtető vidék, de nem a belső székelység jellegzetes havasi tájaival. A havasok csak messziről néznek be Marosszékre, mintegy felködlenek a láthatárról Görgény felé, a szék havasa, az »Ósmarosszék« is ebbe a csoportba húzódott félre, távol az emberi településektől. A völgyekben élő nép csak a szelídebb, lankás hegyeket látja maga körül, amelyek nyugat felé mindjobban belesímulnak a folyók lapályába míg elvesznek a Mezőség hepehupás, dombos holttengerében. Nem zárt, önmagában élő, hanem átmeneti táj, ami az emberek lelkébe is belevészte nyomait. A hegyek oldalát gabonaföldek tarka csíkjai borítják, amelyek igen gyakran a tetőig felhatolnak és uralmukba veszik az egész hegyet. Három nagyobb folyó, a Maros, Kisküküllő és a Nyárad is nyugat felé nyitja ki völgyeit, mintegy jelezve, hogy ennek a népnek arra felé van inkább kapcsolata. A hegyek kelethez kapcsolják a vidéket, a folyók pedig nyugathoz a népet.

A vidék legjellegzetesebb folyója a Nyárad, amely forrásától a Marosba való torkolásáig Marosszék földjén vonul végig, kivéve a nagyobb forrasi ágának legfelső kis szakaszát. A Kis- és Nagy-Nyárad a Szeredánál történő egyesülésig nagybárra erdős vidékeken halad át, a fatelepek és szénégetők hazája ez és a táj jellegzetességét a kiméretlen erdőirtás adja meg. Ennek köszönhető, hogy az egykori sűrű

erdők helyén ma letarolt irtványok sorakoznak. A táj nem megnyugtató, az irtványokban megmaradt néhány szál fa magányosan emelkedik az ég felé s a sarjadó cserjék bokrai megtépázott fejre emlékeztetnek. A keskenyvágányú vasút sínpárja céltalanul tévelyeg közöttük Vásárhelyről Parajdra, nincs forgalom, mióta a fát elszállították és beszüntették a parajdi sóbányák kitermelését. A völgy Nyárádszeredán alul szélesedik ki, eltávolodik a Bekecstől, melynek oldalai ma már szintén kopaszon állanak, a megesonkitott erdők fölrühözódnak messze a hegyek legtetejére és a falvak egymást érő sorozata kezdődik. A Küküllő völgye csak kis szakaszán tartozik Marosszékhez, Szovátától Kelemtelkéig, Marosszékhez tartozó falvai mind a jobb parton helyezkednek el. A legnagyobb folyó a Maros pedig épen csak alig érinti Marosszék területét, Nagyernyétől Nyárádító határáig. Széles völgyében a szék legtöbb román települése van. Valamikor tutajok úsztak le rajta a havasokról és lepték el a felszínét, de a vasút térhódítása óta eltűnt ez a havasi jellegzetesség, a fát síneken szállítják. A század elején sokat foglalkoztak a gondolattal, hogy a Marost folyózzhatóvá tegyék Vásárhelyig s így visszaadják a forgalmát és jelentőségét, de most már eszébe se jut senkinek.

Marosszéknek az így leírt és körülhatárolt területén 125 falu van és két város, Marosvásárhely, és Nyárádszereda, melyek közül az utóbbi ma tulajdonképen nem jön város számba. A falvak száma változott az idők során; sok elpusztult közülük, emléküket csak az okmányok és határnevek őrzik, sok összeolvadt, különösen Vásárhely környékén, viszont néhány új község is alakult. Tulnyomó részük mégis megőrizte az első település folytonosságát. A falvak pusztulása és eltűnése valamennyi szék közül itt volt a leggyakoribb, okai is sokfélék. Háború és pestis mellett a leglényegesebb ok a nagybirtokrendszer kialakulása volt, amely nem egy szabad községet tüntetett el itt, a vármegyék közelségében a föld színéről, vagy pedig ha a község meg is maradt, de eltűnt belőle a magyar lakosság és helyét idegenek foglalták el. Az elrománosodott községek sorsát később lesz alkalmunk részletesen tárgyalni, ezuttal az elpusztult falvak emlékét idézzük fel. *Egerszeg* Magyarórsba olvadt bele, Csikszentmárton környékén pedig három falu: *Bögözháza*, *Körtvélyháza* és *Szilamár* tűnt el a török vagy tatár pusztításai következtében, területük a szomszédos községekbe olvadt. A 1567-i regestrumban már nincs nyomuk. Ugyanígy nincs nyoma akkor már az Ernye melletti *Libancs*-nak, valamint *Vácmány* és *Kisernye* falvaknak sem, e két utóbbi körülbelül egyidőben pusztulhatott el a törökök dúlása által. Mindkettővel az ősi nemeknek és ágaknak egy emléke is leűnt. Kisernye lakói Boós községbe telepedtek, Vácmány lakói nyom-

talánul széledtek el. 1580-ban mindkét helységet, mint praediumot Kovacsósi Farkasnak adományozza a fejedelein, ami arra mutat, hogy ekkor kevés lakós lehetett rajta, Kisernye még a XVIII. században is szerepel, mint a Toldalagi család praediuma, de a múlt század közepén már teljesen lakatlan. Nagyobb pontossággal lehet meghatározni Csittfalva pusztulásának idejét, mert Bethlen Gábor 1614-i lustrájában önálló székely faluként szerepel, de az 1635-i lustrában már nincs benne és többé nem lehet nyomára akadni, tehát között a két évszám között tűnt el, illetve olvadt bele Szentivánba, mely azóta Csitt előnévvel szerepel. Lehetetlen ezuttal valamennyi elpusztult községről beszámolni, a felhozott példák csak arra szolgálnak, hogy a falvak, az emberi települések élettrajzából érzékeltessenek valamit. A falvak születése és pusztulása napjainkig tart. *Tófalva* miután a földesurak erőszakoskodása folytán elrománosodott, a múlt század végére nyomtalanul eltűnt, lakosai elszéledtek, pedig ez a község volt az, amelynek határát még 1843 előtt legelőbb tagosították a Székelyföldön, a hatvanas években pedig mintegy 200 lakója volt még, köztük csak 11 magyar. Területe ma Marosszentgyörgyhöz tartozik.

Némely falu élete hosszú vándorlás volt évszázadokon keresztül a szék területén, míg mai helyére letelepedett. A hagyomány élénken emlékszik ezekre a nehéz időkre, de kétségtelen tények is bizonyítják. Kendő község pl. eredetileg Bere és Berekeresztúr között feküdt, ahonnan a tatárok pusztítása következtében fennebb vonult, innen azonban a márkodiak úzték el. Harmadik településük a Bekecs eöfhegyein történt, kopár, erdőségek által borított vad vidéken, míg a nagy hideg és vízhiány innen is el nem kényszerítette a kendőieket, kik végül negyedszer telepedtek le mostani helyükre. Szabéd község a Nyárad felső vidékéről vándorolt le az ellenség pusztításai miatt a Mezősésre, Marosszék legnyugatibb részére, ahol előbb a mai Bazéd helyén telepedett le, de a Mezőség főútvonala ott ment keresztül és a zaklatások elől ismét tovább vonultak a szabédiak mai helyükre, amely akkor valószínűleg vármegyei terület volt és letelepedésük által csatolódott a Székelyföldhöz. Itt a mezőségi részen, a szék idegenek közé nyúló szigetén különben még bizonytalanabb volt a székely falvak élete, mint bennebb. Az elrománosodás is hamarabb megkezdődött. A községek elpusztulnak, majd többször újraszületnek, de az újraszületés már nem magyarok, hanem többnyire idegenek által történik. Sósptak község már 1511-ben elpusztult székely falu, a szék gyűlése a szentléleki ispotálynak adományozza benne udvarházat és birtokokat s ugyanekkor intézkedik a nyílföldnek felosztásáról is arra az esetre, ha majd a lakosság ismét

megszaporodik. Meg is szaporodott a mult század hatvanas évéig 241 lélekre, de ebből 220 román volt, mint ahogy Szabéd első itteni települése helyén Bazéd is románná vált. Az előrenyult mezőségi székely települések mintegy tömörülni igyekeztek, hogy jobban megállhassák helyüket a románság tengerében, két nagy, tiszta székely falu létesül itt. Szabéd és Fele, viszont a többi községeket ezáltal kiszolgáltatták az akadály nélküli elrománosodásnak. A Mezőbándi tó feletti »Feketék« nevű területen, ahol ma új település van, valamikor több község létezett. Fekete és Feketelik nevű két székely község volt itt már a XIV. század elején, egyikük még 1595-ben is a vidék tekintélyes falva, de a XVI. század elején eltűnik a lakosság és helyükben két rác falu keletkezik, eddig még nem tisztázott módon. De nincs mit csodálkoznunk, Mihály vajda és Básta ideje komorlik a háttérben. A rácok rablását és kőborlásait nem tűrte sokáig a környékbeli székelység, Borsos Tamás vezetésével megrohanta a két falut, földdel egyenlővé tette, a lakosság nagyrésztét pedig kiirtotta. A területet három szomszédos falu osztotta fel maga között és egyúttal eltiltotta a románságot az oda való településtől, így lakatlanul állt hosszú ideig, míg végül mégiscsak román települők szállták meg és lakják nagyrészt ma is. A székely falvak száma fokozatosan apadt a történelem során, viszont ugyanígy szaporodtak a román jellegű települések. A mezőségi részen mind összességben szorult a székelység, Mezőbándba pl. hat-nyolc falu olvadt bele, hogy erősebben állhasson: *Adosfalva, Sugófalva, Geberenes, Kincsesfalva, Kistelek, Csükmőd*, melyekhez a hagyomány még *Rózsásfalvát* és *Egerházát* is csatolja. És fel kell még említenünk az eltűnt helységek közül azt a kilenc falut, amely Marosvásárhelybe olvadt be: *Felsőásvári, Alsóásvári, Székelyfalva, Gordásfalva, Benefalva, Kisjalud, Kisudvar, Hidvég* és *Remeteszeg*, mely két utóbbinak a bekebelezése már századunkban, 1902-ben történt. Terjeszkedés helyett zsugorodott a székelység Marosszéken, csak ebben az itteni, nem teljes felsorolásunkban 26 elpusztult székely falut láttunk, nyomtalanul tűnt el tehát az egykori települések egyötöd része, nem beszélve most a meglévőknél arról a nagy számról, amelyek elveszítették lassanként magyar jellegüket. Néhány újabb község is alakult idők során a többiek kirajzásából, de ezek rendszerint részben, vagy egészen román jellegűek. Legutóbbi ilyen alakulás volt az említett Feketéken kívül az ilyésmezei, Szováta közelében, ugyanitt van ma alakulóban Szakadátón egy község, román többséggel.

Marosszék határa csak Udvarhelyszék felől volt pontosan és állandó jelleggel megvonva, míg a vármegyék felől többször változott. Ahova ugyanis székelyek telepedtek le,

az Székelyföldre vált közjogilag, ha azelőtt a megyékhez tartozott is, de ilyen változás inkább csak az erdélyi fejedelemség korát megelőző időben történt. Ezután ha székelyek telepedtek is a szomszédos területekre, az nem vesztette el addigi jellegét, s a székelység vagy beolvadt a nagyobbára idegen népek közé, vagy mint magyar, a vármegyei jogrendszer szerint élt. Így állhatott elő az a helyzet pl., hogy Sós-patak község egyik fele Marosszékhez, másik fele Torda vármegyéhez tartozott, mivel középen folyt keresztül a patak, mely a két közigazgatási terület határát képezte. De arra is van példa, hogy egész székely község került Marosszékből vármegyei fennhatóság alá, mint Székely-Uraj és Székely-Gerebenes. Uraj 1332-i és 1567-i oklevelek szerint a székhez tartozott és Marosszék még 1867-ben is lépéseket tett a faluhoz való joga érvényesítésére. Viszont Orbán Balázs több olyan vármegyei községet számít etnikai alapon Marosszékhez tartozónak, amelyek közigazgatásilag ugyan soha sem számítottak oda és a székely jogrendszer sem terjedt ki rájuk, ellenben idők folytán a lassú beszivárgás révén székely lakosságúvá váltak többé-kevésbé. Mint közigazgatási egység, azaz székely szék 1784-ig állott fenn Marosszék változatlanul, ekkor azonban a bécsi politikai érdek Küküllőmegyével egyesítette olyanmódon, hogy a törvényhatósághoz, amely alá tartozott, még Segesvár, Medgyes és Szeben székekből is tartoztak községek és a szék az új megyének csak egy kerületét képezte az akkori 127 falujával és egy városával. De ez a székely jogot sértő állapot nem tartott sokáig, 1790-ben újra önállóságot nyer Marosszék és két kerületre, valamint nyolc járásra oszlik, miután már 1711-től szokássá vált a járás szerinti tagozódás. 1848 után négy kerületre oszlik fel, míg az 1876-i megyerendezés a régi Tordavármegye egy részével egyesítve Maros-Torda megyévé alakítja. A régi Marosszékből alakult három járásban, a marosi alsó, a marosi felső és nyárádszeredai járásban ilyenformán a magyar lakosság még közvetlenebb kapcsolatba jutott a régi Torda vármegye felső részéből ide csatolt két román jellegű járás lakosságával és egyre többet vesztett hajdani életmódjából és jellegzetességeiből. Az 1913 utáni román megyerendezés aztán végleg kiforgatta a régi Marosszéket egykori egységes jellegéből; a Kisküküllő völgyét egészen leszakította róla és az ujonnan rendezett Udvarhely megyéhez csatolta, két község kivételével. A román beosztás az egykori Maros-Torda megyéhez csatolt még néhány községet Csikból, Kolozsmegyéből, a régi Torda-Aranyos megye határánál szintén változtatásokat végzett és az így megalkotott Marosmegye járásai között a lehető legtöbb részre szétszórta a marosszéki falvakat, amelyek így ma nem sokat éreznek az egykori összetartozás biztonságából és melegéből.

A szék területén a római uralom emlékeit találták a letelepülő székelyek. Két castrum állott itt, a mai Mikháza és Sóvárád területén, melyeket jól épített utak kötöttek össze. Az egyik út Székelyudvarhely, illetve a Homoród völgye felől jövet az énlaki várat kapcsolta a sóvárádihoz, majd innen tovább haladt Mikházáig, ahova a Marosvölgyéből jövő másik út is tartott Vásárhelyen keresztül, mint végpontjához. Ezek az utak azonban alig befolyásolták a székeiység letelepedését, mert irányukat a rómaiak stratégiai szempontjai, valamint a sóbányák kitermelése szabta meg, a székely falvak alakulása pedig a folyammenti település szabályai szerint történt. A Marosnak a szék területére eső völgyében 38 falu és egy város van ma, egyenlően elosztva a két parton, amihez a Lekence vidékének még 9 faluja járul, a Nyárád völgyében és mellékvölgyeiben Marosszéknek 68 és Küküllő vármegyének 6 faluja húzódik meg, míg a Kisküküllő mentén 16 Marosszékhez és 14 Udvarhelyszékhez tartozó falut találunk. A községek általában nem olyan nagyok, mint Csíkban, Gyergyóban és Háromszéken, de sűrűn egymás mellett következnek, néha egészen összeolvadnak, úgyhogy két hosszú házsor vonul végig a völgyön több kilométeres távolságban, a folyóval párhuzamosan haladó utak mentén. Különösen a Nyárád középső szakasza mentén szembetűnő ez, amely az országnak egyik legsűrűbben lakott vidéke. Itt Káposztásszentmiklóstól Nyárádszentlászlóig, mintegy 25 kilométeres távolságban egymást érik a falvak. Ugy a Nyárád, mint a Küküllő mentén a községek inkább a jobb parton helyezkednek el, felhúzódva kissé a dombok alá. A Nyárád és Maros medencéjének széleire félreeső falvak nagyrésze több patak találkozásánál települt meg, ezek az előbbiektől eltérve sajátságos ludláb alakban fejlődtek.

A történelem.

Nem egyidejű Marosszék keletkezése a belső székekével, hanem későbbi település. Aranyos székkal egyidőben jött létre, IV. László király ajándékozta a székelyeknek ezt a területet a királyi földből, a tatárok és kunok ellen viselt harcaik jutalmául 1288-ban. Arra nézve nincs pontos adatunk, hogy az ide települt székeiység melyik ősből rajzolt ki, mint ahogy Aranyosszéknél tudjuk, (a szájhagyomány háromszéki származást említ néhol,) de fontos az, hogy a királyi ajándékozás óta ez a terület is teljességgel belctartozott a székely jogrendszerbe. Ez legelőbb is abban mutatkozott meg, hogy Marosszék területére, mihelyt a székeiység megszállta, megszűnt a királynak, illetve a szent koronának fötulajdonjoga, noha az adományföldekre az ország többi részében a koronának ez a jog mindig fennállott. Ez mutatja a székely-

ségnek már azelőtt fejlett közjogi életét, mert Marosszéket a székely nemzet 1288-ban, mint egy különálló szervezett nép, mint egy külön közjogi alanyisággal bíró nemzet kapta. A székely nép itt is mentesítve volt, mint régebbi területén a dézsma és árenda fizetése alól, amely mentesség az ország többi részén élő magyarság számára nem állott fenn. A székelység meghatározóját ekkor még a vérszerinti leszármazás képezte, a marosszékiek is nemek és ágak szerint rendezték be életüket és így választották szabadon a tisztségek viselőit, maguk közül. A két osztályra, lófőkre és gyalogosokra osztott, de egyformán nemes és szabad székelység azonban nemsokáig élvezhette ennek a területi és személyes önkormányzatának nyugalma és előnyeit, mert a vármegyék közelsége, valamint a feudális szellemnek a Székelyföldre történő lassú beszivárgása megzavarja nemsokára az ősi életformát és szétrobbantja kereteit.

A település aránylag hamar végbemehetett az ujonnan kapott szék területén, mert 1332-ben a pápai dézsmák kimutatása szerint ugyanugy, mint az ősi székben, megtelepült falvak, egyházak és templomok vannak már Marosszéken. Mintegy harminchat önálló egyházközség létezett már ekkor, a következő falvakban: Sóvárad, Szentistván, Sztisimon, Gyalakuta, Szövérd, Vaja, Káposztásszentmiklós, Szentbenedek, Harasztkerék, Szentgerice, Nyárádszentlászló, Szentháromság, Nyárádszentimre, Berekeresztur, Csikszentmárton, Marosszentgyörgy, Kaál, Nagyernye, Koronka, Kebeleszentiván, Marosszentanna, Galambod, Ménes, Mezősám-sód, Feketeluk, Fekete, Mezőbánd, Gerebenes, Uraj, Bérge-nye, Panit, Harcó, Maroskeresztúr, Nyárádtő, Csittszentiván és Marosvásárhely az akkori nevén, mint Novum Forum Sicularum. Ez az első okmány, amely részletesen számol be Marosszékről, ezért látszott fontosnak a benne előforduló községek neveit kiemelni. Valóságban ennél több falu létezett már akkor, de ezeknek filiái lévén, nem került be nevük a kimutatásba. Az oklevelek még hosszú ideig csak szüksézszerűen emlékeznek meg Marosszékről, birtokügyek és perek kapcsán, egyedül az ökörsütés az, amiről részletes tudomásunk van. Az egész Székelyföldről ide hajtották össze az ökröket időnként, hogy befizessék az inkább ajándék-számba menő ököradót a király koronázása, első házassága és első fia születése alkalmával.

A vármegyékkel való közvetlen szomszédság lehetővé tette, hogy a székely főbb emberek a királynak és cimbereinek tett szolgálataikért földadományban részesüljenek a szomszédos megyék területén, amire a belső Székelyföldön nem volt lehetőség. Az adományosok itthoni súlyát és tekintélyét nagyban megnövelték külbirtokaik azokkal szemben, akik csak a székely nyilföldekre voltak utalva, s ez egyik ténye-

zőjvé lett az egyenlőség elvén alapuló egykori kiegyensúlyozott székely társadalmi élet megbomlásának. Marosszéki családok már a XIV. században kapnak új adományt Küküllő vármegyei helységekre, mint Baekamadarasi Pál fiai Kisszőlősre 1392-ben, amelynek birtoklásáért a következő század közepén a főtisztségeket viselő Mosoni Bicsak család elien folytatnak pert a kisszőlősiek. Az erdőszentgyörgyi Medgyes családnak Torda, Kolozs és Küküllő vármegyék 13 helységében voltak részjóságai, amelyeket 1481-ben Mátyás király, az Erdély bármely vármegyéjében fekvő más részjóságaikkal együtt hiútlenség miatt Báthori István országbírónak és erdélyi vajdának adományoz, a Medgyes család Székelyföldön birt örökségei kivételével. Házasság, rokoni elágazások szintén hozzájárultak az Erdély messzi vidékeire kiterjedő vagyonok létesüléséhez, mint a Somkerekai család esetében látjuk, amelynek Marosszéken kívül Kolozs és Torda vármegyékben is több örökségük volt 1408-ban. Emellett a szék területének birtoklása is az idők folyamán igen egyenlőtlené vált. Az irtványok magántulajdonba mentek át, a nyilak szerint felosztott közös szántóföldeket pedig szinten nem egyenlően birták, hanem a lófőnek kétszer annyi nyil jutott, mint a közembernek, a primoroknak még ennél is több, de a tulajdonképeni egyenlőtlenység ott kezdődött, hogy a két felsőbb réteg örökre kapta a nyilföldeket, vásárlás és öröklés révén tehát ezek nagy tömegben halmozódtak fel egykézen, a visszaélésekről és erőszakoskodásokról nem is beszélve, míg a legalsó réteg csak haszonlévezője volt a földnek, a közszékely »nyila« halála után visszaszállt a községre, utódai nem örököhették. A birtokhalmozódás első tüneteit mutatja, hogy pl. a Kisfaludi Gerőfi családnak 1451-ben Marosszék öt községében van birtoka, Ponyafi Mihály vagyonán pedig ugyanebben az évben hét marosszéki falu területén csztognak az örökösök.

A vérségi összetartozás meglazul, a nemek és ágak közé is kerülnek be nemszékelyek és viselik a főtisztségeket, amire azelőtt csak a vérszerinti származás jogosított fel valakit. Így Apafi Lénárt, habár nem székely, de már 1492-ben főhadnagy a Jenő nem Szomorú ágán, majd főbíró és főhadnagy többször különféle nemeken és ágakon. Mert a tisztségeket ebben az időben már pénzen lehet venni akárkinek, a székely örökségekkel. Apafi Lénárt 25 arany forintért szerez meg 1497-ben Nyárádszentmiklóson egy egész lófőiséget, majd 1498-ban 24 arany forintért vesz meg örökösen egy marosszéki lófőiségi tisztséget minden ahhoz tartozó örökséggel és székely joggal együtt. Nem ritka eset, hogy egész falvak már egyetlen ember tulajdonát képezik, mint Marosszentgyörgy és Kisfalud. Ez utóbbit 1508-ban eladja addigi tulajdonosa Szárhegyaljai Lázár Andrásnak, minden más szé-

kely örökségével, három lófőségével együtt 1000 arany forintért s hogy a vásár jobban meg legyen erősítve, a király odaadományozza melléje az új tulajdonos főtisztnak a helységben netalán lappangó királyi jogot is. Ez volt egy későbbi grófságnak első stádiuma. A nép ekkoriban még elég erős ahhoz, hogy a jogtalan terjeszkedések, jogtalan foglalások és a székely törvények megszegői ellen fölemelje szavát, és néha erejét is megmutassa, mint erre 1495-ben és 1498-ban látunk példát. Ez utóbbi esetben a székely nemzetgyűlés számkivetésre, házaik és malmaik feldúlására ítelt több maroszséki főembert jogtalan túlkapásaik miatt, de a király által kiküldött bírák »némely jámborok közbenjárására« kiegyeztetik a székely népet elnyomó uraikkal olyanformán, hogy a számkivetettek kövessék meg a székely nemzetet s különösen Maroszsék közönségét, azután egyikük székely örökségeit kapja vissza, de azokban a székely nemzet s Maroszsék engedelme nélkül ne lakhassék, székely földön szolgálait se tarthassa s emellett másik társával együtt tartozik elégtételt adni a megkárosított székelyeknek a székely törvény szerint, a harmadik főember pedig, miután a maroszséki közszékelyektől bocsánatot nyer, örökségeit úgy bírhatta, mint a többi főember. De a megindult folyamatot, amely az akkori Európa feudális szelleméből táplálkozott, már nem lehetett megakadályozni és a székely nép egyre nehezebb küzdelmekkel védi régi életformáját és szabadságát. Nemcsak egyes emberek, hanem egész helységek lakói válnak egy-egy földesúr jobbágyává. Benefalva székely lakosai pl. nemes Szentgyörgyi Tóth Miklósnak a jobbágyai, akiket a nemzetgyűlés szabad székelyekké tesz ismét 1508-ban, amikor földesurukat a nemzetgyűléssel való ellenszegülés miatt száműzi, de Szapolyai János erdélyi vajda és székely ispán 1519-ben megsemmisíti a benefalviakat szabaddá tevő nemzetgyűlési döntést s a helység lakóit a száműzött földesúr fiának székely jobbágyaivá ítéli vissza. Ekkoriban már adományokat is osztogatnak a székek területén kiváltság levelekkel együtt és hogy ezek jogtalanul történtek, mutatja az, hogy lelebbzés esetén a király megsemmisíti azokat.

Mind ezek a körülmények a székely birtoktalanok, jobbágyok, földönlakók számának növekedését idézik elő, akiknek ügye a főemberek erőszakossága miatt egyre égetőbb kérdéssé válik. A hosszú küzdelem végre egy jelentős harcban robbant ki 1562-ben, melynek sorsa székünk területén dönt el. A székely nép leverése után az ősi székely birtokjog helyébe a jus regium lépett. A székely társadalom nemesekre és jobbágyokra tagozódik. János Zsigmond a község földjeit bőkezűen osztogatja a nemeseknek. Így 1567 és 1568-ban két adománylevelével 143 házjobbágyot adományozott. 1570-ben Lázár Ferenc nyert jószágot Nyáradandrásfalván,

de a legnagyobb adományt talán maga a kancellár, Kovácsóczy Farkas kapja 1580-ban, amikor egyszerre 36 maroszeői és 4 Küküllőmegyei falu jut részben, vagy egészben a birtokába, amelyhez tizenkét év múlva még újabb 5 maroszeői falu járul. De a földesuraknak való szolgálatnál is terhesebb a nép számára a várszolgálat, pedig a maroszeői egykori vörösdarabontokat 1565-ben a görgényi várhoz rendelték. A görgényi darabontok lázongtak is sorsuk ellen, amiért 1590-ben egyet közülük kivégeznek, ötöt pedig jobbágyságra vetve Kovácsóczy kancellárnak adományoznak. Ebben a korban a jobbágyságra kényszerítés mellett az önkéntes jobbággyá szegődés esetei sem tartoznak a ritkaságok közé. De a fejedelmek hamar észreveszik, hogy a szabad köznépkel együtt eltűnt a székely katonaság ereje is, ezért mindent elkövetnek most, hogy az egykori köznépet bevonják a katonai szolgálatba, lófőségi oklevelet adományoznak, melyekben gyakran gyalogos szolgálatra is kötelezik az adományost, de a köznép nem így gondolja helyzetét megoldhatónak, hanem az egész néposztály szabadságát követeli vissza. Báthori Zsigmond háromszor adja vissza a nép szabadságát, amiért harcaiban segítik, de amikor harmadszor is visszaveszi, 1596-ban kítör a lázongás, melyben résztvett Maroszeék is. Báthori Zsigmond végülis visszaadja 1601-ben a székelyek szabadságát és az esztendő utolsó napján külön is megerősíti a maroszeőkieknek az erdélyi rendek által adományozott, régi jogukat visszaállító kiváltságát.

Bár ettől kezdve a székely nép szabadságát elméletben elismerték, de azt nem egészítették ki a község régi földjeinek visszaadásával, ettől kezdve a nyomorúság hajlái a köznépet arra, hogy magát jobbágyságra kösse.

Mint egyik oklevél mondja »a szabad székely a szegénység miatt, főképen Maros és Udvarhelyszéken annyira jutott, hogy ha nem tartanának ellent benne, és nem kergettetnék, mind jobbágyul adná magát, ha pedig szolgálatjáért valaki nem táplálja, úgy is elbujdosik és pusztán hagyja örökségét.« A darabontokat különben is csak 1607-ben szabadítják fel, »miért, hogy ők is székelyek és a szabadság őket is egyaránt illeti, ennekutána azok is a többi szabad székelyek közt úgy mint székelyek szolgáljanak.« De az önkéntes jobbággyá szegődés mellett az erőszakos kényszerítés is napi-renden van, így nem csada, ha a maroszeői nép jórésze tovább is jobbágysorban él. Bethlen Gábor 1614-i lustrájában a jobbágyok három osztályra vannak tagolva, aszerint, hogy miképpen vesztették el szabadságukat: ligati, confiscati és sérvitores. Az erőszakos foglalások egész sora tárul fel ebben az összeírásban, a jobbággyá süllyedés változatos képét láthatjuk. Ozdi György földesúr az egyik szabad székelyt erő-

szakkal »elfoglalta«, azt állítva, hogy a fejedelem neki adta, a másikat azért foglalta el, mert jegyesével az ő földjén játszott, a harmadik önként adta jobbágyul magát, mert Ozdi szolgájával vétkezett, a negyedik szegénység miatt. Az egyik darabont borjúért és buzáért kötötte magát, a másik két ökörért, amíg megadhatja, a harmadik, hogy hadtól szabaduljon, a negyedik fiát azért tették jobbágyá, mert »két szem szilvát lopott és szalonnát is metszett,« Sőt az egyik jobbágnál az volt a kényszerítő ok, hogy húshagyó kedden nem akart táncolni. A szentannaiak egész falujukat eladták Vásárhelynek, maguk pedig a városba mentek lakni, mert biztonságban látszott ott az élet, Balassy Mihály megvette a falut Vásárhelytől, a lakosság egyrésze pedig visszazivárgott régi földjére, most már, mint Balassy földesúr jobbágya.

Marosszék következő korszakának historiáját az adományos kisbirtokok és a székely kisbirtokok közötti viszályok alkotják, míg valamennyire tisztázódik a kétféle birtok egymásmelletti viszonya, mert végkép sohasem rendeződik. Ugyanígy nem rendeződik a székely jobbágyság kérdése sem, mert a fejedelmek mindegyre adományoznak embereiknek székely kincstári jobbágyokat, minden javaikkal, birtokukkal és hozzájuk tartozó minden királyi joggal, akik a vármegyékben megállapított rend szerint fizetik az adót. A nép szabadságát úgy értelmezik, hogy aki eddig is jobbágy volt, ezután is maradjon az, a törvény is csak azok számára tiltja a jobbágykodást, akik még szabadok. Minden részletében fontos az a viszály, mint a kor jellemzője, amely a következő században a koronkai székelyek és az ottani Toldalaghi földesurak között folyik. A Toldalaghiak egyik őse már 1636-ban kieszközölte, mint a szék főkapitánya, rákóczinál a törvényt, hogy a Székelyföldön ius regiumnak helye nem lehet. Ugy látszott, hogy ezáltal sikerül a nagykiterjedésű adományos földeket, melyeket az adományosok maguk is ius regium alapján kaptak, örökre biztosítani az akkori tulajdonosok számára, azáltal, hogy az ősi székely birtokokkal egy jogalapra helyezik és elejét veszik annak, hogy kegyvesztettség, vagy hűtlenség esetén a fejedelem visszavehesse tőlük és másnak adományozhassa. A XVIII. század közepén ellenben úgy dönt az udvari rendelet az említett koronkai perben, hogy keressék ki a határban a Toldalaghiakhoz tartozó földeket, mert ezek ius regiumos részek és az eredeti székely jószágtól különböztessek meg s a tiszték a jövőben vigyázzanak arra, hogy a két különböző természetű birtokokat össze ne zavarják többé. A nagybirtokosok a közös földek nyíl szerinti felosztásánál is visszaéléseket követtek el, amennyiben a házak (ülések) száma szerint csztótták fel azokat, mert így többszörösen részesülhettek, ezért most elrendeltetik, hogy a nyílföl-

dek felosztása nem az ülések száma szerint történ-
jék, hanem a régi szokás alapján, a lakosok számához
képesti nemek és ágak szerint, olyanformán, hogy a főembe-
reknek két nyíl, a szabad székelyeknek egy nyíl, a jobbágyok-
nak pedig fél nyíl jusson. A közlegelő a szabad székelyek-
nek szakasztassék ki, anélkül, hogy ők elidegeníthetnék, vagy
más elfoglalhatná.

Továbbá »mind a faluban, mind azon kívül elfoglalt
utak mindjárást közhasználatra vissza adassanak és ennek utá-
na nem a Mágnások tetczésétől, hanem a Tisztek parancso-
lattyából és akkor is csak a közjó és haszon tekintetből
változtassanak és másuvá tétessenek.« A szék tisztjei köte-
lességük szerint a szabad székelyeket a hatalmasok erősza-
koskodásaitól oltalmazzák. Toldalaghi bocsássá szabadon azt
a nemfizető kezesét, akit jogtalanul sokáig raboskodtatott
és fizesse meg rabsága idejét, ugyanígy bocsássá szabadon
azt a székelyt, kit a törvény ellenére jobbágyvá tett. Ezek a
rendelet fontosabb pontjai, amelyek egyúttal következtetni
engednek arra is, hogy milyen volt a falu és a nép élete a
nagybirtok mellett. De más adatok között is bőven válogat-
hatunk. Kebeleszentiván földesura olyan hatalmaskodó ember
volt, hogy az utat nem engedte a faluba bevinni, ezért kényte-
ten volt a nép azt a falu kikerülésével a hegyoldalra vezetni
el. Kelementelke földesura az egész falut jobbágyává tette
mint egyik esketésen a tanuk egyhangúlag bizonyítják: »Ke-
lementelke falva szabad emberekből állott, hanem Gáspár
János akkor hatalmas ember lévén, a kelementelkieket fogdos-
tatta, kalodáztatta, kiket díjján bocsáttatván el, kiket ismét
erővel jobbágyává tévén, az kiket jobbágyává telített, azok-
kal építettett néha a gyalakuti templomhoz.« A néphagyó-
mány is tele van hasonló emlékekkel. A demeterfalviak egy-
részét, mert a hadból hazaszöktek, jobbágyoságra vetette a
fejedelem és Nyárádszeredának adományozta. A reformáció
utáni vallási megoszottság is nem egy surlódásra vezet,
mint a szentgericei, erdőszentgyörgyi templom körüli harcok,
mutatják, Sámsond földesura meg épen saját hittestvérei előtt
záratja be a templomot és mikor ezek a templomra törnek,
a gróf reájuk lő. Így folyt a falvak élete, hol csendesen, hol
háborúsággal, közben Ali basa a XVII. század közepén végig-
pusztítja Marosszéket, hogy egész falvak néptelenednek el,
majd a kuruc háborúk után az életbenmaradottakat a pestis
tizedeli meg. Hódoson és szomszédos nyolc falujában a
pestis után 2.562 lakósból 1.340 maradt életben. A szoro-
tos pusztulásban apadó székelység mellett a románság egyre
nagyobb tért hódít Marosszéken

Ahogy a XIX. század felé közeledünk, a szék története
mindinkább átalakul szociális történelemmé, a háborúk rit-
kák, a társadalmi kérdések intézése van előtérben. A maros-

székiek régi sérelme az, hogy sóbányáik sójának használatától el vannak tiltva, az 1562-iki felkelés óta csak a nemesek kapnak ingyen sót. De a nemesi só kiadása is sok akadályba ütközik, sőt a saját határukban, saját szükségletükre sem vághatnak, mint már régebb panaszoják. A XVIII. század közepén az armalista nemeseket is kirekesztik a nemesi só használatából, holott az aranyosszékiek megkapják. A nép lopni kénytelen a saját sóját, mire a XIX század elején a sóaknákhöz, kutakhoz és kuriákhoz töltött fegyverrel állítják ki a katonai őrséget, hogy a falvak lakosságá ne orozhassa a sót és sósvizet. A szék erre csak azt kéri, hogy ha valakit sólopáson érnek, ne lőjjék agyon, szüntessék meg a katonai igazgatást s »emellett mind a gazdaság, mind az élet fenntartását akadályozó só ára szerfeletti felemeltetését törvényes lábra lejjebb szállítani méltóztassék.« A század elején a gazdasági élet irányítására is történik intézkedés, ez a több éven keresztül pusztító éhínséggel kapcsolatos, melyet a szárazság és járvány okozott. 1812-ben »a nádmez készítésére a juharta tenyésztése és annak leveleiből nádmez készítésre a lakosok serkentetnek, úgy a község és törökerek kikeresésire, bányák nyitásokra a főkormányszéktől!« A következő években buza és törökbuzaraktárak felállítására történik intézkedés, »a melyekben a communityoktól a bővtermésű esztendőekben törökbúza gyűjtetessék és a conservatióról írt instructio szerint megtartatván, a terméketlen esztendőekben a gabonának felette drágasága, vagy épen nem léte miatt, a szegényebb és tehetetlen sorsú népnek részesedés szerint kiosztassék, hogy az éhhaláltól megmentessenek.« Majd a következő esztendőben a napraforgó termesztését, hasznait ajánlják, leírását adják annak, hogy a tatarján, vagy tatarka nevű fű gyökerével, az éhséggel küszködők miképen éljenek. Ugyanakkor megtiltják a lakosság Moldvába és Havasalföldre való kivándorlását, amely ebben az időben tömegessé kezdett válni, Az éhséggel küzdők számára 1817-ben segélyt gyűjtenek, I. Ferenc császár pedig 200.000 forintot rendel kiosztásra» a megesökkent földművelés helyreállítására, marhájokból kifogyott emberek felségállítására, az hol magoknak a földes uraknak is ninesen módjok, hogy a szolgáló embereiknek marhát adhassanak.« A felvett összegeket a rendelet szerint három év múlva kell a népnek visszafizetnie, »tulajdon Földesuruk cautionalissai mellett:« A főkormány-szék elrendéli, hogy a jobbágyok árván maradt gyermekeink a földesurak és a községek kötelesek gondját viselni.

Merosszék, mint nem határmenti vidék mentesült a székelly határország felállításával járó veszedelmektől, melyek a belső székek életére most ránehezednek, itt másképp történt a katonáskodás, de nem volt kisebb a teher. Régen a marosszékiek, mint székelly csapatok a hadban a második helyen,

a fejedelem után állottak, mindíg a tábor jobbszárnyán, de az erdélyi fejedelemség megszűnése után a marosszékiek katonáskodása inkább a vármegyei rendszer szerint történik. Már 1784-ben felírnak a rendek II. József császárnak, hogy a katonai összeírást, »mint a népet ingerlöt« törülje el. A Hóra-féle lázadás zavaros és feszülő ideje ez, a marosszéki román jobbágyok is csoportosan mennek Károlyfchérvárra, a robotot, a dézsmaadást megtagadják, a zselléri s jobbágyi birtokaikat tulajdonuknak nyilvánítják, földesuraikat és a magyarságot öldösik. A székely nép ellenben nem mozdul, nem tart verük. A székely jobbágyság nem csatlakozik a felszabadításukért küzdő román jobbágyokhoz a következő években sem, pedig az urak ellen izgató »parasztok dekrétumát«, melyet román papok terjesztenek, csakhamar Marosszéken is olvassák: »Rajta hát egész parasztság, könyörülj magadon, emeld fel botodat, vasvilládat, baltádat a kegyetlen, ingyen-éio, huzó-vonó, országpusztító, királytlopó urak ellen.« A székely székek is felkészültek az ellenállásra, a dekrétum hangja nem a székely népé. A székely jobbágyság a jog útját keresi, az országgyűléshez fordul, hogy szabadítsák fel, de eredménytelenül. Végre 1819-ben királyi rendeletre a Cziráky-féle bizottság összeírja a jobbágyföldeket urbárialis szabályzat felállítására végett, hogy az úrbéreszek teljesen zavaros viszonyait rendezzék, de a marosszéki bizottság, »hogy a késői maradéktól ne vádoltassék«, kijelenti: »A kipanancsoit móddal behozandó urbáriumot az országgyűlés által meghatározandó módon kívül törvényesnek nem ismerhetik, és azért azon Conscriptioba az ő felsége parancsolatjából kénytelenségből elegendnek belé.« Változást nem is hoz ez az intézkedés, az alkotmányos élet tovább is szünetel. A székely legényeket erőszakkal, kötéllel fogják katonának. Az előljároság előre kiszemeli az alkalmas itjakat, akikre minden faluban egyszerre, egy órában csapnak rá, hogy ne legyen idejük elmenekülni, rendszerint éjjel 12 és 1 óra között. Mégis, akik előre megtudhatják, átszöknek Romániába. Az ujoncok kötéllel való fogását, »mint borzasztó embervadászatot« 1831-ben is kérik, hogy törüljék el, de még sokáig fennmaradt. A helyzet mégis érik. Az ösiség eltörlése és a tagosítás tárgyában működik bizottság Marosszéken 1842-ben; igaz, hogy a székelyülés ügy határoz, halasszák ezt a munkát akkorra, amikor országosan rendezik majd, a követeket pedig arra utasítja, hogy ennek a tárgynak érdeméhez ne szóljanak, hanem igyekezzenek arra bírni a rendeket, hogy a kérdést utalják bizottság elé, vagy ha ez nem sikerülne, ellenvéleményekkel és ellenmondásokkal halasszák az ügyet.

Szellemi és kulturális téren nagy lépéseket tesz Marosszék a mult század elején. Tanintézetek létesülnek, a magyar nyelvnek a hivatalokban való bevonulásáért folyik a harc.

Falusi iskolákról már a XVI. századból való oklevelek tesznek említést, hét falu, nevezetesen Bere, Berekeresztur, Sélye, Kendő, Márkod, Mája és Magyarós 1602-ben saját kezdeményezésükből létesítenek egy közös iskolát akkor, amikor a népnevelésre még senki gondot nem fordított és maguk vállalták az iskolamester fizetését, aki a református pappal együtt végezte a tanítást, a következő századokban pedig a székely nép művelődési vágya és tudományszeretete mind több falusi iskolát hozott létre. A szék 1813. évi jegyzőkönyvében azt olvassuk, hogy »a falusi iskolák felállítása, a köznép tanítása szorgalmaztatik, mely végre a vice királybírák kirendeltettek,« ami a népoktatás általánossá tételét mutatja, majd 1841-ben a népnevelés tárgyában készített tervre kinevezett bizottság a székgyűléssel utasítja a követeket, hogy az ország rendeit szólítsák fel a szükségesek megtételére. 1846-ban már egy műipariskola létesítésén fáradozik a szék, mely célra Dávid Mózes Antal 4.000 ezüst fontos alapítványt tett, de végül is úgy döntenek, hogy az iskolát ne Marosvásárhelyen, hanem a Székelyföld központjában, Székelyudvarhelyen állítsák fel. Wesselényi Miklós báró 1836-ban létesíti híres iskoláját Makfalván, amely egy évszázadon keresztül látta el a környékbeli falvak értelmesebb fiait eleminél magasabb képzettséggel. Kisdédövödák létesítésében Marosszék volt az első a Székelyföldön, 1844-ben a falvak adakozásából, korcsmároltatási és más közjövödelmekből három kisdédövöt létesítettek, elsőt Makfalván, a Wesselényi-féle iskolával kapcsolatosan, a másik kettőt Mezőbándon és Mezőmadarason. Sajnos, a két utóbbi csak 1849-ig maradt fenn, ekkor korcsmává, majd községházává és laktanyává alakult át.

Már II. Józsefnek azon rendelete ellen, hogy a német nyelv hozassék be Erdélybe, felveszik a harcot a maroszekiek. Felterjesztést intéznek a császárhoz, amelyben kifejtik, hogy ez az intézkedés úgy a Lipót-féle diplomával, mint a hazai törvényekkel ellentétben van, mert ez utóbbi szerint »joga van minden hazafinak, ki alkalmas, közhivatlokat viselni s azoktól a német nyelv nem tudása miatt el nem rekesztethetnek. Minden európai tartományok s nemzetek a közigazgatásban azon nyelvei élnek melylyel törvényeik irvák. Ezen dolognak akkora a nagysága, hogy azokat szavakba foglalni, az ebből származható előítéletektől méltán félve felfogni, kifejezni nem is tudják.« Felterjesztésük nem sok eredménnyel járt, de 1790-ben már a következő határozatot hozza a szék gyűlése, : »Mely nagy romlására, kisebbségére és megalacsonyítására szolgált legyen a dicső magyar nemzetnek az, hogy a maga nyelvétől eltiltatott és minden nemű hivatalbeli dolgok az idegen német nyelven folyni parancsoltattak, csak a nem érzi, az kiben nemzetének és hazájának szeretete soha fel nem találtatott, avagy akármely őket

Jának szeretete soha fel nem találtatott, avagy akármely őket

alacsonyító tekintet által annak utolsó szikrája is bennök kioltatott. Hogy tehát ezen nevezetes sérelmünknek orvos-ságát találjuk, végeztetett, hogy mán túl teljességgel semmi-némű, akár felsőbbekhez intézendő, akár az alattvalókhöz küldendő levelezésekben, rendelésekben, végzésekben, proto-collátiokban, resolútiokban, vagy akár mi nemű névvel neve-zendő írásokban az vármegye tisztjei német vagy deák nyelv-vel élni ne merészeljenek, hanem mindeneket csak magyarul folytassanak... és kényszerítették a f. k. főkörmányzó tanács is, hogy a maga alattvalóihoz teendő rendeléseit ne más, hanem magyar nyelven vinni méltóztassák, Végeztett, hogy ugy nevezett normális oskolák mán túl megszűnjenek, és az gyermekek többé német nyelv tanulásra ne erőltessenek.«
Ez a szép és bátor határozat mély öntudatra vall, amely nem halványult el a hosszú évek során sem. A mult század elején a nemesség társalgási nyelvét tisztítják ötletes módon a latin szavakból, 1839-ben pedig újra felírást intéztek a főkörmányszékhez a magyar nyelvnek minden törvényes tár-gyakban való alkalmazása végett. Igazán nem a marosszé-kiéken múlt, hogy azóta is olyan kevés ideig használhatták hivatalaikban az anyanyelvüket, mert a Bach-korszák jött, majd a román uralom.

A negyvennyolcas idők a politikai harcok mellett a tár-sadalmi feszítőerőket is kioltantották. Előzőleg az 1809-es insurrectio során már felvázolódtott a nagy küzdelem némely alapvonása. A székelyeket Jeddre hívják az összeírás végett. »kik több falvakból fellázadva ide meg is érkeztek«, de amikor gr. Teleki Mihály az összeíró biztosokkal oda ki-száll, a székelyek nem akarják megengedni az összeírást, míg régi szabadságaikat és kiváltságaikat vissza nem adják. Ebből aztán olyan zavargás támad, hogy gr. Teleki főkirálybíró a biztosokkal alig menekülhet be Vásárhelyre, ahol a polgá-roknak fegyvert osztottak ki, az utcákra fegyveres őrköt állítanak előkészültként arra, ha a székelyek megrohannák a várost. A nép megőrizte ennek az esetnek az emlékét a »Jeddre ne« szólásmóddal, amit jogbitorlás esetén hasz-nál. Az itt el nem intézett kérdés az 1848-as időkben újra előtérbe kerül és késlelteti a székely népnek a szabadság-harchoz való csatlakozását. Az urbéresék nem akarnak be-állni a nemzetörségbe, amíg felszabadulásuk ügye el nem intéződik, mert a magyarországi jobbágyfelszabadítás nem terjed ki a székelysége is, amelynek kebelében jogszerint nem is ismernek jobbágyot. Marosszéken emiatt kezdetben meglehetősen ellenszenvvel fogadták a nemzetörség szerveze-sét, amihez hozzájárult az is, hogy a szék akkori főkirály-bírója, gr. Toldalaghi Ferenc a márciusi reformok ellensége és az egész tisztikar párthíveiből áll. A főkirálybíró felsőbb rendeletre augusztus folyamán mégis bizottságot küld ki a

szék mind a nyolc járásába, hogy a magyar kormány számára gyűjtést végezzenek és a népet a nemzetőrségbe való jelentkezésre hívják, de némely helyen, pl. a kaáli járásban csaknem elkergetik a biztosokat. De Berzenczey László képviselő és magyar kormánybiztos megváltoztatja a hangulatot az agyagtalvi nemzetgyűlés tervével, amelyet »ideiglenes székely kormány és székely nemzeti tábor alakítására s a székelység régi szabadságai visszaszerzése végett« kezdeményez. A nép lelkes örömmel fogadja a sok évszázad óta első székely nemzetgyűlés hírért, de nem így az arisztokrácia és királyi biztos. Toldalaghi gróf jelentést ad be a gyűlést összehívó Berzenczey ellen és visszahívását ajánlja, ami meg is történik. Az agyagtalvi gyűlést ezekután a királyi kormányzók és királyi biztos által kijelölt elnök vezetése mellett tartják meg s így a Berzenczey felhívásában hirdett kérdések elő se kerülnek. A nép csalódottan távozott és a csüggedt hangulat meg is mutatta hatását pár nap múlva az első nagyobb ütközetben, Marosvásárhely mellett, hol a lehangolt székely csapat vereséget szenved. Maguk a sereg tisztjei nemrég még az osztrák parancsnoksághoz jártak utasításért azokhoz, akikkel most szemben állottak és meglátszott rajtuk ennek bénító hatása. »Mintha a nemzet becsülete nem is érdekelte volna őket, fatális közönnnyel néztek mindent, sőt mintha örvendtek volna a székelység csüggeteg egykedvűségén.« Nagy baj volt az, hogy a kevés székely nemzetőrnek sokfelé kellett harcolnia a minden oldalról Marosszékre törő román csapatok ellen, a vezetőség kapkodva, egymás számításait keresztezve rendelte ide-oda a csapatokat. Vásárhely az osztrákok kezére került s ez a gyász hír nemcsak leverőleg hatott a marosszéki csapatokra, hanem felingerelte őket a vezetőkkel szemben; voltak akik nyiltan kikelték a nemesség és az értelmiség ellen, azzal vádolva, hogy ők döntötték végveszélybe a nemzetet. Valóban a nép és urai között nem volt nagy lelki egység, az arisztokrácia többsége az osztrák érdekeket védte s a tájékozatlan nép áldozatául esett a fondórlatoknak. Ilyen körülmények között nem csoda, ha az egész Marosszék alig 3.000 főnyi idegen sereg előtt hódolt meg s az elfoglalt Marosvásárhelyen »az elfajult, hazája ellen támadott poigármester Lázár János gróf kémcsapatával tartott szigorú rendet«, a vidéken pedig a román és szász csapatok dúltak, romboltak. A nép nagyrésze, mint tatárjárások alkalmával, a havasokba menekült, vagy aki tehetett, Háromszékre húzódott és itt segítette a egyszerű önvédelmi harcban, mert a Székelyföld többi része már behódolt. Bem tábornok hozza a szabadságharc igazi lendületét és a marosszéki nép derekasán kiveszi részét a küzdelemből. A magyar hadsereg két legkiválóbb honvédszászlóalját, a 12. és 87-est állítja ki, va-

lamint egy huszárcsapatot, melyek mintegy 6.000 harcossal végigküzdük az erdélyi csatateret és Szegednél éri őket az összeomlás. Majd az osztrák elnyomás ellen 1652-ben Marosszékről irányítják a szerencsétlenül sikerült összeesküvés szálait, hogy a szék földje mégtöbb vértanúnak nyissa meg kebelét, akik a székely nép szabadságáért küzdöttek.

A lakosság

A székelység letelepedése után Marosszék területére több idegen nép szivárgott be az idők folyamán: románok, cigányok, zsidók, örmények, szászok, sőt tótok és görögök is, akiknek utódai ma a lakosság jelentékeny százalékát teszik ki. Emellett, mint láttuk, egyidőben még rácok is megtelepedtek volt az elpusztult székely falvak helyén s mint érdekességet megjegyezhetjük, hogy a XVI. században egy törökőbi kereszténnyé lett földesúrral is találkozunk Szentkirályon, ahol a reformáció után adományul kapja a kolostort a hozzátartozó jószágokkal együtt, majd még másik hat községben jut birtokhoz. A székelység legrégebb számadataira csak következtethetünk az egykori lustrák alapján, de az újabb időkben sincsenek pontos kimutatásaink, mert a népszámlálások a XVIII. századból csak osztályok, majd hitfelekezetek szerint tüntetik fel a lakosságot, de egyik módszer sem megbízható nemzetiségi szempontból. A legújabb népszámlálások pedig, amelyek nemzetiségi kérdésre is kiterjednek, már nem az egykori Marosszék határai szerint történnek, így a szék adatai bele vannak olvadva a jóval nagyobb megyébe, amiből szinte lehetetlen kihámozni. De mielőtt erre kísérletet tennénk, vegyük sorra az idegen népek betelepülésének ügyét. Legnagyobb számban a románok özönlöttek el a szék falvait, különösen a nyugati részen, de szórványosan majdnem mindenhol feltűntek, ahol nagy birtok alakult ki. Betelepülésük is 1562 után indult meg tömegesen, amikor a fejedelem által adományozott nagyobb birtokokon jobbágyokra van szükség és fellendül a székely nép szabadságának visszaadása után, amikor a székelyek jobbágyságrakényszerítést törvény tiltja. Különben is a földesurak szívesebben alkalmazzák a román jobbágyot, mint a székelyt, mert igénytelenebb és kevesebb gondot okoz, míg a székely jobbágyot mindig fűti egykori szabadságának és nemességének emléke. Szinte valamennyi elrománosodott marosszéki község elrománosodási folyamatának idejéről és módjáról hiteles adataink vannak. Az adatok többsége egyházi ügyekkel kapcsolatos, mert ahol kipusztult a magyarság és románok telepedtek helyébe, vitás kérdéssé vált, hogy a volt magyar egyházak temploma és birtoka kié legyen, egyes földesurak pedig vallási térítés ürügyével

kergették szét falujukból a székely lakosságot, így az a színeze lehet a dolognak, hogy az elrománosodásnál vallási szempontok játszottak közre. De ennek a szempontnak lényegtelen voltát mutatja az, hogy a földesurak meg se kísérelték soha a román népet magyar egyházba terelni, hanem román templomot létesítettek számukra és román papot tartottak benne saját költségükön. Tófalva esete megvilágítja az elrománosodások történetét. A falu lakói az 1614-i és még későbbi lustrákban is szabad székelyek, kiket a községbe adományozás útján telepedett földesúr csak két módon tehetett jobbágygá: vagy erőszakkal, vagy ha önként szolgálatába állanak. Miután az utóbbi nem történt meg és a székelyek jobbágyásra kényszerítése büntetéssel járt, ha kitudódott, a földesúr egy újabb, harmadik módszerhez folyamodott. A XVIII. század elején a székely református lakosságot román vallásra igyekezett téríteni, hogy mint románokat büntetés nélkül tehesse jobbágyaivá. A nép egyrésze áttért, a másik része ellenszegült, mire a földesúr széjjelverte őket, helyükbe pedig románokat telepített. A szomszédos csejdi ref. egyházközség próbálta az egyház jogait megvédeni, de eredménytelenül. A tófalvi ref. egyházközség 1756-ban megszűnt, földjeit, kaszálóit, templomhelyét a földesúr. Bálinti István báró foglalta el, harangját pedig körtetfaji udvarába szállította. A csejdi egyházközség sokáig folytatta a pert az elpusztult egyházközség vagyonáért, de a földek részint a földesúr, részint a Tófalván létesült görögkatolikus egyházközség birtokában maradtak. Kisebbség nagyobb eltéréssel így történt mindenütt a magyarság pusztulása és a falvak elrománosodása. Hasonló sors érte a következő községeket: Szentlőrinc, Sárd, Moson, Nyáradandrásfalva, Marosszentgyörgy, Bárdos, Medgyesfalva, Maroskeresztúr, Nyárádtő, Szentivány, Marosszentanna, Remeteszeg, Kisfalud stb., átalakulások oka a nagybirtokrendszer, Medgyesfalva földesura, gróf Kornis Zsigmond kormányzó 1716-ban a község református népének katolikus vallásra térítését használta fel eszközüül. Karhatalommal elfoglalta a református templomot, jezsuitákat telepített belé, az ellenszegülő népet pedig szétverte, a falut földdel egyenlővé tette. Az üldözött protestánsok elköltöztek, helyükbe a földesúr román jobbágyokat telepített Marosvásárhely közvetlen közelében. A katolikus templom megmaradt, de hívek nélkül, a község tiszta románná vált. A múlt század végén egyetlen magyar család lakott benne, a gróf Lázárok, míg most a világháború óta a betelepült magyar gyárímunkások számára ismét magyar református egyházközség létesült. Egykori társégházközsége, Székelykakasd, ahová annakidején nem ért el a földesúri hatalom, máig is tiszta székely község maradt. Némely falu, mint Szentlőrinc, Bárdos, Szabad, Szentivány.

átalakulásánál részben közrejátszott a török és tatár pusztítás, a földesurak kevesebb akadály árán cserélhették fel a székely lakosságot románnal. A szentlőrinci elpusztult ref. egyházközség földjeit, templomát és párocniális épületeit 1661–1701-ig a tompai ref. egyházközség birta, de akkor a szentlőrinci román pap híveivel együtt erőszakkal elfoglalta, amint egyik szemtanú állítja, »a román püspök parancsolatából« s végig a román egyházközség tulajdonában maradtak a földek és épületek. Ez az erőszakos templomfoglalás mutatja, mennyire biztosságban érezte magát már a XVIII. század küszöbén a románság, földesurai szárnyai alatt. Medgyesfalvához hasonlóan Marosszentgyörgyön is elfoglalja a földesúr a református templomot s amikor a magyarok kivésnek, románokat telepít helyettük, Nyárádton 1768-ban a jezsuiták foglalják el a református esperesség templomát, mire a magyarság pusztulni kezd, román egyház létesül és a magyarság egyrésze is elrománosodik. A múlt század derekán a községnek csak egynegyede székely, a többinek »csak tiszta magyar hangzatú nevek mutatja az egykori székely voltukat.« Remetszeg székely lakóit a Lázár család tette ki a faluból és helyükbe a Bánd és Bergenye közti hegyen lakó románokat telepítette be. A nagy tömegben betelepült románság nemegyszer a székely lakosságot is magába olvasztotta, különösen a egyes lakosságú falvakban, így a mai marossszéki románok jelentékeny részét tarthatjuk magyar eredetűnek, amit magyar nevük is támogat. A beolvadás különben kölcsönös volt. A székelység szegényebb rétege annál is inkább áttért a görögkatolikus vallásra, mert a magyar egyházaknál rendkívül súlyos terhet jelentett a kepelizetés. Ez az egyházi adózás az egykori miokói püspökség területén, hova a székelység is tartozott, teljesen azonos jogi természetű volt, mint máshol a dézsma, csak hogy ezt a dézsmát napjainkig sem váltották meg, míg a szász nép papi dézsmáját annakidején sietett a magyar állam megváltani. Az egyházi adó némely községben az állami öt-hatszorosát is elérte, viszont a román egyháznak sem kellett adót fizetnie, mert a földesúr tartotta fenn. Ezek a tények azt bizonyítják, hogy a Székelyföldre került románság elnyomásáról, vagy éppen szándékos elmagyarosításáról nem lehet beszélni. Ellenben lehet arról, hogy nem tettek megkülönböztetést a románok és székelyek között mert pl. az 1602-i összeírásnál Gerebenes lakói már mind románok, de beírták őket a szabad székelyek, lófők és nemesek lajstromába, mivel »azt mongyák, hogy székely földön lagnak.«

A többi nemzetiségek közül a *cigányok* és zsidók élnek nagyobb számban. A cigányok a török hódítások idején kezdtek beszivárogni és hamarosan jelentős számban telepedtek le, úgyhogy a XVII. század elején már országgyűlésileg ren-

dezik ügyüket, kiveszik őket vajdáik zsarolása alól és alkotmányos védelemben részesítik úgy az egyes hatalmaskodókkal mint az uralkodóval szemben, akkor, amikor Európa többi országaiban még tüzzel-vassal pusztítják őket. Az utolsó cigányvajda Vallon Péter 1638-ban nagy adományokat kap Marosszéken, Kisfalud, Názánfalva, Bergenye és Boos községekben, székhelye pedig Názánfalván van. »A cigányok vajdasága — mondja az Approbatae Constitutiones — per abusum esúszott be s azon nyomorult nemzetség sok huzavonásával jár, azért az el is töröltetett; azonban I Rákóczi György az idegen származású, de az országnak nagy szolgálatakat tett vitélő Vallon Péternek éltire odaadván a cigányok vajdaságát, szokott jövedelmeivel, ezt az ország is helyben hagyta, úgy azonban, hogy e hivatal Vallon Péter halálával örökre megszűnjék. A földesuraknak — kiknek feles cigány jobbágyaik vannak — szabadjon egyezés szerint tőlük adót szedni vagy nem, valamint rendeliethetnek elibük vajdát.« Egyrésztük sátorokban élt és vándorolt egészen a múlt századig, noha a törvények a kóborlást tiltották, ekkor szigorúbb rendeletre falvakban telepednek le, vándorkereskedést űznek, kovácsok, kocsisok, némely helyen, mint Kelemenelkén és Mezőcsáváson földművelésre is áttérnek. Vásárhelyen már az előző században szabályokat hoznak a céhek, hogy miképpen alkalmazhatnak cigány munkásokat.

A zsidók betelepődése 1848 után indul meg rohamosan, de némely helyen már régebben nagy számmal voltak, így Názánfalván 1794-ben felmerült a kérdés, hogy milyen a helyzetük a falu többi lakosával szemben. A falusbírák közterhek viselésére akarják szorítani a zsidókat, de ezek mivel »régii usus szerint soha közterheket nem viseltek,« a székgyűlés elé terjesztik az ügyet, itt aztán ügyesen kiokoskodják érveiket, hogy miért nem tartoznak viselni a közterheket, melyeket a székely lakosság visel. Mert »taxára és árendára birnak mindent, útsinálással azért, hogy rajta járnak, nem tartoznak, idegenek is járván azon, kik nem csinálják, sáncásással sem, mert azok a rétek körül lévén hasznat azokból nem vesznek, strázsálással sem tartoznak, kereskedők lévén. Ujjítás lévén a Názánfalvi Communitás kérése, ártalmas volna. A parasztság az uraságé lévén, többet nem kívánhat, mint azt, amely conditio alatt telepítettek ekkor is a zsidók, a praetensio alól immunisok lévén« stb. A székgyűlés ilyen fényes érvek után természetesen a zsidóknak adott igazat és így kiváltságos helyzetet biztosított számukra jóval az emancipáció előtt. Legnagyobb számban Marosvásárhelyt, Marosszentkirályt, Erdőszentgyörgyöt és Názánfalvát szállották meg, zsinagógájuk több helyen van. A múlt század közepén Benkő így írja le a Marosszékre betelepülő zsidókat: »Más nemzetek iránt kiválólag hidegek,

legvastagabb önzők, mit sem tesznek saját érdekeiken kívül. szellemi tárgyakkal, tanulással mellékesen, inkább fitogtatásból foglalatoskodnak, midőn az anyagiakért éjjeiket, napjaikat feláldozzák, napról napra szembetűnőleg gazdagodva jószágokat, fogadókat, dohány, sógyedárukat tartanak több helységekben haszonbérben, mészárosságot is folytatnak, szeszgyárakat állítanak, sokfélével szüntelen kereskednek; nagyon rondák, a kézi munkát a legszegényebbe is kerüli«. Orlán Balázs 1868-ban mégcsak mintegy ezerre teszi a maroszeki zsidók számát, ma ellenben csupán magában Vásárhelyen több ezer él.

A *szászok* Régen vidékéről és a Kisküküllőmentéről szivárogtak be kevés számmal. Kereskedők, iparosok, hivatalnokok, szeszgyárosok, háztulajdonosok voltak, többségük Vásárhelyen telepedett meg. *Örmények* jelentős számban voltak Vásárhelyen, Mezőtándon, Hódoson, Erdőszentgyörgyön, nagyobbára kereskedők, néhányan földbirtokosok és haszonbérletők. Idők folytán néhány *görög* kereskedő is megtelepedett a vidéken, de főleg Vásárhelyen, pár évtizeddel ezelőtt pedig kevészámú *tót* munkás és munkavezető maradt itt. Ezeket a kisebb nemzetiségeket a magyar kultúra és magyar környezet részben egyé olvasztotta a magyarsággal, úgyhogy különválasztásuk lehetetlen, de fölösleges is volna.

Igy ismerve a szék lakosságának összetételét, áttérhetünk a *számszerinti adatokra*. A legrégebbi népszámlálás az 1720–21. évekre vonatkozik, de figyelembe kell vennünk, hogy közvetlenül ezelőtt pusztította ki a pestis a lakosságnak majdnem felét, ami a telkek adataiból is kitetszik, mert Maroszekeken ekkor 902 népes telek mellett 441 üres telek találtak. A szék 127 községében 4.725 háztartás volt, a lakosság száma pedig 38.602, amely osztályok szerint így oszlott meg: nemes 1.545 (4%), pap és tanító 100 (0.26%), polgár és jobbágy 36.957 (95.7%). A zsidók számára külön rovat van, de ekkor még egy sincs bejegyezve. A *pragmatica sanctio* korának ez a népszámlálása minden valószínűség szerint hiányos, mert a számlálási mód is kezdetleges lehetett, emellett a már említett pestisen kívül a kuruc világ utáni bujdosások is ingadozóvá és nehezen meghatározhatóvá tették a lakosság számát, mégis hozzávetőleges képet szerizhetünk belőle a szék akkori népességéről és társadalmi megoszlásáról. Ezt az utóbbit részletezi a családfők száma szerinti kimutatás, néposztályonkénti megoszlás alapján, mely így következik: nemes 288, primipilus 8, pixidárius és mezővárosi polgár 1.757, jobbágy 1.017, zsellér 765, egyéb 38, összesen 3.865 családfő. Pontosabb az 1829-i kimutatás, amely 38.032 lakósról számol be, a következő megoszlásban: pap 227, nemes 4.150, honoratior 121, polgár 125, paraszt 33.511. Mintegy száz év alatt tehát több mint kétszeresére szaporoz-

doit a lakosság, de hogy ez a népszámlálás sem egészen pontos, mutatja az, hogy egy másik ugyanekkori kimutatás tízszer lélekkel kevesebbről számol be. Ha a társadalmi megoszlást nézzük, figyelembe kell vennünk, hogy nemesnek számított a pap, az egyházi nemes, főnemes, báró és gróf, míg a tisztviselők (honoratior), polgárok, szabad emberek és zsellérek nemtelenek voltak. A községek nagyságára engednek következtetni az 1720-i kimutatásnak a néptöbrülésre vonatkozó adatai. Marossszéken ekkor ötnél kevesebb háztartás csak egy községben volt, a többi így oszlott meg: 6–10 háztartás 10 községben, 11–25 háztartás 46, 26–50 háztartás 52, és 51–100 háztartás 17 községben. Marosvásárhelyen 524 háztartás tartozott az adózás keretébe, 5.041 lélekkel. Ujabb népszámlálás a szabadságharc előtti évekből, 1846-ból van, amikor Marossszék összes lakossága 37 ezer 400 lélek, majd 1869-ből, amely 90.109 lakost mutat ki. De megbízhatóbb ebből az időből Orbán Balázs számítása, aki faluról falura járva szedte össze az adatokat és helyesbítette az előbbi kimutatásokat. 1870-ben megjelent könyve a szék lakosságát 91.008 lélekben mutatja ki, akik 1 királyi városban, 1 mezővárosban, 125 faluban és 1 telephelyen laknak. Nagy előnye, hogy a vallásfelekezeti szerinti megoszlást is feltünteti, amely a következő volt: református 48.034, római katolikus 15.697, görögkatolikus 12.641, unitárius 7.116, görögkeleti 5.520, zsidó 944, luteránus 285 és idegen 771 lélek. Ezekből a nemzetiségi megoszlásra is lehet következtetni, habár a vallás sem egészen megbízható kritérium a nemzetiségi hovatartozásnál. Mert nem lehet például egyszerűen románoknak tartani a görögkatolikusokat és görögkeletieket, amint az író külön ki is emeli, mert túlnyomó többségük magyarnak vallja magát, csak magyarul tud és istentiszteletüket is magyarul tartják. Orbán Balázs 6.200-ra becsüli Marossszék ekkori román lakosságát, 84.808 székellyel szemben. Lényeges csökkenést mutat a szék népessége az 1880. évi kimutatásban, amely csak 85.556 lélekről számol be, de tíz év alatt kipótoldódik ez a hiány és 1890-ben felszökik a lakosság száma 95.481-re, kiegyenlítve a szaporodás vonalán esett görbét. A két utóbbi népszámlálásnál Marossszék már Maros-Torda megyébe van olvadva és fontosabb adatait a belőle alakult három járás adatai alapján kapjuk meg. De nem áll rendelkezésünkre részletes kimutatás nemzetiségi alapon, csak az egész megye területére vonatkozólag, amelynek többi részét túlnyomóan idegenek alkotják. Maros-Tordamegye lakosságának ekkor 50–60 százaléka volt magyar, 30–40 román és 1–10 szász. Ellenben részletes kimutatásunk van az 1900. évi népszámlálás adatairól, amely szerint a három székely járás így oszlott meg a lakosság anyanyelve szerint: magyar 78.745, román 22.682, szász 302 és

egyéb 1.736, összesen 103.465 lélek. Marosvásárhelynek volt 19.522 lakosa, kik közül 16.705 magyar, 1.664 román, 636 szász és 267 egyéb anyanyelvű. Önként kínálkozik az alkalom az anyanyelv szerinti bevallás és a vallásfelekezeti szerinti hovátartozás összehasonlítására, amiből kitűnik, hogy a kétféle osztályozás mennyire nem fedte egymást a múltban. A három járás 22.682 román anyanyelvű lakásával szemben 26.607 görögkatolikus és görögkeleti vallású van. Marosvásárhelyen pedig az 1864-el szemben 2.385. Vidéken élt 1.481 izraelita, Marosvásárhelyen 1.658.

1869-től 1880-ig katasztrófálisan apadt a régi szék lakossága, a kivándorlás, vagy az ország más részébe való eltávozás miatt. A Marosi-alsó járás 48 községe közül 34-ben apadt a lakosság 2.298 lélekkel, a Marosi-felső járás községe közül 33-ban, 1.634 lélekkel, a nyárádszeredai járás 48 községe közül 25-ben, 621 lélekkel. Itt ugyan közrejátszott a járvány pusztítása is, a megye két másik román jellegű járása majdnem hasonló csökkenést szenvedett, de a következő tíz évben, 1890-ig csak a szék járásaiban apadt a lakosság, a gazdasági körülmények hatása alatt, a tíz év előtti adatokhoz képest 5.4 százalékkal. Az apadást mutató 14 község közül csak egy volt vegyes lakosságú, a többi tősgyökres székely község. Ha pedig az 1900. évi adatokat állítjuk szembe az 1864-ivel a megye csökkenést mutató 28 községe közül 20 Maros-szék területén van, harminc év alatti apadásuk 9.8 százalékot tesz ki, 9.010 lélekkel. Némely székely községben 20—36 százalékos apadás mutatkozik ez idő alatt. A kivándorlás növekedését mutatja, hogy míg 1886—87-ben csak 124 útlevéllel távoztak a megyéből Romániába megélhetésért, 1891—3-ig már 1263 útlevéllel; az új század első négy évében pedig így emelkedett az útlevelek száma: 310, 406, 512, és 822. Míg az amerikai kivándorlás nem kezdődött meg, a székelység inkább a nyári időszakra, mezei munkára ment ki Romániába, de nagy volt a száma azoknak is, akik itthon, főleg a Mezőségen néztek megélhetés után. A század elején megindul az amerikai kivándorlás, évente 100—200 kivándorlóval, akik majdnem kizárólag a székelyek közül kerülnek ki.

A régi Maros-szék képezte Maros-Tordamegye tulajdonképeni magyar nyelvterületét, a megye többi részén a magyarság csak szigeteket alkotott. Viszont a szék magyar nyelvterületén 18 kisebb román sziget fordult elő. A három székely járásban az 1900. évi adatok szerint tiszta magyar község 31 volt, vegyes lakosságú, magyar többséggel 23, román többséggel 30 és tiszta román 3. A tiszta magyar községekben 54.872 magyar élt, a magyar többségűekben 18.665, 5.700 románnal szemben, a román többségűekben 4.165, 15.736 románnal szemben, míg a tiszta román községekben 999 ro-

mán és 23 magyar. Azért is szükséges ezeknek az adatoknak részletes ismertetése, mert újabb időkből hiányzik a népesedési adatok pontos feldolgozása. Marosszék lakossága 1900-ban 103.375 lélekből állott (amihez valószínűleg még külön hozzáadandó Marosvásárhely lakossága), az egész Maros-Tordamegyéé pedig 178.096 lélekből, ami egyuttal az arányt is szolgáltatja a székelység számának következtetésénél a további adatok során, ahol csak az egész megyéről kapunk kimutatást, de külön figyelembe kell venni a megye határának időközben történt változtatásait is. Maros-Tordamegye lakossága 1910-ben 263.321 lélekből áll s ez a szám a román statisztikai kimutatások szerint 1930-ig felemelkedett 289.817-re, de ebben nincs benne a Kisküküllő völgye, viszont más területeket is ideszámítottak. Nemzetiségi kimutatást a román uralom alatt hivatalosan még nem adtak ki s ami itt-ott megjelent, annyira túlzott és megbízhatatlan, hogy maguk a románok cáfolták meg, így kísérletet sem teszünk a népszámlálások alapján határozni meg a Maros-megyébe olvasztott Marosszék székelységének számát és népesedési adatait. Hogy mégis bár hozzávetőlegesen tájékozódhassunk a mai helyzetről, egyházi adatok alapján végezhetünk számvetést. A három magyar egyház nyilvántartása szerint a régi marosszék területén a református, római katolikus és unitárius hívek száma összesen 98.239 volt 1937-ben, de meg kell jegyeznünk, hogy ez a szám nem azonos a marosszéki székelység számával, amely ennél lényegesen magasabb. Hiányoznak a három egyház kimutatásából pl. a szektások, pedig a szektázás az egész régi Maroszáéken igen el van terjedve, nagyobb mértékben, mint a székelység bármely más vidékén. Különösen a Nyárad és Küküllő mentén szektáztak a világháború óta a marosszékiek, több helyen imaházuk van, némely közösségben kettő is. Tanulságos összehasonlítani ezeket az egyházi adatokat a régebbiekkel, amiből kitűnik, hogy a marosszéki magyarság az idők minden mostohasága és minden szektázás ellenére él, szaporodik életerősen.

	ref.	róm. kat.	unitárius.
1869	48.034	15.397	7.116
1900	54.032	14.047	7.171
1937	67.761	22.164	6.364

A marosszékiek szaporodása régebben is nagyobb volt a Székelyföld átlagánál. 1869-től 1880-ig 0.25–0.50% közötti apadás mutatkozik ugyan, a nagy járvány miatt, de 1880-tól 1890-ig szaporodása 1–1.25 százalékra emelkedik, míg a székelység többi része csak 0.25–0.50% között váltakozik, majd a következő tíz évben is megtartja ezt az évenkénti átlagot, 1890-től 1900-ig viszont az évi 1 százalék alá esik valamivel. Ez utóbbi évtized alatt a születések és halálozások alapján

20.426 lélekkel szaporodott, ami 12.5 százalékot jelentene, de tényleges szaporulata csak 14.743 lélek, azaz 99%, ami az elvándorlás nagy méretét mutatja. Ezek az adatok az egész megyére vonatkoznak s hogy a székelység szaporodása nem érte el ezt az arányt, bizonyítja a románság fokozatos térhódítása. Habár a marosszéki székelyek szaporábbak voltak a belső székelységnél, mégis a románsággal nem vehették fel a versenyt ezen a téren. A megye román lakossága 1880–1890 között 115.9 százalékkal szaporodott, míg a megye összes lakossága csak 112.2 százalékkal, 1890–1900 között pedig a románság szaporodási százaléka 24.8, szemben az összes lakosság 22.3 százalékaival. A románok szaporodása inkább a megye románlakta vidékein emelkedett, a köztük, vagy szomszédjukban élő magyarság rovására, míg a régi szék vegyeslakosságú falvai többségében változatlan maradt az arány, egy-két községben a románok kerültek előnybe, viszont másik néhány községben a magyarok. A legújabb időkben is megközelíti a megye szaporodási arányszáma a régit, természetes szaporodása ezer lakós szerint 1934-ben 8.6 volt, míg az erdélyi átlag 8.1 és a székelylakta területeken csak Csík multa felül, 1935-beli 8.4 arányszáma pedig mégjobb viszonylagos helyzetet mutat az erdélyi 7.2 átlaggal szemben. A falusi lakosság természetes szaporodása ennél jóval nagyobb, a városok viszont lecsökkentik az átlagos számot. Ez utóbbi év népmozgalmi kimutatás szerint a megye lakossága már meghaladta a háromezerezt.

Műveltség tekintetében a statisztikai adatok bizonyága szerint Marosmegye jóval alacsonyabban áll, mint a másik három székely megye. A marosszéki magyarság azonban semmivel sem kevésbé művelt, mint a belső székek népe, de a megyei statisztika átlagos adataiban lenyomja számsorait a havasi románság. Így nem sokat tudunk meg az itteni székelységről, ha összehasonlítjuk a megye írni-olvasni tudóinak 1930. évi 69.2 százalékát az udvarhelymegyei 85.0 százalékkal, legfőntebb következtethetjük belőle, hogy az itteni székelység százalékszámja is körülbelül az udvarhelyszékiek szintjén állott. Ugyanilyen arány szerint értelmezhetjük a képzettségi fok adatait is. A megyében az írni-olvasni tudóknak 94.2 százaléka csak elemi iskolát járt, közelebb, mint a Székelyföld többi részén, egyetemet és felsőbb iskolát végzettjei viszont aránylag sokan vannak a gyárak vezetőségében. Régente a székelység fiainak nagyrésze Marosszéken, illetve Marosvásárhelyen szerezte felsőbb műveltségét az itteni királyi táblánál fennált jogi akadémián, de ez már régebben megszűnt, a makfalvi »Wessclényi kollégium« pedig az utóbbi évtizedekben csak mint református elemi iskola működött, legutóbb pedig román nyelvű állami

iskolává alakították át. Marosszék székelységének hatalmas közművelődési alapja volt, az »Ösmarosszék székhavasa« melynek 15.700 k. holdnyi területe Szovatától Gyergyóig nyúlt fel és a század elején 2,191.310 korona értéket képviselt, évi jövedelme pedig a 20.000 korona körül mozgott. Ez a közös erdő 1876 előtt a 127 marosszéki község tulajdonát képezte, ettől kezdve a megye törvényhatósága kezelte, de tovább is változatlanul nem a megyének, hanem csak a régi 127 községnek képezte közös vagyonát, jövedelme is csak ezeknek a községeknek egyetemét, illetve közönségét érintő közművelődési célokra volt fordítható a közvetlen aránykules szerint: 25% tudományos, 25% iparügyi, 25% gazdasági és 25% humanisztikus célokra. Ez a nagy vagyon azonban úgyszólván elveszett a világháború óta a székely nép számára, habár jogi helyzete semmit sem változott. Régente ösztöndíjakat adott belőle, iskolákat segítettek, az utóbbi húsz év alatt azonban egyetlen lejt sem kapott a tulajdonos 127 község a jövedelméből. A kezelést a megye román közigazgatási szervei végezték, de a számadások szerint a hatalmas erdőség semmit sem jövedelmezett, mert üzemterve, amely szerint egyszerre három oldalról kellett volna kitermelni, annyira rossz volt, hogy a kitermelési költségek felémésztették volna a jövedelmet. Végre három évvel ezelőtt új üzemtervet készítettek és megkezdték a jövedelmeztetést, de a megye úgy kezeli az erdőt, mint sajátját, jövedelmét megyei célokra fordítják, a tulajdonos községek semmit sem kaptak belőle. Az ösmarosszéki falvak mindent elkövettek, hogy legalább iskolahelyként kapjanak részt, de az egész összeget a vármegyeház építésére utalták ki. Az ősrégi vagyon és tanalap ilyenformán kiesett a székely nép kezéből, amelynek most már valóban kevés lehetősége van önmaga művelésére.

A gazdasági élet multja.

A szék gazdasági multjáról, földbirtok kérdéseiről már történet említés az erdélyi fejedelemség korából, most nézzük a helyzet alakulását a későbbi időkben. Az első megközelítőleg pontos földbirtok és gazdasági ingóság összirása a következő korszakban 1720—21. évekből van, de csak az adózó alsóbb néposztályokra vonatkozólag, a vagyonosabb nemesség gazdasági adatai hiányoznak ebből. Marosszék egy adózó háztartására jutott akkor 5.2 köblös szántó (1 köblös föld = 1100—1200 négyszögöl), jóval kevesebb az egész székelyföldi 15.5 átlagnál; 2.0 kaszásrét (1 kaszásrét = 800—1200 négyszögöl), a székelyföldi 3.2-vel szemben és 1.0 kaspás szőlő (94 négyszögöl). Az adózók birtokában volt 8.179

ökör, 5.650 tehén, 1.021 borjú, 1.609 ló, 20.120 juh és kecske, 10.209 sertés és 3.602 méhkas. Hogy megtaláljuk, mit jelentettek ezek a szám adatok a valóságban, tudnunk kell, hogy a szék háztartásainak száma ekkor a nemesekével együtt 4.725 volt, az adófizetők, jobbágyok, és polgárok száma pedig 36.957, az 95.7 százaléka az összes lakosságnak. Ez az állapot nem változik lényegesen 1848-ig, amikor az úrbéresei felszabadulva sajátjukként kapják meg az uradalmak egy részét, amelyen független kisgazdaságok létesültek. Ez a változás azonban a székelység kárára történik, mert ha a székely jobbágyok kapnak is földet, de a nagyszámú román jobbágy most tulajdonosává válik Marosszék földje jórészenek, amely ettől kezdve elveszett a székelység számára.

A régi székely birtoklási mód, a közbirtokosság Marosszéken sajátságos jelenségeket mutatott a múltban. A »Szék-havas« közvágyon mellett tóközbirtokosság létezett a Mezőbándtól messze a Mezőségbe benyúló nagy tó székelyföldi részének használatára. A közbirtokosság tagjai Sámsond, Kölpény és Madaras lakói voltak, a tó jövedelmének, a nádnak és halászatnak, a »gyalmászatnak« felosztási módjáról pedig úgy rendelkezett a Bethlen Gábor idejéből való kötlevelelük, hogy kétötöd része a gr. Mikes családnak, háromötöd része a három falunak. A falvak közbirtokossága nem a vagyon nagysága alapján, hanem személy szerint osztozott a jövedelmen, minden fiú a tó-társaság tagjává lett, mihelyt az apai háztól elvált, vagy ha ott maradt, de külön családot alapított. Sajátságos közbirtokossági társaság volt a »Kölpényi 11«, melynek tagjai, a tizenegy család, így osztozkodtak a Bocskai fejedelemtől vitéségükért kapott »Bocsok« nevű erdő használatán: »A nevezett erdőből minden évben egy nyíl fogatik fel, melynek fáját a nevezett 11 birtokos egyenlően felosztva használja. A helyet felosztani soha sem lesz szabad, hanem közösen használják mindig úgy fáját, mint legelőjét. Ha valaki a birtokló 11 személy közül magtalanul halna el, része a többi birtokos társra száll át.« (Megjegyzendő, hogy Marosszéken sokáig maradt fenn a székelység területén a közös községi szántóföldek nyilszerinti felosztása, még a XVIII. század végén is van erre adat).

A székelyföldi közbirtokosságok felosztása az arányosítás alapján rohamosan megindult a múlt században és megfosztotta a közbirtokosságokat tulajdonképpen hivatásuktól és nemzetfenntartó erejüktől. Régebben, mint az 1727-i koronkai erdőfelosztásnál is láthatjuk, a közös földet nem a magánbirtok nagysága alapján, hanem személy szerint osztották fel, a társadalmi osztályfokozat figyelembevételével. Így az említett erdőfelosztásnál a primoroknak két nyilat, a szabad székelyeknek egy, a jobbágyoknak félnyilat adtak,

ami a kor szelleméhez mérten méltányos osztályozásnak nevezhető, habár megszegte a székely jog régi alapelvét. De már a további osztályozásoknál a koronkai gróf az ülések számát akarta alapul venni, ami a vagyonosabb felső osztálynak jelentett volna nagy előnyt s ami ellen a székelység sikerrel tiltakozott. A múlt századbeli közvagyonfelosztás jogtalanságai ellen azonban már nem volt képes a székely köznép felemelni szavát, mert a visszaélések egész áradata zuhant rá. A közvagyonok felosztásánál ekkor már nem is a belső telkeket, hanem az általános vagyoni állapotot vették alapul, ami a Marosszéken kialakult nagybirtokrendszer következtében a közvagyonok túlnyomó részét néhány család kezébe csoportosította. magántulajdonként, a nép nagyrésze pedig elesett közös vagyonától. Az 1871-i arányosítási törvény ugyanis úgy intézkedik, hogy a legelőkre nézve minden közbirtokosnak feltétlenül, a havasokra nézve a birtok arányában való többség kérésére, tekintet nélkül az egyéni érdemek nagyságára, megadható az elkülönülési jog, míg az erdőknél csak 100 kat. holdnál nagyobb illetményesek szakíthatják ki a maguk részét. A legelők és havasok felosztása megkezdődött ennek alapján, a nép pedig azt látta, hogy közös erdőiből a száz holdon felüli illetményesek nagy területeket szakasztanak ki, mire mindent elkövetett, hogy maga is megkapja kis részét, magánbirtokul. A szabálytalanságok kényszerült folyamata kezdődött meg ezzel, ami a nép közszellemének romlására vezetett. Az erdőterületeket »Havas«-nak jelölték meg felosztási kérésükben s ezen a téves alapon a törvényszék megadta az engedélyt. Így osztották fel pl. Kibéd és Szováta községek az erdőközirtokosságukat, amiből lehetetlen birtokviszonyok és telekkönyvi állapotok keletkeztek s a perek áradata zúdult a birtokosságra. Kibédben a különben is csekély terjedelmű illetményeket annyi darabban szakasztották ki, ahány helyen az erdők feküdtek, egyes parcellák ötven öl hosszúságúak és félöl szélesek voltak. Ezzel egyidőben folyt a birtokügyek rendezésének sok visszaéléssel járó másik ága, a tagosítás, amelyet már a szabadságharc előtt megkezdtek jelentéktelen mértékben, de csak a század végén vett lendületet. A tisztviselők megvesztegethetősége, a munka tulságos elnyújtása és ezzel kapcsolatosan a rengeteg költség hamarosan lépszerűtlenné tették a tagosítást, sok község a már folyamatban lévő munka megszüntetését kérte. Makfalva pl. 1895 óta következtlenül a háború előtti évekig állt tagosítás alatt és ismételtlen folyamodott az eljárás megszüntetéséért. Ehhez járult még a rossz pénzpolitika, a bankok lelkiismeretlen üzérkedése, ami együttesen a kisgazdatársadalom leromlására vezetett. Ennek következményeként nagy méretet öltött a kivándorlás.

Marosszék gazdálkodása a mult század végén az állattenyésztésről a gabonatermelésre tért át, az utolsó negyedszázad alatt 1903-ig a búza vetésterülete megkétszereződött, noha a föld inkább az állattenyésztésnek kedvez. Így a terméseredmények nem igazolták azon eljárás helyességét, hogy a bevetett terület egyharmadán búzát termeljen a nép és egyharmadánál nagyobb területen pedig csak kukoricát. Amint a bevetett területek nagysága növekedett, úgy esett a termelés értéke. Nem is csoda ez, hiszen már 1847-ben panaszkolt Kővári László, hogy még a falusi iskolákban is hamarabb tanítanak Rómáról, mint a szántásról, a nép gazdasági nevelése érdekében pedig azóta sem sok történt. Régebben jó dohánytermék vidék volt, de a század elején abbahagyták és a marosvásárhelyi cukorgyár felállítására óta a cukorrépa termelés terjedt el, mint ipari termelés. Jó kezdeményezések történtek már a mult század elején a zöldségtermelés terén, az alsónyáradmenti Lukafalva környéke, a »Murokország« szép eredményeket ért el, valamint a gyümölcs-termelés is elindult, főleg a Nyárad és a Küküllő völgyében.

A gabonatermelés terjedésével előállott a szarvasmarha-állomány megcsappanása. Míg 1721-ben egy adózó háztartásra 3.1 szarvasmarha jutott, 1895-ben egy gazdaságra csak 1.8. Ennek legfőbb oka a nagykiterjedésű közös hegyi legelők kifelosztása az arányosítás és tagosítás során, amelyekben régebben mindenki annyi marhát tarthatott, amennyit akart. A következő 10 évben, 1905-ig ismét nagy a csökkenés, az ezer lélekre eső darabszám leesik 340-re, 105-tel kevesebbre, mint tíz év előtt volt.

A székelység minden tekintetben, gazdaságilag, számbelileg pusztult, legjobb ideje volt már a század elején valamit tenni a megmentése érdekében. Marosvásárhelyen már régebben alakult egy társaság a székelység helyzetének szemlélő tartására és ez időnkint felhívta a figyelmet az itteni bajokra. A kivándorlás rohamos növekedésével aztán országos ügyé vált a székelység helyzetének megoldása, a nép megmentése. Megalakult Marosvásárhely székelyhely a székely kirendeltség, amely gazdasági útmutatásokkal és segélyekkel eredményes munkát végzett, de a világháború kitörése megakadályozta abban, hogy tényleg átformálja a nép életét és biztosítsa jövője megélhetését. A kirendeltség 1909-ig létesített 115 gazdakört a megye területén, összesen 5.548 taggal, 103 népkönyvtárat, 19 tejszövetkezetet 2527 taggal, 21 állathiztosító szövetkezetet, 50 hitelszövetkezetet 180 községre kiterjedve és 23 fogyasztási szövetkezetet. Emellett legelőterületeket létesített még, tenyészállatokat osztott szét, gazdasági előadásokat és tanfolyamokat tartott. Működésének eredménye, hogy kiépült a *székelykörvasút* Marosvásárhelytől Gyergyóig, de az egyébként rossz közlekedési vi-

szonyokon már nem segíthetett. Ez a vonal Csikot összekapcsolta Marosszékkel, de a szomszédos Udvarhelyszékre ma sem lehet Marosszékéről vonattal menni közvetlenül, csak óriási kerülővel. A székely vasútak építésénél bűnösen elhanyagolták a székelység érdekeit s ennek következménye ma is érezhető. A század elején tervek voltak Apahida—Marosvásárhely és Marosvásárhely—Segesvár összekötésére, de a vonal soha sem épült ki. Ugyanígy tervek készültek Marosvásárhely—Erdőszentgyörgy—Székelyudvarhely—Csíkszereda közvetlen összekapcsolására, ami szintén csak kívánság maradt. Ezen a vonalon Vásárhely és Udvarhely között 81 kilométer lett volna az út, míg Kocsárd felé kerülve ma is 243. Nem sok jelentősége van a nagykesőre kiépült Marosvásárhely—Parajd közötti keskenyvágányú vonalnak, mert szakutcában végződik.

Ez az elmaradottság, a rossz közlekedési lehetőség az ipar fejlődését is nagyban gátolja, pedig az ipar fellendülésével lehetett volna pótolni a mezőgazdaság által nyújtott gyenge életlehetőségeket. Így nagyobb ipari élet nem fejlődhetett ki, csupán Marosvásárhelyen, a vidék tovább tengődött háziiparával, melyet a modern ipari termelés válságba sodort. Majdnem minden marosszéki községnek meg volt a maga sajátos háziipari foglalkozása: gazdasági eszközök, faedények készítése, agyagipar, gyékény és szalmafonás stb., amellyel a téli hónapokban megkereste élleme egy részét, századok óta. Iparost és kereskedőt csak 369-et írtak össze 1720-ban Marosszéken, de ez akkor aránylag nagy szám volt, mert az egész Székelyföldön mindössze 552 iparost és kereskedőt találtak. Ezek azonban majdnem valamennyien a vásárhelyi céhekben éltek, a város 15 céhe fejlett ipari életre enged következtetni. Az ezutáni időkben Vásárhelyen még 9 ipari céh alakult s mellettük létrejött 1751-ben a »Szántók céhe«, majd később egy temetkezési és betegsegélyző egyesület, mint céh, ami a céhszellem erős uralmát mutatja. A falusi ipar a fejlett háziiparon kívül jóformán csak az aránytalan mértékben elterjedt sör és pálinka főzésből állott. A fejlődésről képet ad az, hogy 1900-ban a szék területén 817 iparos és 755 segédszemélyzet volt, Vásárhelyen magában emellett még 1.232 iparos 1.830 segédszeméllyel. A műhelyek kiesiny voltára mutat az a körülmény, hogy a vásárhelyi vállalatok 56.8 százaléka, a vidékieknek pedig háromnegyed része segéd nélkül dolgozott. A megye területén 24 gyárvállalat működött, ebből vidéki nagyobb vállalat, amely húsznál több segéddel dolgozott, csak kettő akadtt a szék területén, Vásárhelyen pedig hat. A tíz évvel előbbi állapothoz képest több iparágban csökkent a munkások száma a gépek térfoglalása miatt, így a szeszgyáraknál 39, tégla gyáraknál 37 százalékkal, de apadt az ácsok

száma is egyharmadával. A vidéki nagyobb ipartelepek a szovátaí fűrészfűrőgyár, a nyárádszentannai fűrésztelep, a mezőbándi gyapjúfésülőgyár, valamint a Vásárhely melletti Medgyesfalván levő szeszgyár, kőkemence, tengeri termékek gyára. Marosvásárhelyen ekkor 14 gyár működik, legnagyobb a gőzfűrésztelepe, valamint az állandó válsággal küzdő cukorgyára. Valamennyi gyárvállalat rohamosan egymásután, sőt szinte egyszerre 1893 és 1902 között alakult, túlnyomó többségük az első évben. Ettől az ipari fellendüléstől azt lehetett várni, hogy fellendíti az egész Maros-szék életét, de nem így történt, a rendszeres ipari élet nem tudott gyökeret verni.

A *köz hatalomváltás után* a legelső nagy gazdasági átalakulást a román földreform hozta. A nagybirtokokat felosztották a szegényebb népréteg között s habár nem tettek szembetűnő megkülönböztetést a magyar és a román parasztek között, mégis ez a változás a román parasztság javára szolgált elsősorban, mert vegyeslakosságú, vagy román falvakkal szomszédos magyar falvaknál előnyben részesítették a románságot. Az ilyen vidékeken különben már a világháború előtt jobban állott gazdaságilag a román parasztság a magyar falusi népnél, amint ezt annakidején Barabás Endre részletesen kimutatta Maros-Torda vármegye gazdasági leírása c. könyvében. A földreform ezer holdon felüli nagybirtokot mintegy tizenhetet talált a régi szék területén, közülük kettő a 2.500 holdat is elérte. Nincsenek kimutatásaink a földreform pontos mértékéről és módjáról, meg kell elégednünk a jelenlegi birtokmegoszlásnak a háború előttivel való összehasonlításával. Sajnos, még ebből sem ismerhetjük meg pontosan a régi szék helyzetét, mivel kimutatásaink az egész megyére vonatkoznak. Az 1895. és 1931. évi adatok szerint a megyében így alakult a birtokmegoszlás (az 1931-i adatokba nincsenek beleszámítva az erdők, a román kimutatás 1 hektárát pedig kerekén 2 kat. holdnak vettük):

	Birtokosok száma	Megművelt terület
	1895	1931
0— 10 k. holdig	24.795	137.702 k. hold
10— 20 „	5.221	99.240 „
20—100 „	3.338	84.154 „
100—500 „	290	36.114 „
500-on felül	76	4.156 „

Szembetűnő a tizholdon aluli kisgazdaságok számának szinte kétszeresére való növekedése, de ez a réteg csak számbelíleg gyarapodott, gazdasági jólétében alig, hiszen átlagosan egy gazdaságra 3.3 hold föld jut, amiből egy csuládot nem lehet eltartani. Sajnos, a maros-széki falvak lakóinak nagy része ebbe a rétegbe tartozik és talán ezen az átlagon is alul van, mert tömören lakja földjét, míg a románság nagy-kiterjedésű területeket birtokol. Feltevésünket támogatja az

a tény is, hogy már a századfordulónál a marosszéki kisgazda szántóföldje 1,5 holdból állott átlagosan, ahová a 4 holdról zuhant le 1720 óta a nép fokozatos szaporodása következtében. A földreform során a székelység által kapott földmennyiség aligha haladja meg az utóbbi harminc évi szaporodásának arányában igényét, mennyiségét, így a harminc év előtti birtokmegosztás körülbelül változatlan, vagy ha változás történt, az csak hátrányos volt. A gazdálkodás mai irányát mutatja, hogy 1935-ben a földművelésügyi minisztérium kimutatása szerint a megye területén bevetett 170.627 hektár területből 131.386 hektár gabonaneműekkel volt bevetve, a kaszáló és más takarmányfélékkel művelt terület pedig csak 17.330 hektárt tett ki. A gabonaneműekkel bevetett területből legnagyobb részt, 57.294 hektárt a kukorica foglal el, vele szemben őszi és tavaszi búzát 46.811 hektáron termeltek, zabot 18.313, őszi és tavaszi árpat 4.987 hektáron. A takarmányfélék közül a lóhere foglalja el a legnagyobb területet, 8.473 hektárt, lucernát 3.510, egyéb szálas takarmánynövényt 4.732, takarmányrépat pedig csak 615 hektáron termeltek, zabot 18.313, őszi és tavaszi árpat 4.987 hektáron termeltek. Az állattenyésztés hatósági támogatás mellett fokozatos fejlődést mutat, a lóállomány 1925 és 1935 között 3.780-ról 14.548-ra emelkedett fel, de ez a gyarapodás inkább a román gazdák javára történt. A szarvasmarhaállomány az utóbbi évben 77.444 darab volt, tíz év alatt csak 5.687-el szaporodott, aminek oka főképp a kivitel visszaesésében van. Míg 1930-ban mintegy 12.000 szarvasmarhát szállítottak ki a megyéből, 1936-ban csak kétezret az exportakadályok miatt. A fejőstehenek száma is csökkent, pedig a tejtermelés és értékesítés érdekében komoly kezdeményezés történt. Ez annál feltűnőbb, mert a megye falusi lakossága gabonaneműekből és más egyebekből behozatalra szorul, így a mai állapot az életszínvonal csökkenésére mutat. A simenthali marha tenyésztésének fejlesztésére 1935-ben hatósági támogatással szindikátus alakult, egyébként a szarvasmarhaállományban ezt a fajtát 15 év alatt az állomány 15 százalékáról 85 százalékra emelték a megyében.

Az ipari életben nagy fellendülést jelentett a közhatalomváltozás utáni években a fakitermelés óriási mértéke, de ez néhány év múlva megcsappant, kiapadt a famennyiség és azóta elakadt a vidék ipari és kereskedelmi élete. A fűrésztelepeken kívül a többi gyár vállalatokat elsodorták az új idők viszontagságai, a megye területén 1936-ban nyilvántartott 22 vállalat között csak öt van olyan, amely 1919 előttről maradt, a többi 19 megsemmisült. 1919—1925 között 3 új vállalatot alapítottak, 1925—1930 között 5 és 1930—1936 között 9 vállalatot. Ez utóbbiak közül Marosvásárhelyre 6

vállalat esik, közülük azonban csak háromnak van ötvennél több munkása, vagy alkalmazottja. Az utóbbi években az ipari és kereskedelmi vállalatoknál mérsékeltebb fejlődés tapasztalható, különösen a marosvásárhelyi Bórgyár, a Victoria és a Gaz-Metan mutatnak fejlődést, ezek jelentősen emelték munkásaik és alkalmazottaik számát. Egyébként a megye területén a vállalatok alkalmazottainak száma 1919 óta, illetve a később létesített vállalatoknál ezek alapítása óta 3.477-ről 4.633-ra emelkedett 1936-ig, amibe belcértendők a gyári munkások is. A kisipar és kiskereskedelem ellenben válságokkal küzd, fejlődés helyett fokozatosan romlik a helyzete, különösen Vásárhelyen. Itt a képesítéshez kötött kisiparosok száma 1920 és 1935 között leesett 136-ról 92-re, a kereskedőké 107-ről 39-re, a képesítéshez nem kötötteké 308-ról 70-re. A legutóbbi évben ugyan már némi emelkedés mutatkozik, ami még nagyobb méretű az egész megye átlagos adatainál. Ez a helyzet javulására és a vidéki kisipar aránylag jobb viszonyaira mutat. A megye területén 1934-ben a képesített kisiparosok száma 2.651 volt, két év múlva már 2.345, a magánalkalmazottaké pedig 1710-ről 2034-re emelkedett. Hasonló emelkedést mutat a munkások száma 13.334-ről 14.405-re, akik közül az utóbbi évben 5.138 Marosvásárhelyen élt. Az ipari élet a bizonytalanság és rendszertelenség tüneteit mutatja, vannak túlszűfolt iparágak mellett olyanok, amelyekben nincs utánpótlás, keresve sem lehet találni segédet és a tanoncirányítás sem figyelt még fel rá. Marosvásárhely mindent elkövet ipara fejlesztése érdekében, új gyártelepek részére olcsó, vagy éppen ingyen telket ad, valamint kedvezményes villanyerőt saját telepéről. Amellett a földgáz pár évvel ezelőtt történt bevezetése is új lehetőségeket nyújt, az emberi munkaerő is olcsó, mióta a fűrésztelepek csak csökkent munkaerővel dolgoznak, mégis áll az ipari fejlődés. Évről-évre felmerül valamely külföldi vállalatral kapcsolatosan új gyár létesítésének terve, de a megvalósítástól tartózkodnak.

Kezdeményezések.

A közhatalom változás óta két nagyjelentőségű magyar intézmény létesült a megyében a gazdátársadalom fejlesztése és érdekeinek képviselése érdekében: a »Marosmegyei Földműves Szövetség« és a »Transsylvania« tejfeldolgozó telep, mindkettő marosvásárhelyi központtal. Ennek a két intézménynek mérhetetlen érdeme van abban, hogy Marosszéki népe nem romlott le gazdaságilag, hanem erős, öntudatos társadalmat alkot, gazdálkodása pedig jóval magasabb szinten áll, mint a belső székelységé. Sajnos, más székely vidékeken nem történt meg idejekorán hasonló egyesületek létrehozása meg-

felelő vezetőember hiányában. Mert a maroszséki két intézmény megvalósulása is úgyszólván önállóan, magánkezdemenyezésre történt, néhány lelkes és áldozatkész gazdasági szakember fáradozása révén. A Földmíves Szövetség mindjárt a közhatalomváltozás utáni években létesült, de egyideig csak a »Barázda« c. lapja révén tartotta fenn a kapcsolatot a falusi néppel és ennek a révén éreztette hatását annak gazdasági életében. Külső munkája gazdanapok rendezésére és gazdakörök szervezésére szorítkozott. Lendületes, szép kezdeményezés volt, de anyagiak hiányában nem tudtak mélyebben belenyúlni a nép gazdasági életének irányításába, lapjuk is néhány év múlva, közel százezer lej veszteséggel megbukott. A Szövetség ezekután csak a harmincas években kezdett új lendülettel alapos munkához. Beindította a falvak gazdaköreiben az esti és vasárnapdélutáni szakelőadásokat, melyeknek költségeit a vezetőség tagjai adakozásokkal fedezték, ugyanakkor kezdetét vette a gazdasport is egy jelentős vándordíjjal, amelyért évről-évre folyik a küzdelem a gazdakörök ifjúsága között. A szakelőadásokat hamarosan nyolcnapos tanfolyamok váltották fel, a Szövetség munkája nemcsak a régi Maroszsékre, hanem a megye egész magyarlakta vidékére kiterjed. Különböző előadók 12 községben tartottak gyümölcskertészeti tanfolyamot, 4 községben szőlészeti és 3 községben méhészeti tanfolyamokat. 1936-ban megnyílt a Szövetség állandó irodája Marosvásárhelyt, majd az EGE-vel karöltve vetőmagot, tenyészállatokat, vetőgépeket oszt szét. Közben a gazdák szervezése végett több községben újabb gazdakört alakít. 1936-37 telén az EGE rendezésében kéthetes gazdasági tanfolyamot rendez a Szövetség minisztériumi engedéllyel Paniton és Magyaroson, az év folyamán pedig gazdanapokkal kapcsolatos kiállításokat tart, 27 gazdakört újraalakít, 14 vetőgépet, tenyészállatokat stb. oszt ki. Egyetlen esetben sem fordult elő, hogy a közigazgatási hatóságok, ha szabályszerű kérvénnyel fordultak hozzájuk, megtagadták volna a szükséges engedélyek kiadását. 1937/38 telén Mezőmaderason, Lukafalván, Körtevényfáján és Tekében tartottak kéthetes tanfolyamot. Az előadók napidíját és útiköltségét minden esetben az EGE fedezi, a rendező gazdakör pedig szállásolásukról és ellátásukról gondoskodik. A Földmíves Szövetség 1937. tavaszán 32 résztvevővel háromnapos tanulmányutat bonyolított le a barcasági szász földön, közvetlen gazdasági tapasztalatok szerzése végett, majd az őszi folyamán négynapos körutat tartott Erdély nyugati részében, 1938 nyarán pedig 36 hallgatóval két körutat tartott. Sokoldalú lelkes munkájával megnyerte a falusi nép bizalmát és ragaszkodását.

A Transsylvania tejfeldolgozó telepet, a »vajgyárat« 1936-ban létesítette a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövet-

sége, amely már 1929-ben megkezdte a világválság által sújtott marosmegyei nép szervezését és talpraállítását a szövetségi szervezkedés révén. A megyében mint láttuk, már a háború előtt több tejszövetkezet alakult volt, ezek azonban a közhatalomváltozás után nem alkalmazkodtak az új törvényekhez és csak mint önálló társaság, tejszarnok működött megmaradt részük, minden biztos alap nélkül, mert nem volt jogi személyiségük. A Szövetség a tejszövetkezeti munkája során elsősorban a már működő kevés számú tejszarnokot alakította át szövetkezetté, emberei sorra járták a községeket és végezték a szervezést. 1929-ben még mindössze két szövetkezet működött a Szövetség keretében 150 taggal, míg 1936 végén már 110, a feldolgozott mennyiség pedig évi 96.000 literről a 10 millió felül emelkedett. A tejért a gazdáknak kifizetett összeg ugyanígy felemelkedett másfél-millió lejről 24 millióra, emellett a tejszövetkezetek útján értékesített tej fedezte a 2 millió lejnyi kiadást is. A központ hosszú lejáratú hitelt adott az egyes újonnan alakult szövetkezeteknek, beszerezte a gépeket s valamennyi külön dolgozta fel és értékesítette a tejet, a központ csak biztosította a szervezeteket. Ez volt az első állomás a tejszövetkezési életben. Azonban az értékesítésnél hamarosan zavaros mutakoztak, mire a központ egy értékesítési fiókot állított fel, ez összeszedte a vajat és Bukarestben elárúsította. Ez az értékesítési kísérlet nem vált be, mert egy részt ehány szövetkezet volt, annyiféle vajat készített, másrészt minőségileg is gyenge volt az árú. Ekkor fordultak a nyugati, főleg Dániában és Magyarországon elterjedt módszerhez, közös tejfeldolgozó központ létesítéséhez. Az 1936 közepére felépített és üzembe helyezett modern telep, noha a Szövetség központja építette, azoknak a szövetkezeteknek tulajdonát képezi, amelyek tagjai, jövedelme szintén ezeké a szövetkezeteké olyanformán, hogy a tej megvételi árába számítják bele. Mikor a telep működését megkezdte, 17 község szállította hozzá a tejet. Kezdetben le kellett küzdenie a vajkereskedők ellenmunkáját, akik 10 éves szerződéseket kötöttek a kisgazdákkal, hogy ezek a tejet senki másnak ne adják el, csak nekik, most pedig perrel támadták meg azokat, akik a szövetkezetbe akartak kapcsolódni. De a falusi nép hamarosan felismerte a központi telep jelentőségét és melléje csatlakozott, ma már 72 szövetkezet szállítja naponta a tejszint Vásárhelyre, ahol főlőzőgépekkel, legmodernebb eljárással készítik belőle a kítűnő minőségű vajat. A telep munkája a tej árának javulását is magával vonta, amely a régi szabadforgalmi 75—80 baniról felemelkedett 2-3 leire, sőt 3.80-ra is. A szövetkezeti tagok az 1934-i árakhoz viszonyítva 1936-ban literenként 53 banival kaptak többet a tejért a teleptől, ami az egész beszállított mennyiségnél 2,065.061 lej többletet jelen-

tett. A tejközpont a vaj nagyobb részét a népesebb erdélyi városokban és a Regátban értékesíti, az ország területén 27 képvisellete van, ebből 6 a Regátra esik, de jelentős mennyiséget szállít Angliába és Palesztinába is. Működésének méreteit mutatják számadatai, melyek szerint 1936-ban 2,680.000 liter tejet dolgozott fel a telep, a következő évben már 6,205.100 litert, míg 1938-ban a hatmillió literszámot szeptember előtt meghaladta. Kötelékébe nemcsak a maroszekei és megyei szövetségek tartoznak, hanem a szomszédos Kisküküllő megyéből is, sőt a kolozsmegyeiekkel is van kapcsolata. Az udvarhelymegyei tejszövetségek számára 1937-ben külön tejközpontot létesített a Szövetség Székelykeresztúron, a marosvásárhelyi mintájára.

A falvak életének áttekintése.

Mulaszthatatlan szükség is volt a székely nép gazdasági szervezésére, mert még a kétirányú sikeres tevékenység dacára is a vidék tengődik. Gazdasági körülményei nem engedik meg a nagyobb fellendülést. A gazdasági élet nevelése és irányítása csak a módosabb falusi réteg érdekeit szolgálja, ezzel szemben a legszűkebb népréteg felsegítésére még próbálkozások sem történnek, nem is igen van mód rá a magyarság részéről. Pedig nagy ez a réteg és súlyával lehúzza a többi emelkedést. Míg a módosabb réteget, különben helyesen, gazdasági korszerűsítésére, gazdasági gépek használatára irányítják, másik oldalon önkéntelenül növelik a mezőgazdasági munkanélküliek számát. A zsufolt Nyárádmentén, hol Maroszeke népének többsége él, a vagyontalanok száma aggasztóan nagy, némely községben, mint pl. Ákosfalván a lakosságának fele, mint már falun is nevezik, agrárproletár, kiknek legfontosabb belsőségük van. Az amugy is igen népes megyének (a Székelyföldön létesült megyék közül Marosmegye népsűrűsége négyzetkilométerenként 60, míg Csiké csak 29, a másik kettő pedig negyven körül mozog) a méhkaszerűen tömörült részében egy lakosra átlag 1—2 hold föld jut, erdőt, mindent beleszámítva, sőt még a község területét is. Hogy a rideg számadatokat tekintsük, amelyek kérelmetlenül beszélnek, Ákosfalván 978 lakosra 1585 k. hold föld jut, ebből szántó csak 861, Karácsonyfalva lakossága 830 lélek, határa 812 hold, Káposztásszentmiklós lélekszáma 700, határa 1000 hold, Luka—Ilencfalva 1100 lakása mintegy 1400 holdon osztozik, Fintaháza 498 lakosára 1200 hold jut, ebből szántó 732, Somosd, mely a Nyárádmente legnagyobb községe Nyárádszereda után, 2000 holdnyi határán, melyből 1689 hold szántó, 1371 lakost tart el, stb. Ez a körülmény a föld jobb megművelésére vezetett, némely községnek egyáltalában nincs legelője, minden talpalatnyi helyet eke alá

fogtak. Luka-Ilenfalva és szomszédos községei a »Murokországot« létesítették, ott a Nyárad áradata által öntözött és javított völgyben nagyméretű kertészkedést folytat a lakosság. Terményeikkel meghódították a vásárhelyi piacot, a környékbeli szerb kertészek kétharmadrésze elköltözött onnan, de messzi vidékekre, Kolozsvár, Dés, Szeben, Brassó piacaira is elszállítják áruikat. Az értékesítésben már olyan járatosságra tettek szert, hogy vasúti kocsikat bérelnék ki hagymájuk, káposztájuk és veteményeik számára, ős elcéljék terményeik jelentős részét foglalják le előlegeikkel a viszontelárusító nagykereskedők. A Murokország kertészei azonban még csak az egyes forgórendszert ismerik a termelésnél, a Földműves Szövetség előadói most a hármasszög megvalósítására ösztönzik őket. Bármilyen jövedelmező is a kertészkedés, még ennek a vidéknek népe is csak mellékfoglalkozásként űzi azt a gabonatermelés mellett; egyetlen család sincs, amely egészen veteménytermelésre rendezkedett volna be kis 2-3 holdas birtokán. A termény eladásának legáltalánosabb módja azonban még ma is az, hogy a termelők átalvetőkben és kosarakban gyalog viszik be 5-16 kilométer távolságról a veteményt a vásárhelyi piacra, ami rengeteg idővesztéssel és fáradsággal jár, de a piacaözönlés már vérében van, a vidék szegény népének; az is megy, aki alig vihet valamit. Azoknak a községeknek a lakói, ahol nem termelnek veteményt nagyban, megveszik a Murokországból, csak hogy piacra mehessenek és a napi pár lej jövedelmet biztosítsák. Reggelenként nagy csoportokban indul meg a falvak népe a város felé, útközben megtárgyalják a falu és a világ híreit, a piacrjárás egyúttal társadalmi életüket is jelenti. Ennek a népek vásárnapja sincs, mert ekkor van a legjobb piac Vásárhelyen, ahonnan csak estefelé kerülnek haza, amikor már ünneplőbe sem érdemes öltözni.

Nem okoz megkönnyebbülést az itteni élet, ha a maroszékiek jövőjére gondolunk. Az egyke tünetei itt is, ott is észrevehetőek, a kétgyermek rendszere pedig már szokássá vált. A szaporodás ennek következtében nagyon alacsony, ahol jó arány van, ott a nagyszámú cigány okozza, akik némely községben már annyira elszaporodtak, hogy a lakosság egyharmadát is kiteszik. Az egykori uradalmaknak a birtokosökevények mellett ők a maradványai. Egyenesen tragikus képet nyújt Fintaháza, ahol a múlt század elején 530, nagyobbára székely armalista kispapos élt, ma pedig csak 498 lakosa van. Az apadás újabb keletű, az utóbbi 17 év alatt csaknem 100 lélekkel csökkent a létszám, a lakosság »eltűnik«, részint a természetes szaporodás hiánya, részint az elvándorlás miatt. A községben 600 holdas uradalom volt, amely a háború alatt és után került eladásra, de a helybeliek nem merték megvenni, mert azt hitték, hogy az eladás becsapás, így a szomszédos

községek kezére került, amelyek nem ismerték a fintaházi régebbi viszonyokat és vállalkozni mertek. Így a fintaháziaiak cselédnek mennek, mert nem tudnak itthon megkapaszkodni. A múlt század közepén összeírt székely családok közül ma egy sem él a faluban, de még az 1896-i családkönyvben szereplő neveknek is mintegy harmadrésze eltűnt, pedig ősi nevek voltak ezek: Sepsi, Gyárfás, Apa stb. A ma még élő néhány nemesi család kihalt, mert nincs gyermeke.

Bármerre nézünk, a falvak életét úgy látjuk, ahogyan az egykori nagybirtokok meghatározták, vagy ahogy ezeknek felbomlási körülményei alakították. A nép nem volt hozzászokva az önálló gazdálkodáshoz, önálló élethez és máig sem tudott berendezkedni, míg némely udvarhelyszéki község népe viszonylag jóval rosszabb gazdasági körülmények között lényegesen jobban él. A Maros völgyében, Vásárhelytől északra cigányok és románok között húzódik meg a székelység, az egykori nagyernyei és marosszentgyörgyi uradalmak neki jutott roncsain. Szerencsére új székely település is történt itt, a sok viszontagságon keresztülment Tófalvát hívta újra életre néhány évvel ezelőtt egy idetelepült csángócsoport, amely ma 8-10 házból álló telepet alkot. De mintegy 30 gyergyói család is leköltözött az utóbbi években a Marosnak erre a szakaszára, mikor a tutajozás megszűntével ott fenn a keresetük is megszűnt és silány földjük nem bírta eltartani őket. A mezőségi részen, miután már a múlt század végén arányosították a nagy tavat s tulnyomó része uradalmi tulajdonná vált, a többin pedig a községek népe osztozkodott meghatározott eszmei hányadok szerint, most 1936-ban hozzákezdtek a tó lecsapolásához, hogy ezzel is több megművelhető területet teremtsenek. A munka eredményesen is halad, de némelyek sok kárt látnak benne, mert megváltozik, kiszikkad a szemszédos területek talaja is, emellett zavaros birtokviszonyok keletkeznek a közbirtokossági tagok között, mihelyt a régi tó egyrésze szárazfölddé alakul és válságba kerülnek a gyékényfonással foglalkozó falvak. Legnyugodtabb az élet a szék keleti részén, a Kisküküllő völgyében, ahol legkevésbé hatalmasodott el a múltban a nagybirtokrendszer. A föld kevés itt is, egy lélekre néhol alig jut félholdnál több szántó, de a nép már hozzászokott régen, hogy függetlenül kell megélnie és ezen az alapon rendezte be életét. Községenként más-más háziipar, szekereskedés pótolja a mezőgazdaság jövedelmét, a makfalvi cserépedény a korondival is felveszi a versenyt. A mostoha viszonyok ellenére is nagy és vagyonos hirben álló községek sorakoznak, mint Kibéd, Makfalva, melynek művelt népe szellemileg is fölülte áll a nyugatibb községeknek, Erdőszentgyörgy önként fejlődött már addig, míg a román érdekek nem támogatták és nem csináltak belőle járási székhelyet, Udvarhely-megyéhez csatolva a vidéket.

És a Maros balpartján elterülő dombokon ott fekszik a város, amelyet régen székely fővárosnak neveztek s amelyből jó és rossz egyformán áradt a vidékre. Marosvásárhely ma tulajdonképen az egyetlen székely város, amely a város új fogalmát kimeríti úgy nagysága, mint hivatalai és intézményei révén. Rohamos fejlődése az utóbbi félszázadra esik, 1869-ben még csak 13.018 lakosa volt, 1900-ban 19.522, még az 1930-i népszámlálásnál már 38.116. Természetes szaporodás azonban nincs, a születéskorlátozás betegsége innen áradt a vidékre. Már a századfordulónál észlelhető volt ez, mert természetes szaporodása legkisebb volt az erdélyi részekben, a városi polgárság az egykét és a gyermektelenséget tette szabállyá magára nézve. A helyzet ma is hasonló, ha nem is apad következetesen, de természetes szaporulata alig jön számításba, 1934-ben 0.0, 1936-ban 0.6 ezrelék volt. A város a környék beözönlésével növekedett régen, a közhatalomváltozás után pedig a nagyszámú román hivatalnokkal és szabadfoglalkozásával, emellett van egy sajátos nyugdíjas jellege, a vidék kiöregedett tisztviselői ide telepednek le nyugdíjas napjaikban mert olcsó és kellemes város Vásárhely, a régi világ ilckkenéseinek és nagy ivásainak emléke vonzó. A város mai jellegét két alkalommal kapta nagy adagokban: a század elején, a nagy városépítő Bernády György polgármestersége alatt, mikor legszebb középületei, a városháza, a közművelődési ház, és társaik épültek és most újabban a román uralom alatt, amikor piacterét hatalmas, keleti stílusú katedrálisokkal és román szellemet idéző szobrokkal népesítették be. A Bernády-kor alatt annyi új iskolaépület emelkedett és annyi iskolatípus keletkezett, hogy a románok ittlétük óta alig 1 állami elemi iskolát építettek a többi 6-7 mellé, s azt is magyar polgármester alatt. Gazdasági élete rohamosan leromlott az új viszonyok között, öt év alatt 36 vállalata bukott meg. A város magyar értelmiségének szellemi világára rányomta a maga színét a nagyszámú zsidóság, a baloldali szellem rohamosan hódított tért a huszas években, a városi tanácsba egyik választáson 9 kommunista tanácsos került be, így a vidék a városból kiszivárgó szellemi életnek nem sok hasznát vette. Mint egyik polgár a kereskedelmi társulatban tartott előadása során mondotta, Vásárhelyen a zsidóság nagy szeretetben gyarapodott a magyar uralom alatt. »Gyermekkoromban édesapám, ki táblai tanácselnök volt, mindig azzal biztatott: ha jól viselkedel egész héten, akkor jutalmul megmutatom neked a város végén, a Kossuth Lajos-utca sarkán a zsidót. Egyetlen zsidó boltos volt akkor még s most még a kereskedőtársulat elnöke is az.« A zsidóság egyrésze hamar köpenyeget fordított az új viszonyok között, addig magyarnak hitt zsidó lányok román nemzeti viseletben kezdtek járni, a másik csoport viszont a cionizmusba menekült és ezeket az elparto-

lőkat a magyarság egy része a »magyar géniusz vesztesége«
névében sajnálta. A magyar ifjúság 1936-ban a magyar párt
kulturszakosztálya keretében rendszeres szel'emi munkába
kezdett az egyik ittélő neves magyar író vezetésével, de az
újabb viszonyok között ez is abbamaradt. A magyar szellem ha-
gyományait a Teleki-téka és a Bolyaiak magányos, elzárkózó
szelleme őrzi.

IV.

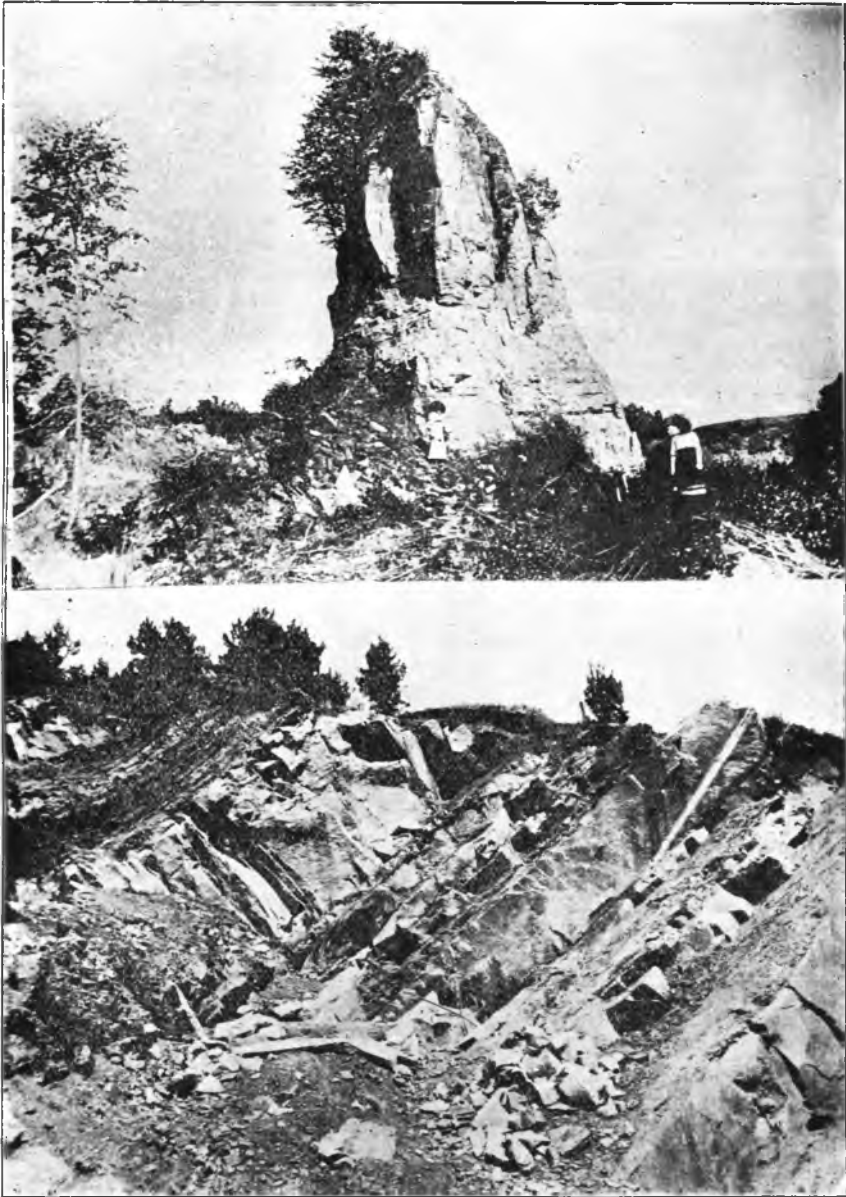
Háromszék.

Irta: Torjavásári László.

A hidvégi főurak és a sepsi székelyek.

A Székelyföldnek azt a részét, amely Erdély délkeleti szegletén, a berecki hegycsoporttól a hirtelen észak felé iparkodó Olt folyó jobb partjáiig, Udvarhely és Csík alatt a Barcaságig terjed, nem hívták mindig Háromszéknek, sőt még »szék« sem volt az. Eredetileg három egymás mellett fekvő földrajzi egység, földtáj (terra) indult el az élet göröngyös útján, Sebös, Kézdi és Orbó néven, még pedig valószínűleg Sebös vezetése alatt. Nem változott ez a helyzet akkor sem, midőn a terra kifejezést a *districtus* (vidék, kerület) majd pedig a sedes (szék) kifejezés váltotta fel; amely Sebesre nézve legelőbb 1366-ban fordult elő. Még az után is, hogy Sebes szék erőteljesebben magához ragadta a hegemoniát és a három tájt egyesítette, későn, csak a XVII. század elején tűnik fel a szorosabb egységet feltüntető Háromszék. (*Triseditis*) elnevezés.

A legrégebb ismert oklevél, amelyben székely (*siculus*) elnevezés először fordul elő Erdélyben 1213-ban kelt. Ekkor Erdélyt *Ultrasylvanianak* (erdőelve, erdőntúli) nevezték, mivel a *Transylvania* elnevezés csak később, a XIII. század utolsó évtizedeiben kezdett divatba jönni. Ez időtájt az u. n. Barcaságot, Háromszék közvetlen szomszédságában, a II. Endre király által odatelepített német lovagrend birta, amelyet túlmessze menő törekvései miatt a király 1225-ben országból ugyan kiűzött, de ott maradtak a rend által odatelepített német földművesek és mesteremberek, a mai brassói és barcasági szászok ősei. A tőszomszédság magával hozta azután a háromszéki székelyekkel való gyakori érintkezést, ami természetesen a történelmi fejlődésre is nagy hatással volt. Kiváltságos nép volt mind a kettő, de nem azonos jogokkal és egészen különböző természettel. A szász városalapító, mesterségeket űző nemzet volt, zárkózott, magába vonuló; a székely pedig állattenyésztő, vadász és földműves, a falakkal körül kerített helyeket megvető, harcias, személyes vitézsége által boldogulását kereső faj.

1. Homokkőbástya Szárazajtán. (Háromszék m.)
2. Kárpáti homokkő padok Székelyszentkereszt mellett.

Nem is melegegett e két nép soha úgy össze, hogy valaha a lelki közösségben találkozzék, habár a sorsközösség több ízben utalta őket azonos útra. De volt egy darabka földcsáv, amelyet mindakettlen birtokoltak valaha. Ez a terület a hajdani »Szék földje« volt, amely Sepsi szék keleti határán, túl a Vecel hegyen, de még az Olt jobbpartjára esett. II. Endre, a szászokat egyesítő 1224 évi híres diploma Andrianumában ezt a helyet tényleg Székelyföldnek is nevezi, de ugyanakkor a szebeni szász ispán hatósága alá helyezi, valószínűleg azért, mert ebben az időben a szász Fulkus tulajdona volt. Erre a földre, amelyet az 1241-i tatárbetörés teljesen elnéptelenített, szemet vetett *Vince* ispán, a sepsi székely *Akadás* (Akadas de Sebus) fia, IV. Béla király 1252 aug. 20.-án kelt adománylevelével tényleg neki is ajándékozta a pusztán maradt Szék földjét, amely ezen adománylevellel ki is vétetett a szebeni ispán hatósága alól, de nem csatoltatott vissza a Székelyföldre, hanem vármegyei területté lett a régi Felső-Fehérvármegyében. Az ezen a helyen levő helységek, Hídvég, Erösd, Árapatak stb. az u. n. hídvégi főuraknak a gróf Nemes, Mikó és Kálnoki nemzetségeknek a családi birtokai, akiknek közös törzsatyja eszerint az adományozott *Vince* comes, a székely *Akadás* fia volt.

Ez az adománylevel a legrégebb Sepsi széki székelyt említő oklevelünk. Comes Vincencius (magyarul Benchench azaz Benecenc) utódaival kapcsolatosan, egy igen érdekes és az ősi székely birtokviszonyokra élénken reávilágító esetre bukkanunk. Egy 1342. aug. 8-án kelt oklevél szerint ugyanis *Hidvégi Benecencnek* (Bencherich de Hydwig) az unokái, János a Domokos fia, továbbá Jakab, a Mikó fia panaszojják Lajos királynak, hogy a *sepsi székelyek összesége* Sumbur és Gerebench nevű birtokaikat feldúlták, a jobbágyaikat és ingóságait elhurcolták, azután rámentek Oltszemen lévő házukra és azt is lerombolták, még pedig az *udvarhelyi, csiki és kézdi székelyek tanácsára*, velük egyetértve. A király meg is parancsolja Visegrádon kelt 1335 júl. 27-iki rendeletével a hatalmaskodóknak, hogy a megszállott jószágokat bocsássák haladéktalanul vissza, meg is idézvén őket maga elé, ámde a sepsi székelyek nem engedelmeskedtek az erdélyi (gyulafehérvári) káptalan útján közvetített királyi parancsnak, azt át sem akarták venni, hanem kijelentették, hogy ők bizony egy holdat sem adnak vissza, sőt megszállott jószágukat meg is fogják mindenki ellen védelmezni.

A Sepsi székelyek *egyete*me ugyancsak rakoncátlankodott tehát, még hozzá az udvarhelyi, kézdi és csiki székelyek erkölcsi támogatásával. Igen különös eset, amely azonban így megszervezve nem lehetett egyszerű hatalmaskodási szándék által vezérelt kalandvágy. Ennek az együttes fellépésnek valami határozott célja kellett, hogy legyen, amely a többi szé-

keket is érdekelte. Erre rávilágít az, hogy a király a *káptalannak* adott utasítást az elfoglalt jószágok visszavételére. Tudjuk ugyanis, hogy a Székelyföldön a király hatóságai, tehát a vajda, káptalan vagy konvent nem gyakoroltak végrehajtó hatalmat, mert *birtokjogban még a királynak sem volt beavatkozási joga*.

Mit keresett tehát a király hatósága Zsombor, Oltszem és Málnáson amely birtokokat a hídvégi főurak az oklevelek szerint *székely örökség jogán* bírtak? Komplikált, de nem megfejthetetlen kérdés...

Vegyük kissé szemügyre Háromszék térképét és akkor nyomban megállapíthatjuk, hogy a megtámadott helységek Sepsi szék északi részén, a kézdivásárhely—bodoki vonal felett, a Kászon pataka és Olt között oly területen fekszenek, amely Háromszék testébe mélyen belenyulva, annak természetes kiegészítő részét képezi. E terület közvetlen szomszédságában van a Mikó erdejével összefüggő egészét képező azon birtok-rész is, amely a Kézdi-széki Bálványos várához tartozó helységeket foglalja magába a Kászon pataká jobb partján, egészen le Kézdi-Vásárhely közelében Al-Torjáig. Ez a földrész, az Aporok birtoka, már ezidőben is Fejérvármegyéhez tartozott, habár valaha szintén a Székelyföld kiegészítő részét képezhette, de várbirtokká lett s mint ilyen királyi adomány útján került a család birtokába. A királyi birtok mindig mindig királyi birtok maradt, ha csak azt a király úgy nem adományozta, hogy az adományosok azt úgy bírják, mintha prima occupatio által szerezték volna. Minthogy azonban a középkorban minden népfaj saját szokásjoga és törvényei szerint élt, a hídvégi urak is székely örökségi szokások szerint örökölték és bírták javaikat. A szaporodó székelyek hagyományaikból tudták, hogy az a föld a királyi várendszer megalakulása előtt a Székelyföldhöz tartozott. Erejük érzetében vissza akarták foglalni, hogy földjüket kikerekítsék. Ezért érdekelte ez a kérdés a többi széklet is, melyeknek szintén volt kikerekíteni való területe. Ugy látszik, hogy ez ügyben közös tanácskozást folytattak a szomszédos, szintén érdekelt Kézdi, Csíki és Udvarhely székekkel, aminek eredménye lőn azon elhatározásuk, hogy területállományuknak fegyverrel is védelmére kelve, onnan a vármegyei, hídvégi főurakat ki-
verjék.

Lajos király azonban — amint láttuk — a hídvégi főembereknek fogta pártját és birtokaikat királyi területnek ismerve el, nem a székely tisztek, hanem saját hivatalos közegei által kívánt igazságot szolgáltatni. A sepsiek, ősi jogukra támaszkodva ennek ellenállottak ugyan; de a dolog végül mégis úgy nyert megoldást, hogy az 1366 máj. 9-én, Lajos király személyes jelenlétében megtartott tordai országgyűlés a vitás területeket valóban vármegyeieknek nyilvánította,

mire az erdélyi káptalan, a király parancsára tényleg vissza is iktatta Jakab és Demeter mester hidvégi főurakat Bencenc többi unokáival együtt, egyfelől a hidvégi és árapataki, másfelől az oltszemi és málnási uradalmakba, ezuttal a sepsiek ellenkezése nélkül.

Ez időben nagy perlekedés folyt Bálványos vár urai között is. Egy előkelő kézdi székely, Balás comes, Olcs fia ugyanis, Pestvármegyében, a mai Ocsán, ahol a margitszigeti apácák V. István 1270.-i adományából terjedelmes birtokkal rendelkeztek, súlyosan megbetegedvén, István szerzetesnek, a margitszigeti apácák ügyvédjének bizonyossága szerint 1311 júl. 24.-én végrendekezett. Istenfélő, jámbor ember lévén Balás comes nem feledkezett meg az ocsai és margitszigeti egyházakról sem, de a Kézdi-széki Szárazpatak nevű uradalmát testvére unokáira hagyta. Kétségtelen, hogy Balás egyik őse volt a kézdi előnevet gyakran használó Apor családnak, amely Bálványos vár többi faluival együtt sokáig birtokolta Szárazpatakot is. Balás comes örökösei nem tudtak egymással megegyezni és nagy perbe keveredtek az osztály felett, Az igazság kivizsgálását Tamás erdélyi vajda 1324 jan. 14-én szintén a gyulafehérvári káptalanra bízta és nem Kézdi szék tisztjeire, jelölül annak, hogy a területileg Kézdi széki Szárazpatak akkor már mint Bálványos várához tartozó uradalom, vármegyei hatóság alatt állott.

Ugyancsak figyelemre méltó emlékei maradtak a kézdi-földi székelyek vitézségének V. István korából, amely nekik kintélyes darab királyi földet juttatott: *Aranyosszéket*.

A háromszéki királyi várak és városok.

Az Árpádok korából két királyi vár emléke maradt meg a szék területén. Az egyik Szentlélek község fölött emelkedő Perkő tetején volt. Ezt a tatárok 1241-ben lerombolták, ezért megparancsolta IV. Béla király 1251-ben Lőrinc mester erdélyi vajdának, hogy azt állíttassa haladék nélkül helyre. A másik volt Várhegy vára Sepsi széken. Ennek létezéséről egy 1353-beli oklevélből nyerünk tudomást, amely szerint I. Lajos király parancsára, András erdélyi vajda meghagyja a Bihar melletti nyári táborából Lökös mesternek, a székelyek és Brasó ispánjának, továbbá Orbán várhegyi kir. várnagynak, hogy ezt a régi várat, amelyet a székelyek *hajdan* a régi királyok parancsára a pogányok és keleti szomszédaik, a besenyők betörései ellen építettek, javíttassák ki és jól erősítsék meg, mivel azt a nemrég beütött tatárok megrongálták. E vár tehát hajdan épült... Vajjon mikor? Ha előbb nem, kétségkívül már a XII. században.

Ugyanezen oklevél egy Székelynéz nevű őrtoronyról is (propugnaculum Zechelneez) tesz említést, amely a vártól 200

dülönyire a hegyek között fekszik, de szintén romokban hever. Meghagyja a parancs, hogy ezt az őrtornyot, amely különben is nem elég alkalmas sem kémlelésre, sem pedig védelemre, rombolják teljesen le, azonban fenntartva az őrtorony helyéhez a király tulajdon és rendelkezési jogát. Ezt azért kellett kiemelni, mivel Várhegy tövében szabad főbirtokok is voltak, amelyek természetesen nem tartoztak a kir. várbirtokhoz és tulajdonosai nem voltak várszoigálatra kötelezhetők. Ime, ennyire meg volt a Székelyföldön a királyi és a szabad székely birtok különböztetve. A Székelynéz nevű őrtorony iránt nagyon érdeklődött különben a Székelyföld lelkes leírója, Orbán Balás is, aki annak rejtett helyét gyaníthatólag Kis-Borosnyón túl egy magányos domb tetejére helyezi, amelyet a hagyomány Pogányvárnak nevez.

Valószínű, hogy a szabadságszerető székelyek rossz tapasztalatokat tettek a királyi várakból hatalmaskodó királyi ispánokkal és várnagyokkal. Ezért szivesebben vették azt, hogy földjüket nem védik királyi várak, sőt azok elpusztításához maguk is hozzájárultak. Az elpusztult várakhoz tartozó birtokokat általában székely főemberek kapták adományba, azoknak idegen származású várnépe is elszékelyesedett. Emlékeül azonban a régi várrendszerből megmaradt az, hogy minden székben volt egy királyi város. Erre Zsigmond király korából van adatunk.

1426 dec. 26-tól 1427 jul 8-ig Zsigmond Brassóban és vidékén tartózkodott a havasalföldi török-román háborúskodások miatt. Ezt az alkalmat használta fel Torja-Vásárhely (a mai Kézdi-Vásárhely) közönsége, hogy nagy panasszal forduljon a trón zsámolyához. Igen sérelmezték, hogy Kézdi szék őt nemzetsége, különféle taxákkal és díjjizetésekkel terhelte őket. Erre meghagyja a király a szék címelőseinek, hogy attól tartózkodjanak, mert az az akarata, hogy Torjáváására is szabadon és békésen élvezhesse kiváltságait valamint dicséretes szokásait. Itt említi, hogy minden székely székben van egy királyi város, amely nem tartozik a szék hatósága alá. Kár, hogy ugyanakkor nem nevezte meg ezeket a városokat, amely körülmény különösen Sepsiszentgyörgyre nézve idézett elő bonyodalmat, amint később látni fogjuk. Feltűnő, hogy a fent említett oklevélben csak őt nemről tételik említés, ami valószínűleg csupán a kir. kancellária tévedése, mivel Kézdi is, mint minden széken bizonyára nem őt, hanem »nem« volt.

Ez időre esik *Miklósvárnak* is, mint önálló széknek a kialakulása. Miklósvárnak Stibor egykori vajda még az 1390-es években adott némi kiváltságot, amely szerint a többi szék módjára szintén tarthatott önálló törvényszéket, azt azonban a Sepsi székiek sehogy sem akarták respektálni. A viszálykodást rendezni kellett, azért Zsigmond király 1404-

ben elrendelte, hogy ne háborgassák a miklósváriakat, míg a vajda és ispán a felmerült panaszokat alaposan ki nem vizsgálja.

Különleges politikai helyzete volt ezidőben *Bereck* helységnek is, Bereck Kézdi székben az ojtózi szoros előtt fekvő székely és oláh lakosságú község volt Magyar János kenéz igazgatása alatt. A kenéz kívánságára Zsigmond király megerősíti 1426-ban e helységnek *Pelsőczi* Péter székely ispán által adományozott azon szabadalmát, hogy lakószai felett sem királybíró, sem pedig a székbíró ne ítélkezhesék, hanem csak a kenéz a helység bírásaival, a mellékük szabadon választott előkelő székelyekkel, akik ezidőszertint Gergely a Péter fia volt Nyujtódról és Gergely a Máthé fia Lemhényről. Tartozott azonban a kenéz és a község ezért a jövőben is, úgy mint eddig, Moldovában kémeket tartani, és a határ-szélekre gondosan ügyelni.

A generális gyűlések színhelye ezidőben Toriawasara (Kézdi Vásárhely) volt. 1407 nov. 24.-én is oda gyűlt össze a székelyek három rendje nemzetgyűlésre, amely alkalommal Málnási András *primipilus*, valamint Toriai László és Mártonfalvi Gergely székbírák egy nevezetesebb birtokeladást igazolnak Zentmarián (Szt. Mária, a mai Szemerja, *Sepsiszentgyörgy* mellett) szentgyörgyi *Daczó* László részére. Itt fordul a primipilus szó először oklevelesen elő, ami abban az időben a *hadnagy* latin neve volt, Később a primipilus szó már nem tisztséget jelölt, hanem rendi állást.

Egy másik érdekes, ez időből származó okirat a *bcsenyők* jelenlétét igazolja Háromszék közelében. 1421-ben ugyanis előkelő Sepsi széki székelyek: Sándor mester Baconból és Lukács Barótról Rákoson, az Olt és Homoród folyók között fekvő puszta részüket adják el, amelyet őseik a *bcsenyők* kipusztulása után, ami hihetőleg a tatárdúláskor történt, nyertek királyi adományképen. Innen látjuk, hogy a magukat kitüntetett székely urak a Székelyföldön kívül eső területeken is részesültek királyi adományokban, amelyek aztán a székely területhez csatoltattak.

Háromszék egyházi viszonyairól is életteljesebb képet kapunk ebben az időben. Nagyon kevés volt a pap, aminek az volt az oka, hogy nem az erdélyi, hanem a milkói püspökség alá tartozott, amely azonban a század elején elenyészett, valószínűleg a török dúlások alatt. Ezeket az állapotokat maga IV. Jenő pápa is megsokallotta, azért meghagyja 1439-ben Benedek szörényi püspöknek, hogy gondoskodjék személyesen, vagy a boszniai minoriták által a székelységen az elhanyagolt cura pastoralisról, addig is amíg az elpusztult szereti vagy bákói püspökségeket visszaállíthatja. Ez a szereti püspökség tulajdonképen a milkói, amelynek székhelye Moldovában a Szeretbe szakadó Milkó folyó mellett levő, ugyan-

csak Milkó nevű magyar város volt. Háromszékkal együtt a Barcaság is ezen püspökség fennhatósága alá tartozott és ez az a magyarázata annak, hogy itten a reformáció fogékony talajra talált, a szomszédos Csíkkal szemben, amely az erdélyi püspökséghez tartozott és katolikus is maradt.

Az 1459. évi medgyesi országgyűlés intézte el a miklósvárszékieknek még 1404-ben keletkezett azon sérelmét a Sepszi szék ellen, hogy ezek minduntalan főhatósági jogokat kívántak felettük gyakorolni. Mátyás király meghagyta ugyan Lábatlani János székely ispánnak, hogy ezt a kérdést saját hatáskörében véglegesen elintézzé, tekintettel azonban az ügy fontosságára, jónak látta az ispán azt a medgyesi országgyűlés elé utalni. Itt megjelentek mint felperesek Sepszi szék részéről: *Kálnoki* András, köröspataki *Was* Mihály, kilyéni *Székely* Antal, zaláni *Daczó* János stb. főemberek, míg a miklósváriakat, mint alpereseket *Hidvégi* Bálint, Illés fia Péter Nagy Bölönből és Ryyppo Damianus Barótról képviselték. A sepsiek előadták, hogy Szentmiklósvára emberemlékezet óta mindig Sepszi székhez tartozott és Sepszi törvénykezésének volt alávetve, ami alól a miklósváriak önkényesen akarják magukat kivonni a szék nagy sérelmére, ami főként abban állott, hogy ilyenformán a miklósváriak büntetés pénzeiből származó jövedelmek elmaradtak. Miklósvár nevében *Hidvégi* Bálint tagadta ez állítások valóságát és felmutatta Zsigmond király 1404. évi, valamint Mátyás király újabbi leveleit, amelyek azt igazolják, hogy Miklósvárszék sohasem tartozott Sepszhez, hanem ép oly kiváltságokat élvezett, mint a többi székely szék. Az országgyűlés meg is állapította végül a miklósváriak vitathatatlan igazát és intézkedett egyszermint az iránt is, hogy Törcsvár, Hóltövény és Királyháza várnagyai szükség esetén nekik oltalmat és védelmet nyújtsanak.

A szászok 1462-ben Kézdi szék Torjavásáron tartott közgyűlésén a király által kiküldött ítéldbírák jelenlétében panaszt emeltek amiatt, hogy a vas és egyéb árukkal a szék területén átvonuló kereskedőket Kézdi szék előjárói szokatlan fizetésekre kényszerítik a Zsigmond királytól nyert 1419. évi kiváltságlevelük nagy sérelmére. Kézdi szék nevében *Nyujtódi* Demeter és Domokos tagadták a vádat és csupán annyit ismertek be, hogy a hadieszközöknek Moldovába való szállítását akadályozták meg, amit ezután is megfognak tenni, mert erre felhatalmazásuk van a királytól. Végül az ítéldbírák kimondották, hogy a brassaiak régi kiváltságuk értelmében mindenkor szabadon kereskedhetnek Moldovában bármilyen áruval, kivéve a fegyvereket és egyéb hadi eszközöket. Ezt az ítéletet azonban, úgy látszik, a kézdiek nem nagyon respektálták, mert két év múlva, 1464. ápr. 13.-án Mátyás ismét szigorú meghagyással fordul Sepszi, Kéz-

di, Orbai és Csík széki tisztekhez, hogy a brassai kereskedőket ne zaklassák. Ez oklevélnek az az érdekessége, hogy ez alkalommal említették első ízben, Orbai szék. Hogy Háromszéknek ezen közigazgatási területe mikor alakult meg, arra adat nincsen, mivel az összes korábbi oklevelekben csupán Sepsi és Kézdi van említve.

1466 jan. 20.-án Sepsi, Kézdi és Orbai szék, generális gyűlést tartott Zabolán és pedig Mátyás király egyenes parancsára Szentgyörgyi és Bazini János gróf erdélyi vajda és székely ispán elnöklote alatt. Itt megjelentek a főemberek, lófók, a köznép is. A gyűlésen mindenekelőtt a székek régi törvényei és jogai vizsgáltattak meg, amelyeket a hozott végzésekben megújítva, mindkét félre, tehát előkelőség és közrendre nézve kötelező erővel írtak elő. E végzések a háromszéki székelységnek valóságos törvénykönyvét képezik, amelyből bőven következtethetünk e kor felfogására és viselt dolgaira is.

A továbbiakban nem merült fel a szék életében olyan különleges mozzanat, amelyet a mű első kötete nem méltat. Kivételt képez a helyi történelem szempontjából annyira nevezetes *Sepsiszentgyörgy* ügye.

Háromszék székhelye Sepsiszentgyörgy, ez a kies fekvésű, kedves kis város, szintén ki kellett hogy vegye a maga részét e kornak forrongó, küzdelmes életéből. A városi jellege sehogy sem volt tisztázva. Ezt maguk a Sepsi széki urak vonták kétségbe 1492-ben, akiknek az fájt, hogy a város nem tartozik a szék hatósága alá és így elesnek a lakóisaitól igényelhető jövedelmektől. Előkelő urak, *Daczó* Bálint, *Forró* Tamás stb., azon kívánságukat terjesztették a székely nemzetnek Udvarhelyt tartott közgyűlésén Báthory István vajda elé, hogy szüntesse meg Sepsiszentgyörgy kiváltságait és vesse Sepsi szék fennhatósága alá, ahová emberemlékezet óta mindig tartozott. A város érdekeit képviselő urak, *Goch* Dénes, *Török* Pál és *Bartók* Domokos viszont arra hívatkoztak, hogy Szentgyörgy is egyike azon hét városnak, amelyeket Zsigmond király a hét székely székben királyi jogokkal és szabadságokkal ruházott fel. Be is mutatták egyidejűleg egy kiváltságos levélnek a másolatát, amely azonban nem Szentgyörgyre, hanem Thoryawasarhelre, azaz Kézdi Vásárhelyre vonatkozott. Daczóéknak a segítségükre siettek a brassai szászok is, akik nagyon is készek voltak állításaikat mindenben megerősíteni, nehogy Szentgyörgy városi jellege nélkül káros és kellemetlen konkurrenciát okozzon. Az elnöklő országbíró vajda sem találta eléggé beigazoltnak *Goch* úrék érveléseit és így vissza is ítélte a várost a székfennhatósága alá, azonban még ugyanazon évi okt. 7.-én meggondolva a dolgot, mégis oltalma alá vette, elrendelvén a széktiszteknek, hogy hagyják meg Szentgyörgyöt régi közigazgatásában. Így

tehát Sepsiszentgyörgy mégis csak birt némi városi jelleggel, sőt később felbátorodva már vásárokat is kezdett tartogatni, ezt azonban a brassaiak sehogy sem nézték jó szemmel. Panaszukra II. Ulászló 1510 aug. 10.-én tényleg el is tiltotta a vásártartást, amit azonban a szentgyörgyiek nem nagyon vettek figyelembe. Az egyre féltékenyebb brassaiak megismételt panaszára Zápolya János vajda és ispán aztán erőlyesebbre fogta a dolgot. Hivatkozva Báthory István ítéletére meghagyta 1514 okt. 11.-én, hogy ezután ne merjék magukat szabad városnak nevezni, különösképp pedig tartózkodjanak Brassó huszadjövedelmének a kárára, vásárokat is tartani; felhatalmazta ezenkívül Sepsi szék tisztjeit, hogy a »helységet« ne úgy kezeljék mintha város lenne.

A szentgyörgyiek megunva a sok zaklatást, most ravasz lépésre szánták el magukat. Követeket küldöttek a királyhoz, akinek előadták a jámbor civisek, hogy nekik megvoltak a régi királyok által adományozott városi kiváltságaik, azonban az ezekről kiállított oklevelük elveszett, könyörögnek azért alázatosan ő felségének, újítaná meg nekik fejedelmi hatalmával régi jogait, hadd tarthassanak ők is háborítatlanul vásárokat. A kérelmezők jó kedvében találták a királyt, aki a kívánságaikat minden további nélkül teljesítette, sőt 1520 jún. 22.-ki rendeletével, a rendes országos és keddi hetivásáron kívül még két újabb vásártartásra is adott engedélyt. Boldog dicsekvéssel érkeztek haza a ravasz szentgyörgyiek, ámde a pünkösdi királyság nem tartott sokáig. A vásárok hírére nosza lett riadalom Brassóban. Mi lesz velük ekkora konkurenciával szemben?... Nyomban felszaladtak a királyhoz és ott megértették vele, hogy a szentgyörgyiek szabadalma a huszadjövedelmük megrövidítését jelenti, ez pedig rettenetes nagy baj.

Mit tehetett a király a kényes helyzetben?...

Rendeletet menesztett 1520 okt. 11.-én Zápolya vajdához, hogy gondoskodják arról, miszerint a szentgyörgyiek letegyének a vásártartási szándékukról, *habár nekik más levelet is adott* és ha erre nem lenne hajlandóságuk, akadályozza meg a brassóiak károsodását minden eszközzel! Ebbe viszont a Sepsi székiek nem akartak belenyugodni, mivel a székely vásártartások számukra is sok előnyt jelentettek, azért elhatározták, hogy ez ügyben követeket fognak a királyhoz küldeni. A király azonban ezúttal hajthatatlan maradt. Értesülvén a követküldésről, eleve tiltakozott a szándék ellen, közölvén 1520 okt. 23.-án a sepsiekkel, hogy tegyenek le az amúgy is hiábavaló és csak oknélküli költséget, valamint fáradságot okozó utazásukról, mert elhatározása ez ügyben megmásíthatatlan.

A szentgyörgyiek azonban nem tágitottak. Elvégre kir. adománylevél birtokában voltak, amely nem lett jogerősen

hatályon kívül helyezve. Csakhogy az irigy és kapzsi szászok nem szüntek meg panaszaikkal a királyt állandóan ostromolni, végül 1525 márc. 30.-án azzal érveltek, hogy a szentgyörgyi vásárok Brassó végromlását fogják előidézni. Erre aztán II. Lajos el is rendeli Zápolya János vajdának, hogy rendelje a szentgyörgyieket maga elé, vizsgálja meg azon kir. adománylevelet, amelyre hivatkoznak tüzetesen és ha úgy találja, hogy abban engedélyezett kiváltságok gyakorlása Brassóra nézve tényleg végzetessé válna, azokat ne vegye semmiféle tekintetbe, mivel e kiváltságlevél tájékoztatlanul, kellő meglfontolás nélkül lett kiadva.

A szentgyörgyieknek tehát valóban kétségessé vált a vásártartási joguk, közben meggyűlt aztán a bajuk a Sepsiszéki főtisztékkel is, akik indokolatlanul minduntalan gyűlésekbe és hadba vonulásra kényszerítették a jámbor polgárokat, ezenkívül pedig szokatlan fizetésekkel is terhelték őket. Emiatt 1525 ápr. 7.-én panaszt is emeltek a királynál, aki tényleg meg is parancsolja a szék tisztjeinek, hogy a polgárokat ne zaklassák, mivel azok megígérték neki, hogy úgy mint a többi városok lakószai, ők is elmennek hadba és gyűlésekbe.

E korban különben igen különös állapotok uralkodtak Sepsiszentgyörgyön. Egy ugyancsak 1525 ápr. 7.-én kelt oklevélből megtudjuk, hogy voltak számosan a városban, akik élvezték ugyan annak szabadságos előnyeit, de magukat némely előkelő és a városban házakkal bíró székely főemberek védelme alá helyezve, semmiféle közterhet nem voltak hajlandók hordozni, a város bírónak rendelkezéseit egyáltalán figyelembe sem vették, sőt büntetethetlenségük tudatában, mindenféle garázdálkodást engedtek meg maguknak. Megzsarolták a városba jövőket, elszedték a ruháikat, szidalmazták őket, de még a közbiztonságot is veszélyeztették, mert éjszakánként egybeverődve behatoltak egy-egy házba, ott ajtót, ablakot össze-vissza zúztak és mindenféle károkat okoztak.

A polgárság panaszára aztán Lajos király kellett intézkedjék olyképen, hogy meghagyta a vajdának, miszerint ne tűrje, hogy a városi hatóságok a garázdálkodók üldözésében akadályoztassanak. A mai felfogásunk szerint bizony felette különösnek tetszik, hogy jelentéktelen rend és csendháborítási ügyekben is maga a király kellett intézkedjék, de hát ebben a korban úgy látszik mindent a legfőbb hatalomtól vártak. Volt is mit körmölniök az udvari kancellárián alkalmazott deákoknak, hogy elintézhessék a temérdek községi és magánviszálykodások apró-cseprő dolgát.

Háromszéki urak a XV. és XVI. században.

A korviszonyok híven tükröződnek vissza az egyes emberek apró-cseprő dolgaiban is, úgy, hogy igazán jellemző,

hű korfestést el sem tudunk képzelni a magánélet tarkaságainak megismerése nélkül. Azért szükségesnek tartom, hogy néhány epizódot előadjak székünk életéből, melyek élénk fényt vetnek a régi világ viszonyaira.

1461-ben bíró volt Sepsi-széken Gergely a Mihály fia, akivel egy egészen különös szerződést kötött *Hidvégi* Bálint, a fiával Mihállyal együtt. Megegyeztek ugyanis a bíróval, hogy a köztük felmerült vitás ügyek végleges elintézése céljából, négy falunak u. m. Illyefalva, Uzon, Kökös és Doboly bírói jövedelmének fele részét nekik engedi át, kikötvén azt is, hogy az említett helységekben kizárólag *Hidvégi* Mihály ítélkezhetik. Gergely bíró uram tehát egyszerűen átruházta a bírói tisztséget a vele járó jövedelemmel együtt másra, amely különös eset abban a nem egészen kifogástalannak nevezhető székely rendszerben gyökerezik, hogy a főtisztviselők nem az egyes személyeket illették, hanem egy-egy birtoktestnek voltak a tartozékai, amely rendszernek az egészségtelen kinövésai, bizony el is éktelenítették sokszor a székely közéletet.

Ugyanezen *Hidvégi* Bálintnak közeli rokona volt György Uzonból, aki elhalálozván, egy Miklós nevű hat éves fiúcskát hagyott hátra. E fiúnak illyefalvi örökségébe egy 1466. évi oklevél szerint hernyei Székely Pál beiktatta magát azon a címen, hogy ő ahoz jogot nyert a székely viceispán és assessoraitól. Ámde kiderült, hogy a beiktatás a fiúcska rokonságának tudta nélkül történt, azért Szentgyörgyi és Bazini János gróf, erd. vajda és székely ispán egy nemesekből és székelyekből álló törvényszéki tárgyaláson, megvizsgálta Brassóban az ügyet és a kis Miklósnak visszaítélte az örökséget. Székely szokás volt ugyanis az, hogy az örökség, azaz a birtok csak abban az esetben volt idegenek által megszerezhető, ha a vérrokonok és azután a szomszédok, akiket azzal előbb meg kellett kínálni, arra igényt nem tartottak.

Hogy milyen könnyen állott ebben az időben az uraknál az önkényeskedés és hatalmaskodás, annak számos példáit találjuk a *Hidvégiek* levéltárában. 1464-ben az uzoni plébános, Péter, az István fia, özvegy édes anyja tanácsára szövetkezve borosnyai urakkal, erőszakkal elfoglalja *Hidvégi* Bálintnak és fia Mihálynak illyefalvi, valamint uzoni kúriáját, elhordja a benne levő javakat és azokat magánál is tartja, amiért a károsultak egyenesen Mátyás királyhoz fordulnak. Kár, hogy nem tudjuk, hogy micsoda nyomós indokok vezették a plébánost és özv. édes anyját ilyen önhatalmú cselekedetre.

Nagyobb szabású hatalmaskodás miatt emel *Hidvégi Nemes* Mihály is 1479 szept. 4-én Fígedi Balás székely ispán előtt panaszt a kézdi székelyek ellen, akik *Czerjék* Balázsszal és Bernáttal az élükön, jobbágyait elrabolták és őt magát is azzal fenyegették meg, hogy meg fogják ölni. Ennek az el

lenségeskedésnek az okát már sejthetjük, mivel egy 1480 évi feb. 25.-én kelt másik oklevél szerint Báthory István országbíró, Erdély vajdája és székely ispán megparancsolja kilyéni *Czerjék* Bernátnak, hogy hidvégi *Nemes Mihályt* ne fenyegetse atyjának véletlenül történt megölése miatt, mivel a közöttük levő per már korábban lejárt. *Czerjék* aram, úgy látszik, ez ítélettel nem volt kielégítve, hanem a vérbosszúból származó megtorlási vágy külön önbíráskodó hatalmaskodásra is ösztönözte.

Egy 1428-ban kelt oklevél szerint kusalyi Jakcs János és Mihály székely ispánok megengedik kálnoki *Nemes Demeternek* és Lászlónak a Máthé fiainak, hogy egy Ivásfok nevű örökségüket eladhassák. Ezek a kálnoki Nemesek az ősei a köröspataki Kálnokiaknak, akik eszerint a hidvégi gr. Mikó és gr. Nemes családdal együtt, a sepsi székely Akadás utódai. A szóban levő Ivásfok nevű puszta, 1477-ben a *Kálnoki* Borbára, karácsonyfalvi *Janossa* Antalnée volt, aki az atyjától, Mátétól örökölte. A puszta nagy részét azonban Kálnoki Bálint és Mihály, az András fiai foglalták el, amiért Borbára panaszt is emel ellenük. Sepsi szék három rendje 1477 jún. 18.-án közgyűlést és amint szokásos volt egyszersmind törvényszéki ülést is tartott, amely alkalommal a vitás puszta ügye is tárgyalatott. Hogy igazolják *Kálnoki* Bálinték az ehhez való jogukat, bemutattak egy Zsigmond király idejéből származó beiktató parancsot, mire Borbára asszony meghatalmazottja, *Janossa* Mihály, ez ellen kifogást emel, előadván, hogy az összszékelységnek korábban megtartott keresztúri közgyűlése, *Kálnoki* Bálintot két ízben is kötelezte jogvesztés terhe alatt a beiktató levéinek, amelyre akkor is hivatkoztak, a bemutatására, amit azonban nem tettek meg, így tehát a *székely szokások* értelmében elvesztették minden jogcímüket a pusztához. A székülés erre el is utasítja *Kálnoki* Bálintékat a keresetükkel. Ez ítélet nemcsak érdekes székely elévülési jogesetre mutat rá, de egyben annak a gyanúnak is tápot enged, hogy az oklevelek hamisítása ebben a korban sem volt ismeretlen fogalom, mert különben nem igen tudnók magyarázatát adni annak, hogy Kálnoki uraimék miért nem adták idejében elé az igazukat bizonyító leveleket. Valószínűleg azért, mert azt egy ügyes deák csak azután szerkesztette meg.

A XV. század végén találkozunk a háromszéki vonatkozású levelekben először, a nevezetes főúri *Béldi* nemzetséggel is, még pedig bodolai előnévvel, holott tudjuk, hogy e család predikátuma uzoni. Tudni kell ugyanis, hogy e korban az előnév csupán illetőségi meghatározás volt, tekintet nélkül a nemesi származásra. Ép ezért ne ütközzünk meg azon, ha ugyanazon család tagjai, sőt még ugyanazon személy is, gyak-

ran több féle előnévvel fordul a régi levelekben elő, aszerint, hogy az illető hol volt birtokos és hol lakott.

A Béliékek már ekkor igen jómódú emberek lehettek, mert fel van pl. bodolai *Béli* Pálról egy 1510 ápr. 7.-ki oklevélben jegyezve, hogy két ilyefalvi román ember, akik *Laczok* Mihály urasága alatt állottak, egyszerre 200 drb. juhát lopta el, de egyszersmint hatalmaskodók is, ami szintén a nagyuraságuk mellett bizonyít. Még a brassói és barcasági szászokkal is akadtt *Béli* Pál uramnak kemény összetűzése, amiért a király ismételten meg is intette, de a magas parancs »süket fülekre« talált nála. Tudjuk, hogy e korban a hatalom és vagyonszerzésre a legbiztosabb eszköz a főtisztesség birtoklása volt. Erre törekedett uzoni *Béli* Pál is 1525 febr. 28.-án, amidőn magának követeli azt a székbírósgót, amely Sepszi széken az »Odvor« ágához tartozó előkelőségeket megilleti. Ez időben tehát a székbírósgó Sepsiben még mindig a régi nemek és ágak szerint lett betöltve. Az említett Odvor ágon kívül itt sajnos csak az *Agház* nemhez tartozó *Koronicza* ágat ismerjük, a sepsi széki *Bodor* Antal egy keresetéből, amely szerint magának követelte 1508-ban az ezen ágat megillető széktiszttséget. Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró, erdélyi vajda és székely ispán parancsára ilyefalvi *Laczok* Mihály ki is hallgatta ekkor eskü alatt *Kövé*r Lázár Sepszi szék bíróját, aki *Czerjék* Balás és szentiváni *Apor* Lukács jelenlétében meg is állapította *Bodor* Antalnak e jogát.

A Kézdi széki nemekkel és ágakkal a *Damokos* nemzetség útján ismerkedünk meg. Ennek a családnak az eredete még a XV. század közepébe nyúlik vissza. 1444-ben történt, hogy *Nyujtodi* Domokos és Demeter, a Csernátoni Imre fiai, elhajtották Márton brassói szásznak 23 drb. ökrét, de ezenkívül azzal is vádolta őket a brassói tanács, hogy a kereskedőket ki szokták fosztani és az ország vámjövédelmét megkárosítják. Ámde nevezetteket nem kisebb ember vette védelmébe, mint maga a moldovai vajda Bogdán, aki *Nyujtodié*kat egyenesen a barátjainak nevezi és meg is izeni 1450 márc. 25.-én a brassói tanácsnak, hogy ilyen rágalmaknak ne adjon hitelt. *Nyujtodi* Domokosnak az utódai már mint alcsernátoni Domokosok szerepelnek. E családnak egy igen hosszadalmas, két emberöltőn át tartó bonyolult pere kezdődik bélteki Drágfi Bertalan vajda idejében, 1497-ben az angyalosi Sebestyén családdal, egy közös ősük markosfalvi Szép Péter öröke miatt. Az angyalosi Sebestyén familia azzal vádolta *Nyujtodié*kat, hogy hatalmaskodás által foglalták el a vitás örökségeket, kik viszont azt állították, hogy a jószágot Mátyás király adományozta nekik, kárpótlásul azért, hogy Angyalosi László atyjuknak két szolgáját megölte, hozzáfűzven azt is, hogy ez az Angyalosi László azért vesztette el

a jószágát, mert hűtlenség bűnébe esett akkor, amidőn 1476-ban Mátyás király ellen a lázadó István vajdához csatlakozott. Báthory István nádor hosszadalmas huzavona után, 1523 márc. 19.-én tárgyalja a pert, amelynek rendjén vizsgálja is ítélte a szóban levő jószágot Angyalosiéknak, azon érdekes indokolással, hogy Angyalosi László hűtlensége miatt a testvérei nem veszíthették ősi örökségüket a *székely szokások* szerint el. Ime a példája annak az egyedülálló kiváltságnak, hogy székely jószág még hűtlenség esetén sem volt a fiscus számára elkobozható.

Egy másik perben dálnoki *Török* Mátyásné indított keresetet Damokosék ellen, azt állítván, hogy a »Jenő« nem lófőségében egy olyan tisztséget birtokolnak, amely a Szép Péter féle örökséghez tartozik és őt illeti. Domokosék viszont azzal védekeznek, hogy már *Nyujtodi* Domokos, a Damokos Mihály elődje a Jenő nem *Bessenyo* ágán viselt főkapitányságot, ugyanakkor amidőn *Damokos* Tamás főbíró volt, ugyancsak a Jenő nemben. A vitás kérdés tisztázása céljából tanukihallgatást rendel el a székely alispán Torja Vásárhelyen, amelynek foganatosítása céljából kiküldötte: zaláni *Jankó* György, zoltáni *Czerjék* Ferenc, *Borosnyai* Simon, pákei *Szörcei* Gáspár és István, gelencei *Mihálc* Ferenc, feltorjai *Apor* Balás, szentkatolnai *Cseh* Mihály, szentgyörgyi *Daczó* Pál és oltszemi *Mikó* Ferenc háromszéki főembereket. E perirattól értesülünk tehát arról, hogy Kézdi székben, a *Jenő nem Bessenyo ágához* tartozó lófőségi főtisztségeknek igazolt viselői a Damokosok voltak.

A mohácsi vész után.

A két király küzdelmében különösen addig szenvedett sokat Háromszék, amíg Péter moldvai vajdát a szultán parancsa nem kényszerítette arra, hogy Szapolyay Jánost támogassa.

A továbbiakban Háromszék résztvett a székelyek küzdelmeiben az ősi szabadság fenntartásáért. Tudjuk, hogy ez a küzdelem 1562-ben a székely szabadság elkobzásával, a jus regium bevezetésével és a székely köznép jobbágyságra súlyesztésével ért véget. A székelyek további fékezése végett János Zsigmond Háromszéken Várhegyen építtetett várat, melyet a hagyomány szerint *Székely bánja* várnak nevezték.

»Hasított fülű paraszt« volt sokáig a gúnynevük még az utódoknál is a felkelésben résztvett, megbélyegzett közsékelyeknek, de azért osztogatott II. János király kegyelmet is, persze csak ott, ahol a túlmértékben alkalmazott megtorlási hadjárat káros pusztaságokat teremthetett volna. Így kegyelmet kaptak, nyomban a segesvári országgyűlés után a felkelésben részes kézdívásárhelyiek, kivéve a vezetőket és

lázítókat, persze kikötve azt, hogy többé semmiféle lázadásban résztvenni nem fognak. A székelység élére *Pekry Gábor* főkapitány került, teljhatalommal felruházva és megfelelő katonai segédlettel, a Sepsi, Kézdi és Orbai székek igazgatása pedig *Patocsi Gáspár* királybíró bízott, akit a király 1562 aug. 6.-án azzal nevezett ki, hogy a kőhalmi királybíró szükség esetén katonai erővel is meg fogja segíteni. Bevonultak tehát Háromszékre a király emberei, kétségkívül azért, hogy rendet teremtsenek és hogy a visszas állapotokat helyre billentsék, ámde csakhamar kiderült, hogy a közviszonyok nem hogy javultak volna, de még inkább romlottak és erősen visszafejlődtek. Háromszék helységeknek a lakócai végül súlyos panasszal fordultak II. Jánoshoz, akinek előadták a királyi tisztviselők egész működését, hogy igen sokat közülük önkényesen saját magánszolgálatukra kényszerítenek, hogy a gonosztevők üldözése címe alatt a nyakukon dúskálkodnak nagy kíséreteikkel együtt, de nemcsak eltartatják magukat, hanem arra is kényszerítik a népet, hogy minden esetben kizárólag náluk pereskedjenek, saját hivatalos közegeik mellőzésével, kétségkívül azért, hogy a büntetéspénzcekből származó jövedelem nekik maradjon.

Ezen aztán a fejedelem is felháborodott. 1564 júl. 5.-én meghagyja *Pekry Gábornak*, a hat székely szék és Várhegy kapitányának, hogy katonái senkitől se merjenek ingyen elvételést és szolgálatokat követelni, mivel a zsoldjukat, amelyből magukat fenntartani tartoznak, pontosan megkapják. A tisztek is elégedjenek meg a birságpénzzel és ne követeljenek ingyen eltartást, végül elrendeli azt is, hogy 2 forint értékű perekben a helység bírái ítélkezzenek. Meg volt tehát a jó szándék János királyban, ámde nem jól fogta meg a dolgot, nem nyúlt a baj gyökeréhez és különben is mit használt az igyekvés, ha az a kivitelnél megbukott? A háromszéki helységek panaszát csakhamar követte a hat székely főembereinek és lófő renden levőinek siralmas folyamodása a királyhoz 1566 elején, amely drámai erővel tárja elénk, hogy mivé lett alig négy év leforgása alatt a székelyek sok évszázados szabadsága, ellenére annak, hogy az utóbbi két esztendő háborús veszedelmeiben ugyancsak kivette a vitézi rend a maga részét. Keservesen panaszozzák, hogy a basáskodó kir. tisztviselők még azt az önkormányzatot is megszüntették, vagy legalább is csonkították, amelyet a segesvári országgyűlés nekik meghagyott. A bíróság hadnagyság szép jövedelmekkel járt, ez pedig a telhetetlen kir. tiszteknek kellett. Nagy sérelem volt az is, hogy a vár tisztek a nemesség földönlakóit is várszolgálatokra kényszerítették és épúgy megadóztatták őket, mint a fejedelmi jobbágyokat minek következtében a régi előkelőség annyira leszegényedett, hogy megcsappant jövedelmével immár a költséges hadi szol-

gálatnak sem tudott megfelelő módon eleget tenni. »Erőltet kapitány uram — síránkoznak a panaszlók — mustrálásra (hadí szemlére), mind főnépeket és lőfejeket hadakozó szerszámmal, jó készüléttel... ámde csak a mult nyáron is hányan haltak meg, szenvednek most is sebek és betegségek miatta és hányan vesztették el lovaikat, szerszámaikat, ruháikat?...« Hiszen erőlködnek most is, kiki az ő maga tisztességéért lovat tartani, hadi szerszámot beszerezni, de van aki ezt semmikép sem teheti. A lőfőrenden levők közül sokan már a pór nép közé vegyültek a leszegényedés miatt, ezek most már adóznak is, de azért meg kívánják tőlük, hogy »az lőfőségről is hadakozzanak«. Nagy baj volt a nemesség birtokállományával is, amelyből sokat a várhegyi várhoz esatoltak, kéri alázatosan, hogy az ilyenek visszaadassanak.

Az előkelőség panaszlevele nem maradt fejedelmi válasz nélkül. II. János király mindenekelőtt elismeréssel emlékezik meg a vitézi rend harci készségéről, »főképpen az elmúlt két esztendőbeli hadba gyorsasággal való forgolódását és hívségek megmutatását, kit személy szerint szemével látott«, azonban »az dolog nem kicsin«. A segesvári végzéseket az országgyűlés hozta, így meg kell várni a rendek újabb határozatát, addig »ti kegyelmetek várjon csendes szívvel.« Egyelőre tehát csak biztató ígéretet kapott a supplikáló nemesség, azonban II. János királynak nem nagyon volt szándékában a segesvári jogfosztó végzéseket visszavonatai, vagy megmásítani, hanem ehelyett arra gondolt, hogy egyelőre a főemberek közül azokat, akiket jó emberei közé számíthat, le fogja csendesíteni. 1567 márc. 5-én megparancsolta Telegdi Mihály kapitánynak, *Pekri Gábor* utódának, hogy az általa kijelölt előkelő székelyek részére szakítson Seps, Kézdi és Orbai székben a köznép közül annyi jobbágy házat ki, amennyit részükre egyenkint megállapított. *Daczó Pál* Sepsiszentgyörgyön 40 jobbágytelket kapott, *Béldi Kelemen* Uzonban 20-t., sokan pedig u. m. *Czerjék, Henter, Kálnoki, Mikó, Nemes, Bernáld, Domokos, Szörcei, Jankó* stb. nemzetségek 2—10-et, ámde a »vitézli és gyorsaságos« urakat (így címezték ugyanis a nemesi rendet magyarul, a latin »egregius et agilis« helyett), természetesen nem lehetett mind kielégíteni, Rendelkezésünkre áll ép abból az időből a székely nemesség (primorok és lőfők) számának egy pontos összeírása a szebeni országgyűlés által, a szászsebesi vár építésének céljaira megszavazott 25 dénáros adó felhajtása alkalmából. Ez adó beszedője *Kornis Mihály* elszámolásából megtudjuk, hogy Kézdi széken akkor 808, Orbai széken 403 és Seps széken 1374 volt a nemesi kapuk száma, tehát Háromszéken ezi időben 2585 primor és lőfő család élt.

A fejedelmi birtokadományozás, amely után a főembereink annyira kapdostak, kezdett azonban csakhamar új és

előre nem sejtett bonyodalmaknak a kútforrásává válni. Ugyanis most már kétféle birtokállomány volt a székelységen, egyik az ősi örökség, a másik az új donációs birtok. Temérdek birtokper keletkezett, kiderült azonban, hogy legfelsőbb fokon, a fejedelmi táblán, rendszerint annak volt igaza, akinek fejedelmi adománylevél volt birtokában. Hiába igazolta a székely nemes valamely jószág részének ősi örökség útján való tulajdonjogát, ha az bekerült egy-egy donációs levélbe, — ami bizony néha szándékosan is megesett, — perét s földjéhez való igényét mégis elvesztette.

Ezért a székely nemesség az 1569 febr. 2.-i medgyesi országgyűlés alkalmával ismét panasszal fordult a királyhoz. »Az községnek gonosz támadásáért mi magunk büntetlennek lenni mondjuk mind éltünkig — hangoztatják mindenekelőtt ártatlanságukat az urak — mert bűnünk nekünk arra nem volt«, azután elmondják, hogy az adományozott birtokokkal együtt, hogyan foglaltatik el az ősjószág is, már pedig abból is »kit felséged^d birodalma alá vett, kegyelmes adományát várjuk, nem hogy felséged^d az mi kezünkbe maradt, abból is megbántana« — sóvárognak kétségkívül azok, akik eddig az adományozásból kimaradtak.

A király be is látta e panaszok jogosultságát, de a zavaros birtokviszonyoknak rendezésének kényes kérdését megint csak kilátásba helyezte, úgy hogy mind többen ébredtek a nemes urak közül arra a tudatra, hogy ősi örökségeik tulajdonjoga kezd a donációs birtokokkal szemben bizonytalanná válni.

Megindították tehát az ostromot a fejedelmi kancellárián a donációs levelek után, amelyeket most már az ősi örökségükre is kikérték, hogy annak tulajdonjoga kétséges ne lehessen. Ekkor kezdődött az új adományozásoknak, a nova donatioknak a keletkezése, amely által számos törzsökös ősi székely birtok donációs birtokká változott át. A jus regiumot tehát most már maguk a székely urak vezették be birtokaikra, feladva ezzel egy ősrégi kiváltságot. János király pedig, ha komolyan szándékozott volna, sem segíthetett a bajokon, mert 1571 márc. 13-án megtért őseihez ifjan, anélkül, hogy utódot hagyott volna maga után.

Köztudomású, hogy az erdélyi országgyűlés utódává *Báthory* Istvánt választotta, vajdának. Ő a székely szabadságnak épen olyan ellensége volt, mint János Zsigmond. Uralkodása alatt tovább folytak a Székelyföldön a fejedelmi birtokadóományozások és ezáltal idegeneknek a Székelyföldre való befunakodása. Így nyerte el *Perneszi István* is 1576 aug. 26-án Sepszi széken egész Szotyor községet 37 fejedelmi jobbággal és ezidőben lett Brassó városa is nagybirtokos Háromszéken. István lengyel király iránt tanúsított hűséges szolgálata jutalmául, *Báthory* Kristóf vajda 1578 máj. 6-án Várhegy várá-

hoz csatolt Kőkös falut adományozta Brassónak, kivéve az ott lakó primorok, primipilusok és pixidariusok (gyalogpuskások) jószágait. A vajda ugyanakkor elrendelte, úgy amint az szokásban volt, a fejedelmi cancellaria íródeákjainak, valamint a szomszédbirtokosoknak, u. m. dobolyi *Mihácz* Bálint, illyefalvi *Mihácz* Demeter, bikfalvi *Tölgyes* Lukács, kökői *Mátyás* Tamás és bikfalvi *Bikfalvi* Eleknek, hogy iktassák a várost az adományozott birtokba be, de elmulasztotta ugyanakkor Várhegy Vára kapitányát, Rácz Mihályt is erről értesíteni. Így történt aztán, hogy amidőn Herzel Péter, Brassó bírája birtokba akarta az adományozott jószágot venni, a kapitány azt nem adta át. »De kegyelmed megbocsásson — írja a szász bírónak, — ha kegyelmed énnékem arról ő Nagysága levelét meg nem mutatja, kiből én is bizonyosabb lehetnék, hogy urunk ő Nagysága Kőköst örökbe adta volna az városnak, addig ugyan semmiképen nem engedem bírni kegyelmeteknek, hanem én mindennap ide erőltetem az falut szolgálni az ő Nagysága házához. A szászok hamarosan tisztázták a dolgot, megkapták Kőkös falut, de ezzel most már nem voltak melegegedve, Mélyebben akartak beleharapni Háromszék termékeny síkságaiba, ezért megvásárolták 8.000 forintért *Perneszi* Istvántól és testvéreitől Szotyor, Uzon és Lisznyó Sepsi széki falukat, amely vételehez Kristóf vajda 1578 nov. 30-án hozzá is járult.

Igy kerültek az 1562-ben kincstári jobbágyokká lett szotyori, uzoni, kökői és lisznyói székelyek a brassói szászok uralma alá, ahonnan nem is szabadulhattak aztán egykönnyen még akkor sem, ha a fejedelmi kegy egyet-egyet ezek közül felszabadított. Így járt pl. szotyori *Nagy* Elek is, akit Báthori Zsigmond fejedelem »az előbbi parasztságából kivéve megnevesített.« Arra kellett 1587 máj. 5-én magát »minden magzati és következő posteritási képében« köteleznie, hogy »az régi mód szerint ezután is holtáig mint ezelőtt ő kegyelmeiket (t. i. a brassaiakat) szolgálja, azonképen a maradéki és haeredesi Brassóhoz tartoznak mindenkoron szolgálni és subditusok lenni és soha onnan el nem szakaszkodni«, mivel ellen esetben »szotyori öröksége, háza és mezei öröksége éppenséggel szakaszatlan a brassói tanácsnak megmaradjon!«

Hasonló helyzetbe került uzoni *Marolti* György is, akit Székely Mózes emelt jobbágyságból nemességre. Ehhez Brassó csak úgy járult hozzá, ha a városnak átengedi uzoni örökségét, amit Marolti az 1598 jul. 3-án kelt kötelelevényében meg is tett, amely alkalommal az anyja és bátyja személyesen tartoztak a brassói bíró előtt hozzájárulási nyilatkozatukat megadni. Brassó város székely jobbágyainak tehát ezen súlyos áldozatokat kellett hozniok szabadságukért, de ezenkívül a szász urak rendszerint kárpótlást kértek a fejede-

lemtől is. Szintén két uzoni ember, Szöcs Mihály és Veres Mihály darabontságot szereztek maguknak István lengyel királytól, mire a brassai tanács nem késik Báthory Zsigmondot arra kérni, hogy semmisítse meg a felszabadító leveleiket, vagy adjon helyettük más jobbágyot. Meg is hagyja a fejedelem 1590 szept. 26-án *Perneszi Istvánnak*, aki az udvarhelyi várkapitánya volt: »kegyelmed informáljon minket felőle, mikor kegyelmed az Brassaiaknak adta azt a jószágot, jobbágyok voltak-e (t. i. Szöcs és Veres) és azután szerettek-e magoknak darabontságot, vagy mint volt dolguk?«

A brassai szászok azonban sehogysem érdemelték meg, hogy háromszéki birtokosok legyenek, mert mint mindig, ezúttal is féltékeny irigységgel vetettek gátat a székelység fejlődésének. 1578 nov. 7.-én Kristóf vajda jogot adott ugyanis Cheffey János várhegyi kapitány, valamint Sepsi, Kézdi, és Orbai székek királybírájának közbenjárására Ilyefalva helységnek három országos és egy heti vásár tartására, ami ellen Brassó, úgy mint Sepsiszentgyörgy esetében nyomban tiltakozott, nehogy a huszadjövedelmüket valami kár érje, mire a vajda ugyanazon év május 6.-án már el is tiltja Ilyefalvát a vásártartástól.

De máskülönb is korlátozták már a fejedelmek a háromszékiek gazdasági fejlődését, a brassói szászok kedvéért. Ezek szabadon kereskedhettek a Székelyföldön keresztül, még a szomszédos Oláhország felé is, míg a székelyek portékái huszadvám alá estek saját területükön is. Hiszen próbáltak biz ők a havasokon keresztül a brassai huszad kikerülésével kereskedést folytatni, de a szászok azt is elgáncsozták. Közbenjárásukra Kristóf vajda szigoruan eltiltotta őket az ilyen rejtett utak használatától, meghagyván, 1579 jan. 26-án Rácz Mihály várhegyi kapitánynak és háromszéki királybírónak, hogy az árucsempészt szigoruan ellenőrizze. Bosszantotta is szörnyen a háromszékieket ez a háttérbe szorítás a szászokkal szemben, nem csoda tehát, hogy molesztálták is a brassói kereskedőket, mikor megtehették. Így ők is ványt akartak a szászoktól szedni, amidőn azok Berecken vonultak át, ezt azonban Báthory István még 1572-ben szigoruan megtiltotta, meghagyván *Daczó György* és *Kálnoki Bálint* Várhegy akkori kapitányainak és Háromszék királybíráinak, hogy azt semmikép se engedjék meg.

Ilyen gátlásokkal kellett a háromszékiek gazdasági fejlődésének már századok óta megküzdenie! Vajjon hol tartana e nép, ha ismert őseréjével szabadon fejlődhetett volna?...

*Amikor László pap volt Uzonban prédikátor és
Sepsiben esperes ..*

Ami más helyen annyi visszavonásba, tenger vérbe és háborús bonyodalmakba került, a *val.ásujítás* Erdélyben és

így Háromszéken is csendesen, békességesen, majdnem észrevétlenül ment végbe. A három alkotmányos nemzetre tagozódott ország, az egymástól teljesen elütő háromféle gondolkörrel természetesen hitéletében sem képezhetett zárt egységet. Legelőször Luther Márton tanítása kezdett terjedni »melyet elsőbben — jegyzi fel az egykorú krónikairó, Nagy-Szabó Ferenc — egy Johannes Honterus nevű deák hozott alá és úgy serpált azután az egész szászságon a lutheranizmus.« Háromszék, amely oly sűrű érintkezést tartott fenn a szomszédos Brassóval, hogyne figyelt volna a szász reformátor könyveire fel, amelyeket bizony »megveddegéltek« és buzgón olvastak a háromszéki értelmes papok, valamint írástudó nemesek is. De akkortáiban egy magyar is volt »oda fel tanulni Németországban — folytatja Nagy Szabó — a neve volt Martinus Kálmánzi, magyarul hívták Sánta Mártonnak« Ez hozta be 1536-ban Erdélybe Calvinus könyveit, »akin két kézzel kaptak minden tudományával együtt, melyet éppen csak a magyarság acceptála akkor, elhagyván, ha ki valahán a Luther vallást űzte volt is, és ehhez ragaszkodott.« Csakhogy erős rivalisa támadt csakhamar a kálvinizmusnak is »... mivel már minden újításra kaput nyitott vala a Luther és Calvinus — világosít fel minket Nagy Szabó, — támada akkorban egy Dávid Ferenc nevű tudományos ember, esmét egy olasz Blandrata és egy Franken, ezek a három tudákos emberek egy akarattal fel kezdék áitatni az ariáná (unitárius) haeresist vagy értelmet, mely e len a calvinianus papok eleget hánykodának...«, de kevés eredménnyel. Erdély népének volt tehát miben válogatni, hogy milyen hitbeli meggyőződést kövessen. A különféle hitelméletek foglalkoztatták is bőven. »Akkori napokban — írja szintén Nagy Szabó — hallottái valna egész Erdélyben minden helyeken sok disputatiót és pántolódást; falun, városon, étel-ital között, estve reggel, éjjel-nappal, mód nélkül való kárpálódásokat a két religió, úgymint a calvinista és ariana religión valóktól disputálást.«

A nagy versengés egyelőre az arianusok (unitáriusok) javára dőlt el, aminek közvetlen oka János Zsigmond király állásfoglalása volt, aki házi orvosának, Blandratának befoylására »a Dávid Ferenc értelmén áilapodék meg«, amiben »a király mellé állának sokan a nagyságos urakban is és a székelységeen is néhány faluk, a széke y főemberekkel együtt arra az értelemre szakadának.« Mindazonáltal a fejedelem elnözö volt minden vallásújítóval szemben, emelle t a régi pápista hitet is szívesen türte. Így történt aztán, hogy az 1563. jun. 13-i tordai országgyűlés, a székely urak előterjesztésére azt a szép végzést hozta, hogy a vallási veté kedések elkerülése céljából az egyes felekezetek papjai rendre használják a templomokat, ne zavarják meg egymás beszédét, sem a szakramentumok kiszolgáltatását.

Hogy Háromszék lakószai melyik magyar vallást követték először, a kálvinistát, vagy unitáriust, azt adatok hiányában megállapítani nem tudjuk, valószínűleg a nagy pántolódás közben mind a kettőt. Annyi bizonyos, hogy a XVI. század végén, az első ismert Sepszi-széki protestáns főesperes, László pap, uzoni predikátor, református pap volt.

Honorabilis pastor Ladislaus de Hilb (családi nevén hilibi Nagy László) igen tekintélyes egyházi férfiú volt. Hatásköre kiterjedt egész Háromszékre, mivel (Pokoly egyháztörténeti kutatásai szerint) a kézdői és orbai egyházmegye csak 1606—1614 között, az erdővidéki pedig 1654-ben vált ki a sepszi főesperesség testéből. Hogy miként adminisztrálta nagy egyházmegyéjét a főesperes, arra adat nincsen, de bizonyára jól, mert vizitációkat is tartott, ezenkívül azt biztosan tudjuk róla, hogy saját dolgainak elrendezéséhez ugyancsak értett. Nem mult el esztendő, hogy László pap uram egy-egy kisebb nagyobb földecskét meg ne szerzett volna. 1577-ben Kuti Pétertől szerez meg Uzonban egy darab földet »ki urunk fejedelmünk számára való jobbágy lévén, adta volt magát jobbágyul Beldi Kelemennek«; 1578-ban pedig Bonó Ferenc uzoni lófőtől szerez meg egy »rétséget.« 1579-ben Márk Miklós uzoni lófőtől vásárol a »sziget« felé vezető uton egy földet, majd 1580 és következő években »a brassai uraké« lett Séra Elekestől, Kuthy Mihálytól stb. Megragadott minden alkalmat, hogy egy-egy földecskével gyarapodjék. 1582-ben »szűz szent Imre nap után való kedden« megjelent előtte Keresztés Márton, Uzonban lakó *brassói jobbágy*, aki feleségétől Mártától válni akart és »mivel hogy készpénze nem vala reája, az *elválásbeli levélnek válságába*«, szintén egy földecskét adott László papnak. A legjelentősebb birtokát azonban az Uzonban lakó, előkelő Czerjék családtól szerezte meg. Özv. *Czerjék* Gáspárné, Anna asszony, négy felnőtt fiával együtt, egy nemesi lófő »üléshelyet« adott el László papnak, mivel »egy főmalmos örökségüket kellett megváltani Zoltánban, Sepszi székben a nemes *Czerjék* Vitáliustól.« E nemesi ülés hely megszerzését tudomásul kellett vennie és meg kellett erősítenie magának a fejedelemnek is, amit Báthory Kristóf vajda 1579 febr. 23-án meg is tett, elrendelvé, egyuttal szotyori *Szonda* Antal, lisznyói *Kis Lázár*, bikfalvi *Tölgyes* Lukács és uzoni *Forró* Simon nemes uraknak, hogy László papot iktassák be a szokásos eljárással a nemesi lófőbirtokba, ami a meghívott szomszédok és érdekeltek előtt elienmondás nélkül meg is történt.

László pap főesperes uram tehát lófőbirtokos lett Uzonban, az ahhoz kötött jogokkal együtt. Örököse fia, János volt, akit az okiratok már nemes (nobilis) uzoni *Pap* Jánosnak emlegetnek, minthogy abban az időben igen gyakori volt a névváltozás olyformán, hogy a fiú az atya foglalkozásának

elnevezését nyerte családi nevéül. Ő már nem követte atyja nyomdokait, egyre-másra halmozta az adósságot feleségével, komollói Sylvester Borbárával együtt. László pap egyetlen leányát, uzoni *Pap* alias *Nagy* Margitot, Bocskai Istvánnak egy vitéz katonája, a Sepszi székely lovasok későbbi hadnagya, szentiváni Kispál Bálint vette el, aki igen módos ember lévén, addig segítette anyagi zavaraiiban, míg a gyermektelen *Pap* Jánosnak el kellett neki adnia Uzonban levő minden jószágát, a »nemes tizedben« levő kőházzal, a hozzátartozó szántóföldekkel s szénafüvekkel, valamint *templombeli állóhelyekkel* együtt, 970 forintért azon kikötés mellett, hogy élete végéig békességesen lakhassék jószágában.

A politikai viharok között.

A vallásügy nem keltett viharos küzdelmeket Székelyföldön, de annál több kellemetlenséget okozott a székely szabadság elvesztése és a Báthory Zsigmond színváltozásai folytán előállott bizonytalanság. Mintha mindazon rosszindulat, melyet a Báthoryak részéről tapasztalt a székelység, összesűrűsödött volna Zsigmond alatt: szaporodtak a megpróbáltatások, de a megtorlás órája is az ő idejében ütött. Az I. kötetben elbeszélt eseményekhez helyi történet szempontjából is alig von hozzátoldani valóm. A háromszéki székelyek annyira kiábrándultak Zsigmond szöszegése után, hogy többé semmiféle csalogatással nem lehetett elvonni őket Basta és Mihály vajda mellől, sőt amikor Basta a vajda ellen fordult, akkor is kitartottak mellette. A helyzet csak akkor változott némileg, mikor Báthory Zsigmond harmadszor is visszatért, hogy ezen alkalommal a török segítségével foglalja vissza magának a fejedelemséget.

Ez időben Sepszi, Kézdi és Orbai székek királybírói tisztét egy székely főember, lemhényi *Csomortány* Tamás töltötte be, kinek hűséges szolgálatait Báthory Zsigmond négy Várhegy várához tartozó falunak és pedig Maksa, Éreszdevény, Páva és Gelence helységeknek az adományozása által jutalmazta meg azon kikötéssel, hogy azokat a solymokat, amelyeket a sólyommesterek eddig az udvarnak szállítottak, tartozik ő is megadni. De sűrűn osztogatta kegyeit ezenkívül másoknak is. Az ez időkből származó liber regiusának tartalomjegyzékében egy egész halom olyan oklevél van említve, amely a székelyeknek osztogatott nemesítésekről, és lőfősítésekről szól. A háromszékiek közül 6 nemesítést, 25 primipilatust adományozó, sőt egy pixidáriusi oklevelet is találunk itten. Akik primipilatust nyertek egyszermind arra köteleztettek, hogy a fejedelem parancsára kifogástalan lőfőségi hadikészülettel mindenkor azonnal táborba is szálljanak, amiből kitűnik, hogy ezek a kitüntetések főleg azt a célt szolgálták, hogy az idők folyamán lerontott, régi híres székely

haderő felfrissítettessék és helyreállítottassék. A tömeges lófősítések azonban még nem hozhatták meg a kívánt eredményt, ezért a rendek és a fejedelem ráleptek arra az útra, amit már régen meg kellett volna tenniök: visszaállították a közszékelyek régi kiváltságait.

Zsigmond azonban ezen alkalommal is silányul viselkedett; míg egyfelől az erdélyieket a régi állapotok visszaállításáért lelkesítette és Basta ellen szervezte, másfelől titokban Bastával tárgyalt és negyedszer is elárulva Erdélyt, német katonák fedezete alatt Prágába távozott. Az erdélyi szabadság lehanyaglott zászlóját Székely Mózes ragadta fel, de székely vérei nagy részében, különösen Háromszék és Csík lakóiban csalatkozott: ők Bastával és Raduly vajdával tartottak. Ezt azzal indokolták, hogy Székely Mózes a törökökkel szövetségzett, a török és tatár had nem kiméli azokat sem, akik hozzá csatlakoznak, jobb tehát, ha otthon maradnak és otthon halnak meg feleségeik és gyermekeik védelmében. Fel is készültek erre, 500 lovast állítottak ki Rika felé. Székely Mózes megtörésükre Imets Mihályt küldte, aki le is verte ezt a csapatot, de nem törhette meg ellenállásukat. Készültek a fejenkénti felkelésre és segítséget kértek Radul vajdától. Ellenállásuk nagyban hozzájárult az egyetlen székely fejedelem bukásához és Basta rémuralmához.

Székely Mózes leverése után, Básta még donátiókat is osztogatott mint valami fejedelem. Háromszéken teleki *Donáth* György, Sepsi, Kézdi és Orbai székek kapitánya volt a kitüntetett, mert rendületlenül megőrizte hűségét a császár iránt. Igen szép adományt kapott, mert neki jutottak felsőtörzsjai *Apor* Lőrinc és János, továbbá alsőtörzsjai ifj. *Apor* János birtokai, Alsó és Felső Torján, Hídvégen, Szárazpatakán, Karatnán, Peselneken, Kantafalván, és Markosfalván a nemesi kuriákkal együtt, amely jószágokat az Aporoktól azért konfiskáltatott el, mert ezuttal a császár ellen fogtak fegyvert a török mellett, ami ugyan ritkán esett meg a loyális Aporoknál. Megkapta ezen kívül *Donáth* György Bástától 1603 okt. 8-án Sepsiszéken, kilyéni *Nemes* Mihály szotyori jószágát is, amely *magvaszakadtával* szállott a kincstárra. Azon nevezetes kiváltsága a székelyeknek tehát, hogy a birtokállományuk nem szállhat a fiskusra, nem lett a közszékelyek felszabadítása után sem visszaállítva.

Básta uralma azonban nem tartott sokáig. Már a következő évben el kellett hagynia Erdélyt, mert odakint Felső-Magyarországon kezdett már a levegő, Bocskay István zászlóbontása után, igen forró lenni. Ennek a híre elérkezett csak hamar Erdélybe is. Ezuttal a székelyek kivétel nélkül mind Bocskai mellé sorakoztak, úgy hogy a császár hűségében már csak a szászok tartottak ki.

Bocskay rövid uralma visszaállította a székelyek szabadságát és a lelkek régóta feldult békességét; Báthory Gábort már az egész székelység támogatja. Ő erősítette meg 1608 jun. 10-én Kézdi Vásárhelynek Izabella királyné által 1557-ben adott kiváltságlevelét, a város szabadalmait jelentékenyen ki is bővítve. Megtáltotta, hogy Háromszék kapitányának nyomozói a bűnösöket a város területén üldözzék, sőt azt is, hogy oda lábukat betegyék, mivel ott a gonosz-tetteket csak a városi hatóságok torolhatták meg. Felmentette a város lakóit a részleges táborozás alkalmával a taksák fizetése alól is és ehelyett arra kötelezte őket, hogy Ilyefalva várossal együtt 6 jó erős lovat állítsanak ki a fejedelem számára kocsival és kocsissal. Kézdi-Vásárhely elnevezésével ez oklevélben találkozunk először, mivel a városnak azelőtt — amint tudjuk — még 1557-ben is — Torjavására volt a neve. Ilyefalva az 1595 ápr. 16-i fejevári országgyűlés végzéseiben is már mint szabad mezőváros van megemlítve. Igen érdekes Kézdi-Vásárhelynek vásártartási rendszabálya, amelyet a fejedelem szintén ezidőben erősített meg. *Chpe* László bíró és *Nyiró* Mihály polgár (így nevezték ekkor az esküdteket) kéréseire. A »sokadalmakat« megelőző napon senkinek »sem maga számára az kívül való embereknek, sem pedig az városbeli embernek nem szabad nyereségre semmit vennie, hanem csak a ház a szükségére volt.« A városbíró gondosan ügyelt arra, hogy a lánckereskedelmet és így az árdragítást megakadályozza. »Pléhből csinált zászlót« tűzött ki, amely a vásárnapján is kilenc óráig ott díszlett a piacon annak jeléül, hogy amíg az be nem vonatik, tilos minden »nyereségre való vásárlás.« Vigyázott arra is a városbíró, hogy »minden embernek igaz singi (hiteles hosszmértéke) és fontja (súlymértéke) legyen« és aki »oly marhát (árut) árul, az kit singgel kell mérni, mindennek egy-egy singet kell váltani az polgártól két-két pénzen.« A hamis singgel vagy fonttal árulók portékáit irgalmatlanul elkobozták, hogy a vásárlók meg ne károsítsanak.

A szép békességes állapot azonban nem sokáig tartott. A mulatós, táncos fejedelmet meggondolatlan dölyfössége és hatalmi féltékenysége oly cseleketekbe sodorták, amelyek nemcsak az ő bukását tették elkerülhetetlenné, de előidézték az ország romlását is. Szeben erőszakos elfoglalása és az 1611-i havasalföldi hadjárata, bár látszólag hatalmát növelték, de következményeikben mégis csak a romlásnak voltak az okozói. Az elkergetett Sorbán Raduly vajda szövetségbe a végig sértett szászokkal, alaposan megverték 1611 jul. 8-án Brassónál a fejedelem seregét. A csata éjjelén húsz székely falu lángja világított amelyeket a vajda emberei gyújtottak fel, hogy fényeinel könnyebben zsákmányolhassanak, a prédára odasiető szászokkal együtt, amit a szétvert háromszékiek,

akik Kálnoki *Bedő* István és uzoni *Béldi* Kelemen vezényiете alatt vettek részt az ütközetben, nagy bán szemlélték egyelőre a távolból. Báthory Gábor már akkor elvesztett volna, de ezuttal megmentették őt a mellette hűségesen kitartó székelyek, akiket pedig a Magyarországból benyomult *Kendi* Sándor és *Forgács* Zsigmond ugyancsak csábították a császár nevében maguk mellé. A következő 1612 év tavaszán a fejedelem fényesen diadalmaskodott a császári sereg felett és készült a hűtlen brassaiak megbüntetésére. Terveiről már febr. 17-én értesíti is a vigyázó székely hadak szotyori táborát, azonban Brassót, a pompásan megerősített várával még sem sikerült megvenni. Azt kitűnően védelmezték, nemcsak a valóban hőslélekű városbíró *Weiss* Mihály, hanem a mult évi szerencsétlen ütközet után odaszorult némely háromszéki úr is, ezek között *Nemes* Balás és *János*, *Kálnoki* János, *Bernáld* Ferenc, *Angyalosi* Mihály, továbbá a *Damokos*, *Mikes* stb. családok tagjai. Ezek az urak a Báthory Gábor veszedelmes haragja ellen a portán kerestek védelmet, ahol a fejedelem teljesen kegyvesztett lett.

As aranykorszak.

Az a sok visszavonás és véráldozat, mely miatt a székely nemzet csaknem elvérzett, Bethlen Gábor és I. Bákóczy György uralkodása alatt termelt virágokat.

Bethlen Gábor nemcsak dicsőíti szép leveleiben Bocskayt, hanem követi is példáját. Ő lett végrendeletének végrehajtója a székelyeket illetőleg is. Visszaállította a székelyek régi szabadságát, igen szigoruan őrködött a felett is, hogy senki ne köthesse fejét jobbágyásra, hanem híven teljesítse hadkötelezettségét. Aki azonban hadkötelezettségének nem tett eleget, megfosztotta szabadságától. Így 1620-ban a Zágonyban lakó Bithli Balázst, »mivel zászló alatt nem szolgált,« Jankó Boldizsárnak adományozta, ugyanazon évben »megtekintvén szentiváni *Kispál Bálintnak* eleitől fogva hazájához és nemzetségéhez való szeretetét.« két zsellérembert és nov. 26-án ismét »három uratlan bujdosó jobbágyot« adományoz »feleségeikkel, gyermekeikkel és minden nevezendő javaikkal együtt, mivel zászló alatt nincsenek.« 1621 jun. 2-án léczfalvi Gyárfás Pál, »vitélő híve és udvari szolgája« kap két jobbágyot, kik »*libertinusok lévén, ezideig hadban nem szolgáltak.*«

Sokan voltak tehát, akiket már nem fűtött a harci vágy, úgy hogy Bethlen Gábor fejedelem azon vette magát észre, hogy a székely hadak száma állandóan apad. Ez azonban sehogysem volt inyére, ezért súlyos szemrehányásokat tesz 1612-ben a székelyeknek, a többek között uzoni *Béldi* Kelemen, Háromszék főkapitányának, azzal vádolván meg a

székely nemes urakat, hogy erőszakos uton kergetik a szabad közrendet jobbágyság alá, amely ekként a hadi szolgálattól elvonatik. *Béldi* Kelemen felvilágosítja azonban a fejedelemet: »felséged ne úgy értse, hogy az nemes rend erővel foglalja magának a szabad székelyt jobbágyul, hanem így, hogy *a szabad székely kötné és köti magát jobbágyul az nemes embernek.*«

Íát ennek bizony véget kellett vetni. Az 1622. okt. 8-i országgyűlés megállapítja, hogy »a zászlók üresek, mert csak szegény Bocskay fejedelem idejétől fogva is közel hatezer székely lött jobbágyá,« amit a fejedelem »igen illetlennek, sőt az igazsággal ellenkezőnek« ítél. Az nem lehet, hogy »az egész székelységen levő jobbágyság in genere — noha az országnak épügy hasznát veszi mint bárki — sem adót, sem dézsmát nem ad, hadba sem megy.« azért elrendeli, hogy azok az »ősjobbágyok«, akik még Mihály vajda bejövetele előtt is azok voltak, megkülönböztessenek az újabbaktól és kapuszám szerint »megróttasanak«, azaz adót fizessenek. Így kívánta a fejedelem elejét venni annak, hogy a felszabadult őszékelyek magukat tömegesen kivonják a közszolgálat kötelezettsége alól, amely intézkedése által sikerült is neki a székely hadakozók számát jelentékenyen megnövelni. Ez összeírás szigorú végrehajtása meglehetősen kellemetlenül érintette azokat a földesurakat, akiknek adómentes jobbágysai ilyenformán kiestek, ezért Háromszék közönsége külön utasításba adta 1623 ápr. 28-án követeinek a gyulafejevári országgyűlésen, hogy az adózás alól vétessenek ki az »idegen nemzetiségről akvirált jobbágyok«, továbbá a nemes emberek lovas legénye, szakácsa, bérese, és molnára, sőt engedtessek meg, hogy: »az elfogyatkozott szegény lófó és darabont emberek számából, kik ő felsége szolgálatjára szegénységek miatt elégtelenek«, maguknak béres szolgát fogadhassanak. Külön sérelmük volt a háromszékieknek ezuttal az is, hogy Brassóban az idegeneknek nem volt szabad székelytől gabonát venni, ellenben a városiak azt tőlük olcsón beszerelve, nagy nyereséggel adták tovább. Utasították ezért követeiket, hogy erről is »provideáljanak« ő felségénél, végül tekintettel arra, hogy a »süveg«, amelyet Havasalföldről szoktak behozni »igen elfogyatkozott,« annak szabad behozatala is kieszközlendő. Ezt a fontos szükségleti cikket ugyanis a szászok semmiképen sem akarták a töröcsvári szoroson beengedni.

Ilyen gondjaik voltak a háromszéki székelyeknek az 1623-i gyulafejevári országgyűlésen.

1622 dec. 18-án megerősítette Bethlen Gábor Sepsiszentgyörgy régi kiváltságait is, sőt azokat újakkal is bővítette. Felhatalmazta a várost, hogy magok közül évenként bírót és »polgárt« válasszanak, akik a lakosoktól a közszükségletek

céljaira »illendőképen szedőt, vedőt vehessenek«, ami ellen senki rugódozni és cselekedni ne merészeljen.« Gondja volt az ország vámjövödelmére is, azért az ojtózi várban egy harmincadot állított fel, amelyet Lemhényben lakó *Kanistos* Mihály gondviselésére bízott azzal, hogy »akár mi névvel nevezendő marha (áru) után«, melyet az országba behoznak, huszadot, illetve harmincadot szedjen, ha kell karhatalonnal is. 1630-ban sor került a háromszéki vitás templomok ügyének a rendezésére is. Ott ahol katolikusok és reformátusok versengtek egymással, Brandenburgi Katalin fejedelemasszony Bethlen Gábor özvegye, bölcsen úgy intézkedett, hogy »akármelyik religión levőknek száma fellyül haladja az másik religión levőknek számát«, a templom a többségnek adassék át, aminek a végrehajtása céljából comissariusok küldettek ki.

1635 őszen nagy ünnepe volt Háromszéknek. Maga a fejedelem, I. Rákóczy György érkezett tanácsurái kíséretében nov. 3-án Kézdi Vásárhelyre a generalis mustrára (hadiszemle), amely alkalmából, amint az szokásban volt, panaszokban is intézkedett, büntetéseket szabott ki és jutalmakat osztott, kinek-kinek ami kijárt. Szentiváni *Kispál* Bálint ez alkalommal ismét három jobbágyot kapott és pedig egy érdekes donációs levéllel, amelyben a fejedelem szépen meg is indokolja székelyföldi látogatásának a célját: »Az Uristentől reánk biztatott fejedelmi hivatalunknak — ugymond az okirat — akarván tellyes erőnk szerént megfelelni és birodalmunk alatt levő minden rendbeli híveinkre vigyázni és azok között az egész székelységen levő nemzetes, nemes, vitézlő és gyorsaságos minden renden levő kedves híveinkre is kegyelmösen gondviselésünket terjeszteni, *ő kegyelmek köziben személyünk szerint való jövetelünket nem szántuk*, az végre, hogy ő kegyelmeket magunk meglátogatnók és meg is mustrálnók fejenként.« A székelyföldi látogatások után 1636 jan. 30-án igen nevezetes kiváltságukat kapták a székelyek vissza, ami a háromszékieknek, a febr. hó 6.-án Maksán tartott közgyűlésükön hirdettett ünnepélyesen ki: »ennek utánna való üdőkben — szól a fejedelmi végzés — soha a megholt magvaszakadtaknak jószágoknak publicatio meghirdetése széketek között ne lehessen, sem azon megholt embereknek javak se a mi tárházunkhoz, sem pedig a mi utánunk levő választott erdélyi fejedelmek számára ne statuáltassék és foglaltassék, hanem ezen maradvány nélkül megholt embereknek javok az ő rokonságukra, akár fiú és leányzó legyen, szálljanak és maradjanak.« A székelyeknek azon ősi jogát tehát, hogy örökségeik megszakadás esetén nem a kincstárra, hanem a legközelebbi rokonokra szállott, most visszaállította Rákóczy György.

Szerették és meg is becsülték egymást ezidőkben mindig fejedelem és székelység, akiknek generálisa 1643-ban Rákóczy

kiseblik fia Zsigmond lett. A székely generálisság a váradi kapitányság és országos generálisság után a legfontosabb és legtekintélyesebb állás volt. Ezt most az ifjú fejedelmi töltötte be, aki egyttal Udvarhely és Háromszék főkapitánya is lett. Az ünnepélyes beiktatás *Kornis Zsigmond*, *Haller István* és *Kemény János* biztosok jelenlétében novemberben volt Lécfalván, ahová a háromszéki főnépek összegyűlvén, a tágas mezőn »nagy böcsülettel« köszöntötték a főgenerálisukat. A köszöntés után kihirdették a biztosok a fejedelmi parancsot, aztán zászlót, botot és szablyát nyújtottak át neki, megmondván, hogy azok »mire valók legyenek.« Következett aztán az ünnepélyes eskütétel, majd »nagy solemnitasal« a templomban az istentisztelet. A fejedelm felsőmagyarországi hadjárataiban a háromszékiek Rákóczy Zsigmond fővezérlete alatt vettek részt 1644-ben, amelyeken a Sepsiszéki lovasszékelyek parancsnoka (ductor) szentiváni *Kispál Bálint* volt.

Ugyanakkor *Basa Tamás* és *Béldi János* voltak Háromszék főtisztjei és gondviselői, akik szakítottak a szászokkal szemben a régi, hatalmaskodó eljárással. Ezt egy illedelmes hangú átiratuk igazolja Segesvár szék tisztjeihez, amelyben megtorlást kérnek egy odatartozó szásznak *Kálnoki Mihály* béreseivel és jobbágyaival szemben elkövetett garázdálkodásaiért. Kálnoki magához a fejedelemhez indult panaszával, de ettől visszatartották a háromszéki főtisztek, megkeresvén egyben a segesvári urakat, hogy büntessék meg a szászt, ami azonban úgy látszik túl enyhén történt meg, mert 1645 nov. 19-én ismételten sürgetik a szigorú büntetést: »Ha kegyelmetek a szomszédságban így él mivelünk, — nehézményezik a főtisztek — bizony mi is tromffal ütjük, de ha kegyelmetek atyafiképen való jó akaratját mutatja, mi is kegyelmeteknek tudunk szolgálni és kedveskedni«.

Igy leveleztek egymással a székelyek és szászok és pedig a szászok is rendszerint magyar nyelven, nemcsak a helységneveket mindíg csak magyarul megnevezve, de sokszor német hangzású családneveket is magyarra fordítva.

Erdély aranykorának II. Rákóczy György ambíciója vetett véget. A szerencsétlen lengyelországi hadjáratban egérfogóba került és tatárrabságba jutott a székelység színe-java.

Alig van megindítóbb, keservesebb olvasmány, mint a rabságban sínylődő székely urak esdeklő levelei hozzátartozóikhoz, hogy az Istenért váltsák őket ki. Csakhogy a tatár okos volt. Kiszímatoltatta kémei által, hogy ki milyen rangot visel otthon, milyen módban él és aszerint szabta meg a váltságdíjat. Aki sarcát megfizetni nem tudta, szolgálhatta a basáját vagy bégjét, míg bele nem pusztult. A háromszékiek közül rabok lettek *Béldi Pál*, *Daczó Ferenc*, rétyi *Székely Mózes*, *Imecs Mátyás*, *Apor András*, *Damokos Péter* és *Ta-*

más, *Kispál* László, a *Bálint* fia, ki atyja halála után a sepsii lovasok hadnagya lett és még sokan. Ezeknek vált-ságdíjait siettek a hozzátartozóik mindenáron előteremteni, ami temérdek áldozattal járt. *Damokos* Péter vált-ságdíját »318 egyes aranyat, 8 drb. tizes öreg aranyat, 18 drb. kettős aranyat és egy kopacz tallért« elsikkasztottak Moldovában, amelyet aztán *Damokos* János kerített meg *Mátyás* Tamás házánál *Kökösben*; *Kispál* László sarcában el kellett adni a szentiváni jószágot számos jobbággal együtt, amelyet a Henterek vettek meg. A testvéröccse *György*, kinek *Uzonban* volt a birtoka és az özv. édesanyja buzgólkodtak a kiváltásában, sajnos hiában, mert hazajövet Moldovában egy mély patakárkot olyan szerencsétlenül ugratott át, hogy lovával együtt hanyatt esett és szörnyet halt. Így vesztett oda a családi vagyonok nagy része, amely az alig kielégíthető tatár rabtartókhöz vándorolt, de ezzel még nem telt be a mérték.

A fényes porta nem tudta megbocsájtani *Rákóczy*nak, hogy engedelmel nélkül vállalkozott a lengyel hadjáratra, ezért a következő évben büntető ekspedíciót küldött Erdélyre. 1658 aug. 26.-án sietve értesíti *Segesvár* a nagyszobenieket, hogy beütött a török-tatár had és feldulta a *Barcaságot* és *Háromszéket*. *Pethi* István Csíkból *Háromszék* segítségére készült, de hírt kapott, hogy jönnek a tatárok *Moldova* felől Csíkba is és így nem mozdulhatott. *Goldschmied* Mihály, brásói bíró *Jeruzsálem* pusztulásához hasonlítja a *segesváriakhoz* intézett aug. 27.-ki levelében a török-tatár dúlásokat, aminek ők maguk ugyan elejét vették, de olyan áldozattal, hogy azt száz év alatt sem fogják kiheverni. Ez az emberséges bíró arra kéri a *segesváriakat*, hogy szabadítsák ki a foglyokat, ahogy ők tették a szegény székely gyermekekkel. Utólagos hálaül jelül véssük ennek a derék szász bírónak a nevét jól az emlékünke.

A nagy pusztítás nyomán elszaporodtak persze a »kóborlók«, azaz utonálló fosztogatók is »tudván azt, hogy az elmúlt veszedelmes lengyelországi ekspedícióban az vitézlő rend nagyobb részint oda maradt.« Ezeknek a megfélemezését *Barcsai Ákos* fejedelem rendeli igen szigorúan 1658 dec. 13.-án *zabolai Mikes* Kelemen háromszéki főkapitánynak. Elmondhatjuk, hogy ezek az idők semmivel sem voltak kellemesebbek, mint a *Básta* rémuralma, míg az ingadozó fejedelmi székbe végre *Apafi Mihályt* ültette a török, akihez azonban nem igen húztak a székelyek. 1661 nov. 22.-én még arról értesíti *Szilágyi* János *Apafit*, hogy: »*Háromszékről*, *Udvarhelyszékről*, *Csíkból*, *Gyergyóból* másfél-száz lovas felett nincsen a hadereje, az is csak rossz lovas, a többi mind visszaszökött.« A székelyek tehát inkább *Kemény* János mellett sorakoztak fel, *Mikes* Kelemennel és *Mihálylyal*, valamint az *Aporokkal*. A tatárfoglalásból végre

hazakerült Béli Pál, Háromszék főkirálybírája letette ugyan 1661 dec. 5.-én a »homágiumot«, azaz hűségesküt Apafira, de azért még sem kelt mellette fel. Nemes János közli is dec. 13.-án a fejedelemmel a háromszékiek vonakodó magatartását: »az háromszéki nemesség — írja levelében — mindinkább Béli uram s Mikes uram mellé adták magukat s hon maradtanak, sőt még másokat is itthon marasztottak«, bár némelyek letették a fejedelem hűségére az esküt. A vonakodók fészke különben Kézdi szék, ahol *Barabás* Péter egycyenesen megmondotta, hogy neki Apafi ember nem parancsol. Az 1662 jan. 23-iki nagyszöllősi csata, amelyben Kemény János el is esett, véget vetett aztán a pártoskodásnak. Már jan. 29.-én arról értesítik Uzonból háromszéki nemesek és tisztviselők Apafit, hogy hűségében életük fogytáig meg akarnak maradni, ugyanakkor *Daczó* János is közli Sepsiszentgyörgyről, hogy: »érezvén a sáfrány illatját, mind igaz hívei már Nagyságodnak.« Béli Pál is nagyon érdeklődik, hogy valljon minemü levelét fogták el Kemény Jánosnál, *Mikes* Kelemen is készül, szóval »igen megindult már az bolha benne.«

A versenytárs nélkül maradt Apafi megkezdhetette tehát uralmát, amely egy hanyatló korszak, összes korhadó tüneteit egyesítette magában. Háromszék rendei 1665 jún. 29-én erősen panaszozzák, hogy »megdrágult az eszima«, már pedig a főtiszt urak megkívánják, hogy »had expeditióra *bocskorosan* ne menjenek.« Az egész közélet különben mintha »bocskoros« lett volna. Előkelő urak, országos főméltóságok titkos »ligával« törnek egymásra, amelynek főszervezője maga a kancellár, Teleki Mihály uram, a fejedelem sógora és ebben részes a háromszéki főkapitány, *Béli* Pál tanácsúr is. Bánffi Dénes után Teleki ármányos intrikája elvesztette Béli Pál és veszélybe sodorta székely híveit, köztük Kispál Bálint ifjabb fiát Györgyöt is, ki nótára is vétetett és csak nagy áldozatok árán részesült 1679 jan. 10.-én Bethlen Farkas közbenjárására kegyelemben. Béli feleségét, Vitéz Zsuzsannát a fiaival itt hagyva, sietve szökött a bodzai szoroson Kostantinápolyba a szultánhoz védelemért Apafi ellen, ahelyett azonban a Jedikulába került, ahol meg is halt. Bodolai várát ekkor többől lerontották, feleségét, fiait Szamosújvárra szállították rabságba, terjedelmes jószágait pedig konfiskálták. A bethleni és bodolai váruradalmakat Bethlen Gergely és Farkas kapták, amire már amúgy is rég vágytak, a háromszéki jószágok pedig Mikes Kelemennek jutottak, a székely generálissággal együtt. Cserei Mihály krónikáiról szerint ez volt az első eset, hogy székely ősjószág hűtlenség miatt elkoboztatott: »mert soha azelőtt — úgymond — akár mely vétkéért a székely nemes ember jószágát el nem vésztette, hanem csak a fejét. Béli Pálon kezdtek, de nem tudom kin végezik«, amit azonban Cserei nem jól tudott.

A kétfejű sas birodalma alatt.

A török félhold hanyatlásával 1687-ben Lotharingi Károly császári hadai szállották meg a hajdani, szép fejedelemség szomorú árnyékországát elseperve Erdély függetlenségének utolsó maradványaival a mult idők minden fényes emlékét. A kétfejű sas karmai eleinte csak cirógattak, hisz a török még nem volt végleg leverve s Thököli Imre is sokat alkalmatlankodott. A Bethlen Miklós által 1691-ben készített Diploma Leopoldinum ugyan megerősítette a székelyek kiváltságait, de ezzel szemben 1694 októberében arról tesznek jelentést Sepsi, Kézdi és Miklósvárszék vicekirálybírái: *Nemes Tamás, Foltha István és Donáth György* a gubernátornak, hogy miként »viselték a székben levő faluk két télen a terelt a quartelyozó német vitőzek iránt.« Veterani császári generális 9 regimenttel telet Sepsi székben, melynek falui »a terhes quartély mián úgy megromlottak, hogy most is elég pusztaság vagyon benne. Ezzel szemben a »legvitőzebb nép« hadi készségét jónak látta a császári ház nem venni igénybe, hanem ahelyett minél több adóval terhelni, a diplomában lefektetett jogoknak teljes kiforgatásával. Az 1698. évi szebeni országgyűlésen résztvevő székely főtisztek fel is írtak a főkormányshékhöz, a katonatartási és adózási terhek leszállítása érdekében, amire a válasz az volt, hogy »agnoscaltatik, hogy a nemes székely nácio feljebb terhelhetett az elmúlt zürzavaros üdőben«, de a dolog ezzel annyiban is maradt. Az 1700 máj. 26-iki adófelosztás szerint Háromszékre mégis 4300 forint készpénz és 1654 köböl gabonanemű adó esett, amit a székely atyafiak elvállaltak ugyan, de 1701 febr. 17-én a székek országgyűlési követei, köztük Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvárszék nevében kilyéni *Székely Zsigmond* ünnepélyesen óvást emelnek az ellen, hogy ezek az adófizetések rendszeressékké tétessenek, »mivel római császár, kegyelmes urunk diplomájában az adózásnak terhe viselése alól kegyelmesen exemptionált.« Mindehhez járult az is, hogy a székekben quartelyozó német katonák durván zsarolták a népet, korbáccsal és mindenféle fenyegetésekkel erőszakolták a magok számára a szükséges élelmi szereket ki, sőt arra is volt eset, hogy a »lájtmány uramnak« (lieutenant, hadnagy) naponként »egy asszony embert« kellett szállítani.

Ekkor csaptak Erdélybe Rákóczy szabadságharcának a hullámai. Háromszéken *Székely Zsigmond, Nemes Tamás és Henter Mihály* megnyerték 1704-ben a vitőzlo rend javarészt a felkelésnek, csak Brassó maradt a német császári őrséggel báró Wallenstein parancsnoksága alatt. A háromszéki főkapitány ekkor *Mikes Mihály* volt, kité a császári generális Rabutin kiküldött a kuruc székelyek lecsen-

desítésére, ezek azonban elfogták Hermánynál a főkapitányt. Rákóczyhoz vitték, ahol aztán ő is felesküdt a szabadság zászlója alá. Rabutin belátva azt, hogy a székelyek mozgalma kezd komoly lenni, most már egy alezredest, Gravent küldötte néhány száz lovassal Háromszékre. A *Henter* Mihály parancsnoksága alatt álló kuruc székelyek nem csak elbizakodottak, hanem fegyelmetlenek is voltak. A táborozásuk csupa víg nótázásból állott; a boros kupa ugyancsak forgott kézről kézre. Bizony részegek voltak akkor is, amidőn Fekete-halomnál Graven csapataival szembe találták magukat; puskatüzét nem is állották, hanem szétszaladtak, elől *Henter* Mihály, ki meg sem állott Havasalföldig. Graven a könnyű győzelmet teljes mértékben kiaknáta. Dulva, prédálva felégette Sepsi székert, melynek lakossága rémülten menekült az erdőkre és havasokra. Az uzoni ref. egyház »Annotamenta« című jegyzőkönyvében úgy van feljegyezve ez az 1704-iki esztendő, mint az Isten harangjának tűzzel vassal való látogatása, amely által az egész falu »soha meg nem lábalható kietlen pusztasággá« változott. Ekkor égett és pusztult teljesen el a szép körülkerített templom is. Graventől Pekri Lőrinc kuruc csapatai szabadították meg. Háromszékert, aki valahogy összeszedte az elszéledt székelységet, most már gr. *Mikes* Mihály főparancsnoksága alatt, de azért a három év előtti szomorú hadjárat mégis megismétlődött. Rabutin császári hadvezér ezúttal Acton ezredest küldötte Háromszék meghódoltatására, ami sikerült is úgyszólván karcsapás nélkül. *Mikes* Mihály ekkor úgy intézkedett, hogy mindenki hagyja el otthonát és meneküljön Moldovába, de Acton lovasai utolérték az ojtózi szorosnál a menekülőket és elprédálták mindenüket. Maga *Mikes* is csak nagy nehezen tudott elmenekülni.

Rákóczy Ferenc felkelése tehát, amely a székelységen nem is volt kellően megszervezve, nem sok babért és dicsőséget hozott a háromszékieknek, de annál több szükséglet és nyomorúságot. Akár kuruc, akár pedig labanc jelent meg valamely faluban, vagy udvarházban, mindenkép baj volt, mert ez is, az is csak prédált, amit egyik meghagyott, elszedte a másik. Csupán 1710-ben, a hosszú ideig tartott fegyverzörgés lecsendesedése után kezdtek a lakosok hazaszállingózni, amidőn egy pestis járvány is megkövetelte a maga áldozatait.

A felkelés leverése után kezdetét vette aztán Erdély újraszervezése, ami azt jelentette, hogy mindenütt megjelenték a császári hadak, amelyek már a közigazgatási funkciókban is belelegyedtek. A kötelező katonatartás és adózás általánosan a lófők is adófizetésre köteleztettek, ami alól most már csak nossá lett, úgy, hogy már nem csak a jobbágyok, de még a primorok és donációi nemesek voltak kivéve. A következő

évek a főkormányzékhez intézett szüntelen panaszokkal teltek el az adó és katonatartási terhek ellen. »Istennek ő felségének rendkívül való ítéleti lévén székünkben — panaszolják 1718. júl. 27.-én keservesen a háromszéki rendek — 14 holnapok elfolyása alatt continuáló nagy szárazságának miatta az elmúlt esztendőben is tavasz-gabonánk igen kevés termett, az mi lett volna is, 44 compánia rácz militia lévén székünkben, elvesztegette, megégette, gázlatta... szegénységünk desperációra jutván, egy része már szélllyel oszlott, az mi eddig megmaradt is, nem lévén reménsége elődéséhez, kénszerítették eloszlni...« Vajjon mi volt még hátra, az Isten csapásából, amely a székelysége nehezedett?...

Bizony még volt...!

A következő 1718—19. években akkora pestis járvány dühögött Háromszéken, hogy a megmaradt lakosságnak majd fele elpusztult. Egész családok haltak ki, gazdagok és szegények pusztán hagyva a lakóhelyek százait. A Főkormányzék egyik óvintézkedő rendeletét a másik után bocsátotta ki a rettenetes járvány leküzdése céljából, de közben felütötte magát egy másik járvány is. A példátlan nyomorúság magával hozta hogy: »mindenféle latorság eláradott, lopások, erőszakos jogtalások, huzás-vonás, szitok, káromkodás, átok, dorbézlás, vételnek is alig tartatik; nemes, paraszt egyaránt követi.« Valóban nagy csoda, hogy a nép ily viszonyok között teljesen el nem pusztult és hogy nem teljesedett be a Báthory István vajda hajdani kívánsága, aki a Székelyföld helyén inkább pusztaságot akart látni, mint székelyt.

A kétfejű sas uralma a székelység legkiválóbb értékére, a katonai erényeire sem tartott igényt, úgy hogy még a katonai főtiszséget, a főkapitányságot is eltöröltette 1730 körül, nehogy azt gondolják a székelyek, hogy nem csak adózni, hanem katonáskodni is fognak.

Azonban 1762-ben Mária Terézia királynőnek azon ötlete támadt, hogy felállíttatja Erdélyben az u. n. határszéli katonaságot és ennek keretében 1 huszár és 2 székely gyalogezredet szerveztet. Rendes sorkatonaságot, zsoldos hadcrót akartak felállítani abból a nemzetből, amely ősi alkotmánya és a leopoldi diplomában is megerősített jogai szerint csak háború esetén tartozott felkelni saját költségén a saját véreinek a vezetése alatt. A törvényellenes terv ellen 1764 jan. 6.-án összegyűltek Csomortán határában a »Szalónka völgyben«, ahol mintegy 700 háromszéki kiküldött is megjelent. A hozott határozat értelmében sok ezer aláírással egy kérvényt nyújtottak át a Taplocán tartózkodó Buccownak, aki másnap reggelre ígérte a választ, meghagyván a háromszékieknek, hogy vonuljanak haza, mivel őket csak otthon hajlandó meghallgatni. A háromszékiek azonban kíváncsiak lévén a másnapi válaszra, Mádéfalvára vonultak

éjszakai pihenőre. Hát a válasz meg is jött, már kora hajnalpirkadáskor... Reggel négy órakor megdördültek a gyanútlanul szendergő falura szegzett ágyúk, kigyúltak a szélső házak és megkezdődött a benn szorultak tömeges legyilkolása. Ez volt a mádэфalvi gyászos »siculicidium«, amely után tényleg meg is tört a székelyek ellenálló ereje. Február 8-án Csíkból Háromszékre vonult Buccow, hogy ott folytassa a fegyver feladást, miután az ellenkezőket, különösen sok lelkeszt börtönbe hurcoltatott.

Igy lettek a háromszéki lófők és gyalogszékelyek határőrök, császári katonák és maradtak is azoknak majdnem egy évszázadig. Ennyi idő alatt lassanként az u. n. katonacsaládok egy egész külön társadalmi rendbe is tömörültek, megkülönböztetésül a primoroktól és donációs nemesektől, akiknek nagyobb része nem vett részt a határőrségi szolgálásban. Külön tagozódásuk akkor domborodott még inkább ki, midőn egy fenntartási alapot is teremtettek maguknak, amelyet oly gondosan kezeltek, hogy az megmaradt később is, midőn a határőrség már feloszlott. Ma is élnek még öreg emberek, akiknek neveltetési költsége az u. n. »furázsir kasszából« telt ki. Ezek a határőrök aztán külön katonai közigazgatási és bíraskodási eljárás alá is tartoztak, úgy hogy a polgári hatóságok alig rendelkeztek velük, így pl. a határőr katona még tanúnak sem volt kihallgatható a polgári bíróság által, a militia engedélye nélkül. Hanem az őstől örökölt vitézi erényeket ott hordozták változatlanul a császár kabátja alatt is. A székely katona és különösen a székely huszár hırneve fényesen ragyog az 1788—1815. években vivott török s irancia háborúkban is, messze kelettől a szélső nyugatig és hogy az feledésbe ne menjen, arról egy derék német katonatiszt, lovag Ámon Gusztáv gondoskodott a székely huszárezred történetéről írt terjedelmes munkájában. Gr. Nemes György, szemerjai Bora József ezredesek, baróti Lajos János őrnagy, és pávai Vajna Gábor százados hőstetteiről egész legendákat regélnek, de hosszú lista telnék ki azon háromszéki vitézeknek a nevelőiből is, kik vitéz bravurjaik által nem egy ütközet sorsát döntötték el. Inkább életüket áldozták fel, de sem tisztjeiket, sem pedig bajtársaikat el nem hagyták semmiféle veszélyes helyzetekben, — jegyzi fel róluk Ámon.

Azután megint pihentek a fegyverek egy egész emberöltőn át, amíg elérkezett 1848. A háromszéki székely huszár és gyalog határőr katonaság akkor nem tartózkodott otthon, ki volt rendelve a magyar hadügyministerium által a Bánságba, a szerb felkelők fékentartására. Amde otthon volt a zseniális Gábor Áron, aki a fülei vasgyárban szakadatlan gyártotta a saját maga szerkesztette ágyúit, Kézdi Vársárhelyt pedig az ellenállás gócpontjában valóságos löszér

gyárat rendeztek be, *Thuróczy* rézműves, *Szacsvai János* földbirtokos és *Jancsó* gyógyszerész segítségével. Így történt aztán, hogy a magára maradt és körülzárt Háromszék önkéntes csapata, győzedelmesen tudott ellentállani *Gedeon* császári tábornok támadásainak egészen karácsonyig. Ép karácson estéjén, dec. 24.-én történt, hogy a szebeni főhadparancsnokság által megerősített császári sereg, Hidvég mellett mégis csak felülkerekedett a felkelő szabadság harcosokon, akik kénytelenek voltak a fegyvert letenni. Ekkor történt *Bem* apónak diadalmas bevonulása Kolozsvárra, majd itt a híres ütközet 1849 febr. 9.-én a piskii hídnál, amelynek dicsőséges győzelmét a tartalékba helyezett székely vitézek vívták ki, azután Szeben és Brassó bevétele és ezzel Erdély elfoglalása a szabadság eszméjének.

A torjai Büdös barlang.

De jött aztán csakhamar az orosz túlerő, *Lüders* tábornok bevonulása a predeáli hágón, kivel *Kiss Sándor* ezredes birkózott legendás hősiességgel. 1849 jún. 21.-én a győztes oroszok bevonultak Brassóba, a székely csapatok pedig Háromszékre húzódtak vissza *Szabó Nándor* alezredes vezetése alatt. Két nap múlva jún. 23.-án *Hasdorff* tábornok vo-

nult Kézdi-Vásárhely ellen számos ágyújával. Meg is nyerte ellenállás nélkül. A lakosság lefegyvereztetett és Gábor Áron lőszergyára elpusztított. Azonban Csikban még állott a székely főhaderő Gál Sándor ezredes vezetése alatt, amely július 2.-án a kökösi hídnál sorakozott Lüders ellen, majd Úzonhoz húzódott vissza. Ekkor esett el Gábor Áron ép akkor, amidőn egyik ágyúja mellett foglalatostkodott, mire székelyek sora megingott ugyan, de Semsey százados huszárait gyorsan rohamra vezényelve mégis visszakergette az oroszokat a hídon.

De mindez hiába volt. Lüders az állandóan megújított csapatjaival visszavonulásra késztette Gál Sándort, amidőn megérkezett júl. 21.-én Kézdi-Vásárhelyre maga Bem, aki megkezdte moldovai hadjáratát, míg Gál Sándor Szemerjánál vívott júl. 22.-én egy kemény, eldöntetlen küzdelemt.

Augusztus 26.-án aztán át keliett adnia Kazinczy Lajos tábornoknak is tisztjeivel együtt a kardját *Grotenjhelm* orosz tábornoknak a zsibói kastély nagytermében.

A nagy színjáték véget ért.

Sűrű fekete gyászfüggöny borult az egész hazára Háromszékkal együtt, amely mögött kivont pallosával, a két fejű sas vette át ismét a birodalmát. Mire a légkör a kiegyezésben megenyhült, megszűnt a székely szék is, hogy helyet adjon Háromszék vármegyének, ahova most visszatért a Szék földje is, Bálványos várával együtt.

Háromszék a legújabb időkben.

Háromszék külön története tulajdonképen meg is szűnt a vármegyei beosztással. A hajdani királybirák helyébe a főispánok kerültek és önkormányzata már semmiben sem különbözött a többi vármegyékétől.

A legutóbbi időkben pedig királyi rendelettvény, amely Romániát tartományokra osztotta fel, magasrangú katonákból álló királyi helytartók vezetése alatt, kiragadta a székely közösségből is. Háromszék ugyanis az egyetlen székely megye, amely nem egy erdélyi, hanem a bukaresti tartományhoz csatoltatott Brassóval együtt, úgy, hogy legfőbb közigazgatási kormányzása már nem Erdélyből történik.

Ez a politikai helyzete ma Háromszéknek, lássuk most már, miként áll gazdaságilag? Ezt a kérdést különösképpen *Fekete Nagy Mihály*, közgazdasági kutató tette a Bukarestben megjelenő »Carpatpost» című nyomatosában rendkívül értékes tanulmány tárgyává, úgy, hogy az itt közölt helyzetkép, tulajdonképpen az ő megbízható forrásokból merített nyomozásaira támaszkodik.

Háromszék kerekszámban 130.000 lélekből álló lakosságának 90%-a falun él, bennünket tehát elsősorban a falu népének a gazdasági helyzete érdekel. Fekete Nagy Mihály

szerint az 1929. évben, a Háromszék-megyei Mezőgazdasági Kamaránál 41.349 birtokos gazda volt nyilvántartva és pedig 28.323 törpebirtokos 4—5 holdig terjedő földtulajdonnal, 4475 kisbirtokos 7 holdig, 5656 pedig 7—25 holdig terjedő birtokkal. A helyzet ma is az, hogy a megye gazdálkodóinak 60.8%-a a három holdon alóli törpebirtokos, 16.8%-a 3—6 holdas, 10%-a pedig 6—10 holdas kiscgazda. A székelységnek legtermékenyebb és mezőgazdasági szempontból legértékesebb része tehát a »pántlika földek« hazája, amely szülöttjeit eltartani képtelen. Könnyű kiszámítani, hogy egy 3—4 holdat kitevő törpebirtok hozama nem haladja meg évenként a 15.000 lejt, vagyis 500 pengőt. Ennyiből kell a gazdának eltartania saját magát, feleségét, gyermekeit, esetleg öreg szüleit, abból kell fizetnie az adót, az egyházi és iskolai fenntartási járulékokat és emellett hordoznia kell a kisebbségi sorsot is.

Persze, mindez nem telik ki jövedelméből, hogy segít tehát magán?

Ugy, hogy reábizza kis földjét az asszonynépre, öreg szüleire, vagy serdületlen gyermekeire, ő maga pedig elmegy idegen munkát vállalni. Tódul a városokba, ipari központokba és ott keres életlehetőséget — ha ugyan azt meg is találja. Késpénzszerzésre van utalva, tehát fizetett munkát keres, itt azonban a román nemzeti munkavédelmi törvény tiltó hányada meredez eléje. A városfejlesztési és ipari politika a magyar munkás kenyérkereseti lehetőségét ugyan csak megnehezíti. Ipari, vagy gyári munkás alig lehet, azért elmegy napszámocsnak, vagy cselédnek, aki pedig ilyenképen sem tud elhelyezkedni, az a kültelkek nyomortanyáit szaporítja, a városi munkanélküli lakossággal együtt.

Jellemző a háromszéki általános elszegényedésre az a tünet, hogy a román földművelésügyi minisztérium hivatalos kiadványainak adatai szerint, az 1925—35 között eltelt 10 év alatt a szarvasmarha állomány 54.638 darabról 38.074-re, tehát 30%-kal esett vissza, amely csökkenés a legnagyobb mértékű a székely vármegyék között és messze meghaladja az erdélyi 13.4%-ot kitevő átlagot. A tejelő tehenek száma is itten esett a legnagyobb mértékben 22.959 darabról 17.470 drb.-ra, tehát 24%-kal, holott az erdélyi átlag csak 2.3%, úgy, hogy ezt a háromszéki, 21.7%-kal múlt felül. Ezek a számok arról is felvilágosítanak minket, hogy a törpebirtokosok javarésznének még egy tehénkéje sincs. Mi lehet ennek a megdöbbentő helyzetnek az oka?... Minde- nek előtt nyilvánvalóan az általános elszegényedés, de emellett a hitelélet teljes hiánya, amely a konverziós törvény után derékben szakadt meg. A törpebirtokos sehogy sem tud kölcsönhöz jutni, hogy legalább egy tehenet vegyen, de megfelelő keresetre sem talál, hogy annak árát megszerezze,

így ezt a kis mozgóvagyonot is nélkülözni kénytelen. Már pedig ha egy falusi gazdaságban nincsen tejelő tehén, akkor nemesak a legelemibb táplálék hiányzik, de romlik a kis földecske is, hisz nem kaphatja meg a regeneráló trágyázást.

Ebben a lesújtó helyzetben némi vígaszt nyújt azon körülmény, hogy az 1936–37. évi állapot ebben a tekintetben egy kis javulást tüntet fel, amennyiben a szarvasmarha állomány 39.455 drb.-ról 40.017 darabra emelkedett és ezzel összefüggően a mesterséges takarmánnyal bevetett terület is kerek 10%-kal növekedett. Alapos a reményünk, hogy az Erdélyi Gazdasági Egyletnek az utóbbi két évben fellendült tevékenysége mellett, egy céltudatosan irányított mezőgazdasági munka meg fogja teremteni Háromszéken is a maga áldásthozó gyümölcseit, habár itt még tulságosan messze vagyunk attól, ahol például a szomszédos barcasági szokások állanak, akiknél minden egyes hold földre egy felnőtt szarvasmarha jut. Erre az irányított gazdálkodásra annál is inkább szükség van, mert a természetek törpebirtok ellenére a gazdák még most is a legkevésbé jövedelmező, kisebb hasznot hajtó gabonaneműeket és élelmi növényeket termelik, a mesterséges takarmány és ipari növények művelése helyett. Egy 1936. évi kimutatás szerint a megművelhető 111.292 hektár területnek 63.7%-a volt gabonaneműekkel bevetve, 34.2%, vagyis 38.037 hr. jutott a kaszálókra és mesterséges takarmányra és csak 2381 hr. azaz 2.1%, gyümölcsösre és ipari növényekre, pedig a dúsan termő Szépmező híres a legjobb minőségű lencséjéről.

Hát mi van az erdőkkel? Hiszen Háromszék 333.700 hr. területéből 207.524 hr. azaz 62.3% erdőterület.

Noshát ezeknek javarésze közép és nagybirtokosok kezén van, úgyhogy a kisembereknek leginkább csak a közbirtokossági erdőkből jut. Ezeknek egy része egészen ősi keletű, amelyek mint népi közösségű tulajdonok évszázados történettel bírnak, de vannak olyanok is, amelyeket a környékbeli lakósok a földesuraiktól váltottak meg, a legújabbak pedig olyanok, amelyeket a határezredek felállításával kapcsolatosan jelöltek ki. Egy 1935. évi hivatalos kimutatás szerint Háromszéken 96 közbirtokosság volt, 13.400 taggal, 33.00 hr. területen, ezeknek azonban nincsenek erdőkitermelő üzemek. A közbirtokosság tagjai csak az évi vágóterületeket aknázzák ki a megállapított hányadok arányában, de a kitermelést rendszerint bérbe adják az azzal foglalkozó vállalatoknak. A romániai Szövetkezetek Irányító és Ellenőrző Központja egy szabályzatban az ország valamennyi közbirtokosságnak ügyvezetését egységesítette, amelynek keretében pontos költségvetések és számadások dolgoztatnak ki. Ezekből Fekete Nagy Mihály megállapítása szerint az derül ki, hogy a számadások évenként növekvő veszteségek-

kel zárulnak. A költségek rendszerint meghaladják az elérhető jövedelmeket, amelyeket különböző köztartozások, községi, iskolai stb. hozzájárulások is terhelnek, úgy, hogy a közbirtokosság tagjai tulajdonképpen pénzen veszik meg még a saját lassúságukat is, ha pedig a jövedelem éppen fedezi a terheket, ez már a jobbik eset. Így a közbirtokosság 100 millió értékű vagyonok gyümölcsözés szempontjából alig jönnek számba. A felosztás pedig, amely kérdés majd minden székely közbirtokosságnál fellelődött, azért nem lehetséges, mert hiányzik a műveléshez elengedhetetlenül szükséges tőke, de ezenkívül az erre fordítandó költségek majdnem teljesen felemésztenék az erdő értékét. A felmérési és felosztási költségek ugyanis holdanként legalább 200 lejt tennének ki, ezzel szemben az erdő értéke sem több, mint holdanként átlag 300 lejt. Az egyetlen ésszerű megoldás ily körülmények között az lenne, hogy az erdőbirtokosok ne adják a fakitermelést bérbe, hanem szövetkezetekbe tömörülve faállományukat maguk dolgozzák fel — ha megfelelő tőke és üzemi berendezés állana a rendelkezésükre. Ennek hiányában azonban az a veszély fenyegeti őket, hogy a deficit és közterhek állandó növekedése miatt közvagyonuk rendre árverés alá kerül, amire már volt is példa. Emellett a fatermelés válságának egy igen szomorú tünete a túlságosan elharpózott falopás is. A tagok túlnyomó része ugyanis szegény, falusi munkás elem lévén, semmi, vagy alig valami földbirtokkal, kényszerűségből a közösségben levő vagyont pusztítja, nem számolva azzal, hogy a jogtalan vágások által a fa állagát évről-évre apasztva, saját jövőendő életlehetőségét ássa alá.

Ez a falu népének a helyzete, amellyel együtt a városi *kisiparos elem* is az állandó hanyatlás jelét hordja magán. A visszafejlődést nemcsak a kisiparosok folyton apadó létszáma igazolja, hanem a visszaadott iparigazolványok növekvő és a tanonc szegődtetések és felszabadítások apadó irányzata is. A sepsiszentgyörgyi ipartestület és iparhatóság kimutatásai alapján megállapítja Fekete Nagy Mihály, hogy Háromszék székhelyén az iparosok létszáma 1926-tól 1936-ig, tehát 10 év alatt 22.5%-kal apadt, 391 tagról 303-ra, ugyanakkor a tanonc szerződések száma 144-ről 89-re és a felszabadítások 128-ról 73-ra szállottak alá. Az egyes iparágakban mindennél nagy visszaesés mutatkozik, kivéve a csizmadiákat és asztalosokat, akiknek megélhetési viszonyai elé, úgylátszik a gyáripár nem emelt olyan széles gátat, mint a többieknél. A cipészek azonban ma már többnyire csak vásárra dolgoznak. A sepsiszentgyörgyi két nagyobb gyárüzem (dohány- és szövőgyár) felszívta tehát egy jórészt a kisiparosoknak, akik a gazdasági válság előtt munkásokként szegődtek oda, de ezenkívül szorgalmasan foglal-

koznak a nyolcórás gyári munkásságuk után kontárkodással is, hogy eként a kettős kereset által javítsanak a sorsukon, ami persze a hivatásos iparosok rovására történik. Kézdivásárhelyt, hol nincsen nagyobb gyárüzem, a mesterek száma az 1931—35. évi adatok szerint már némi emelkedést tüntet fel 244-ről 252-re, a segédek száma azonban itt is lepadt 177-ről 132-re, a tanoncok száma pedig 147-ről 37-re. Megállapítható tehát, hogy úgy itten, valamint Sepsiszentgyörgyön is a mesterek a megcsappant munkaalkalmak miatt javarészt segéd, sőt tanonc nélkül dolgoznak.

Egy érdekes kimutatást közöl a sepsiszentgyörgyi ipar-
testület a tanoncok iskolavégzettségéről. Ebből kitűnik, hogy az 1935. évben 22 tanonc a középiskolából és 174 az elemi iskolákból került ki, ami azt igazolja, hogy a tanoncok javarésze a falukról vonult a városba, amely körülmény biztos jele a faluválságnak és ennek nyomán a falvakról a városokba való vándorlásnak kereseti lehetőségek után. És valóban a magyarlakta faluk népének a szaporodása ijeszten csökken a normális mértékhez viszonyítva. A születések száma az utóbbi években, az 1914. évi állapothoz képest a legtöbb községben átlagosan — a felére apadt. Az 1934. évi hivatalos népmozgalmi adatok szerint a születések száma Háromszéken 25 %, kedvezőtlenebb, mint Csík, vagy Udvarhely megyében, pedig a három belső székely vármegye közül anyagi javakban Háromszék áll legelől. Ezzel szemben a halálozási arány is legkedvezőbb 13.96 %, ami az erdélyi átlagon (18.24 %) is alól marad. A csecsemő halandóság arányszáma is itt a legkedvezőbb 19.1 %, míg a szaporodás tekintetében 7.4 %-os arányszámmal, közbül áll a csíkmezei 11.2⁰/₁₀₀-es és Udvarhelymezei 4.7⁰/₁₀₀-es arányszámmal szemben. A vármegye lakosságának a száma 1391-ben 131.008 volt, most az utolsó népmozgalmi adatok szerint 126.403, holott a szaporodási arányszáma szerint legalább 180.000 lakosa lehetne. Mi történt a többlettel?... Azt a föld, mint felesleget, amelyet eltartani nem bír, nyilván kivetette magából — kivándoroltak imide-amaoda, sokan a városokba, még többen idegen földre, ahol igen sokszor már meg sem maradtak magyaroknak.

Hasonló képet tüntetnek fel a városok népmozgalmi adatai is. Az 1935-ben közzétett hivatalos adatok szerint, Sepsiszentgyörgy 11.027 lakosára 196 születés és 154 halálozás esik, a szaporodás eszerint 3.8⁰/₁₀₀. Kézdivásárhely 505⁰/₁₀₀ lakosára pedig 64 születés és 101 halálozás esett, itt tehát eszerint a kihalás szomorú folyamatával találkozunk. Lényegesen megapadt 1920 óta természetesen a magyar intelligens elem is a tisztviselői karban. A sepsiszentgyörgyi törvényszéknél 1935 évben 3 román, 2 örmény, és 1 magyar bíró volt, a kezelő személyzetből 7 román, 2 magyar szolga 3

román. A járásbíróságoknál volt Sepsiszentgyörgyön 2 román és 1 német bíró, 5 román és két magyar kezelőtiszt, 2 román szolga. Kézdivásárhelyen 2 román, 1 magyar bíró, 5 román és 2 magyar kezelőtiszt, végül Kovásznán 1 telekkönyvvezető kivételével csupa román. A megyefőnökségnél 14 román és 4 magyar tisztviselő volt, 5 főszolgabíró, mind román, akikhez 3 román és két magyar szolgabíróági titkár volt beosztva. Községi és körjegyző 29 román, 28 magyar, vármegyei útkaparó 14 román és 10 magyar. A pénzügyi személynézetből 70 % román, 30 % magyar. Felekezeti iskola a vármegyénél 41 volt és pedig 18 ref., 18 róm. kat. és 5 unitárius. Tanerők: 26 ref., 33 róm. kat. és 11 unitárius. A tanulók száma 2662. Ezzel szemben volt 108 állami iskola, 12.263 magyar és 1977 román tanulóval. A 108 iskola közül 68-nak nem volt magyar tagozata. A tanerők száma 354, kik közül 121 nem tudott magyarul.

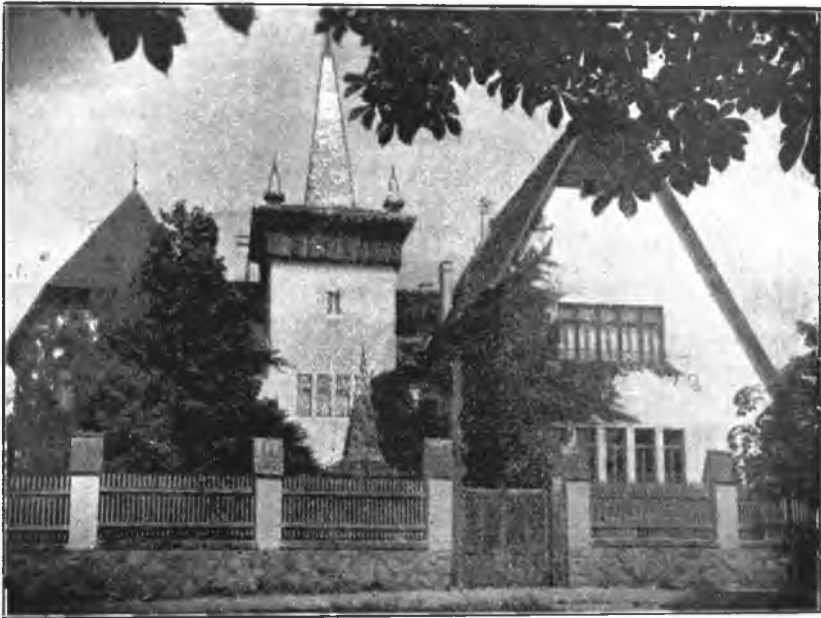
Ez Háromszék helyzetképe ma.

Bizony, elég szomorú, de azért nem vígasztalan. Vérékeringése akadoz ugyan, itt-ott elhalikul, de azért számos helyen elevenen lüktet a gazdasági élet is. Gazdakörei szaporodnak, ugyszintén hitel- és fogyasztási szövetkezetei is. A Kolozsvári Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége 25 szövetkezetet tart nyilván, összesen 7305 taggal, 1,963.322 lej üzletrész tőkével és 1.110.678 lej tartalék alappal. Az új kölcsönök az 1937. évben 3,623.938 lejt tettek ki. A nagyenyedi »Hangya« fogyasztás és értékesítő szövetkezetnek 46 fiókja van Háromszéken, 10.627 taggal. Az üzletrészek értéke 2.420.079 lej, a tartalék alapjaik összesen 1.235.731 lejt tesznek ki. Tejszövetkezet mindössze három van a vármegyében. Gazdasági életének fontos tényezője a háziipar is. A kovásznai és zabolai gyapjúipar az egész országban hírneves és valóban jelentékeny forgalmat bonyolít le. Kovásznán szalmafonó ipar is van. A házi gyapotszövés Szentgyörgyön folyik szorgalmasan, onnan kerülnek ki a szép székely abroszok, ing és fehérnemű anyagok, Árkosról pedig a művészi népies faragott butorok. Specialitása Háromszéknek Árapataka. Ez az egyetlen székely falu, ahol az u. n. »úri himzést« úzik: a messze földön híres »Báthory-címeres«, »Írásos« és általában biblikus képeket feltűntető kézimunkákat. Sajátságos, hogy Háromszéken nincs népviselet, de ennek megvan a maga oka. A katonacsaládokhoz nem illet ugyan a népies ruha és így lassan-lassan teljesen kikopott még az emlékezetből is. A háromszéki »felleges rokolya« már csak a múzeumban volt meg, most azonban felújította annak viselését a kolozsvári »pitvar« szövetkezet, amelynek nagy érdeme a székely házi-ipar cikkek terjesztése. Kolozsvári ízléses boltja állandó népművészeti kiállítás, amelyet minden idegen gyönyörködve tekint meg. Fellendülőben vannak Há-

romszék fürdői is, amelyeket a rövid nyári időszak alatt leginkább a regáti közönség szokott ellepni. Az ásványviz forgalma is növekvőben van.

Igy fest Háromszék jelene, multját pedig hűsögesen őrzi Sepsiszentgyörgy büszkesége, a Székely Nemzeti Múzeum, amely kitűnő gondozás alatt, Kos Károly által tervezett stílszerű művészi épületben van elhelyezve. Szépen elrendezett anyagát még II. Károly román király is nemesak megbámulta, hanem őszintén méltányolta is. E székely kincsház, amely most hathatós támogatást nyert a háromszéki *Tanulmányalap* odaacsatolása által, valóban szívügye minden erdélyi magyarnak, hiszen ott van letéve a székely mult hiteles történetének számokban fel nem becsülhető értékes adathalmaza.

Háromszék tehát a nehézségek között is él és bizalommal, törhetetlen hittel tekint a jövőbe.

A székely nemzeti múzeum Sepsiszentgyörgyön.

V.

Csík szék leírása.

Irta: Várdotfalvi József.

Az öregek úgy beszélnek, hogy a csíkszentdomokosi völgy fölött égbemeredő roppant sziklahegy, az esti órákban lilában tündöklő Tarkó, hajdan tündérek szállása volt. Több ezer esztendővel ezelőtt — mondja a néprege — arany palotájában Tarkó lakott itt, a szépséges szép tündérasszony. Volt mindene, mit szeme-szája kívánt, s volt két szép növény-dék-leánya, Maros és Olt. Tarkó mégis szomorú volt mindig, naphosszat üldögélt a palota ablakában, mely Keletre nézett, szeméből folyt a könny, szivéből sűrű sóhajtás szállott a magas egekbe. Nagy bánat ülte meg a szépséges szép tündérasszony lelkét. Még gügyögő gyermekek voltak a leányai, mikor a tündérek királya számkivetette az ő férjeurát, aki hatalmas nagy úr volt a tündérek közt. Egyszer azonban feltámadt a király ellen is, »Az legyen a büntetésed, — mondotta a tündérek királya, — hogy soha többet ne lásd a feleséged. A tenger legyen a te birodalmad, feleségedé maradjon a szárazföld. Eredj s vissza ne kerülj ide többet.« A számkivetett tündér, Tarkó ura, a Feketetenger mellett húzódott meg, onnan sóhajtozott vissza szép felesége és gyermekei után. Hiába kért, hiába várt; kegyelmet nem kapott soha.

Egy szép napon a két tündérleány faggatni kezde anvját szomorúsága felől. »Hol van édesapánk?« — kérdezték a lányok. »Amarra messze, messze, keleten, hol a nap kél; a Feketetenger az ő birodalma. Soha, de sohasem jöhet viszonnét, nekem sem szabad oda mennem!« — »Hát mi nekünk?« — »Ha folyóvízzé változtatnálak, összetett erővel áttörhetnétek sziklákon, hegyeken, vadrengetegeken és szép lankás tájakon át apátokhoz juthatnátok... Akarjátok, hogy folyóvízzé változtassalak?« — »Akarjuk, akarjuk!« — kiáltottak örömmel a lányok. »Hát várjatok egy keveset, hadd vegyem elé aranyvesszőmet...«

Az Olt völgye.

Az Olt a gyergyószéki Magas-Bükk oldalából ered. Orban Balázs tisztázta ezt a kérdést, »Ha nem is oly titokszerű mint a Nilus, de azért eléggé ismeretlen és vonzó arra nézve, hogy egy kutató utas, aminő én vagyok,« — írja — »elvándoroljon egész odáig, ahol még észlelő ember talán sohasem járt.« Ime, kísérelőjével máris ott áll a Magas-Bükk északkeleti tetőlapján s körülnéz a havasi birodalmon. »Keletre a világosság hona felé tekinténk előbb«: Ott a Nagy-Hagymás északi büttüje, mely lapályosan lejtősül, majd a meredeken feltornyosult Vereskő, háta mögött a Fehérmezőnek morodott tágas térség, a berszányok kedvenc nyári legelője; továbbá a Czofránka, melyen a Fekete-Hagymás két komor csúcsa kacintgat át s amely északra vonulatában a »kövesült óriási lóhoz hasonló« viharulte Lóhavassal ütközik össze. Nyugatra Gyergyó terül el, »a Székelyföldnek ezen bájos Arkádiája, melyet ide a havasok közé féltékenyen rejtett el a Teremtő«; déli határán a sötét Fekete-Rez, hol a Maros fakad fel, odább a félelmes Délhegy, melynek Putnatető nevű oldalából a két Küküllő ered, majd nyugatra a Bucsin, alább a Kereszthegy, az Emberfő, végre északon a Kelemen-havas rémletes tömege zárja el a láthatárt.

A Magas-Bükk ormán útnak induló erecskét Nagy-Oltnak mondjuk, hogy megkülönböztessük a nemsokára beléömlő, a Fekete-Rez oldalán eredő Kis-Olttól. Utja előbb a havasi környéken vezet át: Naskalát, Bodorvész, Szephevas, Osztoros, Tarhavas, Csudálókő, Vigyázó. Komsa tája ez, ámde hamarosan az emberlakta völgybe ér s Csik három medencéjét szeli át. Az első medence, a felcsíki, Szentdomokostól a Bogát-szorosig terjed, keletről a Kőd-hegye, nyugatról a Hargitára felmászó dombvidék határolja. Az Olt közben sebesfolyású hegyipatakok vizével bővül, ezek: a Vereskőről nevezett Vereskőpataka, a Kis-Bükkből eredő Borvízpataka, a Kődpatakával bővülő Kis-Maros, a Hévíz, a Székáspataka, a Nagylok nevű helyről eredő Nagymadicsa s az ebből torkolló Derega és Batéz patakok vizéből táplálkozó Kis-Madicsa, az egybeömlő Nagy- és Kismadaraspatak s az ugyancsak egyesülő Nagy- és Kistrákospatak. A Bogát-szoroson túl a középsíki lapály nyugati harmadában tör magának utat az Olt. A zsögödi szoros zárja le az Olt vidék e szakaszát, miután folyónk magába foglalta a Hargita több kisebb patakocskáját, köztük a Csicsó határában eredő Bétapatakot, Várpatakot. Sugót és Fészót, balfelől pedig Szentmiklóspatakát, a seregnyi forrásból táplálkozó Tapolcavizét, Somlyó- vagy Csobotpatakát, Zsögöd- vagy Fitódpatakát, s a Hárompatakát, mely a zsögödi határ Háromhegyese nevű helyén ered. Az Olt harmadik csíki folyóvidéke az alsíki medence, mely a

Zsögödi és Tusnádi-szorosok között a hargitán-túli székely föld legteresebb tája. Fényespataka, a két Cserchegység völgyében eredő Kólikpataka, a Völgy- vagy Felszegpataka, Nagyospatak, Tivapataka, Bedecspataka, Bányapataka, a Físág, mely a keleti havasi táj legnagyobb gyűjtővize, továbbá a Regepataka, a Vermedpataka, az Aszópatak, a Nyerges- vagy Kamaráspatak, a Csene-tavából eredő Verebespataka, a Mitácpataka, az Égéspataka, a Mohostóból eredő s más kisebb források vizeit magával sodró Tusnádpataka, a Ravaszokhelyéről elnevezett Ravaszpataka, a Verespatak, a Középpatak, a Három, Várhegy, és Vártető, s az ezek körül csoportosuló hegyek vizeit összeegyítő Vargyaspatak, Benepataka, és Tizáspatak, majd a másik oldalon Juhos- vagy Juharos-hegyből eredő forrásokat levezető Ölyvespataka, a Bányáspatak, s a Csík és Háromszék-megye határán folydogáló Úgrőspatak alkotja az Olt harmadik csiki szakaszának gazdag vízrendszerét.

Délen hatalmas hegyek zárják el a tájat: az Olt jobb partján a tusnádi fürdővel átellenben a Hargita egyik legmagasabb pontja, a Jáhorostető magaslik, hol Csík-, Háromszék és Udvarhely-megye határai találkoznak. A fürdőtől délkeletre viszont a Komlósárok feje emelkedik, majd Alvégszurdoka és Komlósárok teteje, mögöttük a Kis- és Nagy-csomád, Csomádtól északra a Várhegy, Vártető, Várnyak, Várápája nevű helyek, aztán még más hegyek, bércek és magaslatok, mint aminő a Mohostópusztája vagy Kukujzásmelléke, a Tóberce, a Kövessárok, a Kis- és Nagy-Három, a Szitástető, a Büdöshegy és így tovább. A Szent Anna-tó környéke ez, legendák és mesék fűződnek a megdöbbenően szép természeti helyekhez. A vártető óriásának leányáról ugyanazt beszélik, mint a toroczkói vár óriásának leányáról: kötényébe szedte a völgyben szántogató jobbágyokat. A Likaskőről pedig azt tartja a néprege, hogy annak az Olt vize felé nyíló belsejében rengeteg kincset őriz egy óriás kígyó, de senki közelébe sem juthat, mert az arra közelgőt kegyetlenül felfalja.

A Maros völgye.

A Tarkőről szóló mesés történet alapján sokáig tartotta magát az a tévhit, hogy az Olt és a Maros egyazon hegynek két oldalából ered. Előbb Tarkőt, később a Fekete-Rez hegységet tartották vízválasztónak. A Nagy-Olt forrásvidéke, az Orbán Balázs bejárta Magos-Bükk környéke ismeretlen volt ezért nem csodálhatni, hogy a Maros és a Kis-Olt szülője, a Fekete-Rez ilyen megtiszteltetésben részesült. Ma azonban tisztázott, hogy a két folyó eredete egymástól elég messze esik, a Kis-Olt csak mellékvize a messze havasi tájékról alá-törtető Nagy-Oltnak, akár a Bódogpatak, a Szép- vagy Fe-

hérpatak, a Sípospatak, az Oltbükkpataka, amelyek itt mind a Nagy-Olt felé törekednek. Algazában a Maros a Fekete-Rez nyugati, Grécesnek nevezett részén, Marosfőn ered. Nem amolyan cingár és virgonc, mint az Olt, hamarosan annyi vízzel bővül, hogy eredetén alól félórával már tutajozásra alkalmas. A havasoknak hamar búcsút is mond, s a gyergyói fensík szép lapályán kanyarog végig, mígnem Oláh-Topliczánál elhagyja Gyergyót. A Maros gyergyói folyamvidéke mintegy 35 négyzetkilométernyi, és 55 patak vizét fogadja magába. Ezek közül a legjelentékenyebbek jobbparti beömléssel: a Hegyeskő aljából eredő Heveder, a Visszafolyópatak, a Kis- és Nagy-Györgypatakok fejből eredő Csinód és Güdücz patakaival egyesülő Békényvize. Mártonpataka. a Köz-Rez nevű hegyből eredő Orotva, Székpataka, és a Gyergyó területén túl Marosba ömlő Toplica vize. Balparton a Marosba ömlenek: a Somlyómezejéről elnevezett Somlyópataka, amely a Közugónál páratlanul szép zuhatagot alkot, aztán a Putnavize, a Borzonpataka, Baktapataka, a Mezőhavas, Tatárkő és Kécskekő nevű hegyek vizeit levezető Kőpatak, majd az Eszenyőpataka, Zápogya és a Magyarospataka, mely egy darab helyen határt is von Gyergyó és a szomszédos marostordai rész között.

Havasok tartománya.

Az Olt és a Maros átszelte medencék s a környező dombvonulatok és hegyláncok alkotják Csík festői szépségekben vetélkedő földjét. Négy történelmi hagyományokban gazdag körzetre bontható ez az 5.064 □ km-nyi hegyes-völgyes tájék: Gyergyó, Felcsík, Alcsík, és Kászon. Benkő József *Speciális Transilvania*-jában még a székeket egyenként határolta körül, ma azonban ennek vajmi kis jelentősége van, épen ezért a határok leírásában a történelmi három széket magába foglaló Csík-megyét tartjuk szem előtt, de természetesen nem a mai Csík-megyét, amelyet a közigazgatás utóbb megfosztott egyes történelmi területeitől.

Keleten a moldvai részekről 155 és fél kilométernyi hosszúságban a Kárpátok hegyvonulata választja el megyénket. A határvonalat az 1888. évi törvénycikk állapította meg. A Feketevíz medrében indul a határ addig, hol ebbe a Kiskilincsespatak beleömlik, a Veresborkut nevű helyig. Innen a Kiskilincsespatak medrén vezet a Kis- és Nagy-Czibles közti nyergen át a Nagy-Czibles nyakára s onnan a Zölddomb, Tósárok, Medvebarlang, Stezig, Priolopul és Prisposul, majd a Vereskő csúcsán át a Preszekárpatakon le a volt tölgyesi határvám sorompójáig. A határ ettől fogva a Tölgyespatakot követi, majd a Péntekpatakon tér ki a Kicsere nyergére s aztán völgybe le, hegyre fel: a Besztercepatak medre, a

Fagaczel-hegy északnyugati sarka, a Kűszürükőpatak medre, majd a Békáspataké s a Tikospataké, az Ivános és Horec közötti nyereg, az Ivánospataka, a Csipkés-havas nyerge, az Aczapataka, a Kerekhavas gerince, Toroklyás csúcsa, a Vereskereszt nevű tisztás, a Kő-orr hegy csúcsa, a szédtő mélységben tovakanyargó Barátságpataka, a Bálványos-havas északi lejtője, Terkucza teteje és pataka, Tarhavas gerince, majd a Cápabetőn s Gerendus dombján át Csülemir homloka, honnan a határ kétórányi lejtős út után a Tatros mellé, a gyimesi szorosba ereszkedik le. A gyimesi szorostól az Áldomás havason, a Pipás csúcson és az Égettmezőn át a Széphavas aljába, s onnan az Apahavas keleti harmadik kapujáig vezet a határ, majd a Fejérbükk nyakán át a Vojkabetőre s itt egy hirtelen meredek oldalon a Csügésbe, honnan fel a Kerekbükketetőre, itt egy darabig az élen, később a Sulcza és Súlyomtár-Pricskepatak medrében halad, mígnem eléri a Piricsketetőt. A Súlyomtár csúcán, a Csotányosvíz medrében, a Magyaroshavas élen, a Laposhavas sarkán át nyaktörő ösvényeken a határ a Táblássarok tetejére mászik fel, honnan az Uz melletti kőkerti volt határvámhoz ér. Az Uzvíz partján indul tovább, s ott, ahol a Veresvíz az Uzba ömlik, már Háromszék szomszédságában vagyunk.

Miként említettük, 155 és fél km. hosszú ez a keleti kárpáti határvonal, valamivel rövidebb a nyugati, a Hargita élen elvonuló, mely mintegy 114 km. hosszú s Oláh-Topicezától Tusnádig terjed. A Kereszthegy, Kecskő, Emberfő, Emberlőtető, Batrina, Székhasas, Bakta, Jáhoros, Tatárkő, Mezőhasas, Bucsin, Nagy- és Kissomlyó, Délhegy, Várhegy, Csudálókő, Keskenybükk, a legjelentősebb emelkedések a gyergyói részen. Gyergyó és Felcsik határán találjuk az Ostoros nevű erdős hegységet Vár-Bükk, Várkapu, Váracsorgó, Várhalastó nevezetű helyekkel, aztán a karcfalvi és dánfalvi határok nyugati részén a Veresbükköt Herke és Urkon nevű helyekkel, majd a Vigyázóköt. Alább a Kishavas és Komsa következik, majd a Felső- vagy Rákosi-Hargita Galusatejével és a Grádiéskővel, lennebb a Középső- vagy Mádéfalvi-Hargita, továbbá az Alsó- vagy Csicsói-Hargita a Bagolykővel. Délebb a Nagyerdő a Tolvajostetővel, a zsögödi határrészben Tekerőfeje, Haromhegyese; Zsögöd és Szent király határvonalán Édesvízfeje, Szentimre határában a Verőfény; Szentsimon határában a Kakukkhegység és a Feketehegység; a verebesi határban a Mitács: végül a tusnádiiban a Jáhorostető, hol Csík, Háromszék és Udvarhely megye határai összeszögellenek. A határ ezeken a hegyrészeken vagy ezeknek a közelében húzódik. Visszafelé haladva a Jáhorostetőtől a gerinc élen a tusnádi Ölvestetőn, szőnégetőn, majd a Jáhorospusztáján, a Nagy- és Kis-Kemencetetőn, lennebb a Mitács-tetőn, a Kis és Nagy-Kapuson, Kapustetőn

Cifrabükkön, Kakükkhegyen, Benedekhegyén, Medgyestetején, Mohosnyergén, Vermed- és Kovácsfején, Deszkaúpusztáján, és tetején, a bányapataki fürdő felett, a Büdöstető nyergén vonul a határ észak felé. Tovább Gesztenapusztáját, Somlyófenyőjét, Veresbányát, Holtrekeszt, és Kormost érinti. Itt, a Kormosvizénél a gerinc megtörik. Fennebb a zögödi Nagyköbökk, Édesvízmezeje, majd a tapolcai Tekerőpuszta részein vezet a határ a Tolvajostetőre. Innét a csicsói, a mádéfalvi, a nákosi és madarasi Hargita a határ, majd a dántalvi Bükkhavason át a Pertőtetőre tart, hogy északabbra az Égéstetőn át elérje a Veresbükköt, és aztán az említett gyergyói Hargitavonulat élén eljusson a Batrina oldalából eredő Magyaróspatak medrébe, mely Toplicáig viszi a határ vonalát.

A megyének ez a két legjelentősebb határa. Könnyedén elintézhettük volna a kérdést, mondván, hogy keletről a Kárpátok hegyvonulata, s nyugatról a Hargita hegylánca határolja, ámde nem tartottuk fölöslegesnek, hogy az alkalom adta lehetőséget felhasználva havasaink ezernyi helynevéből egynéhányat, a határmelléki legjelentősebbeket felcsempessük. A más két határ az északi és a déli kevésbé jelentékeny, ebből a szempontból. A déli hegyekről máskülönb is megemlékeztünk már a tusnádi szorossal kapcsolatban; a Kelemenhavasokról pedig keveset mondhatunk, ezzel a hegyességgel népünk alig tart rokonságot, helyeinek elnevezését is jobbra másokra hagyta.

„Csikország.”

Ezen a természettől zárt területen — mint már említettük — három székely szék alakult ki: *Csik*, *Gyergyó* és *Kászon*. Történeti nevük eredete és értelme még ma is jobbra ismeretlen s habár a hargitántúli Székelyföld történetírói szerfölött nagy buzgalommal elemezték, meséknél s gyermekes szófejtéseknél alig áll több rendelkezésünkre. Így a Csik elnevezést Lakatos *Siculiá*-jában és Losteiner az erdélyi kolostorokról szóló kéziratának első szakaszában a »csík« nevű háltól származtatja, melyet a Mitácson átjött honfoglaló őseink bőven fogtak az Olt mocsaraiban. Apor Péter Timonhoz írt második levelében feltételezi, hogy a csikiaknak volt egy Csík nevű vezére s ő a névadó. Benkő József a »sík« szóval hozza kapcsolatba, Székely Sándor pedig Ázsiából kihozott névnek, a Csita, Dcsita tulajdonnevek származékának tartja a csík elnevezést. Legutóbb Janrindsev felfedezte emlékoszlopnak Thomsenn és Radloff által megfejtett türk felírását emlegetik, amely Kr. u. az 1722. évből Bilga keleti türk khagán életrajzában a következő mondatot tartalmazza: »Harminchat éves koromban fellázadtak ellenem a kirgizek,

meg csíkok, őket levertem.« Radloff szerint a »tsík« egy régi török nép, s ebből következtetik, hogy a »csík« nevet egy ilyen nevű török törzs adhatta: a »csík« jelentése veres, mit úgy magyaráznak, hogy a csík nép veres lovakon járt vagy keleten lakott s ennek az égtájnak a kínaiaknál és kunoknál a veres szín felelt meg.

A Gyergyó névmagyarázatával sem állunk jobban. Vanak, kik Georgiától vagyis őseinknek e tájra való visszaemlékezéséből eredeztetik. Pray *Specimen*-jében Szent-György latin nevét hozza szóba. Losteiner viszont egy György nevű székely vezért emleget, kit népe »György jó« kiáltással vett körüli a Grécestetőn, midőn a lábuk alatt elterülő síkságot megpillantották. Timon az elnevezést egy vénasszony szájába adja, ki »jer, jó« szavakkal csalogatja letelepülésre az embereket. A románok pedig meg vannak győződve arról, hogy a György személynév román változatából született a Gyergyó helynév.

Kászon elnevezésének elemzése még ennél is kalandosabb. A Csíki Székely Krónika hamisítója oldotta meg ezt a feladatot mondván, hogy Lankonarath fiai üzöbe vévén apjuk gyilkosát, Gázon harkászt, ez a Nyrgocz azaz a Nyerges havasa mögötti völgyben talált menedéket, hova Uopour, azaz Apor Sándor telepíté le, s róla nevezik e földet Kászon földjének. — Úgy hisszük ezeket a meséket, költött történeti magyarázatokat s helytelen etimológiai kísérleteket bátran mellőzhetjük és arra az álláspontra helyezkedhetünk, mint Orbán Balázs: »nem célunk itt név- és szószármaztatási okoskodásokba elegendni: felemlítők Csík (s mi hozzátehetjük: Gyergyó és Kászon) nevének eredetére vonatkozó különböző nézeteket s áttérünk e szép havasvidék rövid jellemzésére.«

A központi szék Csík. Egészen pontosan az Olt folyóvidéke tartozik ide, Csíkszentdomokostól Tusnádig. Két részre oszlik: az északi Felesíkra és a déli Alesíkra.

Felesík legészakibb pontjától, Balánbányától a Rákosi-szorosig, az u. n. ködönfelüli rész egységes, oltmenti tájék: Csíkszentdomokos, Csíkszenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva, Madaras egybeépült falusorán haladunk át, majd a tágas Sósmezőn, mígnem Rákosra érünk. Itt kiszélesedik a lapály, a ködönaluli rész ez s a községek részben oltmentiek, részben hegyaljaiak. A folyó mellett a nyugati oldalon Rákoson túl délre Madéfalva, Csíkcsicsó és Taploca következik; a hegy alatt pedig Csíkszeredától északra Somlyó, Várdotfalva, Csobotfalva, Csomortán, Pálfalva, Delne, Borzsova, Csíkszentmiklós, Szépvíz és Csíkszentmihály sorakozik a keleti oldalon. A két községsort Rákos ikerfalvai: Göröcsfalva és Vacsáresi kapcsolják s ide tart Szentmihály gyarmati faluja: Ajnád. És Gyimes? A Tatros völgye külön tarto-

mány, a csángók három Gyimesét: Felsőlokot, Középlokot és Gyimesbükköt, valamint telepeiket nem sorozhatjuk az előbbi községek szigorúan zárt rendjébe.

A zsögödi-szorostól délre, az Olt folyóvidékét magába ölelő Alesík tájszerkezeti egységes vidék. Csíkszentkirály, Csíkszentimre, Csíkszentsimon, Csatószeg, Verebes, Tusnád, Tusnád-Újfalva és Tusnádfürdő következik egymás után az Olt mentén, ez a nyugati községsor. A tusnádi hegyek alján aztán új keleti községsor indul. Hegyaljai községek ezek: Lázárfalva, Kozmás, Csekefalva és Csíkszentmárton, mely az alesi rész központja. Innét a Fiság völgyébe térünk s s északkeletre Bánkfalva, Csíkszentgyörgy, Ménaság községek során haladunk át.

Ménaság Pottyond nevezetű tizeséből a hegyre kaptunk fel s elhagyva a tulajdonképeni alesi rész, a kopár agyaghátan nyugatnak vesszük útunkat.. Hajdan itt községek álltak: Rakottyás, Tompád és Monyasd; ezeknek azonban nyomuk sincs ma. Hosszúaszó az első telep, mit találunk: Mindszent tize, habár fekvésileg különállónak tekinthetjük. Mindszent maga egy másik völgyben nyúlik el hosszan, igazolván a mondást: »imitt-amott Mindszent«: tizei nemcsak közigazgatási tagolódást, de területi szétszórtságot is jelentenek. Mindszentet Szentlélek követi. Ennek is van egy messzi tize a hosszúaszói völgyben: Fitód. Már csak egy lépés és Zsögöd határában vagyunk s nemsokára a város, Csíkszereda kőházai között lépkedünk.

Csíkszereda a közigazgatási központ, de a természetes középpont is: nemcsak nevében, de ténylegesen is Csík közepe. Az egyszerűség kedvéért úgy is mondjuk: ami Szereadtól délre fekszik az Alesík, ami északra, az Felcsík. Gazdasági és emberföldrajzi szempontból azonban ez a beosztás meglehetősen értéktelen. Értéktelen még akkor is, ha a Kődhegyének tájbontó jellegét hangsúlyozzuk s a tatros-völgyi rész különállását kiemeljük. Számos tényezőt kell figyelembe vennünk ahhoz, hogy a történeti határokon belül az igazi egységterületeket megállapíthassuk; *egységterületeket*, ahol a táj- és népleírás azonos kérdésekkel vagy legalább is figyelemreméltó összefüggésekkel találkozik. Mindezek előtt nyilvánvaló, hogy Csíkszeredának, a városnak szomszédsága bizonyos mértékben meghatározza a közvetlen közelében lévő falvak arculatát mind néprajzi, mind gazdasági, mind társadalmi szempontból. Egymástól eltérő aztán az oltmelléki és hegyaljai községek fejlődési iránya. De az Olt mellékén is sajátos társadalmi és gazdasági, sőt néprajzi, mi több: néplelektani különbségeket mutatnak fel egyes középcsoportok. Nagy általánosságban *három oltmenti egységterületet* hozhatunk szóba. Ezek: a Kődön felüli rész, a »Hat.község«, a Bogáti-szoroson inneni oltmenti községsor-

port s a Zsögödi- és Tusnádi-szoros közötti oltmelléki közösségek egységterülete. Hasonlóképpen *három hegyaljai egységterülettel* számolhatunk: ezek közül egy felecsíki: Szépvíz környéke, a másik kettő alsíki: a Fiság-völgyi és a Csekefalva—Kozmás—Lázárfalva középcsoport. Gyimes természetesen külön egység.

Gyergyó hajdan független szék, ma is sajátos tartomány. Nem lett névadóvá, »Csík« általánosodott, de Gyergyó egyéni jellegét ez nem emészthette fel. Marosfőn új világ-

Vizesés a Békás szorosban.

kezdődik, melynek ősi, a Maros-medence szélén elhelyezkedő községei mindíg, ma is vetélkednek a csíkiakkal. Előbb hegyi telepeket érintünk, majd Vaslábban, ezen a XVII. században létesült, hajdan Lázár-jobbágy, román községen túl előttünk Ösgyergyó »községkoszorú«-ja: Tekerőpatak, Kilyénfalva, Gyergyóújfalu, Csomafalva, Gyergyóalfalu, aztán egy nagyobb mező, majd Remete, továbbá a keleti oldalon Ditrő, Szárhegy és végül a város, Gyergyószentmiklós. Újabbak az északi két község: Várhegy és Salamás, meg a havasi táj községei: a Moldva felé igyekvő vizeknek, a Kis-Besztercének és a Békáspatakának völgyében meghúzódó telepek: Bélbor, Borszék, Gyergyóholló, Tölgyes és Békás. A távolból egységesnek tűnő vidék minő változatokat rejtget! Ősi és új telepek; nyilván itt sem tarthatjuk a történeti határokat. A föld- és népleírás folyamán nem azonosíthatók a Maros forrásvidékének telepei, meg a déli községek közül Vasláb és a fensíkon körben elhelyezkedő községek. Sőt megállapíthatjuk, hogy a gyergyói községkoszorú keleti és nyugati szárnya sem azonos természetű. Végül ezektől teljesen különbözik Borszék, Tölgyes és Békás vidéke.

A régi székek közül egységet csak Kászón alkot, a magát Csíktól függetlenítő s 1397-ben külön székké alakuló »szegélet föld.« A Nyergesen túl szép kis medencében öt község sorakozik egymás mögé: Kászónújfalu, Jakabfalva, továbbá Impér, Kászónfeltíz és Altíz. Öt község, melyek ha nem is ikrek, de letagadhatatlanul testvérek.

Téves tehát az a hit, hogy Csíknegye természetadta egysége társadalmi és gazdasági egység is volna. Mindenesetre a kászoni tart akkora rokonságot a kézdizsékivel, mint az alsíkiével; számára a »város« nem Csíkszereda, hanem Kézdivásárhely; Gyimesnek ugyancsak szerves kapcsolatai vannak a szomszédos részekkel, az életét meghatározó társadalmi és gazdasági erővonalak kétirányúak: a tatrosvölgyi Moldvába vezető útát csángóink szeretik annyira, mint a megye belsejébe vezető útvonalakat; Gyergyó pedig külön tartomány, Csíkkal való közössége nem társadalmi és gazdasági jellegű, hanem történeti és részben művelődési. A mesterkéltné közigazgatási egység semmiképpen sem vált, nem is válhatott életes valósággá. A három ősi szék nagyobb egységbe való foglalásának csak a történeti s a jelenbeli sorsközösség ad értelmet.

Legkeletibb nyugat, legnyugatibb kelet.

A három hargitántúli székely szék sorsközösségének jegeit legtömörebben az foglalta össze, ki először kimondta e paradox itéletet: Csík a legkeletibb nyugat és a lenyugatibb Kelet. Nyugat is, Kelet is; vagy ha úgy tetszik, se

nem Nyugat, sem nem Kelet! Valahol a határon vesztegel a nép és még sincs a határon. A művelődés iránya Nyugathoz kapcsolja, de nem részesül a nyugati civilizáció áldásaiból, életszintje keleti maradt jutalmul, amiért volt bátorsága szembeállni a pogány és bizantinikus műveltség hódító erejével. Keverjük egy kicsit a történelmet: templom-építők jönnek ide messze, Olaszhonból s a franciák földjéről, már a XIII. században, de jelesebb iskolája nincs a XVII. századig, a »tüzes« pedig csak a múlt század utóján robog végig az első csiki vasúton. Erdély keleti határa sok szempontból ténylegesen a Hargita, a nyugati utvonalak legtöbbje itt mintha megtorpanna; a csiki keleti határnak viszont csak a havasokat mondhatja és tartja, a keleti utászoknak nincs is erejük áthatolni ezen a gyepon. Határon állás és magára utaltság: ez a sorsközösség mélyebben tekintett kettős jegye.

Egyet azonban sietünk kijelenteni: a hegyóriások, a havasok és a Hargita határt vonnak ugyan, de távolról szerkinai-falak! Csík földje geopolitikailag, Csík népe történelmében nagyobb egységekhez kapcsolódik. Nyugat is, Kelet is. S ez természetes... A csiki medencék, mint percmmedencék, Erdélynek, ennek a geopolitikai egységterületnek a rendszerébe tartoznak bele s az Olt és a Maros olyan tájserkezeti tényezők, amelyek figyelmen kívül nem hagyhatók: a Maros útján Gyergyó szoros kapcsolatba lép a belseördélyi kultúrterülettel, az Olt pedig a két csiki medencét s a háromszéki és barcasági síkságot fűzi rokonságba. A Beszterce, a Békás, a Tatros és az Uz vize Moldva felé tár kapukat Csíknak. Ezek a tájbeli kapcsolatok bizonyára népi kapcsolatokat is jelentenek, történeti útvonalakat indokolnak... Minő ájzdalom tehát, hogy Csík történelme évszázadokon keresztül néma! Írásbeli dokumentumaink jó sokáig nincsenek, az emlékek is szórványosak, s éppen azt a korszakot kell ma praehistoricumnak tekintenünk, melyről a legtöbbet szeretnénk hallani.

A találgatásokat, a történelemtudományi hipotéziseket mellőzni vagyunk kénytelenek s ezért csak annyit mondhatunk, hogy *Csík története 1285-ig praehistoricum, 1285 előtről okiratunk nincs*, minden a történetíró képzeletvilágára van bízva. És ettől fogva? Dr. Endes Miklós, ki nemrég vaskos kötetben tette közzé Csík-, Gyergyó- és Kászonszék földjének és népének történetét 1285-tel zárja a történetelőtti korszakot. Az okiratok ideje kezdődik. De minő okiratok ezek! Az első ilyen dokumentum a kunok betöréséről beszél s szóba hozza a tarkói ütközetet, hol a gyergyói és a csiki székelyek vitézkedtek. Van 1324-ből egy adománylevél, melyet a Lok-Kászonszék nevű birtokra vonatkozólag I. Karoly király bocsájt ki, s ez az oklevél, akárcsak az 1349.

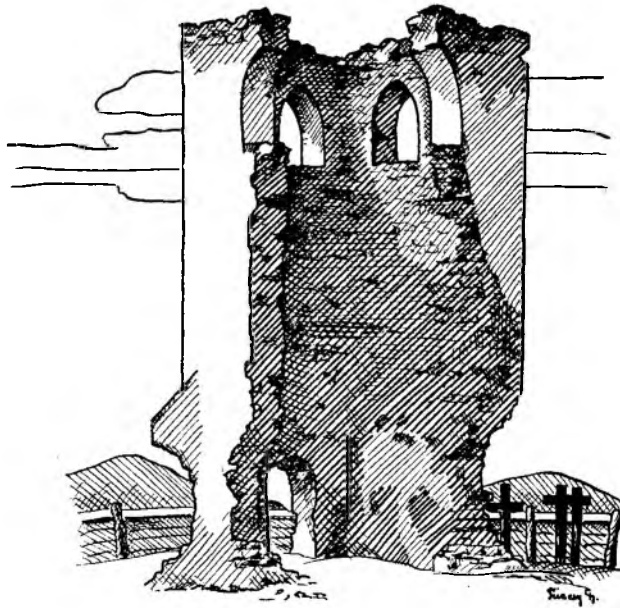
és 1360. évi más két oklevél, az Apor, László, Jakab, Iregi, Feledi, Élthes, Sándor, Márk, Bánk, Csombor, András (Andrássi) és más, de már nem csíki nemzetségek igen nagyra-becsült irata. A történetíró e század eseményeiből nem tud meg sokat, családokról hall és nem a népről. Csak a XIV. század végén de jóval később kelt oklevélből pillanthatjuk meg a kászoni népet. A XIV. század történeti anyaga ugyancsak szegény. Hunyadi János renováltatja a Ferencsek somlyói zárdáját és templomát, s a zárdának 32 confrátert adományoz. V. Lászlónak ismerjük egy címert adományozó okiratát. Hunyadi Mátyás megerősíti Kászon privilégiumát. A történelmi adatok csak a század utolsó negyedében lépik át a család-történeti mesgyét, népiségtörténeti szempontból is a praehistorikum időszakába jó két évszázaddal megnyúl. Talán Mátyás királynak a lustrumtartásra vonatkozó rendelete az első olyan irat, melynek már társadalmi jelentősége van, hiszen említést tesz a székelység rendjeiről. Aztán Báthori István erdélyi vajda és székely ispán kegyetlenkedése vált ki nagy népi visszahatást s lesz egyben gazdag néptörténeti anyag forrása. Mindez azonban szempontunkból semmit sem számít, félezed év vagy talán annál is több, homályban van és talán homályban marad. A letelepülésnek s a nyugati és keleti kapcsolatok kialakulásának menete, meg tényei ismeretlenek. Mennyi találgatásra ad alkalmat éppen ezért a maroszséki Csíkfalva, a budamelléki Csíki-hegyek, a fejérmegyei volt Csíkvár, a felsőzempléni Alsócsík és Felsőcsík, a vasmegyei Csíkpatak elnevezés! Mennyire nyilvánvalónak tetszik az a feltevés, hogy az etelközi magyarság egyrésze nem a Vereckei-szoroson, hanem a Keleti-Kárpátok folyóvölgyein, a Tölgyesi-, Gyimesi-, Ojtozi- és Bodzai-szorosokon át jutott az új haza területére, s ma mindinkább kezd felülkerekedni az a történeti tanítás, hogy a honfoglaló magyarság a székelységet már itt találta s az előbb említett útvonalakon Erdélybe érkező magyar törzseket a székelyek vezették Nyugatra tovább. A moldvai magyarság kérdésével kapcsolatban is mind többen hangoztatják, hogy a csángók elei az etelközi magyarok maradékai, s vajjon nem ősi hagyomány-e az a csíki szólás-mondás, hogy Udvarhely s más erdélyi részek »külföld«, Moldvába azonban bémegegyen a csíki ember. Seregnyi bizonyosságnak tetsző történeti bizonytalanság. Bele kell nyugodnunk, hogy Csík történetének éppen a legizgalmasabb szakasza titok és talán titok is marad. A Kelet és Nyugat közé ékelt székely sziget bizonyára jelentős keleti kapcsolatairól, akárcsak a magyarság nyugatos terveivel való részvételéről történeti adatainak nincsenek, de mégis beszélünk róluk, mert nemcsak lehetőségük vitathatatlan, hanem szükségszerűségük is.

Csik nyugati kapcsolatai.

Csik kezdeti nyugatos kapcsolatainak csak kőbe vésett emlékeiről szólhatunk. Előbb egy ízben már emlegettük, hogy a XIII. század folyamán templomépítő mesterek szorgoskodtak itt a hargitaalji völgyekben, műveiknek maradéka tanuszkodik e régmúlt időkről. Bár egyetlen Árpád-kori templom sem maradt reánk, hisz volt elég belső és külső ellenségünk, ki leontsa, de itt-ott felhasználták a régi köveket s néhány román műízlésű ajtókeret, szenteltvíztartó, keresztelőkút s egyéb ezekhez hasonló hirdeti Csik hatszáz év előtti magas kultúráját. Gyergyóban az alfalvi körives portálé eldönti, hogy a medence ősi központja e községben keresendő. És éppen ilyen jelentőségűek a csíki templomkövek is, amelyek egymástól következetesen tizenkét-tizennégy kilométernyi távolságban találhatók. Csíkszentdomokoson a mai templom helyén a nagy tatárjárás előtt templomocská állott, ma az új templom két bejáratának és sekrestyéjének ajtókerete, valamint keresztelővíztartója emlékeztet a régi szentélyre. A csíkrákosi templom déli bejárájának kőkerete Árpádház-kori, s ezzel egyidősek a csíksomlyói Szent Péter-plebánia templom tornyának két oldalán épült kisebb helyiségek, a szertár és a könyvtár ajtókeretei. Alesíkon a csíkszentkirályi templom toronyatti egyik ajtajának kőkerete s keresztelőkútja, a tusnádi keresztelőkút, a kozmási szenteltvíztartó és keresztelőkút, valamint a ménasági ablakrózsa románkori emlék. Ez utóbbi különösképpen szép: kerek kölap, közepén domború kerekded díszítés, félkörökből képzett csipkészetű széllel, s középen nagyobb keret lyukkal. »Szerények és jelentéktelennek látszóik, — írja *Köpeczi Sebestyén József* — mégis értékes dokumentumai az ősszékelyek nyugati kulturáltságának... A mi Árpádházkori emlékeink egész Európának legkeletibb románkori emlékei, ... Nyugat középkori műveltségének határkövei.«

A csúcsíves építészet keleti határvonala ugyancsak a hargitántúli székely földet metszi. Barokkos átépítésben e templomok nagy része ma is áll: nem nagyszabású emlékek, egyszerű falusi templomocskák! Némelyiknek csak kövei maradtak fenn, így a szárhegyi polygon záródású szentélyablakai s a két toronyajtó sejtetik a hajdani templom műízlését; a csíkszenttamási csúcsíves templomból meg éppen csak romok állanak, de a fundamentum segítségével megállapítható, hogy egyhajós, apsisa polygon záródású volt s várfal övezte. Általában e templomok mind egyhajósak, apsisuk polygon záródású s várfal veszi őket körül. Ilyen: a Nagyboldogasszonyról nevezett, Karcfalva és Jenőfalva közt kiszögellő domb tetején épült egyház, a csíkrákosi, mely arányaival és díszítéseivel talán a legjellegzetesebb és a

csíkszentmihályi. A csíkszentmiklósi régi templomból csak a torony maradt meg, ez azonban egyike a legszebb és a leghatalmasabb későgót csíki tornyoknak. Csíkdelne határában, a Tordamezőn álló Szent János-templom mindenestől e kor tanuja, jelentősebb átalakításon nem ment át, Köpeczi Sebestyén szerint olasz mesterek műve. De XV. századbeli emlék a delnei kápolna is s e korra emlékeztet a szomszédban Csíksomlyó plébániatemplomának tornya, s ide utalnak a Ferences-zárda beépített kövei. A csíkszögödi kis templomban ugyancsak felfedezhetjük a régi későgót templomcska nyomait, s lejjebb az Olt mentén, a nyugati műízlés XV. századbeli hatásáról tanuskodik az erősen átalakított csíkszentkirályi és a csíkszentimrei plébániatemplom, majd a csíkszentimrei Szentmargit-kápolna, továbbá a csatószegei és a verebesi templom. Csíkszeredától délkeletre tartva az

Csonkatorony Csíkszenttamás mellett.

u. n. Vereskép győzelméi emléké, a csíkszentléleki várfallal övezett plébániatemplom és a csíkmindszenti egyház épült a XV. században. Bent a hegyek között, a fiságvölgyi Menaság temploma e kor legszebb freskókkal díszített szentélyét őrzi. A csíkszentgyörgyi bástyás várfallal körülvett templom nagyságára és kidolgozottságra nézve a csíkrákosi után következik s Köpeczi Sebestyén úgy véli, hogy a két templom ugyanegy mesternek a műve. A csíkszentmártoni gótikus tem-

plomból csak a szentségfülke maradt meg, most a várfalban van elhelyezve. A csíkkozmasi későgót templom, mint annyi más templomunk, Árpádház-kori egyház utódja s a barokkos átépítés ellenére is igen figyelemreméltó gótikus elemeket őriz. Nagykászon temploma az utolsó e sorban, szentélye, diadalíve, templomajtainak kőkerete, sekrestyeajtója s szentségfülkéje beszél a XV. századról.

Chyk, Gyergyó, Kazon.

Csík folyóvölgyeinek s medencéinek benépesülése a történetelőtti korszakban történt, az első telepek hollétéről okiratok nem tanuskodnak. Helynevei feldolgozatlanok s ezért meg sem kísérelhetjük, hogy ezek segítségével az itt lakó ősi népesség összetételéről szóljunk, éppen csak megemlítjük, hogy a Gyergyó, Ditró, Békény, Cohárd, Csomortán, Delne, Csicsó, Szereda, Taplocza helynevek s társaik alapján őslakó bolgár-szlávságról szokás beszélni, ennek a kérdésnek eldöntése azonban későbbi kutatás és nyelvészeti búvárkodás feladata. Jobb is ezért, ha figyelmünket a történeti időkre összpontosítjuk, a meddő találgatások eredményre nem vezetnek. Ha egyelőre többet nem is mondhatunk, minthogy a csíki székelység a történeti idők kezdetén katonai vitézségével tűnik ki s kultúrája nyugatos jellegű, cleget mondtunk ahhoz, hogy az ősi népközösség jellege főbb vonalaiban élénk tárutjon: életformája a katonác, katonai szervezettségben él, szelleme haladó, itt, e keleti részen, volt bátorsága Nyugatnak bátyját emelni. Talán kevés ez egy nép őstörténetéből, de többet ér e néhány igazolt tétel, mint az a seregnyi koholmány, mely mítoszt és zavaros »ősi diésőséget« ajándékozott a hargitántúli székelység eleinek.

Csík telepeiről első ízben összefoglaló és áttekinthető képet az 1567. évi regestrum nyújt, mely *Marus, Wdvarhelj, Chyk et Gyergyó* huszonöt dénáros adójának összeírását tartalmazza. E regestrum Somlyót Várdotfalva néven említi (*Wardotfalwa*) 13 kapuval, aztán Csobotfalvát és Csomortánt jegyzi, (*Chyobot cum Chymortan*) 28 kapuval. Csíkszereda mint város (*oppidum Zereda*) szerepel 16 kapuval, majd a Csíkszereda környéki falvak közül Taplocza (*Taplocha*) 44 kapuval, Zsögöd Mártonfalvával (*Seógeód cum Marthonffalwa*) 20 kapuval. Szentlélek (*Zent lelek*) 15 kapuval és Mindszent (*Myndzent*) 30 kapuval. Az alsíki és kászoni községek a következők: Szentkirály (*Zentkyra*) 33 s Pokland falva nevű tizese külön 11 kapuval, Szentimre (*Zent Emreh*) 30 s Bedechy nevű tizese 26 kapuval, Szentsimon (*Zent Symon*) 27 kapuval, Csatószeg (*Chyato zegh*) 25 kapuval, Tusnád (*Twsnad*) 41 kapuval, Lázárfalva (*Lazar ffalwa*) 14 kapuval, Kászónújfalu (*Wy ffalw*) 26 kapuval, Jakabfalva (*Jakabh ffalwa*) 33

kapuval, Kászonfeltíz, melynek Felsőfalva a neve (*Ffelseő ffalwa*) 42 kapuval, Impér (*Imperiffalwa*) 23 kapuval, Kozmás (*Kozmás*) 17 kapuval, Csekefalva (*Chyeke ffalwa*) 32 kapuval, Szentmárton (*Zent Marthon*) 47 kapuval, Bánkfalva (*Bankffalwa*) 20 s ősi tizesei külön: *Ittkeetffalwa* 22, *Kotorman* 5 kapuval, Szentgyörgy (*Zent gyeorgy cum Keórys-menyffalwa*) 15 s *Jeneo ffalwa* nevű másik tizese 36 kapuval. A felcsiki községek a már említett Taploczától északra a Ködön alul így következnek: Csicsó (*Chychyo*) 17 kapuval, Mádéfalva (*Amáde ffalwa*) 44 kapuval, Rákos (*Rakos ffalwa*) 48 kapuval, Göröcsfalva (*Georechy ffalwa*) 20 kapuval, Vacsárcsi (*Vachyarchy*) 47 kapuval, Szentmihály (*Zent Myhaly*) 64 kapuval, Szentmiklós (*Zent Myklos*) 22 kapuval, Szépvíz (*Zepwyz*) 53 kapuval, Borzsova (*Borsowa*) 28 kapuval, Delne (*Delne*) 25 kapuval, Pálfalva (*Pal ffalwa*) 12 kapuval; a Ködön felül: Madaras (*Madaras*) 30 kapuval, Dánfalva (*Danffalw*) 43 kapuval, Karczfalva (*Karchffalwa*) 21 kapuval, Jenőfalva (*Jeneó ffalwa*) 30 kapuval, Szenttamás (*Zent thamas*) 34 kapuval, Szentdomokos (*Zent domokos*) 34 kapuval. A gyergyói községek közül Tekerőpatakot (*Tekereó Patak*) 40 kapuval, Gyergyószentmiklóst (*Zent Myklos*) 78 kapuval, Szárhegyet (*Zarhegy*) 48 kapuval, Ditrót (*Gytro*) 26 kapuval, Remetét (*Remete*) 6 kapuval, Alfalut (*Al ffalw*) 44 kapuval, Csomafalvát (*Chyoma ffalwa*) 48 kapuval és Újfalut (*Wyffalw*) 32 kapuval említi. S ha most a falu-névsor szempontjából ezt a regestrumot összevetjük az 1576. évi regestrummal, mely az *Udvarhely, Chik, Gyergyó és Kászon*-széki főemberek által fizetett 50 dénáros adó összeírását adja elő, úgy a különbség mindössze annyi, hogy ez nem Várdotfalváról beszél, hanem *Somlyó*-ról, Zsögöd (*Sükeöd*) mellett elhagyja Mártonfalvát, Csíkszentkirály Poklandfalva, Csíkszentimre Bedecs és Bánkfalva Kotormány nevű tizese szintén nincs külön említve, ellenben önállóan jelentkezik *Verebes*, meg *Szent György cum Jeneőfalva, Moniasd et Keoreosmeny*, s Gyergyóban *Tekereopatak cum Kyliensfalva*. (Sz. O. II. 220. és IV. 43.) Tehát Csik mai 62 szervezett községéből a XVI. század végén már 49 túl van az alakuláson, a tulajdonképpeni Csík községi képe ekkor már teljes. Belső differenciálódás azóta nem történt, csak a határok tolódtak ki azáltal, hogy Északgyergyó benépesül (*Salamás, Várhegy, Hodos*), a Lázárok románokat telepítenek a Kakashegy tövébe s megszületik *Vasiáb*, majd székely és román gyarmatosok birtokba veszik a havasi völgyeket s medencéket a keleti határon (*Bélibor, Holló, Borszék, Tölgyes és Békás*) s lent, Csíkban, a Tatros-völgye (*Gyimes*) a csángók földjévé lesz.

A teljes falu.

A székely nemzet története beszámol arról a folyamatról mely a Székelyföldön is kitermelte a rendi tagozódást. Ebben a folyamatban Csík szék történetében nem találunk olyan eseményt, vagy fejlődési tünetet, amely különleges tárgyalást érdemel, mert azt, hogy a szék fiai a székely szabadságért milyen áldozatokat hoztak, az általános történelmi rész beszéli el; arról is beszámol a mű I. kötete, hogy a székely forradalom vertikális tagozódása körül kifejlődött harcokban a köznép oldalán mindig nagyobb számban vettek részt főemberek is annak jeléül, hogy a székely társadalom közösségi érzéke a társadalmi harcok közepette sem veszett ki. Ezt nem csak a hagyományok erejére vezethetjük vissza, hanem a községi szervezetre is.

Csík szék késői megalakulásával függ össze, hogy itt maradt meg a tizesek faluvá tömörülésének képe; azt talán a szerencsés körülményeknek köszönhetjük, hogy a faluk beiső életéről is székünk területén maradt a legtöbb adat.

Anno Domini 1581: így írnak a gyergyóújfalusiak: »Mű, kik vagyunk Gyergyószékben Újfaluban lakozandók, nemesek, darabontok és vajda urunk ő ngának jobbágyi közösséggel, mind a *teljes falu*, írtattuk az emlékezetre ez levelet... az ő nga végzéseinek mindenben engedelmesek lévén, az tizenkét hűtös bírákat elválasztván az mi tilalmas vétésünknek oltalmazására az ő nga articulusa tartása szerint mindennel mű is végeztünk *teljes faluul* némely büntetésekről és azoknak bírságának megvételiről.« A következő huszonegy artikulus tizenkilencedike pedig így szól: »Mivelhogy az falunak végezése volt még a régi székel szabadságnak idejében is, hogy senki az falu határában, mezőn, erdőn, falun is *falu híre nélkül* örökséget ne foglaljon magának, hanem *falutól* kövesse, ha az *teljes falunak adhatája léssen*, meglássák azt a helyet, de a *falu engedelmeiből* örökítse, de ha csak maga gondolatjából megyen rá, a *falunak vesszen* minden marhája, az örökség is...«

Ime a XVI. század végén közösség a község, a teljes falu s talán meglepő, de hiteles igazság: a község tanácsában együtt ülnek a nemesek, a darabontok és a vajda úr jobbágyai, sőt másutt találunk jobbágy és fejedelmi jobbágy közösségi bírákat is. És ha az egyházi életet tekintjük, itt is a közösségi élet szép példáival találkozunk: egymást követik a »megyék« közös határozatai a pap-hívás és pap-marasztás s más, e korban szokásos egyházközségi kérdésben, s itt van a »Regestrum Ecclesiae S. Nicolai in Girgio factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem 1629.«, mely az »egész megye végzése.«

1622-ből, illetve 1639-ből ismerjük Csikszentmihály »megyéje« falutörvényét. Néhányan nemes emberek, majd az esküdtek s azután *kicsinytől fogva nagyig mind jelenként* az Szent-Mihály megyéjebeli emberek... végezének és tevének... örökös és állandó dolgokat...« 1667-ből való »Szent-Tamás falunak végezése«: »*az egész faluban lakos emberek jelen lévén egy értelömből... végzést tőnek...«* Például: »a templom és papföldek felül így végezének: amely földek pap számára vadnak, vesse be maga a pap, ha pediglen másnak akarná anni, senki meg ne merészelle venni és a pap se adhassa el, hanem elsőbben nemzetes Damokos Tamás uramnak és megye bírának, falubeli embereknek hírré tévén, ő kegyelmek kinek akarják adni falustól.« Aztán elvégezik, hogy »a templom felé fordulóban a templomnak a mi földei vannak, minden munkás ember két-két szekér ganyét vinne azokra, akik soványok. Ezt jóakarattyukkal ígérük minden esztendőben; ha ki nem vinne, büntetnék 12 pénzen a megye bírái és amint a bért adgyák, a ganét is úgy vigyék meg házas személyre és a marhátlanok terítsék el...«

A falunak közösségi hatalma van és szervezete, a hajdani nemzeti demokrácia népi kivirágása a falu. Elvi kérdésekben az egész falu, a teljes falu intézkedik, a végrehajtás képében történik. Az idézett gyergyóújfalvi törvény *tizenkét esküdtről* beszél. kik »az tilalmas vetésnek olta mázására gyakorlatossággal vigyázzanak, minden ahoz való külső belső dolgokkal«. Gyergyó és Kászton constitutioi szerint: »az is szokásban volt eddig, hogy a falusbíró és polgárain kívül bizonyos számú hitest is választottunk a tilalmas háttár őrzésére, amely szokás ezentúl is megtartandó úgy, hogy a nagyobb falukban a bíró mellett legyen *hét esküdt* s kicsbb falukban kevesebb, kik a törvényt ellen tevéket megbüntethetik, a károkat megbecsülik, marhát, mely kárt okoz, behajtatják...« Csik, Gyergyó és Kászton szék 1650. évi constitúciója értelmében a bíró és esküdt ügyelni tartozik arra, nehogy valaki a tilalmasba marhát hajtson. A szenttamási végzések első artikulusa viszont így intézkedik: »Hogy mikor megye vagy falu gyűlése lenni akar, azelőtt harmadnappal meghirdessék a polgárok által, avagy a templomból, mikor kijönek tempestive innepnap, hogy az esküttek rá-tartozhassanak; ha pedig a szükség kevéntatnék, miesnap keilene hirdetés nélkül lenni, a bíró vagy polgár járja meg falut harmadnappal azelőtt: szombat napokon délután legyen a gyűlés.« A második artikulus sem kevésbbé figyelemreméltó: »Három forintos dologból mindenkor perelhessenek megyebíráik és esküttek előtt; a ki min maradt, ugyan executiora két eskütt embert választván, elsőbben az deliberatitot kivévén, tehessenek executiot, két falusbeli embert rendélvén melléjek.« Végül említsük a csikszentmihályi falutörvényt

utolsó pontját, mely úgymond: »Minden esztendőnként *biró, polgár és hitesember* Szent.György napban tisztitól búcsúzik és ha az falu rajta akarja hadni, szabados legyen, ha pedig nem, mást állíthasson helyében.«

A főemberek, kiket a rendiség korszaka nemes néven emleget, a széket nem tudták soha teljesen hatalmukba keríteni, a falut pedig épen nem. A falu demokráciája, közösségi szelleme és szervezete őrzi a székely nemzet ősi hagyományait, a székely nép szabadságát és sok keserves küzdelem és áldozat árán diadalra is juttatja. Ebben a küzdelemben Csík szék sokszor vezető szerepet játszott, amiért sokszor keservesen is lakolt; de soha nem tudták annyira elpusztítani, hogy új életre ne ébredjen.

Ezt a küzdelmet is az I. kötet tárgyalja, melyhez csak itt-ott lehetne egy-egy részletet adni; épen azért a XVIII. század történetére ugrunk át, melyről már részletesebb adataink maradtak.

Boldogtalan szék.

A XVIII. század első évtizedeiben a szegénység Csík legnagyobb kérdése. Három fő tényező játszik közre ebben: a természet mostohasága, a katonatartás és a rendszeressé és terhesebbé váló adózás.

1711-ben Csík, Gyergyó és Kászon székek lakosai Taploczán gyűlést tartanak s Bors Györgyöt és Sólyom Istvánt a deputatio és a főhadbiztosság elé küldvén utasítást adnak, hogy az adóketésnél vétessék tekintetbe a szék teljes elszegényedett volta: a dögvész miatt marháik elpusztultak, városok és kereskedés hijján pénzük nincs, a katonáktól és executioktól annyit szenvedtek, hogy »ezen helynél romlottabb, nyomorultabb nincs és szegényebb is Erdélyben.«

1712-ben Csíkra adóként esett 8500 rénes forint, 1048 köböl búza, 860 köböl zab, 404 köböl széna, 1 vágómarha, »bor vasa quadragenaria nro 106«, de ugyanez év december 24.-én Jósika Gábor ex commisiariatu újabb adót jelent Csíkszéknek, a pénz felét február 1-jére, másik felét március 1-jére kell adminisztrálni. Azonban ez sem elég: 1713 április 4.-én a főkormányzók 4255 forint, 168 k. búza, 350 k. zab, 100 szekér széna beszolgáltatását rendeli el, határnapok május 15.-e és június 15.-e. Szusszanni is alig van idő: augusztus 10.-én újabb adóról érkezik rendelet s október 21.-én jelzik a hibernáló militia számára kivetett pénz összegét és a naturale adó mennyiségét. 1714. február 6: »Mint hogy a fennforgó hadakozásnak terhe a szentséges római impériumra szállott egyedül s ennek folytatása terhe a mi orszá-gunkra is száll: az hazában való militia tartására bizonyos számú pénz és naturalékból álló massát kellett magunkra feivennünk.« 1714. február 15: »A katonaság téli szállására

esett nemes Csík székire pénz r. f. 7175, búza cub. 1201, avena (zab) cub. 2150, foeni (széna) cur. 805, vini [bor] vasa 2, carnis (hús) cent. 5. Kell a fehérvári fortificatio mellett holmi aquae ductusnak munkájára 1200 dolgos, azokból is esett kgltekre dolgos nro 50.« És így tovább.

1717-ben kezdődik a nagy szárazság, éhség és pestis ideje, majd 1718-tól fogva íratnak a már ismertetett instanciák. 1718 szeptember 11.-én a főkormányszék rendeletet bocsát ki: »legközelebb szomorúan érti, sőt tapasztalja is a gubernium a kösségnek mostani nagy bódulását és fészkiből való kimozdulását... Molduvára, tömösi Bánatusra, Partiumba, nevezetesen pedig Biharvármegyére, desperabunde, eladván elsöbben is mindeneket mind mennek csoportostól és el is szélyednek, amelynek is szoros inspectioja kegyelmeteket ex officio illeti...« A kivándorlásnak azonban komoly okai vannak: »Vadnak olyanok is immár közöttünk — írják a székeknek vicetisztei és jelenlévő minden randei 1718 decemberében —, akik az lóhúsra is szorultak, faluink gyűlésiben úgy sír az ember, aki öt s hat hetek alatt kenyeret nem látott, vagy bizony (úgymond) hogy sem gyermekei szigorú halálát meglássa, magát felkötí, mit ad az, mikor maga halálát szemével előtte állni látja, ilyen contributioval tölti az perceptor és commisarius cassáját. Vadnak olyanok is, kik lopásra, tolvajlásra, mások háza felkóborlására gondolkoznak, igen hintegetik az szót közönségesen, hogy másét elvenni nem is volna vétek.« 1719 elején hasonlóképp panaszkodnak s többek közt írják, hogy »az hol mi kevés fű az elmúlt nyárnak szárazsága miatt találtatott helységünkben, az militia számára occupáltatván, az mit attól szegénységünk fizetéssel vagy ajándékkal, szénául vagy fűül megvehettek, azt is portiojokban beadták«; »az executio szüntelen kün van szegénységünkön, mely..., hogy jóízű búzakenyeret nem talál, a szegénységet kegyetlenül vexálja.« A követi instrukcio szintén nyíltan beszél: »A nagy szárazság miatt sem ős, sem semmiféle tavasz gabona nem lőtt. Szénát is a nagy szárazság és a militia intertentioja miatt nem csinálhattunk, ugyannyira, hogy kételenítettetett a kösségnek nagyobb része bujdosásra adni magát... Amíg kaptak, laboda maggal, galagonyával, vadrózsa gyümölesivel, vadalmával, eczetnek megtört vadalmának törkölyivel, bükk- és tölgy-makkal, nádgyökérrel, bükkfának az hajával, nyírfának fűrész-musztikájával, magyaró és egyéb fának rügyeivel, törökbúza csugájával, megdöglött marhának, lónak és kancának húásával, megpergelt boeskorbornek ételivel és egyéb írtóztató eledellekkel s a felett sok tolvajkodással, éjjeli házak, kamarák, pincék, gabonásházak, csűrök felveréseivel, az hol valamit éreznek, toldják-foldják életeket.«

Az 1725 április 9.-i követi utasítás szerint: »a pénz szűkvoltának egyik okát abban látják, hogy az oláhországi marhák szabados vásárlása és kihajtása s ugyancsak innen kecske-, czáp- és marhabőrök hozása megengedtetett, — jobb, nagyobb és olcsó lévén az ott való marha«, a pénzt oda-viszik. Ugyancsak 1725-ben Csík-, Gyergyó- és Kászonszék folyamodványt küld a főkormányshékhöz különböző sérelmek orvoslása céljából. Az első pont úgymond: »Ennek előtte is sok ízben instáltunk az mélts. regium guberniumnak és mélts. Statusoknak az moldvaiak által elfoglalt határaink felől, de még eddig semmi consolatiot nem obtineálhatánk, ... sőt most legközelebb is egy néhány havasinkat elfoglalták, marháinkat elhajtották; akik cselekszik, ha közinkbe jönnek is, nem szabad bántanunk; nevezet szerint Borda havasát az idén foglalták el.«

Az 1726. évi az elszegényedés okait feltáró előterjesztés újabb adatot szolgáltat: »gremiumunkban levő Szereda városát is mind szántó-vető oeconomus gazdák és nem mechanikus vagy kereskedő emberek lakják: innen van, hogy székünkben nincs circulatiója a pénznek, mert azt sokadalmak idein külső mesteremberek hordják ki székünkéből; mindenütt a városbeliek a mechanicum mellett exerceálván a mezei oeconomiát, amely ösztönzi, hogy ha feljebb nem, ilendő áron ne adja áruját, mert azon kívül is oeconomiájából teli a kamrája.«

1728 augusztus 30: »Az moldvai szomszédink ottan ottan mind tavaly s mind az üdén is újabb foglalásokat tesznek havasainkon, elébb-elébb inserpiálván határainkba; ők miként informálják fejedelmeket, vajdájokat, az szüntelen mindazáltal panaszkodik mű reánk, holott az ő hívei exesivusok.«

1729 május 20: »Mind Csíkban, Gyergyóban s Kászonban az moldvai szomszédok havasinkba igen beharapóztak, meg nem tartván a régi határokat.«

1736-ban aztán újból az adót sérelmezik, mert »természet szerint is helyünk sovány és terméketlen« ... fű az nagy szárazság miatt nem nőhetvén, szénát nem csinálhattunk, mivel vizes helyeken a mi kevés fű volt is, az székünkben levő militia lovai számára velünk behordatta, avagy marháival megétette.« A régi katonatartási bajok gyűlnek fel, s a harmincas évek vége felé a katonák visszaélései ellen panaszkodnak. Századeleji história ismétlődik meg Kozmás-on: a szék nótáriusa leírja, hogy Fyrstembursch zászlótartó a falusbíró és tíz gazdát megkötöztetett, négyszer egymás után elzáratta őket, Tompos Pétert, a szék commissariusát is megkötöztette s tizennégy-tizenöt emberrel együtt egy pajtába bérekesztette s addig ki sem engedte, valamíg ötven német frtkot megigére neki a falu, de ezen kívül felvett 30

véka zabot, 3 mérés szénát; felíratott vaját, tyúkot, ludat, récét, tyúktojást, stb. s ezekről nyugtát sem adott, úgy ment el.

1745 táján újabb kivándorlási hullám indul, úgy hogy ez év június 14.-én a főkormányzók intézkedni kénytelenek: »Oly hív szorgalmatossággal igyekezzék ezen profugium megelőzésében maga tisztii kötelességét pro virili effectusban venni, hogy ha jövendőben ő felsége aerariumának kára következne, kegyelmetek vigyázatlansága miatt, maga fog kegyelmetek számot adni.«

Újabb es nagyobb kivándorlási hullámot keltett a *székely határőrség szervezése*, melynek kérdésével kapcsolatban méltán föl lehet vetni a kérdést: vajjon nemzeti mozgalom indult-e ezidőtájt avagy a társadalmi feszültség tragikus fellobbanása volt? Dönteni s felelni igen nehéz, mert az 1762 július 24.-e és 1764 január 7.-e közötti 17 hónap történeti vonatkoztatása egyenetlen, s minden időszakasz más és más jelleget ölt: hol a nemzet, hol egyes társadalmi csoportok érdekszolgálatára nyomul előtérbe. Vegyük hát sorjába az eseményeket! Az 1762 július 26.-i gyergyószentmiklósi gyűlést követő mérték alá állítás mindenütt nagy ellenkezéssel találkozik, csak az erőszak ér el eredményt, a tisztekkel szemben mérhetetlen a gyűlölet. A tisztek azonban ügyesen kezelik a népet, a nemesség ellen bujtogatnak s így, néhány hónap múltán a közhangulat majdnem egységesen a nemsek ellen fordul. Közben megjelenik Buccow a színtéren, nagygyűlést hív össze Gyergyószentmiklóson s Szeredában, dicsőíti a székelység vitézi erényeit, de hiába, a nép jogait hangoztatja s Buccow alig menekül a népharag elől. Újra jön tehát a megfélemlítés; előbb 40 gyergyói, majd 7 szentimrei, később újabb 99 ember Szentimréről és Szentkirályról, aztán mind többen teszik le az esküt, úgy, hogy november elején márcsak Szépvíz, Gyergyószentmiklós, Delne, Pálfalva, Mádéfalva, Szentlélek és Menaság következtek az ellenállásban. Nagy a riadalom a szék hivatalosai körében, meg is indult az instanciák áradata, a nép azonban keszeségében mit sem törődik ezzel, ismét a nemesség ellen fordul haragja, a január 11.-én a várdotfalvi székgyűlésre egybegyűltek alig-alig menekülhetnek, a fegyveres tömeg hevesen ostromolja a székgyűlés házáat. De a tavasz meghozza a nép magatartásának újabb változását, megszerkesztik az említett kérés s tömegesen kezdik lerakni a fegyvert. Most ismét izgatás indul a nemesség ellen s eredményes, mert csakhamar Gyergyószék panaszkozik a gubernium előtt, hogy a nép minden valószínűség szerint a nemességen kezdi a támadást. Az ős azonban más irányba tereli a közfigyelmet: október 8.-án a királynő közli, hogy elhatározta a határőrség felállítását s szigorú szankciókat ír elő azok számára,

kik esküjük ellenére a fegyvert letették s egy hónap alatt újból fel nem veszik, valamint fenyegeti azokat, kik nyíltan vagy titokban e rendelet ellen vétenek. A szék gondoskodik a rendelet kihirdetéséről, de arról is, hogy a nép válasza írásba foglaltassék: Zsödög és Szentimre hallgat; Szentsimon, Csatószeg és Tusnád protestál; Szentlélek s Mindszent kitér a válasz elől; a menaságiak tiltakoznak, akárcsak a bánkfalviak és a kozmásiak; a eskefalviak a székely szabadságra hivatkoznak s a katonaság ellen nyilatkoznak s éppígy határoznak a szentmihályiak, vacsáresiak, göröcsfalviak, rákosiak, madarasiak, karcfalviak; Delne, Pálfalva, Csomortán, Szentmiklós, Várdotfalva, Taploca, Mádéfalva és Csicsó szintén a katonaság ellen van. Hiában azonban minden; december 18.-án Gyergyószentmiklóson felszentelik a határórség zászlóit s ezzel a határórség ténylegesen életbe is lépett, sőt rendelet jelent meg, amelynek értelmében: »Minden egyházi nemes és szabad székely (lófő, darabont, pedes, pixidarius, szabados), akár írták be, akár nem, katonai hatóság alá kerül. Gyalogszázadonként 250, a huszároknál 150 személyig minden alkalmas ember besorozandó... A jobbágyok közül csak a szabad székelyektől lettek besorozhatók. A gyalogos vagy huszár szolgálatot csak a parancsnokok beleegyezésével lehet megváltoztatni. Az ellenszégülökre halál, a szökevényekre pedig jószágvesztés vár.« S mert Gyergyó után Csík következik, a mádéfalvi férfiak erélyes lépésre szánják el magukat, a csomortáni Szalonkavölgybe húzódnak ki. Előbb jelentéktelen ügynek tetszik ez az passzív lázadás, de később a példa erejével hat: nemsokára a rákosiak és madarasiak lépnek nyomdokukba, a háromszékiek mintegy nyolcszázan Csík felé tartanak s a kászoniak is készenlétben állanak. A bizottság katonai beavatkozásra határozza el magát s Madéfalva kerül az események központjába, ide húzódtak le időközben a szalonkavölgyiek. Az események gyorsan peregnek; Vízkereszt napja utáni reggel kilenc óraker félezer halott s ezernyi sebesült jelzi, hogy a másfél éve vajudó utolsó közösségi forradalom megdőlt, mielőtt kibontakozhatott volna. »Domita Siculorum superbia hic jacet« — íratta a hatalom a mádéfalvi közös sír fölé.

Nemzeti ellenállás volt-e, vagy szociális mozgalom?

A további fejlemények szempontjából nem lényeges, hogy minek mondjuk a Siculidiumba fojtott lázadás lényegét; a kapu bezárult, új időszak és új életforma indul utnak. Csíkban, Gyergyóban és Kászomban 4982 családapát írta össze, ezekből alakult az első székely határőr gyalogezred, melynek parancsnoka Caratto alezredes lett, Csíkszereda székhellyel. Az ezred tizenkét századból állott s e tizenkét századból három zászlóalj alakult: 1. az alesíki század,

2. a felelsíki szazadolé, és 3. a gyergyóiak. Ez a szervezet. De mögötte ott az új társadalmi építmény: a katonai rész — szemben a polgári résszel. Az egységet most már nemcsak a rendi tagozódás, de ez is veszélyezteti. Nagy közösségi mozgalmak nem is indulnak. Időnként egy-egy ügy lázba hozza az embereket, mint a revindikált havasok kérdése, találkoznak a nyomorúságban, mint az 1770. évi pestis idején; de egyébként az élet viszonylagosan nyugalmas, a gazdasági romlás áldozatai nyakukba veszik a tarisznyát s nekivágnak a kivándorlás útvonalainak, 1774-76 körül különösképp nagy tömegekben s az otthonmaradottak nagynéha nyilvánosan is panaszkodnak. A közügyeket nem a nép, családok intézik, nemesi intézménnyé lett a szék s amilyen ildomos 1848 június 15.-én ama határozat, hogy »a primori rend a székely nemzet többi része felett bírt kiváltságairól addig is, míg az e tárgyban keletkezett törvény megerősítve leérkezne, minden rendeket összeolvasztván, végkép lemondván, ezután kész a közterhekben a néppel osztozni, a rendek különbségét e székben végképen megszüntetni tekinteni s ezután a törvényhatóság bármelyik tagját minden rendi különbség nélkül csak a magyar haza szabad székely polgárának neveztetni kívánja«, éppen olyan illuzórikus is, mert népgyűlés és lelkesültségből fogant pillanatnyi önzetlenség nem képes a magasra emelt falakat lebontani; a közösség tudata csak lent, a kis közösségekben él, míg nem a »teljes falu« öntudatát is kikezdi a gazdasági érdek és a politika.

Egység a hitben.

Van-e hát egység e népben, túl a politikai élet zürzavarán, a társadalmi és gazdasági egyenetlenség mögött? kérdezzük. Történelmének újabb szakaszában adott tanubizonyosságot arról, hogy mint nép együvértartozásának és hivatásának tudatában van? Kétséglelvül, csak hogy nem politikai megnyilvánulásként, indokai nem társadalmi és gazdasági természetűek. Vigasztként tekinthetjük: magasabb szempontok irányították. 1780-ból hozunk példát s elmondjuk, miként építette fel Csík népe a somlyói tan- és nevelő intézetet — a *Domus Historia* bizonyossága szerint.

Látták székelyeink, hogy az eddigelé fából és sokszor újraépített intézet részint a tatárdúlások alkalmával, részint esetleges tűzkiütéskor is gyakran elégett, most pedig roskadozott állapotban van s helyisége a tanuló ifjúság számára — hoz képest igen csekély: éppen ezért közös akarattal elhatározták, hogy falvanként magukat megrójják s kő- és téglanyagból új iskolát építenék. Szükséges volt 225 öl kő, egybehordák Szentmárton, Kozmás, Tusnád, Lázárfalva, Veres, Szentsimon és Csekefalva; a 3804 köből fővenyt meg-

hozta Szentkirály, Szentimre és Csatószeg; 35.000 téglát Csicsó, Mádéfalva, Taploca és Somlyó szállít; az 1080 köből méz gondját Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Szentmihály, Szépvíz, Szentmáklós, Göröcsfalva, Vacsárcsi és Delne vállalta. Pálfalva pedig 52 embert küld, 43-at a katonarésztől, 9-et a polgári résztől a méz kiégetésére, mely az iskola udvarán megy végbe s a szükséges 100 öl tűzifát Menaság, Szentgyörgy és Bánkfalva szolgáltatta; a kőműves mellé 1081 napszám kívántatik, megküldi Kászonyakabfalva, Kászonyimpér, Kászonyaltíz, Kászonyfeltíz, Taploca, Várdotfalva, Csobotfalva, Csomortán, Szereda, Zsödög, Szentlélek, Fitód és Mindszent; gerenda és szarufa kell 200 szál, a dánfalviak adják; másféle vékonyabb faragottabb fákat a rákosiak hoznak; 48 vastag szál cserfát, 32 szálát, hat ölest, 17 szálát hét ölest Kászonyújfalva vállalja és meg is hozza; Madaras 100 szál deszkát s ezer szál lécet, Madaras és Dánfalva kilenc ölnyi hosszú 50 szál gerendát és 100 padlózatnak való deszkát, Gyergyó összesen 1000 szál deszkát küld az építéshez. »1780-ik évi június 17. én elkezdődött az újraépítendő iskolának szükséges anyagkészletek összehordása Csík-Somlyóra. Június 30.-án a méz beoltatott szenttamási Bíró Mihály és taploczai Holló György által az iskola udvarán. Július 25.-én az iskola szegletköve az alapba letételezett szokott vallásos szertartással csíksomlyói lelkész főtiszt. Kovács János úr által a szerzetes atyák jelenlétében ... s nagyszámú nép volt összegyülekezve az alapkönek ünnepélyes letételére.« »Az egész nyáron át szorgalmasan folytattatott a munka és annyira haladott, hogy ősszel az egész épület készen állott és benne a tanítást meg lehetett kezdeni.«

A változó és a változott idő folyamán az Egyház hatása változatlan s az a katolicizmus, mely nyugat hite, világnézete és eszménye«-kép hajdan a nyugatos kultúrában egységessé tette e népet s megőrizte a keleti kultúrhatár bontóerejétől, később is, napjainkig, Csík egységben tartó ereje s nemes konzervatívizmusának megnyilatkozása. Itt leomlanak a tájszerkezeti választófalak, megsemmisülnek az egyes vidékek külön aspirációi, a társadalmi és gazdasági rendek ellenségeskedése, a katolicizmusban lelki és lelkes egységbe ötvöződik minden hargitántúli székely közösség, éljen akár a Bucsán tövében, akár az Olt völgyén, akár a Tatroszive partján, akár a Szegletföldjén, Kászony medencéjében. Nézzük csak e népet a csík-somlyói búcsún, midőn egymás mögött menetelnek, ősi sorrend szerint: elől a gyergyófalvi kereszt halad, a búcsúkezdő István pap emlékezetére; utána a gyergyóiak, ködönfelüliek, ködönaluliek, a városokból jött búcsúsok, köztük a legtöbb Csíkból származott el, aztán a csík-szentgyörgyi és menasági keresztalják; most a papság következik és a diák-

ság; itt az élen a Mária-Társulat kitüntetett legalkalmasabb ifja, a választott hat faciger kíséretében, viszi a laboriumot, ezt a középkorból maradt, méhkasszerű vallásos jelvényt; a diákokat a ikászoniák követik, majd az alesiétek és a szomszéd székbeliek, udvarhelyszékiek, háromszékiek és maros-székiek következnek s a menetet a gyimesi csángók hóférruhás csoportja zárja le. Csík és a katolikus székelység

Somlyói búcsújárók.

nagy találkozója ez a búcsú. Somlyót előnti az emberáradat: tele a nagytemplom, tele a templom előtti tér, tele az egész falu emberrel. A búcsú leírója nagy embertónak mondja a gyülekezetest, melyből ime, széles »ember-ügy« ömlik fel a hegyre anélkül, hogy a tó apadása látszanék: a félszázezernyi sokaság menetté fejlődik, a harangok zúgnak, Mária-éne-

kek dallama fonódik egybe, zászlóerdő színesíti a processziót. Balfelől kerülnek fel a Kissomlyó kúphegyének tetejére. Itt a Megváltó-kápolnánál rövid pihenő; az énekes fáklavivődiák előáll s érces hangon intonálja a hagyományos Mária-dicséretet: Egészen szép vagy Mária... s a nép visszazengi minden verssorának a párját. Majd a menet eleje újból a völgybe ereszkedik, s lent az aljban majdnem mindig találkozik a hegynek épp nekivágó utolsó keresztekkel, köztük a csángók megbámult kis csoportjával. Egy pillanatra — jelképesen — gyűrűként ölelik körül a búcsújáró hegyecskét.

»Az emberezeknek tarka hullámzatos vegyülete borítja el az egész hegyet és annak környékét — írja *Orbán Balázs*, aki különben Somlyó szent helyeiről gunyorosan emlékszik meg — »a szél fuvalmára ezer meg ezer zászló leng, földrendítő hálaének zürzavara tölti el a léget, húsz-harmincezer torok énekel százféle, egymással összefüggés, összhangzás nélküli dallamot, éles női hangok, ezer meg egy eszme, egy érzelem hat át, egy törekvés lelkesít, egy hit ezer csengettyű zengése, a harangok zúgása elegyedik e roppant hang-chaosba és e nagy embertömeg mozog, mindenfelé hullámzik, össze-vissza bonyolódik, s mégis ennyi szívet villanyoz át.«

A kereszttek, azaz díszes templomú lobogók alatt vonuló búcsúsok, a keresztalják kitaposott ősi útvonalakat tartanak be, megvannak a hagyományos pihenő, étkező és beszálló helyeik. Nagy tisztesség, ha valakinél a keresztalja megáll. A keresztvezető köszönti a gazdát, s ez válaszáat régi szokás szerint így végzi: »emberé a szállás, Istené az áldás.« A hosszú zarándokútnak megvannak aztán az imádságai és az énekei is. Induláskor misét hallgatnak, s a messziről jövők útközben is. A keresztalja rendezett közösség. Az út két szélén haladnak, elől a fiúcskák és legények, azután a férfiak, majd a leányok és az asszonyok, leghátul pedig az öreg nénikék. A két sor élén a legények lobogót visznek, esetleg keresztet is, s itt az élen haladnak a csengettyűsök. Mődösabb megye keresztalja háromágú lobogó alatt halad. A fehérnépek előtt ismét zászlót visznek, rendszeren kettőt, de többet is. Így a nagyboldogasszonyi keresztaljában két fehér zászló halad a leányok előtt, két piros az ifjabb és két kék az idősebb asszonyok előtt. A férfiak sora végén éregel a pap, karingben, stólásan, fején a papi süveggel, kezében keresztrel; mellette a kántor vagy a keresztvezető. Ahol végigvonnak, a templomokban meghuzzák a harangokat, Somlyóra pedig hangos énekszóval vonulnak be, századok óta ugyanazon a nap és ugyanazon órában. Pünkösöd péntekén reggel hét órakor érkezik a mikházi dobos keresztalja s utánna mindjárt a többi maroszléki, majd a gyergyói kereszttek. A délután folyamán az udvarhelyszékiek, napszáll-

takor a zetelakiak. Szombaton reggel és délelőtt a kászoniak és a háromszékiek vonultak be, dél körül az alsíkiak és a ködönaluli felcsíki községek, délután két óráig a ködönfelüliek és végül a gyimesiek. Somlyón hagyományos fogadási szertartás zajlik le. Midőn a falu közé ér a keresztalja, a déli toronyban lévő figyelő egyet koppant a harmadik harang nyelvével. Mindenki tudja, hogy új kereszt érkezik. A második koppanás azt jelenti, hogy a kereszt a belső székútján jár, nincs már messzire a templomtól. A megérkezéskor összezúgnak a harangok, a fogadó ferences atya megáldja a keresztet, s a búcsúsokat Szent János kis kápolnája elé vezet, melynek ormán márványtábla hirdeti, hogy ez a búcsú azon győzelem emlékére van, melyet hagyomány szerint János Zsigmond király hada ellen, a maga szent hitét védelmező székely nép szerzett. A páter e helyen Boldogasszony nevében köszönti a megjöttöket, majd felzendül Mária éneke, a keresztalja bevonul a nagytemplomba, megáll a szentélyben, meghajtja zászlóit, lobogóit a Szűz Anya szobra előtt, újabb ima és ének kezdődik, miközben a zarándokok el nem mulasztják, hogy István és László Király szobra előtti lépcsőn fel ne menjenek a Csíki Csodálatos Boldogasszony lábaihoz — könyörgéseiket elmondani.

A székely Róma.

A Kis- és Nagy Somlyó kúphegyei alatt csöppnyi kis községek sorából. Ősi zárda ez, eredete a XIV. század véreégi központi jelentőségéről tanuskodnak. Ma csak a búcsúsok, a zarándokok keresik fel, régebben azonban itt osztották a törvényt is, s innen áradt a műveltség a hargitántúli medencék és vízvájta völgyek községeibe. Csík lelki, közigazgatási és közművelődési központja volt e csendes község.

Elsődsorban a *ferencesek kolostora* emelte ki a többi községek sorából. Ősi zárda ez, eredete a XIV. század végére vagy a XV. század elejére tehető. Egy 1400-ban keltezett oklevél *Cik-Billith* néven említi, 1444-ben IV. Jenő pápa az Erzsébetet látogató Boldogságos Szűz Mária tiszteletére újjáépítendő templom javára adakozóknak búcsút engedélyez, s tudjuk, hogy 1442-ben Hunyadi János hozzájárul a templom és zárda építéséhez, s a zárda felsegítésére harminkét confratert adományoz. A csúcsíves templom 1448-ban készen áll; a nyugati falán a feszületet vakolatba vésték s a kereszt mellett állott a Szent Szűz, szent János és Szent Ferenc; a templomnak nyolc oltára volt; a híres Mária-szobrot külön Mária-oltáron állították fel.

Csíksomlyó jelentőségét másodsorban a *ferencesek iskolája* növelte. »A szent Ferenc szorosabb rendén lévő szer-

zetesek» — olvassuk a »Topographica Descriptio Conventuum Provinciae Transsilv. Fratrum Min.« című kéziratban még akkor, amidőn a Salvator provinciától elválva önálló Custódiát alapítottak, minden igyekezettel azon voltak, hogy az általuk létesített csíksomlyói, mikházi, fejéregyházi, nyujtói iskolákban az elemi oktatás — és lassanként Csík-Somlyón a nyelvtan és humániorák tanítása is — meghonosuljon. S minthogy ők a lelkészkedéssel csaknem teljesen el voltak foglalva, világi tanítókat is vettek fel maguk mellé, mintegy segédkül a tanításban, kiket ők maguk vezéreltek folytonos felügyelési gonddal.« A XVII. század első felében Váradi Gábor és két szerzetes társának ilyen irányú igyekezete teljes eredménnyel járt. Veress Lajos atya kéziratából, mely említi, hogy az 1661. évi tatárdúlás a zárdával együtt az iskolát is, mint gimnáziumot, elhamvasztotta és csak Kájoni János atya zárdafőnök alatt állíttatott vissza, önként következők, hogy már akkor Somlyón gimnázium állott, és pedig a népességhez képest virágzó intézmény. A *Catalogus seu Urbarium* című kézirat 1693-ban már 171 tanítványt jegyez fel: a krónika szerint 1694-ben még többen voltak, mikor a diákság az ide menekült székelyekkel együtt szétverte a rabló tatár sereget. 1710-ben a retorikai osztályt is beállították; Ács János atya volt a költészet és a szónoklat első tanáca. 1734-ben van 18 rhetor, 16 poéta, 26 syntaxista, 32 grammatista, 42 principista, 53 major parvista, 47 minor parvista, 119 declinista, összesen 353 tanuló. Erdély egyik legjelesebb iskolája.

Harmadik helyen Kájoni János nyomdája emeli Csík-somlyó művelődéspolitikai jelentőségét. Kájoni, kit Széchy Károly sok szempontból méltán nevez »Erdély Pázmányá«-nak, nem elégedett meg szervező munkája eredményeivel, feldult és lerontott templomuk és kolostoruk újjáépítésével, a somlyói iskola újjáalakításával; tervei megvalósítása végett a sajtót is igénybe kívánta venni. A rendi definitórium is helyeselte ezt: »A csíki konventben lévő könyvsajtó a közönségnek nagyon hasznos, a hitelesítő bizottságtól alapított világi iskolának szerfölött szükséges, mert katolikus könyvnyomató egész Erdélyben nem található.« 1674-ben, majd 1675 elején tehát a római Szentszékhöz fordul nyomdavasárlási engedélyért s midőn 1675 augusztus 27.-én custossá választották, azonnal hozzálátott kis nyomdája felállításához s elsőnek 786 lapra terjedő *Cationale Catoicum* c. énekeskönyvét nyomtatta ki és Typographiájának ez az »Első Sengé«-je ma is csodálatraméltó egyházirodalmi és egyházzenei eredmény: »a korrumpált énekeket régi ruhájukba öltöztetni, másodsor, hogy az uniformitás minden templomokban megtartassék, harmadszor édes Hazámnak akartam szolgálni — jez a célja s műve jelentőségét ma alig tudjuk felmérni,

mert Csíkot, a háromszéki Szentföldet, az udvarhelyi katolikus falvakat, a moldvai és bukovinai csángókat ez a könyv tartotta meg katolikusnak és magyarnak. A Cationale első kiadásából ma is a legtöbb példány a moldvai csángók házaiban található, »frazeológiájuk ma sem bővebb, mint amennyi a Kájoni könyvekből beléjük szívódott. Templomi kórusaiknak ma is egy-egy Kájoni-exemplár minden kincse. Sőt olyan elrománosodott helyeken, mint a Teckani-i és Gyertyai-i csángó fészektelep: éneklük még mindig szerzeméyeit, bár többnyire átfordítva románra«. Nyomdája serényen dolgozott, jó barátja, Modest atya, Rómában egymás után járja ki az engedélyeket, de Kájoni még nyomdájánál is serényebb: kiadatlan kéziratának serege s alkotásainak hosszú sorát tartja lenn »az böstületes Kájoni János« — emlékéit, ki »1697-ben halt el hirtelen Szent Márk napján.«

Nem véletlen tehát, hogy a XVII. század folyamán Csíksomlyó, ez az egyébként oly jelentéktelen kicsi község székünk szellemi vezetője, sőt az erdélyi katolicizmus központja lett. A fejedelemséggel egyidejűleg Erdélyben elterjedt hitújítási zűrzavarban az ősi katolicizmusnak szűz területe maradt Csíks, s ennek a földnek tengelyében Csíksomlyó áll. A Ferencesek érezték a hivatást és vállalták is az új idővel rájuk háruló feladatokat. Az iskolaalapító atyák épp úgy, mint a széles egyházkormányzati teendőket ellátók egyként magasabb szempontokat követtek és sikerült is nekik az elvesztett központok helyébe új centrumot kiépíteni a somlyói zárda tevékenységi körének bővítésével. »A sz. Ferencz szorosabb rendi-szerzete akkor, midőn Erdélyben a kath. egyház hosszú évek során keresztül az újított vallásfelekezetekre átmentektől sok és súlyos üldöztetéseket szenvedett, — olvassuk a Katolikus Státus 1726-ban kelt levelében, — életveszélyek közt is nálunk mindenkor ingatlanul helyt állott, atyái a kath. egyháznak megfogyatkozott, csekély számra leolvadott nyáját fáradhatatlan szorgalommal ápolták, gondozták, mint missionáriusok a szétszórva volt híveket felkeresték, Isten ígéjével és a szentségekkel éltették, a sz. hitben megmaradásra ösztönözték, a gyermekeket és ifjakat tanították, az újított hitfelekezetekre átmentek közül sokakat az egyház kebelébe visszahoztak. E felett feddhetetlen életökkel, példás magaviseletével sz. tanításukat elejétől fogva mindenkor érvényre emelni, fenntartani, terjesztetni s mintegy felmagasztalni törekedtek, miknél fogva nemcsak a más hitfelekezetűek előtt, hanem a pogány törökök és tatárok előtt is említett szerzetes atyák ezen különös szerzetesi pietásért és a lelkek üdve érdekében viseltető lankadatlan buzgalomért tiszteletben voltak.«

As egyház.

A csiki egyházzról az első átfogó képet az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzék nyújtja. A szék területe a telegdi főesperességhez tartozott; de hogy hol lehettek határai, arra nézve a vélemények eltérnek. Kétségtelen, hogy a szék területén akkor 15 szentegyházas község, vagy plebánia volt; mégpedig Delne, Gyeryóalfalu, Kászon, Mindszent, Szentlélek, Rákos, Kozmás, Szentgyörgy, Szentmárton, Szentmihály, Szentmiklós, Szentkirály, Szentsimon, Szenttamás és Somlyó. A csiki districtus határai azonban valószínűleg kiterjedtek a Tatros völgyére is.

Ez után hosszú idő telik el, míg ismét az egész szék területére kiterjedő adatot ismerhetünk meg. Időközben a reformáció nagy változásokat okozott a székelyföldi egyházak életében is.

Az erdélyi egyházmegye Bornemíssa püspök 1556-i kutasítása következtében egészen kivételesen szomorú állapotba került, lezsugorodott Csikra, a hithű háromszéki községekből alakult gelencei főesperességre s néhány udvarhelyi és marosszéki községre. Báthori Endre 1591. évi »memorialé«-ja huszonkét csiki plébániáról számol be. Szentdomokos (*S. Dominicus*), Szenttamás (*S. Thomas*), Nagyboldogasszony (*Templum Assumptionis Beatae Virginis*), Kisasszony (*Templum Nativitatis Beatae Virginis*), Szentmihály (*Templum S. Michaelis*), Szentmiklós (*Templum S. Nicolai*), Delne (*Templum S. Joannis*), Somlyó (*Templum S. Petri*), Szentlélek (*Templum Spiritus S.*), Mindszent (*Templum Omnium Sanctorum*), Szentkirály (*Templum S. Stephani*), Szentimre (*Templum S. Emerici*), Szentsimon (*Templum SS. Simonis et Judae*), Kozmás (*Templum SS. Kozmae et Damiani*), Szentmárton (*Templum S. Martini*), Szentgyörgy (*Templum S. Georgii*), Menaság (*Templum Purificationis Beatae Virginis*), Gyergyószentmiklós (*Templum S. Michaelis*), Szárhegy (*Zárhegy*), Ujfalu, Alfalu és a két kászoni plébánia, amelyet külön nem nevez meg. Ezzel szemben Háromszéken csak tizenegy, Udvarhelyszéken pedig összesen hat egyházközség létezik. Természetes tehát, hogy az ötvenötezer lélekre lepadt egyházmegye súlypontja Csikban van, s hála a nép buzgóságának, meg a tevékeny ferences atyáknak a csiki egyház e nehéz életszakaszában sem méltatlan nagyhírű multjához. »Provincia Chyk catholicissima est« — írja a biborok s nem téved ítélkezésében, a százados hagyományok büszkén ellentállnak a hatalomnak is, mely kegyetlen törvényt diktál: »Aki pápás papot akar tartani, házánál tartsa. A pápista papoknak püspökjük ne légyen!«

A csiki plébániák a fejedelemség első korszakáig változatlanul a telegdi főesperességhez tartoztak, Báthori Endre

kapott megbízást arra, hogy az önálló csíki főesperesi kerületet megszervezze. A jeles kozmási papot, Gálffi Pált nevezték ki első csíki főesperesnek. Ekkor néhány plébánia bizonytalanul üresen áll. Az egyházi élet európai zűrzavara Csíkban is érezteti hatását, ennekellenére azonban az új főesperesség egyszeriben a megcsönkített egyházmegye központjává erősödött. A bíbornok már látja is ezt a lehetőséget s ezért a pápának azt javasolta, hogy az erdélyi egyházmegye kormányzatával püspökké szentelt ferenceseket bizzon meg s a megbízottaknak székhelye a csíksomlyói kolostor legyen. Ez a terv ugyan nem valósult meg, de mégis Somlyó lett a katolikus hitélet központja, néhány évtizedre átvette Gyulafehérvár örökét: Szatinai István és Domokos Kázmér ferencrendi szerzetesek, mint vikárius generálisok, innét igazgatják az egyházmegyét, de Csíkból kerülnek ki e korszak jeles katolikus vezetői is. — Ezt a jellegét a viszonyok jobbra fordulta után is még sokáig őrzi. Így 1697-ben a püspökké kinevezett Illyés András Csíksomlyóra, a Szent Péter és Pál-templomban hívja egybe papjait, midőn több jelentős kérdésben rendelkezik s megerősíti Szebelébi Bertalan háromszéki főesperest vikáriusi állásában. A püspöki székhelyben Illyés utóda csíkszentmártoni Mártonffi György, kinek vikáriusa a már Illyéstől e tangra emelt, csíkszentgyörgyi plébános és csíkgyergyókászonszéki főesperes Antalffi János; 1717-ben ismét Somlyó látja vendégül a generális congregatio résztvevőit. 1726-ban Antalffi vikárius püspökké lesz és Somlyó újabb generális congregatio székhelye. De 1732-ben Antalffi utódja, br. Zorger Antal is Somlyón tart generális congregatiót. Közben az Egyház terebélyesedik s 1744 augusztus 8-án az egységes Csík-Gyergyó-Kászon-i főesperesség kettéválik: felcsíki—gyergyói és alsíki—kászoni főesperességre; 1759 január 15.-én pedig Gyergyó elszakad Csíktól és ettől fogva állandósul a hargitántúli székely föld egyházi beosztása három főesperesi kerülettel: Gyergyó, Felcsík és Alsík-Kászon. A plébániák száma ekkor harminc. 1701-ből a kászon-újfalvi, 1724-ből a tekerőpataki, 1726-ból a gyergyóremetei, 1728-ból a csomafalvi, 1734-ből a kilyénfalvi s 1742-ből a csíkmadarasi plébánia alapításáról tudunk. A század második felében újabb négy plébánia létesül: 1751: Csíkszereda, 1782: Gyimes, 1783: Csicsó és Kászonjakabfalva. A múlt század folyamán szintén önállósul néhány leányegyházmegye: 1809: Tölgyes, 1825 Balánbánya, 1853: Gyimeslok, 1899: Szépvíz: Egészen fiatal a borszéki plébánia, amely 1901-ben létesül, továbbá a dánfalvi, mely a Nagyboldogasszony egyházmegyéből, a madéfalvi, mely a Kisasszony egyházmegyéből, a taplocai, mely a Szent Péter egyházmegyéből válik ki, a gyimesloki egyházközség ketté szakad (Gyimesközéplok és Gyimesfelsőlok), Lázárfalva elszakad Kozmási-

tól, Kistusnád Nagytusnádtól, Hodos Ditrótól, Békás meg Tölgyestől. Ma negyvenhét a plébániák száma és pedig a felsőföldi főesperesség területén: Balánbánya, amelyet a szentdomokosi plébános igazgat, Csíkszentdomokos, Csíkszenttamás, Nagyboldogasszony (Karczfalva és Jenőfalva), Dánfalva, Csíkmadaras, Kisasszony (Rákos, Vacsárcsi és Göröcsfalva), Mádéfalva, Csíkcsicsó, Csíktaploca, Csíkszereda (Zsödög leányegyházközséggel), Szent-Péter (Várdotfalva, Csobotfalva és Csomortán), Delne (Pálfalva leányegyházközséggel), Csíkszentmiklós (Borzsova leányegyházközséggel), Szépvíz, Csíkszentmihály, Gyimesbükk, Gyimesközéplek és Gyimesfelsőlok; a kászon-alcsíki főesperesség területén: Csíkszentlélek, Mindszent, Menaság, Csíkszentgyörgy, Bánkfalva, Csíkszentmárton (Csekefalva leányegyházközséggel), Kozmás, Lázárfalva, Újtusnád, Nagytusnád (Verebes leányegyházközséggel), Csíkszentsimon (Csatószeg leányegyházközséggel), Csíkszentimre, Csíkszentkirály, Kászonújfalva, Kászonjakabfalva, Nagykászon (Kászonimpér, Kászonfeltíz és Kászonaltíz); a gyergyói főesperesség területén: Tekerőpatlak, (Vasláb leányegyházközséggel), Kilyénfalva, Csomafalva, Gyergyóújfalva, Gyergyószentmiklós, Gyergyóalfalu, Szárhegy, Ditró-Hodos, Ditró (Salamás leányegyházközséggel), Remete (Várhegy leányegyházközséggel), Tölgyes (Gyergyóholló leányegyházközséggel), Gyergyóbékás, Borszék (Bélbor leányegyházközséggel) s ide tartozik Maros-megyéből Maroshévíz és Gödemesterháza.

Csik népe.

Csik népét három vonás jellemzi: túlnyomó többségében székely, katolikus és őstermelő. A magyar területeken csak Csongrád, Heves és Hajdú megye mutat hasonló egységet, s talán még emlegethetnénk Győrt és Somogyot, ha az összehasonlítás volna a célunk, ámde pusztán csak jelezni kívánjuk, hogy a népesség faji, vallási- és foglalkozási megoszlásában nagy egységekkel találkozunk, melyek döntően befolyásolják a népelet minden megnyilvánulását.

A megye, illetve a három hargitántúli szék népességének fejlődését sajnos nincs módunk két évszázadnál nagyobb időközben tanulmányozni. Gösseli kamarai kiküldött összeírása az első számbavehető statisztika, majd az 1715. és 1721. évben készült népösszeírás. Gösseli végeredményeit már előbb közzeltük, eszerint a 4196 háztartás közül armalista 110, primipilus és pixidarius 2559, colonus 934, inquilinus possessionatus 103 és inquilinus non possessionatus 490. Az 1715. évi népszámlálás szerint a háztartások száma 3999, az 1721. évi szerint pedig 4215, de Acsády Ignác az 1720-ik évi összeírás alapján ezt a végösszeget 5629-re helyesbíti s az adókötelesek lélekszámát 33.774-ben, az összeírásból ki-

hagyott 167 nemes, illetve pap és tanító hozzáadásával az összes lélekszámot 33.941-ben állapítja meg. Részletezve a háztartások közül

	nemes	jobbágy	zsellér	taksás	egyéb	összesen
Alcsíkon	62	506	26	823	30	1.447
Felcsíkon	28	239	45	646	51	1.009
Gyergyóban	36	218	28	814	34	1.130
Kászonban	14	109	18	226	2	369
	140	1.072	117	2.509	117	3.955,

mely végösszeghez hozzáadandó Csíkszereda 44 mezővárosi polgári családja, s így teljes a 3.9999 háztáj. A kiszámított népesség (33.941 lélek) viszont így oszlik meg: nemes 800 (2.36%), pap és tanító 67 (0,20%), taksás, szabados 21.410 (63.08%), jobbágy 9218 (27.16%), zsellér 1113 (3.28%), városi polgár 496 (1,46%), egyéb 837 [2,46%) Az 1724. évi összeírás végeredményei ehhez hasonlóak, a II József alatti összeírás eredményeihez azonban — kéziratban lévén — nem juthattam hozzá, így alább az 1721. évi népeségadat mögé mindjárt az 1850. évit kell írnom:

1721:	33.941	1890:	114.110
1850:	92.449	1900:	127.995
1869:	107.285	1910:	145.720
1880:	110.940	1930:	157.748

Faji és vallási megoszlás.

A Pragmatica Sanctio korában a községek egy kivételével ugyanazok, mint az ismertetett 1567. és 1576. évi lustrák idején. Ez az új község, melyet a szárhegyi Lázárok hozzávetőlegesen egy évszázaddal előbb alapítottak, Vasláb — 19 jobbágyháztartással s román pásztorok ivadékai lakják. Vaslábban túl nem is igen találunk románokat a három szék területén, a 95 százaléknyi székely népességgel szemben a románság ekkor alig 5 százalékot jelent. A mai megye területére való leszármazásuk csak később indul meg s akkor sem az ősi községek felé tart, hanem a létesülő határszéli telepek nyújtanak szállást számukra; tömegesebben csak azóta szerepelnek, mióta Gyergyó északi térsége s a havasi medencék benépesülnek. Benkő Károly azonban az 1850. évi helyzet ismertetésekor már 12.834 románról emlékezik s számos új telepről is beszámol, így a ditrói rovatban Bélbor, Borszék, Salamás, Tölgyes és Holló községeket, a gyergyóremetei rovatban Várhegyet, a gyergyószentmiklósi rovatban Békás és Zsedánpataka telepeket, a gyergyóújfalvi rovatban Damunk községet, a szépvízi rovatban Gyimeslok, Gyimesközéplak és Gyimesbükk községeket s külön Kósteleket említi, s ezek közül Bélbor, Salamás, Holló, Békás, Zsedánpataka, Várhegy, Damunk és Kóstelek lakossága túlnyomó részében román, Tölgyesen, Gyimeslokon a székelységével, illetve a csán-

gőkéval vetekedő a románság népességszáma. Az arány akkorra már így alakult: székely 82,2% (76.061), román 13,8% (12.834), örmény 2,0% (1867), cigány 1,1% [1094), egyéb 0,6% (593), melyből zsidó mindössze 8. Orbán Balázs az 1867. évi adatokat közli a Catalogus ven. Cleri Dioc. Trans. hiteles példánya alapján, eszerint Csík—Gyergyó—Kászonban katolikus 96.525, görög egyesült 13.028, görög nem egyesült 17, protestáns, idegen, cigány 1667, összesen 111.237 lélek. »Már most ha nemzetiségek vagy jobban mondva a nyelvek szerint akarjuk osztályozni, — írja, — magyarjakú székely mindaz, aki kath. =96.525. A keleti vallásúak közül mindazok, kik a csíki ősfalukban laknak, magyarjakúak elannyira, hogy ha valaki oláhnak nevezné, sértésnek vennék, ezek és a székelyek közt nyelv, öltözet és szokásra nézve mi eltérést sem vehetünk észre és így oláhoknak legfeljebb a havasok közti azon új telepek lakóit vehetjük, kik úgy nemzeti nyelvüket, mint viseletüket megtarták, ezeknek száma a legengedekenyebb számításal sem megy 6000-nél többre, miszerént a fennmaradókat bízton keleti vallású székelyeknek vehetjük, számuk 7045. Ami protestáns, idegen és cigány, az mind magyarjakú: 1667. E szerént tehát Csík, Gyergyó és Kászon magyarjakú vagy székely lakóinak száma 105.237, oláh lakosságának száma 6000. — Ezek 1 mezővárosban, 59 faluban és 16 praediumban vagy havasi telephelyen vannak elhelyezve, mely helységek kerületenként következőleg oszlanak: Fel-Csíkon 1 mezőváros, 23 falu, 5 telep, Al-Csíkon 22 falu, 1 telep, Gyergyóban 9 falu, 10 telep, Kászonban 5 falu.« 1881-től fogva a számarányok változása a következő:

Népszámlálás éve	Összes lakosság	Magyar	Rómán	Egyéb
a b s z o l u t s z á m				
1881	110.940	96.424	13 481	1.035
1890	114.110	98 861	14 470	779
1900	127.995	110 643	15.878	1.474
1910	145.720	125 888	18.032	1.800
1930	157.748	129.669	kb. 26.500	?
S z á z a l é k				
1881	100.0	86.9	12.2	0.9
1890	100 0	86 6	12.7	0.7
1900	100 0	86.6	12 5	1.0
1910	100 0	86.4	12.4	1.2
1930	100 0	82.2	kb. 16.8	?

A 64 helység közül az 57 székely község egy tagban fekszik s a nyelvhatár csak a Tatros völgyében és Gyergyó

északkeleti részén tér el a politikai határtól, hol a román lakosság zöme lakik. A gyergyói és a csiki havasok világából négy kapu nyílik Moldovába: a Tarhavas alatt a Gyimesi szoros, a Zsedányhegy alatt a Békási-szoros, a Vereskő alatt a Tölgyesi-szoros, a Magyaróshegy alatt a Bélbori-szoros; ezeken át szivárgott be a moldvai román elem Csík területére s e szorosok körül építette fel telepeit is. Itt találjuk a Gyimesi-szoros torkában Gyimesbükköt, a Békás patak völgyében hosszan elnyúló Békás községet s a Kis-Beszterce völgyében Bélbort és Hollót, mint román telepeket. Keletkezésük részben a XVIII. század elejére, részben a XIX. századforduló idejére tehető; s az első moldvai települők minden valószínűség szerint azok közül kerültek ki, akik a már előbb emlegetett havasfoglalásokat fejedelmük védelme alatt végrehajtották. A két északgyergyói község közül Várhegy az ősbibb, a XVIII. század közepén már oklevél is említi, persze akkor még jelentéktelen kis jobbágyközség, de a havasokból leszivárgó telepes ivadékok lassacskán megnövelik a lélekszámot. Vasláb a legősibb és a legjellegzetesebb e román telepek között. Pontos adatok híján a XVII. század elejére tehetjük keletkezésének idejét. A Lázárok alapítják birtokvédelmi szempontból s a század végén már templomot is építenek maguknak.

A székely községekben a románság csak szorványosan, elenyésző kisebbségként él. Gyimesből lehúzódtak Szentmihályra (13,1%), Szépvízre (2,9%), a gyergyói határszélekről Tekerőpatakra (18,9%), Ditróba (5,2%), Szárhegyre (3,2%); természetesen a székelység között nagyjából elszékelyesedett, ezt a görög katolikusok és a románok arányszáma közötti különbség mutatja:

Népszámlálás éve	Összes lakosság	Román	Görög katolikus	Különbség a románság és a gör. katolikusok száma között
a b s z o l u t s z á m				
1881	110.940	13.481	17.485	4.004
1890	114.110	14.470	18.532	4.062
1900	127.995	15.878	21.064	5.186
1910	145.720	18.032	23.724	6.692
S z á z a l é k				
1881	100.0	12.2	16.4	4.2
1890	100.0	12.7	16.9	4.2
1900	100.0	12.5	16.5	4.0
1910	100.0	12.4	16.3	3.9

A Tatros völgyében 14.1% a görög katolikusok arányszáma, míg a románoké 8,8, bennebb, a megye középpontja felé haladva azonban a görög katolikusok és a románok arányszáma között még nagyobb az eltolódás: Szépvízen: 20,7—2,9, Pálfalván: 12,1—0,0, Csomortánban: 9,7—0,0; ez a tatrosvölgyi beszivárgás vonala. A ködönfelüli községekbe a havasokról ereszkedik le a román elem: az u. n. »hat-község« területén a görög katolikusok 3,5%-ot jelentenek, de itt is a megye középpontja felé haladva fogyó számsort találunk: a »hat-község« közül az északiakban a görög katolikusok arányszáma 5,4%, a déliekben csak 1,6, s meg kell jegyeznünk, hogy csak Szentdomokoson találunk olyanokat, kik magukat románoknak is vallják (0,1%). Alcsik területén Lázárfalván vannak tömegesebben görög katolikusok (31,5%), mivel e községben, mely egyébként a besenyőtelepek sorába tartozik, szintén érvényesült a Lázárok és az Aporok nemzetiségi szempontokat nem ismerő jobbagypolitikája. Lázárfalva tőzomszédságában Tusnádon 3,2, Verebesen pedig 3,7 a görög katolikusok százalékos száma, de fennebb az Olt völgyében mindössze 0,9%-os a görög katolikusok, ám csak Zsödögön találunk románokat (0,1%). Máskülönben Alcsíkon a beszivárgó románság a Fiság völgyében talált otthont: itt a görög katolikusok 5,4%-ot jelent, románok ellenben csak Csíkszentgyörgyön találhatunk (0,2%); Csíkszentmárton—Csekefalván a 2,0%-nyi görög katolikusoknak mindössze egyhete vallja magát románoknak; e beszivárgási útvonalon is tehát mind gyengül a számsor a közép-pont felé haladva. Kászon be van ékelve a havasi tájba, patatok völgyén át megközelíthető: a 17,3%-os görög katolikusok jelzi is a beszivárgás arányát, ebből azonban csak 0,3% maradt meg románoknak. Gyergyó népe a legösszetettebb ebből a szempontból: a románság több irányból terjeszkedik. Az első útvonal a Békási-szoroson át vezetett s Békás község lett végállomása: elszigetelt román telep, miértis a görög katolikusok és a románság arányszáma között nincs különbség (92,1—91,7%). A második útvonal lehetőségét a Tölgyesi-szoros nyitotta, de Tölgyes község a székelység gyarmatává is lett s így itt a románság a lakosságnak csak egynegyedét teszi ki: 27,3% görög katolikus, 26,6% román. A harmadik útvonal a bélbori: 85,0% görög katolikus, 85,9% román; a szomszédos Hollón azonban csak 61,4% a görög katolikus és 63,7% a román, s Borszék már székely kolónia: görög katolikus 7,5%, román 6,7%. A beszivárgás eredményeként létesült két északgyergyói román község, Salamás és Várhegy, akárcsak Békás és Bélbor vagy délen Vasláb, kivülesik a székely népi expanzió határára: a görög katolikusok és a románság arányszáma között nincs különbség. A többi községben azonban ugyanaz a jelenség áll előttünk, mint

Csíkban: a román községekkel határos székely falvak faji és vallási egysége a beszivárgás folytán megbomlott, ámde ez a természetes beolvadás útján eltűnőben van. A ritus-különbség azonban még következtetésre ad lehetőséget. Az északra délre tartó beszivárgás legnagyobb mértékben Ditrót, Alfalut, Szárhegyet, Gyergyószentmiklóst érintette, e községcsoportban a görög katolikusság 6,5%-ot, a románság 2,6%-ot jelent; délen Tekerőpatak erősíti a szomszédos Vasláb helyzetét, itt a görög katolikusok arányszáma 22,7%, a románoké 18,9; de a határos községekben, Újfalun, Kilyénfalván, majd Csomafalván már elenyészően csekély mind a görög katolikus, mind pedig a román. Természetesen a görög katolikusok és románok arányszáma azokban a községekben nagyobb, hol a Lázár, Apor, Kálnoky, Litterati, Henter, Mikó és Sándor családoknak birtokuk volt (vö. Gössli-jelentésének adataival).

Igy fest az »öslakó románság« és az »elszékelyesített románság« helyzetképe 1910-ben. A megye területén 16,3%-nyi görög katolikusságot és 12,4%-nyi románságot találunk; a különbség tehát 5692 lélek. Ha minden görög katolikus/román eredetűnek tekintünk (ami helytelen feltételezés volna), akkor is a természetes beolvadás arányszáma nem több 23,9%-nál. Ez az arányszám azonban vesztit jelentőségéből, ha figyelembe vesszük, hogy a görög katolikus egyháznak megyénkben mindössze 23.724 híve van: a beolvadtak vagy beolvasztottak száma alig tesz ki egy nagyobbacska községet. De tovább jelentéktelenedik a kérdés, hogyha a feltételezett 5692 asszimiláltat szétosztjuk Csík 64 helysége között, s egészen jelentéktelenné válik, ha helyet adunk a történeti igazságnak s számításba vesszük, hogy jövevényekről van szó, kik igyekeznek a helyi körülményekhez alkalmazkodni. Azok a román közírók, kik az öslakó-elméletet hangoztatják, sohasem vetettek pillantást a nemzetiségi térképre, mely világosan mutatja, hogy a román nemzetiségűek 90,2%-át a moldvai határ mentén létesült fiatal telepeken találjuk s ugyanitt helyezkedik el a görög katolikusság zöme is (71,0%), de továbbá nem kísérelték meg a statisztika adatait rendszerezni, pedig az a tény, hogy mind a román nemzetiség, mind a görög katolikusság arányszáma következetesen csökken a megye belterülete felé haladva, hol az ősi székely községek helyezkednek el, — a legdöntőbb erejű bizonyíték a beszivárgás tétele mellett. Mosolyognunk kell az olyan »történetbúváron«, ki rég elmúlt idők bizonyosságát nem a levéltárakban, hanem a temetőkben keresi, ki a sírkeresztekről leírt nevek alapján messzemenő következtetésekre jut, az okiratanyag mellőzésével többek között a Becze, Balló, Lestyán, Csobot, Lacz, Mihácz nemzetségeket románnak tekintti, a néhány községben felfedezett Nedelka családnevet

általánosan elterjedtnek mondja, s jelentős kérdésben forrásként arra utal, hogy a Székelyföldön neki több helyt ezt és ezt mondták. A történettudomány és a statisztika eredményeit lehet figyelmen kívül hagyni, de megmásítani csak az igazság rovására lehet.

Gazdasági színvonal és népesedés.

A románság térhódításának egyik okát abban látjuk, hogy a XVI.—XVIII. század folyamán Csík székely népe a sorozatos háborúk, forradalmak s az időnként fellépő néppusztító járványok és szegénység folytán számbeli fejlődésében meg volt akadályozva. A politikai események nem kedveztek a belső népi expanzióknak: már Báthori István vajda kegyetlenkedése idején kialakul a közvélemény: »ha a vajda úr ismét úr lesz felettünk, Felsőged országából el fogunk távozni«, s ezt követően minden jelentősebb politikai megmozdulás után találkozunk a kivándorlók tömegeivel, különösképpen a XVIII. század első felében, mikor a főkormányzók két ízben is, 1718-ban és 1745-ben, kénytelen intézkedni, majd a század második felében, a Siculicidium utáni esztendőkből, különösképp 1775 körül, tehát éppen a tömegesebb román betelepülés időszakában. Népünk jósokáig nem a lakatlan területek megszállására és kibaszására gondol, — üldözöttként erre nem is gondolhat, — hanem a határon túlra vándorol, s főleg Moldva folyó völgyeiben keres menedéket. Így önkéntelenül is népességsere történt: csíkiak létesítenek új kárpátokentúli magyar telepeket, míg a moldvaiak a határmenti székely havasvilág román telepeinek létrehozói.

A XIX. század folyamán azonban már jelentős a tényleges szaporulat, a megye lakossága 1850-ben meghaladja a 90.000-et s ez közel háromszorosa az 1721. évi népszámnak. 1850-től fogva nyomon is követhetjük a népszaporulat emelkedését, míg elérünk a mai másfélszáz ezres lélekszámhoz. De meg kell jegyeznünk, hogy a természetes szaporulat számbavétele nem 158.000 lelket tesz indokolttá, a megye lakosságának ma 188.515 lelket kellene számlálnia. A különbséget a megye határán túl keresendő: a múlt század végén s azóta állandó ütemben folyik a kivándorlás. 1721-ben 1 négyzetkilométernyi mezőgazdaságilag megművelt területre 148 lélek jutott, ma 231; de a lakosság számbeli gyarapodásával nem volt egyenes arányban az életet biztosító termelőmunkának a fejlesztése s később történt kísérlet a racionalizálására és a nép gazdasági műveltségének emelésére, szükségszerűen megbomlottak a sorok, s újabb kivándorlási hullám indult.

Csik-megye területe 4993 négyzetkilométer, népessége 146.584 lélek, tehát egy négyzetkilométerre 29 esik, amely

mind az erdélyi átlag (54), mind az országos átlag (61) alatt áll. Tehát nincs abszolút túlnépesedés; azonban a tájbeli viszonyok ennél sűrűbb népességet a gazdálkodás mai színvonalával nem engednek meg. Számolnunk kell azzal, hogy megyénk hegyvidékeken fekszik, a medencék lapálya nem nagy kiterjedésű, agyagos, nem ritkán terméketlen dombvidék s rengeteg erdőség teszi ki a nagyobb területet. Az éghajlat zord és szeszélyes; a hőmérséklet ingadozó; a csapadékviszonyok egyenetlenek. Természetes tehát, hogy a rendszeres mezőgazdaságilag művelt terület alig 4%-nyi s a hangsúly nem a szemtermelésen, hanem az állattenyésztésen és az erdei gazdálkodáson volt és van. A rétek és kaszálók az összterület 22%-át, a legelők 17%-át s az erdők 32%-át jelentik. Részletezve:

szántó terület	68.412 hektár	: 13.8 százalék
rét és kaszáló	108 289	„ : 21 7 „
legelő	85 331	„ : 17 0 „
erdő	162 280	„ : 32 5 „
nem termő	74 671	„ : 14 9 „

A 68.412 hektárnyi tiszta mezőgazdasági terület 24,2%-a ugar. A maradék területen a termények megoszlása a következő:

Termény	Művelt terület			Jövedelem az 1937 évben	
	1900, évben	1937, évben		abszolút szám	%
		absz. szám	%		
Gabonafélék	35.259	39.171	75.5	163.120.782	42.8
Burgonya	2 571	9.287	17.9	194.838.800	51.2
Takarmányfélék	996	2.145	4 1	9.739.560	2.5
Zöldségfélék	565	733	1.4	6.427.980	1.7
Ipari növények	709	499	0.9	6.178.200	1.6
Összesen	50.098	51.835	100 0	380.305.322	100.0
Rét és kaszáló		108 289		238.214.850	
		160.124		618.520.172	

Részletezve: a rozzsal bevetett terület majdnem felére csökkent, ezzel szemben az árpával bevetett terület megkétszereződött s a zabé is kétszeres; táblázatunk is mutatja, hogy a burgonyával bevetett terület közel négyszer, a takarmányféléké pedig kétszer nagyobb 1937-ban, mint a század elején. A termelés a takarmánynövények felé mutat eltolódást, illetve a burgonyatermelésben állapíthatunk meg örvendetes fejlődést. Ezzel szemben meglepő és indokolatlan az ipari növények termelésében mutatkozó hanyatlás. Az egyes termények átlag hozamát tekintve aztán megállapíthatjuk, hogy megyénkben a mezőgazdasági kultúra viszonylagosan nem olyan fejletlen, mint amilyenek a felületesen ítélkezők mon-

dani szokták. Természetesen a barcasági és az átlagos közép-európai színvonal alatt marad, de van olyan, mint az átlagos erdélyi, sőt az országos átlagon felüli terméseredményeket látunk. Példaként ide iktathatunk néhány 1937. évi hektáronként és métermázsában kifejezett terméseredményt:

	Csik	Erdély	Románia	Brassó-m.	Magyarorsz.
<i>Búza:</i>	9 8	9 5	8.6	13 8	14 0
<i>Rozs:</i>	10 8	11 5	8.5	9 4	11.4
<i>Árpa:</i>	10 9	12 1	9 0	14 2	12.9
<i>Zab:</i>	10 0	10.4	6 5	10 5	11.9
<i>Burgonya:</i>	105 3	86 3	89.2	136.6	77.7
<i>Here:</i>	33.9	26 9	39.0	36 9	27,5

Ezeknek a terméseredményeknek azonban nincsen érdemi jelentőségük, mert a mezőgazdasági terület kicsiny és korlátozott lévén, a főjvedelmet az állattenyésztés és az erdőlés, illetve a fafeldolgozás és az ezzel járó fuvarozás jelenti. Tekintsük meg például egy átlagos nagyságú és minőségű birtokkal rendelkező gazda számadását. A tízholdas csíkdánfalvi gazdának mezőgazdasági jövedelme 32.686 lej, üzemi és családi kiadása viszont 47.906 lej; a különbség tehát 15.220 lej, amelyet a fakitermelés jövedelméből (7000), a fuvarból (6000) és napszámból (3000) fedez.

Ha most a közgazdaságtan módszereinek fölhasználásával elkészítjük termelésének és fogyasztásának mérlegét, úgy még inkább tisztázódik a megye gazdasági helyzetképe. Itt nem közölhető bonyolult számítások alapján a gabonaszükségletet 38.410 tonnában állapíthatjuk meg; ezzel szemben a gabonatermés eredménye 12.025 tonna, tehát a hiány 26.385 tonna 118 millió lej értékben. Az átlagos hússzükséglet 22.780 darabból álló marhaállományt és 45.000 darabból álló sertésállományt tesz szükségessé; a sertésállomány azonban mindössze 14.569 darab, ami azt jelenti, hogy népünk hússal való táplálkozása hiányos, tehát az átlagszámokat nem használhatjuk s a terhelést kiszámítani nem tudjuk. Egyet azonban megállapíthatunk, hogy a marhaállomány fölöslegének értékesítése révén mintegy 55—70 millió lej jövedelemmel számolhatunk s a tejfölösleg több mint 30 millió lej értékű. A burgonyaszükséglet 21.988 tonna; terem 97.419 tonna; a különbség 75.431 tonna, mely több mint 150 millió lej hozamot jelent. A tehertételek azonban jóval túlhaladják a bevétel összegét, ha számításba vesszük, hogy az évi cukorfogyasztás mintegy 32 millió lejt, a sószükséglet kb. 2 millió lejt, a fűszer 17 millió lejt s a ruházati cikkek közel 60 millió lejt emésztenek fel. Itt vannak például a ruházati cikkek: a szükséglet 4000 mázsa kender- és lenrostot kíván, de ennek a mennyiségnek csak fele terem meg a megyében; a gyapjúszükségletet 300.000-es jűhállomány tudná ellátni, nyírható

juhunk azonban csak 86.484 van; s ehhez járul a teljes pamut-szükséglet. De azután — ha fel is tennénk, hogy az eddig sorjábavett bevételi és kiadási tételek kiegyenlítik egymást, — még akkor is fedezetlenül áll az adók, az állami és községi szolgáltatások összege, továbbá a gazdasági beruházásokra, gyógykezelésre, közművelődési és közcélokra fordított pénz, végül a szesz és a dohány milliókra fölmenő, önkéntes, néppusztító adója.

A csiki nép csak abban az esetben képes földjén élet-színvonalát fenntartani s gyarapodni, ha az állatállományt még gazdagabbá és értékesebbé tudja tenni s ha az erdőki-termelés lehetőségei nyitva állanak előtte. Az erdőkérdés azonban az utóbbi időben súlyos válságba került, mert a közbirtokossági szervezet a belső egyenetlenkedés, de különösképp a külső nyomás folytán elvesztette régi közigazgatási jelentőségét, pedig megyénk 54 közbirtokossága 32.104 tagjával s 104.000 hektár legelő- és erdőterületével a legjelentékenyebb gazdasági tényezőnk, különösképpen ha meggondoljuk, hogy a megye családfőinek több mint fele (kerekén 25.000) olyan kisgazda, akinek saját birtoka nem éri el az öt holdat, sőt a négy holdat is alig, s létalapja nem kis mértékben épp a közös vagyon jövedelméből való részesedés. Az adó- és erdőügyi hatóságok támasztotta nehézségek, a kitermelés körüli visszaélések, a szervezet békés működését megakadályozó személyi küzdelmek azonban erősen kikezdték ezt a sajátos, az ősi időkre visszamutató intézményt. A hegyek máskülönben sok helyen letaroltan állanak már, a kitermelési hasznot a multban idegen vitte el, s a szakértők azt mondják, hogy egy-két év múlva lekerül az utolsó számottevő erdő is havasainkról; a fűrészüzemeket leszerelik, a fakereskedők elmennek, s a közbirtokosságnak marad a kopár hegyoldal meg az adó s a köztartozások hátraléka.

A szaporodás csökkenése.

Csiki átlagban és a helyi körülmények között fejenként 1,7 hektárnyi szántó-, rét- és kaszálóterületre van szükség ahhoz, hogy a gazdálkodást viszonylagosan rentábilisnak mondhassuk. Az igényelt 249.193 hektárból azonban csak 176.701 hektár áll rendelkezésre s ebből következik, hogy a megye mai lakosságának 29 százaléka mezőgazdaságon kívüli jövedelemre utalt s ez indokolja meg a kivándorlás jelenségét, s a népmozgalomban mutatkozó számbeli eltéréseket is. A korlátozott gazdasági életkeretben azonban oly nép él, amely életkedvvel tele csak keserűségből fordul az egyke népesedés akasztó módszeréhez s többségében még ma is húzódozik a magzatelhajtás népapasztó műtététől, de a lehetetlennel küzködni már-már képtelen: csecsemőket és

gyermeket temet, s a népfölösleg állandó ütemben vándorol a megszokott útvonalakon.

A csíki népmozgalom jellegzetessége, hogy a születések csökkenése alig valamivel nagyobb mérvű, mint a halálozás javulása; így a természetes szaporulat ugyanazon a szinten vesztegel közel egy félévszázada. A múlt század nyolcvanas éveiben a születések ezrelékszámát meghaladta a 45-öt, a kilencvenes években már csak 40 körül mozgott, a századforduló éveiben 35 és 40 között, a háború előtt ismét emelkedett, de a háború után nagy csökkenés áll be s ma 28,8 ezreléket mutat: a félévszázados csökkenés tehát 69,2 százalékos, amely sokkal nagyobb, mint a magyarság ezidőbeli csökkenésátlaga. Csak a falusi népességet véve tekintetbe:

országos átlag	33,0	ezrelék
erdély	„	27,2
csíki	„	27,9

A halálozás javulása ellensúlyozza ezt a számbeli zuhanást: a nyolcvanas években a halálesetek számaránya 35 ezrelék, a kilencvenes években a később is 28 ezrelék, ma csak 18,2 ezrelék, tehát a javulás 58,9 százalékos. Biztató és viszonylagosan is kielégítő fejlődés. A falvakra vonatkoztatva:

országos átlag	21,5	ezrelék
erdélyi	„	19,0
csíki	„	17,4

A halálozás kérdéskörén belül azonban nagy eltolódást mutat a csecsemő- és gyermekhalálozás. Egyik legerősebb népesebb területünkön három évtizedes átlagban tekintve (1906—1935) az összes halottakból az

<i>1 éven aluli élekorra esik 29,5 százalék</i>			
1—4 éves	„	„	19,9
5 éven aluli	„	„	49,4
5—19 éves	„	„	7,2
20—39 „	„	„	7,5
40—59 „	„	„	9,4
50—60 „	„	„	24,1
50 éven felüli	„	„	26,1

Csak az utóbbi években kezd örvedetesen csökkenni ez a nagyarányú gyermekhalálozás; ma az a helyzet, hogy mikor 100 élveszülöttre

országos átlagban	18,9
erdélyi „	16,7

akkor csíki átlagban 15,6 csecsemő halott esik s ez a szám jobb a magyar átlagnál is.

Kivándorlás.

A természetes szaporulat arányszáma — mint már említettük — lényegesen nem változott az utóbbi félévszázad alatt, a népességszám azonban időközben 30 százalékkal emelkedett s a viszonylagos túlnépesedés következményeképp közel negyedszázezer lélek elhagyta a megye területét. Csik társadalompolitikájának talán ez a legvitatottabb kérdése. 1862-ben már alapítvány létesült a kivándorlás megakadályozására s ettől az időtől fogva az irodalmi adalékok is számosak: vannak, kik felállítják a napszámos, cseléd és végleges kivándorlók hierarchiáját, — vannak, kik analógiát keresnek s újkori népvándorlásnak mondják; de a tények taglalása s az adatközlés sem szegényes. A kérdés azonban ma éppannyira megoldatlan, mint akárcsak a mult század utolsó évtizedeiben. Különösképpen, ha a kászon—alsíki járást tekintjük, melynek népessége az egymást követő népszámlálások tanúsága szerint mind kevesebb és kevesebb:

1869: 25.233	1900: 25.396
1880: 24.936	1910: 21.849
1890: 24.366	1930: 21.663

Kászonból ma is hetente kétszer indul társasgépkocsi, hogy Bukarestbe szállítsa az új emberanyagot s haza hozza a »látogatókat«. A hegyek közé bezárt »szegelet-föld« előtt kitárult méginkább a keleti kapu s ma már megszokássá lett a távolban való tartózkodás. Van község, hol a házak bezárnak, az ajtókra s ablakokra deszkapánt kerül, a lakosság egyharmada elhagyta otthonát. Két hazájuk van: itthon a kis birtok, esetleg a gyermek, »odabent« a kereset és az érdek. Miért építsenek falujukban kultúrházat, — »van nekünk Bukarestben.« A lélek átalakul s feltartóztathatatlan a szellem kicserélődése is. Költekezőkké lesznek, urasan élnek, a formára sokat adnak; a határ kevesbedik s a gazdasági szükségből nem hogy kivergődnének, de a nyomorúságba még inkább belevesznek; népbetegségek s a gyermekek testi, lelki, szellemi színvonalsúlyedése mutatja a kétlakóság áldatlan hatását. Szerencsére azonban ez a jelenség nem általános: közvetlenül a szomszédban gyarapodik az élet, a kereset hazakerül s az ember is — előbb vagy utóbb: az Ókirályság nem új haza, hanem csak a pénzszerzés földje. De az erkölcsi lazulás, a hagyományok fakulása, a néplélek szintelenedése itt sem marad el, s mindez általánosan jellemző tünet azokban a községekben, honnan a pénzszerzés útvonala keletre vezet. Csak Gyergyó az a kivételes hely, hol a községek jobbára megkötik a szaporulatot, új falurészek létesülnek s a népfölösleg a Maros völgye felé tájékozódik. Felcsík sokban Gyergyóhoz hasonló: a népszaporulat nagyobb-

része otthon marad, de a termőföld már túlságosan kicsiny s a mellékkereset is bizonytalan. A lakosság kétharmada tíz holdon aluli birtokos s ennek a résznek is a nagyobb hányada alig rendelkezik 5—6 holdnál többel. Vegyük fel példának az oltvölgyi Csíkdánfalvát. Községbeli magánosok kezén van 5569 hold 236 négyszögöl terület, mely birtokkategóriánként a következőképpen oszlik meg:

Birtokkategória	A megfelelő birtokkategóriába tartozók (összes családtagok)	
	a lakosság hány %-át teszik ki	a magánosok kezén levő föld hány o/o-át birtokolják
4 holdon aluli	31.5	11.6
4—8 holdas	27.4	20.5
8—15 holdas	26.4	37.6
15 holdon felüli	14.6	30.3

Tehát két nagyobb birtokosréteget állíthatunk egymással szembe: a nyolc holdon aluli és a nyolc holdon felüli birtokosok osztályát. Az előbbieket a lakoságnak (2844 lélek) kb. 59 százalékát, az utóbbiak kb. 41 százalékát ölelik fel; a birtokállomány megoszlása azonban már egészen más kulcs alapján 31.9 és 67.9 százalékot mutat.

Birtokmegoszlás.

A példaként idézett község határa századokon át ugyanaz maradt, az emberek száma ezzel szemben lassacskán, de szaporodott. Egy évszázaddal előbb a népesség alig haladja túl az ezer lélekszámot, ma közel a háromezerhez s a népmozgalom még mindig fejlődő képet mutat. Ime: a községbeli János-nemzetség az utóbbi évszázadban, csak férfi-ágát tekintve, megtízszereződött, a család földállománya azonban alig mutat változást: a telekkönyvek készítésekor 109 hold 221 négyszögöl szántó-, kaszáló- és legelőterületet találtak a XVIII. század végén élt őstől számított harmadik és negyedik nemzedék tulajdonaként, közvetlenül a háború előtt 105 hold 1515 négyszögöl a birtokmennyiség, ma 132 hold 784 négyszögöl. A harmadik nemzedék idején már annyira megoszlak a nemzetség egyes ágaiban a birtok, hogy a negyedik nemzedékből egyeseknek — akarva, nem akarva — a vándorbohoz és a földműves élethivatás elhagyásához kell fordulniok.

Példaképen két testvér birtokstatisztikáját mutatjuk be.

	I.				II.			
	Szántó	Kert	Rét	Bel-sőség	Szántó	Kert	Rét	Bel-sőség
Örökölt vagyon	2.24	0.06	2.33	0.11	2.30	—	4.05	0.08
Ebből elidegenítva	—	—	—	—	0.15	—	1.26	—
Maradék	2.24	0.06	3.33	0.11	2.15	—	2.79	0.08
Ízrael szerzett vagyon	0.14	—	—	—	1.84	0.08	0.35	—
Összes vagyon	2.38	0.06	2.40	0.11	3.99	0.08	3.14	0.08
	4.95 hold				7.29 hold			

Mindkét gazda családjában nagy a gyermekáldás. A I. gazda hét, a II. gazda öt gyermeket nevelt fel. A tizenkét gyermekből fiú is, leány is hat. A leányok férjhez mentek; három a községben, három máshova; ahogy szokás. A fiúk kérdése azonban nem ilyen egyszerű, de hamar találnak megoldást: hárman csizmadiának mennek, egy szabóságot tanul, egyből asztalos lesz, egy végül otthon marad és gazdálkodik. A hat fiúból tehát öt otthont és hivatást cserél, később is csak az asztalos jön haza, hogy az ipar mellett az apai kis birtokot művelje. A folyamat azonban ezzel még nem zárult le: az I. gazda otthon maradt fia nem sokat gyarapíthatott, s neki is már házasodó fia van, s még egy kisebb, meg két lánya. A fiúk közül egy már is fogja a vándorbotot.

Igy van ez faluzerte és más falvakban is. A birtok-aprózódik s a nyolc holdon aluli birtokosok és családtagjaik megélni nem tudnak, mert a népességnek ebbe a kategóriájába tartozó kétharmad rész a földnek alig egyharmadát birtokolja. A kivándoroltak ebből a rendből valók s ez a réteg hovatovább szélesedik, mert a nemzedékek kezén a 8—15 holdas birtokok is szétesnek s csak a 15 holdnál többel rendelkezők állása látszik szilárdabbnak.

Csík ásványi kincsei.

A kivándorlással kapcsolatban azonban idéznünk kell egy régi közigazdásznak a csíki földre tett megállapítását; »Termő az mind egy barázdáig, ha nem is mind búzát vagy szőlőt termik. Termik az erdőt, termik az ásványosvizet, termik az ásványt, termik az legelőt és a legelő termik barmot, melyekből egyformán nyerheti a földet lakó nép a megélhetését.« Az ottani életkeret szélesítése, — ez a nyomasztó gazdasági helyzet egyetlen megoldási lehetősége: Csík gazdag terület, csak a nép nincs tudatában minő kincsekkel rendelkezik. Vitos Mózes lokálpatriota érzéstől eltelve mondja, hogy a régi Magyarországnak egyetlen pontja, egyetlen vidéke, egyetlen megyéje, egyetlen területe sem gazdagít-

hatná jobban a keblében rejtőzködő rengeteg kincsel szegény elhanyagolt, sok nyomor és nélkülözésekkel küszködő lakóit, mint Csík megye. Van némi tulzás ebben az állításban, azonban az igazságtól mégsem esik távol — különösképpen ha a bánya- és borvízkérdésre összpontosítjuk figyelmünket.

Csík hagyományai, mondavilága s nem utolsó sorban oklevelei arról bizonykodnak, hogy a hargitántúli székeknek nincs olyan eldugott helye, hol a történeti idők valamelyik szakaszában ne kutattak volna ásványi kincsek után: sok helyt, hol ma kaszálók terpeszkednek, hajdan bányák száda nyitott, s szorgalmas bányászok munkálkodtak. Induljunk el a déli részéről s kövessük nyomon az oklevelekben említett bányahelyeket s említsük meg azokat is, melyekről a szájhagyomány szól! A menasági Aransás patak nevét onnan kapta, hogy régebben — miként a nép beszéli — azon a környéken nagy mennyiségben aranyat ástak. A közvetlen szomszédságban, Csíkszentgyörgy és Bánkfalva erdőségeinek szakkéleti részén kőszételepről, réz és vaserekről szólnak. Délebb, a lázárfalvi Kápolnamező nevű helyen a hagyomány szerint üveghuta és bűdöskőfűjtató állott. A Csíktusnádi határ Bányapataka nevében hordoz bizonysgot a monda mellett, amely szerint ama határrészen aranyat és ezüstöt bányásztak. Verebesről írja Kunics *Dacia Siculic* jában: »Ferri fodinis inclaruit.« Csíkszentsimonnak Aladár nevű helyén aranybánya volt, a szőpataki bányának vagy Bartis-sarkán-lévő bányának nevezték. Csíkszentimre Vermet vagy Verem nevű helyén ma is rá lehet akadni a régi vasbánya nyomaira: a Bányapatak nevű helyen 1892-ben ünnepélyes külsőségek között kezdtek el az ásatásokat, de a »Bányapataki Istenáldás Társulati Bányamű« kezdeménye, mint annyi más, hamarosan elakadt. A csíkszentkirályi Csorba- Kertje nevű határrészen a hagyomány vashámorról tud s azt beszélik, hogy az 1694-ben elpusztított Czibrefalvának is hajdan nevezetes vasbányája volt. A Csíkszeredától Oláhfalunak vezető országút mellett az Olt hidjától jobbra kiemelkedő dombot Vasfűvódombnak nevezik. A csicsói Silló János 1846-ban községe határában is értékes ércere bukkant, a zalatnai Bányászati Hivatal szabadalmát is adott Sillónak, de a tőkehiány itt is megakasztotta a munkálatokat, akárcsak Vacsárcsi határában, honnan pedig már a fejedelemség idejében szállítottak vaskövet a madarasi hámorhoz. A madarasiak, mint bányászok, Zsigmond királytól nyertek szabadalmat s számos okleveles intézkedést ismerünk, melyek a madarasi bányászat felmerülő kérdéseit rendezték. A hámorok a Madarapataka mellett voltak s ezt a helyet ma Fejedelmkertjének nevezik. De Madarason a XVII. század elején a Széleskút-sarká alatti helyen kénesóbányászat is folyt; Sárigék bányájának nevezik ezt a helyet. Északabbra feküdtek a csíkdánfalvi hámorok, a bányák viszont a Bánya nevű határrészen. Alta-

lában a határnevek még őrzik a régi bányakultúra emlékét, az említett helyeken azonban okszerű kutatás nem folyik s a lappangó kincsek felszínrehozatalára ki sem gondol. Sőt: Bálánbánya bányaművei is leállottak, pedig e réztelep igen nagy jelentőségűnek mondatott; a szárhegyi Szármány nevű hegy délnyugati oldalán található »fehérkő« kitermelése sem folyik abban a keretben, amelyet megérdemelne; a csomafalvi Aranyász nevű patak békésen csörgedezhet s a remetei Bányaucca sem idéz fel az emberekben különösebb gondolatokat; a Kereszthegy északi oldalán található csillámkővel sem sokat törődnek, macskaaranynak nevezik s főleg a gyermekeknek jelent örömet; Ditró vashámora, akárcsak a csíki hámorok, pénz hiányában leállt, a Bánya nevű hegy titkait nem háborgatják. Valamivel szerencsésebbek a határmenti kőszentelepek: Borszék, Bélbor, Holló, Tölgyes, de az a vashámor, melyet a Segesváriak 1852 körül a Kis-Beszterce vizén túl, a szárhegyi Mezővész északi betüje irányában állítottak fel s amely annakidején jó erővel és móddal látott a dologhoz, ma a hargitai vashámorok sorsában osztozik. A csíki embernek — nevelés és képzettség hiányában — ma már nincs érzéke a bányászathoz, a hajdani bányászcsaládok leszármazottjai földművelőkké lettek, s csak a régi lustrák árulkodnak az ősök talán hasznosabb foglalkozása mellett. Még a kőbányákat is átengedték az ügyes és élelmes idegeneknek, kik a nagy keresletet felhasználva hegyoldalakat ontottak szét megszerzte, lehetőleg a közforgalmi utak mentén. A csíki ember itt nem vállalkozó, hanem csak munkás és fuvaros. Szerfölött megelégedett, mert kereseti lehetősége van, s arra nem is gondol, hogy újabb anyagi ártalom kiszolgálója. Néhány évvel, évtizeddel előbb éhes és irtalmatlan idegenek elnyelték a hegy termését, az érdőt, s most felfalni készek magát a hegyet is. Egészen valószínű, hogy a hegyvidék kőfalainak lebontása után, a ma még eldugott nemes kincsek tárába hatolnak be s a föld tulajdonosa — mondhatni — csak borralaló ellenében nézi vagyonának elszállítását, sőt ehhez segédkezet is nyújt.

Népünk élettertelensége, közintézményeinek és vezetőinek előre nem látása azonban nemcsak az ásványi kincsek kitermelésével kapcsolatosan nyilatkozott és nyilatkozik meg, hanem a **borvíz-kérdésben** is, sőt itt különösképpen. A megye minden részén, majdnem minden falu határában találunk borvízforrást, nem is egyet; a kutak felsorolását tehát mellőzhetjük. De nem mehetünk el szó nélkül ama tény mellett, hogy a legnevezetesebb források s környékük ma már nem a megyebeli székelység hasznára vannak. A világhírű Borszék, a messze földről látogatott Tusnád, a nagy forgalmú kászoni források, a most kiépülő Hargita-fürdő — majdnem teljes mértékben idegen érdek és érdekeltségek szolgál-

latában állanak. Ez annál is inkább keserítő állapot, mert nem magán, hanem közvagyonról van szó, s a gondolkodás ma sem változik: legutóbb a magaslati levegőjéről nevezetes Hargita-fürdő s a gyilkostói nyaraló és téli sporttelep kiépítésével kapcsolatosan a szükséges előrelátás meg a közösségi érdekek védelme épügy elmaradt, mint annak idején Borszék és Tusnád kérdésében.

Népkultúra és „kultúrsona.”

Csiknak a történeti idők folyamán mindig nyomott gazdasági színvonala bátran indokolhatná a közműveltség elmaradottságát. Az általános törvény azonban teljes mértékben nem alkalmazható megyénkre, mert időnként olyan művelődési tényekkel találkozunk, amelyek a közműveltségre is jó fényt vetnek. A nyugatos kapcsolatok fölemlítésekor már megvontuk a határt: Csik művelődési vérkeringése a magyarság központjából táplálkozik s így nyugatos jellegű; katolicitása az évszázadok hosszú során át teremtő munkára ösztökölte a népet épúgy, mint vezető egyéniségeit. A nyugati műízlés törvényeit köbe vésti s véseti, de szelleme nem elégszik meg ezzel: a templomok berendezése, az itt-ott előkerülő, évszázadokkal előbb készült festmények és szobrok s a templom körül épített egyházas élet s annak megnyilvánulásai sajátos lélekről, a hitvallás külső tényeit népi elemekkel ötvöző lel-kültreől tesznek bizonyosságot.

Templomaink mellett a viszontagságos idők folyamán is átmentett régi oltárképek s főleg néhány nagyértékű szárnyasoltár bizonykodik a hajdani egyházi jellegű műveltség emelkedett szempontjai s tájékozódása mellett. Ezek közül legnagyobb méretű a XV. század végéről származó csik-somlyói oltárkép, mely valamikor festett szárnyas oltár fő-része volt, a mult század nyolcvanas éveiben az oldaltáblák is ismereteseek. A kép merev pompája bizantikus festőmódorra utal, de az alakok felfogása és jellemzése teljesen nyugati jelegű. Szűz Máriát ábrázolja a Kiseddel, szent Péter, Szent Pál, szent Ferenc és Domokos társaságában; feje fölött lebegő angyalok tartanak koronát. Az oldalszárnyak a magyar szenteket ábrázolták. A csikszentléleki hatalmas szárnyas oltárt 1510-ben a Czakó-fiak festették: az oltár főrésze a Szentlélek eljövételét ábrázolja, az oldalszárnyakon szenteket látunk. A csikmenasági szárnyasoltárt szobrok is díszítik, de már egészen egyszerű a Szent János-templom szárnyasoltára. Az előbbi három a budapesti Nemzeti Múzeumban áll, az utóbbi ma is a Szent János-templom főoltára.

A templomokat, oltárképeket s díszítő szobraikat nagyobb részt hívatott építészek, festők és szobrászok készítették; hogy minő szerep jut itt népünknek az anyagi áldo-

zaton túl, mennyire érvényesíti sajátos helyi szempontjait, mily mértékben befolyásolja az alkotókat, nehezen tudnánk megállapítani; itt-ott azonban előbukkannak a népi elemek s főleg az építkezésben meglepő a nagy egyöntetűség, a formákban és a beosztásban mutatkozó azonosság. Az Európa-szerte uralkodó műízlés keretein belül itt, a nyugati műveltség határán — túlzás nélkül mondhatjuk — sajátos helyi változat alakult ki. De a táj és a nép hatása ebben csak közvetett, az alkotó lélek közvetlen megnyilvánulását másutt főleg az Egyház szertartásaival kapcsolatosan s a régi énekgyűjteményekben kell keresnünk. A Kájoni kódex, Petri András, Réti János és Petri András György énekeskönyve (Jancsó Benedek-Kódex), Zemplényi János énekeskönyve, a Csík-csobotfalvi Kájoni kézirat, Kájoni Cationale catholicuma, Mihály Farkas kéziratoss gyűjteménye, SzentesMózes hangjegyes kézirata, Adorján Imre énekeskönyve és Simon Jukundián kézirata rögzítették a népműveltség ilytermészetű eredményeit, azokat a költői alkotásokat, amelyek századokkal előbb s ma is különleges szint kölcsönöztek és kölcsönöznek a csíki katolicizmusnak és amelyek a nép lelkületéből fakadt s a hitvalláshoz szorosan kapcsolódó népszokások lelkét jelentik. Ezek a művelődéstörténeti dokumentumok arról bizonyoskodnak, hogy népünk vallási kultúrájának kialakításában személyes részt igényelt és igényel ma is. Utalhatunk egyébként ismételtlen a somlyói búcsú tényére; ennek a nagyszabású népszokásnak évszázadokon keresztül kialakult népi jellegű szertartásaira, a nemzedékről nemzedékre szálló búcsús törvények sajátos világára. Idézhetjük aztán a gyermekek karácsonyesti kántálását, az éjféle-misést követő Mária-radnáját, s felemlíthetjük a hajnali »pásztor-mise« után a templomban régebb előadott betlehemes-játékokat s a karácsonyi mise alatt ma is megtörténő jelképes madárerestést. A gyermekek közösségének az év folyamán két hagyományos, ceremóniákban gazdag megmozdulása van: az első a most említett karácsonyesti kántálás, a téli napforduló idején; a másik a János-napi regölés, a nyári napforduló idején. Ez utóbbit az a népszokás teszi még bensőségesebbé, hogy a határban lévő keresztek tövébe sátrakat építenek, ezekben imádkozó asszonyok virrasztanak s várják, hogy a regölő gyermekcsereg előbb vagy utóbb őket is meglátogassa. De talán a legszebb népi ceremónia: a húsvétnapi határkerülés ősi formái Gyergyóban ma is maradéktalanul élnek. Négy szomszédos község együttesen vesz részt ebben a népies liturgikus megmozdulásban s a századok eltemette idők térnek vissza, midőn a falu papja templomi ornátusban s lóháton lépked híveinek serege előtt; megrendül a lélek, midőn a keresztek előtt felhangzik háromszor a tovavonuló nép hagyományos hármass kiáltása: Uram Jézus! Mária! Hálá

légyen! A lovasok élén a határpásztor halad, aki az utat mutatja és ismeri; utána két fiatal legény lovagol, csizmaszárakban lobogóval, a megyebíró követi őket kezében a feltámadt Krisztus szobrával, ennek balján az »óráló«, aki a rózsafüzért mondatja, az éneket kezdi és a határhalmom könyörgéseket mond; majd a többi résztvevő páronként, levett kalappal. A menet a határdomb felé tart, hol a négy község lovasserege találkozik. A felállásnál minden csapat arccal a saját községe felé fordul s négyszögben helyezkednek el. Ének és könyörgés után a soros község imádkozója, az »óráló« általános figyelem közt a domb tetejére lovagol s emlékeztetvén az egybegyülteket, hogy »ismét felderült egy év, amelynek viruló tavaszát az örök Mindenható megadta érnünk«, hálaadásba kezd: »ősatyáink jszokása s magyar nemzetünk gyakorlata szerint dúsan fejlődő határainkon egymást tisztelve, egymást köszöntve, buzgó imánkat a mindenség Urának bemutatassuk«, »mindnyájan egy szívvel kiáltunk: Alleluja, alleluja, alleluja, hála legyen az Istennek!« Következik erre a hagyományos és az Egyház liturgiájában gyökerező hétszeres könyörgés, »minthogy sok rendbéli szükségek alá vagyunk vettelve, amelyek nélkül naponként szűkölködünk.« Az első könyörgés tárgya a mezőkön levő és leendő minden vetemény: »Isten Ő szent Felsége jégesőtől ragyától, sáskától, szélvészektől, záportól, mindennemű égi-háborútól és a csillagoknak mérgétől megőrizze és megtartsa s bő terméssel megáldván, kezünkbe méltóztassa, amelyekből... romlandó testünknek táplálására való eledelt vehessünk, annak felette pedig sok rendbéli szűkölködő szegényi atyánkfiaiának irgalmasan kedveskedhessünk, kegyesen engedje«. Másodszor a szentséges római pápáért hangzik fel a könyörgés, hogy »az Úr Jézus Krisztusnak drágalátos szent vérén szerzett juhait az örök dicsőségnek otthonába örvendően bejuttassa.« Harmadsorban »az igaz anyászentegyházban levő minden rendbéli személyekért, kardinálokért, püspökökért, apátokért, plébánosokért és szerzetekért« könyörögenek, hogy »a szegény együgyű községnek üdvösségre való istenes vezérlésére« igazgattassanak. Negyedik helyen a királyért, a békességért és egyességért mondanak könyörgést »az igaz hitben, reménységben, isteni és felebaráti szeretetben, üdvösségben maradhassunk.« »Ötödször — hangzik az óráló szava — könyörögjünk Krisztusban szerelmes Atyámfiai a mindeneket teremtő és nagy bölcsen igazgató felséges Atya Úr Istennek, méltóztassék isteni kegyelmessége szerint mindennemű bálványozásokat, hitetlenségeket, eretnokségeket, kevélységeket, torkosságokat, parázna fajtalanságokat és mindenféle gonosz vétkeket az egész keresztény világból kiirtani« s aztán imádkoznak, hogy az éhség, döghalál és vérontás ne lenne osztályrészük. Hatodszor a szakadárokért és

az eretnekekért útólag könyörögnek, hogy egy igaz akolban végezzék pályafutásukat. Hetedszer és utolszor minden rendbeli szegény nyomorultak, ügyefogyottak, ágy fenekén fetrengő betegek, inaszakadtak érdekében kéri az Isten irgalmát s »akiket elvégzett szent dekretuma által ki akar e világból szólítani, azoknak enyhítse sanyarúságát.« »Mind-ezekért tehát és amelyek nélkül még is szűkölködünk« — fejezi be szavait a nép választottja, az óráló — »mindnyájan egy szívvel, szájjal és lélekkel hívjuk segítségül a mai napon feltámadott Urunk Jézus Krisztust az Ő szent Atyjával egyetemben, mondván: Uram Jézus! Uram Jézus! Uram Jézus! Mária! Mária! Mária!«

A csíki népkultúra nem hivalkodó, egyszerűsége azonban nem jelent értéktelenséget és szegénységet, aszkétikus szerénység teszi egyszerűvé. Bizony, a Csíkban megfordult idegenek rendszerint csak a táj szépségeiről beszélnek, magáról a népről s alkotásairól legtöbbször hallgatnak, mert a csíki falvak nem mutatósak, a házak méltóságosan egyszerűek s cifrázkodás nélkül komolyak, a székelykapu nem bővelkedik faragásokban, az ereszből nyíló szobák nem rejtegetnek múzeumokat: a berendezés célszerű és igénytelen, a festékesek alapszíne komor, a varrottasok nem színpompásak, s az ünnepi viselet a miénapitól csak annyiban különbözik, hogy tiszta. De amit a játssi formákra és dús színekre éhes idegenforgalmi alany észre nem vesz, az ott él emögött: régi házak őrzik a beosztás és szerkesztés hagyományos jellegzetes törvényét s kapuink azért szépek talán faragatlanul és festetlenül is, mert arányosak s felépítésükben megnyerőek. A ház belseje szegényesnek tűnik talán, de a beavatott szem előtt kincsek tárulnak fel, mert itt is, mint a népkultúra egyéb területén, a tartalom ősisége pótolja a forma s színgazdaság hiányát: festékesekink keleti rokonságát eredménnyel kutatják, varrottasaink motivumgazdasága ismeretes. Valahogy jellemző a mi csíki népkulturánkra a csíki népdal és népzene sorsa. Még Kriza is mostohán bánik ezzel a kincsel, maga a nép öregesnek, réginek mondja s nem nagy értékűnek hiszi, mígnem Bartók és Kodály rá nem bukkananak az ősi ötfokú hangsoron felépülő magyar népdalnak e gazdag tárházára s a világ halló füle elé nem viszik álló zenei köntösben a mély történelmi kultúráról bizonykodó csíki népballadát; ma is egyedülálló s csodálat tárgya a kászoni öregasszony, László Máténé hagyatéka; annak idején Kodálynak énekelte volt a Kelemen Kőmives-t, mind a harminchét szakaszát külön variánssal. A csíki föld szerencsétlensége az, hogy természeti pompája s fölszíni gazdagsága feledteti idegennel és otthonival egyaránt, hogy keble mennyi kincset rejteget; a nép életének s alkotásainak egyszerűsége

viszont leplezi idegen s még az otthoni előtt is, hogy a lélek minő gazdag s mennyi képességgel áldotta meg az Isten.

Az újabb nagymérvű gazdasági leromlás, a városiasodás folyamata s a mellékkeresetért gyakori idegenben-járás népkultúránk szegényedését, variánsokat teremtő erejének gyengülését s a hagyományok fakulását vonta maga után. A ház mind többször silány pallér-munka, a berendezés értéktelen vásári holmi s az új módi diadalmasan hódít az öltözködés terén is s nem hagyja érintetlenül a szellem és a lélek birodalmát sem. A közműveltség emelkedése pótolhatná ezt a rombolást, itt azonban sajátos helyzettel találkozunk. A közműveltség emelésére irányuló törekvések még mielőtt általánosulhattak volna, katasztrófális törést szenvedtek az impériumváltozással: a legfőbb intézmény, az iskola, ettől fogva nagyobb hányadában nem szolgálhatja eredeti célját s a művelődési mozgalmak fölött mostoha időjárás állandósult.

Az anyanyelvi oktatást s a nép szellemi szükségleteinek kielégítését az állami iskola eleve kizárta programjából s a nyomás következtében a felekezeti iskolák hatóterülete fokozatosan mind kisebb és kisebb. 1926—27-ben mindössze öt állami óvoda működik a megye területén, ma már 58 s az ide beírt gyermekek száma meghaladja a kétezret. Felekezeti óvoda csak kettő működhetik s azok is nagy nehézségek között; a félszáznál több állami óvonó sorában alig találunk tíz magyart, a többi magyarul vagy nem tud, vagy csak nagy nehézséggel s így a rájuk bízott gyermekekkel nem beszélnek anyanyelvükön. Még súlyosabb a helyzet az elemi iskoláknál: a közhatalomváltozás idején ötven körüli az állami elemi iskolák száma, ma több, mint száz; 1922-ben az állami tanerők száma kilencvenhat, de a harmincas évek elején számuk meghaladja a kétszázat (magyar nemzetiségű nyolcvan s egynehány), viszont napjainkban 450 állami tanító szolgálja a »kultúrözna« feladatait. A felekezeti oktatásügy itt is képtelen ellensúlyozni az állami iskolák és tanítók »munkáját«, mert iskoláink száma mindössze 45, a tanítóké pedig 120 körüli. Aggodalomra van tehát bőségesen ok, különösképen ha a beírt tanulók számát tekintjük. Felekezeti iskoláink tanulóinak létszáma folytonosan csökken: 1921—22-ben 8009 gyermek látogatta a katolikus iskolát, míg ma csak 4204, viszont az állami elemi iskolák növendéklétszáma állandóan emelkedik: 1926—27-ben 6142, ma ennek több mint kétszerese: 14.613. Községeinkben nagy paloták épülnek a nép pénzén. Az 1936—37. évben nyolc állami iskola jutott tető alá: 5.720.000 lejt áldozott a »község« — hogy a jobbagyidők e szokásos kifejezésével éljünk. Az 1937. év folyamán újabb húsz iskola építése van folyamatban s nyer időközben befejezést, a kimutatások 7.172.000 lej költségről beszélnek.

A húszas évek folyamán közbirtokosságaink igen sok helyen kultúrházakat építettek, néhol templomot is, résztvettek a közösség népi szükségleteinek fedezésében, ma az iskolaépítés veszi el a pénzfölösleget s e kultúrpaloták építése semmivel sem kedvesebb kötelesség, mint az adófizetés: itt is, ott is mértéken felüli a terhelés s mértéken aluli a közösségi haszonrészesedés.

Csik kultúrzónává lett s minő paradox helyzet: a magyar analfabétizmus ennek köszöni létét. Román szókincsük az iskola elvégzése után alig elegendő arra, hogy magukat megérttessék, ezzel szemben mind számosabbak azok, kik az anyanyelvükön kimondott szöveget betűismeretük fogyatékosága folytán képtelenek leírni. A kultúrzóna hatalmas szervezetenek ennyit sikerült elérnie, de ennél többet nem. A közműveltség szintjének illő emelkedése elmaradt, de a nemzeti hagyományokhoz s így elsősorban az anyanyelvhez való ragaszkodás csorbát nem szenvedett. sőt sok jel arra mutat, hogy a közösség önjelére támaszkodva hajlamos az előbbi hiány pótlására is vállalkozni. Ott, ahol szervezett népnevelői munka indult, mutatkozott is eredmény — annak ellenére, hogy a pénzáldozatot népünk nem látja szívesen. A célmutatás meggyőző erején s az irányítás bölcsességén múlik minden; a sok rossz, ami e népet érte, fásultságot idézett elő, de ez még nem közönyösség, őszöne nem tompult el: az ártalmat és a jóakaratot világosan megkülönbözteti egymástól.

A Tarkő-monda példázata.

Népünk magatartása szorosan összefügg az elmúlt évszázadok eseményeivel; a közösségi élet megbomlása, a közérdek háttérbeszorulása és a közszellem ziláltsága a mai élet eredményének látszik, de valójában gyökereik messze visszanyúlnak a történelembe. Ha magyarázatot keresünk, hamarosan rádöbbenünk, hogy különösképpen a XVI. század közösségbontó törekvése s a Siculicidium utáni társadalomátépítés nem maradt minden következmény nélkül: ezek folytán az átörökített társadalmi életforma és közszellem védelmi szempontból alig jelentékenyebb, mint a hegyormokon dűledező vármaradék. Hajdan népet s vagyont őrzött ez az erődtmény; — hajdan roppant ellentállásra volt képes a székelly társadalom s csodált közösségi közszellemet hordozott. Az idők azonban nem kedveztek ennek a társadalomnak és ennek a népi közszellemnek: az előbbit megbontották, az utóbbit elsilányították, — érthető tehát, hogy népünk a megszokszorosodott feladatokkal ma alig tud eredménnyel bírközni s lelke gyakorta értetlen a közösség nagy kívánalmaival szemben. Hol van ma a régi tizes szervezet világa, a »teljes falu« és a »megye« társadalma? Bizalmatlanság tördeli szét

a közösséget, érdekharc gátolja a kezdeményeket, az értelmesebbek igen gyakran csak élelmesebbek. Külön utak mélyültek a csiki talajba...

A Tarkó-monda ma jelképes értelemmel bővül. Elmondottuk már: a szentdomokosi hegyek tündéresszonya kész leányait folyóvízzé varázsolni, hogy számkivetett atyjukat megláthassák. Ismerte ugyan leányainak perlekedő jellemét, de remélte, hogy ez alkalommal egyeszségesen megférnek egymás mellett. De alig hogy magukra hagyta őket, 'Olnak észébe villan a kérdés s abban a percben ki is mondja:

— Igaz, kinek is a nevével utazunk?

— Kiével? Hát az enyémmel! Én vagyok az idősebb, — mondotta Maros.

— Az igaz, de a serényebb én vagyok. Mindenütt előljárnék, utat törnék, te meg nagy kényelmesen csak utánam folydogálnál. Nem utazom a te neveddel!

— Én sem a tiéddel!

— Rövid útnak vágok neki. Nem bánom, ha ezer szikla állja is útamat, egy szempillantásra áttörök rajtuk.

— Csak eredj, én a kerülő utakon is elérek, úgy miként édes anyám tanácsolja.

Az utolsó szóra tért vissza Tarkó, nem hallotta a perlekedést s aggodalom nélkül lépett leányaihoz. Megölelte s megcsókolta mindkettőt, aztán meglegyintette őket aranyveszsejével: »légy csörgedező patak s növekedj folyóvá.« Abban a pillanatban csörgedező patakká váltak s elindultak — ketten kétirányba...

VI.

Aranyosszék.

Irta: Andrásfalvi Domokos,

Aranyosszék későbbi település, mint a többi székely székek. Voltaképpen gyarmata egy másik széknek, de már keletkezésekor, mint ötödik szék, önállósult. Jogi szervezete, társadalmi tagozódása ugyanaz volt, mint a többi székeké, de az a körülmény, hogy a nagy közösségből kiszakadt és minden oldalról vármegyei területek közé ékelődött, művelődési, gazdasági, s igen gyakran politikai tekintetben a többi székelységtől eltérő irányba terelte életét.

Tanulmányozását nem nehezítik bonyolult kérdések. Megalakulásának helyéről, idejéről, okáról hiteles adatok szólnak.

Aranyosszék helyrajza.

A helyrajzi kialakulást történeti adatok alapján kísérelhetjük nyomon. A település első okleveles adata szerint az 1241. tatárjárás után három évtizeddel V. István király Torda várának *Aranyos* nevű földjét, amely az Aranyos és Maros folyók mellett terül el, (terram castri nostri Torda, Oronos vocatam juxta fluvios Oronos et Maros existentem.) a széleknek adományozta.

Az aranyos és Maros folyók tehát csak általánosságban jelölik meg Aranyosszék földjének fekvését. A határok pontosabb rajzát akkor kapjuk meg, ha az őstelepítésű faluk elhelyezkedését tanulmányozzuk. Az alapvető oklevél (1291) a következő sorrendben sorolja föl a székely település falvait: Felvinc (Felvime), Eurmenes (Örményes), Hydasteluk (Hidas), Medyes (Meggyes), Dumborou (Dombró), Muhach (Mohács), Kerchyed (Kercsed), Bagyun (Bágyon), Kuend (Kövend), Turdavar (Várfalva), Chegez (Csegez), Igrechi (Igrici), Pordoy (Párdé), Kerekygház (Kerekegyház), Hary (Harasztos), Uyteluk (Ujtelek), Polanteluk (Polyán), Fyuzeg (Füszeg) Bogach (Bogát), Lukvteluk (Lyukitelek), Zeteteluk (Zetetelek), Kuchard (Kocsárd), Feleghaz (Fejéregyház), Feuldvar (Földvár), Ketokluk (Kétlak), Trouskovár (Torockóvár),

Torjai hasadék

Chiakoteluk (Csákó), Farkaszug (Farkasszeg), Obrothusa (Abrudháza?) (Sz.O.I. 26.).

Ebből a 29 községből napjainkig csak 16 maradt fenn. Megsemmisült 13, ugymint Meggyes, Igrici, Párdé, Kerek-egyház, Ujtelek, Fűszeg, Bogáth, Lyukitelek, Zetetelek, Félegyház, Kétlak, Farkasszeg, Abrudháza. (Torockóvár nem birt helység-jelleggel, később Székelyvárrá alakult át.) Idők folyamán az aranyosszéki székelység hét új falut alapított, ezek: Veresmart, Inakfalva, Alsószentmihályfalva, Felsőszentmihályfalva, Mészkö, Sinfalva, Aranyosrákos.

Miután a megsemmisült falvak fekvőhelyét (Orbán Balázs fáradhatatlan kutatásai nyomán) ismerjük, Aranyosszék határait pontosabban körülírhatjuk. A nyugati határ a torockói völgy fölött emelkedő Székelykő észak-déli vonalában jelölhető meg, míg a délnyugati határt a Felenyedi-patak felső és középső folyása alkotja. Északon a határ hosszú vonalon átlép az Aranyoson, keleten csak helyenként éri el az Aranyost. Délkeleten és Délen a Maros határolja Aranyosszék szélét. Az így körülhatárolt területen: az Aranyos, Maros, Székelykő és Felenyedi-patak közt van még néhány falu, amelyek nem tartoztak bele a székely közösségbe. Név szerint Rákos, Lapád, Füged, Miriszló, Aranyosgyéres, Aranyoslóna, Gerend, Sós-Szent-Márton, Vajdaszeg, Décse.

Aranyosszék területe földrajzi tekintetben változatos képet mutat. Nyugaton hatalmas hegyvonatra, a Biharhegységre és az Erdélyi-érchegység ama keleti nyulványára támaszkodik, amelyet északon az Aranyos és délen a Felenyedi-patak vág át. E hegyvonalak legmagasabb csúcsa a Székelykő, 1130 méternyire emelkedik föl csipkés mészsírt fejével. A Székelykő észak-keleti sarkától, Várfalvától, Harasztosig vízválasztó gerinc vonul végig, amely kelet és délkelet felé lépcsőzetesen dombos vidékben ereszkedik le s a Maros és Aranyos völgyében lapállá szélesedik. A vízválasztó mindkét oldalán bővízű források egyesülnek patakokká. Az aláfutó patakok a déli oldalt mély és hosszú völgyekre tagolják, míg az Aranyos feől, tehát keletről és északról tekintve a dombos vidék egységes, szaggatatlan tájrajzot mutat.

Aranyosszék vizeit az Aranyos és Maros gyűjti egybe. Az Aranyosba folynak a Völgyi-, Csegezi-, Kövendi- és Bányoni-patakok, a Marosba a Földvári-, Kocsárdi-, Felvinci-, Dombrói-, Örményesi-, Csákói- és Lapidipatakok s Enyednél a Felenyedi patak. A folyók völgyeit és láposait az erdélyi beltenger parti üledékei töltik ki, amelyek kitűnő talajt szolgáltatnak a mezőgazdaság minden ága számára.

Aranyosszék az ókorban.

Az az oklevél, amelyre fent, Aranyosszék területének leírásánál hivatkoztunk, a székely település korát elég pontosan meghatározza.

Mielőtt azonban a székely település kérdésére térnénk, az előző korok történetét is érintenünk kell.

A római művelődés fénye mintegy százhetven éven át világított ezen a tájékon. A művelődés Potaissából (Torda) sugárzott szét. Septimius Severus császár rendeletére castrum stativum (állandó táborhely) épült Potaissában, amely az V. macedóniai legionak szolgált állomás helyéül. Potaissa a katonaság védőszárnyai alatt tekintélyes kolóniává fejlődött. A castrum közelében fekvő só és a nyugati hegyekben nyitott arany-ezüst-rézbányák a polgári munka számára is nagy lehetőségeket nyújtottak. A főút Potaissából a fent körülírt területen haladt át Apulum (Gyulafehérvár) felé, a székelyek egyik ősfalujánál, Földvárnál egyesült a Maros-menti Kocsárd felől jövő úttal. Ez a főút, Trajanus utja néven, ma is nyomon követhető. Több helyen alapjául szolgált a későbbi útnak s így belejátszott Aranyosszék kialakulásába. Másik közlekedési vonal az Aranyosvölgyén vezetett föl az Erchegység bányáihoz. Ennek védelmére azon a ponton, ahol az Aranyos folyó a hegyek közül kikanyarodik, erődítmény épült, amelyben a potassai légió teljesített szolgálatot.

Tordavár várföldje.

A rómaiak kivonulása után a népvándorlás zürzavarainak hétszáz esztendőös homálya borul erre a területre.

Mint magyar telep jelenik meg újra a történelem színpadán!

A magyar település idejére és arányaira világot vet az a körülmény, hogy a Szent István által Erdélyben szervezett két vármegyének egyike Torda vármegye volt.

Arról, hogy a fent körülhatárolt területen már a kereszténység első századában fejlett magyar élet folyt, hiteles adatok tanuskodnak. Aranyosszék egyik nyugati határfalujában, Várfalván, Árpád-kori sírokat tártak föl a régészeti kutatások. A sírok éremmellékletei Szent Istvántól Szent Lászlóig terjedő korszakra utalnak.

De Torda város történetének legrégebbi okleveles adata is arra emlékeztet, hogy ez a terület már a tizenegyedik században belekapcsolódott a magyar művelődés körébe. A szóbanforgó oklevél szerint Géza király 1075-ben Torda váránál, az Aranyoson szedett sóvámot és a tordai zabos lóvásár vámjövendelmét a garamvölgyi Szent Benedek apátságának adományozta. (C. D. I/1. 437.) Időrendben ez után

következik Szentmihályfalva említése 1170-ben egy határjárási okmány adatai közt. (Orbán Szf. V. 154.)

Egyházi vonatkozása van annak az oklevélnek is, amely a terület egyik falujának, Aranyos-Vincnek birtokjogi helyzetét 1219-ben rendezi. Eszerint II. Endre király az esztergomi érseknek és kanonokainak, akik hűséges magatartásuk miatt sok kárt szenvedtek azalatt, amíg ő a Szentföldön hadakozott, az Erdélyben fekvő Vinc (Vinchy) földét a rajta élő udvarnokokkal az esztergomi káptalannak adományozza. (Barabás 1—3.) Két évvel később adományát kiegészíti. 1221-ben ugyanis elrendeli, hogy minden szekértől, amelyek Aranyosvincen át sőt szállítanak, az esztergomi káptalannak egy darab kősót adjanak. 1227-ben pedig Béla ifjabb király Vincen négy varszolga-telket enged át.

Ez okiratok közt helytörténeti tekintetben legfontosabb az 1291-i adománylevél, amely az adományozott birtok határait is megjelöli. A felsorolt helységek közt találjuk Kövend, Dombró, Csákó, Örményes nevét, amelyek később székely telepekké váltak.

Mind a régészeti, mind az okleveles adatok tehát azt bizonyítják, hogy Torda várának Aranyos nevű földjén már a tatárjárás előtt élénk gazdasági élet folyt, Tordán lóvásárokat tartottak és a tordai aknák sóját szorgalmasan fuvarozták a várföld területén át a Maros tutajaira. Joggal föltehetjük tehát, hogy Aranyosszék amaz ősfalui, amelyek a telepítő levélben szerepelnek, már a telepítés előtt kialakultak, de osztozniok kellett Tordavár sorsában, amely az 1241-iki tatárjáráskor megsemmisült.

A falvak neveit nagyon kevés kivétellel nem találjuk más területen s nem különösen azon, ahonnan a székelyek Tordavár Aranyos nevű vár földjére származtak. Ezeket a neveket és szolgáló népeit tehát a székely települők itt találták.

A székely település története.

Az az oklevél, amelyből Aranyosszék határait megállapíthattuk, a település korára is eléggé megközelítő adatokat szolgáltat.

Az oklevél IV. László uralkodása alatt 1289 szeptember 18.-án kelt s III. Endre 1291-i átírásában maradt fenn. Eszerint Aranyosszék földjét már IV. László apja V. István a székelyeknek adományozta szolgálataik jutalmául. A szolgálatokra alkalmasint akkor került sor, mikor István Erdély kormányzója volt s mint ilyen, atyja, IV. Béla ellen sikeres hadjáratot vezetett. V. István 1257—1272 (utóbbi halálának éve) gyakorolt olyan hatalmat Erdély földjén, amely ilyen nagyszabású adományozást és telepítést lehetővé tett. A székelyek települését tehát erre a tizenkét esztendőre

tehetjük. Erre az időre utal Thoroczkay Ehellősnek 1257—1272 között kelt oklevele is, amelyben Torockóvárt saját tulajdonjogának fönntartása mellett védelem végett átadja az Aranyos mellékén lakó székelyeknek. (Sz. O. I. 18.)

Kövesdi unitárius templom.

Aranyosszék történetének főbb mozzanatai.

Az új székely szék jogi rendezése és szervezése azonban V. István utóda, IV. László uralkodásának idején a jelzett oklevél alapján ment végbe. Az alapító oklevél nagy érdemet sorol föl az adományozás megokolására. Megtekintve az Aranyos földjén lakó székelyek ama hű és fontos szolgálatait, amelyeket atyánknak, István királynak és nekünk is tettek, amelyeket hosszas lenne előszámlálni — azért csak a jeleniekre szorítkozunk és kiemeljük, hogy midőn a kúnok személyünk ellen a Hód tavánál fellázadtak, nevezett székelyek nem tekintve semmi veszélyt, oly dicséretesen és férfiasan harcoltak, hogy tetszésünket teljes mértékben kiérdemelték. Továbbá ugyanők akkor, amikor országunkat tatárok dúlták, zsákmányt és foglyokat hurcolva... Torockó vára alatt a tatárokkal hősiesen megütköztek s ezernél több foglyot szabadítottak meg a sanyarú fogságból. Mi tehát, akik az érdemek jutalmazására vagyunk hivatva, Torda várának Aranyos nevű területét, amely az Aranyos és Maros folyók mellett fekszik s amelyet már István király is nevezett székelyeknek adományozott volt, nevezetteknek és utódaiknak adományozzuk örökösen, visszavonhatatlanul fentemlített szol-

gálataikért és azon 80 lóért, melyet mi szükségünkben tőlük kaptunk.

III. Endre király megerősítő irata nemcsak IV. László adománylevelét közli, hanem a településre nézve további fontos adatokat tartalmaz. Megtudjuk ez adatokból, hogy a települők Kézdi-székből származtak ide (Siculi nostri de Kezsd super terra Aranós residentes). De nagy jelentőséget kölcsönöz III. Endre oklevelének az a körülmény is, hogy a falukat, amelyekben a települők elhelyezkedtek, — amint fentebb láttuk — pontosan felsorolja.

Aranyosszék jogi állapota, társadalmi tagozódása éppúgy a hat nem és huszonnégy ágon alapult, mint a többi székelységé. A többi székektől való területi elkülönülése azonban nem egy tekintetben más irányt szabott fejlődésének. Kiváltságait s területének épségét szomszédaitól amazoknál szorgalmasabban kellett védenie. Legtöbb gondot okozott neki a gyulafehérvári káptalan, amely Miriszló faluja révén szomszédos volt a székkal s Felvincre és környékére, ahol régen szintén egyházi birtokok voltak, szívesen kiterjesztette volna tulajdonjogát. (Orbán: Szf. V. 7.).

Róbert Károly 1313-ban Egyednek, Kolondus fiának s Dénesnek, Tolon fiának kérésére átírja és megerősíti Aranyosszék adománylevelét. Zsigmond király először 1394-ben, majd másodszor mint német császár 1436-ban erősíti meg elődei adománylevelét.

Mátyás királytól szintén kétszer kérnek és kapnak megerősítő levelet az aranyosszékiek. (1484 és 1496. Sz. O. I. 35, 86, 130, 240.)

A megerősítő iratok közt legnevezetesebb János Zsigmondnak 1568. december 17.-én kelt oklevele. (Sz. O. I. II. 232.) Ez arról tanuskodik, hogy az aranyosszékiek politikai állásfoglalása nem mindig alkalmazkodott a többi székelyekéhez. A szóbanforgó esetben Aranyosszék nem csatlakozott ahhoz a lázadáshoz, amely a belső Székelyföldön keletkezett, János Zsigmond ellen. Amint a fejedelmi oklevél mondja: »... Akkor, amidőn annyian ingadoztak, a mi aranyosszéki székelyeinket semmi bujtogatás, semmi ígélet, semmi szorgalmazás tőlünk s igaz ügyünktől el nem tántorítá, hanem csak a haza szeretetét s a mi méltóságunkat tartva szemük előtt, hívek maradtak s minden lázongástól visszatarták magukat. Most, amidőn a külső ellenséget kiverjük, a belseket szétszörtük, midőn a többi székely székek árulásukért bűnhődtek, az aranyosszékieket a haza és a hozánk való hűségért meg kell jutalmaznunk, ... őket mindazon szabadságokban, amelyeket elődeink a magyar királyok alatt bírtak, megerősítjük. Kivesszük Felvinc városát, melyet még a forrongás előtt Aranyosszéktől elválasztottunk s a többi székely városokkal, mint Székely-Vásárhely, Udvarhely,

Csíkszereda s más városokkal együtt a mi és országnagyjaink hatásköre alá vettük.«

Aranyosszék a fejedelmi korban megegyeszer önálló és nemzeti mézőponttól dicséretes állásfoglalással különödik el a többi székelységtől. Amint 1600 szeptember 11-én Tordán összegyűlt nemesség megállapítja: »... az egész Aranyos-széki vitézlő rend, mind lovagok és mind gyalogok azon székbeli urakkal egyetemben, az országnak mostani közönséges szükségére idején Mihály vajda ellen nagy örömmel, gyorsasággal és iserénységgel jöttelek mellénk azvégre, hogy szegény megnyomorodott hazánkat az nagy, elviselhetetlen inség és törvénytelenység alól Isten velünk lévén, kiszabadítsuk...« Elismerésül minden eddigi kiváltságukat megerősítik. (Sz. O., IV. 141.).

Bethlen Gábor szintén erősíti, gyarapítja az aranyosszékiek kiváltságait, ám az ő uralkodása alatt nagyon súlyos veszteség éri a szék népi egységét. Néhány falu, Hidas, Örményes, Csákó, Dombró, Inakfalva, Veresmart szabad székely lakóinak egy része Bethlen Gábor 1622 hadjáratából hazaszökött s ezért a fejedelem jobbágyosságra vetette őket. Minthogy így oláh jobbágyok társadalmi közösségébe kerültek, az utóbbiak szabadságukkal együtt magyar nemzetiességüket is elveszítették.

Az okleveles anyagból még azt emeljük ki, hogy a XVII. század második felében a két Rákóczy György és Apafy uralkodása alatt, Aranyosszék sokat pereskedett a Toroczkay-család tagjaival. A szomszédos főurak ugyanis el akarták vitatni tőlük a Székelyvár tulajdonjogát s Toroczkó határát, amelynek földesurai voltak, a székelyek rovására akarták kiterjeszteni. 1666 májusában a határ megállapítására kiküldött fejedelmi biztosokat Aranyosszék kiküldöttei kivont karddal üldözték vissza. (Sz. O., VI. 312.).

A nemzeti fejedelemség bukása után a Habsburguralom nagy szenvedéseket zúdít Aranyosszékre. A német katonaság tartásával és a súlyos adókkal sanyargatják. 1698-ban a székely nemzet főtisztei a szebeni országgyűléshez feliratot intéznek, amely szerint: »Csaknem egészen elpusztult Aranyosszék, úgy mindenéből extraháltatott s az contributióra teljességgel incapax.« (Sz. O., VII. 27.).

De a hősök utódai — alkalom adódván — továbbra is bátor képviselői és önfeláldozó harcosai voltak a nemzeti eszmének. Lelkesen kuruckodnak II. Rákóczy Ferenc erdélyi hadaiban. Méltó bajtársai a szomszédos Torda polgárságának, akikkel együtt a császári zsoldosok, Rabutin, de Tige a nemzeti ügy szolgálatáért s vallásukért nagy dühvel dúlják és égetik őket.

Katonai erényeik később is mérlegre kerülnek: a határőrség szervezésekor a székely huszárezred egyik századát

Aranyosszékről sorozzák. Nemzeti érzésüket azonban a császári tiszték nem tudják kioltani. Mikor az idő teljességében elhangzott a szabadság hívó szava, Aranyosszék népét a határórség huszárszázadának lelkes altisztjei a szabadságharc katonáivá képezik ki. Háromszék régen elszármazott fiai vérrokonaiak hősiességével védik otthonukat a körülözönlő ellenség ellen s távoli harctereken is méltó katonái a szabadságharcnak.

Aranyosszék területét 1876-ban visszacsatolták Torda vármegyéhez s ezzel megszűnt önálló élete, amelyet hatszáz éven át nemcsak vitézséggel, de nagy politikai érettséggel folytatott.

Aranyosszék néprajza.

1. Népesedési mozgalmak.

Amint fent megállapítottuk: Aranyosszék 29 első településű helységéből 13 megsemmisült. Mi lehetett ennek a nagy visszaesésnek az oka, hiszen a település után évszázadokon keresztül nem érték ezt a területet végzetes dúlások?

A faluk eltűnésének oka alkalmasint az lehetett, hogy az eredeti települők száma kevés volt, a telepek nem tudtak minden megült helyen életrevaló helységgé izmosodni. Az ilyen telepek csakhamar az erősebb szomszédos helységekbe olvadtak bele. Orbán Balázs szívós kutatása jórészt kiderítette ezeket az egybeolvadásokat. Felvinc határán négy ősfalunak helyét nyomozta ki: ezek Meggyes, Lyukitelek, Ujtelek és Kétlak. Bogáth, Fűszeg határai a szék közbirto-kává alakultak át, Obrutháza Ebrézsháza néven ma a később alakult Sinfalvának egyik határrészét jelöli. Pardé határával együtt a később települt Mészköbe olvadt bele, Igreci, Kerekegyháza területén pörösködések után Torda és Aranyosszék szomszédos falvai osztoznak, Fejéregyház, Farkaszug emléke Kercsed határnevei között maradt fenn. Torockóvár nem alakult helységgé, mint erődítmény Székelyvár néven folytatja történelmi szerepét. A falvak számának csökkenését némiképpen pótolja 7 új falunak keletkezése. Az új faluk közül Alsószentmihályfalva, Felsőszentmihályfalva, Mészkö, Sinfalva már a szék életének első száz évében szereplő kezdenek, míg Rákos, Veresmart, Inakfalva későbbi eredetűek.

A népesség hullámozása évszázak folyamán más változásokat is előidézett Aranyosszék területén. Néhány falu teljesen elrománosodott, a többiekbe (kevés kivétellel) a nagyobb birtokok szolgálatában szivárogtak be románok. Aranyosszék ilyenformán vegyes nemzetiségű területté változott. Azok a

pusztulások, melyeket 1848-ban szenvedtek a székelyek, a lakosság arányszámát károsan befoiásolták.

A lakosság számáról és nemzetiség szerint való megoszlásáról az alábbi adatok tájékoztatnak.

Az 1870. népszámlálás szerint Aranyosszék összes lakossága 19.680. Ebből magyar 10.631, román 9.049.

Az 1890. népszámlálás szerint az összes lakosság: 21.619. Ebből magyar 11.742, román 8980.

Az uralom-változás idejére vonatkozólag az egyházi nyilvántartásokat használtuk fel. Ezek szerint 1937-ben Aranyosszék magyar lakosságának összes száma: 12.193, a románoké: 13.296. Egyházi adatokról lévén szó, a hitfelekezetek szerint való megoszlást is megállapíthatjuk. 1937-ben az egykori Aranyosszék területén élt: 6236 református, 5209 unitárius és 748 római katolikus, 8423 görögkatolikus és 4868 görögkeleti. Az utolsó ötven év tehát nem okozott jelentős eltolódást a magyarság lélekszámában. Az adott körülmények között örvendeniünk kell, hogy a mérleg nem veszteséget, hanem némi gyarapodást tüntet föl. Hiszen közben a hosszú háborús és az uralom-változás válságai nagy mértékben örölk és fogyasztották a magyar lakosságot.

A közölt adatok a falkon maradt lakosság számadatait tüntetik föl. Aranyosszék pedig népflöslegéből állandóan sűrű rajokat bocsátott ki a szomszédos területekre is. Amint Aranyosszék néprajzának legalaposabb tanulmányozója, Dr. Jankó János megállapította: a torockói vasbányák szegődött munkásai annak idején közülük teltek ki, (Torda, Aranyosszék, Torockó (magyar) székely népe Budapest, 1893.) de Torda, Enyed, Marosujvár iparos és kereskedő rétege számára is állandóan árasztották az utánpótlást. A petrozsényi szénvidékeken a háború előtt keletkezett unitárius egyházközségek hívei túlnyomó részben aranyosszéki eredetűek. Ujabbban a tordai gyárak nyujtanak némi alkalmat a népflösleg elhelyezkedésére.

Míg a multban az érvényesülés lehetőségei sűrű rajokban vonzották a városok felé Aranyosszék népflöslegeit: az uralom-változás óta egyre több akadály szorítja és zsúfolja őket az ősi rögre. Egyre jogosultabb a kérdés: vajjon a megélhetés nehézségei, a jövő bizonytalansága nem változtatják-e meg a népszaporodás eddigi kedvező mértékét?

Gazdasági viszonyok

Aranyosszék adománylevele (1289) a székelyeknek két nagy érdemét emeli ki: királyért és hazáért vitézül harcoltak és 80 lovat adtak ajándékba a királynak. Mintha az adománylevél elismerő szavai az aranyosszéki székelyek életútját jelölték volna meg: katonáskodás és gazdálkodás lett főfoglalkozásuk.

A történelem vázolásánál láttuk jó vitéz voltukat. A gazdálkodásban is első helyen állanak. Az aranyosszéki magyar falvak határa a kisajátítások előtt 42 ezer holdra rugott, az új uralom alatt ennek körülbefüli tíz százalékat vesztették el. A megmaradt területnek mintegy fele alkalmas szántó művelésre, a többi rét, kert és erdő. Hajdan jó legelőnek is bővebben voltak. A Keresztesmező az országgyűlési követek lovainak is füvelő helyül szolgált. Az elpusztult falvak határát (Bogát) a székely birtokosság közlegelőnek fogta. Rendre jazonban ezek a területek is felosztásra kerültek s így ma, az előrehaladott gazdálkodás következtében állataikat marháikat inkább jászlon tartják az aranyosszékiek.

A nehéz mezei munkákra, aratásra, kaszálásra, régen is szívesen fogadták föl a havasi románokat. Ma inkább azokban a falukban alkalmaznak külső munkásokat, amelyekben kertészkedéssel foglalkozik a lakosság. A bővizű patakok és folyók mentén ugyanis fejlett kertészkedés folyik. Falunként más és más terményeket művelnek, Kövend pityókával, Mészke hagymával, Várfalva gyümölcsevel, Szentmihályfalva káposztával jeleskedik a városi piacokon. Aranyosszék veteményes szekerei nélkül Kolozsvár, Torda, Enyed, Abrudbánya, Verespatak hetivásárai nagy fogyatkozásokban szenvedének.

Aranyosszék domboldalain a szőlő is megterem, de nem elől jár. A háború után a Hangya és Hitelszövetkezetek figyelemre méltó minőségben. Felvinc büszke erős boraira, míg a többi faluk borának minőségét már régen tréfás versbe foglalta a tájhumor.

Vinum de Mészke
Ússe meg a ménykő!

Vinum de Bágyon
Meginni nem bánom.

Vinum de Keresed
Pincédbe trejtsed.

Ökjai legtöbb helyen válságba jutottak, ám az utóbbi évtizedben a változott helyzet feladataira ébredő vezetők munkássága révén újra virágzásnak indultak. Sőt a régi szövetkezeti formák újjakkal bővültek, termelő és értékesítő szövetkezetek keletkeztek. A tejszövetkezetek száma évről évre szaporodik. Az aranyosszéki termelés értékesítésére szolgál a Tordán szervezett »Ave« értékesítő szövetkezet. Legfejlettebb szövetkezeti élet folyik Kövenden, amelynek példáját a többi falvak is követni törekcsenek. A 970 lakost számláló Kövenden a következő szövetkezetek működnek: Hangya Gazdasági szervezetség dolgában Aranyosszék szintén

és Hitelszövetkezet, Tejszövetkezet. A Hitelszövetkezet alapítása a kitűnően dolgozó Gőzmalomszövetkezet. Ugyancsak a Hitelszövetkezet alapítása az ingyenes népfürdő, amelynek vizét a gőzmalom gépje szolgáltatja. Ezek mellett állatbiztosító társasága is van, szintén szövetkezeti alapon.

Aranyosszék falvaiban az Erdélyi Gazdasági Egyletnek és Méhész-Egyletnek is életrevaló fiókjai vannak. Ezeknek rendezésében téli tanfolyamok, őszi kiállítások gyarapítják mind a férfiak, mind a nők ismereteit.

Székelykő.

Általában Aranyosszék magyar falvai elismerésre méltó buzgalommal igyekeznek megszerezni azokat az ismereteket és megteremteni azokat a szervezeteket, amelyeknek segítségével a megváltozott államkeretek közt is sikerrel dolgozhatnak anyagi boldogulásukon.

As életrendszer berendezése.

Aranyosszék falvainak külső képét az újabb idők művelődési áramlatai a városok közelsége révén nagyobb mértékben átalakították mint a belső Székelyföldön. Az építkezés a legtöbb helyen városi hatás alá került s mindinkább megbontja az utcásor egységét.

A régimódi építkezés a belső Székelyföld építkezési formáira emlékeztet.

Feltűnőbb eltérés az udvar beosztásában mutatkozik. Az aranyosszékeli ház udvarát belső kerítések két főrésztre tagolják: a belső udvar a lakóházhöz záródik és az emberek

gyalogos közlekedésére szolgál, amely az utcaajtón át bonyolódik le, míg a külső udvar, amely az állatok és fogatok közlekedési helye, a léces kapun át érintkezik az utcával. Az udvarnak ez a tagolása helyi sajátossága Aranyosszéknél.

Régen az utcakapuk is galambbúgosak voltak, ma már alig maradt belőlük egy-kettő hirmondónak. A diszt ma a kapu művészi lécezésével igyekeznek megadni, továbbá az utcaajtó fedelének alakításával, a kapufélfá virágos, vágy mértani díszítésével.

A ház beosztása, olyan háznál, amely nem a várost utánozza, ugyanolyan, mint a belső Székelyföldön. Három részből áll: az utcára néző rész az első ház, középpont van a pitvar, hátul a kicsi ház, vagy kamra. A ház udvari részén faoszlopos tornác ékeskedik, amelynek elhelyezése nagyon változatos. Az elhelyezés főcélja az, hogy a tornácra át ne lehessen az utcáról a ház belső életébe belátni, viszont innen az udvar eseményeit figyelni lehessen.

Az új idők divatja teljesen eltüntette az aranyosszéki ház eredeti bútorzatát. Ez régen megegyezett Torockó ma is látható festett bútoraival. A varrottasokat, kanecókat régen szintén alkalmazták a ház díszítésére, ma már a régi világ egyéb színes szépségeivel ezek is eltűntek.

Az aranyosszéki életszernek a tagolt udvar mellett van még pár sajátossága. Egyik a *nyári konyha*, amely a belső Székelyföldön szerényen húzódik meg a ház főbejáratával szemben, Aranyosszéken pedig tekintélyes homlokzattal emelkedik ki a többi épületek közül. Egyetlen nagy helyiségből áll, ahol nyaranként a munkásnép vacsorázik. Az udvar berendezésének másik sajátos alkotó része: a *jármas eszír*, amely nincs összeépítve az ólakkal és istállókkal, hanem csupán a szekerek és gazdasági szerszámok elhelyezésére szolgál.

Ruházkodás.

A székely ruházkodás a katonai szolgálat kívánalmaihoz alkalmazkodott. Innen eredtek a testhez álló, egybe simuló, sallangtalan ruhadarabok, a feszes fehér, vagy szürke harisnya, a szorosan gombolódó lájbi, szűk rámájú eszima, pörge kalap vagy sapka. Ez a testhez simuló, katonás eszima a női ruházatnak is jellemző sajátossága volt. Amint azonban a katonai szolgálat többé nem volt a székelység nemzeti kötelessége, a ruházkodás is elvesztette katonás jellegét. Aki ma az aranyosszéki gazdanép fekete vagy tarka városias öltözetét látja, nehezen hiszi el, hogy a szabadságharc előtt még ezek is fehér harisnyákban, zsinóros mellényben, vágott orrú, kardován, eszímában jártak. Már pedig e vidék alapos kutatója, Jankó János, 1898-ban végzett kuta-

tásai során hiteles adatokat szerzett erről. Ez adatok szerint régen az aranyosszéki leányok pártát viseltek, amelynek szallagjai térdig értek. Ma a női viselet is a városiakét utánozza (s egy-egy falura szorult varrónőnek gyarló ízlése szerint igazodik az úri divathoz. Ujabb időkben itt-ott a papnék sikerrel biztatják a nőket arra, hogy legalább ünnepi öltözeiteket a régi magyaros minták szerint egységesítsék. A régi szokásokból mégis fennmaradt annyi, hogy az aranyosszéki nők ma is szőnek-fonnak, a család fehéreneműjét a legtöbb helyen házilag állítják elő. A harisnya anyagának, a gyapjú posztónak a készítése sem ment egészen feledésbe, a bányoni, csegezi, mészközi asszonyok a havasi piacokon értékesítik a fehér, szürke condraposztót.

Aranyosszék népének állandó vásár-járásában van főoka annak, hogy az élet régi színei, formái áldozatul estek a városi hatásoknak.

Művelődés.

Aranyosszék ősi, népi műveltsége azonos a többi székelységgel. A lakodalom, keresztelés ugyanazon formák közt folyik le, mint a belső Székelyföldön. A hűtléshez nem ragaszkodnak szigorú buzgósággal. A vadházasságot »bányoni

Tordai hasadék.

házasság»-nak szokták nevezni, de más falvakban is gyakorolják. A temetési szokásokban itt-ott ősi vonások maradtak fenn. Ha leány hal meg, fiatal leányok és legények viszik ki a temetőbe. Harasztosan a leányok fehérbe öltöznek, fekete kötővel,

leeresztett hajjal, karjukon kék pántlikával, rozmaringgal, derekukon fehér fátvállal jelennek meg a temetésen. Várfalván ha fiatal leány vagy legény hal meg, hat leány és hat legény muzsikaszó mellett viszi ki a temetőbe. Mikor a koporsóra ráhúztak a földet, a kapákat keresztbe teszik s legények és leányok muzsikaszó mellett háromszor körüljárják a sírt. Régen Aranyosszéken is nagy torozásokat tartottak, de ezek, éppentúgy, mint a belső Székelyföldön, az egyház tiltó rendeletei következtében jórészt kimentek divatból.

Ami az iskolás műveltséget illeti, Aranyosszék falvai ősidőkön át megadták a lehetőséget az írás, olvasás elsajátítására. A régi oklevelek kéziratai arról tanuskodnak, hogy különösen a hitújítás óta a falu java férfiai rendelkeztek azzal az alapvető, elemi műveltséggel, amely pörös ügyek intézésére képessé tette őket. Aranyosszéken mindig feltűnő sok volt az írástudó ember.

A magasabb műveltség megszerzésére azonban Aranyosszék területén nem voltak iskolák. Nem volt ugyanis olyan város, amely felsőbb iskolák keletkezésére lehetőséget nyújtott volna. Felvinc ugyan már a fejedelmi kor kezdetén városi kiváltságokat kapott, de a város elnevezést a valóság nem igazolta, kormányzati központtá is csak később lett, a múlt század derekán. Gazdasági és művelési központtá annál kevésbé tudott kifejlődni. Ezt a fejlődést különben az is gátolta, hogy a kicsiny szék északi szélén Torda, déli szélénél közelében pedig Enyed, — mindkettő vármegyei székhely, — bőven kielégítette a népesség gazdasági és művelődési szükségleteit. És Kolozsvár vonzása is kiterjedt Aranyosszékre. Kivált az unitárius népesség, Torda gimnáziumán át a kolozsvári kollégiumban találta meg a magasabb műveltség forrásait. Az unitárius egyház legkiválóbb püspökei Várfalváról, Kövendről és Aranyosszékől kerültek ki.

Tanulmányozásunkat abban foglalhatjuk össze, hogy a székely vér a minden oldalról körülözönlött népszigeten sem fajult el. Aranyosszék a Székelyföld legnyugatibb területe s ez előrehaladott műveltségében örvendetes módon megmutatkozik.

A székely nemzet mai helyzete.

Irta: Páldy Pál

A Székelyföld területe és lakossága.

Négy megye: Csík, Háromszék, Marostorda és Udvarhely, és a történelmi Aranyosszék helyére Aranyos-Torda megyében szervezett felvinci járás területén volt a történelmi Székelyföld.

Ezzel a törzsökös területtel egybefügg és néperedet rokonsága címén is székelynek számítható Brassó megyében az úgynevezett Csángóföld, vagyis a közigazgatásilag hétfalusi járásnak mondott terület. Ujabbán pedig a rendkívül nagy székely bevándorlás folytán jellegzetesen székelyérdekű terület lett maga Brassó városa is. E városban a három nemzetiségű (magyar, német, román) lakosság közt viszonylag legnagyobb számú a magyarság; a magyarságban pedig úgy az értelmiségi, mint az iparos polgársági és egyszerűbb népi réteget is jórészt mind székely eredetűnek tekinthetjük.

A történelmi Székelyfölddel területi összefüggésben vannak két szomszédos megyének, Nagykovácsónak és Kisküllőnek egyes olyan községei, melyekben a lakosság túlnyomó többsége székely eredetű. A székely eredetűség magyarázata az ősi telepedés, vagy a lassú átszivárgás a Székelyföld törzsterületéről. Ilyen községek Nagykovácsó megye kőhalmi járásában: Alsórákos, Datk, Halmágy, Olthévíz, és Ürmös, továbbá ugyane megye segesvári járásából Héjjasfalva és Sárpaták. Hasonló szempont alá eső magyar többségű, illetve székely érdekű és összefüggésű községek Kisküküllő megyében a.) az erzsébetvárosi járásban Balavásár, Egrestő, Gógán, Gógánváralja, Kiskend, Koródszentmárton, Nagykend és Pipe; b.) a radnóti járásban Buzásbesnyő, Kerelesszentpál, Marosugra, Radnót és Teremiujfalu; c.) a dicsőszentmártoni járásból Abosfalva, Ádámos, Bonyha, Csávás, Dányán, Désfalva, Harangláb, Héderfája, Küküllődombó, Küküllőpócsfalva, Küküllőszéplak, Magyar királyfalva, Magyarsáros, Mikefalva, Szőkefalva és Vámosgálfalva. Az elsorolt kisküküllő megyei községekkel egy szempont alá esik a megye két kisvárosa is: Dicsőszentmárton és Erzsébetváros.

A székelyföldi österületet és annak összefüggéseit számba-
véve, a Kárpátok délkeleti szögletében a székely őslakosú,
illétve székelyérdekű területi kiterjedés a következő:

Csikmegye	4493 Km ²
Háromszékmegye	3556 Km ²
Udvarhelymegye	3418 Km ²
Marostordamegye	4324 Km ²
Aranyos-szék felvinci járás magyar lakosságú része	119 Km ²
<i>I. Az ősi Székelyföld területe</i>	<u>15910 Km²</u>
Ehhez járult a fentebb elmondottak szerint:	
A Csángóföld (hétfalusi járás)	378 Km ²
Brassó város magyar aránya	121 Km ²
Nagyküküllőmegye 7 magyar községe	166 Km ²
Kisküküllőmegyéből	
a.) dicsőszentmártoni járás 16 magyar községe és Dicsőszentmárton	293 Km ²
b.) erzsébetvárosi járás 8 magyar községe és Erzsébetváros	125 Km ²
c.) radnóti járás 5 magyar többségű községe	73 Km ²
<i>II. Székely érdekeltségű és összefüggésű terület</i>	<u>1456 Km²</u>
<i>Az I. és II. alatti terület összesen</i>	<u>17,406 Km²</u>

Ezen az összes székelyföldi területen a lakosság számát és nemzetiségi megoszlását az alább következő számsorok tüntetik föl. Az adatok Csík, Háromszék, és Udvarhely megyékben az 1934 évi, a többi területeken az 1920-ik évi román hivatalos statisztika megállapításaiából valók. E megállapítások ugyan a magyarság számát az 1910-ik évi utolsó magyar népszámláláshoz képest igen sok községben visszanyomják, amiben a célzatosság világosan felismerhető, de ha mégis e számításokat vesszük alapul, ezzel eleve kivédjük azt a gyanúsítást, hogy a magyarság javára akartunk túlozni. Tehát íme a számadatok:

1. Csikmegye összes lakossága	143.390	
Ebből magyar	125.336	(87.42 %)
román	14.953	(10.42 %)
egyéb (benne a zsidó is)	3.101	(2.16 %)
2. Háromszékmegye összes lakossága	140.765	
Ebből magyar	112.961	(80.25 %)
román	25.828	(18.34 %)
egyéb (benne a zsidó is)	1.976	(1.41 %)

3. <i>Marostordamegye</i> összes lakossága	218.688		
Ebből magyar	119.468	(91.46	%)
román	87.150	(39.72	%)
német	6.232	(2.74	%)
zsidó	7.512	(3.43	%)
egyéb	2.956	(1.35	%)
4. <i>Udvarhelymegye</i> összes lakossága	130.662		
Ebből magyar	119.468	(91.96	%)
román	7.885	(6.03	%)
német	399	(0.30	%)
zsidó	1.366	(1.04	%)
egyéb	1.544	(1.17	%)
5. <i>Aranyosszék</i> (A felvinci járás magyar többségű Aranyosgerend, Felvincz, Harasztos, Kercsed, Marosdécse és Székelykocsárd nevű községei) összes lakossága	8.400		
Ebből magyar	5,804	(69.05	%)
román	2.403	(28.79	%)
német	4		
zsidó	59		
Az 1—5. tétel alatti ősi Székelyföldön (tehát az összes lakosság 641.905. Ebből magyar 478.407 (74.47%), román 133,219 (21.49%), német 6635 (1.03%), zsidó 8937 (1.40%), egyéb 9517 (1.50%). Továbbfolytatva az ősi Székelyfölddel összefüggő és székelyérdekű területek adataival:			
6. <i>Brassó város</i> viszonylagos magyar többsége	115.137		
Az arányában részére számított 121 km területen ez 100%)			
7. <i>Hétfalusi járás</i> összes lakossága	21.049		
Ebből magyar	13.253	(62.86	%)
román	7.593	(35.71	%)
német	116	(0.48	%)
zsidó	44	(0.01	%)
8. <i>Nagyküküllőmegye</i> hét magyar többségű községe összes lakosság	8.867		
Ebből magyar	6.719	(75.38	%)
román	2.017	(23.78	%)
német	22	(0.24	%)
zsidó	109	(1.12	%)
9. <i>Kisküküllőmegye</i> erzsébetvárosi járásában nyolc magyar többségű község össz. lakója	5.033		
Ebből magyar	3.953	(79.—	%)
román	836	(16.—	%)

német	4	(0.08 %)
zsidó	265	(4.92 %)
10. Kisküküllőmegye radnóti járásában öt magyar többségű község összes lakója	6.206	
Ebből magyar	4.184	(67.77 %)
román	1.608	(25.80 %)
zsidó	86	(1.38 %)
11. Kisküküllőmegye dicsőszentmártoni járásában tizenhat magyar többségű község össz. lakója	16.234	
Ebből magyar	11.424	(70.37 %)
román	4.120	(25.30 %)
német	32	(0.19 %)
zsidó	214	(1.30 %)
12. Kisküküllőmegyében Erzsébetváros		
összes lakossága	4.408	
Ebből magyar	1.831	(46.41 %)
román	1.464	(38.46 %)
német	399	(10.25 %)
zsidó	146	(3.84 %)
13. Kisküküllőmegyében Dicsőszentmárton		
összes lakója	4.709	
Ebből magyar	2.871	(61.71 %)
román	1.220	(25.53 %)
német	56	(1.19 %)
zsidó	490	(10.42 %)

A 6—13. tétel alatti székely összefüggésű és érdekeltségű területen tehát az összes lakosság 81,623. Ebből magyar 61.976 (75.98%) román 18.334 (22.42%), német 482 (0.59%), zsidó 831 (1.01%).

Végeredményben az 1—13. tétel alatti egész Székelyföld 17.406 négyzetkilóméter területén az összes lakosság 723.528.

Ebből magyar	540.383	(74.68 %)
román	156.553	(21.71 %)
német	7.017	(0.96 %)
zsidó	9.768	(1.32 %)
egyéb	9.807	(1.33 %)

Tehát a mai Magyarország területének egyhatodával fölerő földkiterjedésről, s azon félmilliót jóval meghaladó, tömör együttlakásban élő magyar néptömegről van szó, mikor a Székelyföldről és lakosságáról beszélünk. Még a román hivatalos statisztika adatai szerint is ebben a Kárpátszögletben a magyar lakosság arányszáma 74.68%, vagyis jóval túlhaladja a 70%-ot, melyet az 1938-ik év őszén a szudétánémet vidéken az egész terület birtoklására jogosító túlnyomó többségű arálynak vettek. A Székelyföldön ma is megvan ez a birtoklásra jogosító túlnyomó arányú többség; ezt a terü-

letet tehát éppen a székelység kárára helytelenül és a néprajzi állapottal ellenmondóan minősítették népkisebbségi területnek. Ennélfogva a valósághelyzettel ellenkezik, ha ezt az egybefüggő néprajzi területet népkisebbségi jogrendszer alatt tartják, vagyis a terület népét a saját sorsa fölötti intézkedés többségi jogától elzárják, s egy más területen levő többség intézkedései alá kényszerítik.

Marostordamegye román lakosságának részének lesszámítása.

A Székelyföld fentebbi területi és népességi statisztikájában kérdésessé tehetők a Marostordamegyére vonatkozó részletek. Valóban ezt a megyét a román behatolás éráradása még a magyar uralom idejében úgy előntötte, hogy a megye területének egyharmadrésze román népjellegűvé változott. És ez a népjelleg nem is szórványosan mutatkozott, hanem két megyei járásban, a régeni alsó és a régeni felső járásban összefüggő kiterjedésben jelentkezett, s a mezőbándi járásban is bizonyos többséget kezdett feltüntetni.

A helyzet a magyarság javára még tovább romlott az 1920-ik év után, mikor az első román közigazgatási törvény a megye nyárádszeredai, túlnyomóan magyar járásából átke-rekített a szomszédos Udvarhelymegyéhez öt községet. Ez az öt község a következő: Csókfalva, Erdőszentgyörgy, Kibéd, Makfalva és Székelyszentistván. Az öt község lakossága együttvéve 8269, melyből 6621 a magyar, 931 a román, 22 a német és 224 a zsidó. Az átcsatolással magának a Székelyföldnek a népességi aránya nem változott ugyan, mert hiszen az átcsatolás egy másik székely vármegyéhez történt; megyei vonatkozásban azonban rontott Marostordamegye magyar arányszám emelkedésére semmi lényeges hatással nem volt, mert Udvarhelymegye magyar arányszáma azelőtt is a 90 százalékon felül állott. Ezzel szemben Marostorda magyar arányszáma az 52 százalékot alig haladta túl, s így onnan egy magyar lakosságú községesoport elkanyarítása azt a romlást kockáztatta, hogy a megye magyar lakossága az 50 százaléknál kisebb lesz, s így a megye megszűnik magyar többségű közigazgatási egység lenni.

Az ilyen célzatú műtét majdnem sikerrel járt, mert Marostordamegye lakossága az említett 5 község elszakítása után a 218.618-ról 210.419-re szállt le, s ebben a magyarság száma a 114.838-ról 105.209-re kevesedett. Látnivaló, hogy az új statisztikai számok szerint a magyarságnak már nincs abszolút többsége Marostordamegyében, hanem éppen 50 százalék az aránya, sőt egyetlenegy fővel már kevesebb is 50 százaléknál. Ez a helyzet az 1920. évi román népszámlálás adataihoz képest. Azóta a megyei román lakosság nép-

szaporasága jobb volt, mint a magyaroké, viszont a gyermekhalandóság a románok közt nagyobb volt, mint a magyaroknál. A mai állapotokra nincs még pontos statisztika, de alapos föltevésével 2 százalékos népszaporodást számíthatunk az 1920-as évek számához, még pedig úgy a magyarok, mint a románok javára. Ennélfogva a nemzetiségi megoszlást 1938-ban is olyan arányúnak tarthatjuk, hogy a magyarság 50 százaléknyi az egész Marostordamegye területén. Az 1937-ik évi és a megelőző évekbeli országgyűlési választások során ugyan a magyar nemzetiségű választók 40 százaléknynak mutatkoztak a román választók 55 körüli százalékhöz képest; ez a helyzet azonban legfőképpen annak tulajdonítható, hogy a románok javára kedvezések voltak a választói névjegyzék összeállításakor, míg a magyar választójogosultakat tömegesen kihagyták a névjegyzékből. Tehát ebből a választójogosultsági állapotból, illetve annak nemzetiségi megoszlásából helyes következtetést semmiestre se lehet levonni arra nézve, hogy a megye lakossága nemzetiségi megoszlásának mi az igazi aránya. Am a választójogosultak magyar arányszámának lényeges alacsonyodása mégis világos tanulságul szolgálhat, hogy az 50 százalékos magyar arányszám egy megyében mennyire kikezdhetővé teszi a magyar többségi helyzetet.

Számbavéve így Marostordamegye magyar többségének ezt a törékenységet, gondolnunk lehet arra, hogy e megye román népjellegű területrészeit leszámítsuk a Székelyföld javára számbavett területi kiterjedésből. E leszámításnál azt vehetjük irányadóul, hogy mivel az egyes községek adták a közigazgatási alapegységeket, tehát Marostordamegyéből csak azokat a községeket (városokat) vegyük a Székelyföldre tartozóknak, melyek föltétlen magyar többségűek. Egyedül még Szászrégen várost számíthatjuk hozzájuk, mint ahol nincs ugyan föltétlen magyar többség, de itt is megvan a magyarság viszonylagos többsége.

Ebben a további számításban is az 1920-ik román hivatalos statisztikát véve alapul. Marostordamegyében a községek (városok) szerinti nemzetiségi megoszlást a következők szerint láthatjuk. Van a megyének 204 község és két városa. Ebből magyar többségű 121 község és két város, román többségű 80 község, német többségű 3 község. A német többségű községek is a román népjellegű vidékeken (a régi alsó és felső járásban) fekszenek, s így a román községekkel együtt minden néprajzi zavar nélkül lecsatolták a Székelyföldből. Különben Alsóidecs, Felsőidecs és Pettele a három német község neve. Ezeknek és a 80 román többségű községnek a nemzetiségi statisztikai adatai a következők:

Járás és község	Összes lakosság	Magyar	Román	Német	Zsidó	Egyéb
Nyáradmenti járásból 5 (öt) község	1495	439	1146	2	8	—
Régeni felső járásból 20 község	28384	3385	21238	1907	1186	668
Régeni alsó járásból 29 község	27820	2257	24983	1200	280	—
Mezőbándi járásból 11 község	10176	1711	8302	2	52	109
Marosi alsó járásból 5 község	3038	341	2587	4	41	65
Marosi felső járásból 13 község	8914	1997	6844	4	69	—
Összesen a hat járásból 83 község	100 % 79927	12.66 % 10130	80.25 % 64200	3.9 % 3119	2.06 % 1636	1.05 % 842

E táblázat összegeit a Marostordamegyére korábban közölt adatokból levonva, a következő eredményekre jutunk. Az egész megye területe 4324 négyzetkilóméter, lakossága 218.618, vagyis 1 négyzetkilóméter területen 51. ember a népsűrűség; tehát egy emberre 0.019 négyzetkilóméter terület esik. A 218.618 főnyi összes lakosságszámból levonva a fenti 83 község 79.927 lakosság számát, marad 138.691 ember s erre az emberszámra esik 2792 négyzetkilóméter terület.

Az egész megye magyar lakosságából, 114.838-ból levonva a 83 község 10.130 főnyi magyar lakosságát,

marad magyar	104.708	(75.54 %)
Román 87.150— 64.200	22.950	(16.54 %)
Német 6.232— 3.119	3.113	(2.24 %)
Zsidó 7.512— 1.636	5.876	(4.22 %)
Egyéb 2.956— 842	2.114	(1.52 %)

Ezek tehát a föltétlenül székely jellegűnek számítható, de megkisebbitett Marostordamegye számai. A tanulmány elején közölt egész Marostordamegyéhez képest ugyan a magyarok száma is kevesbedett 10.130 fővel, viszont ebben a kisebb területű, »székelyesített« Marostordamegyében a magyarság száma 75.54 százalékra emelkedik. Vagyis a »nagy«

Marostordamegye 52.51 százalékkal, s az 1920-ik év után vitathatóvá lett 50 százalékkal szemben 23—25 százalékkal több, tehát föltétlenül biztosítja a túlnyomó magyar többséget. Ez a túlnyomó magyar többség a megkisebbitett Marostordamegyében jóval túlhaladja azt a 70 százalékot is, melyet a szudétanémetek esetében olyan kritikus néprajzi döntő aránynak vettek.

Ha az így megkisebbitett Marostordamegyét tesszük a Székelyföldről közölt előbbi területi és lakóssági részletezéseknél az ottani nagy Marostorda helyére, akkor a következő végszámokat kapjuk:

<i>Az egész székelyföld területe 17406-1582 = 15874 Km²</i>	
<i>Összes lakóssága (723.528-79.920)</i>	<i>643.601 (100 %)</i>
<i>Ebből magyar (540 383-19.130)</i>	<i>530 253 (82.33 %)</i>
<i>román (156.553-64200)</i>	<i>92.363 (14.34 %)</i>
<i>német (7017-3119)</i>	<i>3 898 (0.60 %)</i>
<i>zsidó (9768-1636)</i>	<i>8.132 (1.26 %)</i>
<i>egyéb (9807- 832)</i>	<i>8.965 (1.40 %)</i>

Ezek a végső számok ugyan bizonyos területcsökkentéssel, s a lakósság számának is több tízezernyi apasztásával jönnek ki, de mégse változtatják meg azt a főntebb mondott megállapításunkat, hogy a mai Magyarország területének egyhatodával fölért földkiterjedésről van szó még mindig, s azon egy félmilliót jóval meghaladó, tömör együttlakásban élő magyar néptömegről. Sőt az újabb számítás szerint ennek a magyar néptömegnek az arányszáma még a 80 százalékot is meghaladja. Ez pedig még kétségtelenebbé teszi, hogy azon a szűkebbre szabott területen a székely népet már igazán nem lehet kisebbségnek venni, hanem *olyan tényezőnek, melynek a történelmi jogon kívül természetadta joga is van a maga és területe fölötti önrendelkezésre.*

4 megye, 9 város és 462 község a Székelyföldön. Önkormányzatuk és vagyonuk eltűnése.

A továbbiakban Marostordamegyét csak tisztán székelyjellegű kétharmadrész területével számítjuk a Székelyföldhöz. Az így számított 15.974 négyzetkilométernyi és 643.601 lakósságszámú Székelyföldön van 9 város és egy viszonylagos magyar többségű városi érdekelttség. A kilenc város közül egy van 30 ezer lakóson felül: Marosvásárhely. A viszonylagos magyar többségű város: Brassó, 15 ezer lakóson felüli magyar lakóssággal. A többi városok közül 10 ezer lakóson fölüli van kettő: Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely; ötezer-tízezer közötti lakósságszámú van kettő: Gyergyószentmiklós és Szászrégen; ötezer lakóson aluli van

nég: Csíkszereda, Dicsőszentmárton, Erzsébetváros és Kézdivásárhely.

A jelzett kiterjedésű székelyföldi területen a városokon kívüli többi községek száma 462. Ezekből a községekből 7 ezer lakoson fölüli van 1, ez a csíkszeredai Ditró; 6—7 ezer közötti lakósságszámú van 4: Hosszúfalu (a Csángóföldön), Gyergyóalfalu (Csíkszeredában), Gyergyóremete (Csíkszeredában) és Gyergyóbékás (Csíkszereda); 5—6000 közötti lakósságszámú van négy: Csíkszentdomokos, Gyimesbükk (Csíkszeredában), Zagon és a román többségű Magyarbodza (Háromszék megyében); 4—5 ezer közötti lakósságszámú van három: Gyergyószárhely (Csíkszeredában), Kovászna (Háromszék megyében), Zetelaka (Udvarhely megyében), 3—4 ezer közötti lakósságú helység van 13, még pedig a Csángóföldön Pürkerecz és Tatrang, Csíkszeredában Gyergyócsomafalva, Gyergyóújfalva, Gyergyótölgyes, Gyimesközéplak és Szépvíz, Háromszék megyében Kézdiszentlélek és Papolc, Marostordamegyében Mezőbánd, Udvarhely megyében Korond, Lövéte és Székelykeresztúr. A föl-sorolt nagyobb lakósságszámúakon kívül 2—3 ezer közötti lakósságszámú 35 község, 1—2 ezer közötti lakósságszámú 117, s ötszáz—ezer közötti lakósságszámú van 160. Ezeket vehetjük közepes lakósságszámú községeknek. És van még egészen kis lakósságszámú, 500 lakoson aluli község 124.

Magyar uralom alatti időkben lényeges je'lemzője volt ezeknek a községeknek, még a legkisebbeknek is, hogy megvolt az önkormányzatuk a saját helyi ügyeikre, s megvolt a gazdasági önállóságuk. A legkisebb községek saját elhatározásuk szerint szövődtek körjegyzőségekbe, hogy a nagyobb közigazgatási feladatok ellátására megfelelő hivatali szervezetet tartsanak fenn; de egyébként mindeniknek megvolt a saját életképessége, mert mindeniknek megvolt a közérdekű vagyona. A kisebb község is templomot, iskolát tudott a maga erejéből és áldozatkészségéből fenntartani, s gazdasági érdekű közös intézményekről, eljárásokról és beszerzésekről is tudott gondoskodni. Sőt volt sok olyan kisebb lakósságú község, amely a saját feladatai ellátására és közös szükségai feldolgozására aránylag többet tudott tenni, s több rendet és életrevalóságot tudott felmutatni, mint a nagyobbak. A lakosság kisebb, vagy nagyobb száma tehát nem volt lényeges tényezője az illető község életképességének.

Minden községet a saját történeti fo'yamata alakított ki, a saját különös életszükségei hozták létre, s így a legkisebb község különállásának is megvoltak a sajátos külön okai és fenntartó erői. Ezek miatt mesterséges összeolvasztások

nem is vehették el a községi különállást. Még a városközeliségű, a városokkal szinte már egybeépült falvakban is megvolt a különállás érdekének a sajátos indokoltsága és érzékenysége, mely miatt a városi élettel való közösködés előnyeit nem vállalták, mert az rájuk nézve idegen és vissza nem térülő megterheléseket jelentett volna. Ahol azonban a más helységekkel való közös érdek természetes módon kialakult és minden községlakó megérezte a közösködés kölcsönös terhei fölött a kölcsönös hasznok túlnyomó voltát, ott magától előállott a több kisebb község egyközséggé olvadása, vagy egy kisebbnek a nagyobbhoz való csatlakozása.

A magyar uralom alatt ez a helytörténeti erő volt a községekre nézve a legfőbb alakító és fenntartó tényező. A községek személyisége így nem volt pusztán közigazgatási fogalom s felülről diktált csoportosulás, hanem népi gyökérből fejlődött és abból élő eleven valóság. Az állami és megyei közigazgatást is »közvetítette« ugyan, de helyi élete — bármilyen kicsiny volt is — fontosabb volt és lényegesebb annál a közvetítésnél. Ehhez képest a magasabb rendű közigazgatásnak is e természetes helyi életet figyelembe kellett vennie és ahhoz idomulnia, s nem a helvi életnek kellett a közigazgatás öncélúságába fölszívódnia. Különben pedig a magasabb rendű közigazgatás is a megyei önkormányzatból áradt lefelé, s a falusi és városi önkormányzatnak nem valami központosító hivatali szellem, hanem egy szintén történelmileg fejlődött, de szélesebb vidékre kiterjedő, további fokozatú önkormányzat volt a felügyelője, ellenőrzője és gyámolítója. Az önkormányzatoknak ebben a fokozatában a községek önkormányzata és természetes személyisége el nem veszett, hanem fokozottan érvényesülhetett, s felülről is mindig figyelemben és tiszteletben tartották.

Még nem eshetett volna például az, hogy egy megye a községek költségvetésébe terhelően beleavatkozzék, s olyan kiadásokat írjon elő, amelyeket a község nem kívánt. A megye csak a község által elhatározott több tehernek, vagy vagyoni elidegenítésnek a dolgába szólhatott bele, hogy mérséklően hasson, ha a község vagyoni, vagy adózó erejét a helyi elhatározások miatt veszélyeztetve látta. Akkor is csak visszatartóztató, figyelmeztető, óvó tanács volt ez, s nem pozitív kényszerítésekkel való behatolás a községi életbe. A községi élet önkormányzatát ez a negatívum gátolhatta ugyan, de abba mégse nyúlt bele, mert a községi önkormányzat további elhatározását nem helyettesíthette a maga módosító, mást akaró elhatározásával. A jóváhagyást megtagadhatta ugyan a község olyan elhatározásától, amelyet szertelennek látott éppen a község életképessége szempontjából; de aztán az már a községre tartozott, hogy a jóváhagyás ilyen

megtagadása ellen felsőbb közigazgatási fórumokhoz forduljon-e, vagy korábbi elhatározása helyett milyen más módon segítsen magán.

A községi önkormányzatoknak ilven tiszteletben tartása, illetve a községek külön vagyonának és vagyoni képességének ilyen felsőbbrendű önkormányzati védelme további hatással volt arra, hogy a községek személyisége erős körvonalakat kapjon, s a saját vagyoni és gazdasági erőit megtartsa, azokból fejlődjen és idegen terhek befolyásolása alá ne kerüljön. A községeknek saját magukon belüli összetartása így lett eleven valóság és mind fokozódóbb erkölcsi megszokás. A községek ezen az erkölcsi alapon vitték a maguk szegényei gondozását, s így fejlődött ki az a községi szellem, mely az egyes eltávozó községtagokra is gonddal volt, hogy azok ne kerüljenek elzúllódva vissza a község terhére. Ebből a szempontból nagy jelentősége volt annak, hogy a községhez tartozást, az úgynevezett községi illetőséget elismerték-e vagy sem valakire nézve. A *községi illetőség* fogalmában kifejlődött valami olyan sajátzerű erkölcsi tartalom, mely a testvérséggel, a testvér sorsa iránti közösségvállalással egyértelmű.

Az állami hatalomváltás a községek közösségi érzésének, a község gazdasági és erkölcsi személyiségének ezt a kialakulását nagyon szétzilálta

Románia a maga közigazgatási rendszerében még maig sem tudott megállapodásra jutni. A régi Romániában központosító irányú közigazgatás volt, mely részint az egykori bojáruralom hagyományait alkalmazta, részint a francia közigazgatási rendszer mintáját utánozta. Így ott a községi élet nem volt önkormányzati, hanem fölülről diktált. A régi Románia belga mintájú alkotmánya kimondotta ugyan, hogy a megyék és községek jogi személyiségek, de ezek a »jogi személyek« semmi önálló létet a központosított közigazgatásban kifejtetni nem tudtak. Ismeretlen volt a községi képviselőtestület, vagy a megyei és városi törvényhatóság intézménye, azoknak a maguk dolgaiban való tanácskozási és határozathozatala. Még ismeretlenebb volt, hogy ezek a helyi alakulatok maguk válasszák tisztviselőiket.

A község és megye a régi Romániában azt jelentette, hogy azoknak a helyi területeknek van egy-egy fölülről kinevezett vezető hivatalnok, s annak van megfelelő segéd személyzete. Ez aztán az állami közigazgatást működteti azon a helyi területen, s csak ennek a közigazgatási helyi tagozódásnak van jogi személyisége és nem az illető helyi közösségnek. Vagyis a község és megye tulajdonképpen nem egyéb, mint az államigazgatás helyi részlete és semmi olyan külön társadalmi szervezetség, melynek vagyoni és erkölcsi összetartozandóságokból áll a lényege. Ennélfogva a régi

Romániában községi és megyei külön tulajdonokat sem ismertek, hanem csak községi és megyei vonatkozású államvagyonokat.

A régi Románia ilyen közigazgatási látását és elképzelését csak megerősítette a *trianoni békeszerződés is, mely francia jelfogással fogalmazva nem ismert külön megyei és községi vagyonokat, hanem ezeket [is államvagyonként] adta át az elszakított magyar területeken az utódállamnak.* Így lettek a megyeházak, városházak, járási székházak, község-házak, községi és városi iskolák, kultúrházak, megyei és városi kórházak, városi és falusi könyvtárak, városi népkeretek, villamossági, vízvezetéki és egyéb közüzemek, vágóhidak, városi és községi gazdasági udvarok és épületek, aztán a községi erdők, legelők és minden más községi ingatlanok is mind-mind állami tulajdonok. Az épületek között paloták és művészeti vonatkozásban is nagyértékű berendezések, régi és új gépek, a levéltárakban és könyvtárakban rengeteg történelmi anyag és ritkaság, s általában minden átvett vagyonban egy-egy helyi közösségnek századokon át gyűjtött, őrzött és állandóan szaporított gazdasági és kulturális tőkéje, takarékossága, elődökről utódokra hagyományozott közhasznú javai is gazdát cseréltek. Sok-sok milliárdot érő vagyon, melyet még inkább növeltek a megyék, városok, községek pénzalapjai, követelései, s aféle ingóságjai is, mint legtöbb városban és községben az apaállatok, mintatenyészetek, s egyéb mezőgazdasági és erdőgazdálkodási eszközök és készletek...!

És mindeerre a sokmilliárdos vagyonra az államváltozás elhozta a teljesen ingyenes kisajátítást — államutódlási címen. A magyar időkben jól és élesen megkülönböztették ezt a vagyont az állami tulajdonban levő vagyonoktól. Ez a vagyon az egyes helyi községek tulajdona volt, amiben a helyi közcélok, vagy közérdekű magáncélok szerint csak a helyi közönségnek volt része. Társadalmi tulajdon volt az, amiben a helyi hatóságok csak annak a helyi társadalomnak megbízottjaként rendelkezhettek. Állami hivatalnokok és szervezetek e vagyonba nem nyulhattak bele az állam javára. Ha a helyi közönség e vagyonból valamit átengedett az államnak, azt csak kellő csereértékért tette. Mikor a *békeszerződés az államtól ennyire különböző helyi társadalmi vagyont mégis ellenérték nélkül adatta át a román államnak, akkor tulajdonképpen nem történt egyéb, mint a legnyersebb vagyon-elkobzás és a magántulajdon intézményének példátlan megrendítése.* Hiszen a helyi társadalmak saját vagyona is mind-mind magántulajdon az államtulajdonnal szemben.

A magyar önkormányzati megyék, városok és községek közönségének ez a magántulajdona annál eszményibb formája és fejlődése volt a tulajdon intézményének, mert nem az egyéni önzésnek volt a kifejezése, hanem a helyi társadalom

testvéri összetartását, egymáson segítségét volt hivatva ápolni. Elődökről utódokra átszálló közösségi gondolatot, közérdek iránti hajlamot és eszményt fejlesztett, s így hagyományos erkölcsöket tett nemzedékről nemzedékre mind erősebb folyamattá. A helyi közönség ilyen hivatású magánvagyonfőnek állami elkobzása tehát egyszerűen kihúzta a talajt a helyi társadalom folyton fejlődő összetartása, testvérsége és otthonhelye iránti ragaszkodás alól. A magyar időkbeli önkormányzatok a maguk vagyonával társadalmi összegeződést szolgáltattak, legalább is ennek a hajlandóságát növelték, s így az egészséges helyi közszellem mind erősebb kialakulására hatottak. Tehát a helyi társadalomba az emberi haladás irányát vitték bele. A helyi társadalmi vagyonok állami elkobzásával ez a történelmi folyamat hirtelen szétzilálódott, s ez igen sok magyarázattal szolgál arra is, hogy a békeszerződésben Románia annyi nyereséghez jutott, mégis miért nem tudott fejlődésbe lendülni? *Azért, mert éppen az általa nyert területeken megbontotta az addigi társadalmi fejlődés helyi folyamatait.*

Románia közigazgatása is ezért nem tudja a kellő nyugodtságú megalapozást megtalálni. Mióta Erdélyt Romániához csatolták, szinte minden esztendőben más-más közigazgatási törvényt hoztak. Az erdélyi Maniu Gyula kormányazata idején, 1929-ben a helyi önkormányzatoknak régi magyar mintára való visszaállításával is kísérleteztek. De ezt a kísérletezést annyira teletűzdelték az önkormányzat elleni óvásokkal, felügyeletekkel, ellenőrzésekkel és párhuzamos állami közigazgatással, hogy ebben a bonyodalmasságban a helyi közönség minden önkormányzati készségének el kellett vesznie. A régi királyság központosító irányú közigazgatási gondolkozásának így könnyű volt ismét felülkerekednie, s az újabb, de évenként mindig változó közigazgatási törvényekben mind csak ez a központosító irány szabályozza a vidéki életkivánalmakat. *Nem ez életkivánalmak szempontjából, hanem a helyi közönség iránti folyamatos bizalmatlanságból indul ki minden közigazgatási szervezés.*

Ennek a betetőzése a legújabb közigazgatási rendszer. Ez a királyi parancsuralom alapeszméjéből kiindulva, az egész országot közigazgatásilag akként szervezi át, hogy az *addigi összes történelmi folyamatot mintegy eltörölni kívánja.* Valami olyan alapeszméje van, hogy fölülről erőszakolt szellemmel kell helyettesíteni a régi történelmi fejlődést, s akkor új országegység jön létre, amiben karikacsapásra megy a közigazgatás. Fölülről lehellik bele a helyi közületekbe a fejlődési kívánalmakat, s akkor mindenütt valami egyenruhásított nagy helyi lendület lesz, mely a helyi képességek változatosságától nem függ és a helyi közönséggel való szerves összefüggés nélkül is országegységet fog létrehozni. Ez a

külső országegység a parancsuralmi közigazgatás eszményképe. Kisértetiesen hasonlít az osztrák-magyar birodalomnak II. József által erőltetett közigazgatási egyesítéséhez.

Ebben a koncepcióban persze még inkább elvész a megyéknek, városoknak és községeknek a helyi közönség társadalmával való azonossága. Van ilyen helyi közönség, mely a megye, város és község területén lakik, de a megye, város és község mégsem az övé; tehát a bürokratikus megyének, városnak és községnek nincs helyi közönsége. A hajdani igazgatási formák megvannak, de népi tartalom nélkül. Sőt a formák szembeállnak és ellentétesek a rajtuk kívül került népi tartalommal. Ugyis vehetjük, hogy kétféle megye, város és község van. Egy, amelyik a régi hagyományos társadalmi összetartás életösztöneit őrzi, de nem törvényes; ezzel szemben áll a másik, mely törvényes, de nincs benne hagyományos életösztönű társadalom. A Székelyföld 462 községére, kilenc városára, négy megyéjére és egyéb megyerészeire még fokozottabban áll ez a szembenálló közigazgatási kettősség. Itt, ezen a területen a hivatalos megye, város és község valósággal ellenfele a régi megyei, városi és községi társadalomnak.

Elszegényítő és társadalombénító hatások a Székelyföldön az új közigazgatási rendszer miatt.

Kellő figyelemben nem részesült még a magunk részéről se az a vagyonekborzás, amivel a helyi közönségek társadalmi tulajdonát államtulajdonba vették, s amivel a megyék, városok és községek alól az összetartó gazdasági alapot kihúzták. Ebben a vonatkozásban különösen végzetes a hatás a Székelyföldön. Eladdig a községi vagyontárgyak, az azokkal folyó gazdálkodás, a gazdálkodásból folyó jövedelem mind arra szolgált, hogy a község egyes tagjaira eső terheket csökkentse. Hiszen csak emlékeznünk kell arra, hogy igen sok községnek állami adófizetésre szolgáló vagyonrészei is voltak: erdők és pénzalapok. Ezekből nemcsak a községnek, mint magánbirtokosnak az állami adóját fizették ki, hanem a községi illetőségű minden egyes lakós adóját is. Ilyen módon történt igen sok helyen a község iskoláiról és temploma fenntartásáról való gondoskodás is. Aztán mindenütt volt *községi szegényalap* is, mely arra volt jó, hogy a községi illetőséggel bíró szegényeket segélyezzék, azok kórházi költségeit, vagy idegenből való hazahozataluk és ott-honi elhelyezésük kiadásait fődözzék.

A községi vagyonnak a mondott adózási, fenntartási és segélyezési célú rendeltetései mind közvetlenül a községhez tartozókon könnyítettek és segítettek. De még számosabb volt az olyan községi, városi és megyei vagyon, melynek

jövedelméből kulturális és közhasznú intézményeket létesítettek és tartottak fenn, vagy továbbtanuló ifjakat láttak el ösztöndíjakkal. Különösen Csík és Háromszék vármegyékben voltak nagyobb tőkéjű ilyen alapok. Marostordamegyében pedig a vármegye kezelésében állott »tizennégy falu havasa« elnevezéssel ugyanannyi községnek igen jól vezetett erdei és legelő gazdasága, melynek jövedelme szintén az illető községek kulturális szükségleteire fordítódott. A kulturális téren különösen kiemelkedett Marosvásárhely város sok alkotása, köztük több milliós költségen fölépített, művészi műkínésekkel teljes kultúrpalota, aztán a középfokú kereskedelmi iskola és zeneiskola. Csíkmegyének árvaháza volt Csíksomlyón, polgári iskolája és földműves iskolája Csíkszeredán; Kézdivásárhelynek árvaháza volt; Sepsiszentgyörgyön pedig művészi fölépítésű s nagyértékű gyűjteményekkel teli múzeum állott: a négy székely vármegye közös tulajdona.

Igen sok községnek volt saját költségén épített és fenntartott népiskolája, s még magyar időkben történt, hogy e községi iskolák közül Csíkmegyében 18-at, Háromszéken 78-at, Marostordamegyében 6-ot, Udvarhelymegyében 84-et állami kezelésbe adtak át, de a községi tulajdont ez iskolák épületeire és területeire fenntartották. Az állami használat időtartamát úgy szabták meg, hogy ez addig tart, míg az iskolában magyar nyelvű lesz a tanítás. Még az ilyen feltételű átadás után is megmaradt Csíkmegyében 7, Háromszékmegyében 7 és Udvarhelymegyében 1 népiskola teljesen községi iskolai jelleggel, vagyis nemcsak az iskolaépület volt községi tulajdon, de az iskola egész fenntartásáról és az oktatói kar fizetéséről is az illető községek gondoskodtak.

A magyar időkbeli való öröksége volt az is a székelyföldi egyes helyi önkormányzatok közönségeinek, hogy saját vagyonukkal részesedtek bizonyos állami *iskolaintézmények* létesítésében, de nem föltétel nélkül, hanem a helyi, illetve a székelyföldi kulturális érdekek különös felkarolásának a kikötésével. Így Székelyudvarhely város telkén és Udvarhelymegye költségén épült fel a székelyudvarhelyi állami főreáliskola, továbbá az ottani kőipari és iparipari állami iskola. Kikötés az volt, hogy az iskolák elsősorban a székely ifjúság gyakorlati irányú neveléséről gondoskodnak és magyarul tanítanak. Gyergyószentmiklós város hasonlóan saját költségén és telkén építette föl az ottani állami főreáliskolát, itt is azzal a kikötéssel, hogy Gyergyóvidék és aztán az egész Csíkmege székely ifjúsága kapjon ott magyar nyelvű és gyakorlati irányú középiskolai oktatást. Marosvásárhelyen a város közönsége telkén és a megye közmunkaszolgáltatásával építette föl az állam az ottani honvéd-hadapródiskolát, s a helyi közönségnek ez a vagyoni részesedése azzal a ki-

kötéssel történt, hogy elsősorban a székely ifjak katonai nevelését fogja az iskola teljesíteni. Aztán az állami és helyi részesedések közösségéből épült fel közel 300 székelyföldi községben az állami népiskola is. Többnyire a községek adták a telket és legtöbb helyen magát az egész fölépítést is, vagy legalább építő anyagban és anyaghordó, szállító munkában adták szolgáltatásokat. E részesedések legtöbbje ellenében a község a magyar nyelvű tanítást kikötötte, s igen sok helyen azt is, hogy az iskola tanítója a helyi egyházközség énekvezéri teendőit is ellássa.

A községek, városok és megyék saját tulajdonosi jogai persze teljes kizárólagossággal érvényesültek ezeknek a helyi közönségeknek gazdasági jellegű vagyoni javaiiban, vállalkozásaiban és üzemiben. Szinte minden községnek volt erdője, legelője, többnek volt mezőgazdasága, legtöbb maga tartotta az apaállatokat. Minden városnak megvolt a maga mintagazdasága, fogatai, szekerei, tehenészete, kertészete, s azokban az alkalmazottak egész serege. A gazdagabb községekben is ez volt a helyzet. Igen sok községnek volt községi vendéglője és korcsmája. A városok mindenikének volt villanyvilágítási üzeme, Marosvásárhelynek pedig igen nagy szabású vízműve is. Még néhány nagyobb község is haladt úgy a városiasság felé, hogy saját üzeme volt a villanyvilágításra. Az se maradhat megemlítetlenül, hogy minden városnak több bérház állott a tulajdonában.

A felsorolt gazdasági jellegű vagyoni javak, vállalkozások és üzemek mind kifizetők voltak, vagyis fenntartásuk költségén túl jövedelmet is hoztak. A jövedelem egyrésze jövő beruházásokra szolgált, de többnyire nagyobb része volt az, mely a helyi önkormányzat költségvetésében a bevételket szaporította és így a helyi pótdátot csökkentette, vagy éppen teljesen fölöslegessé tette.

Az ilyen természetű vagyoni javak közé tartoztak a *kaszárnyák* is, amelyek Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely városban az illető városok tulajdonai voltak, illetve Csíkszereda városban a Csík vármegyéé. Ezekért a katonai kincstár olyan bért fizetett, mely az épületfenntartás költségein túl még fölösleget adott. (Már a községházak, városházak, járási székházak és megyeházak nem voltak ilyen jövedelmezők, hiszen az illető önkormányzat saját hivatalai elhelyezésére szolgáltak. De otthont adtak annak a helyi önkormányzatnak, a székely közönség magáénak érezhette azokat, saját líai munkahelye volt azokban, saját közvéleményének, elhatározásának, akaratképződésének a kiérlelődése folyt bennük. Legtöbbjük önmagában is építészeti érték, de összegyűjtő vonatkozásai és jelentősége folytán mindenik ilyen önkormányzati tulajdonépületnek megvolt a maga nagy erkölcsi és történeti értéke a székely nemzetre nézve.

Mindezek elvesztek; még az *önkormányzati irattárak* is kótyavetyére kerültek! Udvarhely megyének, mint az egykori székely anyaszéknek levéltárában sok becses történelmi anyag volt az egész székely nemzetre vonatkozólag. Ott őrizték a székely nemzet XVII. századbeli hadi összeírásait, is ezek birtokában Udvarhely megye levéltára még az államváltozás előtti idők legutolsó évében is hiteles hely volt a székely nemesi családból való eredet bizonyítására. A székely összeírás nagybecsű okmányain kívül több fejedelmi irat, több legfelső törvényszéki döntés, aztán az egész székely nemzet törvényhozásának több emléke is ott állott az udvarhely-megyei levéltárban, az úgynevezett »nemzeti láda« kopott fájú, nehéz vasalású tartójában. Államutódlási jogcímen ezt a megyei tulajdonban levő nemzeti ládát, becses történelmi tartalmával együtt elszállították Bukarestbe. Lehet, hogy Jorga Miklósnak, a leghíresebb román történetírónak a rendelkezése alá adták. Hasonló lett a sorsa Székelyudvarhely város történelmi értékű régi okmányainak.

Az összes önkormányzati székely vagyonnak román állami tulajdonba kerülése elsősorban elszegényedést és a történelmi életformák kedvezőtlen megváltozását idézte elő. Eddig a székelység a maga önkormányzati vagyonából adót fizetett, iskolákat és egyházakat tartott fenn, szegényeket segített, fiait taníttatta és neveltette, aztán a maga embereit helyezhette el az önkormányzati gazdálkodásokban, üzemekben és vállalkozásokban. Mindez az egész székely társadalom életvitelének a lényeges megkönnyítését, folytonosságot és bizonyosságot jelentett. Az önkormányzati vagyonok elvételével mindez teljesen megszűnt. Ennek pótlására minden egyes székelynek a maga magánvagyonát kell igénybevennie, jövedelmét folyton apasztania; ha pedig jövedelme nincsen, akkor idegenben kell járnia a koldus-utat. A közigazgatás, az önkormányzati vagyon megszűnt a segítője lenni.

Legkifejezöbben megláthatjuk ezt a változást az olyan községekben, hol az odavaló illetőségűek állami, egyházi vagy iskolai adóit valamely községi erdő, vagy egyéb gazdaság, vagy kamatozó pénzalap jövedelméből fizették. Miután az ilyen jótékony hatású helyi közvagyonok állami tulajdonná lettek, az állam azok jövedelmét nem az egyes magángazdaságok könnyítésére, nem egy-egy községlakó terheinek az átvételére, hanem saját céljaira fordította. Viszont az egyesek adóterhei a békeévekhez képest igen megsokszorozódtak. A »Bukaresti Magyar Sajtótudósító« című adatgyűjtemény például evv. június 21-iki közleményében kimutatja, hogy Háromszék megyében a föld adója ötszörte több, mint a háború előtti időkben, az iparosoknál pedig 400-szoros, a kereskedőknél 700-szoros, a szabadfoglalkozásúaknál 1600-szoros emelkedést mutat az adó. Az ennyire megszaporodó adó-

teher most már az olyan székely községekben is az egyes magángazdaságokra szakad, ahol megfelelő községi vagyon volt e terhek átvételére.

Amint mondtam, az ilyen teherátvételű községi alapok esetében legkifejezöbben megnyilatkozik, milyen hatással járt a községi vagyonok államosítása a székely társadalomra. A községi vagyon elveszett, a magángazdaságok könnyítését már nem teljesíti, s még azonfelül a magángazdaságok közadózási terhe is meggyarapodott. Az alapveszteségeken kívül még a magángazdaságok évről-évre megisméltendő vesztesége is állandósult. Nem is kétszeres így a székely magángazdaságok vesztesége, hanem annyiszoros, ahányszor több újesztendőben kell újból adózni. A szegényítés fokozódása nyilvánvaló, s a községi vagyonok államosításának íme ez a legfeltűnőbb székelyföldi hatása.

Ellenvethető volna, hogy hiszen a volt községi javak állami tulajdonban is visszatérülhetnek a községek közigazgatásának, s egyéb közszükségleteinek az ellátására. Elméletileg ez így lehet, de a Székelyföldön más a valóság. A Székelyföld megyéi, városai, községei szeretnék a maguk magyar egyházait, iskoláit tovább is segíteni, az állami közigazgatás azonban ezt a helyi kívánalmat elutasítja, sőt a székely megyéket, városokat, községeket arra kényszeríti, hogy az addigi önkormányzati vagyonok jövedelmét román templomok és iskolák építésére fordítsa, ezek fenntartásáról gondoskodják.

A helyi közigazgatásban nincs önkormányzat, tehát annak keretében idegen közigazgatási személyzetet alkalmaznak. A volt községi vagyonok jövedelme ezeket táplálja. A helyi közüzemek jövedelmét pld. bukaresti központba kell szállítani, onnan annyit visszaadnak, amennyi a közüzemek úgahogy való továbbfolytatására szükséges, de már fejlesztésre és új befektetésre a székely városok közüzemei még saját jövedelmeikből se kapnak semmit. Amellett a közüzemekben is legfőlebb egy-két szolgát túrnek el a helyi székely lakósságból, de vezetőt, nagyobb hatáskörű alkalmazottat, jobb fizetésű munkást már mind idegenből hoznak.

Igy látható, hogy a székely helyi közületek javainak állami tulajdonná tétele nem térít vissza semmit a székelyeknek. Van a belügyminisztérium kezelésében egy *állami »falupénztár«*; abból a román vidékek falvai kamatmentes kölcsönöket, sőt ingyenes adományokat kapnak a maguk fejlesztésére. Székely község még nem részesült ilyen szerencsében; pedig bizonyára az ő volt pénzalapjainak jórésze is ott van abban a falupénztárban, s már néhai vagyonuk jövedelmeit is oda utalták.

A Székelyföldön mindig jó megveii, helyi és állami utak voltak, mert a talajviszonyok is kedvezők erre, s az útépi-

tési és útfenntartási anyagok is ott vannak legbővebben kézügyben. Mégis ma ott vannak az ország legrosszabb útjai. Viszont román vidékeken az útfenntartás jó, sőt helyenkint fényűző. Ebben pedig bőven benne van a székely megyék egykori útalapjainak a vagyona, s mai útdozásának a folytonos jövedelme.

A székely közeleti, gazdasági és közművelődési céloktól teljesen idegen, s még a székely területeken erőltetett román intézményektől is távol áll sok olyan kiadás, amit az új közigazgatás a székely megyék, városok és községek költségvetéseire rákényszerít. Így például még Bukarest szépirodalmi fejlesztésére s a kolozsvári görög keleti székelyegyház fölépítésére is tetemes hozzájárulásokat kellett a székely költségvetésekbe fölvenni, aztán a székely társadalomnak a saját magángazdaságaiból kiizzadni.

Ennyi gazdasági elszívást idézett elő a Székelyföldön a helyi közigazgatási vagyonok állami tulajdonba vétele, s az a sok idegen érdekű megterhelés, ami ebből vaslogikával, vagyis bilincsra kovácsolással előállott. Ennek elszegényítő hatását még azzal se igyekeznek mérsékelni, hogy legalább a székely nép társadalomképződésének valami felfelé haladó utat adjon a közigazgatás. Ha e közigazgatás alkalmazottai a székely nép fiai lehetnének, akkor még az ő javadalmazásukban valami visszatérülne a székelységtől elvett közigazgatási adózatokból; azonban a központosító és románizáló államigazgatás szempontjaival ellenkezik, hogy egy nemromán népvidéket a saját fiai gondozására hagyjon. Bizalmatlanság is ez, de még inkább uralkodni vágyás és egy idegen nép kiaknázására törekvés. Emiatt történik, hogy az állam a székelyföldi helyi érdekű közigazgatásban is túlnyomóan csak fajromán embereket alkalmaz. Ezzel még e helyi érdekű közigazgatás életpályáit is elzárja a székelység elől, s idegen középosztályt igyekszik beékelni a székely népreteg fölé, ami természetesen megakadályozza, hogy a székely társadalom értelmi középosztálya tovább fejlődhessen. Az új rendszer a nép elszegényítését így társadalmi alározkadásokkal, s folyton halmozódó feszültségekkel is súlyosbítja. A multhoz képest ebben mutatkozik meg leginkább az a nagy változás, hogy a mai székelyföldi hivatalos megye, város és község mennyire szembenálló ellenfele lett az igaz, a helyi közönség őslakós társadalmából álló autonóm megyének, városnak és községnek.

*Új területi beosztás a közigazgatásban.
A Székelyföld történelmi és társadalmi
egységének szétszakítása.*

A Székelyfölddel való közigazgatási bánásmód további kirívó fejleménye, ahogyan a területi beosztások, s azokon a hatáskörök alakultak.

Egészen a legutóbbi időkig Romániának úgy a régi területén, mint az újszatolású területein bizonyos történelmi hagyományok szerint maradtak a tartományi, vagy a tartományokon belüli kisebb közigazgatási csoportosulások. A régi Romániában máig is megszokás a Moldva, Muntenia és Oltenia tartományok szerinti megkülönböztetés. Ehhez hasonlóan az újszatolású területeken szintén így különböztették meg Erdélyt, (Erdélyben is a Mezőség, a Királyföld és Székelyföld vidékeit) aztán a *Bánságot*, a *Körösvidékét*, (az Erdélytől nyugatra eső területet, melyet igen sokszor »magyar rész«-nek neveztek románul is) a *mármarosi részeket*, (Erdélytől északra) és az egykori osztrák és orosz területeken *Bukovinát* és *Besszarábiát*. Ezeket az elnevezéseket semmi hivatali és felsőségi ellenőrzés se kifogásolta, vagy tilalmazta, sőt az államigazgatás egyes vidéki központjait is e területi összetartozások emlékéhez alkalmazkodva igyekeztek elhelyezni. Mindjárt a békeszerződés utáni kezdőévekben e hagyományokhoz képest létesítették az úgynevezett egységesítő bizottságok székhelyeit, s aztán a katonai hadtestek központjait, a felsőbb bíróságokat, a tankerületeket is aszerint szervezték. És ami fő, mindenütt meghagyták a megyei beosztásokat a maguk addigi történelmi kialakulásában. Egyedül egy-egy kisebb határmódosítást vittek végbe néhány szomszédos megye között. Csak a székelyföldi megyékre nézve kísértett állandóan az a kormányzati gond, hogy azokat egyetlen nagy megyévé kell összevonni, s ekként a négy magyar többségű megyéből hármat eltüntetni. Ettől az összevonó megkisebbitéstől körülbelül csak az a megfontolás tartott vissza minden kormányt, hogy akkor megannyi megyefőnöki és főtisztviselői állást kellett volna megszüntetni, holott ezeken megannyi párthívet lehetett elhelyezni.

Az erdélyi Maniu Gyula kormányra jutásakor, 1929-ben a tartományi kormányzást is meg akarták szervezni; akkor is a vidékek történelmi csoportosulásai szerint kerekítették ki a tartományi körvonalakat. Akkor is szó volt a székely megyék összevonásáról, de a román hivatali lehetőségek akkor is e megyék száma szerint sokszorozódtak, s így akkor se lett a megyeösszevonásból semmi. Szóba jött ugyan még az a terv, hogy a székely megyéket a szomszédos moldvai, illetve munténiai (havasalföldi) tartományokba kellene beosztani. Ennek azonban éppen Maniu erdélyi pártjának az a felfogása állotta útját, hogy a Székelyföld is a történelmi Erdélybe tartozik, s ezt az Erdélyt nem szabad megcsontítani.

Az ilyen történelmi beidegződés megszüntetésére forradalmi változást hozott az 1938-ban életbe léptetett királyi parancsuralom. És igen érdekes, hogy éppen Jorga Miklós,

a történetíró királyi tanácsos vetette föl a javaslatot a belső történelmi határok megszüntetésére. Körülbelül történetíróként érezte, hogy a történelmi emlékek súlyos meghatározók, s azok elmosása szükséges, hogy az államegység biztosabb legyen. Ő maga indítványozta, hogy folyók, víziutak, forgalmi vonalak szerint kell új tartományi beosztásokat (szervezni, s azok szerint is kell új elnevezéseket adni, hogy az »Erdély«, »Bánság«, »Körösvidék«, »Bukovina«, »Besszarábia« neveket felejtse el a közönség, és a nevek szerinti területek is tépődjenek szét, hogy annál könnyebben kiszakadjanak a *történelmi regionalizmusokból* és így az államegységnek ne kelljen ezekkel a történelmi erőkkal birkóznia.

Egészen szakszerű tanács volt ez egy történettudóstól, s a királyi parancsuralom követte is ezt a tanácsot. Ezen az eszmei alapon, vagyis a történelmi vidékek szétzilálásával először hét tartományt terveztek, azután a végleges királyi rendelettörvényben 10 lett a tartományok száma.

Az első hetes számú felosztással is Erdélyt négyfelé szakították. Erdély felső vidékét Kolozsvár székhellyel, alsó vidékét Brassó székhellyel szervezték meg. De már ez alsó vidékhez hozzávettek hét megyét Havasalföldből, illetve Moldvából. Viszont az erdélyi alsó vidékből Fogaras és Szeben megyéket a régi királyságbeli Oltvidékhez csatolták, Hunyad megyét pedig a Bánsághoz. Ebben az első beosztásban a Székelyföld három túlnyomó magyarságú megyéje (Csík, Háromszék, Udvarhely) Brassó központhoz csatolódtott, ami még elég természetes csoportosítás; de amint jeleztük, a brassói tartományhoz vettek hét moldvai, illetve havasalföldi megyét is, hogy így a székelyföldi tömött magyarságú három megyét kétszerannyi románjellegű terület majorizálja. A negvedik székely megye, Marostorda pedig a kolozsvári tartományhoz került, hová csak viszonylagos magyar többségű, vagy éppen csak kisebb magyarságú megyék tartoztak.

A második tartományi területbeosztás, mely végleges törvénnyé is vált, az egész Romániát — mint mondtunk — tíz vidékre osztotta. Az egykori Erdély a máramarosi és körösi részekkel együtt ebben a végleges beosztásban is négyfelé osztódott. Északi részét Máramarossal és Körösvidékkel együtt Kolozsvárhoz csoportosították, középső és délkeleti nagyobb részét Gyulafehérvárhoz, délkeleti kisebb részét (Háromszék és Brassó megyéket) Bukaresthez, délnyugati részéből Hunyadot a Bánsághoz. Ebben a felosztásban a Székelyföldből Marostorda, Csík és Udvarhely megyék a gyulafehérvári székhelyhez kerültek, az úgynevezett »Maros-Tartomány«-ba, Háromszék megye pedig Brassó megyével együtt belekapcsolódott az úgynevezett »Bucsecstartomány«-ba, melynek Bukarest a székhelye. A »Maros-tartomány«-ban az odacsatolt három székely megyén kívül még Fogaras, Szeben,

Kisküküllő, Nagyküküllő és Torda-Aranyos megye van benne; míg a »Bucsecs-tartomány«ban a többi Székelyföldről elszakított Háromszék és Brassó megyéken kívül a régi román királyságnak (Havasalföldnek) nyolc megyéje, köztük a román fővárost magában foglaló Ilfov-megye is.

Ebből a beosztásból látható, hogy a »Maros-tartomány«-ban lévő három székely megye és székely érdekű terület a maga 380 ezernyi magyarságával, s a többi erdélyi megyék kisebbségével együtt még számottevő tömeget jelent, — legalább statisztikailag. Ellenben Háromszék megye székelységének és Brassó megye viszonylagos magyar többségének együttes 150 ezernyi száma is egyszerűen elnyelődik a »Bucsecs-tartomány«-ban, hol az odaesetolt régi királyságbeli nyolc megye együtt közel kétmilliónyi román tömeget foglal magában. Tekintsük ezt az elnyelődést vígasztalódás okából csak statisztikai jelentőségűnek, azonban mégis fájdalmas az, hogy az új tartományi beosztás a Székelyföld történelmi egységét egyszerűen kettészakította, s egyúttal a népvidéket a maga legtermészetesebb forgalmi és szomszédsági viszonyaiban is szétzilálta. Nagyobb részét odaosztotta Gyulafehérvárhoz, amely sohase volt vele forgalmi viszonyban, — kisebb részét pedig teljesen idegenbe vitte. Nemesak a történelmi együttélés szétrombolása ez, hanem a gyakorlati léletpontoknak is teljes figyelmen kívül hagyása. Háromszéknekgye székelységének megbízottai közbenjártak azért, hogy a belügyminiszter változtassa meg ezt a lehetetlen rendezést, s a megyét bocsássa vissza a testvéri székely megyékkel való együttmaradásba; a kérést a hatalom urai nem teljesítették.

Az új tartományi beosztások szoros összefüggésbe kerültek azokkal a társadalomba belenyúló változtatásokkal is, melyeket az 1938. február 27-iki *parancsuralmi alkotmány* írt elő az ország új szerkezetéül. Eszerint a foglalkozási rendek szerinti csoportosulás az, amivel a közönség az ország közéletében résztvehet, illetve a maga magánéleti érdekeltiségeinek valami kifejezést adhat és érvényesülést szerezhet. Az új alkotmány előírásai szerint ki is bocsátották az egyes rendelettörvényeket, melyek megszabják, hogy három területi csoportosulást kell alkotni: (a mezőgazdasági, 2. az ipari és kereskedelmi, 3. szellemi foglalkozásúaké), mindenik foglalkozásnak lehetnek helyi és megyei csoportjai, s bizonyos szakmai elágazásai, de a helyi érdekű, illetve szakmai elágazású csoportoknak területileg *csak egyetlen* összefüggésben lehet összegeződniök: a tartomány szerinti egy-egy területben. Ami más szóval azt jelenti, hogy rendelkező, elhatározó, elvi irányokat adó erővel *minden tartományban csak egy-egy összegező szakmai csoport intézkedhetik*: a helyi, (megyei-városi vagy községi) csoportok csak ez egyetlen és *kizárólagos* csoportnak az alosztályai, végrehajtó szervei.

Tehát a háromszéki, vagy csángóföldi mezőgazdasági szempontokat és igényeket csak a Bukarestben székelő tartományi mezőgazdasági kamara képviselheti; ebben pedig a Bukarest körüli 8 román megye mezőgazdasági érdekeltségei vannak lehangoló túlsúlyban. Ugyanígy a Bukarest körül csoportosuló kereskedelmi és ipari érdekeltségek döntik el, hogy szakmai szempontból a brassói, sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi iparosnak és kereskedőnek az igényeit mennyiben kell támogatni; s hogy a magyar ipari munkásnak és kereskedelmi alkalmazottnak Háromszék és Brassó megyében szabad-e és lehet-e dolgoznia. Az is igen érdekes, hogy a Bukarest körüli román megyék görög keleti papjai és tanítói szabják meg a háromszéki, brassói és csángóvidéki katolikus és protestáns magyar papok és tanítók működési irányát és alkalmaztatási módjait; ugyanígy a bukaresti és Bukarest-körüli ügyvédek, orvosok, mérnökök és újságírók rendelkeznek a brassói, háromszéki és csángóvidéki magyar kollégáik sorsa felett.

Kevés változattal hasonló helyzet alakulás várható Csík, Háromszék és Udvarhely megyék, s Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Szászrögen, Gyergyószentmiklós, Dicsőszentmárton, Erzsébetváros és Csíkszereda városok magyar papjaira, tanítóira és egyéb szellemi foglalkozású egyéncire is, valamint az ottani magyar mezőgazdákra, iparosokra, kereskedőkre és munkásokra, mert ezek is csak a saját tartományi beosztásuk szerint tömörülhetnek összegező szakmai testületekbe. És bár ezek a »Maros-tartomány«-ba osztott székely megyék és székely-érdekű területek — amint mondtuk — 380 ezernyi magyarságot jelentenek, s ezt a tartomány többi részének kisebbségi magyar lakossága további 90 ezer fővel 470 ezer főnyi tömegre gyarapítja, ez mégis csak statisztikai jelentőségű nagy szám, mely egy másik nagyobb számmal elnyomható; mint ahogy ez meg is történik a mesterségesen kikerekített »Maros-tartomány«-ban. Az odacsoportosított megyék összes területén ugyanis — az 1920-ik évi román népszámlálás hivatalos adataiból vett összegezések szerint — a nemzetiségi megoszlást a következőnek láthatjuk: A kilenc megye összes lakossága kerekesszámmal 1 millió 400 ezer, ebből magyar 470 ezer (33.6%), román 750 ezer (53.5%), német 160 ezer (11.5%), és zsidó 20 ezer (1.4%). Ilyen tartományi kikerekítéssel tehát a »Maros-tartomány«-ba szakított székelyföldi területszámok is csak kisebbségek. Még akkor is e tartomány magyarsága 9—10 százaléknival kisebbségben marad, ha össze is fog a tartomány németiségével.

Ezen a számbeli hátramaradáson legfőleg az segíthet, hogy a foglalkozási képességekben, a szakmai előhaladottságban a magyar és német mégis fejlettebb és többet jelent, mint a számszerű román többség, azonban ez a számszerű

többség dönt mégis a szakmai érdekek fölött, mikor a tartományi keretben közjogi és hivatalos hatállyal csakis egyetlen szakmai testület határozhat. Ez a számszerű többség még a saját szakmai elmaradottsága címén is követeli, hogy más nemzetiségű szakmatársai és szakmaterületei rovására speciális előnyökhöz, több támogatáshoz és kedvezéshez jusson. Gondoljunk csak olyan egyes esetekre, mikor a hivatalos szakmai testületek, iskolák, szakiskolák, könyvtárak, sajtóintézmények létesítését és fenntartását határozzák el, persze csak román kultúrérdekek ápolására — a Székelyföldön is. Vagy amikor a gazdasági szakmai testületek munkarendet, üzemi módszereket, piacokat írnak elő, melyek a székelyföldi viszonyokat, s azok különös fejlettségét egyáltalán nem veszik számba. Vagy elrendelik azt, hogy a meglévő vállalatokban 80%-ban kell alkalmazni fajrománokat a Székelyföldön is, vagy hogy román vidéken versenyüzemeket kell létesíteni a székelyföldi hasonló üzemek hozzájárulásának is az igénybevételével.

A hivatalos szakmai testületek ezt mind megtehetik. Az ilyen hatalmi túltengésre eddig is megvolt a hajlandóság úgy a kulturális, mint a gazdasági vonatkozású törvényekben és hatósági intézkedésekben; most a hivatalos szakmai testületek a *társadalmi foglalkozásokat* is úgy szervezik, hogy e hatalmi akarásokat a közönség magánéletébe is belevigyék. Ezt jelenti az, hogy tartományonként csak egy-egy olyan szakmai testület lehet, mely a szakma érdekeiről kötelezően rendelkezhetik. A foglalkozás-rendi szervezeteknek ilyen tartományi testületekhez kötöttsége miatt arról szó se lehet, hogy a Székelyföld a maga történelmi és természetes összefüggésében külön szakmai testületeket alkothasson, s így a maga külön közösségében léphessen föl gazdasági és szellemi érdekei gondozására. *Hiába van meg a Székelyföldnek saját területén a maga túlnyomó, 80—90 százalékos székely néptöbbsége; ezt a tartományi szétszakítások mesterségesen kisebbséggé faragják le és népcsonkokká teszik.* Az így szétdarabolt székely népszázalék helyébe aztán a hivatalos szakmai testületek behozzák azt a fajromán 80 százalékot, amit már előbb említettünk, s amit az úgynevezett »nemzeti munkatörvény« ír elő az állami intézményekre, azoknak a magánvállalatokkal való összefüggéseire, tehát a hivatalos szakmai testületekre is.

Látnivaló, hogy a Bukarest és Gyulafehérvár között megosztott székelyföldi és székelyérdekű vidékek éppen e megosztás miatt, még foglalkozásszakmai szempontból se tudnak érvényesülni. Legalább is a hivatalos szakmai testületekben semmiesetre se. Ezekén kívül a magántársadalmi jellegű szakmai csoportosulásokra az elvi lehetőség és eltűrttség megvan ugyan, de gyakorlatilag bizony igen nehéz az ilyen magán-

csoportosulásoknak fennmaradniok, működniök és hatóerőt kifejteniök. Még fenntartásuk költsége is a résztvevőkre ket-tős terhet jelent, mert hiszen a hivatalos szakmai testületek fenntartásához is kötelezően hozzá kell járulniok. Mégis csak az ilyen magánjellegű szakmai csoportosulások azok, amelyekben a székelyföldi gazdasági és szellemi érdekeltségek még valami menedéket találhatnak. Persze számítaniok kell arra, hogy csak a maguk erkölcsi erejére támaszkodhatnak és akarásaikkal, küzdéseikkel a hivatalos egyesületek hatalmi erejébe ütközhetnek, s az elől gyakran vissza kell vonulniok, míg megértethetik magukat.

Erkölcsi erő egyik oldalon, hatalmi erő a másik oldalon! — ez még nem jelent egyenlőtlenséget. Az erkölcsi erővel létrejött és fennmaradó összetartásnak mindenestre óriási társadalomfejlesztő hatása van, azonban gyakorlati előnyöket, hasznokat és eredményeket a hatalmi oldal foglal le magának, s az erkölcsi oldalon állók csak megpróbáltatások, lemondások, küzdelmek és üldözések részesei. *Ha az utóbbiak mégis ki tudnak tartani, a végső diadal föltétlenül az övék lesz.* De addig bizony a küzdelem és a birkózás a két fél között nagyon egyenlőtlen feltételűnek mutatkozik.

A székely megyék az új közigazgatási rendszerben.

*A székelyek szava a tartománygyűlésen
és az országgyűlésen.*

A romániai új közigazgatási rendszer azzal hozta a leggyökeresebb újítást, hogy tulajdonképpen a régi megyéket eltörülte és beolvasztotta a tartományi kerületekbe. A régi román királyságban ez nem okozhat semmi mélyreható változást, mert ott amúgyse volt igazi megyei élet; a megye csak a megyefőnököt (prefektust) és hivatali környezetét jelentő földrajzi fogalom volt. Megyegyűlések, a megyei közönség társadalmának képviselői megnyilatkozásai, s így megyén-kint kialakuló közvéleményképződések és érdekszerveződések nem voltak. Mikor 1929-ben Maniu Gyula kormánya a magyar minta valamelyes utánzásával a megyerendszerbe lelket akart önteni, s az akkori közigazgatási törvényben a megyegyűléseket életre hívta, — ez a régi királyság területére éppen olyan ujdonság volt, mint most ujdonság a parancs-uralmi kormányzat közigazgatási rendszerében a tartománygyűlés.

A Maniuék 1929-iki közigazgatási törvénye hajlott arra felé, hogy a megyék a maguk területén bizonyos önkormányzatot gyakoroljanak, s ez önkormányzatok a saját-választotta vezetők alatt álljanak. Igaz, hogy ugyanaz az 1929-iki törvény ez önkormányzatra az állami kinevezésű megyefőnöknek óriási vétőjogot biztosított, s éppenúgy a járási fő-

nököknek is a községi életre. Amellett az állami kinevezésű hatóságok és hivatalok olyan párhuzamos működése is volt biztosítva, hogy emiatt az önkormányzati szervek munkáját az állam-igazgatási szervek (csak folyton keresztelték, vagy ellenőrzések és felügyeletek címén folytonos befolyásolás, beavatkozás és bénítás alatt tartották. Ennélfogva ahol megyei hagyományok nem voltak, ott az egész önkormányzati kísérletezést csak fölösleges hivatalszaporításnak vették; ellenben ahol voltak megyei hagyományok, — így Erdélyben Bánságban és a Székelyföldön is — ez a Maniu-féle önkormányzati kísérletezés legalább reményt keltett, hogy a régi megyei közélet föltámasztható lesz.

Fájdalom, Románia megyehagyomány nélküli része többségben volt, s emiatt országos érzékenység nem is tudott támadni, mikor a Maniut követő kormányzatok a megyei, városi és községi önkormányzati testületek helyébe az úgynevezett »ideiglenes (interimar) bizottságok« rendszerét állították. Ezek az »ideiglenes« intézmények *állandósultak* kilenc éven át, egészen az 1938-ban bekövetkezett királyi parancsuralomig. A bizottságokban mind a kormány által kinevezett emberek vitték a helyi közigazgatást. Egyedüli korrekтивum e kinevezési rendszerben csak az volt, — s ez az önkormányzati kísérletezés egyetlen hatásmaradványa, — hogy többnyire helyi emberek voltak a kinevezett bizottságok tagjai. A királyi parancsuralom közigazgatása ezeket a bizottságokat is megszüntette.

Ezzel az egykori megyei képviselőtestületnek még a kinevezett helyettesítője is megszűnt, s a parancsuralmi kormányzat nem is állított semmi új intézményt a helyébe. A városokba és a községekbe még a helyi lakosság képviselőtételére bizonyos helyi tanácsok létesítését elrendelte, de a megyére nézve az ilyen helyi tanács elmaradt. Ellenben az eddigi összes megyei hatáskör átment a legújabb közigazgatási rendszer szerint a tartományokra, azokban is elsősorban a tartományvezető királyi helytartóra, másodsorban pedig a tartománygyűlésre. Ehez a tartománygyűléshez képest a megyének csak annyi szerepe maradt, hogy a városok és községek megyénként választanak 2—2 tartománygyűlési képviselőt. Egyébként a megyéknek a saját területükön való vagyongazdálkodó, vagyoneledásokról és vételekről rendelkező, pótdóztató, kölcsönököt, közműveket létesítő jogköre mind átszállott a tartományra. A tartománygyűlések a gazdasági téren kívül közművelődési vonatkozásban is alkotásokat és megszüntetéseket vihetnek végbe a beléjük olvasztott megyék területén.

Ekként a székely megyék is megszűntek, s még kinevezett helyi bizottságok se intézkedhetnek e megyék külön-külön szellemi és gazdasági érdekei felől. A megyei lakosság

adózó és munkaszolgáltató képességének csak a megye területén való felhasználása, vagy a volt megyei közvagyonoknak csak a megye javára való jövedelmeztetése és értékesítése ezentúl már nem lehet szabály. Az új közigazgatási rendszer szabálya az, hogy minden helyi vagyon és adózóképesség tartományi keretek és célok szerint kerül felhasználásra. Tehát világosan előre láthatók az olyan helyzetek, hogy a tartománygyűlések például erőműtelepeket, vagy helyi érdekű vasútakat, vagy iskolákat, templomokat, vagy más közintézményeket fognak létesíteni, de csakis románlakta vidékekre, vagy a román kultúra szolgálatára, ...és mindezekhez a létesítményekhez a székelyföldi közvagyonokat is mind fölhasználják, illetve azokhoz a székelyföldi lakosságnak is kötelezően hozzá kell járulni; viszont ugyanazok a tartománygyűlések semmi olyan közművet és beruházást nem határoznak el, ami a Székelyföldnek akár közvetlenül, akár csak közvetve is hasznára lehetne.

Ez mind világosan előrelátható, ha az új közigazgatási rendszer folytán ténnyé vált az, hogy a Székelyföld két tartománya széttépvé, mindenütt csak a kisebbség alárendelt helyzetébe jutott. Láttuk, hogy még az ugynevezett »Maros-tartomány«-ban is a Székelyföldtől odaosztott három megye magyarsága csak 33.6 százalék a tartomány többi hat megyéjének 53.5 százalék románságával és 11.5 százaléknyi németjével szemben és e miatt még a németekkel együtt sem tud abszolút többséget szervezni. A Bukarest székhelyű »Bucsecs tartomány«-ba osztott Háromszékmegye és Csángóföld 180 ezernyi magyarsága pedig már csak igazán elenyésző százalék a tartomány többi nyolc megyéjének, a régi román királyság e központi területének két milliányi román lakosságához képest.

De még így is, ez elenyésző százalékban is a magyar részekből magyar képviseletnek mégis kellene jönnie, ha csak a statisztikai nemzetiségi megoszlás érvényesülne ebben a képviseletben. A »Maros-tartomány«-ban pedig éppen egyharmadrésznyi magyarságnak kellene lennie a tartománygyűlésen. Joggal föltehetnők, hogy legalább ennyiben a székely megyéknek mégis meg kellene látszaniok a tartománygyűléseken, ha már a törvény annyiban mégis meghagyta a megyéket, hogy azok választókerületül szolgáljanak a tartománygyűlések számára. Hiszen azt mondja a törvény, hogy megyénként 2—2 képviselő megy a tartománygyűlésbe, s azonkívül a tartomány szakmatestületei is küldenek 1—1 képviselőt, aztán még vannak hivatalból való tagjai is a tartománygyűlésnek. Tehát a Maros tartománybeli 1 székely megyéből legalább 2 képviselő mégis magyar kellene legyen, ha e székely megyék tömött magyarsága szerint számítunk.

Azonban ez a statisztikai és életvalósági arány mégis csak elmélet maradt ahhoz a gyakorlati valósághoz képest, amivel az új közigazgatási rendszer megszervezte a megyénkinti választásokat.

Legfőbb jellemzője ennek az, hogy a megyei kerületekben nem maga a közönség választ, hanem a megyebeli községek (s köztük a városok) helyi közigazgatási tanácsainak 2—2 kiküldöttje. Ezek a községi (városi) helyi tanácsok pedig állanak a megyefőnök által kinevezett községi bíróból és helyetteséből, illetve a tartományi királyi helytartó által kinevezett polgármesterből és helyetteseiből. Aztán a községtanácsok tagjai még a görög keleti és görög katolikus román papok, s a román állami iskolák igazgatótanítói. Községtanácsi tagok a községi orvosok és községi jegyzők, illetve a körzetükhöz tartozó minden községben a körorvosok és körjegyzők. Ezek persze mind állami (megyefőnöki) kinevezéstől függők, s a Székelyföld legmagyarabb községeiben is többnyire románok. De hogy a magyar lakosságú községekben a helyi néptöbbséget alkotó »kisebbség« is képviselve legyen, arról is gondoskodik az új közigazgatási rendszer. Minden községtanácsban tag lehet a helyi legnépesebb »kisebbségi« egyházközség papja, (nem mindenik magyar hitfelekezeté, csak azé, amelyik a községben a legnépesebb), — továbbá az illető község közönségének két (mondd: kettő) választottja. Tehát a legszékelyebb községben is a községtanács tagjainak a többsége vagy román, vagy állami kinevezéssel befolyásolt és függő helyzetben lévő egyén. Átlagban véve úgy fest a községtanácsok szavazási megoszlása, hogy a kinevező hatóság, illetve a román érdekeltség diktándója szerint szavaz: 1. a községi bíró (polgármester), 2. helyettese, 3—4. a két román pap, 5. az állami igazgatótanító, 6. a községi orvos, 7. a jegyző, s ezekkel szemben a »kisebbségi« helyi lakosságnak van három szavazata. És a Székelyföld 462 községéből mind ilyen községtanácsok küldenek 2—2 megbízottat a megyei kerületbe, hogy ezek megválasszák a székely megyék tartománygyűlési képviselőit. El lehet képzelni, hogy így a székely megyéknek se lesz egyetlen magyar képviselője se.

Ellenvethető lenne, hogy hiszen a Székelyföld községeinek túlnyomó részében nincsen román, vagy csak elenyésző számban, tehát e községekben román papok és román tanítók sincsenek. Hogy tehát e községekben a helyitanács mégis inkább a helyi közönség hatása alatt áll, s a tanács két választott tagja és a helyi magyar lelkész mégis legalább a községi bírót és helyettes bírót maga mellé tudja állítani, vagyis ekként a községi tanácsban biztosítani tudja a helyi közönség többségét. Azonban gyakorlatilag a helyzet az, hogy minden székely községben van román állami iskola,

s a román papok is minden községben helyet kaptak. Ami különösen a román papokat illeti, ezekkel kapcsolatban csakugyan igaz, hogy valójában csak a Székelyföld egynehány községében vannak görög keleti és görög katolikus románok többségben. Ámde ezekből a román jellegű községekből, mint anyaegyházközségekből a román papok kirajzották hatókörüket olyan szintiszta székely községekre is, melyekben az állami tanítókon, a csendőrökön, a kinevezett községi pásztorokon és erdőőrökön kívül más román vallású senki sincsen. A Székelyföld 462 községéből 419-ben nincs annyi román vallású lakos, hogy önálló egyházközséget tudna fenntartani. Ilyen a helyzet Csikmegye összes 61 községéből 51-ben, Háromszékmegye összes 102 községéből 84-ben, Marostorda 121 magyar többségű községéből mind a 121-ben, Udvarhelymegye összes 135 községéből 132-ben, Nagyküküllőmegye 7 magyar többségű községéből 5-ben, Kisküküllőmegye 29 magyar többségű községéből 26-ban. De azért hivatalosan ezeknek is mind van román papja, mert ezeket is odaszámítják a legközelebbi fekvésű román anyaegyházközség filiáinak. *Ezeknek az anyaegyházközségeknek a görög keleti és görög katolikus román papjai tehát hivatalból tagjai az olyan székely községek helyi tanácsainak, ahol tulajdonképpen hivük sincsen.*

Az elmondottakból kivehető, hogy a tartománygyűléseken a székely megyék a maguk túlnyomó magyar néptöbbségét mért nem tudják legalább 2—2 tagú képviselő útján megjeleníteni. Nemcsak a tartományi keretek mesterséges csoportosítása, s e csoportosításban a nemzetiségi arányszámok összegezése nyomja el a székelyek arányszámát, hanem a helyi részletezésben, a legkisebb székely községben is a községtanácsok mesterkéltséggel összeállítása egyszerűen eltünteti a helyi székely néptöbbséget. Fent és alant minden közigazgatási szervezet egyaránt arra szolgál, hogy a székelyeket eltüntesse, félmillión túli számukat is nemlétezővé sötétítse.

Ez a néphalál a közigazgatási szervezetben.

A tartománygyűlésekből való ilyen kinullázás csak ismétlődik majd az országgyűlési képviselőben. Oda is megyénkinti kerületekben fognak választani, de már nem is a községek, hanem a tartományi szakmai testületek tagjai, vagy éppen csak e testületek helyi megbízottai. A részletek erre nézve még kidolgozva nincsenek, mert az országgyűlési választásokról a parancsuralmi rendszer még nem készített törvényt. Mindössze az új alkotmány írja elő azt az alapelvet, hogy az országgyűlés szakmai alapon fog fölépülni, s kerületenkint nem lajstromos, hanem egyénekre szóló választással kell kiküldeni az egyes szakmák országgyűlési képviselőit. Aztán az is a jövőendő országgyűlés megválasztásának a módjához tartozik, hogy törvényt alkottak az egyet-

len állampártról, az úgynevezett »Nemzeti Ujjászületési Arcvonal« intézményéről. A választásokra csak ez az arcvonal állíthat jelöltet.

A tartománygyűlési választásokon is csak ennek az arcvonalnak lehetnek jelöltjei. A tartománygyűlések választási rendszere, — mint ahogy azt a fentebbiekben körvonalaztuk, — már kidolgozottabb. Azonban még nem került sor ennek se a gyakorlati alkalmazására. Még seholse hívtak össze tartományi gyűléseket. Az új közigazgatási rendszerben nekik osztott hatáskört a tartományi vezetőkül kinevezett királyi helytartók, s a hozzájuk beosztott hivatalnoki ágazatok gyakorolják. A községtanácsok se működhetnek, csak a községek kinevezett tisztviselői végzik az ezek részére előírt hatáskört is. Ekként a parancsuralom közigazgatási rendszeréből még az általa elhatározott képviselői és gyűlési módok se kerültek megvalósításra. Pedig a parancsuralom már 1938. március óta áll fenn, s az új közigazgatási törvény is már 1938. augusztus óta lépett életbe. Ebből a hosszas időtelésből, s a községi, tartományi és országos gyűléseknek ez idő alatti elmaradásából valami olyan sejthető, hogy azok működésbe hozatalát nem is tartják szükségesnek. A közönségre nézve, különösen a Székelyföldre nézve ez semmiesetre se jelent valami fájlalható hiányt. A két tartomány közt felosztott Székelyföld valóságos népétől idegen távoltságban áll a mostani kinevezett hivatalnoki közigazgatás is; de ha a mondott előírások szerint, a közönség képviselete címén még községtanácsok és tartományi gyűlések is működnének, ezek az említett összeállításokban csak további új idegenségeket hoznának a székely nép feje fölé. Amellett újabb költségekkel is terhelnék. Hiszen a községtanácsok és tartománygyűlések tagjait és külön adminisztrációját fizetni is kell, s ennek a költségei mind a községeket terhelik, tehát a Székelyföld közönségét is, holott az ő választottjai nem ülnének a községi és tartományi gyűlésekben, s a gyűlések intézkedéseiből a székelység új életerőt és gazdagodásokat nem várhatna, csak új adókat és egyéb vagyoni, meg lelki igénybevételeket.

A megyék megszüntetéséből ugyan elméletileg azt a következtetést lehetne vonni, hogy így 73 megye adminisztrációs kiadásával kevesebb lenne a terhe a közönségnek, azonban a gyakorlati tények e jogosan föltehető elméleti következtetéssel szemben mást mondanak. Az 1939/40. évre kihirdetett országos költségvetés adatai azt mondják, hogy az előző évben létesített közigazgatási újítások 277 millió többletkiadást kívánnak, s még ezen fölül az általános közigazgatási kiadások is 281 millió többlettel emelkednek. A hivatalnokuralom, az úgynevezett bürokrácia természete hozza magával, hogy a közönségtől elválasztott, saját öncéljává lett

közigazgatás nem tekinti érdekének a nép kíméletét s nem is támaszkodhatik a közönség önkéntes tevékenységére. Ezt a társadalmi ösztönszerűséget mind hivatali intézményekkel kell pótolni, melyek mind a közönség iránti bizalmatlanság gyakorlóí, s e bizalmatlanság miatt halmozzák feladataikat. Ez magyarázza meg a közigazgatási terhek olyan feltűnő növekvését.

Persze ezekből a terhekből a Székelyföldnek is megvan a maga arányos része. Sőt, mivel a közönség iránt a közigazgatás fokozottabban bizalmatlan, tehát a székely közönségnek az arányos részen is túlmegey a közigazgatási terhe. Az anyagi terhe! A lelki terhe, az bizony még kiszámíthatatlanabb sokaságú.

Egymást kizáró történelmi fejlődések.

A különbségek eltakarása nem megoldás.

Nem a mindenáron való hibakeresés vezetett, mikor a Székelyföldre ráterhelt közigazgatási rendszerről az előbbi fejezetekben foglalt megállapításokat tettem; nem is azt akartam főképpen kiemelni, hogy a Székelyföld rovására a nemzetiségű indulatú elnyomások célzatossága is megvan, mert maga a romániai általános közigazgatási fejlődés is olyan, hogy az az ország többi népét is hátrányokkal sújtja. A románság ugyan részesedik a bürokrácia előnyeiben is, mert jórészt maga adja a hivatalnoki osztályt, s az ezekre fordítódó állami kiadásokat így jórésztben a románság magának tudja megszerezni; azonban a bürokráciának az életre ráfekvő akadályozásai is vannak, melyek általában az egész közönséget és így a románságot is sújtják. Annál inkább sújtják azt a székelységet, mely századok óta a helyi közösségek önkormányzati megszokásában élt, s helyi, megyei és nemzetársadalmi életét ezzel az önkormányzati szellemmel irányította. Ezzel intézte gazdasági, egyházi és iskolai ügyeit, s ennek a segítségével talált társadalmi osztályai között kiegyenlítődéseket.

A hamisítatlan önkormányzat bizony nagy és üdvös dolog. A helyi élet föladatainak önerejű megoldásait hozza magával, tehát azt is, hogy a helyi bajok elszigetelődjenek és maguk forrják ki elméregesedésük leküzdésére az ellenmérgeket. Másrészt a helyi jólét előnyei se pazarlódnak el, hanem az elégedettséggel töltvén meg a maguk helyi közéletét, a szomszédos helyi életekre is buzdítóan, példaadóan hatnak, s így közvetve egész vidékek és az ország közéletére is előidézik az egészséges kölcsönhatásokat. Ez az alülről és a belülről való növések természetes életfolyamata. Ezzel szemben a fölülről és kívülről parancsolt erőltetések valami olyan ténykedések, mintha a füvet

és a fát kézzel akarnák nyújtogatni, hogy kibújjon a földből és megnőjjön. Persze, hogy az ilyen nyújtogatás csak kirángatás a természetes környezetből, s az elszáradások siettetése és előidézése. Vagy van egy másik módja a fölülről és kívülről való erőltetéseknek, mikor a természetes erejű növényeket bizonyos más vidékek törpébb növényéhez mintegy visszatörpíteni akarják, hogy egyformásítás legyen. Ez is olyan, mintha kőlapokat helyeznének az erőteljes növényre, s persze a kőlap elfojtó nehezéke alatt megint előáll az elszáradás. Így csakugyan meglesz az egyformaság. A mesterséges növelés is, a mesterséges visszafejlesztés is egyformán előidézi az életteleniséget.

Románia a maga közigazgatási rendszerében azért mellőzi az önkormányzatok természetes útját, hogy a maga régi területén ugrásszerűen pótolja az elmaradottságot, viszont új területén visszavomja az addig elért fejlődések színvonalát. Az előbbihez a fölfelé húzgáló, s az utóbbihoz a lefelé sajtoló eljárást használják, s ehhez kell az egyformásított, fölülről dirigált s a közönség életével semmi szerves összefüggésben nem álló közigazgatás. A természetes növények kárát és elbénítását elérhetik ugyan vele, — s ez a helyzet a Székelyföldön, — de ezzel nem érhetik el a természetes elmaradottságok pótlását. Hiába akarnak mesterkéltnyészettet, hiába akarnak ugrásszerű fejlődéseket; a természetben ugyanis nincsen.

Rámutatnak arra, hogy a nyugati nagy közigazgatások milyen nagy fejlődéseket tudnak felmutatni a társadalmi életben, holott központosító irányúak. Csak azt felejtik el, hogy a nagy nyugati társadalmi fejlődése mindenütt önmagából, a maga erejéből, a maga önkormányzati szabad lendületéből érlelődött ki, s ehhez képest a központosító közigazgatás csak eszköz, de nem az életalakulás célja. Eszköz a fejlett társadalmi élet nagyobb kiterjedésű érvényesítésére, de seholye szünteti meg az addigi önkormányzati fejlődéseket. A fascizmusnak is, a nemzeti szocializmusnak is megvan a központosító jellege, de nem ebből áll csak a tartalma. A fascizmusban az állam a mindenható, de benne mégis az egyes nagy termelési ágak érdekei az igazi diktálók, s ezek elért fejlődése az, aminek védelmére állami központosítás van. Ez a központosítás mind az elért termelési fejlődések önkormányzati testületeivel van szerves összefüggésben, ezeket szolgálja, s nem önmagát. Hasonló a helyzet a német nemzeti szocializmus rendszerében. Itt a termelő fejlődés még hatalmasabb, s annak világviszonylatú hatáskifejtése végett van szükség központosított közigazgatásokra. De itt az állam is csak eszköz a néphez képest; tehát úgy az állam, mint a központosított közigazgatás csak a nép önkormányzatának a fokozott kifejezőmódja.

Amellett azt is meg kell jegyeznünk, hogy úgy az olasz fascizmus, mint a német nemzeti szocializmus alúlról, a népből nőtt az államhatalomba, s nem olyan erőltetés, mely fölülről, az állam felső rétegeiben nyomasztódott aláfelé a népre. Ilyen alúlról növésben más a központosított közigazgatás, mert a népakaratnak a természetes következménye. Míg a fölülről erőltetéssel ilyen természetes fejlődés nincs a központosított közigazgatásban, hanem csak a népellenesség.

Más nagy nyugati államok központosító irányával se bírja el az összehasonlítást a romániai önkormányzatellenes közigazgatás. Franciaország szolgált leginkább mintául a romániai központosításhoz, s valóban a francia megyék inkább állami közigazgatási szervezetek, mint a helyi közönség sajátjai. Azonban ott is alúlról jött népi konvulziók és történelmi nagy fejlődések átélései hozták meg ezt a közigazgatási formát, melynek mégis a néptömegek a tulajdonosai, még pedig a parlamentre és a kormányra gyakorolt igen nagy és szinte idegesen érzékeny hatásuk folytán. Amellett a nép fejlettségi foka is olyan, hogy nem alárendeltje a közigazgatásnak és államnak, hanem fölötte és irányítója. De még itt is megvan a központosításnak sok akadályozó gátlása, ami miatt mind erősebb a francia közigazgatás tudományában az olyan kiváncsosság, hogy a kinevezési rendszer helyett a helyi választások rendszerével *igazi* helyi önkormányzatokat kell létesíteni. (Lásd H. *Bertelemy* »Traité Elementaire de Droit Administratif« című művét 1926-ból, különösen a 112-ik oldalon.). Ami pedig a francia városi és községi életet illeti, abban a helyi tanácsok működése igen élénk, s azok választott tisztviselői inkább vezetik a helyi közigazgatást, mint az állami központ kinevezettjei.

Hogy Anglia és Amerika mennyire a helyi önkormányzatok fokozatán építette és tartja fenn közigazgatását, az köztudomású. Ezekre a nyugati nagy közigazgatásokra tehát egyáltalán nem lehet hivatkozni, hogy a romániai közigazgatási központosítást, illetve annak önkormányzatellenességét védjék.

Ennek a sajtószertű román közigazgatási és központosító kormányzati iránynak legtalálhatóbb védelmét Jorga professzor, a már említett neves történetíró mondotta el, mikor a királyi parancsuralmat úgy indokolta, mint a román történelmi fejlődés következetes folyományát. Arról volt szó, hogy az új alkotmány szakított az előbbi, 1923-ik évi, illetve 1866-iki alkotmányok alapelvével, mely szerint »a király csak uralkodik, de nem kormányoz.« Jorga ezzel a korábbi alkotmányelvvel szemben rámutatott arra, hogy ezek az alkotmányok csak idegen minták beültetései voltak és soha a román életbe bele nem gyökereztek. Az igazi román alkotmányos fejlődés az volt, hogy a fejedelmek pátriarchális abszolútiz-

mussal kormányoztak, sőt igazgattak, legkisebb életrészletekbe is beleszóltak. Ezt a fejlődési folyamatot papirosalkotmánnyal megszakították 1866-ban, de valójában a román közélet azt tartotta természetesnek, hogy a király kormányozzon is, nemcsak uralkodjék. Ennek a román életfolyamatnak a visszahozatala és az idegen mintájú népjogi alkotmányosdinak a kiküszöbölése a mostani legújabb királyi parancsuralom.

Am amilyen taláto ez az indokolás Románia régi területére, az egykori moldvai és havasalföldi fejedelemségekre, éppen annyira feltűnteti a különbséget Románia új területeinek alkotmányos fejlődésével szemben. Ezek közül a volt magyarországi terület, s benne a Székelyföld is élénk ellenhatásban állott mindig minden pátriárchális, vagy nagyhatalmi abszolútizmus ellenében. Mindig a maga hagyományos szabad életét és önrendelkezését védte minden felülről jövő akarásokkal, uralkodói, katonai és hivatalnoki beavatkozásokkal és elnyomással szemben. Ezek a küzdelmek *valóságos* közéletté tették annak a népfelfogásnak a megvalósulását, hogy a maga helyi viszonyaiban ő nemcsak tanácsadó, hanem elhatározó és döntő tényező is. Továbbá, hogy más hasonló ilyen helyi tényezőkkel együttesen adja azt az összefüggést, mely lényegében nem egyéb, mint az egész nép önrendelkezési joga, az egész ország alkotmányos szabadsága. Ez nem valami hiúságkérdés volt, hanem a gazdasági és szellemi élet összes gyakorlati megoldásai ebből az önrendelkezésből és népszaporodásból folytak.

Látható tehát, hogy ami a régi Romániában következetes történelmi folyamat, az viszont a Székelyföld történelmi folyamatával szemben valami éles ellenmondás. A két történelmi folyamat egymással össze nem egyeztethető. Ennek az egymást kizáró szembefordulásnak vaskényszerű következménye az, hogy a Székelyföld mai közigazgatása a székely nép vagyoni és szellemi érdekeit, s társadalmi fejlődését nem szolgálhatja, hanem azokat mind végzetesebben elszívja és elfojtóan agyonterheli. *Ebből szabadulást csak az hozhat, ha a központosító közigazgatás helyébe minden történelmi vidék olyan önkormányzatot kap, amilyen az ő történelmi fejlődésének, s ebben a maga vagyoni, szellemi és társadalmi érdekeinek legjobban megfelel.* A mult figyelembe vétele nélkül a jelen kérdéseit megoldani nem lehet. Látszólagos egyformásításokkal el lehet takarni a történelmi vidékek változatait, de az eltakarás alatt az élet különbségei ott vonaglanak és kinlódnak, s kínjuk annál emésztőbb, mennél nagyobb némaságra vannak kárhoytatva. Ezeknek a vonagló és kinlódo életproblémáknak a letakarása csak elburkolás, de nem megoldás. *Esetleg élve eltemetés, de nem emberies-*

ség; az eszményi állam embercélú nagy rendeltetésével soha nem fér össze.

A Székelyföld élettere. Népesedési viszonyok.

Alapvető megállapításként indulhatunk ki abból, hogy Románia a világháború utáni nagy osztozáskor 103,093 négyzetkilóméter területet kapott a régi Magyarországtól. Egy négyzetkilóméter egyenlő 174 katasztrális (1600 négyzetöldnyi) holddal. Románia tehát kapott Magyarországtól 17,933.168 katasztrális holdnyi területet. Ebből a területből jelen tanulmányunk korábbi megállapításai szerint a Székelyföld kiterjedése 15.974 négyzetkilóméter, vagyis 2,779.476 katasztrális holdnyi. Ez a székelyföldi kiterjedés a Magyarországtól elszakított egész területnek egyheted része (15.5%). Az említett székelyföldi területből korábbi fejtegetéseink szerint leszámítottuk Marostordamegye románjellegű egyharmadrészét, s további fejtegetéseinkben is csak Marostorda magyarjellegű kétharmadrészét vesszük mindig számításba, ha a négy székely vármegyéről szólunk.

Az így körvonalazott székelyföldi területen a lakosság száma 643.601, vagyis 5-tel osztva 128.720 család. Egy családra tehát jutna 21.6 holdnyi megélhetési tér, 40 emberre, 8 családra egy négyzetkilóméter, vagyis 174 hold. Természetesen ilyen elméleti felosztás a valóságban nincs, mert a gyakorlatban vannak hozzáférhetetlen, lakatlan és megélhetésre nem használható területek is. A Székelyföld azonban a közvetlen kenyértermelő és lakható helyeken kívül természeti kincsekkel, ásványok, fák és növények gazdagságával is el van látva, amelyek kellő kihasználás mellett a megélhetés átlagos lehetőségét növelik.

De ha ezektől a föltevésektől mind elzárkózunk is, akkor se vehetjük a székelyföldi életterületet nagyon megkisebbitettnek. Egy 1896-ból való hivatalos adóztatási statisztika van előttem, mely szerint Csikmegyében 20.122 hold volt akkor a nem-termő terület, Háromszékmegyében 17.946 hold, Marostordamegyében 19.794 hold és Udvarhelymegyében 23.567 holdnyi kiterjedésű. Ez a kerekén 80 ezer holdnyi terület, a Székelyföld egész két millió 780 ezer holdnyi területéhez képest 2.8 százalék, ami nem nagyon változtatja meg azt az arányt, amit a népesség elférésére fentebb közöltünk. Ennek a 80 ezer holdnak a leszámításával is egy emberre 4.2 hold, egy öttagú családra 21 hold jutna. A székelyföldi terület 15,974 négyzetkilóméterre a 80 ezer holdnak 459 négyzetkilóméternyi mennyiségével 15.515 n. kilométerre apad, de így is a népsűrűség csak egy emberrnyivel emelkedik négyzetkilóméterenkint, vagyis a fentebb említett 40 ember helyett 41 emberre jut egy négyzetkilóméter.

Ez még mindig kedvezőbb népsűrűségi szám, mint az egész Romániáé, melyen 60 ember van négyzetkilóméterenkint, vagy a Magyarorszáé, hol 86 az arányszám. Egyszóval: a Székelyföld elég tágas területet kínál, s a család szaporaságnak is biztos eltartója tudna lenni. Mégis a mai helyzet az, hogy a székelységnek jó életkilátásai éppen nincsenek, otthona földjén nem tudja eltartani magát, s családszaporasága is megállott. *A háború előtti sok gyermekű családok helyett ma már általános jelenség a Székelyföldön a gyermekáldástól való tartózkodás.* Különösen a székely városokban észlelhető a lakosság folytonos apadása, amire éles világot vethet a következő 1934-ből való hivatalos összeállítás:

Város neve	Lakosság	Születések száma	Halálozások száma	Ezrelék: – apadás + szap.
Székelyudvarhely	8540	133	203	– 8.5
Kézdivásárhely	5050	64	101	– 7.3
Marosvásárhely	38243	577	578	0.0
Csíksereda	5018	84	79	+ 1.0
Sepsiszentgyörgy	11027	196	154	+ 3.8
Gyergyószentmiklós	11243	262	203	+ 5.2

Amint mondtuk, ez az összeállítás az 1934-ik évből való, s csak Gyergyószentmiklós tekintetében mutat megnyugtató arányokat. De az összes székely városok apadási folyamatát ez nem nagyon tudja ellensúlyozni. Amellett az is bizonyos, hogy nemcsak egyetlen esztendő jelensége ez, hanem már azelőtt is évek óta mutatkozott, s mindinkább az állandó hanyatlás irányát kezdi fölvenni. Székelyudvarhely még 1910-ben 10 ezren fölüli lakosú város volt, Kézdivásárhely 1910-ben 6079 lakosú, Sepsiszentgyörgynek is 1920-ban 152-vel több volt a lakosa, mint amennyit a fenti 1934-ik évi adat mutat. Marosvásárhely az 1890-től 1920-ig tartó harmincéves időszakban 15 ezerről 30 ezren felülre emelkedő számmal megkétszerezte lakosságát, de az 1920 óta 1934-ig folyó 15 év alatt negyedére visszaesett ez a növekedés, 1934-ben pedig már teljesen megállott.

Ami Csíkszeredát és Gyergyószentmiklóst illeti, ezekre nézve is — habár itt még tart a népszaporodás folyamata — feltűnő lehet az ottani lelkeszi hivataloknak egy-egy 1913-tól 1934-ig összeállított kimutatása. Ebből az tűnik ki, hogy a házasságkötések száma folyton apad, sőt egyes években ebben a két városban is a halálozások száma túlhaladta a születéseket. Ime a kimutatások néhány adata:

Csíkszereda	Születés	Halál	Házasság
1913 ban	106	95	20
1914-ben	114	68	20
1919-ben	63	49	26
1914-ben	51	58	21
1910-ben	51	60	21
1912-ben	55	53	21
1914-ben	60	38	22

Gyergyószentmiklós

1913-ban	325	198	55
1914-ben	318	213	36
1919-ben	243	163	97
1920-ban	249	169	81
1932-ben	190	158	45
1034-ben	260	156	56

Mindenesetre leginkább megdöbbentő a kihalási folyamat Székelyudvarhely városban, ahol mind ismétlődőbb jelenség, hogy a halálozások száma túlhaladja a születéseket, vagy legalábbis a két ellentét aggodalmas egyensúlyban tartja egymást. A szomorú hanyatlás 1925 óta indult meg, s nem tud erőtvenni magán, ha egy-egy évben kedvezőbb lesz is a fordulat. Ime az ottani két legnagyobb egyházközség anyakönyveinek az egybehangzó adatsora:

Római katolikus anyakönyvek.				Református anyakönyvek.			
Évszám	Születés	Halál	Házasság	Évszám	Születés	Halál	Házasság
1913	129	104	31	1913	53	41	14
1925	104	73	27	1925	42	34	12
1927	92	85	18	1927	32	37	17
1928	81	79	31	1928	28	46	15
1931	74	76	20	1931	30	41	18
1932	76	63	28	1932	39	36	12
1933	72	75	20	1933	26	37	22
1934	76	107	27	1934	22	45	24

Székely városaink, még Marosvásárhelyt is ideszámítva, az országos forgalomtól elszigetelve, a maguk vidékeire bezártan élnek. Általában is a falu táplálja és lendíti a várost, de ez méginkább úgy volt és úgy van a Székelyföldön. A székely városoknak a világháború utáni hanyatlása tehát visszavezethető arra, hogy a környező székely falvaknak nincs

eladni és venni valójuk a városban, s mind nagyobb az igénytelenségük. Vagy elvándorolnak messzi forgalmasabb városokba, hogy munkát keressenek, vagy valami házi terméküket ott jobban eladhassák. A falu válsága megérzik a székely városokon.

A székely megyék közül legélhetőbb állapotban Háromszék van s most a legküzdőbb sorsú Csíkmegye. Azért mégis érdekes, hogy bár a két megye bizonyos szempontokból ellenkező élethelyzetű, (Háromszék termékeny síkságú, Csík havasi földű, Háromszék túlnyomóan protestáns, Csík túlnyomóan katolikus), azért mindkettőben a falvak népe milyen ugyanazonos jelenségeket mutat a népszaporaság hanyatlása tekintetében. Ime két adat egymás mellé állítva: Köpecz háromszéki falu református anyakönyvei szerint 1914-ben 30 volt a születések száma, 1934-ben pedig 15. Csíksomlyó r. kath. anyakönyvei szerint 1914-ben 67 volt a születés, míg 1934-ben 38. Szinte ugyanaz a százalékos aláhullás mind a két faluban. A székelyföldi falu népe bármilyen különböző természeti és lelki adottságokat örökölt át őseitől, ma ugyanazon egy-hiten van a jelen és jövő életkilátásainak az értéklésében.

Még ideiktatunk néhány adatot a népszaporodási tünetek megvilágítására: *Születési arány* az egész Romániában 32.56 ezrelék, Erdélyben 26.79, Csíkmegyében 27.20, Udvarhelymegyében 26.50 Háromszékmegyében 23.10 ezrelék. *Halálzási arány* az egész Romániában 19.66 ezrelék, Erdélyben 18.24, Csíkmegyében 18.10, Háromszékmegyében 16.80, Udvarhelymegyében 21.80 (az országos átlagon fölül.) — *Szaporodási arány* az egész Romániában 12.90 ezrelék, Erdélyben 8.45, Csíkmegyében 9.10, Háromszékmegyében 6.32, Udvarhelymegyében 4.70, Brassómegyében 5.70, a hétfalusi csángók között 3.90 ezrelék.

Ezek a számok elég beszédesek. Feltüntetik azt, hogy a Székelyföld a halállal még tud küzdeni. Csak éppen Udvarhelymegyében nem bír vele, még a kétgyermek-rendszerben évszázadok óta kitartó brassói szászoknál is alább marad, s csak a derék csángóföldiek szorulnak még alább. Tehát e szomorú kivételtől eltekintve, *a halállal még tudnak küzdeni a Székelyföldön*, — sőt Csíkmegye még az erdélyi átlagos szaporodási színvonalat is fölül tudja múlni; azonban *az élettel való küzdelemben az országos átlagon alulmarad az egész Székelyföld*.

Pedig láttuk, hogy a házasságkötések száma nem apadt a világháború előtti időkhöz képest. A születések mégis kevesbednek, sőt amint egy csíki és egy háromszéki falu esetében, s az összes székely városoknál láttuk, a születések kevesbedése a háború előtti születési arányszám felénél is alább szállott. Van még gyermek a Székelyföldön, de valami

zártszám kezd rájuk nehezedni. Nincs az életrevalóságban hiány, mert hiszen a halálozási arány nem vett erőt rajtuk, de mégis egyre kevesebben vannak, mert kevesebben születnek. A székely család gondja nagyobb lett, mint volt a világháború előtt. Erdély és az ország többi népeinek mind könnyebb a család iránti gondja, mind a Székelyföld népének.

Erdély és a vele csatolt volt magyarországi területek kiterjedése 103.093 négyzetkilóméter, 5,200.000 lakóssal. Ebből a Székelyföld 15.974 négyzetkilóméter területét és 644 ezer lakósát levonva, marad 87.114 négyzetkilóméter, 4,556.000 lakóssal. Egy négyzetkilóméterre jut 52 ember. Az egész Romániában a népsűrűség egy négyzetkilóméterre 60 ember. Ezzel szemben láttuk, hogy a Székelyföldön csak 41. a négyzetkilóméterenkinti népsűrűség; tehát itt nagyobb volna az életkeret, mint akár a többi Erdélyben, akár az egész Romániában. És mégis milyen ellenmondás, hogy *egész Romániában is, de egész többi Erdéllyel szemben is ebben a székelyföldi nagyobb életkeretben több a gond és nagyobb, emésztőbb, családot apasztóbb a küzdés!*

Itt valami hibának kellett közbejönnie! És nem kereshetjük a hibát magában a székelyben, mert hiszen a háború előtt is ő ott volt ugyanazon az ősi területen, s nem félt soha a gyermekáldástól. Tehát azon az ősi területen kellett bizonytalanságnak előállania, hogy most olyan magába záródó gonddal kilátástalanságot érez a gyermekei sorsát illetőleg. Azok előtt is, akik megszülettek; méginkább azok előtt, akik nem is jönnek szüleik bús gondja miatt a világra.

A székelység otthonterületének bizonytalanná válása az, ami a négyzetkilóméterenkinti 41-es népsűrűségű Székelyföldet jobban elárasztotta, mint a többi országterületeket. Ebben az eláramlásban az erdélyi földreform különös nemzetiségi célzata volt az elindító. Arra jött aztán a többi.

Amint az a következő fejezetben ki fog derülni.

VIII.

A Székelyföld egyházi és kultúrális élete.

Irta: Telegdi Zoltán.

A romlás útja.

Az 1918-ban román uralom alá került Székelyföld túlnyomó többségében magyar lakosságának az új állam első éveiben még volt reménye a jövőt illetően. A magyarság előtt ismeretesek voltak a gyulafehérvári határozatok, melyeknek harmadik szakaszában az erdélyi románság vezetői az együttlakó népek számára »teljes nemzeti szabadságot, anyanyelvű oktatást és közigazgatási önkormányzatot« ígértek. A magyarság vezetői ezeket a nyilatkozatokat bizakodással vették tudomásul; sokan reménykedtek abban, hogy ezek az ígéretek meg is valósulnak. Ez a reménység az úgynevezett kisebbségi szerződés aláírása után még bizonyosabbnak látszott. Hogyne, hiszen eme nemzetközi szerződés 11-ik cikkében »Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és és szász közösségeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.« Ugyanezen szerződés 9-ik cikke pedig biztosította a faji, vallási és nyelvi kisebbségek azon jogát, hogy jogilag és ténylegesen ugyanolyan bánásmódban részesüljenek, mint a románok, saját költségükön iskolákat és más nevelő intézeteket létesíthetnek s azokban saját nyelvüket és vallásukat szabadon gyakorolhatják.

Ilyenformán érthető volt az a bizalom, mellyel némelyek a jövő felé néztek. Sőt olyanok is akadtak, akik egyenesen féltették az erdélyi magyarságot az esetleges megosztástól, mivel a székelyeknek a kisebbségi szerződés nagyobb és szélesebbkörű szabadságot biztosított. Hiszen a székelység összefüggő egységével, 80%-on felüli tiszta magyarságával, faji szempontból összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben volt, mint a román uralom alá került magyarság többi rétegei. Az öt egykori székely szék területén ugyanis az

utolsó magyar népszámlálás szerint (1910) 543.056 lakosból 470.570 székely magyar volt, ami az egész lakosság 86.65%-át képezi, olyan kedvező arányt, mint másutt sehol. A magyarság aránya a négy nagy székben 80%-on mindenütt felül volt; Csíkban 86.39%, Háromszékben 84.89%, Marosban 83.15%, Udvarhelyen 98.46%. Csupán az ötödik és legkisebb szék, Aranyosszék területén nagyobb a románság aránya (44%) tekintettel arra, hogy itt az egykori 22 székely falu közül nyolcnak lakói társadalmi okok következtében idők folyamán elrománosodtak.

A székelyföldi magyarság eme döntő többségét nézve természetesnek látszott az a feltételezés, hogy a nemzetközi természetű kisebbségi szerződésben biztosított vallási és tanügyi önkormányzat ténylegesen meg fog valósulni. A magyarság vezetői őszintén hittek ebben a lehetőségben. Részint az egész emberiségnek új evangéliumot hirdető wilsoni elvek hatása alatt, részben pedig a jellemző magyar jogászai gondolkodás következtében hűségeen várták, mikor fogja az új állam megvalósítani fennti szerződésben vállalt kötelezettségeit és a gyulafehérvári határozatokat. Ha voltak is egyesek, akik a székely önkormányzat rögtöni megvalósulásában veszedelmet láttak, a magyarság nagy többsége türelemmel és becsületos magatartással várta, hogy a betűk valósággá váljanak. Hosszú időnek kellett még elteltie, míg a vezetők legkeményebbike leírhatta a jellemző mondatot: »Ennek a butaságig őszinte, naív magyar becsületességnek kilátástalanságáról csak az idén (1923-ban) győzött meg minket Anghelescu közoktatásügyi miniszter úr. Amíg minket szép szóval tartottak, addig kifőzték az állami élet minden hatalmi eszközének számbavételével és rendeleteikben reánk zúdították azokat a csapdákat, melyekkel megbirkózni nem tudtunk.«

A román állam székelyföldi politikája.

A románság vezetői maguk sem voltak egységesek abban a tekintetben: milyen politikát kövessen az új román állam a kisebbségekkel általában és a székelyekkel, mint egyéges, összefüggő magyar népcsoporttal szemben. Románia legnagyobb politikai pártja, a Bratianu-család vezetése alatt álló liberális párt, mereven elzárkózott a kisebbségi jogok megadásától. Ismeretes, hogy Bratianu kormánya 1919-ben éppen azért mondott le, mert a kisebbségi szerződést nem volt hajlandó aláírni. Később is, mikor e szerződést Románia nevében már aláírták, mindig visszatartotta annak abszolút kötelező érvényét. Valahányszor liberális-párti uralom volt az országban, mindig érvényesítette ezt a felfogását.

Az erdélyi románság vezetői eleinte némi hajlandóságot mutattak a gyulafehérvári határozatok és a kisebbségi szer-

zódés megvalósítására. 1919 folyamán az Erdélyt ideiglenesen kormányzó u. n. Consiliul Dirigent a gyulafehérvári szellemben próbálta az oktatásügyet megszervezni. Amint azonban 1920-tól kezdve a bukaresti központi kormány kiterjesztette hatáskörét Románia új tartományaira, csakhamar meglátszott, hogy nem lehet reménykedni a kisebbségi jogok megvalósításában. Így természetesen semmi sem lett a székely vallási és tanügyi önkormányzatból. A Székelyföld ugyanolyan bánásmódban részesült, mint a többi vidékek, s a székelység ugyanazokat a sérelmeket szenvedte el, mint a magyarság más rétegei. Miután azonban a Székelyföldön a lakosság túlnyomó része magyar volt, ezért itt a magyarellenes intézkedéseket még súlyosabban érezték, mint másutt. Ez elsősorban a román kormány gazdaságpolitikájában látszott. A *földreform végrehajtásánál* ugyanis mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a nagybirtokok kisajátítása elsősorban román társadalmi és nemzeti célból történt, azért, hogy a magyar birtokosoktól elvett földet román parasztoknak adják. Am, a Székelyföldön nagybirtok nem volt, ellenben a székely községek tekintélyes közös birtokokkal, erdőkkel és legelőkkel rendelkeztek. A földreform törvény világos rendelkezései ellenére ezeket a székely közbirtokokat »nemzeti célokra« sajátították ki, azaz román egyházak, iskolák, egyletek és magánosok részére! Miután ezeket és a székelyek között szórványosan elterülő román községeket kielégítették, a megmaradt birtokrészt nem osztották ki az arra reászoruló magyar földnélküliek és szegény egyházak között, hanem azt a román állam állami tartaléknak nyilvánítva, megtartotta magának. Így állami tulajdonnak nyilvánította a 62.604 holdat kitevő u. n. csiki magánjavakat, mely az egykori csiki székely határőrezred leszármazottainak birtokában volt, akik a jövedelmet főképpen egyházi és kulturális célokra fordították. E birtokot a legfőbb állami agrárbizottság elvette és nagyrészt mindjárt román célokra fordította. Román egyházak, falvak, magánosok kaptak belőle. Minden igazságkeresés hiábavaló volt, valamennyi román kormány elutasította a székelyek panaszát. Pedig az ugyanilyen eredetű nasszói határőrezred román leszármazottainak közös birtokát a földreform alul teljes egészében mentesítették. A csiki közbirtokok kisajátításánál megnyilvánuló szellem érvényesült a legtöbb székely közbirtokkal szemben. A marosi székelyek »Ösmarosszék« néven ismert 15.703 holdnyi birtokát ugyan nem sajátították ki, mert a tulajdonos 127 község között román községek is voltak, azonban e községek Maros megye román vezetőinek kezébe adták, akik úgy kezelték a jövedelmet, hogy abból elsősorban román falvak, sőt Torda és Kolozsmegyei románok részesültek.

A *székelyföldi adópolitika* szintén hasonló elvek szerint történt. A székelyek csakhamar keservesen tapasztalták, hogy a székely megyékben az adó sokkal nagyobb, mint másutt. 1926-ban például, Csík-megye az 1918-as földadónak 30-szorosát, Udvarhely 23-szorosát fizette, míg ezzel szemben Bihar és Szatmármegyében, valamint a legjobb földdel rendelkező Bánságban az 1918-as adókulcsnak csak 9-szeresét fizették. Pedig, amint köztudomású, a székely földek egész Erdélyben a legsilányabbak. 1930-ban az egyik székely hetilap szomorúan állapította meg, hogy Udvarhely, Csík és Háromszék-megyében három év alatt az egyenesadók 21%-kal emelkedtek, míg ugyanez idő alatt az egész ország területén csak 3%-os volt az adó emelkedése. Később is számtalan eset történt, amely azt bizonyítja, hogy a székely községek még megmaradt közvagyonukkal sem rendelkeztek. Ez esetek közül különösen feltűnő a tusnádi fürdőépületekhez tartozó birtokok egyrészének elvétele. 1935-ben a tulajdonos négy székely község tanácsát a *belügyminiszter felszólította*, hogy *e területek egy részét adják át ingyen a román nemzeti turisztikai hivatalnak*. Mikor a községek tanácsai a többször megismételt felhívást visszautasították, a minisztérium feloslatta azokat, mert »felsőbb hatóságok rendelkezéseit figyelmen kívül hagyó *határozatokat hoztak a községi közigazgatás kárára*, veszélyeztetve az állam biztonságát.« A miniszter által kinevezett új tanácsok aztán odaadták a követelt részeket.

Hasonló szellemű intézkedés történt gyakran az ügynevezett közbirtokosságok vagyonának felhasználása körül is. 1934-ben például Mandache felügyelő a borszéki közbirtokosságnak elrendelte, hogyha jövedelem-feleslege van, akkor abból először a görögkeleti egyházat köteles segélyezni. Ugyanő azonban a közbirtokosság által a katolikus egyháznak szabályszerű határozattal megszavazott segélyösszeget a költségvetésből törölte és az eljárást a *jövedelem elefcsérelésének* minősítette.

Ezek a tények egészen világossá teszik, hogy a kormány gazdaságpolitikája a székelység leszegényítését és a székelyföldi románság anyagi erejének növelését szolgálta.

Ez a törekvés teljesen nyilvánvaló volt a székelyföldi állami tisztviselők előtt is. Ezek ugyanis annyira meg voltak győződve a kormány ezirányú szándékáról, hogy a lakosság kizsákmányolása tekintetében semmiféle eszköztől sem riadtak vissza. Nem kellett félniök a felsőbb hatóságok megtorlásától, mert hiszen a szegény székelyeket a Magyar Párton kívül senki sem próbálta velük szemben megvédelmezni. Idővel ez a politika olyan arányokat öltött, hogy azt már maguk a jobbérzésű románok is megsokalták, így például az erdélyi nemzeti parasztpárt felhivatalosa, a kolozsvári

Patria, mely 1931-ben hosszú beszámolót közölt a székelyföldi állapotokról. Szánakozással állapította meg azt a mérhetetlen szegénységet, mely az egész területen eláradt. Megemlékezett Pop Tibériu csikmegyei közigazgatási igazgatóról, aki valóságos rémuralmat teremtett a megyében, mivel mindenkit elhelyeztetett, aki nem volt hajlandó neki baksist fizetni. A cikk szerzője zárósoraiban igazat adott annak a román miniszternek, aki a Székelyföldön jártában ezt a kijelentést tette: »Eddig nem tudtam, hogy Romániának gyarmatai is vannak.«

Hasonló hangon írt erről a rendszerről a csiki nemzeti parasztpárt hetilapja, a *Gazeta Ciucului* is. »Türhetetlen ez a helyzet« — írta 1936-ban. »Éz a vesztegetési rendszer a művészet minden szabálya szerint olyan polgárjogot nyert, mint valami egészen törvényes eljárás a hatóságokkal való viszonyukban. Bizonyos, hogy ez az általános társadalmi rendszer következménye is. De abban a szégyentelen formában, melyben itt a Székelyföldön alkalmazzák, határozottan kijelentjük; nem tudjuk többé elviselni. Egészen gyarmati rendszerben élünk.«

Ennek a románok által is annyira elítélt gazdaságpolitikának a székelység hihetetlen arányú leszegényedése lett a következménye. A leszegényedés folytán művelődési és egyházi helyzetében következett be nagy visszaesés, holott ugyanekkor már teljes fejlődésben volt az a kulturpolitika, melyet 1924 óta a székelységgel szemben különleges céllal megindítottak.

1924-ben ugyanis több helyről jövő biztatásnak megfelelően, Anghelescu román közoktatásügyi miniszter megszervezte a *székelyföldi kultúrözönát*. Ennek különleges előnyeitől csábítva, ókiráltságai román tanítók árasztották el a négy székely megyét, melyet a román nemzeti misszió elsőrendű munkaterületének kezdtek tekinteni. Nemsokára megszületett az az elmélet, mely szerint a székelység tekintélyes része román eredetű s így minden eszközzel »vissza« kell őket románosítani. Megkezdődött a román templomok építése s évről-évre növekedett az állami iskolák száma. Az úgynevezett »visszarománosító akció« az 1933-ik évben kezdett kiszélesedni és évről-évre nagyobb erővel haladt tovább. A következmény a magyar felekezeti oktatás fokozatos visszaszorítása és az egyházi élet ugyanilyen arányú megnehezítése volt. A románosítás nagy lendülettel, óriási hatósági apparátussal, több minisztérium egységes munkaterve alapján történt. Az *állami iskolák magyar nyelvű tagozatai egymásután megszűntek*, úgy, hogy 1937-ben már valamennyi állami iskolában csak románnyelvű oktatás volt. Ezekben az iskolákban pedig évről-évre nagyobb lett az ókiráltságból jövő, *magyarul egy szót sem tudó román tanítók* száma, akik fő-kötelessé-

güknek a székelyföldi magyar egyházi és kulturális élet megnehezítését, vagy teljes elfojtását tekintették. Így el lehet képzelni, hogy az utolsó öt évben micsoda szörnyű nehéz lett a székelyföldi egyházi és kulturális élet. *Mindez pedig azért történt így, hogy egyszer s mindenkorra még a lehetőségét is megakadályozzák a kisebbségi szerződésben megígért székely vallási és tanügyi önkormányzat megvalósulásának.*

A különleges kultúrpolitika magával hozta a székelyföldi közigazgatás teljes átváltozását és a gyulafehérvári határozatok egyik legfontosabb ígéretének »saját közigazgatás, saját kebeléből választott egyének által« — teljes felrugását.

Ugyanis a fent ismertetett gazdasági és kultúrpolitika a tehetősebb székely rétegek és a székelyföldi magyar művelődés ellen irányult s így a székelyföldi magyar vezető réteget akarta tönkretenni. Az 1933-ban megindult u. n. »visszarománosító« mozgalom a Székelyföldön addig működő magyar tisztviselőket és jegyzőket elhelyeztette, vagy nyelvvizsga címén állásukból kidobatta s helyükbe mindenütt román tisztviselőket állított. Ennek következtében pár év múlva már a legtöbb székelyföldi község mindenütt román kézbe került. Ezek az új román tisztviselők és közigazgatási alkalmazottak természetesen a székely falvak lakóit alig leplezett gyűlölettel és rosszindulattal kezelték. Amint a román sajtó a székelység visszारománosításával kapcsolatban egyre szenvedélyesebb hangon írt, ezek a tisztviselők egyre nagyobb és súlyosabb nyomással feküdtek rá a legszegényebb székely rétegekre is. Lassankint ennek a nyomásnak olyan hatásai jelentkeztek, hogy ezek a világosabban látó románokat aggodalommal töltötték el. Attól féltek ugyanis, hogy a nagy székely tömegek emez elnyomása épen ellenkező hatást fog gyakorolni s a székelységben egy erősebb magyar nemzeti érzés kialakulását fogja előidézni. Ennek az aggodalomnak adott kifejezést az egyik székelyföldi román lap, (Gazeta Ciucului 1936. nov. 15.) elítélve ezt a meggondolatlan, elnyomó politikát. »A székely parasztot — írta többek között — úgy tekintik, mint egy sovíniszta kisebbséget. Minden tettét és gondolatát gyanakodással kísérik. És egyáltalán nem adunk számot magunknak, hogy ez a vad nacionalizmus, *mellyel közülünk annyian üldözzük reggeltől-estig a székely parasztot*, eltávolítja tőlünk és ellenséges magatartásba szorítja vissza... Mélységes tévedés! Akiben megvan a székely paraszt megértéséhez szükséges kritérium, az tudja, hogy a székely megértést kíván és békés politikát vár. Azonban nem egy boszszantó politikát. Bánjunk vele emberi módon, másképpen saját házunkban ellenséggé tesszük... ime, mit kellene megértsenek a **mi románjaink közül azok, akik meghalálnak, ha mindennap nem ennének meg egy székelyt**!« Ezek a gazdasági, kulturális és közigazgatási tények határozzák meg a székelyföldi egyházak helyzetét és életét.

I.

A székelyföldi egyházak.*Általános ismertetés.*

A Székelyföld területén valamennyi Erdélyben befogadott egyháznak vannak hívei, nagyobb szerepet azonban öt egyház játszik: római katolikus, református, unitárius, görög katolikus és görög keleti. A három első magyar, a két utóbbi román egyháznak számít nyelvében és szervezetében egyaránt. Ámde a két román egyház híveinek tekintélyes része székely eredetű, akiknek ősei különböző — leginkább társadalmi — okok miatt tértek át annak idején az egyházakba. A hívek számának 1918 utáni feltűnő növekedése a csendőrök segítségével végzett erőszakos térítéseknek és a Székelyföldre özönlő román hivatalnokoknak tulajdonítható. Az igazi román eredetű görögkatolikusok és görögkeletiek nagyobb része évszázadok folyamán szivárgott be a székely falvakba. Itt rendszeren jühpásztorok lettek s a Nyisztor, Moldován stb. nevű emberek ezen egykor bevándoroltaknak mai leszármazottjai.

A felsorolt egyházak közül a római katolikus a legnépesebb. A történeti Székelyföld mai magyar lakóinak ugyanis több, mint fele ehhez az egyházhoz tartozik: 474.127 székelyből 257.009 a római kath. egyház hívének vallja magát. A második nagy székelyföldi magyar egyház a református. Székely híveinek száma 169.812. Az unitárius egyház 47.306 lelket mondhat magáénak, számban tehát kevesebbet, mint a görögkatolikus egyház, melynek 56.742 székelyföldi híve van. Az ortodox, illetve görögkeleti egyházhoz 39.450 lélek tartozik. Ezek szerint a Székelyföld területén 1937-ben az öt fentebb említett egyháznak 570.319 híve volt. Ebből a magyar egyházakhoz tartozik 474.127, azaz az egésznek 83.13%-a; görögkatolikus és görögkeleti 96.192, azaz 16.84%. Amennyiben e két utóbbi egyházhoz tartozó híveket mind románoknak tekintjük, a románság a történeti Székelyföld lakosságának 16.84%-át képezi. A fennmaradó 1% német és más nemzetiségű. Miután azonban a székelyföldi görögkatolikusok egyrésze magyarnak vallja magát, nem is beszélve azokról, akiket 1933-után csendőri és más hatósági erőszakkal térítették át, a valóságban a románság aránya még kisebb, k. b. 12%-ra tehető. A lakosság megyék szerint a fenti öt egyház kimutatása alapján a következőképpen oszlik meg:

Csikban 137.072 magyar (84.88%), 24.416 román (15.11%)
Háromszékben 105.329 magyar (83.03%), 21.449 román (16.81%)
Marosszékbén 95.604 magyar (75.38%), 31.219 román (24.61%)
Udvarhelyben 118.754 magyar (95.33%), 5812 román (4.66%)
Aranyosszék 17.368 magyar (56.63%), 13.295 ro-

mán (43.36%). Természetesen itt a három magyar egyház híveit számítottuk magyaroknak, míg a két román egyház híveit románoknak vettük, habár, mint már azt jeleztük, közülök tekintélyes rész magyarnak vallja magát.

A római katolikus egyház.

A székelyföldi egyházak között a gyulafehérvári római katolikus püspöki egyházmegyének van a legtöbb híve. 1938-ban a történeti Székelyföldön 257.009 róm. kat. volt. Ez a szám a püspöki egyházmegye összes híveinek (385.656) 66.64 %-át képezi, tehát az egyházmegye híveinek kétharmada székely. Megyék, illetőleg székek szerint legtöbb katolikus van Csíkban: 135.267; azután Háromszéken: 47.334; majdnem ennyi van Udvarhelyszék területén: 45.751; Marosban 22.853, míg Aranyosszék falvaiban 5804 lélek él. A székely katolikus hívek 126 anyaegháza nyolc esperesi kerület között oszlik meg. A kerületek közül tiszta székely az V-ik (Alcsík és Kászón), a VI-ik (Felcsík), VIII-ik (Gyergyó), részben a X-ik (Kézdi és Orbai), a XIII-ik (Marosi) és a XVI-ik (Udvarhelyi). Az utóbbi kerületekben pár olyan egyházközség is van, mely nem székely; viszont székely egyházközségek vannak beosztva a III-ik, XII-ik és XV-ik esperesi kerületbe. A legnagyobb egyházközségek Csík megyében vannak; itt a legtöbb ezren felüli lélekszámmal rendelkezik, sőt gyakoriak a 3—4 ezer lelkes gyülekezetek. Csomafalva például 4686, Ditró 7268, Gyergyóalfalu 6741 lelket számol.

* A statisztikai adatok az egyházak kimutatásaiból vannak véve. Más megoldás nem volt, mert az 1930-as félhivatalos román népszámlálás nemzetiségi és felekezeti adatait falvak szerint még mindig nem közölték. Az 1918-ban román uralom alá került, egykori magyar területekre vonatkozó nemzetiségi adatokat egy francia nyelvű, 1934-ben megjelent, félhivatalos kiadványban (Silviu Dragomir: *La Transylvanie roumanie et ses minorités ethniques*) közölték ugyan, de csak megyék szerint, amiből a történelmi székely terület nemzetiségi helyzete nem állapítható meg, mivel a politikai megyék távrolról sem azonosak az egykori székekkel. Ezért kellett ezeket az adatokat a fent említett öt egyház hivatalos kimutatásaiból összeállítani. A ref. egyház adatai az évenként megjelenő ref. naptárból valók (1938), ahol az erdélyi ref. egyházkerület egész lélekszáma egyházközségek és egyházmegyék szerint fel van tüntetve. A róm. kat. és unitárius adatok szintén az illető egyházak összeírásaiból (1938.) származnak. A görög kat. egyház székelyföldi lélekszáma a „Sematizmul Clerului Archidiocezei mitropolitane greco-catolice romane de Alba Julia si Fagaras“ című hivatalos kiadványból (1937.) a görögkeletiek adatai pedig a „Calendarul bunului crestin“ és „Clujul romanesc“ című kiadványokból valók. Természetesen az adatok csak azon székely falvak román híveit tartalmazzák, akik az Orbán Balázs által székely falvoknak tekintett csoporthoz tartoznak. Így világos, hogy a marosszéki románság száma kevesebb, mint a marosmegyeié, mert a mai Marosmegye az egykori Marosszéken kívül még a székekhez később odacsatolt román lakosságú falvakat is magában foglalja.

Az egyház feje a Gyulafehérváron székelő püspök. Az egyház anyagi és iskolai ügyeinek vezetése 1932-ig az u. n. Erdélyi róm. kat. Státus kezében volt (egyharmad arányban egyházi, kétharmadban világi képviselőkkel álló autonóm testület). 1932-ben a román kormány és a Szentszék között létrejött u. n. római egyezmény következtében azonban a Státus megszűnt s helyét a gyulafehérvári latin szertartású róm. kat. egyházmegyei tanács foglalta el. Azóta ez a tanács intézi a róm. kat. egyház anyagi és iskolai ügyeit. Állandó szerve a Kolozsváron székelő Igazgatótanács, mely az évenként megtartott kolozsvári közgyűlésen rendszeres évi jelentéssel számol be az egyetemes egyház anyagi és iskolai ügyeiről.

Anyagi helyzet.

A székelyföldi róm. kat. egyház anyagi helyzetét az egyházközségek anyagi ereje és az egyetemes katolikus egyház gazdasági helyzete határozza meg. Sajnos, pontos adatok nem állanak rendelkezésünkre a székelyföldi egyházközségek anyagi erejéről. Magán adatgyűjtés alapján annyit sikerült megállapítani, hogy az egész egyházmegye összes egyházközségeinek 4179 hold ingatlan birtoka volt a román földreform végrehajtása előtt. Tekintettel arra, hogy a székelyföldi katolikusok az összes erdélyi katolikusok 66.64%-át képezik, fenti földmennyiség kétharmada általánosságban székely egyházi birtoknak tekinthető. A székely katolikus egyházközségek legtöbbször nagyon kevés birtoka van. A román földreform törvény 6-ik cikkének 4-ik pontja szerint minden egyházközség művelhető földje 40 holdig mentes a kisajátítás alól. A törvényhozó ezt a birtokmennyiséget tekintette feltétlenül szükségesnek az egyház fenntartására. Amelyik egyház egyúttal iskolát is tartott fenn, annak számára a törvény 40 holdon felül még 16 holdat, a 300 lelken felüli gyülekezeteknél pedig még 10 holdat, tehát összesen 66 holdat mentesített a kisajátítás alól. Ezzel tehát a román törvény is mintegy megállapította, hogy mekkora az a minimális birtokmennyiség, mellyel egy egyházközségnek rendelkeznie kell kiadásainak fedezése céljából. A törvény egy másik cikke, valamint későbbi végrehajtási utasításai még arról is intézkedett, hogy ahol az egyházközségeknek a fenti birtokmennyisége nem lenne meg, ott a kisajátított földekből egészítsék ki a törvényben előírt nagyságra. Sajnos, mikor végrehajtásra került a sor, egyszerre kiderült, hogy a törvény kedvező előírásai csak a román egyházakra vonatkozólag hajthatnak végre, mert a katolikus egyházközségeknek annyira kevés birtokuk volt, hogy a 4179 holdhoz még 12.595 holdat kellett volna kapniuk, hogy a törvény

által előírt mennyiségük meglegyen. Ezzel szemben mindössze három egyházközség kapott összesen 21 holdat, viszont több egyházközségnek meg a törvény által mentesített birtokmennyiségét is megnyirbálták. Így Baróton 98 holdból 47-et vettek el, Kézdivásárhelyen 96-ból 76-ot, Bözödújfaluban 78-ból 45-öt, tehát egyik helyen sem hagyták meg a törvényes mennyiséget. *A székelyföldi kat. egyházközségeknek kevesebb birtoka van, mint amennyit a törvény szükségesnek lát,* csak egyedül Ozsdola van a törvényes birtokmennyiség tulajdonában.

A szegény egyházközségek anyagi terheinek fedezésére háború előtt megvolt a lehetősége annak, hogy a központi egyházi vagyonból segítséget kapjanak, a román földreform azonban a gyulafehérvári kat. egyházmegye egyetemes célú vagyonának legnagyobb részét kisajátította. Az egyház 43.890 holdjából 37.556 holdat sajátítottak ki, tehát az egésznek 85.56%-át. A kisajátított birtoknak több, mint fele a Státus tulajdona volt, mely a birtokok jövedelmét az összes kat. egyházközségek egyházi és iskolai terheinek fedezésére fordította. A Státusé volt 26.511 hold mezőgazdasági és erdőbirtok, melyből csak 3251 holdat hagytak meg. A kisajátított birtokok forgalmi értéke a kisajátítás pillanatában 229 millió 937.000 volt. Ez az irtózatossággal természetesen nagyon meggyengítette a román kat. egyházat s így érthető, ha az egyes egyházközségek ettől kezdve kevesebb mértékben jutottak központi segélyhez. 1920-tól 1937-ig a Státus smeghagyott birtokainak jövedelméből mindössze 3.636.669 lej segélyt adhatott az összes egyházközségek egyházi céljaira és ebből 4.778.044 lej jutott székelyföldi egyházi építkezésekre. Az így kapott segítségből épült fel a Csíkdelne—pálfalvi, a gyimesbükki, nagykászoni és közdiszentléleki r. k. templom.

Belső egyházi élet.

A székelyföldi román kat. egyházi élet középpontja Csíkvármegye. Itt él egy tömegben a legtöbb román katolikus, itt van a híres csíksomlyói búcsújáró hely, hová minden évben hatalmas tömegek vándorolnak. Ennek a búcsúnak természetesen nagy hatása van a székely katolikus öntudat és szolidaritás erősödése szempontjából. 30—40 ezer ember évenkénti találkozási alkalmat a székely katolikusok lelki egységének kialakítására, amellyel a két székely protestáns egyház nem dicsekedhetik. Faji szempontból való jelentőségét pedig növeli az a tény is, hogy a búcsún a moldvai csángók is részt vesznek. 1937-től azonban a román hatóságok különböző akadályokat gördítenek a búcsú megtartása elé.

Minden nagyobb székely megyében van egy-egy katolikus központ, mely megyék szerint összefogja az odavaló katolikusokat. Udvarhely megyében Székelyudvarhely, Háromszékben, Kézdivásárhely, Marosszékben pedig Marosvásárhely. E helységek katolikus hitélete általában erősebb, mivel az itteni különböző szerzetes rendházak tagjai a hívekre jótékony hatással vannak. Úgy ezeknek, mint a világi papoknak munkáját feljebbvalóik rendszeresen ellenőrzik.

A katolikus egyház különböző hitbuzgalmi egyesületei, mint az *Oltáregyesület*, *Szociális Misszió Társulat*, *Katolikus Népszövetség* (különböző tagozataival) *Szívőárda*, *Szentkereszt Hadsereg*, mind el vannak terjedve a székelyföldi katolikus egyházközségekben. Különösképpen nagy szerepet játszik a katolikus öntudat és népnevelés szempontjából legfontosabb a Katolikus Népszövetség és a Szívőárda. Az előbbinek célja: a katolikus egység szolgálata, az egyházhoz való hűség és ragaszkodás fejlesztése, az egyház híveinek hitbuzgalmi, tudományos, társadalmi és jótékonyági célokra való beszerzése.

Már a háború előtt megvolt, de mai formáját 1922 után alakította ki. Eppen itt, a székely vidéken indult meg az új szervezkedés Szilágyi Dózsa vezetése alatt. Kereteiben későbbé legény- és leány-egyesületeket szerveztek meg. Ezeknek célja: katolikus szellemű vezetők nevelése mindkét nembeli ifjúság értékesebb képviselői közül. A Népszövetségnek összesen 80 tagozata van a Székelyföldön. Legtöbb Csík-megyében, hol 44 tagozat működik; Udvarhelyszéken 18, Háromszéken 18, a többi Maros és Aranyosszék falvaiban. Jelentőségét mutatja az a tény, hogy az évenként megjelenő népszövetségi naptár átlag 22,000 példányban fogv el a hívek között. Ez a lelki egységnek igen nagy tényezője, ugyanezt munkálják a kat. nagygyűlések, melyeket évenként tartanak szintén a Népszövetség rendezésében. A székelyföldi katolikusok fontos szerepe ezzel kapcsolatban különösképpen megnyilvánul, mert a nagygyűlések helye kettő kivételével eddig minden esetben a Székelyföldön volt.

A Szívőárda elemi iskolás fiúk részére alapított, katonai elvek szerint megszervezett alakulat. A gyermekek között roppant népszerűségnek örvendett, mert a gyermek természetének nagyszerű ismeretén épült fel. Vezetői jezsuiták voltak, kik a katolikus ifjúság öntudatos vallásos nevelése érdekében ezen a téren igen nagy jelentőségű munkát végeztek. A szervezet különösen a Székelyföldön volt erős. Ám, 1933-ban a román hatóságok betiltották. Azóta a katolikus gyermekeknek az »Apostol« című, Kolozsváron megjelenő hetilap egy külön mellékletét küldik, mégpedig k. b. 7000 példányban.

A székely katolikusok vallásos élete ezekben a keretekben folyik. Persze, nem zavartalanul. A román alkotmány és kultusztörvény biztosítja ugyan minden román állampolgár korlátlan lelkiismereti szabadságát, valamint az istentisztelet szabadságát, ámde a gyakorlatban ennek nagyon sok akadálya van. Az állami hatóságok első sorban a román egyházi ünnepekre vannak tekintettel. A kisebbségek vallásos ünnepeiken gyakran kénytelenek a törvényszékeken megjelenni, mert éppen az ő sajátos ünnepnapjukra kaptak időzést. Gyakori eset a Székelyföldön, hogy nagypénteken, vagy husvét másodnapján tartanak tárgyalásokat, mivel a törvényszék hivatalos ünnepe a görögkeleti naptár szerint más időpontra esik, a román hatóságok pedig a kisebbségi lakosság hite szerinti ünnepet nem veszik tekintetbe. Székelykeresztúron például előfordult, hogy Bordasiu főszolgabíró a magyar keresztény kereskedőknek megtiltotta üzletük zárvatartását Úrnapján. 1934-től kezdve pedig egyre súlyosabb vallássérelmek történtek; az u. n. »visszarománosító« mozgalom kapcsán az erőszakos térítések egymást érték. Így 1935-ben Lövétén a jegyző 40 katolikus családot írt át a görögkatolikus egyházba. Csíkmegyében is hasonló esetek fordultak elő, nemcsak szórványosan, hanem egész rendszeresen, amint azt magának a csíkmegyei tanácsnak gyűlésén többször szóvátette dr. Ábrahám József tanácsos. A kénytelenségből elrendelt »vizsgálat« persze semmi komoly eredményre nem vezetett. A »térítés« azóta is állandóan folyik, s a katolikus egyháznak folytonos veszteségeket kell elkönyvelnie, főleg a görögkatolikusokkal szemben. Különösen növeli a veszélyt az, hogy a róm. kat. és gör. kat. egyházak hittételei nagyon csekély eltéréssel azonosak. Így a gör. kat. papok azzal érvelnek a székelyek előtt, hogy tulajdonképpen nem hitet, hanem csak ritust változtatnak, midőn a görög kat. egyházba térnek. A nagytömegek azonban minden kényszergetéssel szemben hitükhöz erősen ragaszkodnak, s egy-egy ilyen erőszakos térítési hadjárat nyomán hitéletük még öntudatosabb. 1936-ban például a csíksomlyói búcsún 60.000 ember vett részt az addigi 30—40.000-el szemben.

A református egyház.

A róm. kat. egyház után legtöbb székelyföldi híve a Református Egyháznak van. A székelyföldi hívek az egyetemes romániai ref. egyház *Erdélyi Egyházkerületéhez* tartoznak, mely a történeti Erdély és a régi román királyság magyar ref. híveit foglalja magában. Ennek az egyházkerületnek összesen 523.027 híve van (1938) és ezek 20 egyházmegye, illetve esperesség területén élnek. A székely reformátusok száma 169.812, tehát az egész egyházkerület lélekt-

számának 32.46%-át alkotják. Székek s e jnt legtöbb református van Marosszéken: 64.387, azután Háromszéken: 52.293, azután következik Udvarhely 44.972 reformátussal, míg Aranyosszéken 6355 református van. Csíkben pedig csak 1058.

A székely reformátusok 8 egyházmegyében (esperesi kerületben) élnek. Ezek természetesen sem a megyei beosztásnak, sem az egykori székek beosztásának nem felelnek meg, mert a történeti fejlődés szerint alakultak ki. A tiszta vagy legalább 90—95%-ban székely egyházmegyék a következők: 1. Bekecsalja (Maros) 2. Erdővidék (Udvarhely, Háromszék). 3. Kézdi (Háromszék). 4. Marosi (Maros). 5. Orbai (Háromszék). 6. Sepsi (Háromszék). 7. Udvarhely (Udvarhely). 8. Nagyenyedi (Alsófehér és Torda). Az aranyosszéki ref. egyházközségek ez utóbbihoz vannak beosztva, a csíki szórványok pedig a kézdi egyházmegyébe. Ezeknek az egyházmegyéknek a területén a hívek összesen 189 anya és 41 leányegyházközségben, néhány társ egyházközségben, illetve szórványban élnek.

A ref. egyház szervezete presbiteriánus. Egyetlen egyházi hatóságot ismer: a presbiteriumot, s egyházi hivatala is csak egy van: a presbiteri hivatal és tisztség. A lelkipásztor, püspök, főgondnok stb. tulajdonképpen mind presbiter, csak más feladattal és hatáskörrel felruházva. A reformátusoknak van püspökük, de ezt nem tartják külön tisztségnek, hanem a presbiteri tisztség egyik munkakörének. Ezért van az, hogy a püspököt az egyházkerületi közgyűlés választja és a megválasztott ennek a közgyűlésnek felelőséggel tartozik.

Az egyházközségek saját ügyeiket önállóan intézik a felsőbb egyházi hatóságok felügyelete mellett. A vezetést a lelkész s a választott presbiterium tartja a kezében. A gyülekezetek életét, a lelkészek munkáját, az esperesek ellenőrzik. Utóbbiakat az egyházmegyei közgyűlés választja. Az egyházközségek alkotják az egyházmegyét, ezek pedig az egyházkerületet. Az egyházkerület legfontosabb szerve az egyházkerületi közgyűlés, mely évenként szokott összeülni Kolozsváron. Ezen a gyűlésen számolnak be az egyház összes vezető hatóságai. Végrehajtó szerv az Erdélyi Ref. Egyházkerület Igazgató Tanácsa, mely Kolozsváron székel. Ennek évi jelentései és a közgyűlés jegyzőkönyvei képezik az egyház jelenkori történetének legfontosabb forrásait.

Anyagi helyzet.

A székely ref. egyházközségek anyagi helyzete a román földreform előtt többé kevésbé kielégítő volt. Ebben az egyházban ugyanis a történeti fejlődés folytán a gyülekeze-

tek széleskörű önkormányzata következtében inkább az egyes egyházközségek szereztek maguknak vagyont, míg az egyetemes egyháznak nagyobb földbirtoka egyáltalán nem volt. Természetesen egyes egyházközségeknek nagyobb, másoknak kisebb birtoka volt. Így például az összes egyházmegyék közül az erdővidéki egyházmegye gyülekezetei rendelkeztek a legnagyobb birtokkal, viszont más egyházközségeknek még a minimális birtokmennyisége sem volt meg. Ezért méltán remélték, hogyha már az állam egyes nagyobb egyházközségi birtokokból kisajátítást is eszközöl, a szegényebb gyülekezeteket hozzá fogja juttatni a törvényben előírt földmennyiséghez. Sajnos, ebben a várakozásukban alaposan csalódtak.

Az egyházkerület 20 egyházmegyéjének összesen 48.517 hold birtoka volt. Egyes egyházmegyék gyülekezetei olyan szegények voltak, hogy a fenti földmennyiséghez még összesen 22.571 holdat igényelhettek volna a földreform törvény előírásainak megfelelően; ezzel szemben mindössze 1264 holdat kaptak, holott különböző ref. egyházközségektől összesen 14.843 hold ingatlant (értékes szántó és erdőségeket) sajátítottak ki. A kisajátítások székelyföldi adatai rendkívül tanulságosak. A székelyföldi egyházközségeknek ugyanis 21.423 hold ingatlanjuk volt összesen, az aranyosszéki gyülekezetek birtokait nem számítva. Ebből a tekintélyes földmennyiségből a bekecsalji egyház 3225, az erdővidéki 4577, a kőzdi 1404, a marosi 4311, az orbai 2342, a sensi 3123, az udvarhelyi 2441 hold ingatlan birtokkal rendelkezett. A kisajátítások alkalmával ettől a 7 egyházmegye gyülekezeteitől összesen 8154 holdat vettek el, tehát az egész egyház területén megejtett kisajátítások nagyrésze a székelyföldi egyházközségeket sújtotta. Ebből első pillanatban látszik, hogy itt a kisajátításoknak megint nem társadalmi célja volt (melyet a földreform egyedüli indokának hangoztattak) hanem azok elsősorban megint a székelyföldi románság anyagi erősítése érdekében történtek. Különösképpen meggyengült a kisajátítások következtében az erdővidéki egyházmegye, melynek 4577 hold birtokából 3373 holdat vettek el. A kisajátított földekért összesen 3.008.924 kisajátítási árat állapítottak meg, azaz a valóságos értéknek alig egyhuszadát. Ugyanis a kisajátított területek forgalmi ára a kisajátítás pillanatában 59.453.106 lej volt. Tetézték ezt azzal, hogy még a megállapított kisajátítási összeget is későn fizették ki s olyan államkötvényekben, amelyeknek értékesítése csak 40%-os veszteséggel történhetett.

A székelyföldi ref. egyházközségek birtokainak kisajátítása a kat. egyházi birtokok elvételénél ismertetett séremlés esetek megismétlődésével történt. Nagyon sok helyen még a törvény által mentesített földbirtok-mennyiséget sem hagy-

tak meg. Így például Mezőmadarason 320 holdból 24-et hagytak meg. Lisznyón 248-ból 30-at, Orbaiteleken 22-ből még hatot elvettek, Illyefalván 52-ből 32-t, Kökösön 47-ből 18-at, Sepsiszentkirályon 145-ből 115-öt, Bögözön 42-ből 4-et, Árvátfalván 9 holdból 464 ölet, Patakfalván 60 holdból 20-at sajátítottak ki. Tehát ez utóbbi esetekben még a törvényes mennyiségből is elvettek, ahelyett, hogy azt a törvény előírásainak megfelelően kiegészítették volna. Hasonló elbánásban részesültek a ref. középiskolák birtokai is, melyeknek legnagyobb részét szintén kisajátították.

Ez az eljárás a székely ref. egyházközségek tekintélyes részét leszegényítette. A leszegényedésnek pedig súlyos következményei lettek, főleg kulturális tekintetben.

Belső egyházi élet.

A ref. egyház élete a közhatalom változása óta mélyseges átalakuláson ment keresztül. A háború előtti öntudatlan, tapogatózó, kulturális és nemzeti célok szolgálatában kimerülő egyház a háború után ráébredt sajátos hivatására. A külső csapás fogékonyabbá tette belső igazságok meglátására és így könnyebb volt az egész világ-protestantizmust megújító Barth-féle teológiai hatásának érvényesülése. 1922-től kezdve már a ref. egyház mindinkább a belmisszió megújulást és erőgyarapodást eredményező útjain indult el. Új munkakeretek, új munkák alakultak.

Ezekben az egyház vezetői megpróbálták, hogy az egyház igazi hivatását — az Evangélium hirdetését és a szegények szolgálatát... kor és nem szerint, más és más formában közeledve a hívekhez, teljesítsék. Ilyen új alakulatok voltak: *Vasárnapi iskolák, bibliakörök, az Ifjúsági Keresztény Egyesület (IKE), Nőszövetség, Leány- és férfiszövetség* stb. Ezeknek az egyházi közösségeknek első feladata a hívek öntudatosítása és az egyházhoz való kapcsolása volt. Ezen túlmenően azonban, amint ezek az alakulatok erősödtek, olyan mértékben lett erősebb és öntudatosabb az egész ref. egyház belső élete. Hogyne, hiszen ezekben az új keretekben az egyház most már sokkal nagyobb lehetőségekkel tudta különböző korú, nemű és foglalkozású híveit a maga sajátos hitvallásos alapokon nyugvó felfogása szerint nevelni. Ennek következtében gyermekek és felnőttek, fiúk és lányok, férfiak és asszonyok egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak az egyház legfontosabb belső kérdései felé. Az érdeklődésnek természetesen csakhamar áldásos külső jelei is mutatkoztak. Az elvett földbirtokok helyett most már mindjobban a hívek áldozatkészségéből került elő az egyház legfontosabb kiadásaira szükséges összeg. Ezen a területen az évről évre növekedő önkéntes adományok, majd

a kötelező egyetemes egyházi adó, illetve később a nőszövetségek szeretetmunkája és gyűjtésüknek eredménye játszottak nagy szerepet.

Az egyházi alakulatok és új munkák csakhamar a székelyföldi egyházközségekben is elterjedtek. Így 1936-ban a hét ref. székely egyházmegye területén 167 egyházközségben volt megszervezve a vasárnapi iskolai tanítás. Ugyanezen a területen ez a tanítás 240 csoportban, 8948 elemista gyermek vallásos nevelésére terjedt ki. Az egyházmegyék területén az Ifjúsági Keresztény Egyesületnek 71 tagozata volt 1669 taggal, a Leányszövetségnek 65 tagozata 1226 taggal, a Nőszövetségnek 140 tagozata 10.080 taggal, a Férliszövetségnek 42 tagozata 2150 taggal. Ezek közül az alakulatok közül legnagyobb hatású a nőszövetségi tagozatok és a vasárnapi iskolák munkássága volt. A nőszövetségek munkássága bibliakörök tartásában, konferenciák, vallásos- és kulturális estélyek rendezésében nyilvánult meg. Ennek jelentőségét mutatja az, hogy 1934-ben például a hét egyházmegye területén összesen 899 vallásos és 173 kultúrestélyt rendeztek. Ezeknek jövedelme és más gyűjtések eredménye ezen a területen ugyanebben az évben összesen 620.835 lej volt. Ebből tekintélyes összeget fordítottak templomok rendbehozására, iskolák és tanulók segélyezésére, valamint a szegények gyámoltására. Hogy ez mit jelent, arra elég ha a hét egyházmegyének a nőszövetségi munkából származó jövedelmét összehasonlítjuk azzal az összeggel, melyet a róm. kat. egyházmegye megmaradt birtokaiból segélyképpen az egyházközségeknek évente kiadnak. Ebből kiderül, hogy az átlagos évi központi segély még nem is éri el a székely ref. hívek által önként megajánlott és a nőszövetségek által összegyűjtött összeget. A nőszövetségek közül az anyagi eredményt nézve 1934-ben a sepsi egyházmegyei vezetett.

Sajnos, ezeket a nagyjelentőségű, úgynevezett belmissziós munkákat 1933-tól kezdve az állami hatóságok egyre növekedő gyanakvással nézték. Igazi vallásos és hiterősítő jellegüket félreismerve egyneműen irredenta alakulatoknak minősítették s fejlődésük elé egyre több és nagyobb akadályokat gördítettek. Ennek valószínűleg egyik oka az is volt, hogy az éppen ekkor megindult »visszarománosító« mozgalom vezetői a maguk szempontjából nem látták kívánatosnak ezt az öntudatot erősítő belmissziós munkát. Így lassankint majdnem minden egyházmegyében a közigazgatási hatóságok betiltották. 1936-ban már a Kézdi egyházmegye 15 községében, Erdővidéken 13-ban, az Orbai-ban 20, Sepsi-ben 13 a Marosi-ban 6 és Udvarhelyen 13 egyházközségben mindenféle belmissziós munkát betiltottak. Más, nemszékely egyházmegyékben a betiltások csak szórványosan fordultak elő, ami azt bizonyítja, hogy az egyházi munkák megbénítása valóban az

ügynevezett »visszarománosító« mozgalommal volt kapcsolatban. Ez a mozgalom különben az egész székelyföldi ref. hívek egyetemét csakhamar súlyos helyzetbe hozta.

Ugyanis 1934-től kezdve mind gyakoribbak lettek azok az esetek, melyek egyes, állítólag valamikor román eredetű, de jelenleg ref. hívek erőszakos visszatérítését célozták. Ezek az erőszakos térítések főképpen az erdővidéki egyházmegye területén történtek. Jegyzők, állami tanítók és más román intellektuelek csendőrség segítségével mindent elkövettek a román egyházakba való »áttérítés« érdekében. Így Magyarhermányban, Homoródszentmártonon, Bibarcfalván, Nagy- és Kisbaconban, Erdőfűlén, Bardócon történtek a legfeltűnőbb esetek. Ezek mögött legtöbbször az oklándi főszolgabíró, dr. Cionca Macedon állott; az ő rendeletére és utasítására történtek a legfeltűnőbb sérelmek. 1935. március 12.-én összehívta a Kis- és nagybaconi, magyarhermányi és bibarcfalvi előjárókat és szenvedélyes hangon beszélt nekik arról a kötelességről, mely őket az u. n. »elmagyarosított« románokkal szemben terheli. Felhívta őket, hogy mindent tegyenek meg ezeknek a visszatérítésére. Pár nap múlva már jelentkezett az első eredmény. Március 14.-én Moisescu Ilie jegyző több magyarhermányi ref. embert a községházára hívatott s ott egy román szövegű írást íratott alá velük. Ez tulajdonképpen áttérési nyilatkozat volt, amit a jegyző május 8-án át is tett Rozsonday Ádám ref. lelkészhez, aki ekkor tudta meg hivatalosan, hogy 16 híve áttért a görögkeleti egyházba saját maguk által aláírt nyilatkozattal. A nyilatkozatok tanui Borcoman jegyzőségi titkár, Aurel Savulescu és Aurel Candea állami tanítók voltak, akik pedig a hívek későbbi nyilatkozata szerint jelen sem voltak a községházán.

Hasonló »térítés« történt Homoródszentmártonban, Bibarcfalván és más községekben. A homoródszentmártoni jegyző, Ioan Puscasiu és a tanító, Grigor Alexandru, összeültek és a görög kat. pap irányítása alapján egy csomó családot román eredetűnek nyilvánítottak. A románoknak nyilvánított családok között vannak a Csala, Dombi, Gergely, Kovács, Vas, Kádár, Simén, Farkas, Timár, Beke, Bence, Molnár, Fodor, Jakab stb. családok is, melyek közül némelyek még Apafi Mihálytól kapták nemességüket. Ezeket megpróbálták megtéríteni, sőt egyikre nagyobb hatás kedvéért a jegyző pisztolyt fogott. Mindhiába, az »áttérések« egyelőre szóróvénkosak voltak. Pedig a módszerek használatában elég nagy találékonyságról tettek tanubizonyságot. Pár gazdát a cséplési engedély visszatartásával, másokat az ipari engedély visszavonásának fenyegetésével stb. térítették át. Később azonban az áttérések gyakoribbak lettek. Az évekig tartó, szinte elbírhatatlan hatósági nyomás, továbbá a nagy szegénységet és öntudatlanságot kihasználó, anyagi előnyöket ígérő csá-

bítás eredményesebbnek bizonyult és tekintélyes számú új hívet szerzett.

A megtámadott egyház természetesen védekezett. A magyarhermányi hívek lelkipásztora, Rozsondai Ádám a kisbaconi csendőrparancsnok és Munteanu Nicolae, oklándi járásörmester ismételt fenyegetései ellenére, híveit kitartásra buzdította és felvilágosította őket az áttérítések törvénytelen-ségéről. Ugyanakkor az egyházmegye 66/1935 sz. a. határozatot hozott, melyben a kitérőkkel szemben erélyes megtorlá-sokat helyezett kilátásba. A határozat kimondotta, hogy akik az egyházat elhagyják, azok többé az egyháznak egyetlen életnyilvánulásában sem vehetnek részt és az egyháznuyította szolgálatokra és előnyökre nem számíthatnak. Lelkészek és kántorok semmiféle indokból nekik egyházi szolgálatot nem végezhetnek, se temetés, se más alkalomból, számukra, vagy hozzátartozóiknak az egyház templomaiban nem harangoznak s ott, ahol községi temető is van, az egyház temetőjében el nem temethetők. Ugyanakkor pedig az egyházmegye ve-zetősége az összes erőszakos térítésekről jelentést tett az Igazgatótanácsnak, támogatását kérve a minisztériumnál az orvoslások érdekében.

Az 1935-ben tartott egyházkerületi közgyűlés valóban fog-lalkozott az erdővidéki helyzettel s a kérdésben a követ-kező határozati javaslatot fogadta el:

»Egyházkerületi közgyűlésünk az erdővidéki egyházmegye elnökségének és tanácsának ismételt felterjesztéseiből fáj-dalmas megdöbbenéssel értesül azokról az erőszakos áttérí-tésekről, melyek nevezett egyházmegye, sőt az egész Székelyföld ősi ref. hitéhez ragaszkodó népének lelki nyugalmát tartósan megzavarták és ma is állandóan nyugtalanítják és fájdalommal állapítja meg az egyházkerületi közgyűlés, hogy az ország alkotmányában lefektetett vallásszabadság súlyos sérelmet szenved azáltal, hogy közigazgatási kormányzati alan-tas hatósági személyek avatkoznak bele a hitélet szabad megnyilvánulásának kérdéseibe.

Az egyházkerületi közgyűlés annak leszögezésével, hogy a román állam alkotmánya s az ennek alapján szentesített kultusztörvény az állam minden polgárának a hitbeli meg-győződés terén teljes szabadságot ad: minden erejével tiltakozik az ellen, hogy a szabad vallásgyakorlat ellen akár közigazgatási, akár más hatósági hatalommal lépjen fel.

Egyhangú határozattal felkéri az illetékes vallásügyi mi-nisztériumot, hogy az egyházi főhatóság közbenjárására már kilátásba helyezett pártatlan vizsgálat végrehajtásáról sürgő-sen gondoskodjék. Közgyűlésünk reményét fejezi ki azíránt, hogy a kormány az ország érdekében is teljes orvoslást fog szolgáltatni ebben az ügyben, melyet az egész világ ref. köz-veleménye figyelemmel kísér.«

Sajnos, ez a remény nem vált be. A megígért vizsgálat nem következett be és dacára a többszöri sürgetésnek, a két év múlva, 1937-ben tartott egyházkerületi gyűlés alkalmával az igazgatótanácsi jelentés kénytelen volt megállapítani, hogy »az erdővidéki erőszakos térítések ügye még mindig nem nyert elintézést.« Csupán annyi eredményt értek el az állandó közbenjárással, hogy a vallásügyi minisztérium Rozsondai elvett államengedélyét újból folyósította.

Rozsondai ellen ugyanis, miután a különböző fenyegetésektől nem ijedt meg, rövid idő leforgása alatt három izgatási pert indítottak. A perek két és félévig húzódtak s öt véglegesen 1937. június 3.-án mentették fel a marosvásárhelyi feljebbviteli tárgyalás alkalmával. A többi meghurcolt lelkészeket is, valamint az egyházmege esperesét szintén felmentették, miután bebizonyult, hogy ők csak híveik vallási meggyőződésének védelmében cselekedtek és nem az állam ellen izgattak. Sajnos, ezek a felmentések nem akadályozták meg a további erőszakos térítéseket. Ezek tovább folytak és némely helyen megdöbbentő esetekké fajultak. Így például Bibarcfalvin, mikor egy kitértet el akartak temetni a ref. temetőbe, s a ref. lelkész az egyházmegei tanácsi határozat értelmében megtagadta a harangozást, a halott hozzátartozói hatósági segítséggel feltörték a bezárt templomot és ott erőszakkal meghúzták a harangot. Más falvakban veréssel, külön büntetésekkel próbálták a híveket megfélemlíteni. *1938. jolyamán egész Udvarhelymege területén olyan nagyfokú volt a hatósági elnyomás, hogy még presbiteri gyűlést sem lehetett tartani.* Ezeknek az 1934 óta rendezett térítési mozgalmaknak nagyon érdekes következményei voltak. A hívekre kettős hatást gyakoroltak. Az öntudatlanok nem sokat törődtek a kitértással, sőt olyanok is akadtak, akik jó pénzért maguk ajánlkoztak új román hívekül. A legtöbb helyen azonban az erőszakosság az üldözött őskeresztények példáihoz hasonló magatartás kialakulására vezettek. Az erdővidéki hívek közül sokan megérezték, hogy milyen drága az a hit, melyet tőlünk olyan nagy kínzásokkal akarnak elrabolni. Áldozatkészségük egyházuk iránt megnövekedett. A gyülekezetek 1936-ban már nagyobb százalékban vettek részt az istentiszteleteken, s más, addig nem vállalt szeretetmunkára is készek voltak. Így például 1936-ban már néhány helyen szegény bukaresti magyar gyermekek ingyenes nyaraltatását vállalták s a következő évben a nyaraltatásban már hat egyházközség vett részt. Lelkipásztoraik iránt, akik mellettük bátran kiállottak, nagyobb megbecsüléssel és szeretettel viseltettek. Rozsondainak lakását, a melléképületeket kijavították és a templom kerítését is helyrehozták. Az egyházmege magára vállalta a meghurcolt papok költségeit, illetve azoknak egyrészét. Ez pedig nem volt kicsi dolog,

mert Rozsandainak összesen 20—22 tárgyalása volt, melyek nagyon sok költséget okoztak. A hívekben nagyobb lett az egymás iránti felelősség. Mivel a hatóságok mindenféle összejövetelet betiltottak, a presbiterek vállalták, hogy szomszédsági alapon az összes híveket állandóan látogatják, bátorítják és buzdítják őket. Egyszóval *újra beigazolódott az a közismert történeti igazság, hogy az üldözöttek gyakran szebb és mélyebb lelki életet élnek, mint azok, akik minden külső lehetőségben és kényelemben vannak.* Ez a tapasztalat a székelyföldi vallásüldözésnél is. A román hatóságok azóta is mindent elkövetnek a székelyföldi román egyházak erősítésére, illetve a magyar egyházak gyöngítésére. Ezen a téren érdekes vállalkozás volt az, mikor minden hatósági támogatást megadtak Nagy Béla volt bodosi ref. lelkésznek, aki fegyelmi vizsgálat miatt bekövetkezett felfüggesztését megbosszulandó, külön ref. egyházat akart szervezni. E célból 1936 végén és 1937 januárjában szervező gyűléseket hívott össze Bodoson, Nagybaconban, Bibarcfalván, Kisbaconban, Magyarhermányban és Szárazajtán. Mindenütt könnyen megkapta a hatósági engedélyt, holott ugyanakkor már mindenféle belmissziós összejövetelet tilos volt. Nagy Béla a hatósági segédlettel összetoborzott híveket az egyetemes egyház ellen uszította, a vezetőket, a püspököt, az egyházmegyei tisztviselőket gyalázta és a híveket az egyházi adófizetés megtagadására biztatta. Ám, a hívek öntudata már olyan erős volt, hogy tervezett szabad egyházának egyetlen hívet sem tudott szerezni.

Ez az eset is bizonyítja, hogy az erőszakos térítések a hívek öntudatára sok helyen jótékony hatással voltak. Azóta az újabb sérelmek ellenére is a vallási és nemzeti öntudat állandó és fokozatos gyarapodását tapasztalhatjuk. Vezetőikhez jobban ragaszkodik és egyházát jobban szereti népünk. Kitartásában és egyháza iránti szeretetben csak erősítik az újabb visszaélések. Ez az általános igazság érvényes a harmadik székely magyar egyházra, az unitárius egyházra is, melynek hívei szintén nagymértékben ki voltak téve az erőszakos térítéseknek.

Az unitárius egyház.

Hívei számát tekintve az unitárius egyház a legkisebb székelyföldi magyar egyház. Azonban tevékenységét és mozgékonyágát nézve, bátran állíthatjuk, hogy felveszi a versenyt a nálánál nagyobb egyházakkal. Az öt székely szék területén összesen 47.306 unitárius vallású székely él, tehát az egész romániai magyar unitárius egyház híveinek (72.725) 65.04%-a, azaz majdnem kétharmada a Székelyföldön lakik. Megyék szerint legtöbb unitárius van Udvarhelyen: 28.031; azután Marosszéken: 8364; Háromszéken 5702, míg Aranyos-

széken 5209 az unitárius vallású székelyek száma. Csíkban nincsenek unitáriusok.

Egyházi beosztás szerint az unitárius székelyek a következő öt egyházkörbe vannak szervezve: 1. Aranyostordai egyházkör; 2. Marosi; 3. Keresztúri; 4. Udvarhelyi; 5. Háromszéki. Az egyházkörök egy-egy esperes vezetése alatt állanak. A keresztúri kör kivételével a többi egyházkörökben egy-két nem székely falu is szerepel, azonban általánosságban ezeket a köröket székelyeknek lehet tekinteni. Az aranyostordai egyházkörnek több, mint fele nem székely, viszont más egyházkörökben nagy számmal élnek a történelmi Székelyföldről elvándorolt székelyek.

A székely unitáriusok összesen 76 anyaegyházközségben, 8 leány-egyházközségben és több szórványban élnek. A legtöbb gyülekezet lélekszáma ezeren alul van, legnagyobb gyülekezeteik: Bölön (1651. l.) Homoródalmás (1597.) Székelykeresztúr (1553 l.).

Az unitárius egyház szintén a zsinatpresbiteri szervezettű egyházakhoz tartozik. Az egyes gyülekezeteknek széleskörű önkormányzati jogaik vannak. E tekintetben talán csak az independensek múlják felül az unitáriusokat. Ezért az unitarizmus mindenütt a szabadelvűséget és demokráciát képviselte egyházi szervezetében és az egyház kormányzásában egyaránt. Erdélyben azonban a ref. egyház példájához hasonlóan a történeti fejlődés kapcsán az unitáriusok szervezete is mintegy kiegészült a püspöki hivatal beállításával. Am a püspökség itt is választott tisztség, éppen, mint a reformátusoknál s a püspök felelősséggel tartozik az egyház legfőbb szervének, az Egyházi Főtanácsnak. Ez évenként egyszer közgyűlést tart, melyen az egyház legfontosabb egyetemes érdekű ügyeit intézik. Az ülések helye Kolozsvár, hol a püspök is székel. Az egyház legfőbb kormányzó és vezető szerve az Egyház Képviselő Tanács, (E.K.T.) melynek ténykedése szintén az Egyházi Főtanács ellenőrzése alatt áll.

Anyagi helyzet.

Az unitárius egyháznak voltak egyetemes és egyházközségi birtokai. Az egyházközségi birtokok vidékek, illetőleg egyházközségek szerinti megoszlásáról hivatalos kimutatás nincsen, ezért a lélekszám szerint mondhatjuk, hogy mivel az összes unitáriusok 65.04%-a Székelyföldön lakik, az egyházközségi birtokoknak is kétharmada székely hívek tulajdona. A közhatalom változáskor az unitárius egyházközségeknek összesen 10.950 hold földjük volt. Az egyházegyetemnek pedig összesen 6965 hold. A kisajátítás alkalmával az egyetemes birtokból összesen 6285 holdat vettek el, tehát kisajátították a birtokmennyiség 90.23%-át. Az egyházközsé-

gektől összesen 5013 hold földet, tehát az egésznek 46.60%-át vették el, pedig az egyházközségek legnagyobb része olyan szegény volt, hogy nem rendelkezett a szükséges és törvény által előírt földmennyiséggel. Összesen még 2564 holdat kellett volna kapniuk a törvényes mennyiség eléréséhez, ehelyett mindössze négy egyházközség kapott összesen 36 és félholdat. Természetesen itt is rengeteg törvénytelenséget követtek el az egyházközségi kisajátítások alkalmával. Csehétfalván 52 holdból 22 holdat, Tarcsafalván 150-ból 128-at, Tordátfalván 66-ból 37-et, Bölönben 46-ból 15-öt, Székelyderzszen 70-ből 36-ot, Homoródalmáson 230-ból 193-at, Sinfalván a 42 holdból 4-et elvettek. Ezekben az esetekben tehát a felsorolt unitárius egyházközségeknek még a törvényben biztosított birtokmennyiséget sem hagyták meg, hanem abból sokat elvettek. Legtöbb helyen azért, hogy azt román egyházaknak adják.

Belső élet.

Az unitárius egyház talán az összes erdélyi egyházak között a legmozgékonyabbnak mondható. Habár hívei számát nézve kis egyház, mégis lelkeszei és más vezetői roppant széleskörű munkát fejtenek ki. Sajátságos dolog, hogy éppen ebben az egyházban indult meg leghamarabb a hívek öntudatos egyházi szellemben való nevelését sürgető belmissziós munka. Ez a munka a *Dávid Ferenc Egylet* nevéhez fűződik, melyet dr. Boros György kezdeményezésére 1884-ben alapítottak. Ebben az időben sem a róm. kat. egyháznak, sem a reformátusnak, sem a többieknek hasonló célú szervezete nem volt. Az egylet Kolozsváron alakult és csak hamar elterjedt a legtöbb vidéki kerületben. A háború előtt inkább mint egyházköri egylet működött, s főleg a háború után terjedt el az egyes egyházközségekben. Az 1933-ban átdolgozott alapszabályok 2. §-a szerint célja »az unitárius keresztény vallásos és erkölcsi élet ápolása és emelése.« E cél elérésére az egylet vallásos összejöveteleket tart, misziói és népművelési tevékenységet fejt ki, gondozza a szórványokat, vasárnapi iskolákat alapít és általában mindent megtesz arra, hogy az ifjúság gondos valláserkölcsi nevelésben részesüljön és a hívekben a hitbuzgóság és áldozatkészség fokozódjék.

A Dávid Ferenc Egylet már a háború előtt különböző alosztályokat szervezett. Így 1900-ban megalakult a Dávid Ferenc Egylet ifjúsági köre, 1910-ben pedig külföldi biztatásra a Nők Szövetsége. A háború után valamennyi ilyen tagozat az anyaegylet kebelében működik. Így máma a Dávid Ferenc Egyleten belül egyházközségi és egyházköri fiókegyletek, a *Dávid Ferenc Unitárius Nők Szövetsége*, a *Dávid Ferenc Ifjúsági Köreinek Egyletemes Szervezete* foglalnak he-

lyet. Ezek óriási tevékenységet fejtenek ki az unitáriusok öntudatos nevelése, összetartása és az egyházuk iránt való hűség kifejllesztése érdekében. Az egyházközségi egyletek rendszeresen kidolgozott munkaterv alapján működnek, mely felöleli a munka egész anyagát (még az előadások címét is) a vezetést, az összejövetellek rendezését, idejét stb. Ennek a tevékenységnek tulajdonítható az, hogy az erdélyi egyházak hívei között az unitáriusok öntudat tekintetében mindjárt a katolikusok után következnek, egymást mindenütt támogatják és túlnyomóan nagy százalékban egyházukhoz hűségesen ragaszkodnak. Valószínűleg ebből a szellemből magyarázható az a nagyjelentőségű áldozatkészség, mely a hívekben a világháború után különösképpen felebredt. Az egyházi főtanácsi jegyzőkönyvekből megállapítható, hogy a közhatalom változást követő években a legtöbb egyházközségben a hívek kegyes adományának értéke évről-évre növekedett. Így például Aranyosszékből (a tiszta székely egyházközségekben) a hívek kegyes adománya 1921-ben 16.135 lej, 1922-ben 52.019, 1924-ben 233.075, 1926-ban már 518.675 lej volt. Hasonló növekedést láthatunk a többi székely egyházközség híveinek adományában is. A marosi egyházközség hívei 1921-ben 21.483, 1924-ben 187.919, 1926-ban 316.727 lejt adományoztak. A keresztyúriak 1921-ben 246.532 lejt, 1924-ben 427.611-et, 1926-ban 660.117 lejt adományoztak. Az udvarhelyi hívek 1921-ben 52.131 lejt, 1924-ben 472.973-at, 1926-ban 327.751 lejt (adatok egyházi célokra). A háromszékiek 1921-ben 108.923 lejt, 1924-ben 448.499-et, 1926-ban 474.169-et. Az ezután következő években az áldozatkészség lassankint hanyatlani kezd s újból csak akkor lendül fel, mikor 1933-tól kezdve megindul az unitárius székelyek »áttérítése« a román egyházakba. Ebből az a tanulság látszik, hogy amikor az egyház külső támadások ellen védekezett és igazsága mellett bátran kiállt, a hívek ezt mindig egyházuk iránt való nagyobb ragaszkodással és áldozatkészséggel honorálták. Az 1919 utáni években tapasztalható áldozatkészség valószínűleg annak a nagy harcnak is tulajdonítható, melyet az unitárius egyház más erdélyi egyházakkal együtt iskolái megtartásáért vívott.

1933-tól kezdve az unitárius székelyek életét is megnehezítette az u. n. »visszarománosító« mozgalom. Ez különösképpen a Homoród vidékét, Erdővidéket vette munkába, amint azt már a ref. egyháznál láttuk. De a hatósági nyomás az egész Székelyföldön érvényesült. Ennek az elnyomásnak eszközei az unitárius egyházzal szemben is ugyanazok voltak, mint a többi magyar egyházakkal szemben. A templomon kívüli összejövetellek megakadályozása, hatósági terror, hívek és lelkeszek meghurcolása stb. 1934-ben már oly nagy volt a hatósági elnyomás, hogy az év őszére Ke-

resztúrra összehívott egyházi zsinatot a helyi hatóságok törvénytelenül betiltották és az ott megjelent vezetőket és híveket eltávozásra kényszerítették. A Homoród vidéki unitárius falvakban pedig megindult az unitárius hívek hatósági erőszakkal való »térítése« a gör. kat. egyházba. A szorongatott helyzetnek szép kifejezését adja az unitárius püspök 1934-ről szóló jelentésének következő része: »1934-re visszatekintve úgy érzem, mintha hozzám szólott volna az Úr intése: *hátra ne tekints, nehogy sóbálvánnyá légy!* Bármely oldalról tekintem, csak sötétséget, égbeszálló füstöt és pusztulást látok... Említsem-e azt a megszegyenítő, lealázó elbánást, amely papszentelő és alkotmányozó keresztúri zsinatunkat hadi állapotra emlékeztető durvasággal szétrobbantotta?»

Az erőszakos térítésekre viszont a következő erőteljes tiltakozás volt a felelet: »Számos panasz alapján tiltakozunk az ellen hogy akár névelemzés ,akár más kitalált cím alapján a hatósági közegek nyugtalanítsák unitárius híveinket hitők miatt és zavarják kultuszok gyakorlásában.«

Hogy milyen súlyos volt az erőszakos térítések által előidézett helyzet, arra mézve jellemző az 1935. decemberben megtartott főtanácsi ülés hangulata. Ezt híven fejezi ki a főgondnok megnyitó beszéde, melyben kifejtette, hogy ezt a gyűlést (mely 1935-ben a második volt) »vallásunk és egyházunk életerejének védelmére hívtuk egybe. Erős küzdelmeinkben híveink erősítését szomjúhozzuk. Gyenge erőt eltiprással fenyegető súlyosak sérelmeink. Ma már nemcsak egyházunknak, de vallásunknak támadását is panaszoljuk.«

Valóban a székelyföldi helyzet 1935 folyamán még rosszabbodott. A legnagyobb erőszakosságot Homoródmáson és Vargyason követték el. Almáson a gör. kat. pap listát készített a visszatérítendő unitáriusokról és ezeket a jegyző egyenként behívatta a községházára. Ott kijelentette előttük, hogy miniszteri rendelet van, melynek értelmében aki román eredetű, annak át kell térnie a román egyházba. A hívek nagy része nem ijedt meg és hívatkozott az alkotmányban biztosított vallásszabadságra. Ekkor azonban a jegyző megindította a fenyegetések, megtorlások és megveretések áradatát. Volt olyan, akit apróságokért egymásután több, mint kétezer lej büntetésre ítélték. A másikat a csendőrsre kísérték s ott agyba-főbe verték. Némelyek az áttérés után megbánva lépésüket, visszaakartak térni, de a jegyző nem fogadta el áttérési nyilatkozatukat. Akkor az oklándi közjegyzőnél próbálkoztak, de ez a lépésük sem sikerült, mert a közjegyző azt mondta, hogy amíg ezt az ügyet Cionca szolgabíróval el nem intézik, addig nem fogadhatja el a nyilatkozatot. A hívek után következtek lelkészeik, akik közül különösen Simén Domokos almási és Dobai István vargyasi

lelkipásztorokat hurcoltak meg. Simén ellen már évek óta mindent megtettek, Dobai István ellen pedig 1935-ben kezdődött a hajszja. Mindkettőt azért nyomorgatták, hogy viszszarettentsék híveiktől. Céljukat azonban nem érték el, mert ezek a lelkészek hősiess lelkű és minden szenvedést vállaló emberek voltak, akik nagy erőt tudtak meríteni igaz ügyükből. Mindkettő ellen rengeteg vádat emeltek és éveken keresztül húzódott izgatási pörük, míg végül felmentették őket. A hívek elleni erőszakoskodások azonban tovább folytak, mert a román kormány egyáltalán nem tett semmit azok megisméltődésének megakadályozására.

Pedig az egyházi főhatóság már 1934-ben részletes és indokolt felterjesztésben kérte az erőszakos térítések ügyében az orvoslást és a helyszíni vizsgálatot. Az első felterjesztést követte a második, majd a harmadik s mikor erre sem jött válasz, a püspök, az unitárius képviselők és más magyarpárti vezetők állandóan sürgették az ügy elintézését. Legalább öt ízben voltak ezért a kultuszminisztériumban. Közben 1935. augusztus 31 és szeptember 13 között Hall Alfréd sheffieldi angol pap és Steiskál József, a cseh nemzeti egyház morvaországi püspöke látogatást tettek az unitáriusoknál s ezeknek vezetői velük együtt mentek el a sokat sanyargatott Homoród-vidéki hívekhez. »Szükség volt rá, írja a beszámoló, mert a megyei tisztviselők, csendőrök és állami tanítók újnál újabb követelésekkel lépnek fel székely népünk között, hogy ősi unitárius hitünket megtagadva s faji jellegükről lemondva, legyenek görög katolikusok, mert ha nem, minden embertelen meghurcolásnak, kínzásnak és károsításnak lesznek s vannak kitéve... Az első keresztyének üldöztetése jut eszünkbe s meghatott lélekkel gondolunk azokra az egyszerű földmívelő férfiakra és asszonyokra, akik hősiess elzántsággal túrték a kényszergetést, meghurcolást, munkájuk megakasztását. A jó székelyek a külföldiekben megváltójukat szemlélték s boldogok voltak, ha legalább az éjszaka leple alatt hozzájuk közeledhettek panaszos sírásaikkal.«

A külföldieket szintén mélységesen megdöbbenette a helyzet s a látogatás végén Hall maga beszélt Lapedatu kultuszminiszterrel. Valószínűleg ennek lehet tulajdonítani, hogy a következő év júniusában végre jött egy válasz a sok memorandumra. Ebben a válaszban a miniszter többek között azt írta, hogy »a járási főszolgabíró úr kijelentése szerint soha erőszakot nem fejtett ki az áttéréseknél s nincs is hatalmában az, hogy erőszakot, vagy pressziót alkalmazzon.« Az áttérések pedig azért történtek, mert ott valamikor olyan románok tértek át az unitárius vallásra, akik az áttérési formákat nem tartották be. Így a minisztérium kéri ezeknek az áttérési iratait. Az egyházi főhatóság válaszában kérte, hogy az erőszakoskodások megállapítására tartásák meg

a kilátásba helyezett helyszíni vizsgálatot. Ám, erre a kérésre, valamint a későbbi évek folyamán beadott összesen 4 újabb memorandumra, s a sok sürgetésre mind a mai napig semmiféle válasz nem érkezett s a helyzet maradt a régi. Cionca kegyetlen bosszút állott a panaszkodókon s valóságos csuda, hogy a Siménnel szemben alkalmazott különböző bosszantások, hatósági fenyegetések nem riasztották vissza az almási unitáriusok hőslelkű pásztorát. A csendőrség a legkisebb ok miatt is állandóan jegyzőkönyveket vett fel ellene, esti istentiszteletei miatt 5000 lej büntetéssel sújtotta, a gyermekek konfirmációi előkészítéséért tiltott gyűlés címén eljárást indított ellene. Mikor Simén egyik feljebbvalója négy szemközt figyelmeztette az őrmestert, hogy ezekkel a hajuknál fogva előrángatott vádakkal komoly eredményt úgy sem ér el, az őrmester kijelentette: »Nem baj, a lényeg az, hogy Siménnek minden lehetséges alkalommal kellemetlenséget szerezzünk.«

Ám, végeredményben az unitáriusok ellen indított térítési hadjárat sem ért el jövátéhetetlen kárt jelentő eredményt. A hívek annál nagyobb ragaszkodást tanúsítottak egyházuk és lelkészük iránt. A megpróbáltatások alatt lelkileg megerősödtek. A templomot renoválták, az orgonát rendbe hozták, s az összes költségeket, mintegy 130.000 lejt magukra vállalták. Ugyanekkor az egész unitárius egyházban megnövekedett a hívek áldozatkészsége. 1933-ban például 1,138.718 lejt adományoztak egyházi célokra s ez az összeg a következő évben már 1,654.724 lejre emelkedett. Így az óriási hatósági erőszakkal végzett román térítő munka kb. 500 embernek áttérését eredményezte, de az áttértek nagyrésze azután is csak az unitárius templomba járt, ott vett úrvacsorát s egyházához lélekben jobban ragaszkodott mint valaha.

A görög katolikus egyház.

A székelyföldi gör. kat. egyház a hívek száma alapján mindjárt a református után következik. Valóban az 1937-es egyházi sématisztus szerint a történelmi Székelyföld területén 56.742 gör. kat. él. Ezek székek szerint így oszlanak meg: Csík: 21.672; Maros: 20.570; Aranyossték: 8428; Háromszék: 3327; és Udvarhely 2745. Természetesen az egyházi beosztás egészen más. A csíki hívek a gyergyói (Districtul Gheorgheni) és a brassói esperességhez, a marosiak a marosvásárhelyihez és a háromszékiek a brassói esperességhez tartoznak. Ezekben az esperességekben összesen 85 anyaegyházközség, nagyon sok filia és rengeteg szórvány van, majdnem minden székely faluban.

A székelyföldi gör. kat. hívek a gyulafehérvári és fogarasi gör. kat. érseki metropolia hatáskörébe tartoznak. Az

érsekség élén a balázsfalvi érsek áll. Az egyház szervezete azonos a katolikus egyházával, hitelvi szempontból is majdnem teljes azonosságról lehet beszélni, csupán a szertartás és az egyházi nyelv más.

1912-től 18-ig a székelyföldi gör. katolikusok egyrésze az 1912-ben alapított hajdúdorogi magyar gör. katolikus püspökség hatásköre alatt volt. Ez ellen akkor a románság szenvedélyes hangon tiltakozott s az országon belül és külföldön egyaránt úgy üntették fel az új püspökség felállítását, mint az erőszakos magyarosítás újabb durva megnyilvánulását. Pedig a román közvélemény tárgyilagosabb része már akkor is elismerte, hogy a székelyföldi hívek tekintélyes része magyar. »A magyar gör. kat. püspökség, írta a Desptearea, a magyar népnek csak védelmi és nem támadó intézménye akar lenni. A magyar liturgia körüli harcot a magyar sovinizmus elveszítette, a gör. kat. magyar püspökség eszméje pedig úgy, ahogy azt kontemplálták, megvalósíthatatlannak bizonyult. Ennek dacára ez a püspökség reánk, románokra nézve, mégis bizonyos veszedelmet rejt magában. A bekebelezett hívek között nagyon kevés román van, mert a nagyváradai egyházmegyéből csak a tiszta rutén, vagy egyes románokkal kevert plébániák kebelezettek be, a 35 székely plébániában pedig a hívek anyanyelve úgy is magyar volt. Ha már az uniált egyháznak kétszáz év óta nem sikerült ezeket elrománosítani, úgy a jövőben sem sikerült volna neki.«

A háború után természetesen megváltozott a helyzet. A székelyföldi görög katolikusok újra Balázsfalva fennhatósága alá kerültek. Am. az első években még nem olvasztották be egészen a metropolia többi esperességei közé s az udvarhelyi, csiki, háromszéki és nyárádvidéki hívek egy külön vikariátust képeztek. Ennek a vikariátusnak az élén maga a balázsfalvi érsek volt, aki mint apostoli adminisztrátor szerepelt. Később azonban a vikariatus beleolvadt az érsekségbe s attól kezdve rendes esperességeket szerveztek a székelyföldi hívekből.

Anyagi helyzet.

A gör. kat. egyház anyagi helyzetét már a háború előtt sem lehetett rossznak mondani. Az egyháznak Balázsfalva körül, de más vidékeken is tekintélyes, alapítványokból származó birtokai voltak. Háború után természetesen ennek az egyháznak is változott az anyagi helyzete. Birtokainak egy részét kisajátították: viszont a szerény egyházközségek majdnem mindenütt megkapták a törvényben megállapított birtokmennyiséget, mégpedig rendszerint éppen a magyar közösségektől, egyházaktól elvett birtokokból. Így a csiki egyházak sokat kaptak a csiki magánjavakból és magánosok ki-

sajátított területeiből. A csíkszeredai egyház a Mikó Bálint és Lázár Miklós birtokaiból kapott; a zsödögi gör. katolikusok, kik akkor mindössze 22-en voltak, ugyanonnan 10 holdat kaptak. Csíkverebes község, ahol pedig egyáltalán nem voltak gör. katolikusok, az egyház céljaira 9 holdat kapott. Nagytusnád 5 hold 835 öl földet, Pálfalva 1 holdat, Csíktapolca 30-at, Cs.kszentdomokos 25-öt, Cs.kszenttamás 10-et, Kászonjakabfalva 30-at stb. A zágoni ref. egyház kisajátított 424 holdját a gör. kat. egyház, a lisznyói reformátusoktól elvett 70-et az odaváló görög katolikus egyház kapta, Márkosfalván 10 holdot szakítottak ki, holott itt nem éltek hívek. Uzonban 5 lélek számára 10 holdat, Szentiványlaborfalván 30 lélek számára szintén 10 holdat adtak.

Az egyházközségeket így a legtöbb helyen kielégítették. Sajnos, egészen pontos adatok nem állnak rendelkezésre s így csak a megkárosított kisebbségi egyházak adataiból tudunk valamit. A balázsfalvi egyetemes egyháztól kisajátított alapítványi birtokokat, összesen 1600 holdat azonban 1936-ban egy külön megszavazott egyszakaszos törvény alapján kisajátítási áron az állam az érsekségnek visszaadta. Tehát az érsekség így minden további ellenérték nélkül kisajátított földjeit visszaszerezte. Hasonlóan kedvező elintézkést nyert a gör. kat. és gör. keleti egyházaknak a konverzió miatt szenvedett anyagi károsodása is. 1936-ban ugyanis a Monitorul Oficial 1550. számában megjelent egy rendelet törvény, mely a pénzügyminisztert felhatalmazta 230 millió névértékű állampapír kibocsájtására, hogy ezt az összeget az egyházak konverziós veszteségének fedezésére fordítsa. Mikor a róm. kat. egyház a többi kisebbségi egyházzal együtt, melyet a konverzió miatt 27 millió lej veszteség ért, szintén érdeklődni kezdett a jóvátétel iránt, a miniszter írásban tudomásukra hozta, hogy a nevezett rendelet törvény a kisebbségi egyházakra nem vonatkozik. Ennek megfelelően a 221.462/1936. sz. pénzügyminiszteri rendelet csak a két román egyházat hívta fel konverziós veszteségének bejelentésére.

Ez a megkülönböztetett bánásmód érvényesült mindig a városi, községi és miniszteri segélyek kiosztásánál is a román nemzeti egyházak javára. Igaz, hogy ebben a tekintetben a gör. keleti egyház, mint uralkodó egyház még kedvezőbb helyzetben van, de nem kevésbé igaz a gör. katolikus egyház privilegizált helyzetére vonatkozó megállapítás is. Később, amikor valamelyik városi, vagy megyei költségvetés egyházi és kulturális célokra szánt összegének szétosztására került a sor, a két román egyház mindig bőven kapott. 1936-ban például a marosvásárhelyi tanács 500—500.000 lejt szavazott meg a gör. kat. és gör. keleti egyházaknak, míg a kisebbségi egyházak kérései válasz nélkül maradtak. Ugyanez az eljárás érvényesült az Ósmarosszék nevű székely köz-

vagyon jövedelmének felhasználásánál is. A Székelyföldön a közhatalom változás óta elég nagyszámban épített gör. kat. és gör. keleti templomok túlnyomó részt megyei, városi és miniszteri segélyből, valamint a kisebbségi egyházak híveinek kikényszerített »önkéntes« hozzájárulásaiból épültek fel. Az 1933-as balázsfalvi kalendárium örömmel állapítja meg. »A Székelyföldön is haladunk« c. alatt, hogy a Maros és Udvarhely megyei templomok felépítése milyen szépen halad előre. Felsorolja a szenterzsébeti, abásfalvi, szentmártoni, karácsonyfalvi és udvarhelyi templomok építését, melyekre a minisztériumtól 1,125.000 lej segélyt kaptak, de amelyek *»legnagyobb részben a helybeliek hozzájárulásából építettek.«* Am a helybeliek alatt elsősorban a kisebbségi egyházak híveit kell érteni, mert például Abásfalván 66, Homoródszentmártonban 117, Karácsonyfalván 120 gör. kat. hívő saját hozzájárulásából egészen biztosan nem építette fel a szóbanforgó templomokat. Ellenben igenis, a nagy többségű magyar egyházak híveit kényszerítették a román egyház építési munkálataiban való részvételre, amint ez kiderült az egyik egyházi gyűlésen elhangzott panaszokból. 1935-ben az unitárius főtanácsi gyűlésen keserűen állapítják meg, hogy *»A felebaráti szeretet határát messze túllépi az a román polgári közeg, aki az unitárius székely gazdtól nem kéri, hanem követeli, hogy a falujában épülő templom fundamentum kövét hordja.«* Bizony, a legtöbb székely falu új gör. kat. temploma a magyar egyházak híveitől kicőrszakolt hozzájárulásból épült. Természetesen, olyan helyek is voltak, ahol a »hozzájárulást« az ortodox templom javára követelték s ilyenkor a gör. kat. templom érdekében csak gyűjtöttek.

Belső élet, fejlődés.

A gör. kat. egyház belső élete a háború után némi visszaesést mutat. A kedvező politikai változás az egyház sok értékes vezetőjét érhetően a politikai mezőkre csábította s így a hívek lelki életének gondozása egyelőre háttérbe szorult. Csak akkor indult meg újra a hívekkel való öntudatos foglalkozás, mikor az új román állam vezetői az ortodox egyház biztatására mind többet kezdtek foglalkozni a románok »vallásos egyesülésével«. Ez alatt a gör. katolikusoknak az ortodox egyházba való visszatérését értették s így csakhamar furesz jelenetek játszódtak le. Sok helyen a gör. kat. falusi híveket ígéretekkel, csábításokkal vagy fenyegetésekkel igyekeztek »áttéríteni« az ortodox egyházba. Templomfoglalások is történtek. A gör. katolikusok nemsokára saját bőrükön tapasztalhatták, mit jelent egy kisebbségi egyháznak szembe kerülni az államhatalommal. »Átkozott végzet« — írta G. Todica, a gör. kat. Unirea 1935. dec. 7-iki számában.

»Máma kezdünk odajutni, hogy nincs nyugtunk az ortodox nemzeti állam agyréme miatt... Az Isten igazsága azonban felette áll az emberek és népek önzésének, sovínyszta hajlandóságaiknak. *Semmi sem mutatja, hogy a románok tanultak volna valamit más népek összeomlásából, sőt folytatják ugyanazokat a végzetes bűnöket és hibákat, még hozzá nagyobb mértékben és gyorsabb lendülettel, hozzátéve az előbbiekhöz a fanarióta bizantinizmust és a belpolitikai élet tányérnyaló hízelgését...* Összezavarják azt, amit nem szabad összezavarni: a vallást, az egyéni lelkiismeret kérdését az állammal, mely mindenkié kell legyen...«

Az ortodox elnyomási kísérlettel szemben a gör. katolikusoknak sem maradt más útjuk, mint híveik öntudatos megnevelése és az egyház iránt való kitartás erősítése. Az ortodox egyházzal szembeni harcukban ők sem támaszkodhattak az államra, mert ez elsősorban az uralkodó ortodox egyházat segítette. Ezért a gör. katolikusok megalapították a világi embereket egyházi szellemben nevelő A.G.R.U. nevű egyesületet. (Asociația generală a Romonilor Uniti — a gör. kat. románok általános egyesülete.) Ez az alakulás 1929-ben történt. Megalapítása óta nagy eredménnyel működött s a híveket tényleg szorosabban kapcsolta az egyházzal. A tulajdonképeni vallásos nevelő munkát az egyházi rendek, gör. kat. apácák és kongregációk végzik. Ezeknek tagjai azonban elsősorban a román vidékeken működnek, hol az ortodox egyházzal kell versenyezniök. A Székelyföldön a gör. kat. egyház számbavehető belmissziói munkát nem végez. Itt egészen az államra, illetőleg a székelyföldi gör. katolikusok román tisztviselőinek külső erejére támaszkodik.

Elsősorban ennek tulajdonítható a székelyföldi gör. katolikus hívek számbeli növekedése s az a sok új egyházközség, melyet 1918-óta a Székelyföldön alapítottak. Ugy ezek alapítása, mint az új templomok építése ezeknek a külső hatalmi tényezőknek befolyása alatt történt. Csak a már ismertetett Cionca-féle »térítés« magyarázza meg azt a tényt, hogy például Homoróddalmáson 1923-ban 352 gör. kat. volt, 1937-ben pedig már 672. De nem ez az egyetlen ilyen eset. Az 1929-as egyházi sematizmus Udvarhely megyében 6 gör. kat. egyházközséget tüntet fel, az 1937-es pedig már 10-et. Persze, a hívek száma időközben ugrásszerűen emelkedett. 14 év alatt a hívek száma Abásfalván 12-ről 66-ra, Szenterzsébeten 15-ről 157-re. Udvarhelyen 240-ről 329-re, Szovátán 450-ről 610-re, Bözödújfaluban 110-ről 194-re ugrott. Pár olyan községben, hol az 1923-as kimutatás szerint gör. katolikusok nem éltek, 1937-ben rendes egyházközséget találunk külön pappal. Így például Oklándon, ahol 35 léleknek alapítottak egyházközséget (Cionca székhelye). Homoródszentmártonban

117 léleknek, Máréfalván 128-nak stb. A hívek száma más székely megyékben is hasonló furcasággal növekedett. Így Marosvásárhelyen 2500-ról 5419-re, Csíkszentdomokoson 149-ről 561-re, Gyergyószentmiklóson 300-ról 692-re, Gyergyóditron 185-ről 303-ra, Csíkszentkirályon 52-ről 205-re, Nagyborosnyón 20-ről 91-re, Gelencén 341-ről 533-ra emelkedett a gör. katolikusok lélekszáma. Világos dolog, hogy a világ legszaporább népe sem szaporodhatik természetes úton ilyen arányban. A jelenség oka a románságnak a Székelyföldre való özönlésében és az erőszakos térítésekben van.

Ugyancsak külső segítségnek és erőszakkal kikényszerített »támogatásnak« tulajdonítható a sok székelyföldi, 1918 óta épített új gör. kat. templom. Ez alatt az idő alatt épült a marosagárdi, marosszentannai, nyomáti, várhegyi, udvarfalvi, nagyernyei, backamadarasi, harasztkeréki, mezőmadarasi, csítszentiványi, gyergyóbékási, gyergyóhollói, csíkszeredai, csíkszentkirályi, baróti, oklándi, abásfalvi stb. gör. kat. templom. A templomok legnagyobb része a visszamaránosító mozgalom kiszélesedése óta, 1933. után épült. Bátran állíthatjuk, hogy a költségek legnagyobb részét egyenes, vagy közvetett módon a magyar egyházak híveinek kellett vállalniuk. Vagy közmunkával, vagy az ő adóikból származó falusi, megyei és városi költségvetések segély-összegeiből emelkedtek magasba az új templomok. E tekintetben a románság nyugodtan kényszergette a magyar híveket a közmunkára, mert hiszen nagyon sokan tényleg hittek abban, hogy a székelyek elmagyarosodott oláhok. Jorga ugyan 1934. március 9.-én tartott szenátusi beszédében határozottan tiltakozott az ellen, mintha ő azt állította volna valaha, hogy a székelyek román eredetűek. Neki ilyesmi eszébe sem jutott! De a székelyek között vannak románok is, akik elveszítették anyanyelvüket és így ott »minden eszközzel vissza kell kérnünk a mi románjainkat segítve az egyháza!.« Valóban a román eredetűnek nyilvánított székelyek visszakövetelésében minden eszközt felhasználtak s éppen így a román egyházak támogatására is. Az unitárius és ref. vallású, állítólag román eredetű székelyeket a legerőszakosabb eszközökkel »térítették« át a román egyházakba. Ha pedig az »áttértek« gvöngeségüket megbánva, vissza akartak térni régi egyházukba, az alkotmányban biztosított lelkiismereti szabadság számukra többé nem létezett. Egv almási hadirokkantat, mikor az az unitárius egyházba akart visszatérni, a csendőrök Lövétére vittek, ott agyba-főbe verték, majd pedig azt parancsolták neki, hogy »24 órán belül hozzon bizonyítványt a gör. kat. paptól, hogy nem tért ki az egyházból, mert ha nem, átteszik a határon.« Másokat Cionca sajátkezűleg pofozott meg, mikor hírül vette, hogy vissza akarnak térni az unitárius egyházba.

Ilyen körülmények között érthető, ha az új gör. kat. hívek nagyrésze kerüli a gör. kat. templomot és papját. Irtóznak tőle és az ily áron alapított egyháztól. Megtörtént az, hogy a bíró vagy a csendőr kísérte őket gör. kat. istentiszteletre, mert jószántukból nem akartak odamenni, Természetesen, az áttértek között olyanok is vannak, akik anyagi haszonért, vagy más hasonló előnyökért hagyták el addigi egyházukat. Ezek még a született románokon is túltesznek hangoskodásban és az új egyház iránti »ragaszkodásban«, hogy valamiképpen elfeledtessék renegát voltukat. Ez az esete azoknak is, akik dachból, vagy papjukkal szembeni személyes haragból hagyták ott egyházukat. Így például Csíkszentkirályon, ahol a kat. hívek a kántorválasztás miatt összevesztek saját papjukkal és dühükben áttértek az őket éppen ekkor látogató gör. kat. pap egyházába.

Ezeket a tényeket nézve valóban nem mondhatjuk, hogy a gör. kat. egyházban igazi keresztyén belső élet lenne. Ugyanez az eset a másik székelyföldi román egyházzal, az ortodox egyházzal is.

A görög keleti egyház.

Az eddig tárgyalt 4 egyház lélekszámához képest a gör. keleti vagy ortodox egyház székelyföldi híveinek száma legkisebb. Az 1938-as egyházi sematizmus szerint az öt szék területén összesen 39.450 ortodox lélek él. Ezek a következőképpen oszlanak meg: Csíkban van 2744; Háromszékben 18.122; Marosban 10.649; Udvarhelyszék területén 3067, míg Aranyosszékben az ortodox hívek száma 4368. Ezek a hívek összesen 74 anyaegyházközségben és 188 filiában laknak. A fenti számokból kiderül, hogy a legtöbb ortodox van Háromszékben. Ez érthető is, mert elsősorban itt érintkezik a román gör. kel. néptömeg a Székelyfölddel. Ebből magyarázható az a tény is, hogy a székelyföldi gör. keletiek nagyobb része a szebeni ortodox püspökség hatáskörébe tartozik, míg a marosi és aranyosszéki gör. keletiek a kolozsvári ortodox püspökség alá vannak rendelve. Esperességek szerint a csíki és háromszéki ortodoxok az ojtói és sepsiszentgyörgyi körzetbe tartoznak. Az előbbieket székhelye Kézdivásárhely, utóbbiaké Sepsiszentgyörgy. Az udvarhelyi hívek számára 1937-ben szerveztek külön esperességet. A marosi hívek a marosvásárhelyi, az aranyosszékiek a tordai esperességhez tartoznak. 1921-ig a marosi és aranyosi hívek is egyházbizottsági szempontból a szebeni érsekséghez tartoztak, miután ezelőtt az év előtt külön kolozsvári püspökség még nem volt. Am, 1921. március 29.-én a román szenátus megszavazta azt a törvényt, melynek alapján a kolozsvári ortodox püspökség felállítatott (Episcopia Ortodoxa Romana a Vadului, Feleacului si Clujului). Az új püspökség alapí-

sának egyik indoka éppen az volt, hogy az egyháznak nemzeti hívatása résztvenni »*a mi Erdélyünk* még elidegenedett, de hatalmas városának meghódításában és fajunk szellemének megfelelő átalakításában.« Idecsatolták tehát a maroszéki és aranyosszéki híveket.

A székelyföldi gör. keletiek tehát be vannak szervezve az említett két nagy egyházi keretbe. Legfőbb ügyeiket az illető ortodox püspökség testületeiben intézik. Az ortodox egyház szervezete a Saguna által egykor lerakott alapokon nyugszik. A püspöknek, illetve érseknek széleskörű, a róm. kat. egyház püspöki jogaihoz hasonló hatásköre van, de az egyház vezetését, anyagi ügyeinek intézését meg kell osztania a püspöki egyházmegye tanácsának és közgyűlésének szervével, amely egyharmadrészt egyházi és kétharmadrészt világi választott tagokból áll. Az ortodox egyház eme szervezeten kétségtelenül felismerhető a protestáns hatás.

Anyagi helyzet.

A szebeni püspökség, valamint az odatartozó egyházközségek vagyonáról nincsen pontos kimutatás. Bizonyos, hogy néhány nagyértékű alapítvánnyal rendelkezett már a háború előtt. Ezek közül ismeretes a Gozsdu-alapítvány, mely az erdélyi ortodox összrománság kulturális szükségletét szolgálta. A háború után minden külső tényező összefogott az egyház vagyonának gyarapítására. Államsegély, városi, megyei, falusi költségvetések, valamint a földreform kedvezményei egyaránt rendelkezésre álltak az ortodox egyháznak, melynek vezetői azokból alaposan merítettek is. A vagyonosodás méreteit a kolozsvári ortodox püspökségnél elég pontosan ismerjük, miután ennek az egyháznak fejlődését dr. Stanca említett munkájában megrajzolta. Így tudjuk hogy a püspökségnek megalkulásakor alig volt valami vagyona s egy főtéri bérelt házban rendezkedett be. Tíz év alatt egyházi taxákból és jövedelmekből, de »*főleg az állam és intézmények hozzájárulásából*» olyan tekintélyes vagyont gyűjtött, ami páratlan ezen a téren. 1921-ben vett egy házat Kolozsváron 350.000 lejjel, 1922-ben még egyet 711.755 lejjel. Ugyanebben az évben a földreform által 100 hold birtokot kapott Apahidán. 1924-ben megvette a Bocskai-téri házat 1.800.000 lejjel. A következő évben pedig a Petőfi-utcait 1.500.000 lejjel. Ez évben még 74 hold földet és 600 hold erdőt kapott. 1927-ben új házat vett 900.000 lejjel. 1928-ban ismét kettőt, az elsőt 1.000.000 lejért, a másodikat pedig (a Ferenc József-úton lévő) 6.000.000-val. Ez ingatlan vagyonon kívül számos bankban tekintélyes betéteket helyezett el. A püspökség egyetemes vagyona 1929. december 31-én 33.233.258 lej értékre emelkedett. Azóta azonban az egyház újabb ingatlanokat

szerzett és kapott. Ezek között legértékesebb a Bocskay-téri egykori erdőigazgatóság palotája, mely szintén milliókat ér. Jelesen itt tartják a theologiai előadásokat, melyekre az épület nagyszerűen alkalmas. Ezt az épületet az állam egyszerűen odaajándékozta az egyháznak.

A földreform alkalmával a püspökséghez tartozó egyházközségek összesen 4482 holdat kaptak. 69 egyházközség teljesen, 436 pedig egy részét kapta meg a törvényes birtokmennyiségnek.

Hogy a kisajátításkor egyes székelyföldi ortodox gyülekezetek mennyit kaptak, arra nézve megint csak a megkárosodott magyar egyházak kimutatásaira vagyunk utalva. A rétyi ref. egyháztól elvett 34 hold a gör. keleti egyháznak adatott, mégpedig megalapításra, mert Bétyen a kisajátításkor görög keleti hívek nem is éltek. A lisznyói ref. egyház 70 holdnyi erdeje a lisznyói görög keleti egyházzé lett, 10 hold szántója szintén. Az unitárius egyházközségektől elvett földek nagyrésze szintén az ortodox egyházaknak adatott.

Az ortodox egyház anyagi helyzete napról napra javult. Különösen az utóbbi években tapasztalható az egyház életében nagy külső haladás. Az állam rengeteg anyagi segítséget ad. Megtérítette az egyház konverziós kárait, legújabbán pedig felosztotta a szász egyetem vagyonát és annak tekintélyes részét az ortodox egyháznak adta.

Belső élet.

Az ortodox egyházban, különösen a székelyföldi egyházakban, belső, lelkeket építő munkáról alig lehet beszélni. Az államra való teljes támaszkodás és az egyházaknak az állammal való elképzelhetetlenül szoros kapcsolata végzettszerűen hozta magával, hogy az egyház a belső lelkiélet útjain nagyon nehézkesen halad, sőt gyakran zsákutcába téved. A politika is nagymértékben elvonta igazi hívatásának teljesítésétől. Manapság a legtöbb ortodox pap tevékenysége a román nemzeti és állameszme szolgálatában merül ki. Főleg politikai és nemzeti szempontból indították meg azt a hadjáratot, mely a gör. katolikusoknak az ortodox egyházba való visszatérését célozza. Ez a mozgalom lassanként valószínű kulturharcra vezetett a két román egyház között. A gör. katolikus A.G.R.U. ellen a gör. keletiek is hasonló célú szervezeteket alapítottak. Ez az u. n. »Ortodox Román Testvériség« (Fratia Ortodoxa Romana). Az egyesület 1933-ban alakult s azóta a két egyház berkei még hangosabbak a harci zajtól.

Az ortodox egyház tevékenységét érdekesen jellemzi *Augustin Popa* balázsfalvi román gör. kat. tanár alábbi értékes cikkében:

»A román ortodox egyház, írja a bevezetésben, sok tekintetben nagy fejlődésnek indult.« Anyagiakban napról-napra növekedik. Csak az utóbbi években 23.000 hold földet kapott, a Gojdu-alapítványt, az egykori szász egyetem (Universitas) vagyonát stb. Évente százával alapítja az új egyházközségeket. Mintegy varázsütésre nőnek ki a földből a városokban az ortodox katedrálisok. Sajtója tekintélyes; külön melléklete van az Universul-ban (naponta 100—120.000 példányban jelenik meg). Szavát általában meghallgatják a kormányban lévők.« Kár azonban — folytatja Popa —, hogy a mélybe nézve a hit szemével, ez a külső pompakifejtés sokat veszít értékéből és ragyogásából. Sőt, lehet, hogy egy mélysegesen aggasztó jelenség magának az ortodox egyháznak az szempontjából is...« Az egyház ugyanis csak a hit által virágzik. Csak az benne igazi ragyogás, ami a hit belső lángjától származik. A katedrálisok falai csak annyiban értékesek, amennyiben a hitből fakadó áldozatokból nőttek ki. »E világosságnál nézve, a román ortodox egyház gyors felemelkedése jórésztben egyszerű mesterkedésnek és emberi ügyességnek bizonyul, impozáns technikai keret, melyben azonban nem buzognak az élő hit vizei« ... Az állam évről évre jobban kikerekíti anyagi segítségét. A katedrálisok nem a hit áldozatkészségéből, hanem legnagyobb részét az állam, megyék és városok költségvetéseiből készültek... Nevezetes az ortodox egyház missziós rohama, mellyel a gör. kat. egyházra tör, hogy azt a nemzet uralkodó egyházába beolvassza. »Elvileg semmi mondanivalónk nincs ellene — folytatja Popa — de a missziói munka szeretettel, áldozattal történjék, ne erőszakkal« ... Az ortodox román egyháznak volna igazi missziós területe: a szekták. Ez valóságos veszedelem, mely ellen misszionálhatna. »De mit csinál az ortodox egyház ezzel a veszedelemmel szemben? Segítséget kér ... az államtól!« Az ortodox egyház külső ragyogó sikereket keres. Ezeknek főtényezője a világi hatalom. Ennek jóakarátát akarja biztosítani, mikor az államrendszer szerve és működése szeretne lenni. Hová fog így eljutni, nem nehéz kitalálni« — fejezi be cikkét az író

Valóban így néz ki az ortodox egyház helyzete. Ez látszik a székelyföldi terjeszkedésből is. Híveinek száma a Székelyföldön még nagyobb arányban emelkedett mint a gör. katolikusoknál. 1925-ben például az udvarhelyszéki ortodox hívek száma összesen 1913 volt és a segesvári esperességhez voltak beosztva. 1938-ban már külön esperes is van Udvarhelyen s a hívek száma a közbeeső 12 év alatt 3067-re emelkedett. A csíki és háromszéki híveknél is hasonló szaporodás állapítható meg. Egyes helységeknél ez még feltűnőbb. Székelyudvarhelyen 1925-ben az egyházi kimutatás szerint 52 ortodox volt. 1928-ban már 570. Ugyanez

idő alatt a galambfalvi hívek száma 69-ről 191-re, a kisbacioniaké 46-ről 93-ra, a nagyajtaiaké 120-ról 236-ra, a köpecieké 31-ről 153-ra, a barótiaké 8-ről 168-ra (Cionca birodalma) emelkedett. Sepsiszentgyörgyön a két kimutatás keletkezési ideje között a hívek száma 568-ról 1475-re, Kézdivásárhelyen 102-ről 320-ra, Csíkszeredában 250-ről 553-ra, Mádéfalván 101-ről 410-re ugrott. Ez a nagy szaporodás a Székelyföldre helyezett magyszámú románságnak, valamint az erőszakos térítéseknek tudható be. Ebből magyarázható az is, hogy egy csomó székely községben, hol az 1925-ös kimutatás szerint még egyetlen ortodox hívő sem volt, ma már ortodox kápolnák, sőt templomok vannak. Így például Bibarcfalván, hol 1937-ben fejezték be a templomot, a reformátusoktól »áttértett« 79 lélek számára. Farkaslakán, hol 47 hívőnek van kápolnája, Bögzőn 26-nak, Szentegyházfaluban 72-nek. Zetelakán 28-nak. Vargyason az áttértett 300 léleknek már rendes temploma van.

A hívek szerzése a már ismertetett módszerekkel történt. A román eredetre gyanús híveket a jegyzők az ortodox egyházak s a csendőrök segítségével ott is tartják, nem engedik visszatérni. *A legszörnyűbb ilyen eset Bogdán Sándor, magyarhermánvi református emberrel történt, akit Moisescu Ilie jegyző Cionca főbírói biztatására 1935. március 14.-én ártírt a görög keleti egyházba. Az egész környéken ismerik azt a megdöbbentő következményt, mely ebből támadt. Bogdán 1935. június 4-én közjegyzői okirattal visszatért a református egyházba. 1936 december 20.-án kislánya született. 22-én az állami anyakönyvvezető előtt az újszülöttet reformátusnak diktálta be. Pop Joan körjegyző emiatt szörnyű szidalmakkal illette s a kislányt önkényesen ortodox vallásúnak írta be. Bogdán jelentésére a ref. lelkész az esperesi hivatalon keresztül az Igazgatótanácshoz fordult az újabb sérelem ügyében. Ennek kapcsán a minisztérium is tudomást szerzett az ügyről. Cionca, az oklándi szolgabíró, 1937 április 10-én Bogdánt maga elé idézte és azt követelte, hogy írjon alá egy nyilatkozatot, mely szerint önként lett ortodox és lányát is ő maga jelentette be ortodoxnak. Mivel ezt megtagadta, Cionca nekiesett és teljes erejéből ütötte, verte, rugdosta. A verés kevés megszakítással három óra hosszat tartott, délelőtt 12 óráig. Tizenkét órakor valaki az ajtón kopogott, mire Cionca kiküldte Bogdánt a folyosóra. A szerencsétlen ember örült, hogy vége van a verésnek a folyosóról megszökött. Feldagadt arccal menekült félreeső ösvényeken hazafelé. Az esperes másnap értesülve az esetről, 12-én elindult Udvarhely felé, hogy az ottani Magyar Párt elnökével próbálják megvédeni Bogdánt a további bántalmazástól. Azonban elkészt. Bogdánt még 11-én este a kisbacioni csendőrség letartóztatta, az őrre kísérte és ott aláírták vele azt a*

nyilatkozatot, melynek visszautasításáért azelőtt való nap is Cionca elverte. Az éjszeras hiába ment Udvarhelyre, a megyefőnök nem volt otthon, mikor pedig hazakerült és az udvarhelymegyei Magyar Párt elnöke, dr. Jodál Gábor megjelent nála, Bogdán ügyében, a prefektus felmutatta amannak »önkéntes« nyilatkozatát. Az esethez, melyet Udvarhely megyében nagyon sokan ismernek, az egyházkerület igazgatótanácsának jelentése a következő sorokat írja: »*Bogdán Sándor az elszenvedett verések után az anyakönyvi kiigazítási eljárás folytatásától elállott. A meggyőzés szokatlan módja megfélemlítette a magyarhermányi erőszakkal áttérített híveket is, akik most már vonakodnak anyakönyvi kiigazítást kérni.*«

A ilymódon szerzett hívek számára hasonló eszközökkel építettek ortodox templomokat.

Új templomok épültek: Bibarcfalván, Gyergyószentmiklóson, Csíkszeredában, Bodoson, Nagyajtán, Marosvásárhelyen, Mezőberenyén stb. Körülbelül 20—25 helyen folyik most új templomok építése. Kápolnák és imaházak a már említettekén kívül Nyárádszeredában, Ákosfalván, Nyárádszentbenedeken, Karácsonyfalván, Kisbaconban, Keresztúron, Gagyban, Csíkszépvezén, Gyimesbükkön, Mádéfalván, Csíkszentdomokoson és Barolton vannak. Sok helyen 20—50 lélekből áll az egész gyülekezet. Így például Ákosfalván 1938 április 3-án alapították az ortodox egyházat 15 lélek számára. Ehhez vettek még 14 filiát 275 lélekkel. Parajdon 100 lélek, Alsóboldogfalván a filiákkal együtt 51, Keresztúron 132, Bögözben 26, Békáson 100, Nagyborosnyón filiákkal együtt 102 lélek képez egy anyaegyházközséget.

Az egyházközségek fenntartása állami és megyei segély nélkül természetesen lehetetlen lenne. A templomok építése is legnagyobb részt a kisebbségi egyházak híveire hárult. Ez rendszeresen történt, különösen 1933 óta. 1934-ben a kereszttúri ideiglenes bizottság elrendelte, hogy a község minden igazfogata a gör. keleti templom építésére 1 köbméter követ fuvarozzon Nagygálambfalváról. A fuvarozás megtörténtét a szolgabírónak kellett igazolnia. Háromszéken hasonlóképpen jártak el. A lakosságot kényszerítették, hogy nemesak haranglábakat, hanem egészen új templomokat építsenek az ortodoxok számára. Hogy Csíkban is ugyanez volt a helyzet, azt éppen a már többször idézett csíki román hetilap bizonyítja, mely 1937-ben »*Hibák a románosítási politikában*« cím alatt bosszankodva állapítja meg, hogy a szebeni ortodox érsekség Ditróban 15 ortodox számára parókhíát alapított. Pedig Ditróban már megvan szervezve a gör. kat. egyház és az ortodox egyház megszervezése fölösleges és káros volt, mert »a

községnek kell most már mindkét egyház számára anyagi alapokat teremtenie.»

A görög keleti egyház fenntartására a községek és városok költségvetéseiből hatalmas összegeket utalnak ki. Ez az eljárás különösen 1933-tól jött divatba a sok ideiglenes községi és városi tanácsok miatt. Ezekben ugyanis kinevezett románok voltak, akik a székelyektől behajtott közjövédelmet elsősorban román célokra fordították. Udvarhely megye tanácsa például az 1934-ben elhunyt Popa János hidegkúti ortodox pap családjának felsegélyezésére 40.000 lejt, a város pedig 10.000 lejt adott. Gyermekei számára csakhamar újabb 8000 lejt utalt ki. A marosvásárhelyi tanács 1936-ban a görög keleti egyháznak 500.000 lejt, a nyárádszentbenedeki ortodox egyháznak az Ösmarosszék jövedelméből 30.000 lejt adott. A csíki interimar bizottság 1934 júniusában a csíkszeredai görög keleti templom építésére 250.000 lejt, a mádэфalvi templomépítésre 50.000 lejt, papilakra 30.000 lejt utalt ki. Mádэфalvá egész költségvetésének 10%-át a görög keleti templom építésére fordították.

Igy haladt fejlődésében a székelyföldi ortodox egyház 1918 óta. Természetesen, belső lelki fejlődéséről, amint láttuk, még a tárgyilagosabb románok szerint sem lehet beszélni. Az erőszakkal áttértített új hívek nem feledhetik el azt a módot, amellyel őket addigi egyházukból kiszakították. Az udvarhelyiek beszélik, hogy mikor Bibarcfalváról megérkezik Magyarhermányba az ortodox pap, hogy ott istentiszteletet tartson, a híveket mindig a községi bíró, vagy más hivatalos személyek terelik a templomba, mert különben a pap érkezésének hírére a szélrózsa minden irányába erdőre, mezőkre menekülnek.

Sajnos, az anyagi terhek, melyeket a román egyházak alapítása és fenntartása miatt a székelységre hárítanak, lassankint kezdenek elviselhetetlenné válni. Annál is inkább, mivel ugyanezkor a magyar egyházak hívei saját műveltségük fejlesztésére és iskoláik fenntartására olyan áldozatokat hoznak, melyeknek alig van párja a jelenkor történetében.

II.

A Székelyföld kulturális helyzete.

Valamely vidék kulturális helyzetét az iskolák száma, milyensége, működése, valamint az iskolán kívüli kultúrtevényezők alakítják ki. A Székelyföld 1918 utáni kulturális helyzetét is elsősorban az iskolák működése határozta meg. Másodsorban rendkívül fontos szerep jutott a különböző kultúregyleteknek és egyes tudományos intézményeknek, melyek legnagyobb része egy-egy középiskolához kapcsolódott.

A sajtóságos erdélyi helyzetből következett, hogy a sajtónak is rendkívüli jelentősége volt a kulturális helyzet kialakulásában.

A székelyföldi iskolák két főcsoportra oszthatók: államiak és felekezetiiek. Az állami iskolák ma román nemzeti iskolákat jelentenek, tekintettel arra, hogy 1937—38-ban, tehát az utolsó iskolai évben valamennyi székelyföldi állami iskola román tannyelvű volt. A tanerők legnagyobb része ókirályságból való, u. n. kultúrzónás tanító, akiknek iskolán kívüli működésük is egészen a román nemzeti kultúra szolgálatában áll. Az iskolán kívüli román kultúrtényezők, egyletek, sajtó, tudományos intézmények legnagyobb részt mind az iskolákhoz kapcsolódnak a tanítók és tanárok közreműködése révén.

A felekezeti iskolákat a magyar egyházak tartják fenn, sajátos egyházi nevelésük érdekében. Ezek az iskolák kétnyelvűek, mert négy tárgyat elemi és középfokon egyaránt csak román nyelven szabad tanítaniok és az iskolai naplót, iratokat, bizonyítványokat két nyelven kell vezetniök. Mégis, miután ezekben az iskolákban lehetséges a magyar nyelv és irodalom és egyháztörténet tanítása, de meg a tanárok és tanítók iskolán kívüli tevékenységére való tekintettel is, a felekezeti iskolák magyar iskoláknak tekinthetők. Természetesen, magyar nemzeti nevelést nem adhatnak, a magyar történelem tanítása szigorúan tilos. Magyar történelmi részek előfordulnak a világtörténelmi kérdések kapcsolatában, de ott is csak román felfogásnak és szempontoknak megfelelően. A történelmi folytonosság kérdése, az erdélyi románság története, a magyar honfoglalás mind a román hivatalos beállítás alapján tanítandók. Ezért a felekezeti iskolák magyar jellege igen sok kívánnivalót hagy maga után. A sajtó és az iskolán kívüli kultúrtényezők próbálják ugyan az iskolai nevelés magyar hiányait pótolni, de persze, az állam a maga részéről a próbálkozásokat legtöbbször megakadályozza.

A fentiekből következik, hogy a Székelyföldön, mint általában Erdély magyarlakta területein *két kultúra áll egymással szemben: a román és a magyar*. Am a Székelyföldön a román kultúrzóna és az u. n. »visszarománosító« mozgalom miatt ez a szembeállítás sokkal élesebb, mint másutt. Igazán elsősorban a Székelyföldön lehet kultúrharcról beszélni s a Székelyföld kulturális helyzete 1918-után aszerint alakult és változott, amint ennek a harcnak különböző eseményei alakították. A román politika óriási erőfeszítéseket tett, hogy a magyar kultúrát visszaszorítsa és helyébe minél nagyobb tömegek számára állítsa oda a románát. A magyar kultúra természetesen nem rendelkezett azokkal a se-

gélyforrásokkal, anyagi alappal és külső támogatással, mint a román. Mégis, mint Anteus rátámaszkodva a székelyföldi magyar tömegekre, nem engedte magát legyőzni s tekintélyes eredménnyel, óriási veszteségek árán is állotta a harcot. A román kultúra minden erőfeszítéssel csak annyit ért el, hogy itt-ott román kultúrközpontok keletkeztek, melyek azonban inkább ephemer alakulatoknak tekinthetők. Létük az állam támogatásához van kötve s egészen attól függenek. Mély gyökereket nem tudtak keresztetni a Székelyföld talajába, csak ott, ahol a székelyföldi szórvány román falvak területén él.

A székelyföldi román kultúra keretei.

A román állami iskolák.

A.) Az alsófokú iskolák.

A közhatalom változáskor a román kormány átvette a volt magyar állam iskoláit. *Átvette azokat az iskola épületeket is melyeknek tulajdonjoga a magyar protestáns egyházaké volt.* Ezek ugyanis 1867 és 1918 között épületeiket magánjogi szerződéssel bérbeadták az államnak, kikötve azt, hogy az épületekben lévő iskola tannyelve mindig magyar legyen. Midőn a magyar állam helyébe a román lépett, az egyházak a régi szerződést az államváltozás tényével felbontottnak jelentették ki és épületeiket visszakérték. Ám, az állam nem adta vissza azokat, hanem egyoldalúlag román állami iskolákat létesített bennük a tulajdonos egyházak beleegyezése nélkül. Az egyházak azt akarták, hogy ezekben az épületekben a Consiliul Dirigent kultuszressort főnökeinek, dr. Braniste Valérnak, számukra kiadott utasítása értelmében új felekezeti iskolákat létesítsenek. Ilyen módon szerették volna az egyházak a magyar állami iskolák megszűnésével beállott veszteséget a magyar kultúra számára helyrehozni. Természetesen, a Kormányzótanács ebbe már nem ment bele s az egyházak tulajdonát képező iskola-épületeket, kántori lakásokat stb. a maga számára lefoglalta, az egyház embereit onnan kitelepítette s a román állami iskolákat azokban megszervezte. Az unitárius egyház így 38 épületet, a ref. pedig 170-et veszített el. Ezen épületeknek tekintélyes része éppen a Székelyföldre esett. Az új román állami iskolák egyrésztében — a román lakossággal rendelkező falvakban — azonnal bevezették a román tannyelvet. A tiszta magyarságú falvakban egyelőre meghagyták a magyar tannyelvet, valószerűleg abban a reményében, hogy így a magyar közönséget el tudják tántorítani a magyar felekezeti iskoláktól. Mikor látták, hogy ez a remény nem valósul meg, lassankint kezdték a román tannyelvet mind több és több iskolába bevezetni. Először a városok, azután pedig a

falvak iskoláit románosították el. 1922-ben az egyik udvarhelyi állami iskola már román tannyelvű, 1925-re pedig a másik is azzá vált, miután a magyar tagozatot inspektori rendeletre megszüntették. 1924-től kezdve a csiki szintiszta katolikus — tehát magyar — községek iskoláiban is megjelennek a magyarul szót sem tudó, ókirályságból való román tanítók.

Az iskolák tannyelvének elrománosítása és a székelyföldi román nemzetiségű állami tanítók szaporodása a székelyföldi *kultúr-zóna* következménye volt. A kultúr-zóna ugyanis a székelyföldi román kultúra lehetőségeit gyökeresen megváltoztatta. A kultúr-zónát Anghelescu közoktatásügyi miniszter létesítette 1924 május 24-iki 40771/1924. sz. rendeletével, hogy »vegyes lakosságú zónában a román oktatás intenzitását növelje.« A rendeletből csakhamar törvény lett. Az 1924. július 26-án megszavazott elemi iskolai törvény 159-ik cikke írja elő részletesen az előbbi rendelet szellemének megfelelően a kultúr-zóna létesítését és feltételeit. Ezek szerint a négy székely megye és a határvidék területe közoktatási szempontból kultúr-zónát képez, melynek keretében a tanszemélyzet azon tagjai, akik ott hosszabb ideig tartó szolgálatokat végeznek, különleges kedvezményekben részesülnek. Fizetésük 50%-kal magasabb, mint más megyékben és ha e zónában maradnak, minden három évben még emelkedik. A kultúr-zóna célja tehát hivatalos indokolás szerint a román oktatás intenzívebbé tétele. Igazi célja azonban a székelyföldi magyarság elrománosítása, illetőleg a magyar kultúra visszaszorítása volt. Alapítása után néhány évre a magyarság vezetői már határozottan látták ezt és nem késtek ellene tiltakozni. Haszontalan belföldi kísérletezések után az Országos Magyar Párt 1930 szeptember 2-án a kultúr-zóna ügyében panaszt nyújtott be a Népszövetséghez. Ez a panasz a román kormány észrevételeivel együtt a Népszövetség hivatalos naplójában közöltetett s érdekes adatokat nyújt a kultúr-zóna történetére nézve. A román kormány védekezésében azt állította, hogy a kultúr-zóna létesítése »*kizárólag a román elemre vonatkozik, de semmiképpen sem a magyar elemre.*« A székelyföldi román elemet ugyanis a román kormány állítása szerint a magyarok teljes műveletlenségben hagyták s a székelyföldi megyékben kimutatott analfabéták elsősorban éppen a románok közül kerültek ki. A román kultúr-zóna tehát ezeknek a román tömegeknek művelésére létesült. Hogy valóban így áll a dolog, ennek bizonyítéka az, hogy *a tanszemélyzet részére biztosított kedvezményes rendelkezések mindössze a törvény életbe lépésétől számított 10 évig maradtak érvényben.* (tehát 1934-ig). *A kultúr-zóna tehát a román kormány állítása szerint*

kizárólag a székelyföldi szórványokban élő románokia vonatkozik és ideiglenes jellegű.

A román kormánynak emez érvelése, melyet a Népszövetség számára fejtett ki, a későbbi tények hatása alatt teljességgel megdőlt. Amennyiben tényleg az érvelés szerint állott volna az igazság, 1934-ben be kellett volna fejeződnie a kultúrzonának. Ehelyett a népiskolai törvény 1934-es módosítása alkalmával a 158-ik cikkben a kultúrzóna ismét csak megmaradt. A négyéves szolgálatot tízre emelte, egyekben pedig a régi kedvezményeket fenntartotta. Ezzel tehát a Népszövetségnek adott válasza egyik érvét maga a román kormány döntötte meg. A másikat, mely szerint a kultúrzóna csak a román elemre vonatkozik, a román tanítók és tanfelügyelők cáfolták meg különböző alkalommal. Persze, belföldi használatra, maguk között, habár 1934-től kezdve már nemsokát törődtek azzal, vajjon a Népszövetség számára annak idején felhozott érvek hamisságát valaki észreveszi-e, vagy sem. Így például *Nicolae Diaconescu csomajalvi tanító* nyíltan megírja, hogy »*A kultúrzonára vonatkozó törvénycikk célja az, hogy a másfajta népeességű vidékeken erősítse a román iskolát olyan módon, hogy annak működése révén az elidegenített románok könnyebben visszahozassanak ősi gyökerükhöz és hogy az arról a vidékről való kisebbségiek állampolgári nevelése hathatósabban történjék.*« Hasonlóképpen nyilatkozik az Udvarhely-megyei tanítók lapjában *Juliu Muresan* román tanító, aki kifejti, hogy a kulturzóna igazi célja, *a székelység visszarámánosítása*. De a legvilágosabban az elemi oktatásügy vezérfelügyelője beszélt 1937 január 23-án a csiki állami tanítók évi közgyűlésén. Ez a vezérfelügyelő, névszerint *Cretu*, ez alkalommal többek között a következőket mondotta:

»*A kultúrzonát azért létesítette a román közoktatás, hogy áldozatok árán is erőteljesebben menjen a románosítási folyamat.*« Nagy feladat vár tehát az állami tanítói karra; a székely gyermekek lelkébe már az ovóda padjaiban bele kell csepegtetni azt a történeti tény, hogy »nem az vagy, akinek ismered magadat, hanem egy vitéz, de sokáig idegen iga alatt nyögő más nép elidegenített gyermeke.« Minden eszközzel fokozni kell ezt a szellemet az iskola padjaiban, az életben és a társadalomban, hogy az eltulajdonított testvéreket minél hamarább visszatérítsék a nemzeti közösségbe... A románosítás folyamatosságát *Cretu* vezérfelügyelő szerint két tényező hátráltatja: az egyik a valóságnak meg nem felelő statisztika, a másik a külföldről jövő idegen befolyás. A székely és magyar népben az a tudat él, hogy kétmillió magyar élnek az országban. Ez szándékos ferdtetés. »Egymillió magyar él itt, székelyek pedig nincsenek.« A külföldről irányított revíziós hullámok is késleltetik a

gyors beolvadást, pedig a székely népnek választási joga van, számtalan népjóléti és közművelődési intézményben érezheti az állam jószágát. Az állam nem engedi el magától a székelyeket, testvérnépnek tekinti és minden eszközzel kitart mellette...

„Ez a föld őseink szentelt földje. Folyói, hegyei, völgyei között éltek őseink, kiknek leszármazottai a székelyek. Az Olt és Maros folyók zúgó habjaival üzenjük, nem fogjuk munkánkat abbahagyni, amíg meg nem lesz a teljes beolvadás.”

Amint ezekből is látható, 1933 óta nagyot változott a helyzet a kultúrizona frontján. A románság többé már nem nagyon próbálja leplezni a kultúrizona igazi célját: a Népszövetség előtt annak idején olyan határozottan tagadott románosítást. A román tanítók és más intellektuális ösztöne beismerése, valamint az egész székelyföldi kulturális helyzet alakulása napnál fényesebben bizonyítja: mennyire igaza volt az erdélyi magyarság vezetőinek, mikor a székelyföldi magyarság és a magyar kultúra elrománosítását és elnyomását célzó kultúrizona ellen a világ közvéleményének és a Népszövetségnek segítségét kérték. Ma már majdnem mindenki elismeri ezt. Elkészt védekezésnek tekinthető az a tanulmány, melyet a kultúrizona igazolására 1937-ben írt Caliani, a magánoktatásügy miniszteri igazgatója. Tanulmányában a külföld közvéleménye előtt próbálja igazolni a kultúrizonát. Francia nyelven fejtegeti, hogy a román kormány mélyeséges demokráciájából fakadó igaz jóakarattal adott segítséget a néptömegek azon kívánságának teljesülésére, mely több kultúrát kívánt. Ezért állította fel óriási költséggel a székely kulturizonát s ezért küldte oda a nagyobb fizetésű román tanítókat, hogy ezek a *magyar kormány által elhanyagolt székelyeket mélyebb kultúrára neveljék. S a kultúrizona el is érte a célját, mert, ime, az 1930-as népszámlálás szerint a kultúrizonás megyékben az írni-olvasni tudók száma 15–20%-kal emelkedett. Csupán azt »felejté« el megírni, hogy a kultúrizonás tanítók által csak románul tanított székely gyermekek az iskolából való kiszabadulásuk után pár évre már sem románul, sem magyarul nem tudnak írni és olvasni.*

A fentiek megmagyarázzák a székelyföldi kulturális helyzet eseményeit, a magyar iskolák visszaszorítását, az állami iskolák számának növekedését és az évről-évre nagyobb számú román tanerők kinevezését.

Az iskolák és óvodák száma valóban éppen olyan gyorsan emelkedett, mint némely helyeken a román egyházakba áttértéké. Tíz év alatt, 1926-tól 36-ig a csíki állami elemi iskolák száma 55-ről 104-re, a háromszékieké 101-ről 119-re, az udvarhelyieké pedig 101-ről 151-re ugrott fel. Még nagyobb emelkedést látunk az állami óvodáknál. Ezeknek szá-

ma ugyanezen idő alatt Csík vármegyében 5-ről 58-ra, Háromszékben 27-ről 76-ra, Udvarhely megyében pedig 18-ről 40-re emelkedett. Az óvodák számának nagyobb arányú emelkedése annak tulajdonítható, hogy nekik a román közoktatás szinte az iskoláknál is nagyobb szerepet szánt a románosításban. Ez már az 1924-es elemi iskolai törvény 44-ik §-ából látszik, mely szerint »óvodát bárhol lehet létesíteni, ahol szükség van rá, de különösen azokon a helyeken, ahol a lakosság román eredetű, de anyanyelvét elvesztette.« Anghelescu a törvényjavaslat indoklásában bővebben is kifejtette elgondolását. »Az óvodák által — írja — ezeknek az elidegenedett románoknak a gyermeki nemzeti öntudatra ébreszthetők és visszaszerezhetők a románság számára.« Ugyanitt olvashatjuk még, hogy »megkönnyítvén a gyerekek románul való tanulását, az óvodák és a kis gyermekothonok román kulturmunkát fognak végezni.« Ez tényleg így is valósult meg, mert az óvodák nyelve a törvény értelmében román.

Az óvodák és iskolák számának növekedésével egyenes arányban nőtt a román nemzetiségi kultúrözónás tanerők száma is. Ez különösen 1933-tól vett újabb lendületet, mikor megint Anghelescu került a közoktatásügy élére. Az 1934-ben rendezett nyelvvizsgán a még állami szolgálatban lévő magyar tanerők nagyrésztét megbuktatták s helyükbe mindenütt románokat neveztek ki. Az állásukból kidobott magyar tanerők legnagyobb részt nyugdíj nélkül tengődnek azóta; itt-ott időnként helyettesnek alkalmazták őket, ha valamelyik román tanítónak üdülés, vagy más okok miatt olcsón fizetett helyettesre van szüksége. Ma a székelyföldi állami tanerők 85—90%-a román nemzetiségű. Ezzel együtt járt a magyar tagozatok, illetve a magyar nyelv tanításának megszüntetése. Kiss Árpád tanulmánya szerint az 1934-35. iskolai évben Maros megyében már csak két magyar tannyelvű és öt magyar tagozatú, Udvarhely megyében 9, Háromszékben 32 magyar tagozat volt. Azonban ezek 1937-38-ra már mind megszüntek; legtöbb helyen a megyei tanfelügyelő szóbeli rendeletére.

A román tanerők tevékenysége.

A színmagyar székely falvak román tannyelvű iskoláiban a magyarul nem tudó román tanerőknek nem volt könnyű dolguk. Hát még az óvodában mielőtt nehézségeik lehettek! Az udvarhely megyei tanítók folyóirata őszinte képet fest erről. »Legtöbb esetben, — írja egy óvónő — az óvodába jövő gyermekek egy szót sem tudnak románul. A dolog érthető, otthon más nyelvet beszélnek s az iskolában ettől egészen különböző másikat. Kezdetben a helyzet a gyermek és tanítónő számára egyaránt kritikus. Csak a mozgás lehet

egymás megértésének eszköze s a gyermek a vezető arcjátékából inkább csak következteti, mit akar a tanító néni.»

Sok helyen tolmáccsal segítették a helyzetet. Így például Farkaslakán, hol a magyarul nemtudó óvónő segítségére egy románul és magyarul értő leányt alkalmaztak tolmáccsul. Másutt ezt mégis restelték s akkor irtózatossá válással teltek el az első hónapok, míg végül a tanító valamennyire is meg tudta magát értetni. El lehet képzelni, hogy ilyen körülmények között gyakran a kis magyar gyermekek szenvedték meg a tanítók rosszkedvét. Annál is inkább, mert ezek olyanokat követeltek tőlük, amin joggal csudálkoztak szüleikkel együtt. Sok helyen román nemzeti ruhába öltöztették őket, bocskorba és kieresztett ingbe s azt követelték, hogy ünnepek alkalmával azokban járjanak. Az iskolán belül játékközben sem volt szabad egymás között magyarul beszélni s aki ezt mégis megtette, arra súlyos büntetés várt. Általában a gyermekekkel nagyon sok iskolában kegyetlenül bántak. *Egyik ilyen messze földön híres kegyetlenkedő tanító a korondi iskola Bota nevű igazgatója volt.* Ez 1934 elején megparancsolta a gyermekeknek, hogy vigyenek fel az iskolába két méter gyolcsot és színes pamutot román nemzeti zászló készítésére. Pár szegény gyermek szegénysége miatt nem tudta a parancsot teljesíteni s ezért Bota rettenetesen elverte őket. A felháborodott szülők a Magyar Párthoz fordultak, melynek megbízásából dr. Gyárfás Elemér a szenátusban meginterpellálta Anghelescu közoktatásügyi minisztert. Emez helyszíni vizsgálatot rendelt el s a kiküldött C. Stan vezérfelügyelő jelentését 37974/1934 sz. a. írásban közölte Gyárfással. A vizsgálat igazolta a panasztóvó szülők állításait. »Joann Bota — írja a jelentés, nemesak a törvényben meghatározott büntetéseket, hanem testi fenytést is alkalmaz. S ami még szomorúbb, folytatja Anghelescu — amint ő maga is elismeri s amint az idecsatolt orvosi bizonyítvány is igazolja, túllép minden mértéket a büntetések alkalmazásában, ütlegetve egyes tanulókat egészen a munkaképtelenségig.« A miniszter végül megígérte, hogy Botát elhelyezi Korondról. Ugylátszik azonban, hogy a verekedő igazgató nemzeti érdemei mégis csak nagyok lehetnek, mert az ígérethöz sokáig nem lett semmi. Gyárfás újra interpellált, mire Anghelescu közölte, hogy Botát 786/1935. számú rendeletével eltávolította a közoktatásból. Am, Bota ennek ellenére még 1936-ban is állásában volt. A harmadik interpelláció sem használt: a verekedő igazgató csak 1937. szeptemberében ment el Korondról.

A román tanítók iskolán kívüli működése szintén egészen a román kultúra szolgálatára és a magyar kultúra visszaszorítására irányult. Tevékenységüket pozitíve románnyel-

vü iskolai előadások, kultúrestélyek, román célokra való gyűjtések és a falú életének lehetőleg minél erősebb román szelvényben való irányítása jellemzi. Negative egyre nagyobb heveséssel léptek fel a felekezeti iskolák, magyar papok és magyar kultúra minden megnyilvánulása ellen. Ebben a törekvésükben csendőr, jegyző, szolgabíró és prefektus, az államhatalom minden képviselője támogatta őket. 1933 óta a »visszarománosító« mozgalom fejlődésével egyenes arányban próbálták a magyar szót, a magyar éneket még az utcán is eltiltani. Magyar műkedvelő előadások, vallásos estélyek népünnepélyek megtartását feljelentéseikkel leginkább ők akadályozták meg. A csiki katolikus falvakban szokásos katolikus köszöntést: »Dicsértessék a Jézus Krisztus!« minden faluban eltiltották. A katolikus egyház eleinte küzdött ez ellen, de később belátta, hogy hiába. Az ilyen panaszok hiábavalóságát találóan illusztrálja az a beszélgetés, melyet egyik román napilap közölt *Stefan Barlea* csíkrákosi tanítóval, akit a katolikus püspökség 6837/1933 szám alatt a katolikus köszöntés eltiltásáért bepanaszolt a minisztériumnál. A lap munkatársának arra a kérdésére, igaz-e a feljelentés, a tanító a következőket felelte: »Igaz. De ez nem jelenti azt, mintha én a forma ellen lennék, ... csak az ellen tiltakozom, hogy a gyermekek magyar nyelven köszönjenek. Nem engedem meg, hogy a tanulók az iskolában és az utcán magyarul beszéljenek ... Nem azért jöttem ide, mint román ember, hogy konzerváljam a kisebbségi nép gyakran ostoba és az államra nézve veszélyes mentalitását, hanem azért, hogy a mi egészséges eszméinket és a hivatalos nyelvet bevigyük a köztudatba.«

Csak természetes ezek után, hogy a kultúrzónás román tanítók féltő gonddal vigyáztak arra, nehogy a tanításuk alatt lévő gyermekekhez a magyar kultúra értékei eljussanak. Ezért harcoltak a felekezeti iskolák ellen, melyeknek száma az ő tevékenységük miatt apadt le; ezért akadályozták meg a magyar egyházak papjai által tartott vasárnapi iskolai tanításokat, mert ez alkalmat adott a gyermekeknek arra, hogy a bibliai történetek megtanulása közben saját anyanyelvükön írni és olvasni is megtanuljanak. Ugyanez volt az oka a Minerva által 1934-ben kiadott képes magyar ábc-s könyv betiltásának. A magyar egyházak papjai ugyanis örömmel karolták fel az á.b.c. terjesztését, mert a gyermekeket mind nehezebben lehetett konfirmációra előkészíteni, miután ezek a kultúrzóna következtében anyanyelvükön sem írni, sem olvasni nem tudtak. Az abc. valóban hézagpótló szerepet töltött volna le, de ezt a román tanítók is észrevették és egyre-másra küldték feljelentéseiket: a következmény az lett, hogy az engedélyezett és cenzurázott ábécé terjesztését a minisztérium betiltotta. Szerkesztője, Gyallay Domokos író

és valami 15—20 magyar pap ellen pedig izgatás címén ügyészségi eljárást indítottak. Hosszú meghurcolás után a vádlottakat mindenütt felmentették (ugyan, de a román tanítók elérték céljukat: az állami iskolába járó magyar gyermekek — az erdélyi magyar tankötelesek 75%-a ebbe a csoportba tartozik — nem tanulhattak meg saját anyanyelvükön írni és olvasni.

B.) Középiskolák.

A román kormányzat a négy nagy székely megyében összesen 23 középiskolát vett át a magyar államtól. Közülük kettő azóta megszűnt. A többiekben eleinte volt magyar tagozat is, de már a huszas évek közepén a legtöbbször elrománosították. Mára valamennyi román tannyelvvvel működik. Ez iskolák közül nevezetesebbek a négy székely városban lévő fiú főgimnáziumok, (a gyergyószentmiklósi, a sepsiszentgyörgyi, székelyudvarhelyi és marosvásárhelyi) továbbá három ipari-, gazdasági iskola (Marosvásárhelyen, Csíkszeredában és Udvarhelyen), ezenkívül tanító és tanítónőképzők, leány- és fiúgimnáziumok.

Ezekben az iskolákban a tanulók tekintélyes része, néhol 60—70%-a, magyar nemzetiségű. Eleinte, mikor a magyar tagozatokat megszüntették, maguk a románok is érezték, hogy a helybeli románság csekélyszámú gyermekeiért teljesen román tannyelvet használni legalább is furcsa dolog. Ezért sok helyen más román vidékekről vittek román gyermekeket a székelyföldi középiskolákba. Így például az udvarhelyi »Stefan O. Josif« liceumba Dobruzsából és más román tartományokból írtak be rendes és magántanulókat. Ez utóbbiak között felnőtt emberek is voltak, akiknek az Ókirályságban már rendes tisztviselői állásuk volt, de a szükséges képezésük hiányzott. Egy ízben közülük többen elbuktak s akkor az udvarhelyi magyar közönség érdekes jelenetnek volt szemtanúja. A bukott nagydiákok nagy lármával berontottak az iskola fiodájába és ott a jegyzőkönyv megsemmisítését követelték. A nagyobb botrányt csak a rendőrök segítségével lehetett megakadályozni.

Az iskolákban természetesen a román nemzeti nevelés a legfontosabb. Ezt a különböző tárgyak megtanításán és az iskolai nemzeti szellemen kívül főképen külsőségekben próbálják dokumentálni. A tanárok úgynevezett román kultúrösszejöveteleket rendeznek, néha műsoros, vetítettképes előadásokkal. Ezekre pedig vissza nem utasítható »meghívást« kapnak a város tisztviselői és a felekezeti középiskola növendékei is. Az iskolák belsejében a magyar nyelv szigorúan tilos. A tanulóknak egymás között is románul kell beszélniök. Ez így van az összes székelyföldi román középiskolákban. Különösképpen feltűnő volt az az eset, amely a magyar

nyelv eltiltása után Marosvásárhelyen történt 1924-ben. Itt a felső-kereskedelmi iskola Diaconescu nevű igazgatója anynyira ment, hogy detektíveket szerződttetett a tanulók ellenőrzésére, nehogy azok egymás között magyarul beszéljenek. A detektívek »pedagógiai« működése ellen a felháborodott szülők tiltakoztak. A középiskolákban a román nemzeti jelleget a növendékeknek a ruházatban is fel kell tüntetniük. Az udvarhelyi »Anastasia Saguna« leánygimnáziumban minden növendéknek román nemzeti ruhát kellett beszereznie.

A székelyföldi román középiskolák tanárai közül legnagyobb szerepet a négy székely város főgimnáziumának tanárai játszóak; a román kultúrának ők a legfanatikusabb képviselői. Az udvarhelyi és gyergyószentmiklósi román főgimnáziumok tanárai karolták fel legjobban a székelyek »visszarománosításának« ügyét. E mozgalom egyik legszélsőségesebb képviselője Dobrota C. Octavian, udvarhelyi tanár volt; mikor tanári állását elvesztette, akkor feküdt neki teljes erejével a székelyek elrománosítása ügyének. Ezek a tanárok a román kultúregyletek és lapok legnagyobb támogatói is.

A román kultúra iskolánküüli keretel.

Az állami iskolákon küüli egyes román kultúregyletek és a román sajtó is buzgólkodik a román kultúra székelyföldi terjesztése érdekében. Ezeknek munkája némely tekintetben valósággal döntő jelentőségű volt. A kulturális egyletek között legnagyobb szerepet az *Astra* játszóta.

Az *Astra* a Székelyföldön már a földreform alkalmával megvetette a lábát. Különösen Csík megyében szerzett magának tekintélyes anyagi lehetőségeket: az elvett csíkmegyei magánjavakból telkeket és épületeket kapott. Ezen küüli a minisztériumok, valamint a megyék és városok költségvetéseiből hatalmas összegeket juttattak kultúrmunkájának támogatására. Ebben a tekintetben valósággal kiáltanak a számok. Csupán egyetlen esztendő folyamán, 1928-ban a következő segélyeket kapta: a közoktatásügyi minisztériumtól 600.000 lejt, a kultusztól 2,085.750 lejt, a földművelésügyiitől 200.000-et, a közegészségítől 300.000-et. Ezenküüli a fiókokat megyei, városi és községi költségvetésekből 1,031.164 lejjel segélyezték. Mindezekhez jött még az 1926-os román színházi törvény alapján 125 mozi engedélynek jövedelme, mely 1928-ban 1, 249.418 lejre rúgott. A következő évre ugyanennek hozamát 3,500.000 lejre becsülték.

Természetesen az Astrának így nem volt nehéz a Székelyföldön kultúrmunkát végezni. A székelyföldi tagozatok Csík megyében összesen 34 községben, Udvarhelyben pedig 19 községben rendelkeztek kultúrház-telekkel s a kultúrházak

felépítésére megint számtalan alap állott rendelkezésükre. De közben a kisebbségi lakókat is igénybe vették az építések terheinek hordozására. 1936-ban a nyárádszeredai Astra kultúrház felépítésére a környéken lévő állami iskolák és óvodák növendékeinek téglajegyeket kellett venniök. Így ment ez máshol is.

A felsorolt óriási anyagi lehetőségek birtokában fogott hozzá az Astra székelyföldi kultúrmunkájához. Ennek első nevezetesebb gyümölcse *Sabin Opreanunak* a székelyekről írott munkája volt. Opreanu »*A románoknak vallási úton való elszékelyesítése*« című munkájában azt próbálja bizonyítani, hogy a székelyeknek nagy része, talán 50 százaléka román eredetű, mert a görög keleti és görög katolikus hitű románok idők folyamán a magyar egyházakba tértek és így elszékelyesedtek. Az Astra ezt a tanulmányt, mint »földrajzi és néprajzi szakosztálya« könyvtárának első számát adta ki s ezzel jelezte azon szándékát, hogy a székelyek kérdésével tovább is akar foglalkozni. Egyelőre a Maniu-kormány belpolitikai nehézségei, majd a restauráció kötötték le a túlnyomóan nemzeti parasztpárti Astra-vezetők figyelmét. De 1933-ban megkezdődött a munka. Az Astra előadásokat rendezett a székelyföldi tagozatok keretében s ezekben az előadásokban meghívott előadók fejtették ki kérdéseiket. Ilyen előadások voltak 1933. december elején Székelyudvarhelyen, Székelykeresztúron, de másutt is. A meghívott előadók, köztük Ghibu, magyarnyelvi tudásukat a falvakban tartott előadásokon is érvényesítették, magyar nyelvű propaganda beszédeket tartva. Ugyanekkor az egyesület orvosi szakosztálya előkészítette a székelyföldi vérvizsgálatot. 1934 folyamán Zetelakán, Korondon, Almáson, Lövétén és még pár faluban román orvosok vért vettek a csudálkozó székely atyafiaktól. A *vérvizsgálat* eredményéről nemsokára nyilatkozatok és előadások hangzottak el, melyekből a magyar közvélemény megtudta, hogy a »székelyek román eredetűek.« Így az Astra munkája most már egészen beállott a »visszarománosítás« sajátos vonalára. A vérvizsgálat eredményét Ramneantu a külföldnek is sietett tudomására hozni a kormány francianyelvű nagy folyóiratában a *Revue de Transylvanie*-ben, ahol megállapította, hogy a *marosi székelyek kivételével* a többi székelyek vérképlete azonos a románokéval, tehát román eredetűek. 1935 januárjától kezdve már teljes lendülettel folyt az Astra keretében a visszaro-mánosítás. A székelyföldi tagozatok vezetői Brassóban megbeszélést tartottak a románosítás egységes menetének biztosítására. Ezt a megbeszélést csakhamar újak követték, de ezúttal a bukaresti minisztériumokban. Így a közoktatásügyi minisztériumban a székelyföldi román vezető emberekkel rendeztek egy külön megbeszélést; 1935 november 19-én pedig

a belügyminisztériumban volt hasonló hivatalos értekezlet a székelyföldi megyefőnökök és az Astra tagozati elnökök között a románosítás zavartalanságának érdekében.

Az Astra ugyanebben az évben állította fel az első gazdasági tanfolyamot a Székelyföldön. Ez sok tekintetben népfőiskolának is számított. Oklándon, Cionca birodalmában történt az első próba. A különböző falvakból összehívott hallgatókat másfél hónapon keresztül tanították különböző gazdasági ismeretekre és a román nemzeti tárgyakra. Minden költséget az Astra vállalt magára. A tanfolyam végén Cionca nagy ünnepélyt rendezett, melyen magyar szereplők is kénytelenek voltak fellépni súlyos következmények terhe alatt. A következő évben már több helyen rendeztek hasonló paraszt-főiskolát. 1937-folyamán a következő helységeken volt ilyen oktatás: Csíkszeredában, Gyimesbükkön, Csíkszentdomokoson, nők és férfiak számára. Vaslábban nők számára, Marosvásárhelyen felsőipari tanfolyam férfiak és nők számára. Oklándon és Úzonban gazdasági tanfolyam. A román nyelv tanulására külön tanfolyamokat tartottak Gyergyóalfaluban, Csíkszentmihályon, Tusnádon, Oklándon, Martonosban, Magyarhermányon és Homoródkarácsonyfalván. A munkában megint Cionca járt elől, aki szolgabírósága területén 14 kultúrkört szervezett és ezekben megalapította a »*Soimii Carpatilor*« (Kárpáti solymok) című román ifjúsági alakulatot. Ezeknek főcélja az volt, hogy a falvakban népszerűsítsék a román éneket, román táncokat (hórát) és a népviseletet.

Az Astra 1937-es munkáját a román nemzetnevelési minisztérium külön 200.000 lej segéllyel támogatta. De természetesen máshonnan is érkezett anyagi segítség. Ezekből az Astra rengeteg román nemzeti ruhát osztott szét ingyen a tanfolyamok résztvevőinek. Ez a magyarázata annak, hogy ma már sok székely faluban egyre gyakoribb a román nemzeti viselet, melynek propagálására az Astra vezetősége a hatóságokkal együtt mindent felkövet. 1938 április elején a nyárádszeredai parasztfőiskola ünnepélyes befejezése alkalmával 10 faluból származó növendékseregnek osztottak szét nemzeti ruhákat az Astra költségére. A helyi tagozat ekkorra már úgy berendezkedett, hogy saját kultúrháza, kaszinója és egy kis vendéglője volt.

Az Astrán kívül időnként még más román egyesület is lerándult a székely városokba. Így például a *Doina* román dal-egyesület, színésztársulatok stb. Falumunkát azonban a székelyföldön csak az Astrának szabad végeznie.

A székelyföldi román sajtó, valamint a fővárosi és kolozsvári román lapok szintén tekintélyes szerepet játszottak a székelyföldi román kultúra terjesztésében. Ezen a téren különösképpen nevezetes az 1931-ben Székelyudvarhelyen megjelent »*Secuimea*« című hetilap. Szerkesztője, Dobrota M.

Octavian, ezzel a hetilappal vitte be a román közvéleménybe a székelyek visszarománosításának gondolatát. Egyes falvakban a román tanítók közreműködésével sikerült pár román hangzású nevet felfedeznie. A következmény az volt, hogy e nevek alapján lapjában kifejtette, a székelység nagy tömegeinek román eredetét. Négyévi munka után »felfedezte«, hogy Székelyföld tulajdonképpen nem is létezik, hanem csak »*Élszékelyesített Terület*«. Ennek megfelelően lapja nevét is megváltoztatta és 1935. februárjától kezdve az egykori Secuimea »*Román hang az élszékelyesített vidéken*« cím alatt jelent meg. (Glas Romanesc in Regiunea Secuizata). Azóta mind a mai napig ez az újság a legszélsőségesebb képviselője a sovíniszta román törekvéseknek. Itt jelent meg az a hírhedt cikk is, mely annakidején *Szent Bertalan-éjszakát* helyezett kilátásba a magyarságnak Mussolini ismeretes revíziós beszéde alkalmából. Ugyancsak ez a lap a székelyföldi »élszékelyesített« románok számát 25-százalékról lassankint 70-re emelte fel, hogy annál szilárdabb »jogalapot« adjon a visszarománosító akciónak.

A román kultúra fent ismertetett, óriási erővel folytatott terjesztésével szemben a magyar kultúra csöndesen, szerény anyagi eszközökkel, egyes emberek kezdeményezésén keresztül fejlődött. Igyekezett meghúzódni az iskolák és az egyházak falai között, mivel különösen 1933 óta egyre nehezebbé vált a más keretekben való megnyilvánulás.

Magyar kultúra a Székelyföldön.

A magyar felekezeti iskolák.

1.) Elemi iskolák.

A közhatalom változáskor a székelyföldi egyházi iskolák száma nem volt nagy. Ennek oka abban keresendő, hogy a protestáns egyházak sok iskolájukat haszonbérbe adták a magyar államnak, mely kötelezte magát arra, hogy az iskolákban az illető egyházhoz tartozó tanítót nevez ki, aki kántornak is alkalmas legyen és ezekben az iskolákban mindig magyar tannyelvű oktatás lesz. A román kormány természetesen nem volt hajlandó ezeknek az iskoláknak visszaadására s így az egyházak igyekeztek mindenütt felekezeti iskolákat állítani. Az impériumváltás után alakult u. n. »felekezeti« konferencián megállapodtak arra vonatkozólag, hogy lehetőleg minden egyházközségben egyházi elemi iskolát létesítsenek. Erre eleinte a lehetőség megvolt, mert a Consiliul Dirigent hajlandónak mutatkozott a felekezeti iskolák megszervezésének engedélyezésére. Sajnos, az anyagi lehetőség teljességgel hiányzott, mivel az egyházi és iskolai célokra szolgáló vagyont a földreform alkalmából kisa-

játították s ezért nem volt miből fenntartani az iskolákat. Ez mindhárom egyháznál egyformán nehézzé, szinte lehetetlenné tette az új iskolák fenntartását. Sokáig reménykedtek, az államsegélyben, de ez a remény sem vált be, mert 1920. után hiába kilincseltek a különböző minisztériumokban. Az elmúlt 20 esztendő alatt mindössze két ízben adtak a magyar egyházi iskolák számára minimális államsegélyt: először 1920-ban, másodsor 1929—30-ban. Mikor az egyházi vezetők 1922-ben kezdték belátni az államsegélyre való várakozás hiába-valóságát, július 30.-án Segesváron egy iskolaügyi kongresszust tartottak. Ezen az egyházak központi vezetőségének képviselői, mintegy 400 község kiküldötteinnek jelenlétében kimondták az egyetemes egyházi adó bevezetését és az egyházközségekben felállítandó felekezeti iskolák szükségességét. A kongresszuson elhatározták, hogy az egyetemes egyházi adót — melyet eleinte fejenként 30 lejben állapítottak meg — valamennyi egyházban ugyanazon a napon hirdetik ki a szószerkekről és mindenütt egységes fellépéssel igyekeznek a híveket rábírní annak megszavazására. Ez lett volna az új és régi felekezeti iskolák fenntartásának, a tanítók fizetésének anyagi alapja. Kezdetben tényleg nagyon sok helyen a hívek megszavazták az adót. Először a városokban, majd a falvakban. A csíkmegyei katolikusok legtöbb helyen örömmel szavazták meg. Udvarhely megyében már nehezebben ment a dolog, de azért itt is szép példák voltak. Lövétén, Szentegyházásfaluban, Kápolnásfaluban, Zetelakán, Farkaslakán, Kadicsfalván, Bethlenfalván egyformán nagy lelkesedéssel járultak hozzá az előterjesztett javaslatához. A reformátusoknál is aránylag jól ment az egyházi adó megszavazása. Így a sok új iskola fenntartása biztosnak látszott. Ámde csakhamar érezhetővé lett a Székelyföldön bevezetett különleges gazdaságpolitika bénító hatása; a hatóságok ezen felül is igyekeztek megnehezíteni az iskolák anyagi helyzetét. A kolozsvári közoktatásügyi államtitkárság megtiltotta, hogy a csíki politikai községek az évtizedeken át megszavazott segélyeket továbbra is kifizessék a felekezeti iskoláknak. Ugyanakkor felhívták az egyházközségeket arra, hogy tanítóiknak a törvényben megszabott fizetést biztosítsák.

Hasonló intézkedésekkel később is akadályozták a felekezeti iskolák anyagi erőinek növelését. Ellenben a kat. középiskolák anyagi támogatására megindított társadalmi gyűjtést a közoktatásügyi miniszter »elvi okból« betiltotta. Az egyházak államsegélyre vonatkozó kéréseit visszautasították, pedig például csak az 1923-as esztendőben a székelyföldi kultúrzonára 12,900.000 lejt fordítottak. Ilyen körülmények között érthető, ha az egyházak iskoláikat csak a legnagyobb nehézségekkel tudták fenntartani. Az egyházközségeket a földreform leszegényítette; a híveket pedig különféle címek alatt

állandóan újabb és újabb anyagi megterheléssel sújtották. Az állami-elemi iskolai törvény szerint az iskola épületek fentartása, javítása, újak építése a községeket terhelvén, mindannyiszor, mikor az állam valamelyik faluban állami iskola felállítását rendelte el, a népnek óriási anyagi terheket kellett vállalnia. Néha közmunkában, de majdnem mindig nagy pótdóval. Emiatt természetesen nem áldozhatott annyit saját iskoláinak fenntartására, s azok közül sok megszűnt.

Az ismertetett anyagi okokon kívül a különleges kultúrpolitika is nagymértékben hozzájárult a felekezeti iskolák számának apadásához. Különböző ürügyek alatt mint: a tanítók képezésének el nem ismerése, az iskola épület hiányai, szűk helyiség (az egyházak kényelmes iskola-épületeit az állam ugyanis megtartotta és azokban állami iskolákat rendezett be.) stb. egymás után zárták be azokat. Így az 1919-ben és 20-ban létesített új iskoláknak nagyobb részét csakhamar bezárták. A brassói főigazgatóság a kézdizsentléleki, kézdikővári, bélafalvi, kézdimartonosi és zágoni kat. elemi iskolákat azzal az indokolással záratta be, hogy nincs autorizációjuk, tehát nincs létjogosultságuk. Hasonló módon zártak be 15 székely református iskolát is. Az unitárius egyház Székelyföldön szervezett 45 új iskolája közül 21-nek azért kellett megszűnnie, mert az iskola épületeket az állam erőszakkal elvette s így az egyházi iskoláknak nem volt helyiségük. 1923-tól 26 őszéig a következő református iskolákat zárták be: Albis, Alsócsernáton, Aranyospolyán, Barátos, Bita, Bodos, Bardóc, Bikfalva, Cófalva, Dálnok, Eresztevény, Felsőcsernáton, Homoródszentmárton, Kézdimárkosfalva, Kovászna, Kisbacon, Kézdimártonfalva, Kilyén, Kálnok, Kőkös, Lisznyó, Maksa, Nagyborosnyó, Ófalva, Páke, Réty, Papolc, Sepsiszentgyörgy, Szacsva, Szemerja, Székelyszenterzsébet, Székelytamásfalva, Sepsimagyarós, Torja, Zabola. Ezek közül néhánynak azóta sikerült újra működési engedélyt szerezni. Legtöbbjük azonban mind a mai napig zárva maradt. A bezárt iskolák számát azóta a következő helyiségek iskolái növelték: Feldoboly, Parajd, Alsósófalva, Zágon, Oltszem, Kisborosnyó, Ilyefalva, Angyalos, Etfalva-Zoltán, Nagybacon, Meggyesfalva, Nyárádtó, ahol mind református iskolák voltak. A római katolikusoknak viszont a lemhényi, karcfalvi, farkaslaki, gelencei, csatószei, csíkszentsimoni és malomfalvi iskoláit zárták be. Ilyenformán a felekezeti iskolák száma rendkívül megcsappant a Székelyföldön. A református iskoláké 1922-től 1937-ig 153-ról 101-re csökkent, míg a katolikusoké 128-ról 92-re. Legfeltűnőbb a csökkenés a csíki katolikus iskoláknál, melyeknek száma több, mint felére apadt; 1922-ben 53 iskolájuk működött s 1937-ben már csak 26 élt belőlük. Székek szerint elemi iskolák tekintetében legjobb a helyzet Marosszéken, ahol összesen 99 felekezeti

iskola működik, Csíkban csak 26, Háromszékben és Udvarhelyben valamivel több. Az összes székelyföldi magyar felekezeti iskolák száma 214; (1937-ben) ezek közül 101 református, 92 katolikus és 21 unitárius.

A székelyföldi iskolák számának ez a nagymérvű csökkenése természetesen szoros összefüggésben van a román iskolapolitika irányával. Míg 1924 előtt, az iskolák nagy része anyagi erők hiányában, vagy más, néha ténylegesen előforduló hibák miatt szünt meg, addig a kultúrzóna beállítása után bezárt iskolák főleg a román iskolapolitika kisebbségellenes fellépésének estek áldozatul. Erre nézve rendkívül ékesen beszélnek az egyházak közgyűlési jegyzőkönyvei. Az 1931-es ref. igazgatótanácsi jelentésben olvashatjuk, hogy »különös súllyal nehezedett rá a közoktatásügyi kormányzat a székelyföldi iskolákra, hol Ogoreanu revizor úr a legkíméletlenebb harcot folytatja felekezeti iskoláink ellen, úgy hogy a mai napig Háromszéken egyetlen iskolánk sem jutott nyilvánossági joga végleges birtokába.« Másutt a névelmzések következtében a felekezeti iskolák elnéptelenedtek s akkor a kormány bezárta őket. Rendszerint így kezdődött mindenütt a bezárásra kiszemelt iskola tragédiája: Az állami iskola igazgatója, vagy a tanfelügyelő megállapította, hogy a szóbanforgó felekezeti iskola növendékeinek egy része román eredetű. Erre az illetőket átparancsolták az államiba. Ezt évről évre nagyobb számú gyerekek cselekedték meg s az eredmény mindig az iskola elnéptelentése, később pedig bezárása lett. Általában a felekezeti iskolák ellen a legkülönbözőbb ürügyek alatt léptek fel. Hol a tanterem nem volt egészséges, hol hiányzott egy köbcentiméter a térfogatából, hol a szülőket terrorizálták, nehogy felekezeti iskolába írassák gyermekeiket. Az eredmény mindig az illető iskolák halála volt. A legfelháborítóbb esetek 1933 után történtek, a »visszarománosító« mozgalommal és a kultúrzóna már ismertetett fejlesztésével kapcsolatban. Ugyanez az idő egyúttal a második négyéves Anghelescu-korszakot jelentette, melyben a közoktatásügyi politika újból a legnagyobb heveséssel fordult a felekezeti iskolák ellen.

1935-től kezdve minden faluban erőszakolni kezdték az állami iskola felállítását. Ebből megint súlyos és valóban elkeserítő visszaélések származtak. Azokban a falvakban, ahol addig csak felekezeti iskolák voltak, az állami iskolák felállítása csak a felekezeti elsorvasztása, vagy legalábbis visszaszorítása révén vált lehetségessé. Bikafalván például 1935 elején létesítették az állami iskolát egy régi táncházban. Az állami tanító és jegyző felszólították a ref. lelkészt, hogy iskolája 68 növendékéből 32-öt adjon át az állami iskolának. A lelkész ezt megtagadta. Erre a jegyző és tanító kiválasztottak 24 növendéket és azokat átterelték

az állami iskolába. Nemsokára az átterelt gyerekek sírva mentek vissza felekezeti iskolájukba. Erre december 3.-án kiszállt a faluba Margineanu tanfelügyelő és az államiban csak 6 növendéket találván, az iskolaszéknek megüzente, hogy ha 3 napon belül 32 gyermeket nem ad át az állami iskolának, a felekezeti iskolát bezáratja.

Érdekes volt az atyhai állami iskola felállítása is. Itt 140 tanulóval rendelkező három tanerős katolikus felekezeti iskola volt. 1935-ben állami iskolát létesítettek a község-házán, hol egy tanító tanított 28 tanulót. A községre ráírtak, hogy vagy építsen a felekezeti iskolához hasonló állami iskolát, vagy pedig felekezeti iskoláját adja át az államnak. Farkaslakán hasonlóképpen indították meg az állami iskola felépítését. Összehívták a népet a község-házára, ahol ki akarták mondatni, hogy a római katolikus iskolát telkestől együtt adják át állami iskola céljaira. Mikor ez ellen némelyek tiltakoztak, a csendőrök beavatkoztak és a tiltakozókat, köztük Tamás Dénest úgy elverték, hogy napokig mozdulni sem tudott. Végül is 120.000 lej pótdót vetettek ki az állami iskola felépítésére.

Csikmegyében szintén mindent elkövettek a felekezeti iskolák működésének megakadályozására. Csikmadarason Oprea Leonte állami igazgató hatósági segítséggel 1935-ben bírságot kezdte azokat a szülőket, akiknek gyermekei felekezeti iskolában tanultak. A bírságolást minden tiltakozás ellenére addig folytatta, míg a felekezeti iskola teljesen elnéptelenedett. Sőt a bírságolás folytán a szülőktől elvitt zálogtárgyakat az állami iskola érdekében újabb módszerrel egyszerűen kihasználta. A szülőket félrevezetve nyilatkozatot íratott alá velük, melyben állítólag ezeket a zálogtárgyat t kérték volna vissza. Pedig a nyilatkozatokban, melynek románnyelvű szövegét a szülők nem értették, az volt, hogy a szülők kérik gyermekeik átírását az állami iskolába. Ezeket a nyilatkozatokat felküldték Anghelcsunak, aki úgy mutatta be azokat, mint amelyek azt bizonyítják, hogy a székelyek megúnták a felekezeti oktatást. A csikmadarasi eljárásnak az volt az eredménye, hogy 1936 szeptember 15.-én az iskolát hivatalosan lepecsételték növendékek hiányában. Ugyanekkor pedig a községet kényszerítették arra, hogy mintegy kétfélmillió lejes kiadással állami iskola épületet emeljen.

Az iskola bezárások történetében szinte páratlan a jelenkori iskola sorsa. Ezt az iskolát annak idején egy olyan telken építették, amelynek haszonélvezeti jogát a politikai község örök időkre átengedte a katolikus egyházközségnek katolikus iskola céljára. Az épület három tanteremmel, díszteremmel, tanítói lakással és mellékhelyiségekkel elkészült és azt a katolikus egyházközség mindig saját költségén tartotta fenn. Kétszáznyolevan tanuló volt a kifogástalan tan-

termekben. Gelencének ötnegyed része katolikus, a többi református és görögkatolikus; de mind magyar anyanyelvűek. 1921-ben állították fel az állami iskolát, melynek padjait a katolikus iskola adta kölcsön. A prefektus 1934-ben arra a meggyőződésre jutott, hogy Gelence román eredetű község, melynek lakóseit sürgősen vissza kell románosítani. Erre megindult a küzdelem a katolikus iskola ellen. Tavasszal egy bizottság jélén a járási orvos megjelent a községben és megállapította, hogy az iskola-épület egészségtelen s ezért bezárandó. Mindjárt le is pecsételte az ajtót. A felháborodás következtében újabb bizottság szállott ki, de ez is kifogásokat talált s a tanfelügyelő az iskola bezárását indítványozta. Egészségi kifogásról azonban jelentésében nem szólt. Később a vármegyei főorvos is megállapította, hogy az iskola ellen egészségi szempontból semmi kifogás nem emelhető. Az iskolát azonban mégis csak bezárták. A következő iskolai év megérkeztén, miután a törvénytelen bezárás ellen lépéseket tettek, a katolikus főtanfelügyelő utasítására a katolikus tanító megkezdte a beíratásokat. A csendőrök azonban a tanítót kiharancsolták az iskolából s a főtanfelügyelő ellen az ügyészség bűnvádi eljárást indított az iskolára helyezett pecsétek megsértéséért. Természetesen a bíróság felmentő ítéletet hozott. Ekkor a telekkönyvi hatóság pert indított a hasznélvezeti jog törléséért, de még a per lefolytatása előtt a prefektus rendeletet adott az iskola lebontására. Tíz nap múlva a 270.000 lejt érő iskola-épületet lerombolták s a 63.000 lejre becsült anyagát, valamint az iskola berendezését 10.000 lejért eladták. 79 padot az állami iskola vett meg. Ezt az esetet a katolikus egyházmegyei tanács ülésén Gyárfás Elemér bírálta, aki kijelentette, hogy sajnos, nem elszigetelt jelenségről van szó. Valóban a következő években sok hasonló eset történt. Az 1936-os közgyűlésen a résztvevők egyhangúlag a következő határozatban fejezték ki véleményüket: « A közgyűlés mélységes fájdalommal és megdöbbenéssel értesült egyes alantas hatósági személyek tekintélyt romboló, közrendet veszélyeztető és törvénytsértő túlkapásairól, melyeknek nyilvánvaló célja a hitvallásos elemi iskolák lassú elsorvasztása. »

Szintén érdekesen illusztrálja a román tanfelügyelők felekezeti iskola elleni felfogását a szárazajtai református iskola esete is. Szárazajtán 1936-ban Puscariu inspektor látogatást tartott, melyről súlyos vádak tartalmazó jegyzőkönyvet vett fel. Az egyházi főhatóság megállapította, hogy az inspektor az irredentizmus vádját a következő »tényekre« alapította: Az iskola asztalfiókjában két magyar könyvet talált. Vári Domokos verskötetét és egy régi Borsay-féle korált. (Ref. egyházi énekek kottái). A verskötetben az unitárius szerző egy verse fordult elő Ferencz József unitárius püspökről. Erről az inspektor megállapította, hogy a vers

néhai Ferencz József magyar királyt magasztalja. A korálban benne volt a megzenésített Himnusz és Szózat, amiért Puscariu az iskolát irredenta fészeknek nevezte.

Az iskolák ellen felhozott indokok gyakran nagyon furcsán hangzanak. 1936-ban például a minisztérium 8648. sz. rendeletével a székelymuzsnai református iskolát három hónapra bezáratta, mert »a lelkész és a tanító ellen állami iskola ellenes magatartás miatt eljárás van folyamatban.« Legújabbán a marosmegyei Nyomát község unitárius iskoláját zárták be különös előzmények után. Az iskolát bezáró rendelet 84.577 és 22.668/1938. szám alatt érkezett. Előzményei Barbulescu Virgil községbeli állami iskolai tanító tevékenységéhez kapcsolódnak. Az iskolának ugyanis nem volt nyilvánossági joga és ezért az évvégi vizsgán Barbulescu Virgil és Puia Eronim inspektor vizsgáztatták a gyermekeket. Öt tanulót bukottnak jelentettek ki. Ám, másiél hónap múlva már olyan jelentést adtak ki, mely szerint 18 tanuló bukott el. Az unitárius iskola igazgatósága a későbbi időpontban bukottnak nyilvánított tanulókat beírta a következő osztályba, miután joggal vélte törvénytelennek az utolsó eredmény-kihirdetést. Ezután jött az iskola bezárására vonatkozó rendelet, melynek indokolása éppen ez az eset, továbbá az állammal szemben tanúsított meg nem felelő magatartás.

Az iskolák ellen indított emez általános hadjárat súlyosan érintette a szülőket is, akik az utóbbi években egyre nagyobb áldozatokat hoztak azért, hogy gyermekeik az egyházi iskolákban anyanyelvükön tanulhassanak. Egyenesen megható nézni, hogy *az állami iskolák építésével, a nagyobb adóval, a román egyházak és kultúrházak költségeivel megterhelt székelyek mekkora anyagi áldozatokat vállaltak iskoláikért.* Már az első időkben csak az iskola-épületek kijavítására hatalmas összegeket fordítottak. Bürkös község 104.000 lejt, Kézdimárkosfalva 140.000-et, Kisborosnyó 128 ezret, Papole 79.325-öt, Páva 150.000-et, Székelytamásfalva 100.000-et, Étfalva-Zoltán 186.871 lejt, Sepsibodok 373.680 lejt, Székelyföldvár 265.836 lejt, Alsó és Felsőszentmihály 200.000 lejt, Székelykocsárd 432.738 lejt, Atosfalva 34.577 lejt, Maroskeresztúr 233.300 lejt költött iskolájára. Az összes ref. iskolák fentartására 1923-tól 1927-ig a hívek 23,967.939 lej értékű önkéntes adományt adtak. Az utóbbi négy év alatt a székely ref. iskolák fentartására kb. 12,000.000 lejt áldoztak a hívek. Az iskolákért való áldozatból a középosztály, valamint az egyházak tisztviselői is kivették részüket. 1927-ben az unitárius egyházi alkalmazottak fizetésüknek egytől háromig, sőt 25 százalékig eső részét iskolai célokra ajánlották fel. Ugyanez évben a katolikus tanítók nyomorba jutottak s ekkor a katolikus papság egy felhívásra önként 1,500.000 lejt ajánlott meg a segélyezés céljára.

A felekezeti iskolák fenmaradásáért a nép óriási áldozatkészsége mellett is elsősorban a tanítókat illeti minden elismerés. Ők a magyar kultúra végvári katonái. Rongyosan, néha éhezve, nyelvvizsgáktól, románnyelvű tanfolyamoktól agyonkínózva végzik csekély fizetésért óriási jelentőségű hivatásukat. Ősz fejjel kellett közülük soknak egy idegen nyelvet megtanulnia. Az inspektorok szidalmazzák, gyakran a gyermekek előtt szégyenítik meg őket. Ők pedig végzik tovább munkájukat, hogy írni és olvasni tanítsák anyanyelvükön azokat a székely gyermekeket, akik még felekezeti iskolába járhatnak. Sajnos, ezeknek száma évről-évre apad. Hozzávetőleges statisztikai számítások szerint a székely gyermekek háromnegyed része kénytelen állami iskolákban tanulni, ami azt jelenti, hogy ezek anyanyelvükön sem írni, sem olvasni nem tudnak. Ha a felekezeti iskolákban folyó tanításnak más eredménye, mint az anyanyelv megtanítása nem is lenne, ilyen körülmények között az is minden elismerésre méltó.

1.) Középiskolák.

1918-ban a Székelyföldön a következő egyházak által fenntartott középiskolák voltak: a csíkszeredai, kézdivásárhelyi, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi r. kat. főgimnáziumok, a székelyudvarhelyi, sepsiszentgyörgyi és marosvásárhelyi ref. főgimnáziumok, a kereszturni unitárius főgimnázium és a csíksomlyói róm. kat. tanítóképző. Ezeken kívül még az egyházak több fiú- és leánypolgári iskolát tartottak fenn.

Azóta természetesen az iskolák száma lepadt. Anyagi nehézségek miatt a róm. katolikusok algimnáziummá szervezték át marosvásárhelyi és kézdivásárhelyi iskoláikat s a reformátusok is megszüntették a székelyudvarhelyi fiú-főgimnáziumot. A polgári iskolák közül hasonlóképpen több megszünt, a megmaradottakat pedig, mint algimnáziumokat tartják fenn. Ma főgimnázium van mind a négy megye székhelyén, mégpedig Marosvásárhelyen református, Csíkszeredában és Székelyudvarhelyen katolikus, Sepsiszentgyörgyön református. Az unitáriusok óriási küzdelmek árán és az udvarhelyi székely társadalom példátlan kitartása és áldozatkészsége következtében szintén meg tudták tartani székelykereszturni főgimnáziumukat.

A tanító és tanítónőképzés nagyfontosságú feladatát két székelyföldi intézet szolgálja: a csíkszeredai róm. kat. tanítóképző és az udvarhelyi ref. tanítóképző. Ezeken az iskolákon kívül rendkívül nagyjelentőségű az a két gazdasági iskola, melyet az unitáriusok és katolikusok létesítettek a Székelyföldön. Az unitárius gazdasági iskola Székelykereszturn, a róm. kat. pedig Kézdivásárhelyen működik. E két

utóbbi intézmény egyik legörvendetesebb jele a magyar egyházak életrealitásának.

A középiskolák fenntartása 20 év óta külön fejezetét képezhetné az erdélyi magyar kultúrtörtenelemnek. Anyagi alapjaikat az állam kisajátította; ugyanakkor a számukra kért államsegélyt megtagadta. A tanárok életét különböző rendelkezésekkel rettentően megnehezítette. Az iskolai ügyek vezetését az egyházak kezéből annyira kivette, hogy azoknak a végén már csak egyetlen joguk maradt: *az iskola fenntartására szükséges összeg előteremtése*. Minden alkalmat felhasznált az állampolitika arra, hogy a felekezeti középiskolák életét és működését megnehezítse. Az utóbbi két évben például az úgynevezett katonai előkészítésre behívott ifjak számára a székelyföldi középiskolák internátusait lefoglalták holott ugyanakkor az állami iskolákat békén hagyták.

Fenntiek ellenére a székelyföldi középiskolák olyan nagy szerepet játszanak, hogy azt alig lehet felmérni. A marosvásárhelyi főgimnázium kivételével a másik négy főgimnázium a legszorosabb kapcsolatba került a magyar társadalommal. A tanárok és diákok mindent felhasználtak az iskolák társadalmi háttérének megszervezésére. A csíkszeredai tanárok és diákok a csíki falvakba, a sepsiszentgyörgyiek a háromszéki falvakba, az udvarhelyi és keresztyúriak az udvarhelyszéki falvakba jártak ki rendszeresen, iskoláiknak a faluval való kapcsolata érdekében. Ezzel a munkásságukkal lassankint elérték azt, hogy az őket környező magyar társadalomba mélyrenyúló gyökereket eresztettek. Ez kiderült mindig, mikor valamelyik iskolát a megszűnés veszedelme fenyegette. Az iskola és társadalom szoros kapcsolatának legszébb megnyilvánulása a *székelykeresztúri unitárius főgimnáziummal* kapcsolatban történt. Az iskola ezer holdon felüli vagyonát az agrár-reform alkalmával kisajátították. Így a fenntartás anyagi terhéet az unitárius egyházi központ vállalta magára. 1930-ban az egyház nehéz anyagi körülmények közé jutva, december 13.-án tartott ülésén kimondotta, hogy a keresztyúri főgimnáziumot algimnáziummá szervezi át. A keresztyúri unitárius egyházkör jelenlévő képviselőinek indítványára azonban beleegyezett abba, hogyha az unitárius egyházi és magyar társadalom a főgimnázium fenntartását anyagilag biztosítja, akkor az egyház is elismeri a főgimnázium szükségességét. És akkor az unitáriusok hozzáfogtak a társadalmi gyűjtéshez. Egy iskolafenntartó bizottság alakult, mely mindenfelé körleveleket bocsátott ki az iskola fenntartásához szükséges anyagi alapok megajánlására. A felhívás annyira eredményes volt, hogy az első évre közel 30.000 lejt gyűjtöttek össze s így a főgimnázium 1931-ben működhetett. A következő évre már társadalmi megajánlásokból összegyűjtötték a fenntartáshoz szükséges alapot, sőt a megma-

radt összeget takarékpénztárba helyezték el. De mintha a sors is ellenük esküdött volna! Az 1931-ben bekövetkezett pénzügyi válság miatt a bankok megbuktak s így az oda betett összeg elveszett. Ám az unitáriusok nem hagyták magukat. Az iskolafenntartó bizottság dr. Elekes Domokos vezetésével újrakezdte az egész munkát. A hosszú és kitartó fáradozásnak meglett az eredménye, mert az iskolát nyolc éven keresztül társadalmi gyűjtésből fenntartották. 1938. december 16.-án az Unitárius Főtanács kimondotta, hogy tekintettel a keresztúri iskola érdekében 8 éven keresztül hordozott kitartó áldozatokra, felveszi azt az egyházi közpénztár költségvetésébe.

Jóllehet a többi székelyföldi középiskola érdekében hasonló arányú megmozdulás nem történt, mégis az elmúlt 20 év bebizonyította, hogy azoknak fennmaradását az egész székely társadalom óhajtja. Ez főleg abból látszik, hogy tanítványokban nincs hiány. A csíkszeredai főgimnázium például párhuzamos osztályokat szeretett volna néhány évvel ezelőtt beállítani, de eziránti kérését a közoktatásügyi minisztérium nem teljesítette.

A középiskolák között különleges helyet foglal el a *székelyudvarhelyi ref. tanítóképző*. Ezt az iskolát az 1927-ben megszüntetett ref. főgimnázium épületeiben helyezték el. Azelőtt ugyanis Nagenyedén volt. Most a legnagyobb és legjelentősebb székelyföldi intézmény a magyar leánynevelés szolgálatában. Növendékeinek száma évről-évre emelkedik. Olyan híre van, hogy az ország másik feléből való vidékekről is nagyszámmal visznek oda növendékeket. 1933 és 1934-ben a környékbeli falvakba gyakran rendeztek iskolai kirándulásokat, melyeknek alkalmával a falvak népe egészen közel került az iskolához. A faluk népével közös összejöveteleken tanárok és tanulók előadásokat tartottak és az elemi iskolákban mintatanításokat végeztek. A gyerekeket, falusiakat énekekre tanították.

De a többi iskolák is mindent megtesznek az őket körülvevő magyar társadalommal való szoros kapcsolat érdekében. Sajnos, a tanárok és növendékek falvakba való csoportos kirándulását és a falvakon tartó kultúr-előadásokat az utóbbi években a »visszarománosító« mozgalom révén megszigorított hatósági tilalom miatt be kellett szüntetni.

Ugyancsak a »visszarománosító« mozgalom következtében kiélesedett magyarellenes hangulat volt az oka annak, hogy 1936-ban a székelyudvarhelyi r. kat. főgimnázium ellen vizsgálatot indítottak és az iskola nyilvánossági jogát egy évre felfüggesztették. Az ügy előzménye egy futball-mérkőzés volt, mely alkalommal az udvarhelyi székely csapat nagy győzelmet aratott egy román csapaton. A vereség miatt elkeseredett helyi románok azt állították, hogy a mérkőzés

után három fiatal egyén — köztük állítólag a főgimnázium két tanulója — tiszteletlen magatartást tanúsított a román színekkel szemben. Ezért az iskolát feljelentették és vizsgálatot követeltek, A vizsgálat semmi pozitív terhelő adatot nem állapított meg az iskola ellen; mégis két tanárt fegyelmi vizsgálat alá vontak és az iskola nyilvánossági jogát egy évre felfüggesztették. Később azonban az iskola komoly munkáját elismerve, nyilvánossági jogát visszaadták.

A székelyföldi középiskolák egyik legnagyobb szerepe az iskolán kívüli magyar kultúra szolgálatában áll. Ezen a téren nagyon értékes és jelentős kezdeményezések történtek. Majdnem mindenik iskola olyan, mint egy kultúrközpont, ahonnan a magyar kultúra szellemi erői szétáradnak a környékre.

A magyar kultúra iskolán kívüli keretei.

A székelyföldi magyar kultúra fejlődése nagyrészt olyan keretekhez kapcsolódik, melyek a középiskolákkal, az egyházakkal vannak kapcsolatban. Kimondott magyar kultúrális egyesület a Székelyföldön nincs, mert az E.M.K.E. működését 18 éven keresztül a román állam lehetetlenné tette s mióta nagy nehézségek árán munkája megindulhatott, még nem volt ideje új keretek megszervezésére. Vagyonát ugyanis az állam kisajátította és természetesen nem kapott olyan kedvezményeket, mint az Astra. Kultúrális egyesület hiányában a kultúra terjesztése az egyházi egyesületekre, a kollégiumok működésére és a sajtó tevékenységére hárult.

A városokban ez a munka aránylag nem ment nehezen. Az imperium-változás után 1920-tól 1933-ig ha nehézségekkel is, de lehetett ismeretterjesztő előadásokat, műsoros estélyeket, műkedvelő előadásokat rendezni. Itt első bökkenő a helyiség kérdése volt. Nagyon kevés városban, még kevesebb faluban állott rendelkezésre kultúrház. Csak később, a huszas évek vége felé indult meg a kultúrházak építése. Az egyes gyülekezetek leginkább 1930 után kezdték belátni a kultúrházak fontosságát. Ettől kezdve nagyjelentőségű áldozatokat hoztak azoknak építésére. A Székelyföldön a következő kultúrházak épültek: Barátoson 300.000 lejjel, Angyaloson 160.000 lejjel, Zabolán 190.000 lejjel, Páván 120.000 lejjel, Orbai-teleken 170.000 lejjel, Köpecen 171.570 lejjel, Szárazajtán 86.937 lejjel, Baróton 300.000 lejjel, Magyarhermányon 50.000 lejjel, Nagysolymoson 14.240 lejjel, Lukafalván 64.000 lejjel, Mezőbándon 500.000 lejjel, Nyárádszentbenedeken 200.000 lejjel. Ezek mind református jellegű egyházi kultúrházak. Az unitárius egyháznak kultúrházai vannak: Kövenden, Bágyonban, Várfalván, Aranyosrákoson, Sinfalván, Szentgericén, Bözödön, Homoródalmáson, Derzsen, Szé-

kelymuzsnán, Tordátfalván, Árkoson, Kénoson stb. Csík-megyében minden katolikus egyházközségnek van kultúrháza. A hívek néhol mesébe illő áldozatokkal építették fel ezeket az épületeket. Nekik nem állott rendelkezésre az államsegély, a városi, megyei és községi költségvetések segélyösszege, ők csak saját filléreikre támaszkodhattak. És ezekből, valamint ingyenes közmunkából építették fel a kultúrájuk fejlődéséhez szükséges épületeket. Várfalván az unitárius kultúrházaton éveken keresztül folytatott gyűjtés eredményével építették fel, mégpedig úgy, hogy — mivel az atyafiaknak kevés pénzük volt, — mindennap egy-egy tojást adtak el családonként s a tojásokat a falusi szövetkezet értékesítette. Így gyűlt össze apránként a kultúrház felépítéséhez szükséges összeg.

A kultúrházakon kívül fontos szerepet játszanak a Székelyföld kulturális életében azok az intézmények, melyek egyes székelyföldi középiskolákkal állanak kapcsolatban. Így a sepsiszentgyörgyi Mikó-kollégium kezelésében lévő *Székely Nemzeti Múzeum* és a székelyudvarhelyi *népművészeti múzeum*. Csík-megyében is van egy múzeum, mely azonban még nem hasonlítható a székelyudvarhelyi és sepsiszentgyörgyi múzeumokhoz. Ez utóbbiak gyönyörű hivatást töltenek be a székely népművészet fejlesztésében, értékeinek megőrzésében és azoknak a nép előtt való öntudatosítása terén. A sepsiszentgyörgyi múzeum, valamint az udvarhelyi is már a háború előtt megvolt szervezve, de a háború után egészen újra szervezték és kibővítették. Diákok és tanárok versenyeztek abban, hogy ezekben a múzeumokban a népművészet alkotásainak miről több értékét összegyűjtsék. A sepsiszentgyörgyi intézmény, mintegy iskolai alkotás volt. Ezzel szemben az udvarhelyi teljesen egyéni kezdeményezésből született meg. 1912-ben kezdtek gyűjteni az anyagot, Haáz Rezső és Hoffer András tanárok útmutatása alapján. A háború után Haáz újra szervezte, mert az anyagot a háború alatt különböző nemzetiségű katonák széthordták. A helyiséget kibővítette, az anyagot újra rendezte, népművészeti ágak szerint csoportosította. Tanítványai révén felkutatta a székely falvakban még élő ezermestereket, fűró, faragó, népművészeti termékek előállításával foglalkozó embereket. Ezeket mintegy tovább képezte, a népművészet értékeit előttük tudatosította és így lassankint nagy nevelő hatást gyakorolt rájuk. A múzeumnak csakhamar olyan híre lett, hogy mikor 1927-ben az erdélyi szász Kulturamt Berlinben művészeti kiállítást rendezett, azon, mint az erdélyi népművészet egyik képviselője, a múzeum anyagát kiállító és magyarázó Haáz tanár nagy dicsőséget szerzett kis intézményének. A nagy német lapok heteken keresztül méltatták az erdélyi székely népművészet értékeit, s az akkor szerzett hírnév azóta még növekedett.

is. Mára a múzeumban 2600 leltári tárgy van, mintegy 800.000 lej múzeális értékben. A környéken lakó mesteremberek pedig Haáz útmutatása alapján egyes népművészeti cikkekéből szép kerestetet teremtettek maguknak s a népművészet fejlődéséhez nagyban hozzájárultak. Gyönyörű új székely kapuk, színekben pompázó guzsalyok és súlykok kerültek ki kezeikből. Sajnos, a »visszarománosító« mozgalom hatása itt is jelentkezett. A csendőrök, bizonyára felsőbb utasításra sorra járták a falvakat és a kezükbe került iratos, zergős guzsalyokat mind összetörték. Így cselekedtek Hodgyában, Bethlenfalván és másutt. A székely kapuk ellen is felléptek. A fenvédi Dávid Mózes híres faragó mester Homoródszentmártonban állított fel egy szép székely kaput. A csendőrőrmester kényszerítette, hogy az egész kaput fesse át sárgára. 1938-ban hasonló eset történt Székelykeresztúron is, hol a ref. templom székely kapuját festették sárgára.

A népművészet népszerűsítésére Csík megyében nagyon sokat tett *Domokos Pál Péter* katolikus középiskolai tanár. 1926-ban került Csíkszeredába, mint a tanítóképző zenetanára. Megszervezte a kettős intézet dalárdáját és ezzel bejárta Csík megye falvait, mindenütt előadásokat rendezve. Öntudatosító munkájának nagy eredménye volt, mindenütt egyre növekedő szeretettel fogadták. Megtörtént, hogy a fiúk szállítására 8 szekeret kért és a falusiak 15-öt küldtek. 1928-ban újból bejárta a csíki székely falvakat székely népviseletben, fehér harisnyában és mindenütt propagandát csinált a székely népviseletnek. A tanítók segítségével 1929. március 17-én a csíkszeredai gimnáziumban megrendezte az első csíki népművészeti kiállítást. Varrottasokat, festett és faragott népművészeti alkotásokat mutattak be. A következő évben Csíkszentgyörgyön szőttesbált rendezett. Itt falusiak és városiak, nők és férfiak székely népviseletben jelentek meg. Ettől kezdve a székely népviselet lassankint mindjobban divatba jött, mert a nép — látván az »urak« érdeklődését, azután maga is többre értékelte viseletét.

1936 előtt sok helyen rendszeres *népnevelés* történt. A magyar papok vállalkozó szellemű világiak segítségével a kultúrházakban s ahol az nem volt, felekezeti iskolákban rendeztek ismeretterjesztő előadásokat. A rendszeres népnevelési kísérletek közül rendkívül értékes a Csíkszenttamáson végzett, valóságos paraszt főiskolának is beillő, évről-évre folyó népnevelői tanfolyam. Ez Bálint Vilmos plébános kezdeményezésére és vezetésével kezdődött 1922-ben, a Katolikus Népszövetség keretében. Az első téli idény alatt 27 ismeretterjesztő előadást, 24 színelőadást, 11 vetítettképes előadást, rengeteg szavalatot tartottak. Maguk a falusi gazdák és asszonyok is beállottak az előadók közé s ezáltal

a tanfolyam munkája rendkívül élénkké vált. 1931 februárjában ötnapos falufelkészítő tanfolyam volt a községben, mely alkalommal minden előadáson négy-öt száz hallgató volt jelen. 1932-ben már Molière-vígjátékot adtak elő nagyszerű színházteremben, mely a közbirtokosság jóvoltából karzattal, új színpaddal és villanyvilágítással volt berendezve. Sajnos, ezt a munkát a hatóságok tilalma miatt az utóbbi években nem tudták folytatni.

Udvarhelymegyében és Aranyosszéken még nagyobb arányú népnevelő tevékenység folyt. Ez *Balázs Ferenc* unitárius pap személyéhez fűződik, aki éveken át vetítőgéppel járta be az ügyvarhelymegyei unitárius falvakat. Mint székelykeresztúri segédlelkész, húsz falu ifjúságát gyűjtötte össze egy alkalommal ismeretterjesztő előadásokra Keresztúrra. Később, mint mészkei pap, Mészkon valóságos parasztfőiskolát szervezett és az összes aranyosszéki falvak életére elhatózó kulturális befolyást gyakorolt. Olyan lelkesedéssel végezte ezt a munkáját, hogy saját egészségét is tönkretette vele. Ezelőtt két évvel halt meg, mint a háború utáni magyar kultúra egyik legnagyobb harcosa.

A református falvakban szintén hasonló kultúr munka folyt. A ref. egyház ugyanis egy *utazótitkári* állást szervezett a belmissziós munkák ellenőrzésére és fejlesztésére. Az utazótitkár sorba meglátogatta a gyülekezeteket és mindenütt vetítettképes, vallástárgyú előadásokat tartott. Ezek az előadások azonban egyúttal ismeretterjesztő jellegűek is voltak és nagy ösztönző hatást gyakoroltak a falvak magyar népére.

A székelyföldi magyar kultúra szempontjából nagyon értékesek a székely falvakban újonnan szervezett *népkönyvtárak*. A háború előtt minden faluban volt iskolai könyvtár, melynek könyveit a gyerekeken keresztül a szülők is olvasták. Ám, 1923-ban, a volt magyar állami iskolák magyarnyelvű népkönyvtárait megszüntették. A magyar könyveket románokkal cserélték ki és a kiselejtezett anyagot vagy eladták, vagy pedig az értékesebb műveket a román Akadémiához küldték be. Ez csakhamar tiltakozott a bőséges könyvszaporulat ellen, mire *Anghelescu intézkedett, hogy a könyveket összezsomagolva, valahová úgy helyezték el, hogy ne juthassanak a magyar ifjúság kezébe*. Azóta a falvak nagyrésze magyar könyvtár nélkül maradt. A *Magyar Nép* című hetilap ekkor egy *népkönyvtár* mozgalmat indított és ennek hatása alatt a falvak lassankint újra hozzáfogtak a népkönyvtár fellállításához. 1929-től 1938-ig a Székelyföldön összesen 118 népkönyvtár alakult a Minerva által kiadott »Erdélyi Magyar Népkönyvtár« műveiből.

A székely falvaknak magyar könyvvel való ellátása szempontjából nagyjelentőségűnek ígérkezik a Brassóban alakult

»Ágisz« *Hasznos könyvtár* című mozgalma. Ez a vállalkozás azt célozza, hogy olcsón, hasznos és szórakoztató olvasmányt adjon a magyar nép kezébe. Elterjeszkedéséről azonban még statisztikát nem közöltek. »Az iskolán kívüli magyar kultúra terjedésében fontos szerepet játszanak a *magyar lapok* is. Mindenik székely városban van egy-egy magyar hetilap. Ezek azonban főleg a székely városok középosztályának valók és helyi jelentőségűek. Közülük kiemelkedik az Udvarhelyen megjelenő »*Székelység*« című folyóirat. Szerkesztője dr. Bányai János, egyedül jött arra a gondolatra, hogy folyóiratában olyan anyagot közöljön, mely az öt történeti szék egész területére vonatkozik. Így, mintegy szellemi egységbe próbálja hozni az összes székely megyéket. Vállalkozása rendkívül érdekes, habár a folyóirat ritkán jelenik meg, anyagi nehézségek miatt. De Bányainak elvitathatatlan érdeme, hogy a Székelyföld egységét az összes székelyföldi lapok között egyedül az ő folyóirata képviseli. Nagyobb anyagi lehetőségek birtokában ennek a folyóiratnak szép jövője lenne.

Az Erdélyben megjelenő napilapok példányait inkább csak a középosztály olvassa. A néphez eddig egyetlen hetilap jutott el legnagyobb példányszámban: a Kolozsváron megjelenő »*Magyar Nép*«. Szerkesztője: Gyallay Domokos, aki nagyszerű érzékkel vezeti ennek a lapnak az ügyeit. Valóban a nép számára a hetilap a leginkább megfelelő, mert a falusi munkák miatt a falvak népe a napilapokat még akkor sem tudná elolvasni, ha ezek az ő nyelvén írnának, ellenben vasárnap az első betűtől az utolsóig elolvassa a Magyar Nép-et, mellyel mindezideig egyetlen más organum sem tudott versenyezni. A Székelyföldön ezt a lapot olvassák a legtöbben. Udvarhely megyében 1870, Háromszékben 1792, Maros megyében 1676 és Csíkban 1559 előfizetője van. Egész Romániában a székely megyékben olvassák a legtöbben.

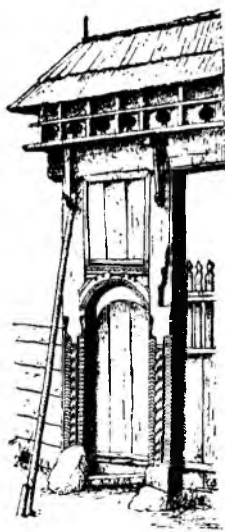
A kolozsvári Keleti Újság és a Brassóban megjelenő Brassói Lapok pár év óta egylejes néplapot adnak ki. Ezek közül az utóbbi által kiadott »*Népujság*« van elterjedve a Székelyföldön.

Ezekben a keretekben él és hat a magyar kultúra. Szerényen, meghúzódva, fillérekből, egyes emberek áldozatkészségéből fejlődik. Minden kétséget kizáróan meg lehet állapítani, hogy különösen az 1933 óta történő elnyomása ellenére mély gyökereket eresztett a nép lelkébe és így magyar nemzeti öntudat fejlesztő hatást gyakorol. Minden üldözés csak megerősíti a népet abban, hogy anyanyelvű kultúrája drága kincs, amelyhez ragszkodnia kell!

IX.

A székely nép művészete.

Irta: Dr. Viski Károly.

A székely nép művészete a magyar nép művészetének egyik nyelvjárása. Koránt sincs úgy körülhatárolva, a szomszédos, vagy egyes távolabbi magyar területektől elválasztva, mint ahogy a székely jog és székely öntudat fogja zárt egységbe a székely nemzet tagjait. Sőt vannak egyes jelenségek, amelyek más nyelvű népek hasonló tárgyaival vannak rokonságban, mert a hagyományos népi műveltség terjedésének nyelvi határok nem akadályai. Azt is megállapították a néprajzi kutatók, hogy egyik helyen a hagyományos műveltségjavak tovább élnek változatlanul, mint a másikon, mert egyik csoport egy vagy más (gazdasági, társadalmi, földrajzi, vagy lélektani) ok miatt ugyanazokat a javakat görcsösen őrzi, a másik meg gyorsan váltja a divatokat. Mert divatja a nép tárgyainak és szellemi javainak is van; csak a régi, kezdeményező kutatók hitték, hogy a népműveltség, hagyományos jellegű műveltségjavai öröktől fogva valók, vagy legalább is — ha magyarok — »Ázsiából«, a honfoglalás előtti időből változatlanul szálltak maradékról-maradékra. Kétségkívül vannak ősi elemek, de vannak újabb divatoknak köszönhető formák, színek és technikák is.

A székelység, mint általában a korábbi önkormányzat szellemében nevelődő közösségek, a magyarság konzervatívabb csoportjai közé tartozik; ezért sok tekintetben többet megőrzött az ősvagyomból, az ő javakból s általában a régiekből. E konzerváló készséghez hozzájárult a magyar közösségekben való peremi, szélről eső helyzete s az a kényszerűség, hogy évszázadokon át — jobbára csak a gabonaneműek megszerzésére irányuló szerény vándorcsereskereskedelme ered-

nyeit nem tekintve — autarkiában élt, azaz maga-magának kellett az élet minden szükségletéről gondoskodnia. E gondoskodás számtalan útja-módja sokszorosan fonódott egymásba s bárhol való megbontása korábban az egész szövevénynek, a sajátosan kitermelt életformának, s ezzel talán magának a megélhetésnek okozta volna pusztulását.

Bár a székely életforma s benne a művészkedés a magyar életformáknak s e forma művészetének is csak egyik nyelvjárása, azért még a székely művészkedés sem egységesen azonos az egész Székelyföldön, mint ahogy nyelvjárása; tüneményei sem azonosak, a háromszékiek beszéde sok mindenben különbözik a nyikómentiekétől, a gycrgyaiaké az aranyosszékiekétől. Ilyen mértékig tárgyi javai s az ezeken jelentkező merterkedései, művészkedései is különböznek.

E rövid ismertetésben ezeket a helyi különbségeket nem sorolhatjuk el; inkább arra törekszünk, hogy a közös-általánost mutassuk fel, ami a székelység egészére tartozik, vagy legalább tartozhatott a kevésbbé ismert multban.

A székely kapu.

A székelység zárt, eredetileg nemzetségek (hadak) szerint települt — rendszerint több-utcás — községekben lakik; a tanyaszerű településnek nyoma sincs, irtványtelepek csak a keleti széleken, a székely földön kívül találhatók, (pl. a gyimesi csángókéi.). Korábban, főleg a magasabb hegyvidéken, a szerekben település is meglehetett. A községi, zárt, újabban már egyre szorosabb megtelepülés arra indít, hogy a telek (benvaló, élet) minél gazdaságosabban feleljen meg céljának s egyúttal illő és megfelelő kerete legyen gazdája életének, társadalmi helyzetének. Az építkezést mindenekelőtt a célszerűség irányítja; semmi sem sok vagy kevés, semmi sem oktalan, mert mindent az életforma, a gazdasági szükséglet diktál. Kicsi ház, nagy csűr, mert a család jól megfér a kicsiben, de sok állatnak, szénának, bő szalmás terménynek nagy tér, csűr, fedél kell s kellett különösen a kézi cséplés korában.

Az építkezés anyaga a fa, mert a székek köztulajdoni erejéből mindenkinek jutott belőle. A kőnek csak helyenként van, többnyire mellékes szerepe, különösen a déli szász-sággal érintkező foltokon. Majd minden székely ért a faragáshoz, az építmények tehát közös munkával, kalákában készülhetnek a régen általában így is készültek. A telkek, legalább az utca és szomszédok felől, általában kerítettek, de ősi hagyományként jél a telkeken, kerteken keresztül-kasul járkálás jogszokása. A telkekre a kapun lépünk be, ami az egyszerű kiskaputól, leveleskaputól a díszesen faragott, festett »székelykapu«-ig változatos sorozat.

A székely nagykapu, — gabambbugos kapu — egyike a székelység legszembetűnőbb és legművészeibb alkotásainak; két nyílású fedeles, magas építmény, hogy a szénás szekér is eljárjon alatta. Legrégibb ránk maradt példánya a XVII. század második feléből való; a leggazdagabb faragványúak — Háromszéken, — a XVIII. század végső évtizedeiből. Eredetüket sok föltevés magyarázza. Bizonyos, hogy hasonló alkatú kapuk szanaszét Európában sokfelé vannak, különösen Németországban (pl. Altenburg). Hasonló alakúakat, de

mindíg kőből, az erdélyi szászok is építenek. Építőmestereik régen jobbadán a faragás nagymesterei, a molnárok voltak, mégpedig az egykori várbeli és tábori »abrakos molnárok« utódai. Valószínű, hogy az egykori várkapuk, kivált pedig táborkapuk emlékei. Hasonló nagyságú várkapukat számtalan XV., XVI. századi ábrázoláson láthatunk. Székelyföldön eredetileg székely főemberek, később határőrségi kapitányok jelképes építményei lehettek. Díszítményeik részben ősi mértanias jellegűek, részben pedig a történeti stílusok helyileg alakult, elnépiesedett elemeiből tevődik össze. Kiskapujuk fölött címerszerű díszítmény, a homlokgerendán az építő nevét, az építés évszámát jelző és az úton járó vándort hívogató felírás szokott lenni. A legszebb faragottak Háromszé-

ken, a legszínesebbek Udvarhelyen láthatók. Uj már nem készül hatósági tilalom miatt, a régiek egyre fogynak. A még fennálló becses népműemlékek megtartása nemzeti érdek.

A telek legmonumentálisabb épülete a csúr, amelyen legtanulságosabban szemlélhető a székely építőmesterség nagy anyagismerete, technikai hagyománya, arányérzéke, gazdaságos és célszerű elgondolása, különösen a jobb, mezőgazdálkodásra alkalmasabb földű területeken. Itt-ott, például Háromszéken, kettős csúroket is találunk. A fedél is általában fa, régebben bükkfa, vagy fenyőfazsindely, később szalma, újabban cserép.

A mai *székely ház* általában háromhelyiségű s hagyomány szerint sohasem épül ki az utcára. A legsajátosabb formájú ház belépője a középső helyiség, az eresz, amelynek eredeti alakjára és rendeltetésére neve kalauzol el. Az eresz fala elülhátul deszka, tehát ma sem egész évben használható helyiség. Elül változatosan fűrészelt díszű nyíláson keresztül kap gyérebb világosságot. Helyenkint a sütőkemence van középre építve, elején a főzésre-sütésre alkalmas tűzhellyel, amely fölé üst is akasztható; másutt csak ez a tűzhely van a hátsófalban s folytatásaként a kemence már a falon kívül, az udvaron. Az eresz a kenyérsütőhely, nyáron konyha is. Az ereszből az utca felé nyílik az »első ház«, amelynek az ország más részén tiszta szoba, fehér ház a neve. Ez az ünnepi és vendégfogadó helyiség (ház), de ereszes házban télen lakják is, főznek-sütnek is benne. Legszembetűnőbb építménye, ami az Erdélyen kívüli magyar házaktól megkülönbözteti: kandallószerű tűzhelye, amelynek, ha vesszőfonásos (cserény) vagy sárból tapasztott, akkor gógány, ha négyszögű díszes cserepekből (kajhákából, azaz csempékből) rakott, akkor »cserepes« a neve. A régibb forma és technika a cserényből való. Az ereszből ellenkező irányban nyíló helyiség: a »hátsó ház«, amely rendszerint kamarául, faragó, vagy más műhelyül szolgál, de ha nagy a család, laknak is benne. A házakat, a szorosán vett havas-aljiak külsejének kivételével általában kívül-belül megtapasztják és fehérre meszelik. A mestergerenda faragott, évszámos. A székely ház faalkata s jól szellőztető kandallószerű szabadtüzelője miatt egészséges, még akkor is, ha földje padolatlan. — Korábban gyakori volt az egy helyiségű ereszes ház s ilyenek a szegényebbek számára készülten ma is vannak. A jobb módú egykori főemberek, lófők, határőrségi kapitányok, díszesebb, nagyobb házakat (kuriákat) is építettek; ezekben a helyi hagyományok a történeti stílusok (barokk) népies formáival keverednek. Ilyen kúriászerű épületek a legnagyobb számmal Háromszéken vannak, néhol nagyon szép famenyezetekkel, faragott menyezetgerendákkal, (Dálnok, Borosnyó, Csíkban Szárhegy, stb.).

Bútor.

A közelebbi mult székely házának belseje színes volt: virágosan festett bútorok, tarka szőttés pokrócok (csergék), hímes vászon rudraivalók, fogas-tálason mázas tányérok, kancsók (bokájok) sora, a vetett ágyon hímzett végű (varottas szúpú, бүтүүjú) párnák. Ma ezekből alig van valami. Az elrendezés középkorias, részaránytalan volt; ma inkább részarányos. Korábban nem volt festett bútor, — amely a renaissance hozománya s a jobbmódú székely házakban a XVIII. század második felében vált divatossá. Ezek helyén régen általában alacsonyabb szintű, bükkfából készült hosz-

Fenn: 1. Vasárnapi terefere. 2. A kecseti juhos gazdák gyűlése.
Közepen: Lakodalmi menet (A hozományt viszik!) 2. Farcádi kisgazda.
Lenn: 1. Vihar előtt, 2. Szejkés (borvizes) szekér.

szű padládák sorakoztak a fal mellett. Középkori eredetű az ácsszerkezetű kamarásasztal és a szűszékszerű bükkfaláda. A mai eszmény a vásári, u. n. flóderozott bútor, fiókos »kaszten« (sublót), porcellán-edények, bolti csipkés holmi stb.; egészeget a hagyomány még nem formálhatott belőlük.

Templom.

A monumentális csűrök, nagykapuk, kúriák mellett a közösség nagyéptítményei: a templomok. Régebben szintén helyi faragómesterek művei. A százakra rúgó régi fatemplomból úgyszólván semmi sem maradt reánk, csupán hírmondóul néhány fatorony, illetőleg fa-toronysisak, mint például a kecseti, küsmödi, síklódi, torjai, kálnoki stb. Valószínű, hogy nagy részüket már a tatárjárás első, tragikusan

1. A kecsetkisfaludi ref. templom.
2. A mezőcsávási ref. templom.

nagy tapasztalatai után kőfalú építményekkel váltották föl. Ezeken már a történeti stílusok, a román, a gótika formakészletének emlékeit látjuk; rajtuk és bennük néha nem is egyet, hanem — nagy multjuknak megfelelően — a történeti stílusok soráét. A csúcsíves jellegű építmény hasonló szellemű régi falfestményeivel együttesen a belső berendezés (oltárok, szószékek, karzatok, padok, orgonák) renaiss-

sance, barokk, rokoko népies emlékei beszélnek az ízlésváltozás lassú meneteiről. Hasonló történeti emléksorozatok a művészi alkatú kelyhek, képek, úrasztali edények, hímzések. Mindezek kétségkívül hatással voltak az ünnepi szemlélődés óráiban a gyülekezetek tagjaira s a népi fafaragók, hímzők képzeletét gazdagították, alkotó kedvét fölbátorították. A nyugati műveltség védelmét szolgáló székely katonai hivatás legszebb emlékei a keleti pogányság ellen hadakozó szent királynak, Lászlónak viadalát ábrázoló középkori falfestmények (Sepsibesenyő, Derzs, Bögöz, Gelence, stb.). Ugyanez a hivatás teremtette meg a székely (és szász) kerített vártemplomok formáját; (Csíkkarcfalva, Csíkszentmiklós, Derzs stb.)

1. A nyárádszentlászlói unitárius templom.
2. A nyomáti unitárius templom.

Temető.

Itt a helye a templomok körüli egykori cintermek, mai temetők ékességéről, a kopjafákról való megemlékezésnek. A katolikus temetők keresztjei helyett protestáns vidéken »gombokat«, »kopjafákat« látunk, az egykori — turk-eredetű — kopjás temetés emlékeit; látható jelét annak a szokásnak, hogy az eltemetett hőssel veleadták fegyvereit, síri

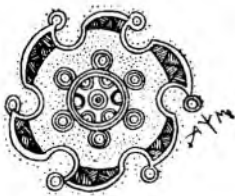
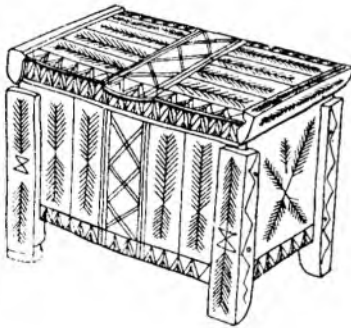
jelként hantjára tűzték — a kopjafára erősítve — lobogós kopjáját, mint a nagy epikus balladájában is a hős Szontdyéra; »... fent zöldel a hant, tetején lobogós hadikopja.« Még a múlt század közepe táján is szokás volt az előkelő székelynek — temetésén — »kopját tartani« a menetben s sírjára díszesen faragott, festett kopjafára tűzni a szertartás végzetéül. Bár a fegyverrel (s általában a másvilági élet megélésére és védelmére szükséges eszközökkel) való temetkezés a földkerekség sok népének szokása, a kopjás temetés székely formája közvetlenül keleti, turk hagyatékos. Ilyen temetői lobogós kopjafák még ma is láthatók (pl. az udvarhelyszéki korondi temetőben) csőkevényes formájukban; a szokás tovább él, mint eredeti jelentése...

Öltözet

A ruházkodás anyagát is, mint az építkezését, vagy a táplálkozását, eredetileg a természeti környezet által is meghatározott gazdálkodás adja; ebben az ellátásban régen kevés szerepe volt a cserének, kereskedelemnek. A székely öltözet főanyaga a kender, a gyapjú és a bőr. Az elkébbi kettő ipari földolgozása még ma is szembetűnően házi ipar, asszonyi munka. Kendert és gyapjút fonni-szőni mindenütt tudnak. Kenderből készül a »testi ruha«, azaz az alsó, a »fehérmű«, gyapjúból a melegebb felsőruhafélék, bőrből (szőrös bőrből) a süveg, lábbeli s némely prémes mellrevaló (lájbi) vagy más bundaféle, régen a derékra való öv s hol egyikből, hol másikból az úti készüléthez tartozó tarisznya. A hagyományos régi szabások egyszerűek, azaz rendszerint a földolgozatlan anyag kész méreteihez, például a szövött anyagúak a szövőszék adta széiből vágott darabokhoz igazodnak azért, hogy a földolgozás (kiszabás) során minél kevesebb legyen az anyagvesztés. Ez a takarékoság irányítja a régies bőrholmik szabását is, s ugyancsak ezért minden ruhaféle a lehetőség határáig szűkre is van mérve. A kenderből készült ruhának való szőttes neve: vászon, a gyapjúból valóé: posztó (harisnya-posztó.). A hagyományos módon készülő, egyszerű szabású ruhafélék szabása és megvarrása nem kíván külön mestert, a ruhakészítés nem önálló ipar; bár egyesek, akik a szabásban gyakorlottabbak, ruhafélék készítését vállalják.

A hagyományos alkatú régi felsőruhafélék, főleg a téli holmik között nincs lényeges különbség a szerint, hogy férfi vagy nő viseli. A gyermeknép általában a nagyok ruháinak kisebbített másában jár, tehát a ruhaforma korjelző szerepe is általában csekély.

A fentiek a korábbi állapotokra értendők, amelyek különösen a XIX. század második felében, a gyáripar és a

Fenn 1-2 gerelyvégek. 3-5 kopjafák. (k középső zászlós kopja.)
 Középen 1. Régi szuszék. 2. Guzsalyvég kiterített díszítése.
 Lenn 1. Porszaru díszítése, rajta rovásírással Musnai neve, 2. Vőlegény kalapdíszje.

kereskedelem föllendülése idején szembeszökően megváltoztak, s az itthon termelt, házilag készült anyagokat a bolti holmi kezdte fölvaltani. A pénzgazdálkodás több lehetőséget adott az egyéni kezdeménynek s ma már bizonyosan tudjuk, hogy helyről-helyre a hagyományok elvetését s az új módi megkedveltetését a gazdaságilag és társadalmilag vezető egyének kezdték el. Ez az átalakulás a székelység nyugati részén gyorsabb volt, mint a keletin; leghamarabb átalakult Aranyosszék. Ettől az időtől kezdve a gazdasági állapot s az ettől függő társadalmi helyzet szerint a ruházkozásban is egymástól többé-kevésbé különböző csoportok alakultak, nemcsak az egész székelységet, de egyazon községet nézve is. Ezek szerint a hagyományosabb, az ősibb csak egyes, elzártabb, a forgalomban kevésbé résztvevő községcsoportokban vagy egyes községek anyagilag kevésbé tehető lakosai körében maradt meg, mint ahogy a nyelvjárás régi készletét is ez a helyben élő, távolabbiakkal kevésbé érintkező embercsoport tartja. Ezek szerint egységes jellegű székely öltözetről ma már nem igen lehet szó. De a XIX. század előtt is volt olyan történeti mozzanat, amely kétségkívül hatással volt öltözetbeli elkülönülésekre: a székely határőrség szervezése. A székelység egyes részeit ez a történelmi esemény osztotta két részre: katonarészen való és jobbágyrészen valóra, mint ahogy a Hajdúságban külön egység volt helyenként a hajdúsor és a parasztsor. Ahogy a hajdúsági paraszt nem viselhetett sarkantyút vagy a »hajdúság« más külső jelét, a jobbágyrészen való székely sem viselhetett csak a katonarészen valókat megillető öltözetbeli jeleket. Ilyen elkülönítő megkülönböztetés korábban is megtörténhetett olyan esetekben, amikor hűtlenség miatt egyes községeket a székely községekből kivéve, jobbágyságba súlyosztettek.

A székely férfiöltözet, még ma is észrevehetően katonai jellegűnek látszik: csákóyszerű magas tetejű kalap, szűk újjas, szűk nadrág (harisnya), bakancs; télen kalap helyett báránybórsüveg, (kucsma), bokáig érő felsőkabát, (zeke). Különösen katonai jellegűnek látszik a posztóruhafélék színes, fekete, zöld, kék, piros szegése s az ugyanilyen színű zsinórozás. Ez utóbbiak színe nagy területenként egységes. Nem lehetetlen, hogy e színes járulékok a korábbi széki vagy határőrségi ezredi hovatartozás jelei.

* A néprajzi kutatás módszerével megállapítható volna, hogy a XIX. századi nagy átalakulás folyamán, de korábban is, miképen rétegződött egymásra az öltözetbeli népi hagyomány s hogy ennek az alakulásnak mik voltak helyi gazdasági, társadalmi, erkölcsi s általában lélektani okai. Ilyen megállapításoknak a gyakorlat is nagy hasznát látná, hiszen nem közömbös, hogy például 30.000 székely asszony szövi-e meg a székelység ruhaanyag-szükségletnek jelentékeny részét vagy hogy erre fordítandó munkaidejét más tevékenységben gazdaságosabban tudja-e értékesíteni, vagy hogy a székelység hagyományos formáiból való kivetkőzésének erkölcsi veszteségeit milyen más értékekkel pótolhatja.

Székely népviselet.

A mai férfiviselet jellemző darabja a lájbi, rendszerint háziszóttos vászonból, vidékek szerint más-más színezéssel, csíkozással. Legélénkebbek a maroszékiek, szintelenebbek a csíkiak. Általában tarkaságuk két színből tevődik össze: kékből és pirosból, gyakran lilaszínű árnyalattá keveredve. Nagyrészt ilyen háziszóttos árnyalatokból kerül ki a nők rokojájának színe is. Az utóbbi két nemzedék idején azonban a fekete posztólájbi divatja terjedt el, helyenkint úgy, hogy az utóbbi a fiatal házasok kezdték viselni. A férfilájbit nem gombolják be, szűk volta miatt rendszerint nem is lehetne. Az ing korábban nyakatlan (gallértalan) és kézelőtlen volt, ma általában galléros, kézelős. A gatyá szűk, hosszú, más tehát, mint a kalotaszegi, vagy alföldi magyaré. A korábbi magastetejű kalapok is kiveszőben vannak; Csíkban már korábban is alacsony, kerekfejű kalapokat viseltek; nyáron háziipari készítményű szalmakalap járta. Nehezebb munkára a legújabb időkig viseltek bocskort is, viszont újabban ez is, a bakancs is egyre ritkább s általában a csizmát kedvelik, vagy a városias fűzős cipőket viselik. Nehány nemzedékkel ezelőtt általános volt a részben hosszú haj, amelyet oldalt csimbókba (üstökbe) fontak vagy kötöttek. Ma talán már hirmondója sincs. Az arc szakáltalan, bajuszos; egy időben divatja volt a Kossúth-szakállnak, de csak szórványosan.

A fehéreneműféle régebben általában csak kenderből készült, újabban, legalább az ünnepi: gyolcs. Ebből készül a nők mutatósabb testiruhája is. A női ing korábban szintén nyakatlan (gallértalan), ma általában galléros, amelyet apró fehér vagy színes porcellán vagy üveggombbal gombolnak. A pendej már lehet durvább kendervászon is, a szoknya, rokoja alatt úgy sem látszik. A kötény (kötő, katrinca) nem régen még általában háziszóttos volt, (piros-kék színkeverékű), újabban bolti holmiból szabják. A lány mindig hajadonfőtt jár, egy vagy két ágba, végén pántlikába font hajjal. Asszonyoknak mindig, még otthon is, konty és bekötött fej illik. A kendő ma általában bolti: otthon hátra, utcára az áll alatt kötik. Korábban általános volt a főkötő, a csepesz, különösen a fiatalabb asszonyok fején s régen a székely lányok is viseltek pártát, hosszú lelógó szalagokkal díszítve. Lányok nyakában több sorú, szűkön tekert üveg vagy kláris (kaláris) gyöngyfűzér. A női ruhafélék legjellemzőbbje a testhez szűkön szabott lájbi, amelynek színe általában korjelző. Korábban ez is színes (piros vagy lilás színhatású) háziszóttos volt, jobbra feketebársony szegéllyel és zöld zsinórozással, színes üveggyöngyökkel is díszítve. Szabály szerint begombolva viselik. Színe a korról sötétedik. Színes háziszóttosból való a rokoja is, amelyet különböző formájú és nevű apró mintákkal szőnek. Újabban, különösen télen,

melegebb, bolti posztószoknya járatos. Régebben, munkában, a nők is viselték a bocskort s ünnepi lábbelijük a piros csizma volt. Kalapot — hengeres, magastetejű, széles karimájú, háziipari készítményű szalmát — általában viseltek; keleten inkább alacsony tetejét.

Ha az öltözeteket röviden jellemezni akarnók, azt mondhatnók, hogy takarékos, tehát általában szűk, nem cicomás, nem tarka; javarészt a fehér, fekete, kék és piros színekből tevődik össze. Díszítménye inkább rávarrott (aplikált), kevés ráncolással; ruhahimzés úgyszólván nincs, kivéve a falusi szűcsmunkák efféle díszítését. Gyöngyön kívül ékszer sem igen viselnek, ellentétben a közeli Balkán ékszerbeli hivalkodásával.

Szöttes és himzés.

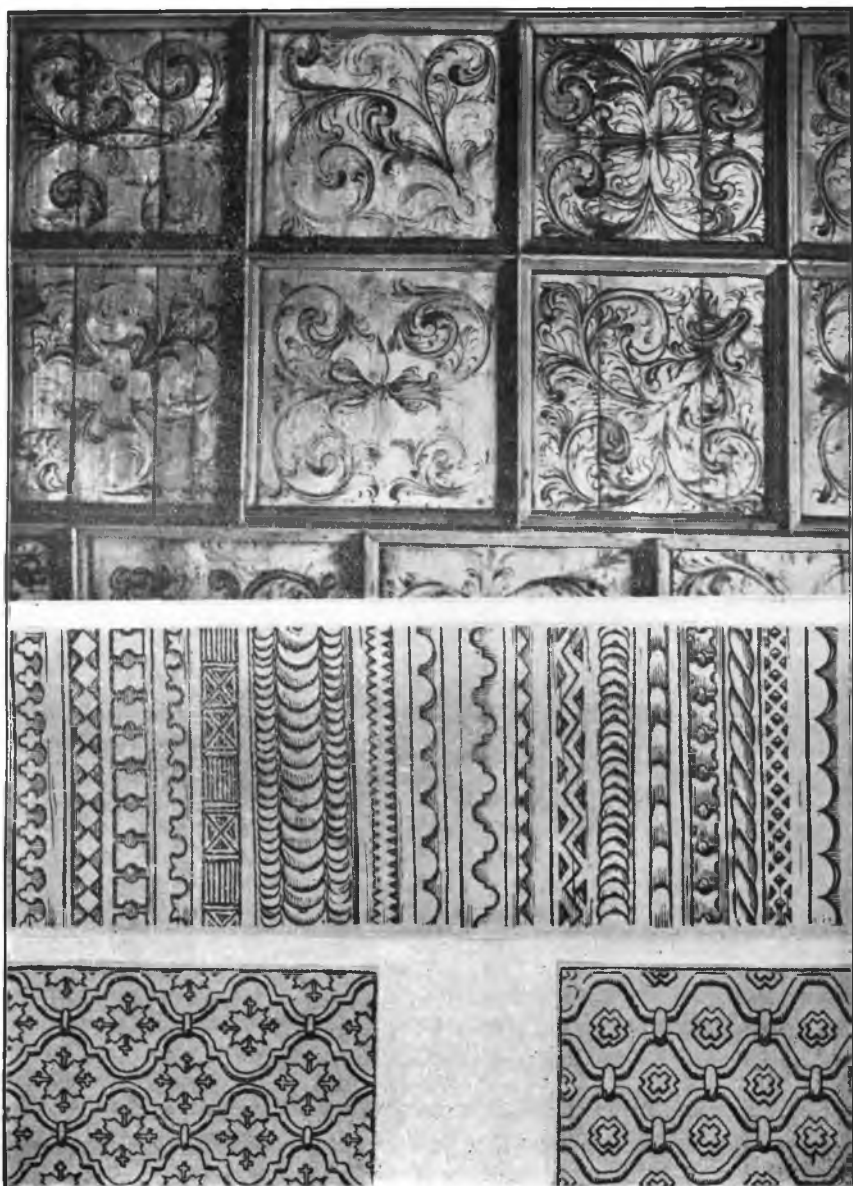
A ruhaféléknél díszesebb a házberendezéshez tartozó szöttesholmi, amelyen már gazdag himzésdíszítmény is van. Szöttestechnikájuk magasfokú, mind a gyapjú-, mind a kenderanyagúakat nézve. A gyapjú szöttemények közül tartózkodó díszítményükkel és színösszetételükkel, ősi, a technikából adódó mértánias jellegű mintázatukkal kiemelkednek az u. n. festékesek, azaz pokrócok, amelyeknek díszítményelrendezése keleties, a keleti szőnyegek rokona. A kendervászonhímzések legjellegzetesebbjei a párnavégek (esúpok, bütük), késsel vagy pirossal vagy mindkettővel hímezve. A kevert két szín székely jellegzetesség. A himzések tömege szálszámlálással készült, azaz szálán varrott, mint amilyen például a keresztszemes technika; alapelve szerint tehát a szöttes rokona, amiből az is következik, hogy még virágdíszes mustrái is mértánias jellegűek. Általában nem szűfoltak s nem utánozzák a szöttes tömörségét; ez azt jelenti, hogy a szöttestől tudatosan elvált s nem a szöttest akarja utánozni, mint általában azok a balkáni jellegű himzések, amelyek nem régen váltak el a szöttestől s tüvel utánozzák ennek technikáját. Rajzuk szabatos. Az efféle himzésekben kétségkívül meglátszik a nyugatias mintakörnyvek hatása is, talán az erdélyi szászok s az egykori felsőmagyarországi kapcsolatok közvetítése révén. Megindult — úgy látszik két oldalról is a szabadrajzú (előrajzolt), u. n. *írásos himzés* gyakorlata is. Az egyik, a nyugati részen (Marosszék) a másik, keleten — valószínűleg a székely határórség, a katonarészenvaló családok hagyomány s színében is különbözik az előbbitől, mert tarka. Ez utóbbiak az u. n. tőkön, lepedőszéleken is előfordulnak; technikájuk is többféle s díszítőelemeik naturálisabbak, edényből, kosárból szétterjedő virágok, mint a szintén nem nagy múltú szürszabó-

hímzéseink növényei. E két csoporton kívül őriz a Székely Nemzeti Múzeum más anyagú, technikájú, színezésű és rendeltetésű szövött-hímzett emlékeket is, ezek azonban aligha tarthatók az egyetemes székelység hagyományos munkáinak, hanem a Székelyföld előkelő osztályai hagyatékának. Amíg e hímzésfélék eleven életüket éltek, az egyes díszítőelemeknek is megvolt sajátos, az elemek szemléletéből eredt nevük: asztallásas, kakastarás, vízfolyásos, kissájos stb. Manapság a hímzésekkel együtt e nevek is pusztulóban vannak. A hímzőmunka szeretete, a ház számára való készítése múltban van, a régieket pedig rohamosan pusztítja az az okatlan szokás, hogy a halott hidegágyát hímzett párnákkal, lepedőkkel vetik meg, s ezeket a halottal eltemetik.

A csipkének alig van szerepe; újabban látunk horgolt formájából valamit női ingeken; korábban (ennyi sem volt. Ami a múzeumokban látható, nem a székely népé, hanem egyes előkelőbb családok hagyatéka.

A székely fonalas munkákra általában jellemző, hogy több bennük az ozmán-török hatás, mint másvidéki népi munkáinkban. Ennek okát a földrajzi közelségen kívül abban látjuk, hogy a fejedelmek korában Erdély érintkezése a porta népével, főleg kereskedőivel zavartalanabb volt. Viszont az Erdélyen kívüli magyarság akkori úri fonalas művészetét a portyázások és török-magyar barátkozások, ajándékozások még nagyobb mértékben meghatározták; volt idő, mikor a török hímzőművészetnek — az úri renden — valóságos divatja volt.

A famunkákat nézve már érintettük a galambbugos-kaput, a kopjafákat és a bútorokat. Az utóbbiak díszítménykészletére nézve tudnunk kell, hogy a faragott díszítmény korábbi, mint a festett. A faragott bútor anyaga leggyakrabban bükkfa, ritkábban cserfa s a díszítmény rajta szintén faragott s inkább mélyített, mint domborított. Ez anyag és díszítmény fogja össze a székely bútorzat régibb állományát, amely szerkezetben is más, mint az újabb, fenyőfából készült, asztalos technikájú, s az anyag és technika hibáit festék alá rejtő bútorállomány. Ez utóbbi divatja úri házakban a renaissance-szal kezdődik s a nép házába a XVIII. század végső évtizedeiben száll le, átalakult, elnépiesedett díszítménykészletével. Ennek a festett famunkának legmonumentálisabb emlékei a rendszerint vándorpiktorok festette templomi rekeszes deszkamenyezetek; rajtuk nem egyszer ott van a mester neve is, mint a nevezetes énlaki unitárius templomén, amely egyik rovásírásemlékünket is megőrizte a XVII. századból. A festett bútorféle s általában a fenyőfestés elnépiesedésére elég bizonyosság maga az is, hogy helyenként ezt a mesterséget — a festést — falusi íróasszonyok végzik, miként egyéb író (rajzoló) munkát is.

1. Részlet a maroszentgyörgyi r. kat. templom mennyezetfestményéből.
3. Kapuzábék mértani jellegű díszítményei.
3. Kájhák (kályhacsempe) Siklód községből.

Mert azt talán felesleges is mondanunk, hogy a népi művészkedés alkotásai nem kollektív munka eredményei, nem maga a nép alkotja azokat, hanem tehetséggel megáldott egyes képviselői, egyénei, akik között egyes technikában gyakoriak a nők.

A fafaragó művészkedés hagyományos területe bizonyos házi, különösen asszonyi eszközök csoportja; mindenekelőtt a fonás-szövés szerszámai, amelyeket ősi szokás szerint a legény farag (vagy faragtat) a leánynak, fiatal házasa menyecskének; ezek: a guzsaly, fonaltekerő, vetélő, vászonfeszítő és a mosósulyok. Ha a székelység ősi díszítő elemeit famunkán keressük, első sorban ezeket kell kézbe vennünk.

Ezeken alig van nyoma annak a — javarészt a történeti stílusok hatására keletkezett — dúz virágzásnak, amit a festett bútorokon, templomok belsejében, írásos himzésekben és díszcserépedényeken látunk. Egy részük őskori hagyaték ma is élő változata; sokkal régibb, mint honfoglalás-kori fémemlékeink díszítménykészlete. Középponti része a gótikában nagyrafejtett rozetta más mértanias elemek kíséretében. Ezeken tanulmányozható legszebben: hogyan alakul a mértanias díszítmény virággá. Ebbe a csoportba tartoznak azok a díszjármok és rúdfejek is, amelyeket a menyaszszony vitelekor szoktak használni s a faragáson kívül tarkára festik is. Régebben a kopjafákat is festették, kézzel, pirossal.

Cserépedény.

A székel művészkedés gyakran emlegetett csoportja a cserépedényeké. Ha egykor a székelység is turk módra nomadizált, aligha volt cserépholmija. A nomádok edényei fából, fémből, de legjellemzőbben bőrből valók. Cserépedényeink javarésze az ősi lopótök, fém és bőredények formáját örökölte. Kétségtelen, hogy honfoglalástáji cserépedénykészletünk nagyon szegényes és hogy a fejlett technikájú, díszesebb cserépholmi készítése a céhek szervezkedése óta vált általánossá. Mivel azonban a megtelepültségnek nagy a cserépedényigénye, egyszerű műhelyek céhek nélkül is alakultak. Helyenkint idők folyamán egész községek váltak fazekassokká, mint például a barcasági Ujfalu, a csiki Madaras, az udvarhelyszéki Korond. Madarásról a népi rigmus is azt mondja, hogy:

Ez a falu Madaras,
Hol a pap is fazakas.

Fazekasfalu ott keletkezik, ahol a szükséges nyersanyag legbővebb és legmegfelelőbb s a széthordozásnak nincs nagy nehézsége. A cserépedény jellemzően vándorárú. A fazekas-

falvak készítményei nem díszes voltak miatt híresek, hanem kiváló anyaguk és technikájuk miatt. Tehát például a korondiak sem fogásra való, ünnepi bokájaikról vagy (a fürdővendégeknek szánt) csengetyús virágcserepeikről híresedtek el, hanem kitűnő puliszka és káposzta főző fazekaikról és korsóikról. Ami a díszítményt illeti, székely edényeken főleg a ház belső díszítésére szolgáló bokájokon találjuk. Ez a ház díszítés nyugati, középkori eredetű; erre utal bokáj (bokály) neve, mely a Pokal szóból származik. Székely műhelyben azonban nemzetivé vált, mert a tárgyi jövevényt a nemzeti lélek titokzatos törvényei szerint éppen úgy asszimiláljuk, mint ahogy az idegen szavakat átformáljuk sajátos hangtörvényeink szerint. Ezért a székely edények könnyen felismerhetően mások, mint például a szomszédos szászok készítményei. A székely edények jellemző két színe (fehér ólomházas alapon) a barna és a zöld; mindkettő festőanyaga — vas- és rézoxid — Székelyföldön is feltalálható. De például a szász edényektől nem ez a két szín különbözteti meg (e két színnel szász műhelyek is éltek), hanem a forma és a díszítmény vagy ezek sajátos együttese s az utóbbiak sajátos elrendezése. (Egyébként könnyen érthető, hogy szász házban székely, székely házban szász edények is találhatók; kőhalmi vagy brassói vásáron székely és szász vevők és eladók együtt vannak.)

Az edényféléken, éppen úgy mint a régi szabású fafaragáson, ősi elemek élnek, semhogy rajtuk mindent érthetnénk a történeti stílusok hatásából. Ezek az ősiségek ma már csak mellékes kísérői a jobbadán virágszerű díszítményeknek. Ami ezeket illeti, valószínű, hogy Bethlen Gábor fejedelem által Alvincre telepített kiváló iparos újkeresztényeknek (habánoknak) a fazekasságban is nagy technika-tudása és díszítőkészsége a szászságon lát a székelyekig is elhatott. — Külön fejezetet érdemelne a már említett kandallószerű tűzhelyek füstfogóinak, cserepesének dolga; e csempék (kajhák) díszítménykészletének egy része középkori, gótikus hagyaték.

Egyéb ősi díszítmény,

A székely művészkedés eddig tárgyalt csoportjai a legszembetűnőbb, legszínesebb és mutatósabb alkotásait ölelik fel, amelyeket az első kutatók, a barokkos műveltségű rajztanárok, művészek legalkalmasabbnak találták a múlt század eklektikus, minden történeti stílust fölhabzsoló iránytalanságában arra, hogy e hagyaték alapján új, nemzeti művészetnek vagy legalább iparművészetnek irányelveit megállapítsák. Ezt a javarészt virágdíszítményű készletet vélték alkalmasnak arra, hogy belőle a »magyar stílus«, a »magyar

ornamentika« elméletét megszerkesszék. Ma már tudjuk — de a tudományos kutatás már a mult század 80-as éveiben is látta — hogy olyan magyar stílus nincs, amely egységesen jellemezhetné a népi tárgyi világ valamennyi díszített csoportját. Nem stílus, nem ornamentika, hanem stílusok és ornamentikák vannak, még pedig az anyaghoz, a technikához igazodók. — E korábbi, művészetpolitikai szemlélet az oka annak, hogy az akkori kutatás és ismertetés a valóban ősi, de az egyetemes magyar ornamentika virágkészletével nem harmónizáló, pusztuló, rejtettebb díszítményeket elhanyagolta. Ezen a helyen csupán kettőt kívánunk példaképpen megemlíteni: a kéregmunkákat és azokat a szarvas-szaruból készült porszarukat, amelyeket az újabb századokban puskaoptartónak használtak, de mint ilyenek is már idejüket multák. Mindkét csoport olyan díszítőelemeket s ezeknek részben olyan jelentéseit őrizte meg, amilyenekre korábban, népművészetünk kutatói egyáltalában nem gondoltak. Ezekben látunk olyan díszítményeket, amelyek az emberi díszítőkedv legrégebb megnyilatkozásai közé tartoznak s varázslatos cselkedetek jelentős emlékeinek látszanak. Részben olyanok, amelyeknek forma- és jelentésbeli másait türk és ugorfajú népek műveltségjvai között találjuk meg. A porszaruk változatos sorát legnagyobb bőséggel éppen a székelység őrizte meg. — De e két csoporthoz csatlakozik az a gazdag mértanias jellegű díszítménykészlet is, amelyet fentebb több helyen érintettünk s amely haladó vagy rejtettebb voltában szintén kevésbé volt szembeszökő.

Röviden még egy csoportot kell érintenünk, azokat a tárgyakat, amelyek szorosabban kapcsolódnak a szellemi hagyomány életéhez. Az eddig szóba kerültek közül bizonyos mértékig vagy alkalmilag természetesen idetartozik a templom és berendezése, a temető művészete, az ünnepi öltözet, az alkalmi díszítmény, a szerelem sugallta ajándéktárgy is. E sort kiegészítik a születéssel és halállal, a keresztelessel és legényavatással (sorozással) összefüggő tárgyak, az ekkori öltözet, jelvény és jelkép, a korozsma és a ravatal, az ünnepi sütemények egy része; aztán az ünnepi játékok, a betlehemezés, határkerülés, aprószentekelés, háromkirályjárás és gergelyezés, a gircsózás és regölés, a husvéti öntözködés, a farsangi (téltemető) szokások, a májusfa, a pünkösdi királyság tárgyi felszerelése, alkalmi ruházata, jelmeze és álarca, a hangszerek s kivált a gyermekjátékok egy része. Mindez a szépség és esztetikai hatásosság igényével is jelentkezhetik s javarészt valóban abban is jelentkeznek vagy talán csak jelentkeztek. Sorravételük meghaladja kereteinket, de ha sorra vennők őket, megbizonyosodnánk, hogy ezeknek is megvan vagy megvolt székelly formájuk, ékességük és jelentésük.

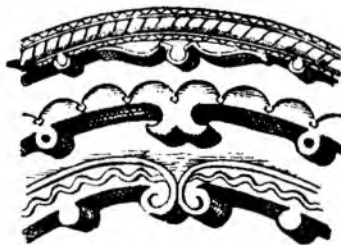
A népművészet jövője.

De valóban mindannak, amiről eddig szoltunk, van-e mai jelentése, jelentősége a székelység számára? Van-e olyan értékük a székelység lelki világán belül, amely a multbeli megalkotás után további életüket biztosítja? Érinthetetlen részecze a székely műveltségállománynak s él-e a vágy és közös akarat megtartására? A pusztulást s a megtartásra való igyekezet hiányát látva az a meggyőződés kerekedik felül a szemlélőben, hogy tagadólag válaszoljon. Letűnt és letűnőben levő világ ez, amelynek fönntartásán legfentebb a megszokás, de nem a meggyőződés munkál. A székelység is, mint minden más magyar népcsoport, természetesnek tartja, hogy az új idők, gazdasági és társadalmi viszonyok, szükségletek és követelmények szerint az újhoz kell igazodnia; a kartonruha olcsóbb, mint a szőttes, a félcipő mint a csizma, az üvegedény tisztább, a vas tartósabb mint a cserép, az előnyomatott vizenyős hímzés könnyebb, mint a régi szálánvarrás. A feltörekvés igyekezetében példaképe a városi ember, ha ennek legszegényebb, hagyománytalanabb osztálya is. S ha idáig jutott, alig van olyan szükséglete, amelyet a selejtes gyári termeléssel ki nem tudna elégíteni. Amit még megtart, mint a házi szőttest, a harisnyaposztót, a fejfát, a faházat, a cserepest, nem azért tartja, mert sajátos nemzeti értékének, műveltségjavanak tudja és vallja, hanem mert egyelőre megtartani kénytelen. A hagyományos népi műveltségnek világszerte pusztulás és átalakulás a sorsa a társadalmi és gazdasági kiegyenlítődés jelszavai között s törekvései sodrában. Viszont akik magasabb színtről látják e pusztulást s tudják és vallják a kallódó javak nemzeti értékét, kötelességük a megfigyelés és leírás, a gyűjtés és a megtartás, hogy az elkövetkező nemzetibb életfelfogás és életakarás számára alapvetésül ezt is felmutassák.

Mi helyzete, jelentősége a székely művészkedésnek a magyar népművészet egészében? — Említettük, hogy a székelységet már maga szélső, peremi helyzete, többszörös földrajzi körülkerítettsége konzerválóbbá tette a szellemi hagyomány és tárgyi hagyatékok dolgában. E helyzetet még jobban meghatározza a székelység egészének szigetszerűsége, más magyar területekkel való csupán szórványos kapcsolata. Különvalóságát tudatosá teszi történeti, származásáról élő hagyománya s több évszázados önkormányzati keretben s katonai hivatásban töltött sajátos multbeli élete. A székelység egyik legsajátosabb, legzártabb, legegényesebb, legtudatosabb etnikai csoportunk. Öntudatát növeli számbeli viszonylagos nagysága, a székeknek egymással való állandó érintkezése, művelődési és gazdasági kapcsolata, egymásrataltsága. Ami örökölt hagyománya és hagyatéka van, tuda-

tosabban vallja magáénak, mint bármely más etnikai csoportunk. A közösséghez való tartozás elevenen él azokban is, akiket hivatás, kötelesség, jószerecsse messze vetett tőle, vagy magasra emelt föléje.

A magyarság részét nézve — s egyúttal mellőzve egyes szomszédos nemzetiségeket — sajátos az öltözete, háza, s javarészből minden művészkedése, ha természetesen ezekben is nyilvánvaló más magyar területekkel való faji egysége. Hagyományos műveltsége egyes csoportjaiban vagy ezek egyes ágazataiban egészen egyedülvalót alkotott vagy őrzött meg; itt elég rámutatnunk a galambbugos nagykapura, a szarvasszarú díszítésére, házépítésére, cserépedényeire, ruházatára, festékes pokrócra, bükkfabútoraira, vésett sulykaira, egyes hízműcsoportjaira. A nagy magyar együttesben még a jártasabb gyűjtő is különösebb néprajzi iskolázottság nélkül felismerheti a székely tárgyakat, mint a nyelvjárások ismerője néha egy mondatból, sőt egy-két szóból a megszólaló székely voltát. Ez a székely hagyomány és hagyaték nem cifra, nem hivalkodó, nem tarka-barka, — erdélyi szóval — nem beszerikás, nem erőn felül való; egyenletes, egységes és nyugalmas, egyben-másban: balladában, templomépítésben, zenében, nagykapuépítésben monumentális, megdöbbentő helyi, ott nőtt, egy szóval székely, mint a Hargita fenyőrengetegje, a Szent-Anna-tó krátere; az egymásra utalt föld és nép alkotása és vallomása.

Székelykapu ívének középdíszítménye.

A székely népköltészet.

Irtá: Árkosi Albert.

A népi érzelmek egyszerű megnyilatkozásai gyökerükben mindenütt sok hasonlóságot mutatnak. Függetlenül helytől és időtől. Amikor például Homerosznál olvassuk, hogy mint ül Odyszeusz Ogügia szigetén a tengerparton, néz hazája felé s vágyik megpillantani árnyaknak fölgomolygó füstjét, lehetetlen, hogy fülünkbe ne zendüljön a székely hazavágyó sóhajtása:

»Hazám, hazám, édes hazám.
Bárcsak határod láthatnám!
Látom füstjét, de csak elig,
Hogy az égen lengedezik.«

Sőt, nemcsak az érzelmek, hanem még a kifejezésbeli formák is néha meglepően egyeznek. Szereti távollevő hősét a nép megszólítani:

»Kádár Ferkő, mit gondoltál,
Mikor a sóra indultál?«

Vagy a Molnár Mózsi balladájában:

»Molnár Mózsi, Kossuthhuszár,
Ki tizenyolc évekbe jár,
Akárkinek fia voltál,
Azért ügyes ember voltál!«

Effajta megszólítást lehet találni már Homerosznál is:

»De a nagy istenek nem hagytak magadra,
Menelaosz! Rögtön lettek oltalmadra.« (Iliász IV.

Baksay ford.)

A nagy vonásokban észlelhető ilyenén hasonlóságok mellett természetesen minden nép a maga szellemi megnyilatkozásait a saját képére és hasonlatosságára szokta teremteni. Sőt még egyazon népek költészete is el szokott egymástól ütni aszerint, amint a környezet más-másképpen alakítja át

jellemvonásaikat. Az alföldi magyar meggondolt, nyugodt természete kliütközik szellemi termékeiben is. Viszont a székely érzelmes kedélye, eleven képzelete, játszi könnyedsége minduntalan fölcsendül a székely mesékben és nótákban.

Bármilyen legyen a székelység eredete, legy bizonyos: a különleges viszonyok, melyek között a magyarság kis töredéke évszázadokon át élt, a nagy magyar közösségektől való külön állása és nem utolsó sorban idegen fajtájú szomszédainak hatása, sokban módosították, alakították a székely faj jellemét. Már a beszédmódja, elnyújtott, énekelő hanghordozása, tájszavai élesen elütnek a magyar közbeszédtől. Az állandó elzárkózottság pedig, meg az évszázados harcok, a megélhetésért, fennmaradásért vívott kétségbeesett küzdelmek rányomták bélyegüket a székely jellemre.

E jellemet a felületes szemlélők nem mindig értették meg s nem egyszer magyarálták rossz indulattal. Baranyai Decsi János a többek között a *székelyösködésen* fortélyosságot, csavaros észjárását ért. Kapzsiságát így ostorozza: »Székely pokolba is elmegyén, csak fizessenek neki.« Majd meg ézzel a németből kölesönzött szólással jellemzi: »No, mind felveszi a székely, valami egy tetűnél jobb!« Napjainkban is minduntalan hallani a székely furfangról. »Két esze van a székelynek«, hangzik föl itt is, ott is a kétes dicséret.

Annyi áll, hogy a székely fogához veri a garast, Kénytelen is véle, ha azt nem akarja, hogy sok verítékkal öntözött földecskeje kicsússzék lába alól. Egy kis »facsaratosságért« sem megy a szomszédba. Erre is szüksége volt, ha az őt környező, sokszor ellenséges népek között meg akart állni a századok viharaiban. A nem véréből való »nadrágos« ember iránt bizalmatlan. Ilyenkor a szó nála is csak arra való, hogy igazi gondolatait vele elleplezze. Általában tisztességtudó, embermegbecsülő, de hamar csúfot üz az idegenből, ha az erőltetett népieskedéssel ereszkedik le hozzá s vele népszínművet igyekezik játszani. Büszke önérzete nem tűri a vállvergetést.

De a fajtájabeli előtt kinyilik a lelke s ekkor büszke örömmel gyönyörködhetünk e kinyílt lélek pompázó virágában. Ilyenkor megszínesedik a beszéde, megtelik meglepő fordulatokkal s találó képekkel. Ha jókedve kerekedik, *ellátja az apja fiát*. Ha meg bánat éri s kérded, mért búsul, sóhajtvá feleli: *azért, hogy apám nem legény s anyám nem leány*. Kertjében a fáján *mosolygó alma* terem. Ha zsákot hord, *tepelődik*, mint *hangya a tojásával*. Férjhezmenő lányát ilyen biztatással bocsátja ki az anvai szárnyak alól: *hadd el, fiam, a palántának is ki kell kerülni a melegágyból, hogy káposzta válljék belőle.* Ha valaki jól indult munkáját rosszul fejezi be, rögtön kész rá a szemléltető bírálat: *a csinosan rakott boglyát rosszul hegyezte be*. Az ilyenek

hallatára méltán kérdezhetjük meg magunk is a jó öreg Erdősi Szilveszterrel: »mi ez egyéb, ha nem magyar poézis?«

Hogy a székely lélekben kinyílnak a költészet virágai, arra a legszükségesebb föltételek: meleg kedély, eleven képzelet, kezdettől fogva adva voltak. Nyíladoztak is ezek már évszázadokkal ezelőtt. Ha nem hozná is ezt magával a dolog természete, nyilván elárulja nem egy balladánk, vagy más-nemű versünk, hol a törökkel vívott harcokról, vagy *lengyel László jó királyunkról* esik szó. A magyar közönség azonban meglehetősen későn szerzett tudomást róla. Ennek okát a külső körülmények magyarázzák meg.

Tudnivaló, hogy csak a tizennyolcadik század végén s a tizenkilencedik elején kezdtek Európaszerte fölfigyelni a népköltészetre. Az új szellőt a romantikus áramlat, de különösen Grimm és Herder hatása indította meg. Addig a népi szellem termékeire nem sok ügyet vetettek. Haszontalan, »együgyű csácsogásnak« itélték s különösen a papok nem győzték a szószékről ostorozni az »erkölcstelen virágénekeket.« Nálunk, magyaroknál a már említett Erdősi Szilveszter az egyetlen, ki már a tizenhatodik század derekán megcsodálja a magyar nép képzeletét »a lelésben« s igazi magyar poézisnek magasztalja a nép virágénekeit. De ez csak pusztában elhangzó kiáltás volt.

Végül a mult század negyvenes éveinek elején, még a Kisfaludy-társaság vállalatának megindulása előtt hívja föl Kriza János a magyar közönséget, hogy egy »Vadrózsza« cím alatt kiadandó székely népköltési gyűjtemény megjelenését előfizetésével tegye lehetővé. Egy pár lelkes, költői lelkületű székely ifjú segítségével egybegyűjtve már készen is volt a kiadásra szánt becses anyag, de — hogy Kriza szavait idézzük — a pártolás nem lőn s az akkori idők más irányú törekvései miatt tán nem is lehetett oly hatás, hogy annak melegétől kinyílhatott volna a vad bimbócska.«

Közben Erdélyi János közölt a maga népköltési gyűjteményeiben székely darabokat is; és azonkívül folyóiratokban is jelentek meg székely balladák és népdalok. Ezek a magyar közvélemény érdeklődését fölkeltették a székely nép szellemi termékei iránt s most már a közönség érthető kíváncsisággal várta Kriza gyűjteményének megjelenését.

Ez végre gróf Mikó Imre támogatásával, 1863-ban »Vadrózsák« cím alatt csakugyan megjelent. A magyar közönség nagyot várt s várakozásában nem is csalatkozott. A közel hatszáz oldalas fokok kötetben nagy hozzáértéssel és gondos szerzetettel van csokorba kötve a székely népi szellem csaknem minden fajta virága, úgyhogy a »Vadrózsákat« ma is a székely népköltészet bibliájának tekinthetjük.

Pedig a gyűjtemény nem teljes. Második kötetében mon-dák, babonák, álmok, népszokások, ünnepélyek és más effajta

érdekességek láttak volna napvilágot. Ez az anyag a Vadrózsák előszava szerint már »készletben« volt, de a lelkes püspököt egyháza gondjai és talán az első kötet anyagi sikertelensége megakadályozták műve befejezésében. A Vadrózsák második kötete nem is jelent meg soha. Kriza hagyatékának egy részét később a Gyulai Pál és Arany László szerkesztésében megjelent népköltési gyűjtemény hozta nyilvánosságra.

Az Arany—Gyulai gyűjtemények kötetekben más székely gyűjtők nevei is föltűnnek. Itt találkozunk, hogy csak a nevesebbeket említsem, Benedek Elek, Sebesi Jób és Orbán Balázs neveivel. Megelőzőleg Krizának a gyűjtésben Kiss Mihály, Gálfi Sándor, Szentiványi Mihály, Nagy Lajos, Tiboldi István voltak legnagyobb segítségére. E gyűjtők jórészt nemcsak pennaforogató ember, hanem határozott költői tehetség is. De azért volt bennük elég józanság annak fölismérésére, hogy a nép szellemi termékeinek igazi becsük csak akkor van, ha azok tisztán, üdén, meghamisítatlanul kerülnek a közönség elé. Ezért óvakodtak attól a módszertől, amit a múlt század derekán Alexandri román és ThalyKálmán magyar poéták és népi énekgyűjtők alkalmaztak: nem igyekeztek a népi énekekbe *beleköltetni*, azokat a maguk ízlése és célja szerint csinosítani, vagy éppen a népi természetes termék cégére alatt a maguk — el kell ismerni — sokszor kiváló, de azért mégis csak mesterséges borát tölteni a szomszédos közönség poharába. Az említettem székely gyűjtők ösztönszerűleg fölismerték a folklór igaz értékét már akkor, amikor elméletben az még tisztázva nem volt.

Igaz ezzel szemben, hogy később elvértve akad olyan gyűjtő is, aki nem áll hívatása magaslatán, aki annyira nem ismeri a székely nyelvet, hogy a *gebe* és *göbe* szót összetéveszti; a *Csók Anikó*ról szóló balladában pedig minduntalan *Csóka Mikó*ról zengedez. Az ilyen balfogás azonban csak kivétel számba megy. A legtöbb gyűjtő, mint fájának tősgyökeres fia, fenéig lát a székely lélekbe, tökéletesen ismeri fajtája nyelvét s emellett a gyűjtő elemi föladataival is tisztában van. Az ilyenek gyűjtése örök nyeresége marad a magyar folklórnak.

Már a Vadrózsákban megpendítették azt az eszmét, hogy a balladákknak és népdaloknak föl kellene jegyezni nemcsak a szavát, hanem a nótáját is. E tekintetben azonban komoly kísérlet nem történt egészen a századfordulőig. Első kiválóbb gyűjtő, ki a székely nótáknak nemcsak a szövegét jegyezte le, hanem a dallamát is lekótázta: Seprődi János kolozsvári tanár följegyzései jórészt az *Ethnographia* című folyóirat hasábjain jelentek meg. De adott ki Kolozsvárt egy önálló kötetecskét is, melyben a szöveg mellett a négy szólamra átírt dallamok is megtalálhatók.

A kilencszázas évek elején Vikár Béla, a magyarság e kiváló folklóristája fonogrammal fölszerelve barangolta be a székely falvakat. Ha valahol nótás nénik vagy bácsik hírét hallotta, rögtön ott termett s belefuvatta a nótákat az ördögös masinába. Az így összegyűlt anyagot a hengerekről később Bartók és Kodály dolgozták föl. E két világhírű muzsikus maga is nagy szenvedéllyel gyűjtött, éspedig nemcsak a székelységben, hanem a bukovinai csángók között is. Az ő állításuk szerint a székely és csángó nóták dallama van, legalább is annyira becses örökség, mint a szövegük. Gyűjteményük igaz értékét azonban csak muzsikus tudná kellő szakértelemmel méltatni. Mi itt az ő gyűjtéseikben is csak a szövegre lehattunk tekintettel. Mert ha nem tökéletesen is, de nagyjában igazat kell adnunk Solymossy Sándornak, amikor ezt mondja: »A zene, a dallam a népdalban mindenkor csak kísérő elem volt s a népdal lelke voltaképp nem a dallamban van meg, hanem nyilvánvalóan a szövegben.« (A magyarság szellemi néprajza, 37 l.)

A gyűjtők munkáját annál is inkább meg kell becsülnünk, mert a székelységben a nótázás hovatovább mindinkább elcsendesedik. Még félszázaddal ezelőtt is nyáron erdő-mező csengett a dolgos emberek énekétől. Téli hosszú estéken pedig a *kórusnak* nevezett fonókban egymást érték az agyafúrt találós mesék, meg a kalandos, érdekesítő *beszéd*ek, ahogyan a népmesét hívták. Vasárnap délutánonként nemcsak gyermekek, hanem legények-leányok is jászották a *hogy élsz pároddal? Adjon szilvát néni! Tűzet viszek, ne lássátok!* s annyi más ötletes játékot. Ma már elmúltak a nótás ajkak, tovaszállt a játékos jókedv! Legfőlebb korcsmákon hallasz egy-egy éktelenkedő nótát. És ha mámorea után az atyafit megkérded, miféle nóta volt, amit a korcsomán fűjt, röstelkedve feleli: »nem én énekeltem, az ital énekelte a nótát.«

Hát hiszen igaz, manapság nem sok okuk van a nótázásra székely atyánkfiaiinak. Mégis azt hisszük, nem annyira politikai környülállások, mint inkább az új idők modern szellője vitte tova a nótázó kedvet. Aki grammofonlemezen vagy rádióban bármikor hallhatja országos híru művészek énekét, annak jócskán elmehet a kedve, hogy a maga együgyü módján Szabó Vilmárról vagy Molnár Annáról mondjon éneket. Mert helyes az a megállapítás, hogy »minél egyszerűbb, elmaradottabb valamely nép, annál gyakoribb lelki szükség nála az éneklés.« Ennek természetesen fordítottja is áll: minél műveltebb, fejlettebb valamely nép, annál kevesebbet énekel.

A népballada.

Azért most, amikor e pár bevezető megjegyzés után részletesebben akarunk szólni a székely népköltészetéről, természetesen a múltban tallózunk. Jelszavunk lehet e tallózás közben Arany szép mondása: »Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza.«

A székelységben alig van község, amelynek csak a közel-múltban is egy-egy verscsináló mesterembere ne lett volna. Poéták ma is akadnak a székelységben, de ezeknek a népköltészethez semmi közük. Izsák Domokos például, a benedéi harisnyás költő, annyira modern, hogy még az u. n. szabadverssel is meg-megpróbálkozik. Magyarországon az efféle versfaragókat *nótajának*, a mesemondókat meg *mese-főcnek* szokták nevezni. A székelyek közt ezek az elnevezések ismeretlenek. Ők a maguk poétáját egyszerűen *verscsináló-nak* hívják s nem igen szokták többre tartani, mint egy-egy jó marhaorvost, ügyes kézművest, vagy ezermestert. Legfőbb még megtisztelik efféle ékes jelzőkkel: »erősen nagy-eszű ember.« Nos, ezek a »nagy-eszű emberek« megrendelésre szállítottak óesztendei búcsúztatót, újévi köszöntőt, lakodalmi rigmusokat, húsvéti verseket, sőt szükség esetén még *pás-tilusokat* is.

A maguk gyönyörűségére aztán megénekelték egy-egy jelesebb eseményt, szerencsétlenséget vagy gyilkosságot. Az élelmesebbje a hosszabb lélekzetű verseket kinyomatta, sokadalmokon szavalgatta és árusítgatta.

Ismeretes dolog, hogy a letűnt századokban az énekmondó közmegbecsülésben álló személyiség volt. Előkelő urak, sőt fejedelmek, királyok asztalánál is helyet kapott. Már Priskosz rétor említi, hogy Attila hún király asztalánál énekmondók a maguk vitézi énekeikkel gyönyörködtették a vendégkoszorút. Mátyás királyunkról is föl van jegyezve, hogy különösen kedvelt egy Gábon nevű hegedőst. Hogy régi időben a közönség fölötte szerette hallgatni az énekmondókat, azon nincs is mit csodálkoznunk. A könyvnyomtatás még nem volt kitalálva s az írás-olvasás mesterségét még jóformán csak a papok értették. Hiszen tudvalevő, hogy még maga Hunyadi János is írástudatlan volt. A kiválóbb eseményeket, harcok kimenetelét hát a régiek az énekmondók előadásaiból értették meg. Az igric, regős, hegedős vagy lantos éneke az volt nekik, ami ma nekünk a hírlap, a történet, a regény.

Az ilyen énekmondóval egy-egy tetszetősebb éneket addig fúvattak, míg a közönség is megtanulta s azután maga énekelte tovább. Így szálltak le a hegedősök énekei a nép közé. Az aztán tovább alakítgatta. A ritmust, egyes sorokat, sőt szakaszokat is változtatlanul meghagyott, de a terjedősebb, részletesebb részeket mellőzte, úgyhogy a históriás

énekeknek jóformán csak a gerince maradt meg. »Az egykori objektív előadás megváltozott: felkiáltások, párbeszéd-ek kerültek bele.« (Solymossy S. Sz. N. M. Eml. 662 1.) Így jött létre a *népballada*.

El kell hát vetnünk Greguss és Gyulai tetszetős, szép elméletét, amit valaha az iskolában tanultunk s magunk is csaknem napjainkig tanítottunk. E szerint az elmélet szerint a ballada mint önálló műfaj, Minervaként teljesen készen pattant ki a nép száján. Éspedig különösen a zord, ködös észak népeinek száján, akik szeretik a tragikus eseményeket szakgatott, homályos módon megénekelni. A napsugárban fűrdő déli népeknél ellenben az elbeszélő költészet is vidámabb hangú, részletezőbb, világosabb. Ott hát a *románc* vált divatossá.

Ez elmélet megalkotásánál Gyulaiékat megtévesztette az a körülmény, hogy az ő idejünkben jóformán csak a skót, dán és székely balladák voltak összegyűjtve. Azóta a gyűjtés kiterjedt a többi népekre is és ma az akkor ismért gyűjteményeknek legalább is tízszerese áll a tanulmányozók rendelkezésére. E gyűjtemények tanulmányozásából kiderült, hogy igenis, található a déli népeknél is ballada, viszont éjszakon is énekelnek románcot. A ballada keletkezése tehát nem a népek lelki világából s a tájak zordon voltából, hanem a régi énekmondók históriás énekeinek elkopásából, összevonásából, egyszóval népi éneklésre alkalmasabbá tételéből magyarázható meg.

Hogy mégis a balladák néhol nagyobb számban, kristályosabb alakban maradtak fenn, hogy tehát más szóval az európai népek között úgynevezett *balladafoltok* találhatóak föl, ez a földrajzi adottságokban leli magyarázatát. A külső behatásoktól mentes, zárt területek népe mindig hívebben meg szokta őrizni szellemi kincseit, mint nyílt, a népek országútjába eső vidékeké. Ilyen zárt terület volt a székelység hazája s ez magyarázza meg, hogy népballadáink igen jelentős részének lelőhelye a Székelyföld.

A népballada keletkezésének főntebb vázolt magyarázatával aztán még egy másik érdekes eredményre jutunk. Mint-hogy a ballada nem más, mint a régi hegedősök históriás énekeinek a nép közé való leszivárgása, tehát a legigazibb, az esztétikusoknak a balladákról alkotott magyarázatáival legmegegyezőbb darabok azok, amelyeket legrégebben vett át a nép az énekmondóktól, amelyeknél hát volt idő arra, hogy a kopási, kristályosodási folyamat végbemenjen. Ezzel szemben az újabb keletű költészet mindenütt részletezőbb, román-cosabb.

Érdekes példát található erre a székely népi elbeszélő költemények között is. Csak össze kell vetni *Kádár Katanak* a Vadrózsákban található első változatát a *Jóestét barna*

Lány kezdetű balladával, mely annyira új, hogy nótáját magam is hallottam. Kádár Katában az eseménynek jóformán csak a vázlata van meg. Az elbeszélés gyors menetű, az előadásmód szakgatott, a nézagok kitöltése a hallgató képzeletére van bízva. Mennyivel terjengősebb, részletezőbb a *Jóestét barna lány!* Ez egy megesett lányról szól, kit anyja büntetésképpen hóhér kézre akar adni. A leány kéri anyját, hogy »csak egy küssé várjon, szabámba bémegyek, ruháim megrézem.« Aztán elbúcsúzik érzékenyen a ruháitól. Anyja újabb sürgetésére a kertbe kérezik s ott virágaitól búcsúzik:

»Virágim, virágim,
Földre boruljatok,
Földre boruljatok,
Engem sirassatok.«

Végül egy fecskemadárra bízva, hogy vigye meg üzenetét csábítójának.

Terünk nem engedi, hogy a különféle gyűjteményekben közölt összes székely balladákat ismertessük. Azért elégedjünk meg egy pár jelesebbnek a fölemlítésével.

A főntebb említett Kádár Kata egyike legrégibb székely balladáinknak. Solymossy Sándor a tizenhatodik századra teszi keletkezésének idejét. Tárgya közönségesen ismert: Gyula Márton nemes úrfi és Kádár Kata jobbágy leány tragikus szerelme. A hajthatatlan büszke anya még holtuk után is üldözi a szerencsétlen szerelmeseket. A versben háromféle ritmusú verssor is található. Az úrfi izgatott párbeszéde az anyjával, meg az átkozódó végső szakasz rövidebb sorai gyorsan perdülnek, de ezek sem mindenütt egyforma ritmusúak, míg Gyula Márton utazása, inasával, a pásztorral és kedvesével folytatott beszélgetése hosszabb, tizenkettes verssorokban van elmondva. Érdekes volna ismernünk a nótáját. Mert amit a Bartók—Kodály gyűjteményben láthatunk, az mind csupa ősi nyolcas sorokból áll s így semmiesetre sem lehet az eredeti. Ki van mutatva, hogy a ballada tárgya nagy hasonlóságot mutat egy Kolozsvárt 1578-ban nyomtatott *Telamon históriája* című históriás énekekkel. Solymossy Sándor szerint a ballada nem a históriás énekekből van véve, hanem valószínűleg mind a kettő egy harmadik forrásból eredt.

Egy más régi, a kuruc-labanc világból származó székely ballada *Kerekes Izsák*. A ballada hőse ittasan a lovak jászában alszik. Ezalatt egy rác martalóc csapat a helységere tör. Izsákot költögetik, először apja, aztán az anyja, de nem ébred. Végre mátkája költögetésére fölugrik, lóra kap, indul az ellenségre.

És visszatekintve s ilyen szókkal szólja:

«Kiontom véremet apámért, anyámért,

Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért.«

Ráront az ellenségre, szabdalja kegyetlenül őket, de végre-lova elesik:

A rácsok pediglen karddal és dárdával
Vágják, ölik őket s mindaddig göbödik,
Amíg egyet sem rúg s nem is vergődik.

Solymossy ebben a balladában »a vándorénekesek híradó-előadó módjának szinte egyetlen emléket« látja.

Régi ballada a *Fogarasi Istvánról* szóló is. Fogarasi István a hűgát elkötelezte a török császárnak. De a leány mintsem a török császárhoz menjen, azt kívánja:

Adjon Isten nekem inkább víg vacsorát,
Víg vacsora után könnyű betegséget,
Szép piros hajnalba világból kimúlást.

Isten meghallgatja a leány kérését. Eljön a török császár, kéri gyűrűsét-jegyesét. Fogarasi István a kertbe utasítja a virágok közé. A virágok mind elhervadoztak, de a leány nincs ott. Bátyja azután a lányok házába küldi a császárt, de ott se találja. Hogy megtudja a lány halálát, kéri legelább holttestét, hogy nagy pompával eltemettesse. De bátyja nem adja, ő is el tudja temettetni otthon.

Hadd nyugodjék itten apjával, anyjával,
Apjával, anyjával szülötte földiben.

A ballada régiségét nemcsak tárgya, a törökvonatkozó árulja el, hanem a verselési mód is: a tizenkettes sorokban alig van elvéteve egy-egy rím.

A középkori vallásos rajongás egyki megható megnyilatkozása *Júlia szép leány*. Ez a törékeny finom lény, míg a mezőn búzavirágot szed s azt koszorúba kötözi, mennyei látást lát: az égből lenyúló ösvényen egy fehér fodor bárány jődögel le, szarva között a nap és hold, a kétoldalán két szép égő gyertya s »mennyi szőre szála, annyi csillag rajta.« Hívja Júliát, hogy menjen vele a mennyei szűzek kegyes rendibe.

»Első kakasszókor jönék nézésedre,
Másod kakasszókor téged megkérnélek,
Harmad kakasszókor téged elvinnélek.«

Júlia ott látomását anyjának elbeszéli s kéri sírassa el még életében, hadd hallja, életében, hadd hallja, mint siratja majd el holtában. Erre az anya olyan siratóba fog, amelyhez szépségben fogható nem sok hangzott el magyar nyelven. Sokszor és méltán idézték iskolai könyvekben is e megindító sorokat:

»Leányom, leányom, virágos kertemben
 Első raj méhemnek gyöngé lépecskéje,
 Gyöngé lépecskének sárguló viasza,
 Sárga viaszának földön futó füstje,
 Földön futó füstje, mennybe ható lángja.«

Júliát ezután a hűzatlán megszólalt mennyei harang szavára a nyitlatlan megnyílt mennyei kapun át mennyországba bevezetik.

Kedvelt tárgya volt a székely balladaköltészetnek *Molnár Anna* története is. Annát Ájgó, némely változat szerint Sajgó Márton nevű vitéz elcsalja fiacskája bölcsője mellől hosszú bujdosásra. Egy nagy fa alatt megpihennek. A vitéz az asszony ölébe hajtja fejét, hadd nézzen benne egy kicsit. Anna egyszer fölpillant a fára s lát az ágain vagy hat akasztott leányt. Arra a gondolatra, hogy maga lesz a hetedik, az asszony könnye kicsordul a vitéz arcájára. Az erre fölserken s vallatni kezdi, miért sír. Hiába mentegetőzik az asszony, hogy csak a fa harmatozik, a vitéz fel akarja küldeni a fára. Molnár Anna szabadkozik, hogy nem tud fára mászni, mutassa meg, hogy kell. Ájgó meg is próbálja, de közben a kardja visszaesik. Az asszony fölkapja, lecsapja vele a vitéz fejét, ruháját magára ölti, fölkap a lovára s haza vágat. Otthon az urától szállást kér, nagy nehezen meg is kapja. Elküldi urát a faluba borért s míg az odajár, dolmányát kigombolja, s megszoztatja síró kicsi fiát. Majd, miután megbizonyosodott ura bocsánatáról, magát fölfedezi s a történet boldog végre jut.

E tárgy közkedveltségét mutatja, hogy az Arany—Gyulai-féle népköltési gyűjteményben öt változata van följegyezve. Seprődi is a maga gyűjteményében közöl egy igen megromlott változatot. A ballada tárgya, Solvossy szerint nyugatról hozzánk került az u. n. *Kékszakáll* átdolgozása volt.

Már nem végződik ilyen szerencsésen *Kőmives Kelemenné* története. Tizenkét kőmives fölállítja magas Déva várának fölépítését. A munkával azonban sehogyse boldogulnak, a fal minduntalan leomlik. Végre olyan törvényt tesznek, hogy akinek felesége leghamarább megy hozzájuk, fogják meg, égessék el, hamvát keverjék a mészbe s avval állítsák meg a várfalat. Kőmives Kelemen felesége indul ura látására. Mikor Kelemen észreveszi, szörnyen megijed, imádkozik, hogy:

»Mind a négy pej lovam törje ki a lábát,
 Vessen a hintómnak négy kereke szakát,
 Csapjon le az útra tüzes istennyila,
 Horkolva térjenek a lovaim vissza!

De hasztalan. Kelemenné asszony csak megérkezik s mikor meghallja, mi sors vár rá, csak annyi halasztást kér, hogy búcsút vehessen asszony barátaitól s szép kicsi fiától.

Mert a halottnak is hármat harangoznak,
Én árva fejemnek egyet sem kondítanak.«

A búcsú megtörténte után végrehajtják a kegyetlen ítéletet. Kelemen kőművestől otthon kicsi fia kéri számor anyját. Apja áztatja a gyereket egy darabig, de vérvül is megmondja az igazat. Most a fiúcska kimegy a várra s ott háromszor kiáltja anyja nevét, mire

»Szíve meghasad, a föld is alatta
S az ő kicsi fia oda behullá.«

A ballada az u. n. építő áldozatnak egy példája. Régi hiedelem szerint u. i., ha valamely épület szilárdságát biztosítani akarták, embert kellett a föld szellemeinek kiengeztelésére a falba berakni. Ez a szokás divatban volt a Balkánon egészen a mult század közepéig. Igaz, az áldozatot jóval szelídebb formában gyakorolták: egy-egy háziállatot, vagy éppen a majorságnak egy-egy tollát falazták be. Erdélyben a románok közt valamelyik járókelőnek, aki az építkezésnél elhaladt, az árnyékát szokták volt lemérni egy nád-dal s a nádat rakták be a falba. Kétségtelenül igen szelídített formája ez az építő áldozatoknak, de azért azt tartották, akinek így árnyékát vették, az rövidesen meghal.

Kőműves Kelemen történetét valami deákos ember ültethette át magyarra. Ezt látszanak igazolni az ilyen latin-os kifejezések: »mikor feleútját *elutazták volna*, egyszer s mindenkorra, hogy végbúcsút *venne*.«

Molnár Anna és Kőműves Kelemenné közretétele nyomán lángolt föl az u. n. *Vadrózsapör*. A mult század hatvanas éveiben u. i. egy Grozescu Julián nevű román ember a Fővárosi Lapokban megtámadta Krizát, hogy Molnár Annát egy *Tomá* című román ballada nyomán dolgozta át. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban más részről fölhangzott az a vád is, hogy Kőműves Kelemenné sem más, mint a román *Argesi kolostor* magyar átdolgozása. Erre természetesen magyar részről Kriza és Gyulai feleltek. Érzékenyen érintette őket különösen Grozescunak az a vádja, hogy a székely népköltészet népballadákban szegény. Erre legméltóbb válasznak azt találták, ha a vádra tényekkel felelnek: lázasan kezdtek gyűjteni a székely népballadákat s igyekezettüket dús siker koronázta. Ennyi haszna hát mégis volt a meglehetősen heves, egyébként terméketlen feleselésnek. Jóval utóbb, az Ethnographia 1897-i számában egy másik román író, Alexics György szolgáltatott elégtételt Kriza emlékének.

A legújabbkori alapos kutatás aztán teljes világot derített az ügy állására. Kitünt. hogy az építő áldozat illetve megéneklése Északgörögországból indult ki. Ott egy hídát valami Manolész nevű mester csak úgy tudott fölrakni, hogy feleségét beleépítette. Ezt a történetet vették aztán át »

görögöktől a délszlávok, tőlük a románok s ugyancsak a szlávoktól a magyarok. Ezt a tényt a ballada két változáttal lehet bizonyítani. A Balkánon t. i. két változat jött létre: egy keleti s egy nyugati. A kőműves mester fia csak a nyugatiban szerepel, a keletiben, s így a románban nem. Minthogy pedig a székely balladában szerepel Kőműves Kelemen fia, tehát nyilvánvaló, hogy a székelyekhez a ballada nem keletről, a románoktól, hanem nyugatról, a déli szlávoktól érkezett.

Egyik legművészebb szerkesztésű balladánk a *Budai lónarról* szóló. Ez az asszony egy ellenséges becsapás alkalmával »kéncös kűs ládáját« a hónya alá veszi, kézen fogja kis fiát, kis lányát s úgy menekül egy nagy rengeteg föl-hagyott útján. Hogy lovak dobogását hallja, először kis fiát, majd kis lányát teszi le, csakhogy kincses ládáját megmenthesse. Hiába rimánkodnak a gyermekek, csak otthagyja őket,

»Mert fiú helyébe fiút ad az Isten,
De pénzem helyébe ingyen nem ad Isten.«

Egy szép tágas helyen aztán látja, hogy egy bival-ten idei borját szarva között hozza, a tavalyit meg maga után »rítja.« E látványra fölébred benne az anyai szeretet, fordulni kezd a lelkiismeret. Visszasiet, hogy fölszedje elhagyott gyermekeit, de azok megvetéssel fordulnak el tőle:

»Bizony nem megyek én, mert nem voltál anya,
Ha az lettél volna, itt nem hagytál volna.«

Az asszony erre ilyenképpen siratja el a maga keserves sorsát:

»Immár olyan vagyok, mint út mellett a fa,
Aki ott elmenyen, ágaimat rontsa,
Ágaimat rontsa s a sárba tapossa.«

A hitvesi hűtlenség kegyetlen, mondhatnók, barbár meg-boszulását tárgyalja a *Barcsai* című ballada. Egy apának kis fia elárulja, hogy anyja Barcsait szereti. Mikor kérdőre vonja ezért a férj a feleséget, az azzal mentegőzik, hogy részeg a gyermek, nem tudja, mit beszél. A férj elindul ki Kolozsvárra, de feleútjáról visszatér. Otthon kéredek be, de az asszony különféle kifogásokkal tartóztatni akarja:

»Hogy vessem nyakamba vért arany szoknyámat,
Hogy kössem előmbe patyolat ruhámat,
Hogy tegyem fejembe rece-fátyolomat,
Hogy húzzam lábamba szép piros csizmámat.«

Végül is a türelmetlen férj berúgja az ajtót. Kéri az asszonytól a nagy láda kulcsát. Az asszony megint húzódozik:

»A szomszédba jártam, kerten átalhátam,
Ottan elejtettem a nagy láda kulcsát,
Hanem megtaláljuk szép piros hajnalban.«

Á türelmetlen férj a ládát is berúgja

»S csak kihengeredék belőle Barcsai.«

A férj Barcsainak fejét veszi, a feleségének pedig választást enged három halál közül: vagy főbe lövi, vagy fejét veszi, vagy hét asztalvendégnek vígan tartson gyergyát. Az asszonyt megtéveszti az utolsó halálnem s azt választja. A férj erre az asszonyt vászonba csavartatja, beszurkozatja s meggyújtja. Végül még őt is megdöbbsenti a rettentő kegyetlenség s a vers végén bűnbánólag sóhajt föl:

»Istenem, Istenem, én mit cselekedtem?
Megöltem Barcsait s kedves feleségem!«

Ez a költemény azért nevezetes, mert ez az első fölfedezett székely népballada. Ennek nyomán kezdtek Krizáék kutatni efféle versek után. A ballada fölfedezője, Nagy Lajos, a kolozsvári unitárius kollégium egykori tanára. Marosszéken bukkant rá s holta napjáig büszkén emlegette, hogy az első székely népballada megtalálása az ő érdeme.

Végül még csak egy balladáról akarunk megemlékezni s ennek a címe: *A megétegett* (megmérgezett) *János*. Kriza gyűjtése ez is, mint az itt ismertetett balladák legnagyobbb része.

»Hát te hol jártál, szívem lelkem Jánosom?«

»Jaj én ángyoméknitt, édes anyám asszony!

Jaj, fáj szívem, fáj, vesd meg ágyamat!«

»Hát ott mit adtak, szívem lelkem Jánosom?«

»Ott négy lábú rákot (varasbékát), édes anyám
[asszony!]

Jaj, fáj szívem, fáj, vesd meg ágyamat!«

Az anya és fia illetően további párbeszéde során kiderül, hogy Jánost az ángya megmérgezte. Anyja további kérdéseire a fiú hagyakozik: apjának vasas szekerét, bátyjának négy ökrét, öccsének négy lovát, húgának házi bútorait, ángyának az örök kárhozatot, végül anyjának a bűt s bánatot hagyja. Az egész ballada csupa párbeszéd, elbeszélő rész sehol sincs benne. Érdekes azért is, mert az egyetlen refrénes székely balladánk. Más érdekessége, hogy nagyon emlékeztet egy skót népballadára, melyet Szász Károly fordított le. A címe *Edward* s ez is pusztán az anya és fiú párbeszédéből áll:

»Kardod vértől miért csepeg, Edward, Edward?

Kardod vértől miért csepeg,

Oly bús mért vagy magad? Oh!«

»Jó sólymomat öltem véle meg, anyám, anyám!
 Jó sólymomat öltem véle meg,
 S nem kapok több olyat. Oh!«

Nem a tárgyban van egyezés a két ballada közt, hiszen Edwardban nem egyszerű mérgezés, hanem egy sötét bűn, apagyilkosság mered elénk. Az előadásmódban, az indulatszós fölkiáltásokban, a sorok ismétlésében azonban lehetetlen a hasonlóságot észre nem vennünk. Azonkívül Edward is hagyakozik. Igaz, anyjának nem a bűt s bánatot hagyja, mint a mi Jánosunk, hanem pokol átkát, mert ő készítette apagyilkosságra. Egymásra való közvetlen kölcsönös határról természetesen szó sem lehet, de a két ballada mégis érdekes példa arra, hogy hasonló környezet és körülmények milyen egyezéseket hozhatnak létre a skót és székely lélek szellemi megnyilatkozásaiban.

A balladák kétségkívül legbecesebb termékei a székely népléleknek. Műköltőink ezek mintáira alkottak halhatatlan műveket s íróink, művészeink napjainkban is szívesen szállnak le a kincses bányába, hogy onnan értékes anyagot hozzanak föl alkotásaik számára.

Már sokkal kevesebb irodalmi értéke van azoknak a *búcsúztató verseknek*, amelyekben egy-egy szerencsétlenség vagy gyilkosság áldozatát siratja el a falusi poéta együgyű rigmusokban. Az ilyen búcsúztatók természetesen nem éneklésre készültek, mint a balladák. Egyszerűen elmondták őket, sokszor le is írták, vagy a rövidebb fajtáját az áldozat emlékére állított kőbe bele is vésték.

Ilyen Krizánál az Oláh Péterről szóló nóta. Alkalmassint határvillongása támadt valamelyik homoródvidéki községnek a szomszédos Lókod lakóival. A két község népe a »parancsolat hangszóra« egymás ellen indul. A Virgó tetőn találkoznak s ott »fegyverropogások estek.« Az első golyó homlokon találja Oláh Pétert. A nóta hátralevő részében az áldozat búcsúzik apjától, anyjától, feleségétől, majd kis leánykájától:

»Édes kiesi szép leányom!
 Árván maradt kis angyalom!
 Már én többet nem dajkállak,
 Isten oltalmában hagyalak.«

Érdekes és tanulságos a földesurától és földes asszonyától való búcsúvétele:

»Méltóságos földesuram!
 Szárnyad alatt jól nyugodtam,
 Csendes szállásom elhagytam,
 Sírboltomba bészáródtam.
 Méltóságos földes asszony!
 Egy ágon áll a magzatom,

Reád bízom a gyermekem
S szomorán maradt özvegyem.«

Tanulságosnak mondtuk e pár búcsúszót azért, mert azt bizonyítja, hogy a földesurak mégsem voltak mindig olyan vérszopó hóhérai a székelységnek, mint ahogy azt, új magyar divat szerint, mai írónk föl szeretik tüntetni.

Egy másik rövid nóta *Forró Julis* esetét énekli meg, aki mosás közben az Oltba esett s belehalt.

»Forró Julis mit gondoltál,
Mikor mosni elindultál?
Én egyebet nem gondolék,
Az Oltra mosni indulék.

Egy pár rongyot én kimosék,
S a vízbe hanyotág esém;
Nagyobb a víznek mélysége,
Mint két karomnak ereje.«

A víz »martján« állók nem kaptak rajta. Jó barátja, Imre Julis, haza fut, a falunak hírré adja, a harangokat félreverik, a falu összegyűl s keresik a lányt »vizmentire.«

Effajta elbeszélő vers gyűjteményeinkben nagy számmal található. A legtöbbje úgy kezdődik, mint Forró Julisról szóló: mit gondoltál, mikor ide, meg oda indultál?« A folytatása is, az eset elbeszélése után való búcsúzása hozzá tartozóitól, majdnem mindenütt egy húrton pendül.

Végül említsük meg az elbeszélő műfajok sorában a *tréfás, gúnyos verseket* is. A spanyol *pasquilus* szó elrontásával *pástilusoknak* szokta nevezni a székely. Régebben igen kedvelt műfaj volt. Ha valaki büszke, nagyralátó módon »vetette magát«, vagy ha valami más testi vagy lelki fogyatkozása volt, az ilyen egy-egy »vityálódó«, satirikus versben megénekelték. Beleszótték ferdeségeit, némely ballépéseit is. Az így kicirkalmazott verset aztán éjszaka kiszögezték az illető kapujára, vagy jobb esetben, bedobták az udvarára, hadd szálljon le egy kicsit a lóról s »ne járjon olyan nagy helyt!« Ilyenformán nevelő célja volt a pástilusoknak, akár a római satíráknak, s egy kis túlzással tanító költeményeknek is nevezhetnők őket, bár költői érték alig van bennük. Mégis, mint a székely humor megcsillanásait, nem akarjuk szótétlen hagyni.

A székelységben főleg a szomszédos falvak, sokat szoktak egymással csúfolkodni. Majdnem mindenik falunak van egy-egy csúfondáros jelzője. Kriza egy egész csokorra valót szedett össze az egyes székely községeket díszítő illetén jelzőkből.

Az alább ismertetendő pástilus megértésére tudnunk kell, hogy az udvarhelyszéki Martonos és Tordátfalva szomszédos lakói is kölcsönösen sok borsot törtek egymás orra alá.

Ennek eredményeképpen született meg az a verselmény, mely Kriza titoktartó, gyöngéd figyelméből »Az X-falvi ifjú legények nagy megfutamorodása címet viseli.

»Ezerhétszáznegyvenkettő,
Be nem valál jóra telő
Minekünk, akik ott valánk,
Fogadóban illogatánk,«

sóhajt föl bevezetőképpen a rigmus érdemes faragója. Itt mindjárt jegyezzük meg, hogy az 1742-es évszám sem az igazi. Már Kriza elárulja, hogy a történet sokkal újabb keletű; szereplői még a gyűjtők idejében is éltek. A tárgyalás későbbi folyamán aztán kiderül, hogy mint rendszeren, most is leány miatt tört ki a háborúság a két falu legényei között. Egyik tordátfalvi legény Virág Mányi martonosi lány körül legyeskedett. Ezt a lány martonosi kedvese »nem nézhette«, hanem az illetőt »agyba-főbe ütte.« Nem volt pedig érdemes a martonosi Dulcsineáért haragra kelni, mert a megérdekelt tordátfalvi gavallér leírása szerint »olyan vagy szőmélyödbe, mint a bagoly az erdőbe.« A csata a tordátfalviak vereségével végződik, kik is a helyszínéről nagy futással elmenekülnek s meg sem állnak, míg ki nem érnek Hetesbe. Ott »gelédába állnak«, botjaikat föltartják s úgy fenyegetőznek vissza a martonosiakra: »Jőjjetek ki most már ide, mi sem futunk immár messze.« Mikor azonban észreveszik, hogy »jönnek a fikomadt«, megint csak futásnak erednek:

»No legények illanjatok,
Egy percig se mulassatok.
Szaladjunk ki Kéme felé
S a ciherbe bújunk belé!«

Másrészük meg középső malom felé vonul s ott reszketve kérdik a molnártól:

»Uh, Dani bá, itthon van-e?
Egy jó búvó lika van-e?«

Igy aztán egy pár sebesült hátrahagyásával megmenekülnek s csak az a sovány vigasztalás marad számukra, hogy: »a kölesönt megkapjátok, mikor nem is alítsátok.«

Egy másik pastilus *Dömötör László sárga lováról* zengedezik, kit kisebbik gazdája, Dömötör József egy vasárnap délután megütetett s ki ennek következtében »nagy bőrt vetett.« A jobb sorsra érdemes pára meghatóan búcsúzik asszonyától:

»Mikor fejem tekergettem,
Asszonyomat kesergettem,
Mert ő viselt gondot reám,
Kefélt, vakart nagy sanyarán.«

Majd sorra szólítja név szerint azokat, akik tanui voltak az ő gyászos esetének s azt közönyösen, vagy részvétellel nézték:

»Mikor farkam csavarítom,
Dudás komámat hívatom.«

Végül Jancsi cigányt biztatja, hogy »ha kivágtad a torkomat, edd meg immár a húsomat.«

De hagyjuk ezeket a kevéssé értékes vers-csinálmányokat, forduljunk más szépségek felé.

Lirai költészet.

Láttuk már a balladák tárgyalásánál, hogy egy-egy kedveltebb történet több változatban is meg van énekelve. A Molnár Anna históriájáról pl. a különféle gyűjteményekben több mint húszféle változatot lehet találni. Mert a nép előtt az u. n. szerzői jog, akár csak maga a szerző, ismeretlen. A népi szellemi termékhez mindenki jogot formál s azt tetszése szerint alakíthatja. A lírai termékekkel, a szoros értelemben vett népdalokkal még szabadabban bánik el a nép. Ezt mindenki a saját körülményeire alkalmazza. A szerelmes levélről a kabátfalvi leány nem énekelheti, hogy »tettet volna kolozsvári postára s küldted volna nekem Tarcsafalvára.« A Nyikó mentén sem szoktak úgy fújni, hogy »ess az esső a havason, foly a Nyárád zavarosan.« Tetszése szerint énekel a nép a *szőkéről* vagy a *barnáról*, amint éppen körülményei diktálják. A dalban tehát sokkal több alkalma van a népnek egyéníteni, mint a balladában s ezért a népdalban több is a változat.

Már most ami a népdal eredetét illeti, a kezdetleges műveltségű népek között végzett kutatások kiderítették, hogy az a nők műfaja. Ezzel szemben az elbeszélő költészetet inkább a férfiak szokták művelni. Ők szokták véghezvinni a megéneklésre alkalmas tetteket s ők is lettek megénekeltői. A nő a család szíve, a ház érző idege, az érzelmekből pedig csak líra fakadhat.

Igy van ez nagyjában a műveltebb népek költészetében is. A két nem közül mindig az asszonyféle a nótásabb fajta s énekének tárgya rendszerint a maga érzelmi világa. Bizonyítja ezt a mindennapi tapasztalat mellett az a körülmény is, hogy pl. a Bartók—Kodály gyűjtemény följegyzése szerint azon énekesek közül, kik név szerint meg vannak említve, 71 nő és csak 20 férfi.

A népdal legközönségesebb tárgya a székelyeknél is a szerelem. Szerelméről a nép általában »átallja« beszélni. Szeméremérzete, egészséges józan fölfogása tiltja ezt neki. De énekelni, azt szabad. Él is e szabadsággal bőségesen. Ezért

hát dalban önti ki szíve bűját-baját. Mert a székely szerelmi dalok jórésze a fájdalomat, a keserű megválást siratja el. »Fúvom az éneket, de nem jó kedvemből, csak a bú mondatja szomorú szívemből.« Ezt adhatnók címmel a székely kesergő nótáknak.

A mérhetetlen szerelem bánatos hangja bugyog elő az ilyen sorokból:

»Égen mennyi csillag, ha mind diák volna,
Földön mennyi fűszál, ha mind penna volna,
Erdőn mennyi levél, ha papiros volna,
Tenger sűrű habja, ha mind tenta volna:
Mégsem írhatná le búmat-bánatomat.«

Majd árvaságát a páratlan gerlicéhez hasonlítva, kivel még az erdő fái is együtt gyászolnak:

»Amerre elmegyek, még a fák is sírnak,
Gyöngye ágaikról levelek lehullnak;
Hulljatok levelek, rejtsetek el engem,
Mert az én édesem mást szeret, nem engem.«

A torony tetejében ülő holló is »két szárnyával mind azt lebegteti, volt szeretőm, el kell felejteni.« A megválás gyötrelmes fájdalma tör elő az ilyen sorokból:

»Könnyebb kösziklárak lágy viasszá válni,
Mint két édes szívnek egymástól megválni.
Mikor két édes szív egymástól megválk,
Akkor még a méz is keserűjé válik.«

Minden napi eset, hogy a székely a természeti képeket vonja bele a maga érzelmvilágába. A természeti jelenségek s a maga lelki világának egymás mellé állításából aztán őszinte, egyszerűségükben is megindító népdalok szoktak születni. Ime egy pár példa:

»Sötét felleg borítja bé az eget,
Nem engedik, rózsám, hogy szeresselek;
A Jóisten kividítja az eget,
S megengedik, rózsám, hogy szeresselek.«

»Felsütött a napsugára
Az én babám ablakára;
Én Istenem, mi az oka,
Az enyémmre nem süt soha?

Napom, napom, fényes napom,
Homályba borult csillagom!
Süss még egyszer világoson,
Ne süss mindig homályoson.«

»Zavaros a Nyárád, nem akar megszállni,
Haragszik a rózsám, mert nem akar szólni,

Majd megszáll a Nyárád, fenékgig lesz tiszta,
Ha megbékélsz, rózsám, ismét gyere vissza!«

»Hervad az a rózsza, kinek töve ninesen,
Elhervadok én is, mert szeretóm ninesen,
Nem arról hajnallik, amerről hajnallott,
Magam sorsa felől szomorú hírt hallok.«

Közönségesen tudott dolog, milyen fontos, de nehéz szerep jut ki a székely háztartásban az asszonynak. Nemesak a gyermeknevelés s a házi gondok súlyosodnak gyöngé válóra, hanem a mezei munkából is úgy kiveszi részét, akár csak a férfiak. Csoda-e hát, ha olykor panaszos nótával könnyít a lelkén?

»A pántlika könnyű gúnya,
Mert azt a szél könnyen fúja.
A főkötő nehéz gúnya,
Mert azt a bú nyomdogalja.

Sír a szemem, kacag a szám,
Akkor búsulok igazán;
Eddig búsulni nem tudtam,
Férjhez mentem s megtanultam.«

»Fehér ruha a fejemen,
Fekete gyász a szívemen.«

De kijut a bánatból a legénynek is. Ő meg az úton végighaladtában így sírja el szomorú árvaságát:

»Menyek az úton lefelé,
Senki sem mondja: gyere bé,
Senki sem mondja: gyere bé,
Meleg szoba vár idebé.

Sírok titkon, kit más nem lát,
Könnyeim verik le egymást,
Árkot ástak két arcámra,
Mint a patak az utcára.

En Istenem, mért lettem volt,
Mikor reám szükség nem volt.
Még egy madár ha megrebben,
Talpig a vér meghül bennem.«

Olyan bánat a lelkemen:
Két-rét hajlott az egeken.
Ha még egy-rét hajlott volna,
Szívem kettéhasadt volna.«

A magyar népdalnak egyik jellemző tulajdonsága, hogy igen sokszor egy-egy olyan sor vet a nóta elejére, melynek semmi összefüggése nincs a rákövetkező szöveggel. Erre a jelenségre bőven találhatunk példát a székely dalokban is:

»Kicsi tulok, nagy a cifra járom,
Barnapiros az én kedves párom,
Barnapiros, de nem cigány,
Szeretem is én ötet igazán.«

Az alábbi példákban csak a két első sort idézzük:

Hull a fáról most a virág,
Nem érek haza napvilág.

Elbujdosott a szeretóm.
Kalongya van künn a mezőn,

Szárad a bokor a tetőn,
Haragszik rám a szeretóm.

Bikafalván alól Bögöz,
Édes rózsám ne dörömbözz!

Az u. n. táncszókbán is gyakori:

Tizenhárom récetojás,
Ényim a vörös rokolyás.

Hatos borda, hetes nyüst,
Édes uram meg ne üss!

Törött tilószakadék,
Veled összeakadék.

A népdalok tanulmányozóinak sok fejtörést okozott az a kérdés, mit keres egy-egy nóta elején az ilyen, hevenyén odavetett, a folytatással semmi összefüggésben nem lévő verssor? Sokféle értelmezéssel próbálkoztak, de kielégítő eredményre nem tudtak jutni egészen a legújabb időkig. Mostanában aztán sikerült Solymossy Sándornak a különféle népváltozatok egybevetésével ennek a jelenségnek elmés és elfogadható magyarázatát adni. Szerinte az összefüggéstelen kezdő sor valamelyik régi dallam nyomán maradt meg s ehez a dallamvezető sorhoz úgy költött aztán a későbbi kor újabb, vele már összefüggésben nem álló változatokat. E magyarázat helyes voltát az is bizonyítja, hogy az össze nem függő kezdő sorok csak újabb dalainkban fordulnak elő, a régi-ekben ismeretlenek.

A népdalok a különféle hangulatok ezerféle változatát fejezhetik ki s azért osztályozásuk szinte lehetetlen. Még a tárgyak szerint egy kalap alá fogott nóták is hangjukban néha egymástól messze elütnek. Itt vannak például az u. n. házassító nóták. A fonókban szoktak volt régebben velük mulatozni. Megneveztek a társaságból egy vagy több lányt, hogy férjhez adják. Titokban tettek föl számukra egy-egy völégényt s aztán elkezdték énekelni:

Egy asszonynak vala három szép leánya,
Szerelmes virág!

Kinél nincs szebb kincs,
Kinek szíve bánatban nincsen, nincs.

Aztán elmondja a nóta, hogy a lányok ablakban ülnek, különböző virágokból bokrétát kötnek. Végül elviszik őket: egyiket ölelni-csókolni, a másikat koszorúköttözni, a harmadikat sütni, szapulni. A nóta eléneklése után szóval elmondják az ilyen házassító nóták közös refrénjét:

Szállására számára,
Főzzünk lakodalmára,
Holtig való párjára!
Ha szereti, mosolyodjék,
Ha nem szereti, szomorkodjék.

Ekkor föl szólítják a lányokat, hogy köszönjék meg a számukra kijelölt vőlegényeket. Ennek megtörténte után megnevezik a legényeket ilyenformán: »Gógán Jancsi jótáncú!« s mulatnak rajta, kivált ha a legény valami ügyetlen forma.

Valaha kedvelt nóták lehettek, mert Kriza tíznél többet jegyzett föl a Fehérnyikó mellől. De csodálatos módon úgy kimentek divatból, hogy a későbbi időben már sem a játékot, sem a vele járó nótát sehol nem ismerték. A gyűjtők közül is csak Tóth Vilmos közöl egyet csonkán a Magyar Népből. Ez így hangzik:

Város végén egy madár,
Aki engem odavár;
Várj, szívem, várj,
Én is oda megyek már.

A szerelem mellett legfontosabb mozzanat a falusi fiú életében a *katonaság*. A szülői hajlék melegségéből való kiszakadás, a merőben új környezet, a fölöttesek durva szigorúsága, a keserű belü katonakenyér, a kicsi bádog sajka, mindezek százféle nótát esálnak ki a nekibúsult fiú lelkéből. Szokatlan művelet számára már maga a sorozás is:

Hétfőn reggel nyolcat ütött az óra,
Indulni kell a vizitációra.
Kis kalapom ledobom az asztalra,
Könnyes szemmel nézek a tiszt urakra.

Beáll a mérték alá rendesen, miközben

Kilenc orvos meg egy fél komiszáros
Körülvesznek, mint borjút a mészáros.

A »huncut orvos« nem talált semmi hibát benne, pedig van benne egy nagy hiba, »hogy a szívem a babámért holtig fáj.«

A besorozás és berukkolás közé eső pár hónap már jóformán egy folytonos búcsúzás. Most kezdi látni, mi je volt neki a szülei ház, az édesanya féltő gondozása. Minduntalan őt szólítja meg:

Édesanyám, mi vagyon a zsebébe?
 Ha kenyér van, törjön nekem belőle.
 Úgysem soká eszem már a kenyerét,
 Viselem a Ferenc Jóska fegyverét!

Sokszor erőt vesz rajta a keserűség: megátkozza az órát,
 melyben anyja világra szülte »kilenc fontos ágyúgolyó szá-
 mára.« Az anyai édes tejet is »jobb lett volna átdad volna
 kutyának, ne neveltél volna föl katonának.«

A búcsú pillanatában azonban megint ellágyul:

Anyám, anyám, lelkem édesanyám!
 Be szomorú vasárnap délután!
 Házunk előtt szépen muzsikálnak,
 Engemet pedig visznek katonának.«

Megérkezik az udvarhelyi sárgára festett nagy kaszár-
 nyába. Ott szépen felöltöztetik s nemsokára már

Nehéz fegyver, piros bornyu nyomja az én gyöngé
 vállamat,
 Sárgarezes csákó nyomja borús homlokomat.

Közben fájó szívvel hallgatja az öreg bakák boldog évődését:

Besorozott a német katonának,
 Örvendettem annak a szép gúnyának;
 De még inkább örvendek, ha levetem.

A fecske is azért hozza szájában a vizet, hogy

Mosdjatok, reguták,
 Mert porosak vagytok,
 Csak az a jó öreg Isten tudja,
 Mikor szabadultok.

Nem igen tud megnyugodni az öregek jóindulatú biztatá-
 sában:

Ne sírj, bundás,, ne sírj,
 Kitelik az időd,
 Nekem is volt, de már kitölt
 A három esztendő.

Egyelőre bizony nehezen telik: »nappa' marsájnc, közbe
 lófsritt, éjjel posztot állani.« A vállát feltöri a »cakonpakk.«
 A legkisebb mulasztásért kijár az »egyes« árestom. Csoda-e,
 ha megint édesanyjára gondol?

Ha kimegyek eme magas hegyekre,
 Föltekintek a csillagos égekre.
 Csillagos ég, merre vagyon a hazám?
 Merre sirat engem az édesanyám?

De gondol rá az édesanya is. Levelet írat neki: »Gyere
 haza, édes fiam, halálomra várlak.« A kapitány úr már is-

meri ezt a fogást. Vissza is írat, »hogy ne várja katona fiát,« nagyon fontos elfoglaltsága van annak: »udvarhelyi kaszárnyában fűzi a bakancsát.«

Csakhogy még más is gondol rá. Otthon maradt kedvese ilyenformán szomorkodik:

Tenta, penna, kalamáris, papiros,
Az én babám idegenben masíroz;
Irok neki oly szomorú levelet,
Ha a szíve kőből van is, megreped.

Lassacskán megnyugszik, beletörődik a »komisz« életbe. Néha még éppen vidám nótára gyűjt:

Recece, nem vagyok én kapitány,
Recece nem járok én paripán,
Nyolcvankettes baká vagyok én,
Recece, gyalog masírozok én.

Sőt még kedvese számára is talál vigasztaló szókat:

Piros alma ne gurulj, ne gurulj,
Értsem babám, ne búsulj, ne búsulj.
Mert én katona vagyok, mégse búsulok,
Jön az idő, majd megszabadulok.

Amikor végre üt a szabadulás órája, hetykén vágja kis kalapját a szemére s már csak a »szabadságos kis könyvét« várja. Végre megkapja azt is. Boldogan indul haza Első szavát most is anyjához intézi:

Nyisd ki, anyám, leveles kis kapudat,
Ereszd bé a szabadságos fiadat.
Béeresztlek, édes fiam, hej de régen vártalak,
Három éve, mióta nem láttalak.

Majd megkéri szépen az édesanyját:

Forralj nekem édes tejet,
Apríts belé kenyérbelet,
Hadd egyem egy víg vacsorát,
Akit édesanyám csinált.

A világégés fellobbanásakor a katonanóták legnagyobb része háborús színt vált. A keserves hosszú négy esztendő alatt bőven volt ideje a legénységnek arra is, hogy régi, megszokott katonanótáit a maga új körülményeihez formálja, meg arra is, hogy egészen új háborús nótákat költjön. E nóták Déltirol és Szerbia hegyei között, Galicia terein, Oroszlengyelország sáros mocsaraiban fogamzottak s így mindeniken a lövészárók, a puskapor, a vértől ázott föld szaga áradt szét. Bennük már a székely fiú kevesebbet törődik édesanyjával. Annál sűrűbben emlegeti kedvesét. A halálba induló fiatalság élnivágásának utolsó fellobbanásai ezek az énekek.

Lányok, a legényt jól megbecsüljétek,
 Ha részeg is, gondját viseljétek,
 Mert minékünk megfújják a marsot,
 Mi elmegyünk, ti meg, lányok itt maradtok.

Máskor meg ilyenképpen hagyakozik búcsúzó szerető-
 jének:

Ha kimegyek a harctérre, viseld magad szépen,
 Visszajövök s te léssz az én drága feleségem.
 Ne sírj, babám, hisz jól tudod, golyó úgy sem érhet,
 Mert ki téged szívből szeret,
 Úgy-e, babám, úgy sem lehet,
 Hogy ott vesszen kint a csatatéren.

De nem mindig ilyen bizakodó a harctérre induló legény:

A tiroli hegyek alatt csata akar lenni,
 Nekem, kedves kisangyalom, oda el kell menni,
 Minket a sors széjjel választ, nem tehetek róla.
 Ha eltalál az ellenség nagy ágyúgolyója.
 Engem, babám, ne sirassál, mert az mind hiába,
 Nem hallik a sóhajtásod el Olaszországba.
 Majd megsirat, majd meggyászol az a nagy ágyúszó:
 Fejem fölött siheg-suhog, ekszpódál a golyó.

A lány pedig epedve nézi kedvese háborúba készülődését:

Fölmegyek a hegyre, lenézek a völgybe,
 Ott látom a babám egy kovácműhelybe.
 Lovát vasaltatja, háborúba akar menni,
 Mégsem jött el hozzám, tizennyolcadikán,
 Búcsúcsókot adni.

A harcteret ilyenképpen átkozza el:

Galicia hegyes-völgyes határa,
 De sok kislány átkot mondott reája;
 Átkozott légy, Galicia örökre,
 Csak te, rózsám, szabadulj ki belőle.

A katona a békéből jól ismert német katonai kifejezé-
 seket a háborús viszonyokra húzza rá:

Rájen, rájen, doppelrájen rékcom!
 Direkció a halicsi templom.
 Direkció a halicsi templom.
 Lesz még nekem direkció más is:
 Udvarhelyi vasútállomás is.

Majd így folytatja most már a maga nyelvén:

Búza, búza, de szép tábla búza,
 Közepében egy szép piros rózsa,
 Széle piros, a közepe sárga,
 Isten veled, babám, utoljára.

Árpa, árpa, de szép tábla árpa,
Közepében van egy rezgő nyárfa,
Rezgő nyárfa válik tetejétől,
Én is válok régi szeretőmtől.

Búcsúzó nóta az alábbi is:

Nyolcvankettesek hornisztja fergáterungot fújja:
Minden nyolcvankettes baka a fegyverét pucolja,
Még a nap is búsan néz a nyolcvankettes bakára,
Isten veled Székelyország hegyes-völgyes határa.
Nyolcvankettesek hornisztja fergáterungot fújja:
Minden nyolcvankettes baka készül a háborúba.
Könnye csordul lájdalmában minden székely leánynak
Selyemkendőt lobogtat a nyolcvankettes bakának.

Kint a harctéren aztán vitézül verekszenek. De valóságos versengés támad a székely ezredek közt, melyikük a legkülönb:

A harctéren nyolcvankettes az első,
Őfelsége maga vezeti elől.
Már messziről kiáltja a bandának,
Legszebb nótát a nyolcvankettes bakának!

A harctéren van egy szomorúfűzfa,
Nyolcvankettes halva fekszik alatta,
Bajtársai bajnéttal ássák a sírját,
Falubeli lányok keservesen siratják.

Azonban a honvédbaka sem hagyja magát:

Szép a honvédbaka, szép a honvédbaka,
Ha föláll a harcvonalba.
A szúronyát köti, a szúronyát köti
Balfelől az oldalára.
Úgy megyünk el a harctérre,
A nagy orosz határszélre.
Meglátja az orosz, honvédbaka mozog,
Fehér kendőt lobogtat kezébe.

Majd még önérzetesebben énekli:

Esik eső, fújdogál a hideg szél,
Magyar honvéd még száz muszkától sem fél.
Olyan rendet vág a muszkába,
Mint amilyen rendet vág a kaszája:
Szanitéc a marokverő,
Alig győzi szedegetni utána.

Levelet hozott a tábori pósta,
Minden legény a magáét olvassa.
Egy legénynek a rózsája
Azt írta a rózsaszínű kártyába,

Úgy verekedj, édes rózsám,
Hogy a cárnak ne maradjon kozákja.

A háború tüze melegebbre olvasztja a tisztek s le-
génység között levő viszonyt is:

Búsan nyerít százados úr pej lova,
Mert nem tudja, hol fekszik a gazdája.
Ott fekszik egy rezgő nyárfa tövében,
Három éles golyó van a szívében.

A katona megismerkedik a háborús kifejezésekkel s eze-
ket a maga együgyű módján beleszövi a nótába:

Déltiroli hegyek között ropognak az ágyúk,
Ide hallik, messze hallik az *ekszpódálásuk*.
Nehéz a réz ágyú, fölszántogatja a földet,
Isten veled, csárdás kis angyalom, ne várj több
levelet!

Galicia, Déltirol, Doberdó, mind olyan meghitt ismerő-
sévé válik a székely katonának, mintha csak otthon kó-
szálna faluja dombjai és völgyei között:

Mikor szürkébe öltöztem, mindig azon *pekuláltam*,
Ha elvisznek a harctérre, ki lesz az én utitársam.
Majd lesz utitársam az én jóbarátom,
Ki megássa síromat a doberdói nagy határon.

Később a hadszíntér kitágul:

Mikor vittek Románia felé, még a fák is sírtak,
Rezgő nyárfa hulló levelei engemet sirattak.
Sirass, sirass, rezgő nyárfa,
Borulj a babám gyöngye vállára,
Súgjad neki bele a fülébe:
Fáj, fáj, fáj a szívem érte.

Kint a harctéren a rózsaszínű tábori lapra

Tentacerezával lesz a nevem írva,
Szívem bánatai lesznek beleírva.

Azonban térjünk vissza a véráztatta terekről csendes,
békés falvainkba. A haláltáncból az egyszerű, falusi szé-
kely táncba. Ott se a maiba, hanem az ennekelőtte valóba!

A csűr egyik szögletében már ott sír a vékonyhúros
»cigány muzsikája«, mellette csattog a fölfordított kádon
a cimbalom. Valami eleven ritmusú, vérbizsergető nótát ját-
szanak. Az idegenek „*csürdöngölőnek*” szokták nevezni, a
mi népünk egyszerűen »árvátfalvinnak« vagy »magyarnótá-
nak« hívja. A legények rendre fölállniak. Ha valamelyik

húzódzik a tánctól, azt előbb szép szóval biztatják s ha az nem használ, két legény megfogja a két karjánál s úgy fölkapják a deszkaülésről, hogy a csűr közepébe penderedik. Aztán ujjaikkal pattogatva, tenyereiket összeverve elkezdik a nótára lassan kerülni a csúrt. Amelyik a cigány elé kerül, egy pár olyan cifra figurát vet, hogy aki nézi, belekáprázik a szemé. Közben fölhangzik innen is, onnan is a biztató kurjantás:

Ide lábam, ne tova,
 Hátra van még a java!
 Alló lábam kanyarodj,
 Hargasinam le ne rogyj!
 Járd ki lábam, járd ki most,
 Nem parancsol senki most.
 Uccu lábam, ne hibázz,
 Ha nem deszkás is a ház!

Aztán kiadja valaki a vezényszót: »karéjba legények!« Erre körbe állnak s egyszerre kezdik rakni: vígan »ker-cennek« össze a csizmapatkók a bokázónál, a rákövetkező figurákban pedig a csizmaszárak akkorákat csattannak a kérges, erős tenyerek alatt, mint egy-egy pisztolylövés. A kerek-lábak kalimpálnak, kanyarognak, a derekak úgy hajladoznak, mintha dróton rángatnák. A rikoltások most már a cigánynak szólnak:

Húzd ki végig szegénynek,
 A vidéki legénynek!
 Húzzad cigány hegedűd,
 Mert a kezed nem ezüst.
 Se nem ezüst, se nem réz,
 Csak egy hitvány cigánykéz.

A mozsikás meg csak azért is átfordítja egy régi, lassú »cigánynótára.« Egy-egy »társat« jnt minden legény oda magának s szép hajokra, mintegy pihenőnek, csendes méltósággal járják a »lassút.« Most már nem rikoltoznak, ellenben egy-egy »jobb torkú« legény énekkel kíséri a Kézso bánatos nótáját:

En Istenem, add megérnem,
 Kit szeretek, a val élnem.
 Ha ezt nem adod megérnem,
 En Istenem, végy el engem.

Végül a cigány »sebesre« fordítja. Egyszerre elevenség költözik a táncoló párokba: a lábak nagyokat dobbantnak, a sebes forgásban hatalmas lendülettel repül a leányság szoknyája, hogy a nézőt majd leveri a lábáról, nyüzsög az egész csűr, mint valami megbolygatott hangyatúrás. Megint

főlhanganak a rikoltások, de most már a leányok is belefoglalódnak:

Édes kicsi kerekem,
 Fordulj egyet előttem!
 Addig forgasd, amíg él,
 Mert ha meghal semmit ér!
 Engem szeress, ne anyádat,
 Én csókolom meg a szádat.
 Egyenes vagy, mint a nád,
 Hozzám szabott volt apád.
 Fogsza meg, forgasd meg,
 Téringesd meg, lógasd meg!
 Forgasd, forgasd mindaddig,
 Míg a szoknya langallik!

Igy foly, míg a cigány be nem húzza.

Ezeket a tánc közben ejtett kurjantásokat a magyarországiak *réjjáknak* nevezik. Az erdélyi románok, mert náluk is nagyban divatoznak, *kiáltás* (strigaturi, chiuturi) névvel jelölik. A székelyeknél nincs neve, mert a *táncszó* elnevezést a gyűjtők alkották, nyilván abból a mondásból, hogy »szót a táncnak legények.« Hogy ezek a táncszók, már csak nevezük így mi is őket, milyen körben mozognak, s milyen a hangjuk, láthattuk a föntebbi pár idézetből. Természetesen vannak más fajtájúak is. Ime még egy pár:

Ijjuju, megdőglött a suta júh,
 Nem kell neki több sarju.

Házasodik a katlan,
 Veszi a sok mosatlant.

Nem illik annak a tánc,
 Kinek homlokán a ránc.

Cúki, bocskor, ne suttogj,
 Lázár Bori, ne pattogj!

Némelyik egy-egy népdal töredéke:

Vékony deszka kerítés,
 Jaj de karcsú teremtés!

Nekem olyan asszony kell,
 Ha beteg is, keljen fel.

Abban azonban mind megegyeznek, hogy szellem, ötlet, fordulatosság, tréfa és humor csillog bennük.

Tréfáról és humorról lévén szó, említsük meg még itt a *tréfás és gúnyolódó dalokat* is. Ezek körülbelül úgy vi-

szonylanak a komoly népdalhoz, mint a pástilus a balladához.

A leány pl. a »tepelák« legényből így úz csúfot:

Az olyan legényért nem adnék egy hagymát,
Ki a leány előtt eltátja a száját.
Kitátja a száját, összehúzza magát,
A fene egye meg a málészájúját!

Az idegenbe ment s ott kiöltözött, kisasszonykodó leányt meg [az otthoniak így éneklék meg:

Melyik leány gyapjat nem szereti fonni,
Az elmegyen Bukurestbe szolgálni,
Míg ő megyen az árnyékba sétálni,
Itthon apja harmadába kapálni.

Az elkeseredett szolgállegény így figuráz gazdájával:

Bú életem, bánat napom,
Bánom, hogy a papnál lakom.
Este, reggel csak a lé,
Így az élet lefelé.

Rendetlen, rossz gazdaszony feleségéről pedig így énekel a nekibúsult gazda:

Feleségem olyan vagyok,
A víz mellett híre vagyok.
Fölkel reggel nyolc órakor,
Feje olyan, mint a bokor.
Kenyeret is jót tud sütni:
Kétszer kever kovászt neki,
Ötször-hatszor begyűjt neki,
Mégis sütelen szedi ki.

Majd elkeseredve kúrjantja:

Szeretett a fene soha,
Csak meg voltam veled szokva.

A feleség meg ilyen nótával tiszteli meg goromba urát:

Engem uram úgy szeret,
Még faluba sem ereszt.
Tébe-vajba förösztget,
Hasábfával kenetet.
Jaj, jaj, meghalok,
Ha tőled elmaradok!

Sok évődés, »vityálódás« tárgya a »zuvatolni«, pletykálni szerető asszony is. Az reggel a tehenet kihajtja, öszszetalálkozik a komámasszonnyal »és ott addig diskuráltunk, míg a csordát hazavártuk.«

Köztük is akad, aki szeret »köppinteni«. Az ilyen, ha mosni hívja a komámasszonyát, világért otthon nem felejtene a »küs kancsót.« Így aztán vígan foly a sulykolás:

Egyet-kettőt koppintottunk,
Hármat-négyet kortyintottunk:
Igyunk-együnk, komámasszony,
Ha jól élünk, nekünk haszon.

Megesik az is, hogy a székely a maga esztétól, mint valami nyugós tehertől szabadulni igyekszik. Ilyenkor úgy tesz, mint hajdani ősei, az Attila asztalánál a komoly hegedősöket követő féleszű, hóbertos énekesek: összehord mindenféle sületlen, értelem nélkül való zagyvalékot. Ime rá egy példa:

Egyszer kettő esment három,
Csak így éltem egész nyáron.
En Istenem, tégy igazat:
Vedd el a Kondor bihalat!

Az elbeszélő és lírai műfajok rövid méltatásával jórészt el is végeztük a székely népköltészet ismertetését. A teljesség kedvéért azonban még szükségesnek látszik egy pár rövid megjegyzést tennünk.

A költészet harmadik fajtájának, a drámának is vannak némi törmelékei a székelységben. Itt vannak pl. a gyermekjátékok. A gyermekek tudvalevőleg játék közben nemcsak énekelnek, táncolnak, hanem cselekesznek is. Amikor egyet maguk közül kineveznek »üllünek« s a földön kuporogva ásoogató üllüvel a többiek mint tyúkok ingerkednek, vagy amikor angyalt, ördögöt meg kerteszt játszanak, itt a cselekvés mind párbeszéd kíséretében megy végbe. Párbeszédesek az u. n. *veszekedő versek* is, melyeket husvétii öntözés alkalmával két fiú szokott előadni: előbb békeségesen megáldják az ünnepet, majd egy hazugságon, vagy valami más csekélységen összekapnak, szidják-pofozzák egymást, hogy aztán a végén megbékélve a kapott ajándékkal tovább álljanak.

Jelentékenyebbek ezeknél a *betlehemes játékok*. Jobbára katolikus vidékeken szokták játszani a karácsonyi ünnepek alatt. Ezekben már több szereplő vesz részt, mégpedig jellemesen. Abban a betlehemes játékban, amelyet Orbán Balázs jegyzett föl Csíkból. (A. Gy. I. 109—127.) tíz személy szerepel: a huszár, mint hírnök és beköszöntő, a király, ki az ünnepet megáldja, Szent József, ki varandós jegyese számára a királytól szállást kér, de nem kap; Szűz Mária, kivel József egy istállóba vonul; az angyal, ki a pásztoroknak hírül adja Jézus születését, végül őt pásztor. A pásztorok mind román nevéek s keverten románul és magyarul

beszélnek. Az angyal hívására megjelennek Jézus bölcsőjénél, neki ajándékot adnak, majd furulyaszóra örömtáncot járnak, végül a háziaktól ajándékot kunyorálnak.

Erdekes ennek a játéknak a verselése: a négy soros, egy rímű tizenkettes keverve van ilyen Balassi-féle szakaszokkal:

Uram, az Uristen,
Megáld mindenekben,
Csak fogadj bé az éjre.
Ne kellessék mennünk,
Éppen kirekednünk
A nagy erős hidegre.

A drámai műfaj során szoktak megemlékezni az u. n. regős énekekről is. Ilyet Kriza egyet közöl az udvarhely-megyei Kénos községből. Többről sem neki, sem a későbbi gyűjőknek nincs tudomása. Bevezető két sora így hangzik:

Porka havak hulladoznak, de hó reme róma,
Nyúlak, rókák játszadoznak, de hó reme róma.

Karácsony másodnapján szokták volt ezzel az énekkel a legények, majd a házasemberek az újházásokat »megregölni«. Egy »nagy rött ökröről« esik benne szó, melynek »hátán által hatvan kolbász, szarva teli sült pereccel, farka bojtján egy korsó ser s még más hasonló javak vannak rajta, mindennek felére a regesek tartanak számot. Egykorú följegyzés szerint karácsony első napján az újházásokhoz beállítottak egy fából kifaragott ökröt, azt a fiatal párnak föl kellett ékesítenie az elsorolt javakkal s másnap az ének fúvása közben kiosztani a regesek között.

Effajta éneket vagy százhetvenet jegyeztek föl Túladunáról. Hasonlóságukat a székely reges énekekkel már Kriza észrevette. Sebastyén Gyula egész könyvet írt róluk. Szerinte a téli napforduló ünnepének pogány emlékeit kell bennük látnunk.

Végül említsük meg a *meséket* is. Már mint a *találós meséket*, mert a *mese* szón a székely csak ezeket érti. Roppant sok szellem, ötletesség, játszóság nyilvánul meg ezekben a találós kérdésekben. És költőiség is. Ami különben magától értetődő, hiszen minden találós mese megannyi kép, metafora. Sokszor idézték azt a mesét, melyben a leány biztatja szeretőjét, hogy maradjon nála, míg a gyeritya végig ég, az öregek lefeküsznek s a tűz kialszik. Ezt a találós mese ebben a szép alliterációs versben mondja el:

Virág mondja virágnak,
Várja végit világnak,
Két vén fának eldőlését,

A forgácsnak fölszedésit.
Mikor az elevent a holt eltakarja.

Az oltoványról meg ilyen mese szól:

Engem téged levágának,
Engem reád ragasztának,
Én is élek, te is élsz,
Engem magadénak téssz.

A fonást a mese ilyen hamisan írja körül

Lábad között billentyű,
A kezekben perrentyű,
Matika, matika,
A nagyapád szakálla,
Balog addig tépegeted,
Míg nem birod a kezedet.

A burgonya, vagy székelyesen »pityóka« meséje így hangzik:

»Olyan tyúkom van, hogy a föld alá jár tojni.«

A harangról így szól a mese:

»Nagy magatartással, nagy fennszóval prédikál a nagyszájú pap s minden szóra gesztál.«

Látnivaló e pár példából, hogy a mese hol versben, hol prózában megyen. Ezért a prózai műfajokra való átmenetnek vehetjük őket.

A prózai műfajok közé a mondákat, meg a tulajdonképpeni népmeséket szoktuk sorolni. A székely ezeket közös néven, ellentétben a verssel, *beszédeknek* hívja.

A mondák tudvalevőleg egy-egy váromhoz, régi úthoz, árokhoz, különös alakú sziklákhöz s más effélékhez költött népi magyarázatok. A székely mondákat főleg Kövály László és Orbán Balázs gyűjtögették nagy előszeretettel. Legnagyobb részük későbbi költői feldolgozásban is ismeretesek. Ilyenek a Tordahasadékról, Rapsonné váráról, Firtosról és Tartódról szóló mondák.

Nagyon kedvelik a székelyeknél az ördögről meg a szegény emberről szóló nagy számú történeteket is. Bennük természetesen mindíg az ördög húzza a rövidebbet.

Gyakorta hallhatók Krisztusmondák is, hol az Úr a szegényeket, szorgalmasakat megjutalmazza, a kapzsi gazdagokat vagy elbizakodottakat pedig megbünteti.

A népmese is, mint a többi műfaj, komoly vagy víg irányú lehet. A komoly, vagy tündérmeséket a magyarság jobbadán a Benedek Elek átdolgozásaiban ismeri. Mirkó királyfi, Tündér Erzsébet s számos atyjokfi a bennük szereplő királyokkal, királyfiakkal, sárkányokkal, vasfogú bábkával, óriásokkal, törpékkel egyetemben minden gyerek jó ismerősei.

Már kevesebbet tudnak a vidám, tréfás, bolondos mesékről, melyeket a hivatásos folklóristák a furcsa *trufa* névvel szoktak nevezni. Pedig ez a fajta felel meg inkább a székely ember elpusztíthatatlan vidám kedélyének, a bolondozásra mindig kapható játszóságának. Ott van mindjárt Krizánál a huszár s a szolgáló, akik összevesznek azon, hogy a patak partján mászkáló furcsa istenteremtése »rák-e vagy mász« s az erre következő bolondságok egész sorozata, miket a csudájukra kigyült népek követnek el. De legkacagatóbb e nemből az »Apám lakodalma.« A képtelenségeknek olyan hosszú s mégis szépen kikerekített láncolata ez, hogy megint csak Attila bohócaira emlékeztetnek.

Hogy ezek a tréfás bolondságok magyar, főképpen pedig székely különlegességek, azt nemcsak nagy bőségben áradó természetük bizonyítja, hanem az a körülmény is, hogy a szomszéd népeknél ismeretlenek. Holott a komoly székely mesék másai pl. Creanga moldovai gyűjtésében csaknem szórló-szóra megtalálhatók. Érdemes és tanulságos volna ennek s általában a székely és román meg szász nép szellemi termékeinek egybevető tanulmányozása. Reméljük, idővel találkozunk vállalkozó e hálás föladat elvégzésére is.

A mi tanulmányozásunk csak rövid, összefoglaló kép megrajzolására törekedett. De ki is tudná a székely népköltészet teljességét felölelni? Olyan feladatra vállalkoznék ez mint a székely legény, mikor fogadkozik nagy szerelmében: »Tenger sűrű habját kanállal kimerném!«

A székely népzene.

Irta: Gernyeszeghy Ádám.

Bár a magyar történetírásnak eddig még nem kerültek elő hiteles oklevelei, amelyekkel a székely-élet kezdeti kérdéseit minden kétséget kizáróan tisztázni lehetne, mégis *dr.* Németh Gyula — a sok valószerűtlen elmélet helyett — a székely rovásírások fábavésett, súlyos bizonyítóerejű adataival igazolta, hogy a rokon vérből származó székelység és magyarság a honfoglalás előtt hosszabb ideig együtt élt; hogy a székelyek ott vették át a magyar műveltséget, ott tanulták meg a nyelvet és hogy a székelyek a Maros—Olt—Küküllők felsőfolyásánál ősfoglalók. Az együttlét után a már teljesen és minden időre magyarrá lett székelység ismét elvált a nagy magyar tömbtől, letért a népvándorlás országútjáról és jóval az Árpád honalapítása előtt, a később Szent István hatalmas országának kemény határává vált Kárpát-gerinc és a szelidebb vonulatú Hargita medencéiben, völgykatlanaiban teremtett magának életlehetőséget. A beltengerek és folyók partján, az együttélés idején megszerzett műveltséget is magával vitte a székelység az új hazába, hogy a zárt katlanok, járatlan, úttalan fensíkok rejtett falvaiban, évezredekken át ősfoglalkozást űzve, szíve vérével, szeretete melegével ápolva drága kincsként, mindennél értékesebb örökségként adja apáról-fiúra tova. Az ősi örökséget az ősi foglalkozást végző rétegek annál hívebben őrzik, minél gondtalanabban folytathatták ősfoglalkozásaikat. A műveltségvagyion ősi elemeit kétségkívül a vadászok, halászok, pásztorok, földművesek őrizték meg legbővebben és leghívebben. A székelység keletről hozott ősi műveltségvagyionának, mély, népi kultúrájának vastag rétegére egy felülről alászállott nyugati örökség magas kultúrája és a szomszédoktól kölcsönzött holmi is rakódott. Hasonló hatások kivétel nélkül, minden népnél kimutathatók. Életet, értéket és jövőt jelentő munkát csak az végezhet, akinek gyökérszálai átfűrődve a magas kultúrákon az életnedvet az ősi rétegből szívja. A szé-

kelység műveltségvagyonának, — mely egyúttal a magyarság leggondosabban — határszélen őrzött tulajdona is — egyik legértékesebb eleme a *székely népzene*.

A székely népzene egészére érvényes tételeket majd, csak a Székelyföld maradéktalan ilyenértelmű ismerete alapján lehet megfogalmazni. Ma még senki sem mondhatná, hogy a székely népzene tökéletesen ismeri. A mult századi székelyföldi gyűjtések jóformán kizárólagosan szöveget hoztak felszízre, de azokból is a kétségtelenül egységes és jellegzetes Csík vármegye anyaga hiányzik. A népköltési gyűjtéseknél Erdélyi János tudományos —, Kriza János nyelvi —, Thaly Kálmán történelmi —, Színi Károly társadalmi —, Kiss Áron nevelésügyi — szempontot látott. Ámde a népi műveltség alaposabb tanulmányozásából nővő tanítás eme gyűjtőmunkák és elméleteik kizárólagos irodalomtörténeti, történelmi, nevelésügyi beállítottságot tükröző szöveggyűjtő módját székelyesnek minősíti, mert a népi műveltség függvényrendszerében élő, fejlődő népköltési termékek szövegével teljesen egyenrangú minden összetevő elem, így a dalam és tánc is. A zene és tánc szabják meg a szöveg ritmikai képletét, versszerkezetét, strofikus változatait, a szöveg csak a zenével és tánccal együtt kapcsolódhatik be a közösség életébe. A három elem együttélése feltűnő régiségre mutat. Annak igazolására, hogy a nagy időt igazoló okmány élő valóság a Székelyföldön, álljon itt, változataival a következő példa:

1.

Parlando.

Jö-jön ha-za é-des-a-nyám

Met be-tes az é-des-a-pám

Tempo giusto. Allegro.

É-riggy é-des le-á-nyom mimmyáttén is mēnyék

Égyet kettőt hadd jödujjak mimmyát otthon lészék.

2.

Parlando.

Jöj-jön haza é-des a-nyám

Mét be-tes az é-des-a-pám.

Tempo giusto.

Ményék fiam ményék egy pártáncot járok

Egy szép legényt várok.

3.

Parlando.

Jöj-jön ha-za é-des - a -nyám

Mét be-tes az é-des - a -pám.

Tempo giusto.

Ériggý é-des jó leányom minnyá én is mé-nyél.

Egy fél kupát hagy csapjak és minnyát otthon lesz a.

2. Jöjjön haza édesanyám
 Meghalt már az édesapám
 Urat eleget kapok, de lepedőt nem szahok.
 Lepedöm, lepedöm, szép fehér lepedöm

Parlando.

Jő-jön ha-za é-des-a-nyám

Mit nagy be-teg é-des-a-pám.
Tempo giusto.

Várj-tiam egy kicsit hogy tánc cojjak egy kicsit minnyá menyek haza

Egyet kettőt fordulok minnyá otthon leszek.

A szöveg, tánc és dallam együttélésének szerencsés tanúja voltam 1937. jan. 11.-én a háromszéki Esztelneken, midőn Paizs Menyhértné öregasszony énekeit jegyezgettem. »Jő-jön haza édesanyám« kezdetű balladánk bemutatott változatának első részét nagy keservesen énekelte s egyszerre csak meglepő frissességgel felszökik, bal lába mint tengely körül jobb lábával hajtott, egészen gyors tempóra változott énekének ütemeire sebes forgást végez, gyakran guggol is forgás közben, feje fölött egyik kezével ujjaival pattogat, másik kezével felsirülő rokolyáját tartja vissza. A tánc után leül, énekel, ismét táncol és az ősi idők beszédes emlékét a harmadik szakaszra is megismétli. Az együtt jelentkező szöveg, dallam és tánc bemutatott példája a Székelyföldnek épen arról a részéről való, ahová a tudományos felkészültséggel rendelkező gyűjtők még nem jutottak el. Csík 834, Marosszék 266 és Udvarhelyszék 386 dallamával szemben Háromszékről mindössze 11 dallamunk van. A felsőháromszékiek jó emlékezésére jellemző az is, hogy a máshol alig ismert Cantus Catholici 1651-ben megjelent dallamai közül 15 ének Szentkereszten jegyeztem fel. Szentkereszti székely férfi énekelte »Megverettetem mint a széna és megasszott az én szívem« kezdetű ének is, amelyet ők mindig halott mellett szoktak énekelni. Az idézett énekkezdés az Apor-kódex 102. zsoltárának 5. szakaszában már a XV. század végén szószerint meg van. A legutolsó tudományos

kutatások szerint az Apor kódexet nem huszíták, hanem minden kétséget kizáróan katolikusok fordították magyarra. Ebből a néhány adatból kényszerítő kötelesség származik: a székelyföldi gyűjtéseket Háromszékre is ki kell terjeszteni, hogy a hiányos székely népzenei anyag képe teljesebb legyen.

Jelen vizsgálódásunk a székely népzenevel kapcsolatos néhány értekezés tanítására, a székely népzene legfontosabb elemeire, a népdalra és balladára, ezeknek egyházi- és világi vonatkozásaira, székely népdalok bemutatására, a székely népdalnak az új magyar zenéig tett útjára és az ott elfoglalt helyére terjed.

Míg Imets Fülöp Jákó apátkanonok jó érzékkel 1849—51 évi 12-14 éves gyermekkori emlékei alapján Horváth András csikszentgyörgyi falusi muzsikustól tanult »Lassu« magyar táncnótáját a cifrájával együtt, Orosz István tusnádi muzsikus »Lassu«-ját és »Friss«-ét, Perczán Miska és Ráduly Sándor háromszéki cigányok »Féloláhos« és »Cigány nótá«-ját (annyiszor hallotta, hogy feledhetetlenül a fülébe mászott) a muzsikus Resch Györgynek lediktálva jó szolgálatot tett mind a magyar tánc, mind a székely népzene ügyének, addig a zenész és akadémikus Bartalus István 1872-ben azt írja, hogy Csíkban egyáltalán nem énekelnek, csak a balladák eredeti székelyek, mert a többi Magyarországról került oda s el van ferdtíve. »Székely« nótáit póttanfolyamot hallgató tanítók után írta le. Hogy mennyire helytelen Bartalus megállapítása, az a későbbiekben ki fog tűnni.

Az egyik legelső írás, mely kérdésünkkel foglalkozik Veress Gábornak, az 1937-ben elhunyt nagyenyedi zene tanárnak »A székelyek zenéje« címen tartott székfoglaló értekezése 1904-ből.

Veress Gábor komoly székfoglalójában a vidéki tanári asztal mellől élesen és határozottan megállapítja, hogy Liszt Ferenc tanítása, mely szerint a magyar zene cigány zene, vagy az akkori budapesti zeneakadémia magyar zeneelméletének és történetének tanára, dr. Molnár Géza szavai: — hogy a magyarnak mindenkor eredeti zenéje lett volna, mint ahogy meg volt a maga nyelve, ez metafizika, zenénk a görögök zenéjéből vette eredetét« tévedések. Nevezettekkel ellentétben Veress Gábor azt vallja, hogy népköltészetünk az élső hely zeneileg a székely népdalt és székely népballadát illeti. »E balladák zenéje ősdallam, melynek ismertető jegyei ezek: *egy nyolcad hangkörön csak ritkán terjed túl; nagyohib hangközugrást nem ismer; hangneme ingadozó; gyakori a dur kezdet és ugyanazon alaphang molljában való végzés; ritmusa szabad, énekbeszédszerű s ütembe alig szedhető.* A székely népdalt a forma kerekdedség, a legváltozatosabb ritmus, a rövid s mindig páratlan súlyos szótag alkalmazása, mit ide-

gen eltanulni nem tud és *rubato* — *egyéni időméret* jellemzi. Itt áll előttem a népköltészet s benne zenénk vadvirága, a népdal, melyet senki sem ültet, senki sem gondoz, mely született ősidőben s az idők végtelenjében megbűvölő színpompás rétté nőtt, melyet sem szárazság, sem árvíz ki nem pusztít, melynek kifejlődését mi sem akadályozhatja. Remélnünk kell, hogy eljön a kertész, ki a vadvirágból kötött csokrot megkedvelteti fent és alant, aki meglátja, hogy a csiszolatlan gyémántkőként heverő népköltést kell formálni s meg is mutatja a nagy titkot, hogy mikép lehet a kristály lapokat úgy állítani össze, hogy a színszóródás minden irányban intenzív legyen. Veress Gábor értékes és helyüket ma is álló megállapításai mellett vallási elfogultságát, a később annyi derút okozó »öcsésírat«, a bővített másodlépéses »magyar skálát« is megtaláljuk, de ki az az ember, aki tévedéstől mentes? Veress Gábor a székely népzeneért sokat tett és annak egyik legelső munkása.

Milyen különös, hogy Veress Gábor szavai a pusztába hangzottak és a székfoglaló után két évvel olyan nevek mint Bartók Béla és Kodály Zoltán dr. *Magyar Népdalok* című kiadványukban *igazi magyar énekművésztől várják a magyar népdal olyan szépségeinek föltárását, amelyek a népdalolásában rejtve maradnak*. Még azt beszélük a jegyzetekben, hogy a népdal előadásának egyedüli helyes módja nem a nép előadásának szigorú utánzása, mert ha úgy volna, akkor pl. a 11. számú dalt úgy kellene *nyújtani és cifrázni*, mint *az öregasszonyok a templomi éneket szokták*. *Az előadó dolga eltalálni azt a tempót, amelyikben a dal legjobban hat*. Nem kell azt hinni, hogy minden dalnak megvan a maga állandó törvényszerű tempója; a nép sokszor igen eltérő gyorsasággal éneklí ugyanazt a dalt. — Az írók, akik így nyilatkoznak, akkor még nem ismerték a népdalt igazában.

Fabó Bertalan dr.-nak ezer kótapéldával és számos hasonmással, képpel ellátott »A magyar népdal zenei fejlődése« című könyve bírálatát még a könyv megjelenésének évében, 1908-ban adja *Seprődi János*, a másik fiatalon elhunyt protestáns zenetanár, s minden képzeletet meghaladó szigorú ítélkezés közben a magyar népdal elméletének igen értékes és messzire ható összetevőit is elmondja. Közismert dolog, hogy Seprődi a marostordamegyei Kibéd községnek zenei monográfiáját készítette, már 1902-ben a magyar zene és tánc fajtáiról értekezett. Munkáiban mindig a székely népzeneire gondolt, hiszen csak azokat hallotta saját fülével, csak azokat tanulmányozta és fonográfra is azokat vette. Fontosabb megállapításai így következnek: A *magyar népdal* egyes fajtái: gyermek-, játék-, tánc-, hallgató-, koldus-, epikai-, katona-dalok ma, a nép között pontosan és kényelmesen tanulmányozhatók s a múlt adaléknak tanulmányozá-

sára nemcsak segédkezet nyújtanak, de igen sokszor a néplélek megtartó erejénél fogva egyenesen a *mult adalékai helyett állanak*; — *A mai hangjegyírás tökéletlen*; új jelzésekre volna szükségünk, hogy minél közelebb férközzünk a népi zenéhez s lehetőleg papírra tudjuk tenni annak minden vonását. — A népzenében három alkotó zene van, mely jellegzetes es pontos jelzésük elkerülhetetlen: a *tempó, a ritmus és a dallam*. A tempó fejezi ki a dal általános hangulatát, eszköz is van hozzá: a metronom. A ritmus jelzésére volnának az ütemvonalak és törtszámok. *A nép zenei termékei sehogy sem férnek el az ütemvonalak között, hanem teletsúfolt cifrázataikkal, hangsúlytalan, henének látszó betoldásaikkal széttörik az ütemvonal kereteit*. Olyan ütemkeveredések vannak, amelyeket a törtszámjelzések nem adnak vissza és a rubató előadási módnál a hangjegyérték az előadó tetszésétől függ. Ezt csak szóval lehet körülírni, de a mai hangjegyekkel kifejezni lehetetlenség. — A dallam jellemző sajátosságait még pontosan nem ismerjük, de a földműves nép száján élő hagyományokban kell keresnünk. 1901-beli állítását, hogy »ezer új nóta közül csak öt ver gyökeret a nép közt« teljes mértékben vallja a mai elmélet.

Seprődi komoly munkája, ügyszeretete, értéke becsülést érdemel s bár a táncal kapcsolatos tanításai nem állják az időt, ő mindig a székely népzene egyik legértékesebb előmunkása marad. Kár, hogy munkáiban nem húzott éles határt népi és népies között és az eredeti székely dalok közé számos népies műdalt is felvett. »Eredeti székely dalok« c. munkájában egyetlen régi székely népdal sincs.

A székely népzene becsületes munkása a krasován származású *Dománffy Péter* is, a csíksomlyói tanítóképző kiváló zenetanára, aki a zene elemeit két hegedűre írt »Néptanulmányok« c. munkája segítségével oltotta tanítványai emlékébe és szeretetébe.

A századunk első évtizedében végzett székelyföldi gyűjtések, melyeket *Bodon Pál, Balabán Imre, Moinár Antal, Lajtha László, Seprődi János, Veress Gábor, Vikár Béla, Bartók Béla és Kodály Zoltán* fonográffal végeztek, ezer számra hozták a riadó vak mélységekről az eredeti székely népdalt. A nagy mennyiségű, egybehangzó s régi, nagy műveltségről tanuskodó, kézzel fogható anyag lehetővé tette a magyar népdal elméletének tudományos felállítását és egyben gránit alapot szolgáltatott az új magyar zene azóta csodálatossá fejlődött épületéhez. A székely falú és székely nép kincse, a székely népdal gyökeresen megváltoztatta Bartók és Kodály föntidézett fölfogását. Rájöttek lassanként arra, hogy a versszakról versszakra történő apróbb változásoknak — főként a dallam cifrázó hangjaiban — nem az az oka, hogy az énekes nem biztos a dolgában, illetve, hogy

rosszul tudja a dallamot, hanem hogy a népi dallamoknak egyik legjellemzőbb sajátása ez a változékonyság. Ez a stílus annak, aki beletanul, aki meg tud szabadulni a német zenében való elfogultságtól, a legnagyobb művészi gyönyörűséget szerzi, az iskolázatlan énekesek előadásában is nagy leszűrtség, érettség és tökéletesség, egyszóval: zárt stílus benyomását kelti. A dallamok lejegyzésénél a tempót minél pontosabban metronommal, sőt szakaszonként stopper órával le kell mérnünk — mondják. — Mintha csak Seprődit hallanók! — Bartók szerint a népdalkutatás esztetikai örömet szerez mindazoknak, akikben még van érzék a vadvirágok szépségei iránt, mert a minden tanultságtól ment embertömeg alkotása: a népdal a legmagasabb művészi tökéletesség példája. Kis arányaiban ép oly tökéletes, akár csak a legnagyobb zenei mestermű; klasszikus példája annak, miként lehet lehető legkisebb formában, legszerényebb eszközökkel valamely zenei gondolatot a maga frissességében arányosan, egyszóval a lehető legtökéletesebben kifejezni. *Ime »az igazi magyar énekművész« helyett káoszjakabfalvi László Máténé 65 éves öregasszonynak kellett eljőnnie, hogy a magyar nép nagy fiának, Kodály Zoltárának, régi idők beszádes csodáját Kelemen Kőműves balladájának 36 szakaszát strofáról stófára variált cigrázatokkal a székely népzene örökbecsű emlékeként a székely öregasszonyok »díszítő« és »elnyújtott« módján átadja.* Végül is a székely öregasszonyok, a László Máténék, Nagy Katalinok és öreg székely gazdák gazdagon díszített énekei, a teljes székely népi dallamvilág, egy szóval a székely népzene hatotta elhatározóan át, formálta a saját képére és hasonlatosságára és indította világhódító útjára a vadvirágok két kertészét: Bartókot és Kodályt, hogy a vadvirágokat megszerettségük fent és alant. László Máténé és a többi földműves székely ajkán él ma is a székely népzene. László Máténé éneke etikailag tiszta, mert nem »hatásért« énekel; nem közönségnek, hanem a természetnek, a világmindenségnek, Istennek tárja fel szívét. Sajátságos, hogy a tiszta érték épen a lesajnált, bigottnak mondott tiszta katolikus vidéken, főleg Csíkban maradt fenn, mely vidéket Krizáék épen vallási elfogultságból fel sem kerestek. Bartalus idézett állítását a számadatok zúzák pozdorjává. 1753 erdélyi dallam közül Csík egyedül annyit adott, mint a többi együttvéve.

Székely és magyar vérben, nyelvben és érzésben egyet jelent. A székely köztudat a székelyt ősbibb, régebbi magyarnak vallja a magyarnál; minden magyar között időben elsőnek. A népzenevel kapcsolatos írásokban »Erdély« neve ismét csak a Székelyföldre vonatkozik. Bartók—Kodály: »Erdélyi népdalok« c. munkája voltaképp a székely népdalt mutatja be; 150 dala közül 8 nem származik a Székelyföldről. Nép-

zenei kérdésben ma Erdély azonos a Székelyfölddel, az erdélyi énekes a székely énekessel, az erdélyi népdal, a székely népdal pedig a legrégebb magyar népdalt jelenti. Az összegyűjtött teljes magyar népdalanyagnak legfontosabb, legértékesebb, legnagyobb régiséget igazoló része a székely népdal. Jellemző sajátosságai:

1. Az eurázsiai gyökerre valló felhangnélküli ötfokú hangsor. (Olyan lefelé haladó melódikus moll hangsor, melyből kimarad a 2. és 6. fok.) A legtöbb dallam ezen az öti hangon kívül érinti a tónika alatti f-et, a tónika oktáváját, g-t és igen ritkán előfordul a felső terc, b-is. Ez a hangsor az orosz síkságon át Kínáig a török-tatár népeknél ott-honos.

f'	g'	b'	c''	d''	f''	g''	b''
VII	1	b3	4	5	7	8	b10

2. Olyan négy dallamsorból álló szerkezet, melyben a négy szakasz zenei tartalma általában, az 1. és 4. szakasz minden esetben eltér. Képlete ABCD. A dallamszerkezet nyitját a dallamsorok záróhangja adja.

3. A dallamsorok egyenlő szótagszámúak. Főcezura a második sor végén b 3. A 12 szótagnak dallamai kivétel nélkül kötetlen, u. n. parlandó ritmusúak.

4. Ritmusok beszédszerűen szabad, parlando-rubato és táncszerűen változatlan tempo giusto.

5. A lassú, parlando dalok, keserves énekek feltűnő sajátossága a gazdag díszítés. A dallam és szöveg viszonyát illetően is ősrégi állapotok maradványait őrzi a székelység: a dallam nincs meghatározott szöveghez kötve, azonos szótagszámú szövegek közül bármelyikre éneklik. (Jakocs János zetelaki vak koldusnak minden szótagszámra megvan a nótája; a szótagokat újjain számolja ki és azonnal énekli a dallamot.) Gyakran négy dallamsorra csak két szövegsor jut, az énekes ilyenkor egyszerűen ismételi.

Álljon itt az elmondottak bizonyosságaként néhány most feljegyzett székely népdal. A három első ősrétegből való legrégebb dallamcsoport. Az 5 és 7 számú dallam hangjai kizárólag a félhangnélküli ötfokú sor hangjaiból állanak. Tiszta pentaton dallamok. A 6. számú dallamban is egyetlen nem pentaton sorbeli hang van az esz.

5.

Parlando.

Bü-ra bá-nat-ra szü-lettem
Ka-to-ná-nak ne-vel-kéttem
Vig-szi-ve-m el-szo-mo-ro-dik
Sye-nye lá-bam másé ro-zik.

6.

Elbeszélve.

Ma-gyarország az én ha-zám.
Jtt szült engem a-pá-m-sa-nyám.
Jtt ringattak a bő-csü-be.
6 szép honnak szent ö-li-be.

2. Azétt oly szép ez a világ,
Met a szíve Magyarország.
Nincs is több ily áldott haza
Ez a földnek minden java.

3. Van aranyunk, van ezüstünk,
Borunk, búzánk, minden kincsünk,
Nem szorulunk soha másra,
Semmiféle pártfogásra.

4. Ha ellenség lép e födre,
Bátran mennyünk szembe véle.
Villám a huszár vágása,
A bakának nincsen párja.
5. Hánszor vótunk megtámadva,
Hánszor vótunk leigázva,
De a magyar megmutatta,
Hogy sérthetetlen országa.
6. Most es borus a hon ege,
Vagy tízennyóc esztendeje,
A vész felhők tornyosulnak
Míndig jobban megújulnak.
7. Ne féjj magyar, te száttya faj,
Nem oj sújos még ez a baj,
Nincs a földnek oly országa,
Ki a magyart leigázza.
8. Magyarország gyermekei,
Árpádnak örökségei,
Azétt élünk, azétt halunk:
Magyar hazánk tiéd vagyunk.

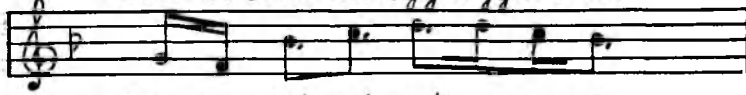
7.

Parlando.

Mē-nyék az ú-ton le-fe-lé.

Sēn-ki sem mongya gyere bé.

Je-re bé ró-zsámjere-bé.

G-nye-dül va-gyok i-de-bé.

- 2 Egyeb átkot nem kívánok,
Ne lásd még a napvilágot.
Fogjon meg a szájom átka,
Kötelen fordulj az ágyba.

A három pentaton dallam után történeti vonatkozású dallamokat mutatunk be: Az első a XVII. század udvari zenéjének tanúsága, melyet a Kájoni-kódex »Apor Lázár táncca« néven őriz. Ez a táncnóta a legtöbb falusi táncban az őt közölt formában közismert. A tánczenére énekelt szöveg

annak igazolása, hogy a szöveg és zene a szótagszám egyezése esetén összetársul. Itt, a hangszer-zene hatása nyilvánvaló. A harmadik sor második üteme nem énekszerű.

8.

Apor dázár tánca.

A dallam ma hegedűn.

A következő darab is a magasabb kultúrából az ősrétegre alászivárgott dallam példánya.

9.

Allegretto.

Ma-gy le-gér lett a pücsök házo-sodni ké-szül.
 Ké-re-gé-ti a le-gyet hűtes tele-sé-gül.
 An-ra jö-negypocégér vő-télya-kar lenni.
 Ma-gyot hönkent a hőr-sög társa a kar lenni.

2. Mégis teccet a wőféj az új jegyeseknek
 Ráparancsol a prücsök mind a kettejeknek::
 Násznagyot kerestetek hónap leülőre,
 Legyen meg a kézfogás szombatón estére.
3. Gója lessz a primás, békajja mozsikás,
 Egér lesz a cimbalmos, szunyog a szekundás,
 Lepke a leveshordó, hangya igazgató.
 Mérges pók a tálaló, cseszle a kinaló.

Következő dallamunk a régi magyar műzene históriás-típusának élő példája. Az itt következő dallam a birtokomban levő, addig ismeretlen Zemlény János kéziratos énekeskönyvében is előfordul, mely 1661-ből származik. Minthogy ez a dallam ma is él a nép ajkán, összevettem a kézirathoz megmaradt verset a nép ajkán élő elég terjedelmes szöveggel és meglepetéssel állapítottam meg, hogy bár a vers idővel bővült és lényeges változásokat szenvedett, szétszórta 22 verssorában mégis megőrizte az eredeti szöveget.

10.

Andante.

A széken fő-jé-nak siralmasbánkája

Teremtettálla-tok megötalmazaja.

Mej-nek hosszúsága háromszázkönyöknyi

Széjjessége pedig volt öt ven könyöknyi.

A következő dallam első pillanatra népies műdalnak látszik. A szöveg is ebbeli feltevésünkben erősít. A dallam utolsó két sora és a Csíksobotfalvi Kászoni kézirat »Az Úr Isten im az Ádámnak« kezdetű ének két utolsó dallamsora között azonban a közeli kapcsolat kétségtelen.

11.

Andante.

Ó friss galamb örülhecc

met szárnyad van s repülhecc

a-hol teccik ott meg ál-hacc

társod-hoz mehecc.

Pentatonizált »giusto« dallamok következnek — a dal-
lamot oszlopként tartó záróhangok a félhangnélküli ötfokú
sorból valók; ritmusuk alkalmazkodó »tempo giusto«; a dal-
lamokban gyakoriak a pentaton fordulatok, de a modern
dur és moll hangsorok is észrevehetőek.

12.

Tempo giusto.

Jaj Is- te- nem eszt a vönt

Hogy kell még- ö - lel- jem én.

O- jan ráncos a bő- ne bocskor se lesz belőle

Tre-re-re-ne re-re-re-ne re-re-je.

13.

Tempo giusto.

Ne sir- ja- tok kis- lá- nyok

Visszajöveők még

Ha megsegít va- la- há- ra

A csillagos - ég.

14.

Tempo giusto.

Mi-kor engem a főorvos vizi-tált
 Aszt kérdezte hol születettél te betyár
 Bekacs ajján Marádsejje a hazám
 Abba si - rat a szeretőm saz anyám.

15.

Tempo giusto.

Vi - rá-gos kende - rem
 El - á - zott a tó - ba
 Rég megmontam ba bárn
 Ne meny a tó - nó - ba.

2. Orsódot elejtéd
 Aszt fel sem adhatom,
 Ugy fáj az én szívem,
 Hogy ki sem mondhatom .

16.

Tempo giusto.

Sárig virág ha leszakasztanálak

Mit mondanál babám hajel hagy nálak.

Mit monda - nek nem mondanékegyebet

Soha se lásd meg a csillagos eget.

2. Fényes csillag ha leesik elterül
Az én babám mennyire lát elkerül.
Ha elkerül nem tehetek én rólla,
Nem lehetek se tulipán, se rózsá.
3. Vékon héjja van a veress hagymának
Gyöngye szüve van az édes anyának.
Édesanyám gyenge szüve meghasad
Ha a fia katonának bémárad.
4. Még az úton lefelé sem mehetek,
Mind aszt mongyák, fekete gyászt viselek.
Fekete gyász fejér az én zsebkendőm
Hej be rég hogy elhagyott a szeretőm.
5. Hogyha tudtad kedves rózsám nem szerecc,
Métt nem irtál egy szomorú levelet
Tetted vóna, a leggyorsabb postára
Kütted vóna igyenesen Torjára.

A most következő kolomejka-szerű dallam az új stílus-hoz vezet át. Az ukrán-rutén táncdallamok ritmusképlete megegyezik a mi két dalunkkal. Szerkezetre főképp a 15-ös számú egyezik meg az eredeti kétsoros A B szerkezettel, melyet a magyar érzés négy sorosra fejlesztett a dallamsorok egyszerű megismétlésével. A 14-es számú dallamunk csak ritmus-képletben egyezik a kolomejka-ritmussal. Szerkezetében attól teljesen eltér, minden sora más.

17.

Tempo giusto.

Syéren vetem a kendere gyakran terem rajta.

Nem kell nekem a kendere csaka pozdorjája.

Pozdorjából tüzet teszek megjutózom nála.

Éde-semnek keszkeneit megszántom ná-la

18.

Tempo giusto.

Rengesd uram a gyermeket hadd menyek a táncba

Met most vannak a le-gények legjobb mulacságba.

Mind elza-ratt a csizmájok a sok táncolás-ba

Hej most vannak a legények legjobb vigasság-ba.

2. Rengesd uram a gyermeket, hadd menyek a táncba
 Met most vannak az asszonyok legjobb vigasságba.
 Mind kilikatt a pëndéjék a sok kuporgásba
 Hej most vannak az asszonyok legjobb mulacságba.

19.

Tempo giusto.

Erdő erdő jerdő de szép kerek erdő

Be-tyán lakja asz-tot be-tyánti-zen-kettő.

Körül fogták a gonoszszandánok ^{sinnek} benn a zete-laki lányok

Csárdás kis angyalom érted fája szívem nagyon.

2. Erdő, erdő; erdő, de szép kerek erdő
 Páva lakja; asztot páva tizenkettő.
 Aranyos a páva tolla
 Csipkés a babám piros szoknyája
 Csárdás kisangyalom, érted fáj a szívem nagyon.

20.

Tempo giusto.

Uccajucca a jó ucca zete-laki ucca

U - to - já - ra menyek végig rajta.

Vé-gig me - nyek megá-megálló egyháznál

A szeretőm kisangyalom rácsos kapu-já-nát.

21.

Tempo giusto

Udva - romor van egy te ne - retlen tó

Ab - ba u - szikegy te ke - te ko - por - só

Szentek ti - úk halásszuk ki a ko - por - sőt

elej nezzük meg hogy ki babája nyugszik ott.

Újabb, az egész magyarlakta területen közös stílus dal-
lamai következnek, amelyek között az újabb műzene nyomai
is kimutathatók:

22.

Tempo giusto.

Észt a kislányt még akkor megszerettem

Mi - kor ve - le leg - e - lő - ször beszéltem

Megteccett a gyönyörű szépszaváról

elomlo - ká - na göndörö - dött hajáról.

23.

Tempo giusto.

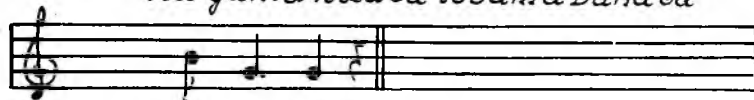
His pej lo-vam megnyergelem

Ma-gam a Tiszába beleve-tem

Ma gama Tiszába lovama Dunába

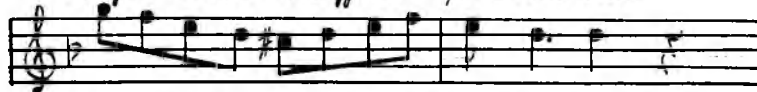
ve-ze-tem.

24

Tempo giusto.

Megi-zentem a sejje-i primásnak

eluzzael a legkedvesebb nő-tá-mat.

de ruhám se cipőm se ha nisnyakötöm

Él hagyott a kő kény szemű szentóm.

25.

Tempo giusto.

Nem jó csillag lett volna én be-lő-lem

É - től e - lött nem tűnnék el az é - gen.

É - től tájba kö-nül járnám az e - get

Akkor tudnám meg hogy a babám kit szeret.

26

Tempo giusto.

Jó es-tét jó es-tét

Tol-lo-si-né asszony-ság.

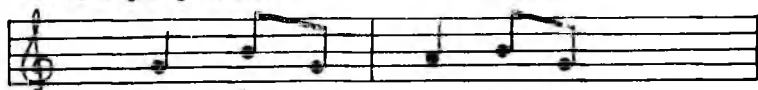

Hol-vagyon a szép lá-nya

Ta-lán le is fe-kütt már.

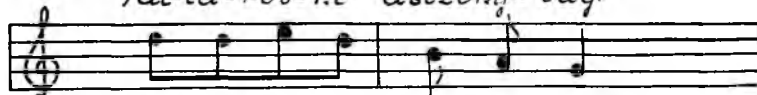
27.

Tempo giusto.

Jó es-tét jó es-tét

Tal-lá-nos-né asszony-ság.

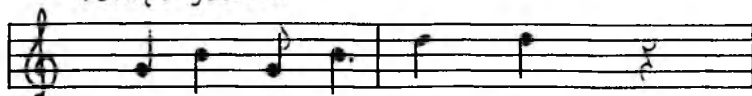

Jíz-hon van-e a lá-nya

En-ged-je el a bál-ba.

28.

Tempo giusto.

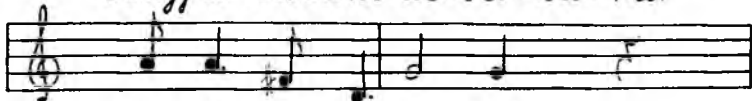
Re-püjj madár re-püjj.

Zölden-dön ke-resz-tül.

Szájja babám ab-la-ká-na.

Csak ő van e-gye-dül.

2. Ha kérde hogy vagyok
 Mongvad beteg vagyok
 Most jövök a gyakorlatról
 Pihenni akarok.

29.

Tempo giusto

el-ol jártál te kis lány i-lyen korán.

Látoma ci-pő-döt harmatos már.

Rózsás kerbe jártam vi-o-lát gyomláltam.

Medves ba-bám.

30.

Tempo giusto.

Kejjel é-des rózsám

Szépgyenge vi-o-lám.

Mi-sirj el en-ge-met

Bárcsaka ka-pu-dig.

Az itt bemutatott székely népzenei anyag a négy székely vármegyéből való, még pedig az 1. Esztelnekről (Háromszék) a 2. sz. Gyergyócsomafalváról, 3. Kászonzeltzről, 4. Kászonzimpérről, 5, 6, 9, 10, Lövétéről (Udvarhely), 7, 15, 16, 24. 25. Futásfalváról, (Háromszék), 8, 23, Kászonzeltz, 11. 17. Kászonzimpérről, 12. 13. Nyárádselyéről, 14. Torjáról (Háromszék), 18, 19., 27. Zetelakáról (Udvarhely), 17, 18. Székelybodosról (Háromszék), 22. Berekeresztúrról (Marosszék), 23. Csíkcsobotfalváról, 26. Kászonzeltzről és a 29. Csíkcsomortánról. Öreg és ifjú énekesek dalait egyforma örömmel jegyeztem föl, hogy legalább tájékoztató anyag legyen együtt. »Mindent össze kell gyűjteni, ami a népzene fogalma alá esik, vagyis minden területen valamennyi dallamot.« Minden változat az állandóan fluktuáló, mindig változó költői gyakorlatot bizonyítja, mely mégis változatlan. A népi kultúra eme csodálatos eleme állandóan megújul és mégis örök hű önmagához. Nagyfotosságú minden variáns, mert bennük a stílus fegyelmező kötöttsége s a variálás szabad lehetőségére nem jut egymással ellenkezésbe. A különböző korokból, más és más közvetítő rétegből összekerült anyagot a közös éneklési mód annyira átformálta, hogy az időben azonos tulajdonságokat vettek föl és stílusuk megegyezést mutat. Az új énekanyag homályosíthatja a régit (30 dallam közül mintegy 10 régi, a többi új), de az a mód, ahogy a közösség reagál, ahogy befogadja, átveszi és átformálja, megmeglepő. Az egyének új dal alkotása után a közösség ható, alakító, értékelő és rendszerező szerepe következik, mely egyformán fogadhat be és dobhat ki kezdeményezéseket, variációkat. (Seprődi szerint száz kezdeményezés közül 5 marad fenn a nép között.) A közösség az egyén különleges alkotását szókincséhez, hanglejtéséhez, tradícióhoz alakítja, egységébe olvasztja.

Az anyaghordó alázatosságával mutattam be a székely nép ajkáról lejegyzett dalokat, mint a székely népzene legfontosabb elemeit, melyekből az ősi magyar élet lükteése kiderül, melyek közül a magas kultúrák értékes hozzáadásai és vásári portékái is megszépülve kerülnek ki. Nehéz volna hirtelen megmondani, hogy meghatódásom akkor volt-e tökéletesebb, amikor rájöttem a kászoni leány éneke, a taploci cigány táncnótája és a Kájoni kódex nehezen olvasható tabulatura dallamainak kétségtelen azonosságára; akkor-e, mikor a »Szegény Nójának búdosó bárkájáról« szóló éneket Zemlén János 1661-es kéziratot könyvében megtalálva összevettem és közös eredetűnek találtam; akkor-e, amidőn Egyed Lajos lövétei öreg székely mai szövegeket az ősi idők tisztápentaton dallamain énekelt, vagy amikor az éneklő, táncoló öregasszony élő csodáját láttam. Lelki szemem előtt a századok egymásután lettek élő valósággá s ma az élőkönyvtárak

adalékait nyugodt lélekkel tartom az írott emlékek bizonyító erejével egyenlő értékűnek. Az évezred népdal dokumentációja népünk ajkán él, csak le kell olvasni onnan. Meggyődésem, hogy a székely dal az összmagyarság dalkincsének legértékesebb része.

A székely népzene szeretettette meg Bartókkal és Kodálylyal a népet. A székely népzene ragadta ki őket a nemzetköziségből és jegyezte el a magyarságnak. A székely népzene igézte meg őket, hogy minden szavuk, alkotásuk magyar mivoltot tükrözzön. Nemsokára azután, hogy fölismerték a székely népzene való értékét, föltárták a Székelyföldet óvó és elzáró határ hatalmas galambbúbos kapuját, hogy a László Máténé és más földművés székely asszonyok és férfiak dalai, zárt egységként lépjenek át a földrajzi határt, stílussá legyenek s az új magyar zene mustármagját alkossák. A felébresztett és útjára indított székely népzene az ébresztőkre és elindítókra elhatározóan inspiráló hatású volt. A művészek alkotásaiban a »Székely« szó mind nagyobb jelentőséget és súlyt kap. De beszéljenek a kritikusok a székely népzene útjáról: »Kodály *»Székely nótája.«* »Az hol én elmenyek még az fák és sírnak« című székely népdalnak feldolgozása, ...valóságos dioníziája a magyar temperamentumnak, de veszfelhőkötől szegélyezett hősi háttérbe állítva...; ugyane daltlamot zongorakísérettel ...«világátfogó könnyáradatban oldja fel.« Zongorára írt *»Székely keservese«* rávilágítva a sirámat keltő végzet sötét mélységeire és az ilyen végzetű nép halálbanéző hősi magatartására, heroikus tájba olvasztja a »Sirass édesanyám« zokogó dallamát. . . Ugyanennek a dalnak vegyeskari feldolgozása a pusztulás jajszavát idézi.« *»A Marosszéki Táncok«* Kodálynak leggrandiózusabb zongora műve, amelyben a régi Erdély »Tündérország« szívedobbanása kél új életre. Gőbé tréfájával, furulyázó mélézésével, vértezett szenvedélyességével, századokat átfogó nagy magyar levegőjével: a mulató magyarság felemelő hatású portréja.« Kodály *»Magyar Népzene«* című sorozatában a *székely balladák* több külön füzetet kapnak és az 58 feldolgozott dalnak legnagyobb hányada székely. A mély kultúrák világából Kodály 58 régi dalfeldolgozása a magas kultúrák tett-helyére, a színpadra vezet, hogy a Magyar Királyi Operaház színpadán végre megcsendüljön az ősi, tiszta magyar népdal. Kodály eddigi legnagyobb alkotásában a *»Székely Fonó«*-ban mutatta meg igaz nagyságát. A székely nép iránti háláját ebbe az alkotásába rótta. Köszönetét itt mondta el, mikor világhíressé tette a székely nevet. »A székely fonó hőse a magyar nép«... »a szűk fonó falai egész világgá tágulnak.« »Mélyen meg-rázó, páratlanul eleven, zenébe mintázott népdrama.« »Ének-és tánckarai egy személyfölötti közösségnek, a népnek meg-

személyesítői az érzelmek egyszerűségében és ősi naivitásában.« Ime a székely népzene hatása és helye az új magyar zenében. Kodály a szende csipkerózsát a magyar operához sajátos ritka virágává fejlesztette, melynek gyökere az ősi magyar multba fogódzik: megtartó-földje földműves székely szívek, ápolója és újraültetője Kodály Zoltán, boldog hordozói az ifjú magyarok, akiknek szívében többé nincs hely idegen muzsika számára, vagy csak másodlagos hely van. Kodálytól még énekelni valót vár a székely gyermek-sereg; gyógyító, lágy kórusanyagot a beteg székelység és egységbe forrasztó szent éneket a pünkösdi búcsú harmincezres, kálváriajáró, Csíksomlyóra zarándokló székek népe. És várjuk Bartók vigasztalását is »*Ester a székelyeknél*« székely nyelven beszélő dallama után.

A székely népzene inspirációjára olyan európai színvonalú, új magyar zene született, amelyben a magyar nép fölisméri önmaga szívét, melyben találkozik nemzetünk legnagyobb és legkisebb fia; mely Vas megye és Csíkmegye gyermekét, Amerika magyarját és Moldova csángóját tulipántos ládára ülteti, egymás mellé helyezi, hogy meghallják, megértsék, megszeressék a nagy időkről beszélő dalt és megérezzék bennük az egy gyökérből indult szívek egy ritmusú dobbanását.

A székely népzene útja, stílusa levése, mai helye, szerepe egyben nagy tanítás: a jelen magyarjainak a legrégebbi magyarokról magyarul énekel. Épen megkülönböztethető sajátosságai kapcsolják bele a nagy magyar közösségbe. **Magyar a székely, de minden magyarnál ősibb, tisztább és magyarabb.** »A székely népzene a legrégebbi és legszebb magyar népzene.« »A székely dallamanyag a legrégebbi magyar dallamkincs.« Nyelvünk és zenénk minden más népénél nagyobb egyezést mutat. A nyelvjárások, a zenedialektus területek nem választanak szét, hanem összeforrasztanak. A székely népzene a hűen megőrzött örökséggel, mint talizmánnal minden, bárhol élő magyart a közös eredetre emlékeztet s arról a szép időről szól vigasztalva, amikor a magyar szívedobbanása, vágya, akarata, célja egy volt. A székely népzene azt tanítja, hogy nincs csángó-, székely-, erdélyi-, göcseji-, dunántúli-, palóc-, matyó-, külföldi-magyar, *hanem csak egy faj: a magyar van, mely akárhol él, egyetlen egy nagy egységbe tartozik, mely egység örök és szétválaszthatatlan és akiknek immanens egységében a legszebb erény és a legfőbb érték az elbeszélt és élénkelte édes magyar anyanyelv.*

XII.

A székely humor.

Dr. Hosszú Zoltán anyaggyűjtése alapján írta:
Rugonfalvi Kiss István.

Legelőbb is elmondom azt, hogy miként gyártottuk ketten ezt a kis tanulmányt.

Megírására a székely humor kiváló képviselőjét, az egész országban fogalomná lett szeretett öcsémet, Dani bát kértem fel, aki szívesen vállalta is a feladatot. Annak módja szerint hozzákezdett az anyaggyűjtéshez, de időközben úgy megszaporodott kenyérkereső dolga, (mert nagy kenyérfogyasztó!) hogy munkáját nem tudta befejezni. Elküldte tehát a gyűjtött anyagot. Ő mint színész, sokszor »beugrott«, hát ugorjam be én vagy más valaki az ő szerepébe.

Elmélkedtem. Én Istenem, most már mit csináljak, búsuljak-e, vagy humorizáljak?

Hát kettőt egy csapásra. Búsúlok, hogy Dani bá nem fejezte be azt, amihez ő ért legjobban, de minthogy a *Nemes székely nemzet képe* nem lenne teljes a humor nélkül és mint-hogy hirtelenében alkalmas munkatársat nem találok, tehát én ugrom be. Pedig bizony,, annyit értek a dologhoz, mint a hajdú a harangöntéshez, de annyi kitelik tőlem, hogy értejem-sen és őszintén elmondom véleményem.

Ha egy hivatásos szakember írna a székely humorról (amitől mentsen Isten!) bizonyára azzal kezdené, hogy a székely humor termékeit összehasonlítaná a világ minden tájékán felbuzgó humorral és kisütné, hogy ez is, meg az is átvétel. Mert a dolog úgy áll kérem alássan, hogy irodalmunkat mostanában ellepte a gaz, elburjánzottak azok a párhuzamokban utazó urak, kiket én irodalmi kuliknak szoktam nevezni. Ezek egymás után sütik ki minden magyar gondolatról és intézményről, hogy idegenből kölcsönöztük. Aki jog- és irodalomtörténetünk legújabb termékeit ismeri, igazat ad nekem abban, hogy az irodalmi kulik szerint őseinknek nem volt egy önálló gondolata, mindenben idegeneket követének és idegen tollakkal ékeskedtenek. Mélyen gondolkozó komoly

tudósok azonban a felszines párhuzamgyárosokkal szemben az emberi szellem minden megnyilvánulásánál számot vetnek azzal, hogy vannak egyetemes, örök emberi vonások, és van korszellem is, mely egyszerre a legtávolabb eső, egymással nem is érintkező, sőt egymásról tudomással alig bíró népeket is megérint és hasonló gondolatok és intézmények kitermelésére késztet.

Ha az ember természete időben, térben lényegesen változna, nem tudnánk megérteni és élvezni ma is a görög és latin írókat, nem is létezne történelem és néprajz, mert a multtal és idegen népekkel szemben érthetetlenül állanánk.

Az emberi természet időtől és tértől nem korlátozott, örök azonossága folytán ugyanaz volt és marad a gyűlölet, és szeretet, a bánat és jókedv, és gondolatok törvénye mindenha és mindenhol; csak a színe és ereje változik. A népek többet kaptak és kapnak a közös Teremtőtől, mint amennyit egymástól kölcsönöznek.

Az ész és szív, a gondolatok és indulatok különleges színe adja az egyes népek jellemét. Ennek alárendelt, de mégis el nem hanyagolható ismertető jele a humor is. Alárendelt, mert attól látszólag nem függ egy nép élete sem, hogy van-e érzelme a humor iránt, viszont nem hanyagolható el, mert amelyik nép a humor játékos paripáját meg tudja ülni, az az élet megpróbáltatásait könnyebben elviseli.

A székely nép életében van egy sajátosság, bátran mondhatjuk, páratlanul sajátosságos jellemvonás, amit a régi nóta találoán öltöztetett néhány világos szóba: »*Kicsiny vagy, mégis nagy!*« A székely nép életének minden részlete ezt a csodás ellentétet tükrözi vissza. Közösségi és egyéni élete mindig tele volt megpróbáltatásokkal, küzdelmekkel és szenvedésekkel. Más nép kétsébeesik, jeremiádot szül, avagy hangtalanul összeroskad hasonló helyzetekben; a székely lelkének kagylója drága gyöngyöt, csillogó humort termel. Lelke és teste erejéből táplálkozó dacos magabízása, törhetetlen büszkesége a szenvedések fölé emeli és nem lehet a sors hozzá oly kegyetlen, hogy ostorának suhogásából biztató nótát és kedvderítő üvöltést ne halljon. Halálosan komoly tud lenni, de a legkomolyabb dolgokban is meglátja a komikumot. Csak Homeros hősei tudtak oly könnyen sírásra fakadni, de a székely könnyeit szivárvánnyal boltozza át a kisütő nap mosolygó fénye: a humor. Szeme nem telhet meg úgy könnyel, hogy annak szögletéből a móka manója dévaj hunyorítás képében ki ne kandákilna. Nem csak másokat, önmagát is sanda szemmel nézi és kíméletlenül megtréfálja; még a bosszúja is az ellenség nevétségessé tételére irányul.

Aki a székely humor termékeinek méltatásánál kölcsönzésre, idegenből való átvételre gondol, az sohasem beszélt eleven székellyel, mert nincs olyan ép testű és lelkű székely,

akinek nem a büszke rátartóság és szellemesség legfőbb jellemvonása! Csakhogy ezeket a legtöbb esetben nem viseli kívül, mert különben nem is tudna kicsiny és nagy lenni: lelke kincsei csak az előtt nyílnak meg, akit szeret; idegen tolatkodó előtt a szép szírmok szemérmatosan összehúzódva elrejtik a mézet. Csak mi, népünk között született, felnőtt és azután elsodort, sok idegen népet megismert székelyek tudjuk azt igazán, hogy a székely nép életét mennyire átszövi és ékesíti a humor. Nála ez a kincs úgy terem, mint másutt a burján.

Csak azt szoktuk kölcsön venni, amink nincs és amit lehet. Eltekintve attól, hogy a székely nem szorul kölcsönzésre, sőt ő adhat kölcsön szellemi kincseiből, ha jól meggondoljuk a dolgot, humort kölcsönözni olyan módon, hogy az a népi jelzöt elnyerhesse, nem is lehet. Ha igaz az a mondás, hogy »a költő nem lesz, hanem születik«, — a humorról még inkább elmondhatjuk ezt. Az is születik, még pedig csak nagy ritkán, elvéve a jólét puhán vetett ágyában, hanem hóban, fagyban, viharban, csatazajban, görnyesztő munkában, nyomorúságban és az élet ritka, rövid napsütéses enyhe oldalain, amelyeket sietve ki kell élvezni: guzsajosban, lakodalomban, az »élet« előtti padon és korecsomában.

A székely élete örökös küzdelem és megpróbáltatás volt! Küzdelem a természettel, a kiirtására törekvő ellenséggel, és a szegénységgel. Tudja azt jól, hogy a küzdelem, keserűség és bánat ősi öröksége és belenyugszik sorsába. Boldogságról, jólétről, gondtalan életről nem is ábrándozik; ilyent még az Istentől se kér, mert ha véletlenül belecseppenne, a másik pillanatban már idegenül érezné magát s nyughatatlan szelleme bajt csinálna önmagának. *A vékony bánat* vágyai netovábbja! Csak székely lélekben születhetett meg a következő népdal:

Én Istenem tekints reám,
Ne hints több bánatot reám:
Ha hintesz is csak vékonyon,
Kit árva szivem elbirjon.

Az ellenséggel szemben állva így sóhajt fel: »Uram ne segíts, csak csodálkozz!« A szegénységre pedig a legnagyobb lelki nyugalommal állapítja meg, hogy *úgy szép, ha semmi sincs!*

Bár halálos komolysággal fogja föl az életet, amely szemében kötelességteljesítés és áldozat, de ezzel össze tudja egyeztetni azt a látszólagos könnyelmű gesztust is, hogy az elmúlt bajokon nem rágódik, hanem évődik, eső után nem ölt köpönyeget, hanem kihasználja az ázottság komikumát és egykedvűen néz a jövődő bajok elé is. »*Ahogy esik, úgy suppan*« — mondja, mert nem jöhet olyan veszedelem, hogy valami tanulság és nevetni való ne akadjon azon is.

Dictum, factum, — a Teremtő nehéz feladat elé állította, sok szenvedéssel sujtotta a székely népet, de útravalóul a humort és reményt adta, hogy kétségbe ne essék és lelkének egyensúlyát el ne veszítse. Nem is tud úgy humorizálni és reménykedni egyetlen nép sem!

Sajnos, a régi feljegyzések kevés vonást őriztek meg a népeletből; a tudomány olyan későn figyelte fel a néprajzi és néplélektani sajátságokra, hogy sok ősi kincs veszendőbe ment, gyűjteményeink a közelmúlt kincseit is nagyon fogyatékosan őrzik. Gimnazista koromban magam is gyűjtöttem, még akkor fel sem tudván fogni az ügy fontosságát. Gyűjteményem elveszett, vagy talán ott porlik valahol gyermekkori holmijaim között, melyeket édes anyám — míg élt — megőrzött. Ma csak egy-egy rigmus motoszkál fejében, kiegészítését gyűjteményeinkben hasztalan keresem.

A fogyatékos anyagból mégis megkísértem a székely humor rendszerbe foglalt képét adni, megjegyezvén azt, hogy nem maradok azon a zárt területen, amelyet a humor fogalma körülhatárol, hanem átkalandozom a székely nép jókedvének rengetegébe is, viszont mellőzöm azt, amit az olvasó megtalál a székely népköltészet c. fejezetben.

Hitélet.

A székely nép halálosan komolyan veszi Isten és ember viszonyát; mélységesen vallásos. Szomjuhozva keresi az igazságot a hit dolgában is; de ha már Isten úgy teremtette, hogy a fenségest is ragyogóbbá tegye jó kedvével, a tréfát ezen a téren is megengedi magának.

Egy néhány helynév az ősi humor hirdetője. A maroszséki **Szentlélek** község azért lett Szentgelice, mert a szentlélek gerle madár képében jelent meg, Bikafalva község onnan kapta nevét, mert védő szentjének, Szt. Lukácsnak a bika volt a jelképe. Szentrontás község nevét a Sancta Trinitas-ból gyártották, még pedig távolról sem a reformáció korában, amint azt a katolikus restauráció korában állították, hanem jóval előbb. A Mária Terézia idejében kiadott szigorú rendeletek sem tudták Szentgelicét Szentlélekké, és Szentrontást Szentháromsággá változtatni. Még főtisztelendő Szereday Antal kanonok uram is, kiről a székelység nagyjai között emlékezünk, büszkén viselé a szentrontási előnevet.

De a székely nemcsak a szentekkel mókázik, illő tisztelettel tréfát gyárt Istenről és az ő szolgáiról is, Néhány izelítő:

I.

»Jó az Isten jót ád« — mondja az egyik székely a másiknak — »de **jobb** is van az Istennél!«

»Hogy beszélhetsz ilyet te Istentelen!«

»Csak úgy, hogy kendnek van egy hitván lova, melyet Isten adott, de adhatott volna jobbat is, mert van **nála** jobb is elég.«

II.

— Tudod-e János, métt teremtette az Isten előbb Ádámot?

— Tudom, ha megmondja.

— Azétt, met az Isten es tudta, hogy **nem jó** asszonnyal kezdeni.

III.

Korondi fazékkal megrakott szekéren ereszkedik lefelé a Kalondán egy székely ember. A lovak megriadnak a szembejövő autótól és a szekér az árokba fordul. A fazekak dirib darabra törtek. A székely látva, hogy egész vagyona odalett, felszól az ég felé nagy keservesen:

— Ne félj Isten, te sem fogysz ki a szegény emberből. (Solymosi J.)

IV.

Nagy záporosó volt az alfalvi határban. A hegyi patakok megdagadtak és mindent elsepertek útjukból. Egy legény egy bokorba kapaszkodott, nehogy az ár elsodorja. Amint ott gubbaszkodik, látja, hogy a víz visz egy keresztet. Hozzákap félkézzel, de nem érhet el, hanem, hogy valamit mégis segítsen, utána kiált a keresztnek:

— Uram, Jézus, ne hagyj magad! (Mátyás S: Székely Humor.)

V.

Csíkсомlyón világraszóló nagy bucsuk szoktak lenni. Köztudomásu, hogy a bucsut az ájtatos résztvevők gyakran fogadással szokták megjárni. Egyik pl. felfogadja, hogy éhen, szomjan teszi meg; vagy csóré térden megkerüli a kálváriát négyszer stb. Lemhényből is összeszedelőzködtek az átyafiak többen s elmentek a bucsura. Amint a körmenet megindult, ott mentek közből a lemhényiek is kettesével, hármásával, maguk előtt tartván az énekeskönyvet s szent zsolozsmákat énekelvén abból. Az esőnek azonban meg van az a rossz szokása, hogy szereti a vásárt és bucsut. . . Elkezdett szitálni most is megzavarva a proceszszust. De Csíkban az esőt nem veszik nagyon komolyan, mert egyszerűen védekeznek ellene. Most is a férfiak legyűrték kalapjuk karimáját, kifordították az ujjast, a nők pedig a felső szoknyájukat hátulról felborították a fejükre. Egyik lemhényi asszony is ezt cselekedé és aztán áhítatos képpel tovább lépkedett és fújta szive szakadtából a szent éneket. Nagy buzgalmában dehogyan vette észre, hogy véletlenül rokolyájával együtt felfordította az inget is. A feltárló panorámát azonnal észrevette a közvetlen után jövő fiatal pár. Az asszonyka oldalba bökte az urát, hogy: Ne, Márkris ne! Jó lenne szólni neki! A férj azonban komolyan rászólt: Hagyj békit, met hátha úgy fogadta!

Arról nem szól a krónika, hogy a fogadást tisztelte-e, vagy a kilátás nyerte meg tetszését.

VI.

— No Pista bá! valék a templomba, de kevesen valának.

— Oh hadd el te Dénes! Az embernek egész héten zakatol az asszony a fülibe; az az egy vasárnap vóna, hát akkor es agyonszidassa magát a szószékről? (Péterfi T.)

VII.

Mert hát a székely a korholást a szószékről sem szereti hallani. Széles körben beszélnek Markos Mózes uram esetét Gödördi tiszteletes úrral.

Híres pap volt a maga idejében tiszteletes Gödördi pram, ki ha esztrengára foghatta a híveket vásárnaponkint, úgy megmosdatá őket az igék mosdótálából, hogy alig győztek törülközni utána. Egy alkalommal épen a káromkodók és esküdözők ellen beszélt, mely alkalommal egyik hatalmas birtokos úr, Markos Mózes uram azt vevé észre, hogy ez az egész prédikáció

mintha csak ő rá volna szabva; ezért azután nagyon megneheztelt, s amint kimentek a templomból, felfogadá székely nemesi szavára, hogy ha ő még egyszer Gödördi uram prédikációját meghallgatja, rögtön huszonötöt fog magára csapni. Ezt sok embernek és sok izben elmondta, s nem is ment többet feléje a templomnak.

Egyszer valami kedves ismerőse halt meg a szomszéd faluban, ő is elment a temetésére, mely igaz kálvinista szokás szerint templombeli prédikációval mene végbe, Markos Mózes uram is bevette magát egy padba a közepe táján s hallgatá nagy ájtatosan, hogy prédikálja el a halottat a helybeli öreg tiszteletes. Bezzeg nem olyan goromba ez, mint Gödördi uram, a ki még a halottra is elmondja az igazat.

Hát amint az öreg tiszteletes elvégzé szavait s lement a szószékről,, kit lát utána kiemelkedni Markos Mózes uram? Senkit mászt, mint tiszteletes Gödördi uramaß; a ki ezuttal bucsuztatót tartani hivatott meg a szomszéd faluból a nagyobb ünnepélyesség kedvéért.

Nosza rajta! Markos Mózes uram szökött volna, ha lehetett volna merre? de el volt ülve minden hely; nem ereszték, nem mászhatott a sokaságon keresztül. Ott volt kénytelen végig hallgatni tiszteletes Gödördi uram prédikációját, a mi elég szép volt ugyan, de a mit neki még sem kellett volna meghallani.

Be sem várta aztán a tort, hanem befogatott, s hajtatott egyenesen haza.

Ábris te! — mondá otthon a kocsisnak; — lódulj, mess nekem a kertben egy jó mogyorófa suhogót.

A kocsis eljött a pálczával.

— Most már ide láss; én lefekszem ide erre a lóczára, aztán te rámsz huszonöt botot, tudod-e?

— Tudom há.

A kocsis gondolta, hogy az ura bahó, hát neki legyen esze; azért hát csendesen kezdte simogatni, formalitás végett.

Markos uram felugrott a padról:

— Nem jól van így, Ábris; gyere csak, majd én megmutatom, hogy kell?

Azzal lefektette a kocsist s ő huzott rá legyet, irgalmatlant. Nem kellett annak több, megtanulta az első leckéből, a mit kellett, s vert azután olyan huszonötöt a gazdájára, hogy sohasem osztogattak különbet a vármegyeházánál.

A mely nép így urat áll szavának, azzal nem jó ám tréfálni! (Jókai Mór: A magyar nép élce.)

VIII.

— »Hi, hó ide nye, hogy a medvék egyenek meg!« — kiált a hermányi székely a rosszul szántó ökörrre.

Csak mikor kiszaladt a száján a szó, akkor vette észre, hogy milyen rosszat kívánt magának. Bünbánó képpel tekintett fel az égre s alázatosan felfohászzkodott: Úram, ne hallgasd meg, met derága az ökör!

IX.

Urvacsorát osztott az öreg tiszteletes. Az áhitatoskodók között ott állt Nyeső Mózes uram is, ki világ életében arról a gyengéjéről volt nevezetes.

hog az üvegnek szeretett a fenekére nézni. Mikor a tiszteletes átnyújtotta neki a kelyhet, melyből — tudvalevőleg — csak egy kortyot szokás inni, Mózes bá fenéig ürítette. A tiszteletes nem hagyhatta szó nélkül a botrányt; templomozás után behívatta és szeliden megdorgálta. Mózesbá kevés megbánást mutatott, sőt büszkén felelte: Tiszteletes uram, tudja-e? én az én Jézusomért még három ilyen pohárral is meginnám! (Csulak L. Góbéságok.)

X.

Éppen a templom közelében vala Mózsi bá' földje és a plébános az ablakból látja, hogy Péter és Pál napján erősen dolgozik Mózsi bá'. Ráküldi a csendőröket, hogy küldjék haza. A csendőrök megszólítják az öreget:

— »Ma ünnep van Mózsi bá' a templom közelében nem szabad dolgozni.«

— Miféle ünnep? — kérdezi az öreg, mintha nem tudná.

— »Péter és Pál szentek napja.«

— Ó az a két tekerő! — hát ezek hol voltak Mindszentekkor, amikor mindegyiket megünnepeltem? Ilyen szorgos munkaidőben henyéjlek miattuk? De azért félbehagyta a dolgot! (Péterfi T.)

XI.

Egzaminálta a székelyt a papja a katekizmusból.

— Egy kérdést teszek fel magának, ha megfelel, aztán nem bánom, ha maga is kérd tőlem valamit. — »Halljuk!« mond az atyafi

— Meg tudná-e mondani, hogy ki volt az apja Jézus Krisztusnak?

— Jézus Krisztus Isten fia, a nevelő-apja volt József ácsmester — felelt a székely.

— Jól van — felelt a pap. — Most kérdezzen maga.

— Akkor mondja meg a tiszteletes úr, hogy ki volt az én apám?

(Csulak L. Góbéságok.)

XII.

Két székely illogatott a korcsmában, egy öregebb és egy fiatalabb. — Hallotta-e Jancsibá — kérdi a fiatal — hogy Csiri Feribá meghaót?

— Én nem, — felel a más.

— Met meg. Hát azt hallotta-e, hogy testámentumot is csinált?

— Én nem — felelt ismét az öreg.

— Met csinált s úgy hagyta, hogy aszongya: azt a tehént, a ki elbogarozott, hagyja az öcsének, ha megkerül s ha meg nem kerül, akkor az eklézsianak. (Csulak L.)

XIII.

A régi világban csak a nagyobb községeknek volt temploma. Ezek valának a »szentegyházak« községek, a hozzátartozó filialékkal alkottak egy-egy megyét, de az 'gy összetartozó községeket nevezték »egy harangszóra hallgató faluk«-nak is. A lakosság szaporodása és anyagi megerősödése maga után vont a leányegyházak önállósodását, ami azzal kezdődött, hogy templomot és

paplakot építettek. Ez azonban nem ment mindenütt olyan egyszerűen, ahogy elbeszéljük, a leányegyháznak sokszor keserves harcot kellett vívnia önállóságáért és bizony sok pör volt az egyházi javak elosztásánál is. A régi szentegyházak község rendszerint ragaszkodott régi jogaihoz és a papnak sem tetszett a kiválás, mert kevesebb lett a jövedelme. Így kellően megértjük a következő adomát:

Paplakot építettek egy faluban, amely filiája volt a szomszéd községnek. Ez a dolog sehogysem tetszett a papnak. Megszólít az építők közül egy embert:

— Hallja-e János bá! Hiába építik olyan nagy garral azt a házat, mert ebbe a szegény faluba úgysem kapnak kendtek papot.

— Egyet se busuljon, tiszteletes uram! Csak tő legyen, békát eleget kapunk.

XIV.

A székelyt a halál misteriuma sem hatja meg annyira, hogy ki ne figurázza. Temetésén pld. az élet mulandóságáról azt mondja szomszédjának:

»Látja-e komám, ilyen az élet: mi is ide kerülünk, ha Isten éltet.«

»Nem baj az komám« -- vigasztalja a másik — »itt is eltelik, csak egészség legyen!«

A hatóság előtt.

A székely az igazság fanatikusa; szerinte az egész államrend azért van, hogy az igazságot védelmezze és diadalra segítse. A maga igazságáért kész akármelyik pillanatban birokra kelni, vagy bíróság elé menni. Már jó régen, a XVI. század végén feljegyezte róluk Possevino atya, hogy szenvedélyes pörösködők, egy pár garasért évekig elpörölnek. Régi kiváltságaik között nem tudom, hogy a kettő közül melyiket tartották kedvesebbnek; azt-e, hogy 3 frt. érteken felül a király elé vihették pörüket, avagy azt, hogy az igazságkeresés a Székelyföldön volt a legolcsóbb; még makszimálták is az árát. . . de bizonyos, vagy egyiket, vagy másikat legbecsesebb kiváltságuknak tartották. De rossz idők jöttek, a dér megcsípte, a zsarnokság letarolta a székely szabadság virágait; eltűnt az a szép kor, mikor az igazságtalan bíró bőrért lenyuzták és szalmával kitömték, sőt annak is vége lett, amikor számkivetették; drága lett és az lett az igazság, amit az urak akartak. A székely lélekről drágalátos kincseket tördelt le az idő, de megmaradt mániákus igazságkeresőnek. Fényt vetnek erre az adomák is, melyekből bemutatunk néhányat.

I.

Egy brassói gazdag szász polgár házában árnyékában egyszer megpihent egy székely és ott szerényen falatozni kezdett. A gazdag konyháról finom illat áradt ki. A székely élvezte az illatot és elszólta magát, hogy megér ez egy máriást, olyan jól esik mellette a száraz kenyér. Meghallotta azonban ezt a zsigori szász és követelte a máriást.

A székely előbb tréfára vette a dolgot, csak akkor ámult el, amikor a szász erővel elvette tarisznyáját zálogba, amíg kifizeti a máriáját. Ilyen sérelmet természetesen nem lehetett tűrni, panaszt emelt a rendőrségnél és az után a városi tanácsnál, de ott igen gyengén mérték az igazságot. Erre gondolt egy nagyot: elővett egy másik tarisznyát, megrakta útravalóval és elindult igazságért. . . Bécsbe.

Ferenc császár jóvialis, népszerű ember volt. Még az utcán is bárki megszólíthatta és előadhatta kérését, panaszát. Szívesen fogadta és meghallgatta székely atyánkfia panaszát is. Azonnal elrendelte, hogy az erdélyi gubernium (főkormányzék) tartson vizsgálatot és szolgáltasson igazságot a szegény embernek.

A gubernium ékesen feldíszítette a királyi parancsot: három biztost küldött ki az ügy megvizsgálására.

A bizottságoknak akkor is az volt a nyavalyája, hogy csak tessék-lásék dolgoztak, kivált ha diurnum (napidíj) is járt a semmitévésért.

Telt-múlt az idő, gyült az aktacsomó, de nem lett belőle igazság. A szegény székely megint nyakába vette a világot és felballagott Bécsbe a császárhoz. Parancsára a gubernium szigorú rendeletet kapott: három hét alatt fejezzék be az ügyet.

Igy végre megszületett az ítélet. Székely atyánkfia költségei és fáradsága fejében 2000 frtot kapott és rég nem látott tarisznyáját! A költségeket azonban nem a szász, hanem az a három guberniumi tisztviselő fizette, akik annyi időn keresztül elhúzták az ügyet.

II.

Ítélethirdetés után közli az ügyvéd András bá'-val, hogy baj van.

— Mi baj vagyon ügyvéd úr?

— Elvesztettük a pert.

— Hát azért cseppet se busuljon az ügyvéd úr, legalább jól kicsatáztuk magunkat. (Solymosi János.)

III.

Megnyerte a székely a perét. Az ügyvéd addig számolt, hogy a megnyert 85 forintból alig kapott a nyertes egy pár piculát. Az iratokat becsapta az átalvetőbe, felhajtotta a hátára és így bucsuzott el:

— Most már csak azt szeretném tudni, ha ilyen egy megnyert per, milyen lehet, amit elveszeszt az ember? (Joó Gábor.)

IV.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha pörösködési hajlamát a költségek gondja mérsékli. Az ingyen jogi tanács módszerével ismerttet meg a következő adománk:

Zsiga bá' szépen elmondja az esetet az ügyvédnek, aztán megkérdi:

— Hát felvállalja-e ügyvéd úr? De, úgy, hogy biztosan megnyerjük, mert másképpen nem fizetek egy vasat sem.

— Ezt biztosan megnyerem, hát vállalom szívesen.

— No akkor adjon Isten jóccakát, nem perek.

- Hogy-hogy? hát miért nem perel?
 — Én azért istállom, mert én az ellenperesem dógát adám elé. (Péterfi T.)

V.

- Figyelmeztetem, hogy csak a tiszta igazat vallja. Ön látta-e a verekedést?
 — Én csak annyit láttam istállom, hogy Káruj [megfogta és jól fejhevágta.
 — Hát maga miért nem ment segíteni?
 — Láttam istállom, hogy egyedül is elbír vele.

VI.

Ménaság előjárósága valamely ügyes-bajos dologban a csíkszeredai járásbíróshoz küldte egyik esküdtjét. Az atyafi igen bugyuta volt, miért a járásbíró rárivalt, hogy: — »Mind ilyen bolondok-e Ménaságon az előjárók?« — Nem biz a' istállom — felelt a székely.

- Hát miért nem küldtek okosabbat ide?!
 — Az okosabbat követem alásan külön helyre küldik.

VII.

Perbe került a vajai székely valami ok miatt. Érezte, hogy a bíró másként vélekedik az igazságról, mint ő, azért a kérdések elől a maga furfangjával hol itt, hol ott próbált kibujni.

A vallató bíró végre megsokallta a dolgot s maga is indulatba jöve, rárivalt mérgesen:

— Hallja maga gazember! most már azt mondom, hogy azonnal megmondja, hogy mi az igazság?

A székely megvakarja tarkóját, lábait kétfelé terpeszti.

— Hát én istállom a tekintetes törvénybíró urat, úgy gondolom, hogy a mi igazságtalanság, az nem igazság; a mi igazi igazság pedig, az immár többet nincs a földön. E szerint hát az igazság az, amit az urak akarnak. (Csulak L.)

VIII.

A régi jó világban a Székelyföldön a dulló nagy úr volt. Olyan valami, mint magyar földön a szolgabíró nagyobb kiadásban. Nem csak igazgatott, hanem igazságot is szolgáltatott ő is, még pedig nem tekervényes paragrafusok, hanem erkölcsi érteke és józan ítélő képessége szerint.

Gegesí Kiss József 48-as huszárfőhadnagy dullóságáról jegyezték fel a következő történetet:

Egy szép nyári éjszaka a pandurok bevisznek az udvarára egy cigányt, két székelyt és egy lovat. Felkeltik a dulló szolgáját, az pedig az urát. Kiss József felkel és úgy, ahogy volt, csupán hosszuszáru pipáját véve kezébe, kiáll a tornácra.

— Hát mi baj van fiaim? — kérdi a pandurt.

Az jelenti, hogy Máté cigány ellopta Kotró József lovát és eladta hatvanöt forintért Balló Mátyásnak.

Az öreg úr rögtön, a holdvilágnál letárgyalta az ügyet és meg is hozta az ítéletet.

Kérdi Kotrótól, a kit személyesen ismert:

— A tiéd volt ez a ló Józsi?

— Az enyim volt istálom — feleli Kotró.

— Akkor fogd meg a kötőféket, viheted a lovad.

Azán fordult Ballóhoz:

— Ettől a cigánytól vetted a lovat Mátyás?

— Ettől tekintetes uram, hatvanöt forintért.

Végül előveszi a cigányt:

— Te loptad ezt a lovat Máté? Megvan-e az ára?

— Loptam tekintetes uram, csókolom a kezsit. A hatvanöt forintból elköltöttem öt forinot, a többi megvan.

— Jól van Máté!

Most a dulló odafordul a huszárjához:

— Eredj Ferencz a falusi bíróhoz és kérj tőle a nevemben öt forintot kölcsön.

Ferencz csakhamar megjön az öt forinttal: az öreg úr a hatvan forint mellé teszi, visszaadja Ballónak, de egyuttal keményen ráparancsol a cigányra, hogy az öt forintot két hét alatt okvetlenül elhozza.

— Meg vagytok elégedve az ítélettel? — kérdi a dulló végül — nem akar valamelyik rekurálni?

— Meg vagyunk, nem rekurálunk! — felelték.

— Akkor elmehettek, csak te maradj itt Máté; veled még szava van a huszárnak.

Az a szó pedig abból állott, hogy a huszár lekapta Máté cigányt a lábáról s olyan tizenkettőt vágott az éjszaki felére, ami megért volna két annyit.

IX.

Ugyancsak ezzel a Kiss Józseffel történt, hogy a kocsisát, Piczki János kibédi székely fiút beidéztek Maros-Vásárhelyre sorozásra. A legény útközben a többi pajtásokkal jól bepálinkázott; Tompa községben éjjel az a furcsa gondolata jött, hogy az utcán töviskerítéseket rakott keresztül azán félreverte a harangot. A lakosság felriad, szalad álmosan ide, oda, a tövisekben persze megböflök és sok galiba esik. E miatt a falu panaszt emel Ladosán László dullónál. Megidézik Piczki Jánost. A tárgyalásra levelet vitt gazdájától Ladosánnak, melyben arra kéri, Kiss dulló Ladosán kollégáját, hogy a legényt ne tartsa ott sokáig, mert nincs senki a háznál, ki a lovakkal bánjon.

Ladosán elolvassa a levelet, megkezdi a tárgyalást.

— Miért harangoztál Tompán te gazember!?

A legény, bizva gazdája levelében, székely fufanggal feleli:

— Az én apám Kibéden harangozó vaót istálom s kicsi gyermek-ségemtől fojvást én jártam helyette a toronyba; e miatt úgy megszoktam immán, hogy mindjárt kitörne a nyavalya, ha egy harangot látnék és nem harangoznék véle.

— Az én apám pedig — felel a dultó — nem volt dultó, de én már rég az vagyok s úgy megszoktam a csapatást, hogy mindjárt a nagy nyavalya lörne ki, ha egy olyan gazembert látnék, mint te s jól rá nem veretnék. Hát csak bujj le, — kapsz hatot. Aztán mondd meg otthon gazdádnak, hogy jól feleltél! (Csulak L.)

X.

Valamikor a Székelyföldön divatozott a vérbosszú; elég későn tudták kiirtani. A bosszúállás hajlandóságát azonban semmi hatalom ki nem irthatja, Ujabb időben azonban szelidült a lelke és a bosszúja is, sokszor lehüti azt egy jó tréfával. Nem is olyan rossz, jót nevetni azon, aki rosszat tett velünk.

Tuké Mózsibával megtörtént az a csunyaság, hogy a dultó úr huszonötöt veretett rá.

Egyik bűne az volt, hogy az uraságtól a dultónak küldött Carbonet bort kárbament bornak nevezte, Szerinte az ügyvédnek és a dultóknak, szóval a mint ő szokta mondani: »tentanyalók«-nak küldött ajándék mind »kárbament.«

Bosszúálláson törte nagy fejét a huszonötért. Nem is gondolkozott hosszasan, meg volt a jó alkalom, és ő azt a félvilágért el nem szalasztotta volna.

Szenvedélyes vadász és rövidlátó volt a dultó és erre alapította bosszúját Tuké Mózsibá. Meg is tehette igen könnyen, mert hát abban az időben még igen nehezen lehetett egy alkalmas »pápaszemhez« hozzájutni.

Szép birtoka, szép kastélya volt a tekintetes úrnak, melynek hatalmas kertjében egy nagy halastó volt.

Egyszer csak beszalad Mózsibá a dultóhoz!

— Tekintetes uram!

— No mi baj Mózsibá?

— Mán hogy baj, az épen nincsen, inkább haszon, met a tó telenős teli van vadrécékkel.

— Jól van hát no. Hozd ki a puskámot. Aztán jere mulasd meg a róczéket.

Vígan mentek le a kertbe, hol egymás után puffogtatta le a ruczákat a dultó. Hanem mégis furcsa volt neki, hogy a lövésre nem igen röpültek el a még élő jószágok.

— Mózsi hé, eredj aztán szedd ki a lelőtt ruczákat! Halod-é hé?

Nem felel senki. Néz széllyel a dultó, sehol egy lelket nem lát. Mózsibá kámfor lett.

A nagy lövöldözésre éppen akkor érkezett hátra a kocsis.

— No te Jancsi, menj be és szedd ki nekem ezeket a vadrécéket.

— Nincs ott vadréce istálom, hiszön azok a mű fajréczeink, a mit idegön országból hozott vót és olyan erőssen féltött a tekintetes úr. (Csulak.)

XI.

Mikor még a »vasut nem járt« a Szépmezőn, a postát Csík felé kocsikon szállították. Szentgyörgytől Tusnádig még két postaállomás volt, u. m. Málnáson és Bükszádon. Ugy a fel, mint a lefelé járó postajáratok mindkét

helyen leadták és felvették a szállítmányokat. Történt, hogy egyszer Tusnádon leitta magát a kocsis, amint kiért a fürdőből, azonnal belefeküdt a kocsiba. Szentgyörgyig fel sem ébredt. Sem Bükszádon, sem Málnáson nem állott meg, így természetesen nem is vette fel a leveleket.

Hogy mi volt érette a büntetés, azt másnap aztán így beszélte el a másik kocsis.

— Hát istáлом, a tekintetes szállító úr nem csinált Jancsinak egyebet, csak egy kicsit beszélgettek, hanem olyan formálag, hogy Jancsinak csak a pofája szólott. (Csulak.)

XII.

Segesváron egy úr megszólítja a deszkát áruló székelty:

— Milyen a termés bácsi?

A székelty gyanusan nézi rá, aztán felel:

— Hát biza istáлом nem lehet mondani, hogy ilyen vagy olyan, így vagy úgy, haem hát éppeg, hogy csak no.

Mikor tovább megy az úr, odaszól a másik:

— Te Están, ugyan biza métt nem mondád meg, hogy jó termést. ada az Isten őszentfelsége?

— Hadd el te Józsi, met hátha adókvető vala? (Péterfi T.)

XIII.

Az elmúlt századokban, mikor a parajdi és más sóbányák nem voltak olyan szoros állami kezelés alatt, az Udvarhely-székiek, ha csak lehetett, sőt kaparitottak maguknak házi szükségleteikre. Ebben az időben történt, hogy egy idegen úr valamely faluban fuvarost keresett, kivel tovább utaznék Csik felé. Bement egy házhoz, ahol csak egy fiú volt honn.

— Hol van édes apád? — kérdezte.

— Nincs honn, elment! — felelt a fiú.

— Aztán mikor jön haza? — kérdezte az úr ismét.

— Eőkeme bizon! — felel a fiú — ha horgason jó, estére itthon lesz, de ha egyenesen talál, akkor csak hat hónap múlva.

A feleletnek az a magyarázata, hogy só lopni volt az atyafi s ha a horgas — kerülő — úton jó, akkor estére hazaér, de ha az egyenes úton, akkor elfogják és hat hónapig bezárják. (Csulak L.)

XIV.

A székeltynek, mint a Bach-korszak visszamaradt rossz emlékeztetője, mindig szálka volt a szemében a finánc. Nem is becsülte sokra, sőt ahol tehetett, bosszantására törekedett.

Az erdővidéki szikulusok gyakran fordultak meg Fogarasban s nem egyszer csupán dohány-csempészet volt utazásuk célja, de a fináncotl mindig nehéz volt a boldogulás; az Olt-hídnál 3-4 leskelődött a szegény emberekre.

Egy alkalommal néhány csempész jó nagy szállítmányt harácsolts össze, de hogyan tudják az Olton átszállítani, ez volt a bökkenő?

Egyik vállalkozóbb szellemű figyelmezteti társait, hogy csak legyenek készen, ő majd utat nyit. Egy zsákot vett elé, megtölti sarjuval, szépen a hátára veszi s egyenesen neki vág az Olt-hídnak.

Emberünk alig volt pár lépésre a hídtól, elé ront három finánc: a fűzestől s elakarja csújni a legényt. Az sem best: fel a hidra s a közepén belöki a vizbe a zsákot — egy percz műve volt. Ucczu! a három finánc bele övig az Oltba, elfogják a zsákot és hozzák ki nagy gaudiummal. Ezalatt a csempészek a hídon mind átugrottak.

Mikor a fináncok a zsákot kibontották, akkor hültek el mennyire rá vannak szedve. A szikulusok pedig a tulsó parton jót nevettek a markukba s az éj leple alatt meg sem állottak Erdővidékig. (Csulak L.)

XV.

A székelyek világ életükben rajongtak a szabadságért; a kiegyezés után is megőrizték függetlenségi érzelmeiket. Minthogy őket terrorizálni nem lehetett, de mégis kívánatos volt, hogy a hatvanhetes kormány képviselőválasztásokon jelentős többséget kapjon, megkezdődött a lélekvásár, a politikai erkölcsök ruinálása. Sok tünet azt az impressziót kelti, hogy a székelykérdés megoldását azért nem hirtelenkedték el, hogy a kormányok kegyeiket politikailag részletekben kamatoztassák és az elszegényedett népet képviselőválasztásokon olcsóbban megvásárolhassák. Lassanként annyira megrontották az erkölcsöket, hogy az emberek nem is titkolták, hogy szavazatukat pénzért eladják. Minthogy megtörtént az, hogy a pénzt előre felvették és az ellenzékre szavaztak, divatba jött, hogy a szavazat előtt csak a bankó egyik felét adták ki a kortesek, a másik felét pedig szavazás után.

Az új politikai stílusról szól a következő anekdóta.

— Szavazott-e már, sógor? — Én osztán igen! — Kire? — A kormánypártira. — Miért? — Húsz forintért. Hát kied? — Én nem adtam el az elvemet. — Nem-e? Hát osztán miért nem? — Mert csak öt forintot akartak érte adni! (Csulak L.)

„Fiatalság... bolondság Friss hó könnyen olvad.“

Az ember életének legszebb korszaka a serdült kor. A székelyekre különösen áll ez; irtózatossá szigorú nevelés gyermekkorban és az élet terhe a családalapítás után fogják körül ezt a rövid aranykorszakot. Bár a serdült kornak is meg vannak a maga kötelességei, de a szabad órákat, a nyugalom estéit kedélyesen tölti el az ifjúság. A székely szereti a társaságot és a munkát is a társas élet örömeivel izesíti. A kaláka a közös ingyen munka gyönyörűsége. **Házat kell építeni egy fiatal párnak?** A jó ismerősök azonnal segítenek. Egyik részük kivágja a fát az erdőben, a másik hazaszállítja, a harmadik ácsolja, a negyedik összetákolja, ablakokkal, és ajtókkal ékesíti, sőt a kertet is megcsinálja. **Aratni kell!** A domb oldalból a kikiáltó elkurjantja magát, hogy X. Y. mikor kezdi az aratást és kalákába hívja a falut. Egy kettőre levágják és keresztbe rakják az életet,

utána ípedig eszem-iszom és tánc következik. Éppen ezért a kalákában az ifjúság vesz részt a legszivesebben. Ilyen társas multság a szénacsínálás és törökbúzafoosztás, de mindegyiket felülmulja a **guzsajos**.

A kukoricafosztás a nép apraját, nagyját összegyűjti. Szép időben udvaron, vagy tágas csürben vacsora után körülülük és ruházatától megfosztják a hizott kukoricacsöveket. A résztvevők jutalma mézes főtt gyenge tengeri és a tündérszép »beszédék« (mesék), amelyek főképen a gyermekeknek szólnak, de a nagyokat is gyönyörködtetik. Sorra kerülnek hadi élmények, vitézi cselekedetek, adomák a gyermekekre való tekintettel megválogatva.

A guzsajos, az más. A téli esték unaloműzője; kizárólag a serdült ifjúság multsága, mely virágkorát farsang idején éri el. Guzsajosnak azért nevezik, mert a leányok magukkal viszik a többnyire művészileg kifaragott guzsalyra kötött kenderszöszöt, vagy gyapjút és a kellemest hasznossálg vigyítve fonogatják a hozománynak való szötteles fonalát.

A székely nép életében a fonásnak és szövésnek nagy jelentősége van, mert ruhára nem telik pénz, a család minden tagjának a nők teremtik elő szorgalmas munkájukkal az alsó és felsőruházatra és ágyneműre valót.

Bizony a fonás unalmas, gépies munka, az ifjúság tehát tréfákkal, nótákkal és táncal fűszerezi, mert a guzsalyosba elmennek a legények is és hasznos munka közben figyelik meg és választják ki jövődöbelijüket. A kiválasztottat azután otthon is meglátogtják; még az ilyen látogatásra is ráragadt a guzsajos név.

A guzsalyosokban sok szép nóta, vers és tréfa termett, mert a legények itt hámultatják az eszüket. Egy székely népköltő csokorba fűzött egy pár verset, melyeket, Várasfalvi Szolga Mihály 1760-ban kezdett Diariumában lemásolt. (Eredetije birtokomban.) Az ismeretlen poéta egyik versében kifigurázza a fonást és a leányokat.

Azzal kezdi, hogy a leányok nem szeretnek fenni és különböző ürügyek alatt egész héten télenkednek. Keddről és szerdáról azt mondják, hogy az akkor font fonál nem kel meg, »ha hétfőre kelve kender munkát teszesz, egész esztendőben mind csak beteg leszesz«; a csütörtöki fonáson az ördög örül és sok üres orsót hány be az ablakon; szombaton el kell jól dugni a guzsalyt, — ráérnek azt hétfőn, kedden és szerdán keresni. Aki pöntöken, fon, annak a keze-lába megszuszogorodik.

Tehát jó fejérnép, úgy nagyon dolgoztok,
Hogy egy héten hat nap ünnepet tartotok,
A kender munkának ellene mondotok.
Dicséreteteket földre tapodjátok.

De azért fonó mégis van. Ha nem fonnak, legalább szapulnak másokat..

Seregestől néha a fonóba mennek...
Kendermunka felől keveset végeznek,
Hanem polturánként inkább filléreznek,
Mi dolog utcákban, arról beszélgetnek.
Ifju legényekkel ottan vigádoznak
Látván gerjedeznek, rájuk áhítóznak
Tréfát ütven majd meghalnak, kaczaroznak,

Ördög tudja hol nem sokszor kalandoznak.
 Ritka személy kit nem rágnak avagy szólnak:
 Nincsen becsülete köztük a jámbornak
 Sokaknak csufságul mesenevet adnak,
 Fonók seregében egyre mulatoznak.
 Rudra hányja fonó fonalát házánál,
 Dicsekedik véle — de nincsen több annál.
 Guzsalyát nem látta több egy hónapjánál
 Nincs is unalmasabb munka a fonásnál!
 A kik nem ilyenek, itt megbocsássanak
 Ennek utána is dolgokhoz lássanak:
 Fonjanak, mással is gyakran fonassanak,
 Kivánom, ez jóban megmaradhassanak!

A befejező sorokból meg lehet állapítani, hogy a székely poétának volt bátorsága a guzsallyal felfegyverzett leányok előtt felolvasni csipős versét. A tartalomból kiderül, hogy tisztán látja azt, hogy mit jelent a székely nép életében a fonás, de tréfát csinál belőle, mert a székely humor a legköznyabb dolgokat figurázza ki és teszi izletesebbé mókával, sokszor bántó módon, élesen ostorozva az apróbb emberi gyarlóságokat is.

A székelyt — amint a Várasfalvi Szolga Mihály által megőrzött intő és oktató versek mutatják — a XVIII. század fellengős galantériája sem bírhatta rá, hogy a nőt felmagasztalja és (legalább a házasságig) oltárra emelje. A leány pajtása és leendő élet- és munkatársa a legénynek; a legény egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy ő egy felsőbb rendű lény. Nem ringatja tehát csalódásba a leányt abban a tekintetben, hogy mi vár reá házasság esetén. Ezt a leány egészen természetesnek találja; az anyámasszony katonáját megveti.

Legény-leány viszonyára bemutatunk néhány verset a csürdögölőt kíséző tánczók kivételével, melyekből néhány példát már adott Népköltészet-lejezetünk. Megjegyzem, hogy ahol más jelzés nincs, Kriza gyűjteményét adózzuk.

I.

LEÁNY A LEGÉNYHEZ.

- »Azt hallottam rózsám, hogy el akarsz hagyni!«
 »El hát s mi bajod véle?«
 »Hogy kell már szegén fejemnek ij árván maradni!?«
 »Könnyen.«
 »Tudod rózsám, mit fogadtál vasárnap écczaka?«
 »Igéret bolondnak öröm.«
 »Hogy elveszesz legfenebb es két három hét mulva.«
 »Nem vónál beteg. . .!«
 »Oh! én édes rózsám, hát már hova legyek?«
 »Bujj a lóba és nem csip meg a légy.«
 »Látom, hogy már megvetettél, azért hát elmenyek.«
 »Jó utat!«

I. b.

LEGÉNY A LEÁNYHOZ.

»Mégmásoltam rózsám, minapi mondásom.«
 »Késő már!«
 »Visszahoztam lábaidhoz igaz megbánásom.«
 »Vidd vissza!«
 »Házad körül szomorán mind addig forgolódom«
 »Szedd fel ott, a mit kapsz.«
 »Míg két piros orczád rendre csókolgatom.«
 »Rendre a püspök falattját.«
 »Vigyázz rózsám met maradhatsz könnyen eladóba!«
 »Bízd reám.«
 »Isten uccse mást keresek még ma a fonóba.«
 »Jere bé, jere bé, üssön meg a szösz ménkö!«

II.

Mennyi szitok fordul télen a guzsalyra
 Hány bosszankodás van nyáron a bolhákra
 Az mennyi virág fér az oláh fátákra,
 Annyi áldás férjen ez kegyes nimfára!
 Miként a szép forrás meg nem zavarodik,
 Miként az arany is rozsdától nem bomlik
 Valamint a napfény meg nem setétedik;
 Ugy éljen mindvégig, kinek ez iratik!

(Városfalvi Szolga Mihály Diariuma XVIII. sz.)

III.

Rúzárt vittem a malomba,
 Azt gondoltam törökbúza...
 Törökbúza, édes málé,
 Nincs szebb élet, mint a lányé.

Met a leán mind a páva
 Ugy fekszik a vetött ágyba,
 De a legén mind a kutya
 Ugy leszködik az ablakba.

Nézi ki ül a puczkokba,
 Szürke szokmány a nyakába,
 Hánya-veti haragjába,
 Hogy nem mehet bé a házba.

IV.

Egy leánnyal megkináltak;
 De nem tudom, mit csináljak,
 Elvegyem, vagy rétiráljak?
 Szép a leány s elég víg
 De az esze igen híg.

V.

Fehér fuszulykavirág
 Ne járj hozzám napvilág
 Inkább gyere setétbe
 Iccu te! Hadd üljek az öledbe.
 Ugysem ülök sokáig
 Csak tizenkét óráig
 Az a tizenkét óra —
 Iccu te! — annyi mint egy félóra!

VI.

Tán azt hiszed te szigorú
 Érted vagyok oly szomorú ihajja de csuhajja!
 Mintsem érted szomorkodnám
 Inkább hideg vizet innám, ihajja de csuhajja!
 Szerettelek sok üdeig
 Szeredától csütörtökig ihajja de csuhajja!
 Ugye rózsám sok szép üdő?
 Éppen mint vagy hűsz esztendő ihajja de csuhajja!
 Eriggy rózsám túl a hegyen
 De ott is csak lábujjhegyen ihajja de csuhajja!
 Nem is szerettelek soha
 Csak megvótunk együtt szokva ihajja de csuhajja!
 Nem kívánok egyéb átkot
 Egyél meg egy véka mákot ihajja de csuhajja!
 S addig élj, amíg megeszed
 Mindennap csak egy-egy szemét ihajja de csuhajja!

VII.

Este guzsajjasba én ecczör emöntem,
 Mónár legénkével jádzadozni keztem;
 Fényös hajnalcsillag bár fő³ ne virjadna,
 Hogy a szerelőmnek vége ne szakadna!
 Haza kelle menni majd a guzsajjasból,
 Anyám is azonba fő³ kele az ágyból,
 Gyöngye nyírág vesszőt frissen elévötte,
 Karcu derekamon hajtogatni kezdte.
 Ha a mónár legén tiszta gyémánt vóna,
 Még se mönnék többet guzsajjasba hezza.

VIII.

Likas a kend háza vége
 Piros a kend lánya képe.
 Adja nekem kend a lányát
 Megcsinálom én a házát.
 Ragyás a kend lánya képe
 Likas a kend háza vége.
 Adja nekem kend a házát
 Megcsókolom a leányát.

X.

Czifra palota,
 Zöld az ablaka,
 Gyere ki te tubarózsa,
 Vár a vilója.
 Én azt megteszem,
 Katát elveszem,
 Én aluszom, ő dógozik,
 Este megverem.

IX.

Míg a tóba halak laknak,
 Addig rózsám el sem hagylak;
 Abba pedig mindég laknak,
 Így, hát rózsám el sem hagylak.
 Míg a tóba halak lesznek,
 Addig rózsám el sem veszlek;
 Abba pedig mindég lesznek:
 Igyhát rózsám el sem veszlek.

XI.

Házasító dalok.

Viszik a szilvát
 Ropogtassák a magját.
 Cin, cin, cinege madár az ágán
 Selyemzsínór a lábán
 Kössük János lábára
 Rántsuk Borka ágyába.

XII.

Elmenék a zöld erdőbe sétálni
 Letülék egy zöld fa alá nyugodni.
 Nyugvásimban elaluvék oly szépen
 S odajöve filibili szép madár.
 Hoza nékem körme között cédulát
 Abba hozá szép szeretóm szándékát.
 Maros mellett két szép zöld ág hajlandó
 Reászallott két szép madár illendő.
 Egyik madár Ángi József illendő,
 Másik madár Szabó Katalin hajlandó.
 (Bartók—Kodály.)

A vén leány.

Akármilyen fontos dolog gazdasági szempontból a kendermunka, a guzsajjas mégis főképen arra való, hogy a jövődő életpárok egymásra találjanak. Farsang idején összemelegednek és farsang végéig házasságot kötnek. Az a leány, aki régen farsang alatt nem tudott magának /legényt fogni, egy esztendőre pártában maradt, mert házasságot csak farsang idején kötöttek. Ujabb időben már nem ragaszkodnak annyira ehhez a szokáshoz. Amelyik leányon több farsang átviharzott és vénleányi sorba került, annak legyen Isten irgalmas, mert annyi csipkelődésben és gúnyban volt része, hogy többé a társas élet örömeiben részt nem vehetett. A vén leány sorsa ma is kellemetlen, szinte szánalomra méltó, állapot, de fégen még fokozottabb mértékben az volt. A humor iránt annyira érzékeny székely még ha különben szánta is a vén leányokat, de azok rigolyái, párra vágyódása gúnyt váltott ki belőle, különösen ha valaki azért maradt pártában, mert nagyon válogatós és rátarti volt.

Két verset mutatunk be; az egyikben a vénleány párra talál, a másikban várja a termékenyítő esőt. Az előbbit Városfalvi Szolga Mihály Diariuma, az utóbbit Kriza gyűjteménye őrizte meg. Valószínű, hogy az elsőt Dálnoki Veres Gerson írta, kinek több versét lemásolta Szolga Mihály.

I.

Sirathatom amik rajtam estek, lettek
 Minap engem kérétenek ennek, egynek;
 De nem menék, bút szerzék fejemnek,
 Nagy bánatot, gyötrelmet szivemnek.

Csak egy uttal kilenc legény kére, mére,
 De egynél több nem mehete erre, helyre
 Nem volt többnek jó singe mérésre,
 Azért hozzám tsak ez az egy fére.

Meg főtt bennem a farsangi lencse, bencse
 Meg kötözött szerelem bilincse, kincse,
 Szoknyám rántza alfelem keritse,
 Minden rántza szeretőmet intse!

Elszaggattam harminchárom pártát, kártát
 Noha búval fizettem az árát, kárát;
 Mégis mostan vetem el a pártát,
 Majd megiszom áldomás poharát.

Jó fársáng volt, mert énnékem szolgált, használt
 A szerencse jobbkezemnél sétált, talált.
 Éljen sokat, ki hét hétre tsinált*
 El kerülje, ne lássa az halált.

A jó fársáng szüzeket ragadja, hordja
 A páratlant párossá csinálja;
 A rossz fársáng leánt szomorítja
 Mert a pártát árva fején hagyja.

Fársáng után van szájában átok, szitok:
 Legényeknek házat nem tisztitok, nyitok!
 Csak bal szemmel nézek, bárkit látok,
 Mondja: fára méltók mind volnátok!

A vén leány várja a fársángot, tánczot,
 Mert megunta a nyomoruságot, lángot,
 Mely ő neki okozott aggságot;
 Sir, kesereg, óhajt boldogságot.

Én is sirtam, de immár nem sirok, rivok
 Mert immáron fris legénnyel hállok, birok
 Kedvem szerént véle kelek, járok
 Éjjel nappal mindent tőle várok.

Tudom napám sokszor mondja: kelj fel, kelj fel!
 Dühödjél meg, nyugodtál az éjjel, ülj fel!
 De ezeket hallgatom bal füllel,
 Mert az méztől a méh nem szalad el.

Én ezután csak azt mondom: hujja, hallja
 Szép a mátkám, nincsen semmi héjja, búja
 Csókra termett szép orczája, szája
 Vagyon kedvem Hopp! Hopp! szám kiáltja.

Meg van a mit régen óhajtottam, vártam,
 Vig órákat immáron kóstoltam, láttam.
 Minden búmat szélre bocsátottam,
 Régi gondtól im' el is bucsúztam.

Mind virattig ezután aluszom, nyugszom.
 Szerellemnek tengerében uszom, iszom,
 Gyöngy uramat párnám alá dugom,
 Mikor tetszik ismét előrántom.

II.

Dombon belől van egy szük házacska,
 Abba sír a vénleán magába,
 Hogy nem vitték férhez a fassángba,
 Hanem otthon hatták a puczokba.
 Fassáng után fassáng jó és reptül,
 Még es a sor reám mind nem kerül.

Már meguntam a kéréstést várni,
 Magam fogok szerencsét próbálni;
 De az eszem fel nem tuggya érne,
 Legelőbb-es kit kellessék kérni.

Jó lenne, ha diákot kéretnék,
 Mett a nekem mindenkor tecczenék;
 De a diák csak guzsajaskodik,
 A menyecskék töllem elszeretik.

Vetett ágyam majd a padlót éri,
 De azt kérni senki nemes méri;
 Nem-es aggyuk ha csak paraszt kéri,
 Oda ágyuk, ha jó nemes, — néki.

Párta! párta! búra termett párta!
 Métt születlél erre a világra?
 Ha megfoglak messzint elhajitlak,
 A gát alá kövel lenyomatlak!

Elviseltem harminczhárom pártát,
 Harminczhárom szederjes rokoját,
 Harminchárom sarumnak a talpát,
 Még sem vettem egy pénzérő hasznát.

Bár az Isten olyan csudát tenne,
 Hogy valaha legén esső lenne;
 Kifekünném az út közepire,
 Hogy vaj-egy mán reám es cseppenne!

A lakodalom.

Az egész világon a kik sokan vagyunk
 Születésünk után van két jeles napunk;
 Virágzó éltünkben első házasságunk...
 A második pedig leszen a halálunk.

Az első jeles nap a székely család legnagyobb ünnepe. Évszázadokon keresztül a pihent elmék azon mesterkedtek, hogy mi módon díszíthessék fel minél ragyogóbban ezt a napot ékes rigmusokkal, székely fortélyokkal, emlékezetes kedélyes ceremóniákkal, szép muzsika szóval, szemnek-szájnak kedves étellel, itallal.

A házasság még ma is az egész falu örömnépe, része van ebben azoknak is, akiket meg sem hívtak a vőfélyek, mert a násznép felvonulását, lovas csapatok ugrálását nemcsak bámulhatják, hanem a nézők is beavatkozhatnak: fonalat, sőt kötelet vonhatnak út az úton, hamvas fazakokat csapdoshatnak a lovak elé! Ha a ló megbokrosodik és ledobja gazdáját, annál jobb, mert van min nevetni és az ügyetlen lovast évekig lehet csufolni!

Nemcsak az elmaradhatatlan lovascapat, hanem sok helyen a menyasszonyos ház kapujánál hosszú póznára tűzött, földdel megtöltött kis csupor is hirdeti, hogy a székely katona-nemzet. A leány kikérők nem léphetik át addig a kapu küszöbét, amíg a csuprot le nem lövik, és ez után sem adják ki a leányt olyan egyszerűen. Egy fátyollal sűrűn letakart öreg asszonyt állítanak előbb eléjük, akit elől-hátul jól megvizsgálva visszatartanak. Ha ismételt fortélyos megtévesztések után az igazi menyasszony előkerül, az után következik a legnehezebb és legmulatságosabb akadály: a mese. A kikérőknek még kell fejteni három találós kérdést. Ezek a játékos székely elme legjellemzőbb termékei; érdemes tehát néhányat bemutatni a népköltészet című fejezetünkben közöltek pótlásául.

Ki volt az első vőfély?

Az Uristen Ádám és Éva házasságánál.

Ki az, aki született és meg nem halt?

Illés próféta.

Milyen mély a tenger?

Egy kő hajításnyi, mert ha bedobjuk a követ, meg nem áll a fenekéig.

Miből lett a cigány?

Purdéből.

A bunda melegebb a tűznél, nincs rosszabb a kenyérnél. Hogyan lehet ez?

A bunda melegebb a tűz mellett; a nincs rosszabb a kenyérnél.

Melyik állat türi legjobban a hideget?

A bolha; mert télen is ingben jár.

Mennyi csillag van az égen?

Amennyi szükséges.

Hátán háza, kebeliben szobája?

Zsellér.

Mi nehezebb, egy font só-e, vagy egy font tollu?

Egyformák.

Édesanyám akkora kenyeret sültött, mint széjes ez világ, s mégis mi a nagyobb?

A kemence.

Métt építik a templomot?

Pénzért.

Fenekem úgy szereti fenekedet,
Hogy ugyan kívánva kíván tégedet.

Szék.

Husból lettem, hus nem vagyok,
Fejér földön tánczolgatok,
Urak előtt kedves vagyok,
Sok hamisságot csinálok,
De oka egynek sem vagyok.

Író toll.

Egy székely embertől kérdé a más: Téged hogy híznak? — Nekem, felelél amaz, ojan nevem van, hogy egyik béviszi a házba a tüzet s a másik kihozza. Hogy híjják tehát?

Mihály György.

Mikor kel fel az ökör legelőbb?

Herélés után.

Árva bornyú, anyátlan,
Pusztá pajta, földetlen,
Három verébnék hat szöme,
Szenes csutak fekete.

Abbiza.

Mi a gazda ember legnagyobb átká?

A szuka kutya, a bak macska, ifjú legén koma, papleány feleség, út mellett való föld.

A szentházasság.

A székely lakodalom derüs napja, söt napjai után az ifjú párra a komoly kötelesség napjai következnek. Az élet kiméletlensége, a szűkös viszonyok és a szaporaság sok munkát, lemondást és áldozatot kíván úgy a férfitől, mint a feleségtől. Az előbbinek megvan a maga nagy dolga, a feleségre pedig percenként változó ezernyi apróság vár. A reggeli fejestől egész nap nincs egy nyugodt pillanata. A család sorsa talán nagyobb mértékben függ a nőtől, mint a férjétől, mert a Székelyföldön a feleség több mint fele segítség.

Bizony boldognak is lehet azt mondani,
Kit az Ur jó társsal szeret megáldani,
Sok példát lehetne itt előhordani,
Mellyel meg lehetne azt bizonyítani,

Boldog kinek vagyon hiv s jó felesége,
Mert a jó feleség a ház ékessége
Boldog kit így megáld Isten ő felsége...

zengi a vőfély rigmusa.

De nem sikerül minden házasság. A másik vőfély a házasság ellen zeng.

Soknak a házasság vagyon nagy kárára,
Nem mindenik talál; a kegyes Sárára,
Nem szent Erzsébetre s Mária anyjára,
Sőt talál sok ember hazug Delilára.

Felsorolja a házasság veszedelmeit és azt a tanácsot adja, »Jobb, pajtás,
ha te is meg nem házasodol...« Ha nem hallgat szavára,

Majd ott is vakarod, ahol nem is viszket,
Ha a feleséged ily dologra kiszket.

Hogy a nő szerepét a családi életben mennyire értékelték, arról az istanuszkodik, hogy a régi időkben sok intő és oktató vers maradt meg az asszonyok »tisztiról«; csodálatos dolog, hogy a férj kötelességeiről nem szól az ének. Városfalvi Szolga Mihály Diariumában egyik oktató ének végén a költő szinte bocsánatot kér e sok borsért és paprikáért, mellyel a rossz gazdasszonyokat beszórta. »Ez kis énekemben« — írja — »én nem azt akarám, hogy a rossz gazdasszonyt miben cirmolhatnám, hanem azt akarám ebben kibeszélni, ki a jó gazdasszony, hogy tudd megismerni.«

A gondos, jó gazdasszonyt tisztelet övezi, de a gondatlan, engedetlen, házsártos, zuvatos, iszákos, vagy kikapós asszonynak ugyancsak kijut a székel népköltészet gyöngyeiből. .és ezen kívül vereséget szenved férjétől is! Mert Székelyföldön a kalapot férj uram viseli s bár a székel nő fejlett egyéniség, ezt török-szakad tudomásul kell vennie.

A családi élet köréből mutatunk be néhány verset, mesét és adomát.

I.

Egy legén megvett feleségül egy dologtalan gazdag leányt; mégpedig azt fogadta, hogy sohasem veri meg.

Az éjfasszony soha sem dőgozott, hanem csak járt házról házra zuvatolni s egyéb hitván dógot követni. Nem es verte meg az ura ecczer es; hanem egy reggel, mikor dologra ment, a macskához így szólott: Azt parancsolom neked, te macska, hogy míg én oda leszek, te mindent dőgozz, a mit kell: a házat szépen kitakarítsd. délre ételt készíts, s még egy orsó fonalat es fonny, mett ha nem, mikor haza jövök, úgy megverlek, hogy megemegeted!

A macska a tűzhejen szunyókálva végighallgatta a beszédet. De az asszony azt gondolta magában, hogy: ez az én emberem megbolondult! s azt monda: Kjed uram, miét parancsol ojanokat annak a macskának, hisz az azokhoz nem tud? — »Tud, nem tud, nekem mindegy feleség!« azt mondá az ember, — »nekem nincs más, kinek parancsojjak; de ha ő mind azt meg nem teszi, meglásd, úgy megverem, hogy sokétt fel nem kéne venni!«

Aval elment dógára. Az asszon pedig biztatni kezdte a macskát: Dógozz macska, mett ma megver uram! De a macska nem dógozott. Elment az asszon több házhoz, s mikor haza ment, a macska akkor es szunyókált, s a tűz es kialutí. Esmént monta: Szítsd fel a tüzet, s dógozz, macska, mett ma megverődöl. De a macska nem dógozott.

Haza jó a gazda, széjjel néz, s hát minden rosszul van. Elérántsa a macskát, felkötí a felesége hátára s addig veri, míg a felesége imátkozni kezd: »Ne üsse többet aszt a macskát, met a nem hibás, a nem tud azokhoz a dógokhoz!« — »Fogadod-é hát, hogy hejjetta mindent véghez vissz?« kérdi az ura. »Véghezviszek még többet es, mind a mennyit kjed neki poroncsolt, csak ne üsse többet szegént!« felelé az asszon.

Az éjfasszonka haza futott az annyához, elpanaszolta a dógot, s azt monta: Felfogadám, hogy a macska helyett minden dógot eligazitok, csak ne verje a hátamon ojan halálra. Hezza szóllott az apja es: Ha felfogadád, tedd es meg; mett ha nem, a macska hónap es megverődik! S evvel haza kütte az urához.

Másnap reggel es megparancsolta a gazda a macskának, mit tegyen; de semmit sem tett meg most es. Azétt hát esmént megverte a felesége hátán. Az éjfasszon akkor es haza futott panaszra, de az apja úgy viszkakergette, hogy a lába sem érte a földet.

Harmadik reggel es elmonta a gazda a macskának a harmadik poroncsolatot; de a macska nem tutta végig hallgatni, úgy meg volt ijettve, nem es dógozott akkor es semmit. Hanem most mindent eligazitott hejjetta az éjfasszon; most mán nem felejtette el, hogy mit fogadott vót: tüzet tett, vizet hozott, ételt készített, sepregetett, s mindent tett, a mit kelle. Mett sajnálta lelkiből azt a szegén macskát, hogy a mikor ura veri, az ő hátába a körmit kényába mind belé liggassa, — s osztán még a kétrétű ostornak es a vége a macskán túl az ő hátát es megjárkájja minden ütással. Mikor az ura jött, — hát minden jól vala! s mondogatia: Ne féjj macska, most nem bántlak! Az asszony örömmel terítette meg az asztalt, az enivalót kicsinálta, eléltette, s jól laktak jó kedvvel.

Azután mindennap úgy vót, a macska többször nem verődött meg, s az éjfasszonyból ojan gazdasszon lett, hogy ugyan hejbe!

II.

Házsártos, veszekedő felesége volt a székelynek; pörölt mindenért, akármít csinált. El is volt kénytelenedve a szegény atyafi, Panaszolta a baját fűnek-fának. Meghallotta ezt a helybeli gyógyszerész, egy jóviális székely, ki mindig hajlandó volt a tréfára, es egy ember által megüzentette, hogy jöjjön csak hozzá, mert van neki a nyelvesség ellen való orvossága. Kap rajta a székely s be is állít hemsokára azért a nyelvesség ellen való orvosságért. A gyógyszerész ismervéu már az ügyet, nem szól semmit, csak oda áll az atyafi elé s amugy istenesen pofoncsapja.

— Barátom — mondja — az ellen a betegség ellen csak ez az orvosság van. Ezt vigye haza, adja be a feleségének, de miután nehezen hiszem, hogy egy adag használna, rezolvába vigyen még egyet. Azzal tül-felöl is pofonvágja.

A székelynek csak úgy hányta a szeme a zöld karikát, de azért nem szólott semmit. Megköszönte és elment. De a miért nem szólott, az még nem azt teszi, hogy a kölcsonról lemondott volna.

Nem sokáig kellett várni. Amint belépett az asszony, mindjárt korholni kezdte. A székely nem sokat teketóriázik, hanem úgy vágja pofon az asszonyt, hogy az csak beesett az ágy alá. Az orvosság ugyancsak használt. Azóta nem volt löbb szó a háznál.

A székely néhány nap múlva ismét beállít a gyógyszerészbe.

— Nohát, — kérdi a gyógyszerész, — használt az orvosság?

— Engedelmet kérek a naccságától, epeg hogy jól használt. Mihelyt beadtam neki az egyik porciót, abba a hegedüs szent helybe jobban lett. A másakra nem is volt szükség, s azt visszahoztam a naccságának. — s azzal ő is jól pofon teremtette a patikást. (Csulak L.)

III.

A kénosi bíró leányát, Juliskát elvette egy bágyoni legény. Zsiga bá' négy szem között megmondta a vejének:

— Mán édes fiam, ez a lány az anyja formája, egy kicsit szája, socska. Hát ha úgy adódik, inkább elébb verdd meg, mint később, met mán később nehezebb; magamról tudom.

Hat hét sem telt el s Juliska hazaállított.

— Igazságot legyen kied édesapám. Megvert az uram, ezt a szégyent nem tűrheti el kied bíró létire.

Zsiga bá' elékapott hirtelen egy kötőféket s a szoknyát felkapva alaposan reá vert. Akkor aztán odahivatta a vejét:

— No vejem uram, én igazságot tevék. Vejem uram megverte az én kedves leányomat, hát viszonzásképen én es megverém a vejem uram kedves feleségit. (Péterfi T.)

IV.

Hej páva, hej páva! császárné pávája!
 Szegén legén vótam, gazdag leánt vettem,
 S a gazdag leánnak kedvit nem lelhettem.
 A vásárba mentem, piros csizmát vettem,
 Aval haza mentem, s az asztalra tettem:
 »Kéncsem feleségem! mongy uradnak ingem!«
 »Én bizon soha sem teljes életembe,
 Met apám házánál nagyobb urak jártak,
 Ököt sem uraltam, téged sem urallak.«

Hej páva, hej páva, császárné pávája!
 Szegén legén vótam, gazdag leánt vettem,
 S a gazdag leánnak kedvit nem lelhettem.
 A vásárba mentem, rojlos ruhát vettem,
 Aval haza mentem, s az asztalra tettem:
 »Kíncsem feleségem, mongy uradnak ingem!«
 »Én bizon soha sem teljes életembe

Met apám házában nagyobb urak jártak,
Ököt sem uraltam, téged sem urallak!»

Hej páva, hej páva! császárné pávája!
Szegec legén vótam s gazdag leánt vettem,
A gazdag leánnak kedvit nem lelhettem,
Az erdőre mentem, somfabotot szettem,
Aval haza mentem, a pad alá tettem.
»Kéncsen feleségem, mongy uradnak ingem!«
»Én bion soha se teljes életembe!«
Botom elékapám, hátához vagdalám;
»Uram vagy, uram vagy halálíg, uracsám!«

V.

A minap hogy haza mentem, ott vala látom,
Egy néhány ló megnyergelve, egy kettő három;
Kérdém: édes feleségem! — Mi baj, angyalom? —
Mit keresnek itt e lovak, meg nem foghatom? —
No lássa az ember az oktondit, ki lát itt lovakat?
Fejős tehenek azok, anyám küldte azokat. —
Fejős tehenek!? felkantározva!
Óh ég! szegény megcsalatott férj vagyok,
Mások is mint én!

A mint a házba betekinték, ott vala látom,
Egy néhány sarkantyus csizma, egy kettő három;
Kérdém: édes feleségem! — Mi baj, angyalom? —
Mit keresnek itt e csizmák, meg nem foghatom? —
No lássa az ember az oktondit, ki lát itt csizmákat?
Tejes fazakak azok, az anyám küldte azokat. —
Tejes fazakak! felsarkantyúzva!
Óh ég! szegény megcsalatott férj vagyok,
Mások is, mint én!

A mint a fogásra tekinték, ott vala látom,
Egy néhány kard felakasztva, egy kettő három;
Kérdém: édes feleségem! — Mi baj, angyalom? —
Mit keresnek itt e kardok, meg nem foghatom? —
No lássa az ember az oktondit, ki lát itt kardokat?
Pecsenyesütők azok, az anyám küldte azokat. —
Pecsenyesütők? portupéval?
Óh ég! szegény megcsalatott férj vagyok,
Mások is, mint én.

A mint az ágyba tekinték, ott vala látom,
Egy néhány huszár katona, egy, kettő, három;
Kérdém édes feleségem! — Mi baj angyalom? —
Mit keresnek e katonák, meg nem foghatom? —

No lássa az ember az oktondit, ki lát itt katonát?
 Szolgáló leányok azok, az anyám küldte azokat. —
 Szolgáló leányok? pödrött bajusszal!
 Óh ég! szegény megcsalott férj vagyok,
 Mások is, mint én.

Mindezeket látva, elékapám baltám,
 Fejem felett megforgatám, egy, kettő három,
 Kérdé az én feleségem: Mi baj angyalom?
 Mit tesznek e forgatások, meg nem foghatom?
 No lássa az ember az oktondit, ki lát itt forgatást?
 Círógatások ezek, a szerelem szüli ezeket. —
 Oh ég! szegény rászédett nő vagyok,
 Mások is, mint én.

VI.

A szép asszon messze lát,
 Vízre küldi az urát,
 Míg az ura vízre jár,
 Barna galambja bójár.

Édes uram, be jó kjed,
 Be jó vizet hozott kjed!
 Ményyén, hozzon máczzor es,
 Újjön még többecskét es.

A szép asszon verve jó,
 Mind a díj, törve jó...
 Verjed, törjed, töcskőjved,
 Annál több hasznát vészed!

VII.

Megdöglött a bíró lova
 Nyuzza meg a bíró maga.
 Jó lesz majd a bőre bokszcsizmának
 Annak a büszke lányának.

Meg akartam házasodni,
 Galambot akartam fogni.
 Galamb helyett, babám varjat fogtam
 Bánom, hogy megházasodtam.

VIII.

Csiből hoztam feleséget
 De nem hoztam nyereséget.
 Hej feleség, feleség
 Be nincs henned nyereség.

Feleségem be szeretném,
 Ha mással elcserélhetném.
 Ki elvinné — felfogadnám —
 Pótlás nélkül odaadnám.

IX.

Ne busuljon senki menyecskéje
 Hogy az ura nemigen szépecske.
 Ha meghal is meg ne haljon érte
 Mást hoz neki a tavaszi fecske.

Nekem olyan emberecske kéne
 Aki nekem recefátyolt venne.
 Eccer-keccer jól megveregetne
 Ugy belőlem friss menyecske lenne.

(Bartók—Kodály)

X

Gyi fel lovam gyi te
 Gyi fel Barassóba.
 Mit vegyek ott Jóskának?
 Almát diót a zsebibe
 Sóspercet a kezibe
 Csengőt pengőt a nyakára
 Vesszöt a likára.

Helységcsufolás.

A székely humor területe végtelen, de egyes helyeket kiválasztottak és azokon különösen szerették köszörülni a nyelvüket. Állandó élcelődés tárgyai a »buta csíkiak«, a »bugyuta« oláhfalviak, a félkegyelmű gagyiak; de ezen-

kívül a szomszédos községek is bőven gyártják a tréfát egymásra. Igen nagy kár, hogy ezeket a helyhez kötött tréfákat nem gyűjtötték össze. Ami eddig megjelent, az csak sovány ízelítő!

A **csikiak** kitréfálása azon alapszik, mert Csik földrajzi helyzeténél fogva is elszigetelt, sokkal keletibb, mint a többi szék; a reformáció óta a hitélet terén is a konzervativizmusnak képviselője. Népe főképen állattenyésztő volt; a havasi pásztorkodás életmódja is élesen elválasztotta a többi széktől. A buta jelző inkább ezekre vonatkozik, mint a szellemi képességre, mert a csikiak épen olyan eleven eszű emberek, mint többi székely testvéreik.

Mutatóul közlünk néhány csiki »góbéságot.«

I.

Ezt már bizonyosan nem tudom, hogy Csikban történt-e — de miután hirtelen más gazdát nem kapok, tartom magam a háromszékiekkel, szeszennel rákenem a szegény csikiakra.

Tehát: történt, hogy a falu egyetlen kovácsa olyan tettet követett el, a miért halálra ítélték szegényt. Biz azon nem lehetett segíteni!

Felállították az akasztófát, a kovácsot pedig kitétték a siralomházba. Férfiak, asszonyok, gyermekek csoportosan látogatták a szegény kovácsot. Következett a végrehajtás ideje, — odacsődült az egész falu.

Egyszer valamelyik bölcs csak ráüt homlokára:

— Hohó atyafiak! megálljunk. Nem jól van a dolog. Meggondolták-e kietek, hogy az egész faluban csak ez az egy kovács van, s ha most felakasszák, akkor nem lesz ki a lovakot vasalja!

— Biz az igaz! — mondták többen. De hát mit csináljunk? Az akasztásnak meg kell történni!

— Hüm, hüm, — gondolkoztak lesütött fejjel.

— Tudják mit? — szól kevés idő múlva az elébbi. — Én kitaláltam a módját, hallgassanak ide! Ha már az akasztásnak minden áron meg kell történnie, akkor azt mondanám, hogy mivel szabó kettő vagyon a faluban, akasszuk fel helyette az egyik szabót. A másik ügyes megmarad.

— Igaz biz a! — hagyták helyben a löbbieket!
Hamar, mindjárt neki! az egyik szabót megcsípték s a kovács helyett felakasztották. Így maradt aztán szabó is, kovács is. — és megtörtént az akasztás is.

II.

A csikiakról beszélnek azt is, hogy addig zsebórárt nem láttak, egyszer egy atyafi az úton talált egyet. Nézi bámulva, hallgatja, hogy ketyeg, el nem tudta képzelni, hogy az mi lehet! Végre bátorságot vesz. felemeli s magától jó messzi tartva szalad vele be a faluba. A csudára összegyűlt a falu és közösen kisütötték, hogy a **ketyegő fene**. Miután pedig az valami veszedelmes portéka, agyon kell verni. Ugy is lett: fejszét hoztak és ünnepélyesen agyonütötték.

III.

Mikor az új métermértéket életbeléptették, Csikban is elterjedt a hír, hogy jó a méter. Általában minden újítástól iszonyodván, lett érette nagy zélus. Valamely faluban összegyültek és elhatározták, hogy azt ők meg nem engedik. Azért minden ember fogjon botot, álljon ki a falu végire s mikor jön, egyszerűen agyon kell verni, mert ide bé nem jó a péterméter!

IV.

Kocogtak a csiki szekeresek Brassó felé a doczkával, öt-hat szekér is összeverődik néha. A gazdák csak a lejtőn szoktak felülni, máskor az út szélén kísérik a szekereket. Míg az apró lovacskák mennek az út közepén, addig ők csoportba verődnek és diskurálnak. Miről diskurálnak? Hát mindenféleül. Termésről, az élet nyomorúságáról, politikáról és a leg-többször rityálódnak egymással. Egyszer egyik azt kérdezte a másiktól:

— Emrebá kied látott-e mán hegedüt?

— Én nemcsak láttam hallod-e, de meég ettem es.

— Me neked! Kied es eltalálá, hiszeng azt nem eszik.

— Nem-e hát?

— Mett azt innét húzzák s tul tajsziásák s olyan szépen szól, hogy!

— Hát telefont látott-e kied?

— Láttam biz cén ecczer egyet Barassóba, de cászongyák, hogy a se a vaót.

V.

Egy csiki székely háromszékiekkel találkozik s szóbaereszkednek. A háromszékiek erősen fejjülről kezdik a beszédet s szokás szerint mindent elészednek, amivel csúfolni szokták a csikiakat. (Az érdőn keresztbevitt létna, a toronyba felhuzott bika, az agyonvert zsebóra, stb.)

— Nohát — aszondja végre a csiki, — ha olyan nagy okosok magik, teszek egy kérdést én es. Haddlám monjásza meg, hogy a feleségem hány fej hagymát tett a tarisnyámba? Ha kitalálják, mind a hatot magiknak adom.

— Hát hatot, kacagnak a háromszékiek.

— Vaj nem biza, met nyócat, — mondja a csiki — csakhogy kettőt mán megettem belőle. (Péterfi T.)

A csikiak után az oláhfalviak következnek. Ennek két oka van: az oláhfalviak egy része kétségtelenül oláh eredetű, és bár igen régen beolvadtak a székelységbe, de származásuk emléke, a r. kath. hitnek megőrzése és a csikiakhoz hasonló életmódjuk, eltekintve a fejlett faipartól!) adhatott okot arra, hogy Oláhfalvú olyan előkelő helyet foglal el, az élc birodalmában, mint Magyarországon Rátót. Érthető, hogy a bántó adomák ellen hevesen tiltakoznak és a róluk szóló góbé históriákat — van annyi eszük! — a csikiakra háritják. És ebben igazuk is van, mert egy szék lakossága könny-

nyebben elbírnja, mint egy falu! Róluk beszélték pld.: hogy tarka Jézust fogtak, a rákot vízbe akarták ölni, a létrát keresztben vitték az erdőben, ők húzták fel kötélén a község bikáját a foronyba, hogy annak parkányán nőtt néhány szál fű, melyet közvagyonnak ítélték, kárba ne menjen. Ugyancsak ők kérték Apafi Mihály fejedelemtől azt a privilegiumot, hogy Kolozsvár ne legyen távolabb Oláhfalutól, mint Gyulafehérvár. Ennek az a magyarázata, hogy a községet kiváltságai ellenében Bethlen Gábor arra kötelezte, hogy a gyulafehérvári fejedelmi palota és a vár részére deszkát szállítsanak. Biztosította részükre természetesen útközben a vámmentességet és azt a jogot, hogy lovaikat bárhol kifeghassák és az út melletti ugarföldeken és legelőkön szabadon legeltethessék. József császártól pedig azt kérték, hogy akinek nincs lova, járjon gyalog. A császár szívesen beleegyezett, nem is sejtve, hogy ezzel a forspont adási köteletség alól szabadultak.

A gusás **gagyiak** sem maradnak hátul a rovásukra gyártott adomák dolgában. Ennek az a magyarázata, hogy a község vize rossz, és e miatt alig van a faluban — különösen egyik részében — ép ember. Mind golyvások az istenadták és ez aztán szellemi képességeiken is meglátszik. Beszélik, hogy véletlenül egy gyermeknek nem volt golyvája; a löbbi gyermek ezért ki akarta közösíteni; mondván, hogy ő nem is gagyi. Erre keservesen sirva fakadt, de támadt egy jó gondolata (nem volt golyvás, tehát az esze **jól váltott!**) azt mondta, hogy **még neki is adhat Isten golyvát**, — így aztán türelmi időt nyert.

Félkegyelműségükre legjellemzőbb adoma azt mondja el, hogy valamikor a gagyi hegyoldalban szőlőt termeltek. Épen olyan rossz bor termett náluk, mint Székelykeresztúron. . . de bor! Egyszer azonban kivágták a szőlőt és azóta sem telepítették be. Miért? Mert egyik fejedelem, hogy bevételét gyarapítsa, a só árát felemelte. A gagyiak eszén azonban nem lehet túljárni! Minthogy azon község lakói, amelynek határában sóbánya, vagy sóskút volt, nagyon kedvezményes áron kapták a sót, sőt sósvizet (melyből gyönyörű fehér söt. lehet főzni!) meghatározott mennyiségben a hét bizonyos napján **ingyen** vihettek, azonnal elhatározták, hogy ezzel a privilegiummal ők is élni fognak. Kiirtották szőlőiket és bevetették **sómaggal** (darált sóval) és hosszú ideig várakoztak annak a kikelésére! **Ezért nincs Gagyan szőlő.** Azt is beszélik, hogy ugyanakkor kísérletet tettek aranytermeléssel is. Aranyport vásároltak drága pénzen és azt elvetették. . . **ezért szegények a gagyiak!**

De legalább volt egy **gondos papjuk**. Ha valakit gondosságáért meg akarnak dicsérni, ma is azt mondják: **Olyan gondos, mint a gagyi pap.** Ez a mondás onnan vette eredetét, mert a gagyi pap egyszer istentisztelet közben meghallotta, hogy a disznópásztor túlköl. Azon aggodalmában, hogy az ő disznói otthon maradnak, megfeledezett Istenről és szomszéd-asszonyának lekiáltott a szószékről, hogy hajtsa ki az ő disznóit is. A gagyiakra is ráfogják, hogy azt a privilegiumot kérték József császártól, hogy akinek nincsen lova, járjon gyalog. Mikor aztán maga József császár járt ott és előfogatot rendelt, akkor a mondott kiváltságra hivatkozva megtagadták az előfogatok kiállítását és meggyalogoltatták a császárt.

Recsenyéd nevét az tette közismertté az egész Székelyföldön, hogy ha valaki kellemetlen helyzetbe kerül, azt mondják róla: **Megszorult, mint a**

Recsenyédi kutya. Aki valami csúnyát akar hallani, vagy feje betörését kívánja, az utazzék el a szép fekvésű Recsenyédre és kérdezze meg, hogy hogyan szorult meg a kutya náluk. Pedig ártatlan dolog volt. A Homoród patak, melynek völgyében Recsenyéd is fekszik, gyakran meg szokott áradni.

Egy alkalommal akkor öntött ki, amikor a völgy gazdag szénatermő kaszálóin a szénaboglyák elszállításra vártak. Az ár hátára temelte a boglyákat, az egyikén édesen aludt egy kuvasz. Mikor felébredt, már késő volt! Hasztalan vonított, mentő angyal nem jelentkezett... így a víz magával sodorta Szentpál felé. A kutyákkal ennek a derék községnek is baja volt. Valószínűleg a régi éhínségek (Basta korszak, 1718. évi éhínség) idején a szentpáliak megkóstolták a kutyahúst is. Annyira ízlett, hogy a község minden kutyáját elfogyasztották. Így keletkezett a következő rigma:

Nincsen kutya Szentpálon,
Mind megették a nyáron!

Tordán, melyre a székely ész átáradt, még a malac is okos.

Ugy történt a dolog, hogy egy székely szekeres lovához a vendéglős malacza odament és bizalmasan kezdett turkálni a lábánál. A ló ezt nem tűrhette és úgy föberugta, hogy a malacz megdöglött. E miatt aztán perre kerekedtek. A bíró felszólította a székelyt, hogy beszélje el, hogy történt a dolog.

— Én instálom a bíró urat — mondta a székely — hát úgy történt mintha teszem én vaonék a laó, a bíró úr pedig vaona a malaczt, én enném, a bíró úr odajőne turna s én megrugnám. Ugy-e, hogy hát én nem lehetek hibás, met meétt jött oda?!

A tordai bíró okos ember volt; végig hallgatta a székelyt, aztán hozta a következő ítéletet:

— Maga köteles megfizetni a malaczt, mert egy tordai malacznak van annyi esze, hogy nem megy önként a halálba.

És tényleg a tordai malac okult az eseten, azóta félti a fejét, még a vályunak is farral megy, de azért jól lakik!

Egyszer a tordai református torony megrepedt; a bölcs magisztratus elrendelte lebontását. Hogy a lebontási költségeket megkíméljék, köteleket kötöttek rá, belefogtak 100 pár ökröt és úgy huzatták le. A torony szépen össze is omlott és az után felépítették helyére az újat is. A régi kődarabjai, törmelékei azonban, mint egy kis hegy, ott maradtak mellette. Azzal is takarékoskodni akartak. Ásattak tehát egy nagy gödröt a piacon és abba temették és mikor a földdel betakarták, csak akkor vették észre, hogy a hegy mégis megmaradt.

Mindez csak szemelvény, mert nem igen akad olyan község, amelyről legalább a szomszéd, valami csufondárosságot ne tudna. Ennek bizonyosságául szolgál Udvarhelyszék verses helységnévtára, mely közismertté vált bimbója a Vadrózsáknak.

Egy kis szociologia.

Hogy a székely nép mennyire ragaszkodott szabadságához, emberi méltóságához, azt ismerjük történelméből.

Az a mondas, hogy a fiatfalvi gáton felül nincs báró és csuka — minthogy a Székelyföld ott kezdődik, jelenti egyfelől, hogy — amennyiben az

ember a báróságnál kezdődne, — embert ne keress ott — a csuka pedig a nagytóktét és nagybirtokot jelképezi!...

A székelyek történelme elmeséli a főemberek és község irtózatos harcait; megemlékezik arról is, hogy az ősi székely szabadság fenntartásáért küzdők között mindig találunk főembereket is. A főemberek és szegény székelyek viszonyára jellemző epizódot beszél el Apor Péter.

A székelyek legnagyobb embere, a híres jó Petki István meglátogatta Torján Apor Lázárt. Ő nagy vendége tiszteletére »hosszú asztalhoz készült« (több vendéget hívott!) és közöttük előkelő helyre, jól felültetett egy zekés, bocskoros székelyt.

»Mikor felköltek asztaltól, nem állhatja Petki István, hanem félen hívja Apor Lázárt és kérdi tőle

— Bátyám Uram, miért kelle azt a hitetlen számár zekés, bocskoros embert asztalhoz ültetni, kivált oly elé?

— Aszt ősém uram azért, hogy én bocskorban, zekében is meg szoktam becsülni a nemes embert. Az ha megszegényedett, zekében, bocskorban is van, igaz ős nemes ember, szép értelmes ember. Akik utána ültenek, azok ki tegnapi, ki tegnapelőtti nemesemberek.

Akkor mond Petki István: Tanólek ma bátyám uramtól! — Sőt teljes életében mások előtt emlegette Petki István, mit tanolt volt Apor Lázár bátyjától; s nem is emlegette pedig csak, hanem meg is tartotta.

Pedig jó messzi lakott Fiatfalfától!... az ősi szokásokat híven megörzött Udvarhelyszéktől.

II.

Székelyföldön még a koldus is ünneztetes, ámbátor ebből az emberfajtából nem sok akad ott, csak a magával tehetetlen vagy félkegyelmű ember és a cigány adja magát koldulásra. A koldus ünneztetet példázza a következő historia.

Boldogfalván egyetlenegy koldus volt. Egyszer végigjárta az egész falut, de egy betevő falatot sem kapott. Megállott nagy elkeseredve a falu végén, s bucsuzóként visszakiáltott:

— No, te szegény Boldogfalva! Ha neked koldus kell, fogadj magadnak, met én benned, isten Krisztus ucssegén, a magam kenyerén nem kódulok.

III.

A szolgálégény sorsát figurázza ki a következő sziporka.

Te elszegöttél-e Marczy? Én el; hát te? Én es el. Mit igrnek? Nekem barátom, jó bért igrtek: hat ökörnek kötélit, kilencz vasvilla nyelit, száz forintnak pengésit, kilenczven küből földet, minden hétre hat napot, a hetedikkel megszerzik — azt es megengedik, hogy félbe nyárba járjak mezitláb; ha ennem kérek, haragusznak; ha nem eszem, dicsirnek — a poharat reám köszöntik és magik megisszák.

IV.

Ha már az ivásnál tartunk, nem hallgathatom el, hogy a Székelyföldön alig terem szőlő. A székelynek — úgy mondják a rossz nyelvek

— nincs rossz bor és rossz dinnye, mert nem tudja, hogy milyen a jó. De ez merő rágalom! Ismeri a székely a bor társadalmi nüanszát is; tudja, hogy a prima bor prima embernek való; a közönséges halandónak jó a gyenge is, mert amikor IX. Y. úr kaláka utáni eszem-észom alkalomával megkérdezte egyik székely atyafit, hogy hogy ízlik a bor, a következő választ kapta: »Ez eppeng hezzánk való.« Hogy érti ezt kelmed? — Hát csak úgy instálom, hogy ha jobb volna, nem adnák nekünk, s ha rosszabb vóna, mü sem innók meg.

V.

A szegény embernek az állata is szegény; többet dolgozik és kevesebbet eszik, épen úgy, mint a gazdája. Pedig a székely háziállatait önmagánál is jobban szereti és gondozza; de miként önmagát, azokat is kifigurázza.

Megállítja pld. a vámos a székely szekereát: »Mit visz eladni?« A székely fülébe sugja: zabot. A vámszedő felháborodik, hogy mi van azon titkolni való; de a székely kész a magyarázattal: Szegény lovaim alig bírnak menni a sok szalmától, amit a télen megettetem velük; ha meghallják, hogy zabot viszek eladni, még vissza találnának fordulni!

Egész külön virágok a székely humor nezején azok, melyeket a katonaság cifra nyomorúsága termelt ki. Nem is csoda, mert az még szárazabb lelkű népet is humorizálásra készítet. Talán e nemben említésr legméltóbb az, hogy a székely háborúban sem szeret sokáig pizmogni. Egy-kettő levágni az ellenséget és hazamenni, mert sok a dolog, mind szorgos. Régen jószántukból csak két hétig voltak hajlandók hadakozni, mert két hét rendszerint elég is volt arra, hogy kitűnjék, hogy ki a legény. Az erdélyi fejedelmek különböző kedvezésekkel tartották őket hosszabb ideig fegyver alatt, — a Habsburgok **kényszereszközökkel**. Napoleon idejében mégis annyira elunták a hosszú háborut, hogy deputációt küldtek a hadvezetőséghez: Adja ki nekik a részüket, mondja meg, hány franciát kell levágniok. Ők majd elintézik szorgosan és azután engedje haza őket.

Terünk nem engedi, hogy több példát közöljünk, az is túlhaladja feladatunk keretét, hogy a **székely írók humorát** ismertessük, kikben népük minden tulajdonsága fokozottabb mértékben nyilvánul meg. Ennyi is elég volt — úgy hisszük — annak érzékeltetésére, hogy a humor a székely nép keserves életében milyen áldásos szerepet töltött és tölt be.

Tartalom:

Bevezetés.	5.
I. rész.	
A Székelyföld és székely székek.	
I. Fejezet. A Székelyföld. Irta Székely Tivadar.	11.
A Székelyföld leírása 13. A Székelyföld termő talaja 45. Aranyosszék 49. Ember földrajzi vonatkozások 51. Növényi takaró 58. Állatvilág 66.	
II. Fejezet. Udvarhelyszék. Irta Keresztúri Kálmán	73.
A szék története 73. Anyagi és szellemi élet 83. Ipar és kereskedelem 90. Vallásügyi viszonyok 105. Templomok. Iskolák. Műkincsek 113.	
III. Fejezet. Marosszék. Irta Küsmődi György.	123.
A szék leírása 123. — Történelme 130. Lakosság 142. A gazdasági élet multja 151. Az újabb gazdasági helyzet 158. A falvak élete 161.	
IV. Fejezet. Háromszék. Irta Torjavásári László.	166.
A hidvégi főurak és a sepsi székelyek 166. A háromszéki királyi várak és városok 170. A háromszéki urak XV. és XVI. században 176. A mohácsi vész után 180. Amikor László pap volt Uzonban prédikátor 185. A politikai viharok között 188. Az aranykorszak 191. A kétfejű sas birodalma alatt 197. Háromszék a legújabb időben 202.	
V. Fejezet. Csíkszék. Irta Várdotfalvi József.	209.
A szék leírása. A legkeletibb nyugat és a legnyugatibb kelet 218 Csík nyugati kapcsolatai 221. Csík-Gyergyó. Kászon története 223. Egység a hitben 232. A székely Róma 236. Az egyház 239. Csík népe 240. Faji és vallási megoszlás 252. Birtokmegoszlás 253. Csík árványi kincsei 254. Népkultúra és kultúrzone 257.	
VI. Fejezet. Aranyosszék. Irta: Andrásfalvi Domok os	263.
Helyrajz 263. Történelem 267. Néprajz 272. Gazdasági viszonyok 273. Életmód 275. Műveltség 277.	

II. rész.

A székely nép.

- VII. Fejezet.** *A székely nemzet mai helyzete.* 279.
Irta Páldy Pál.
a Székelyföld területe és lakossága 279. A székely önkormányzat és a közvagyon eltűnése 286. Elszegényítő és társadalombénítő hatások a Székelyföldön az új közigazgatási rendszer miatt 292. Új területi beosztás a közigazgatásban. A Székelyföld történelmi és társadalmi egységének szétszakítása 292. A székelymegyék az új közigazgatási rendszerben. A székek szava a tartományi és országgyűlésen 303. Egymást kizáró történelmi fejlődések 309. A Székelyföld élettere Népesedési viszonyok 313.
- VIII. Fejezet.** *A Székelyföld egyházi és kulturális élete.* 318.
Irta Telegdi Zoltán.
A romlás útja 318. A román állam székelyföldi politikája 319. **A székelyföldi egyházak.** A római katolikus egyház 325. A református egyház 329. Az unitárius egyház 337. A görög kat. egyház 343. A görög keleti egyház 349. **A Székelyföld kulturális helyzete** 355. A román állami iskolák 357. A román tanerők 361. A román kultúra iskolán kívüli keretei 365. **Magyar kultúra a Székelyföldön.** A magyar felekezeti iskolák 368. Középiskolák 375. A magyar kultúra iskolán kívüli keretei 378.
- IX. Fejezet.** *A székely nép művészete.* *Irta dr. Viski Károly.* 383.
A székely kapu 384. Bútor 387. Templom 388. Temető 389. Öltözet 390. Szőttes és himzés 395. Cserépedény 398. Egyéb ősi díszitmény 399. A népművészet jövője 401.
- X. Fejezet.** *A székely népköltészet.* *Irta Árkosi Albert* 403.
A népballada 408. Lirai költészet 419.
- XI. Fejezet.** *A székely népzene.* *Irta Gernyeszeghy Ádám.* 436.
- XII. Fejezet.** *A Székely humor.* *Dr. Hosszú Zoltán adatgyűjtése alapján írta Rugonfalvi Kiss István.* 463.
Hitélet 466. Hatóság előtt 470. Fiatalság-bolondság 476. A vén lány 481. A lakodalom 483. A szent házasság 485. Helységcsúfolás 490. Egy kis szociológia 494.